
Etnolog
Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja
Letnik 25 (76), leto 2015
ISSN 0354-0316
UDK 39(497.4)(05)=163.6+=111U=133.1

Etnolog, I(1926/27), 1926 - XVII(1944), 1945 in
Slovenski etnograf, I(1948), 1948 - XXXIV(1988-90), 1991.

Od leta 1926 do leta 2015 je izšlo 76 letnikov
glasnika Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.
From 1926 to 2015 76 volumes of the bulletin
of the Slovene Ethnographic Museum have been published.

ISSN 0354-0316

UDK 39(497.4)(05)=163.6+=111U=133.1

ETNOLOG

Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja

Bulletin of the Slovene Ethnographic Museum

Izhaja enkrat do dvakrat letno. Izdaja ga Slovenski etnografski muzej.
Published annually or semiannually by the Slovene Ethnographic Museum.

Urednika / Editors in Chief: dr. Nena Židov (Dostopnost - oviranost / Accessibility - impaired accessibility; Razprave / Studies), mag. Andrej Dular (Etnomuzejske strani / Museum news)

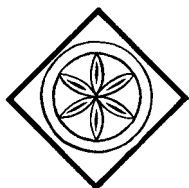
Uredniški odbor / Editorial Board: dr. Maja Godina Golija, dr. Irena Rožman,
dr. Rajko Muršič, Anja Serec Hodžar, dr. Janja Žagar.

Naročila in pojasnila na naslov / Information and subscriptions:
Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana, Slovenija.

tel.: 386 01/300 87 00

fax: 386 01/300 87 36

<http://www.etno-muzej.si>

GLASNIK SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
BULLETIN OF THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

E·T·N·O·L·O·G

25/2015
LJUBLJANA 2015

Revija je indeksirana v Anthropological Index Online, Article@INIST,
dLib, Francis, MLA International Bibliography, DOAJ, ERIHC, Scopus, EBSCOhost, ProQuest

Redakcija te številke je bila končana septembra 2015.

Za znanstveno vsebino svojega prispevka odgovarja vsak avtor sam.

Cena te številke je 20 EUR. V ceno je vključen DDV.

Tiskano s subvencijo Ministrstva za kulturo in Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

VSEBINA

CONTENTS

UVODNA BESEDA	11	<i>PREFACE</i>
DOSTOPNOST – OVIRANOST	19	<i>ACCESSIBILITY - IMPAIRED ACCESSIBILITY</i>

Tina PALAIČ
Urša VALIČ
Projekt Dostopnost do
kulture dediščine ranljivim
skupinam in pogledi nanj
z vidika zaposlenih v
sodelujočih muzejih
21

*The project Accessibility of
cultural heritage to vulnerable
groups, and how the project
is viewed by the employees of
the participating museums*

Saša POLJAK ISTENIČ
Dostopnost kulture
in/ali inkluzija?: slepi
in slabovidni
v slovenskih muzejih
43

*Accessibility of culture and/
or inclusion?: the blind
and visually impaired in
Slovenia's museums*

Katarina ŽUPEVC
Dostopnost konceptov
moškosti in ženskosti:
transseksualnost in
počenjanje spola
71

*Accessibility of the concepts
of male and female:
transsexuality and doing
gender*

Uršula LIPOVEC ČEBRON
Sara PISTOTNIK

Iluzija o univerzalnem dostopu
do zdravstvenega zavarovanja:
nedržavljeni, prekarni, revni
kot zdravstveno nezavarovani
prebivalci
89

*The illusion about universal
access to health insurance:
non-citizens, the precariat,
and poor inhabitants without
health insurance*

6

Marija Mojca TERČELJ
Kulturna dediščina
Majev: soodločanje
staroselcev v izobraževalni
in kulturni politiki
Mehike
113

*The cultural heritage of the
Maya: the decision-making
of the indigenous peoples in
Mexico's educational and
cultural policies*

RAZPRAVE 137 STUDIES

Nena ŽIDOV
Adelme Vay – spregledana
zdravilka iz Slovenskih Konjic
139

*Adelma Vay – an ignored
healer from Slovenske Konjice*

Janja ŽAGAR
Moda – družbena
vzgoja okusa
155

*Fashion – the social
construction of taste*

Irena ROŽMAN
Dominantna porodna zgodba:
ali so ženske zadovoljne s
svojo porodno izkušnjo?
181

*The dominant childbirth story:
are women satisfied with their
childbirth experience?*

Andrej TOMAZIN
Glasbena vodstva v
Slovenskem etnografskem
muzeju kot primer
dostopnega in inkluzivnega
programa na muzejski razstavi
201

*Musical tours at the Slovene
Ethnographic Museum: an
example of an accessible and
inclusive programme in a
museum exhibition.*

Tina PALAIĆ
Družbeno angažiran muzej:
vključevanje romske
skupnosti v soustvarjanje
muzejskih vsebin
209

*A socially engaged museum:
including the Roma
community in creating
museum contents*

Barbara KOTNIK
Iva PAVLICA
“Bistvo je očem nevidno”:
usposabljanje na projektu
Dostopnost do kulturne
dediščine ranljivim skupinam
in izzivi ob nadgradnji
dostopnosti na primeru
Narodne galerije
219

*“The essence is hidden to
the eye”:* training in the
project Accessibility of the
cultural heritage to vulnerable
groups and the challenges in
enhancing accessibility in the
case of the National Gallery

Vida KOPORC SEDEJ
Kje so ovire za boljšo
dostopnost do
etnoloških zbirk
227

*What are the obstacles
for better access to the
ethnological collections*

Andrej DULAR
Petdeseta obletnica terenske
ekipe Slovenskega
etnografskega muzeja
v Drašičih
235

*The fiftieth anniversary
of the fieldwork team of
the Slovene Ethnographic
Museum in Drašiči*

Razstave

Miha ŠPIČEK
Družinsko romanje na
Šmarno goro: fotopis Petra
Nagliča iz leta 1933. Galerija
Nad velbom, Šmarna gora
(2014–2015)
243

Adela PUKL
Godba s(m)o ljudje:
razstava ob 130-letnici
Godbe Domžale.
Slamnikarski muzej,
Godbeni dom
Domžale (2014)
247

Nove pridobitve

Janja ŽAGAR
Slovenska krpanka
251

Poročila

Anja JERIN
Poročilo o aktivnostih
Koordinatorja varstva
žive kulturne dediščine
v letu 2014
255

SEM v preteklem letu

Nina ZDRAVIČ POLIČ
Razstavna dejavnost SEM
v letu 2014
263

Exhibitions

*A family pilgrimage to
Šmarna gora: a picturelogue
by Peter Naglič from 1933.
Nad velbom Gallery, Šmarna
gora (2014–2015)*

*Brass bands: of the people
for the people: exhibition
celebrating the 130th anniversary
of the Domžale Brass Band.
Straw Hat Museum, Domžale
Brass Band House (2014)*

New acquisitions

Slovene patchwork

Reports

*Report on the activities
of the Coordinator for the
Safeguarding of the Intangible
Cultural Heritage in 2014*

SEM in the past year

*SEM's exhibitions
in 2014*

Sonja KOGEJ RUS
Špela REGULJ
Prireditve v SEM v letu 2014
275

Events in SEM in 2014

Mojca RAČIČ
Bibliografija sodelavk in
sodelavcev SEM za leto 2014
303

*Bibliography of SEM's staff
members in 2014*

Mojca RAČIČ
Bibliografija sodelavk
in sodelavcev projekta
Dostopnost do kulturne
dediščine ranljivim skupinam
za leto 2014
331

*Bibliography of the
project Accessibility
of cultural heritage
to vulnerable groups team
members for 2014*

**Knjižne izdaje SEM
v letu 2014**

**The book publishing of
SEM in 2014**

Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja (Polona Sketelj)
339

Magija amuletov (Marko Freljih)
341

Promocija nesnovne kulturne dediščine: ob 10. obletnici Unescove Konvencije
(Anja Jerin)
342

Oblikovanje za muzeje: Mojca Turk (Bojana Rogelj Škafar)
343

V spomin

In memoriam

Spomin, ki ostane ... Milko Matičetov (Helena Ložar Podlogar)
347

Dr. Pavla Štrukelj (Ralf Čeplak Mencin)
355

Nagrade in priznanja

Awards and recognitions

Valvasorjeva nagrada za leto 2014 mag. Poloni Sketelj
359

Knjična poročila in ocene

Book reviews

Jelka Vince Pallua: Zagonetka virdžine: etnološka i kulturnoantropološka studija
(Marija Mojca Terčelj)
361

10

Bruno Volpi Lisjak: Ribiški muzej tržaškega primorja: o zgodovini in dediščini
slovenskega morskega ribištva (Iztok Ilich)
365

Bojan Knific: Tržiški šuštarji (Tita Porenta)
367

Vizualna antropologija – osebne izkušnje in institucionalni vidiki (Mihaela Hudelja)
371

NAVODILA AVTORJEM

377

*INSTRUCTIONS FOR THE
AUTHORS*

AVTORJI

381

AUTHORS

UVODNA BESEDA

Nena Židov, Andrej Dular

11

Tudi v letošnjem letu vam v Etnologu ponujamo v branje vrsto zanimivih znanstvenih, strokovnih in drugih prispevkov. Ker se je v letu 2015 iztekel projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, ki ga je ob sodelovanju drugih slovenskih nacionalnih muzejev in Narodne galerije v Ljubljani od leta 2013 vodil Slovenski etnografski muzej, smo se odločili, da bosta **dostopnost** in **oviranost** (kot nasprotje dostopnosti) letošnji osrednji temi znanstvenih člankov.

Tematski sklop začnemo z avtoricama Tino Palaić in Uršo Valič, ki v prispevku *Projekt Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam in pogledi nanj z vidika zaposlenih v sodelujočih muzejih* predstavljata sodobne muzeološke koncepte, povezane s participatornostjo, inkluzivnostjo in dostopnostjo. Analizirata poglede zaposlenih v muzejih na projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* in ugotavljata, da pripadniki ranljivih skupin zahtevajo spremembe muzejskega dela. Z dostopnostjo kulturne dediščine slepih in slabovidnih se v članku *Dostopnost kulture in/ali inkluzija?: slepi in slabovidni v slovenskih muzejih* ukvarja tudi Saša Poljak Istenič. Predstavlja tozadevno slovensko zakonodajo in dosedanja prizadevanja slovenskih muzejev po vključevanju slepih in slabovidnih v svoje delo.

Katarina Župevc se v članku z naslovom *Dostopnost konceptov moškosti in ženskosti: transseksualnost in počenjanje spola* poleg družbeno-kulturne delitve spola na moški in ženski ukvarja z osebami, ki se s tovrstno delitvijo ne identificirajo. Predstavlja načine prilaščanja oziroma potrjevanja spola pri transseksualnih in drugih transspolnih osebah ter zastavlja vprašanje dostopnosti konceptov moškega in ženskega spola. Uršula Lipovec Čebon in Sara Pistotnik se v članku *Iluzija o univerzalnem dostopu do zdravstvenega zavarovanja: nedržavljeni, prekarni, revni kot zdravstveno nezavarovani prebivalci* osredinjata na družbene spremembe, ki so vplivale na povečanje števila prebivalcev, ki nimajo dostopa do socialnih pravic. Posebej izpostavljata omejen dostop do zdravstvenega zavarovanja za nedržavljanke, za prekarne delavce in najrevnejše prebivalce Slovenije. Marija Mojca Terčelj v članku *Kulturna dediščina Majev: soodločanje staroselcev v izobraževalni in kulturni politiki Mehike* na primeru predkolonialnih arheoloških spomenikov Jukatana, ki so vpisani na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine, skuša prikazati razhajanja med uradno kulturno politiko in prakso ter zahtevami še živečih majevskih lokalnih skupnosti.

V razdelku **Razprave** objavljamo še nekaj drugih znanstvenih člankov. Tako Nena Židov v članku *Adelme Vay – spregledana zdravilka iz Slovenskih Konjic*

predstavlja delovanje baronice Vay na humanitarnem področju ter zdravljenje s pomočjo magnetizma in homeopatije. Janja Žagar se v članku *Moda – družbena vzgoja okusa* ukvarja z razmerji med modo in osebno izbiro kot ključnima gradnikoma osebnega videza, pri čemer opozarja na družbeno pogojenost mode, za katero stojijo modne industrije, ki usmerjajo potrošnike. S kakovostjo zdravstvih storitev v obrodni skrbi za žensko in medikalizacijo poroda v Sloveniji se v članku *Dominantna porodna zgodba: ali so ženske zadovoljne s svojo porodno izkušnjo?* ukvarja Irena Rožman.

Etnomuzejske strani prinašajo strokovne prispevke, ki obravnavajo osrednjo temo letošnjega Etnologa v muzejskih in galerijskih ustanovah pri nas. Priključen jim je prispevek, ki obeležuje okroglo obletnico dela terenske ekipe Slovenskega etnografskega muzeja v Beli krajini.

Andrej Tomazin v članku *Glasbena vodstva v Slovenskem etnografskem muzeju kot primer dostopnega in inkluzivnega programa na muzejski razstavi* predstavi model inkluzivnih glasbenih vodstev v Slovenskem etnografskem muzeju, ki se je razvijal v sklopu projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Za vodstva je značilno vključevanje živih izvedb ljudske glasbe po muzejskih razstavah. Predstavljena sta zasnova in koncept ter opis posameznih programov, ki so soustvarjali kulturno ponudbo muzeja med letoma 2013 in 2015.

Tina Palaić v prispevku *Družbeno angažirani muzej: vključevanje romske skupnosti v soustvarjanje muzejskih vsebin* predstavlja in analizira načine, kako lahko velikokrat nerazumljene in marginalizirane družbene skupine, kot je na primer romska skupnost, skozi dejavnosti muzejskih ustanov bolj približamo večinski skupnosti in tako ustvarjamo podlage za inkluzivno in sprejemajočo družbo.

V članku *“Bistvo je očem nevidno”*: usposabljanje na projektu *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam in izzivi ob nadgradnji dostopnosti na primeru Narodne galerije* Barbara Kotnik in Iva Pavlica predstavljata njuno usposabljanje v Narodni galeriji v Ljubljani in delo z ranljivimi skupinami. Na primerih je prikazana nadgradnja dostopnosti galerijskega okolja glede vsebinske in fizične informacijske dostopnosti.

V članku *Kje so ovire za boljšo dostopnost do etnoloških zbirk* Vida Koporc Sedej odgovarja na zastavljeno si vprašanje s prikazom in analiziranjem pogojev in načinov za zagotavljanje fizične, programske, spletne in tehnološke dostopnosti do informacij o kulturni dediščini v nekaterih slovenskih muzejskih ustanovah, in sicer na načine prilagojene vsem muzejskim obiskovalcem. Po avtoričinih besedah se tako omogoča pridobivanje in širjenje raznovrstnih spoznanj in razumevanje naše preteklosti.

V prispevku *Petdeseta obletnica terenske ekipe Slovenskega etnografskega muzeja v Draščih* nam Andrej Dular predstavi ekipno delo muzejskih sodelavcev leta 1965 v belokranjski vasi in na osnovi terenskih izsledkov in fotografij, ki jih je takrat zapisala in posnela kustodinja Milka Bras, predstavi nekaj obrtnih dejavnosti, ki so v preteklosti še oblikovale podobo vaškega okolja.

V razdelku *Razstave* avtor Miha Špiček poroča o priložnostni gostujoči razstavi Slovenskega etnografskega muzeja *Družinsko romanje na Šmarno goro – fotopis Petra Nagliča iz leta 1933*, ki jo je postavil na ogled v galeriji Nad velbom na Šmarni gori. Adela Pukl pa v prispevku *Godba s(m)o ljudje – razstava ob 130-letnici Godbe Domžale* prikazuje razstavni koncept istoimenske razstave, ki jo je postavila v Slamnikarskem muzeju v Domžalah.

Omenjenim prispevkom sledijo poročila, ki podrobneje predstavljajo delo Slovenskega etnografskega muzeja v preteklem letu. Tako nam v sklopu novih

muzejskih pridobitev Janja Žagar predstavi šiviljski izdelek – *krpanko*, sestavljeno iz vzorcev blaga, ki so ga izdelovali v nekdanji Tekstilindustrijski tovarni v Kranju. Sledi poročilo Anje Jerin o aktivnostih Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine, ki bralca seznanja o Koordinatorjevih raznovrstnih dejavnostih za registriranje in promocijo nesnovne kulturne dediščine doma in v svetu.

Stalna rubrika *Etnomuzejskih strani* je tudi *SEM v preteklem letu*, v kateri letošnji Etnolog prinaša bralkam in bralcem na vpogled prispevek Nine Zdravič Polič o razvežani razstavnih dejavnosti Slovenskega etnografskega muzeja v letu 2014. Prav obsežno je poročilo o številnih prireditvah v SEM v letu 2014, ki sta ga pripravili Sonja Kogej Rus in Špela Regulj. Sledi bibliografija sodelavk in sodelavcev Slovenskega etnografskega muzeja za leto 2014 in bibliografija sodelavk in sodelavcev projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* za leto 2014. Pregleda je pripravila Mojca Račič. Rubriko SEM v preteklem letu zaključuje predstavitev publikacij, ki jih je izdal SEM. S fotografijo naslovnice in kratkim prikazom vsebine so tako predstavljene naslednje publikacije: *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja* (Polona Sketelj), *Magija amuletov* (Marko Frelj), *Promocija nesnovne kulturne dediščine: ob 10. obletnici Unescove Konvencije* (Anja Jerin) in *Oblikovanje za muzeje: Mojca Turk* (Bojana Rogelj Škafar).

V Etnologu se spominjamo tudi nekdanjih sodelavcev SEM, ki jih ni več med nami. Helena Ložar Podlogar obuja spomine na etnologa, kustosa SEM, znanstvenega svetnika dr. Milka Matičetovega, Ralf Čeplak Mencin pa na dolgoletno kustodinjo SEM dr. Pavlo Štrukelj.

Rubrika Nagrade in priznanja pa prinaša tudi novico o podelitvi Valvasorjeve nagrade za leto 2014 kustodinji Poloni Sketelj za postavitev razstave *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja*.

Kot običajno se *Etnomuzejske strani* tudi v letošnji številki Etnologa zaključujejo s štirimi poročili oziroma ocenami publikacij, ki so jih prispevali Marija Mojca Terčelj, Iztok Ilich, Tita Porenta in Mihaela Hudelja.

PREFACE

Nena Židov, Andrej Dular

15

This year's Etnolog once more brings you a range of interesting scientific, professional, and other reading material. As 2015 saw the conclusion of the *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups* project, led by the Slovene Ethnographic Museum in cooperation with other Slovene national museums and the National Gallery since 2013, the editorial board chose **accessibility** and **impaired accessibility** as the central theme for the scientific articles.

The thematic section starts with Tina Palaič's and Urša Valič's article on the *Project Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups, and how the project is viewed by the employees of the participating museums*, presenting modern museological concepts related to participation, inclusion, and accessibility. They analyze the views of the museum employees involved in the *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups* project and conclude that the members of vulnerable groups require changes to museum practices. In her article *Accessibility of culture and/or inclusion?: the blind and visually impaired in Slovenia's museums*, Saša Poljak Istenič addresses the accessibility of cultural heritage to the blind and visually impaired. She presents the related Slovene legislation and the past endeavours in Slovenia's museums to include the blind and visually impaired in their work.

The article *Accessibility of the concepts of male and female: transsexuality and doing gender* by Katarina Župevc addresses, in addition to the socio-cultural division of gender into male and female, persons who do not identify themselves with this division. She presents the ways gender is adopted and asserted by transsexual and other transgender persons and raises the question of the accessibility of the concepts of male and female. In the article *The illusion about universal access to health insurance: non-citizens, the precariat, and poor inhabitants without health insurance* Uršula Lipovec Čebren and Sara Pistotnik focus on the social changes which have increased the numbers of inhabitants who have no access to social rights. They particularly emphasize the restricted access to health insurance for non-citizens, precarious workers, and the poorest inhabitants of Slovenia. In *The cultural heritage of the Maya: the decision-making of the indigenous peoples in Mexico's educational and cultural policies* Marija Mojca Terčelj describes the case of the pre-colonial archaeological monuments of Yucatan, entered in UNESCO's list of world heritage, to illustrate the discrepancies between official cultural policies and practices and the demands of the surviving local Maya communities.

The **Studies** section includes further scientific articles. *Adelma Vay – an ignored healer from Slovenske Konjice* by Nena Židov presents the activities of baroness Vay in the humanitarian field and her healing with magnetism and homeopathy. Janja Žagar's article *Fashion – the social education of taste* deals with the relationship between fashion and personal choice as the key elements of the notion of *personal appearance*, drawing attention to the social determination of fashion that is driven by the fashion industry, which directs consumers. The quality of the medical services in the perinatal care for women and the medicalisation of childbirth in Slovenia is the theme of the article *The dominant childbirth story: are women satisfied with their childbirth experience?* by Irena Rožman.

The section **Museum News** brings professional articles dealing with the central theme of this year's Etnolog in Slovenia's museums and galleries. They are joined by an article commemorating the fiftieth anniversary of the field team of the Slovene Ethnographic Museum in Bela krajina.

Musical tours at the Slovene Ethnographic Museum: an example of an accessible and inclusive programme in a museum exhibition, an article by Andrej Tomazin, presents the model of inclusive musical tours at the Slovene Ethnographic Museum, which developed as part of the *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups* project. The musical tours feature the inclusion of live performances of folk music in the museum's exhibitions. The article addresses their concept and design, and describes the individual programmes which enhanced the museum's cultural contents in the 2013–2015 period.

In *A socially engaged museum: including the Roma community in creating museum contents* Tina Palaić presents and analyzes the ways how often misunderstood and marginalized social groups, like the Roma community, can be brought closer to the majority community through the activities of museums, thus creating the foundations for an inclusive and accepting society.

In the article "*The essence is hidden to the eye*": *training in the project Access to the cultural heritage for vulnerable groups and the challenges in enhancing accessibility in the case of the National Gallery*, Barbara Kotnik and Iva Pavlica describe their training at the National Gallery and working with vulnerable groups. Concrete examples illustrate how the accessibility of the gallery can be enhanced in terms of access to the contents and physical access, while also highlighting the first touch painting at the National Gallery.

In *What are the obstacles for better access to the ethnological collections?* Vida Koporc Sedej answer the question with a presentation and analysis of the conditions and ways of providing physical, software, Internet, and technological access to information on the cultural heritage in some Slovene museums in ways that are adapted to all museum visitors. She concludes that this is the right way to acquire and disseminate diverse knowledge and understanding of our past.

In the article *The fiftieth anniversary of the fieldwork team of the Slovene Ethnographic Museum in Drašiči* Andrej Dular presents the team work of the museum's workers in the Bela krajina village in 1965, and based on field notes and photographs, made by the then curator Milka Bras, presents several crafts which used to shape the image of the village environment in the past.

In the *Exhibitions* section, Miha Špiček reports on an occasional guest exhibition of the Slovene Ethnographic Museum, *A family pilgrimage to Šmarna gora: a picturelogue*

by Peter Naglič from 1933, which he installed at the Nad velbom Gallery on Šmarna gora. In *Brass bands: of the people for the people – Exhibition celebrating the 130th anniversary of the Domžale Brass Band*, Adela Pukl describes the concept of the exhibition which she installed at the Straw Hat Museum in Domžale.

These articles are followed by reports which present in detail the activities of the Slovene Ethnographic Museum in the past year. Janja Žagar presents a new acquisition, a patchwork made of samples of fabric produced by the former Tekstilindus factory in Kranj. This is followed by Anja Jerin's *Report on the activities of the Coordinator for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage in 2015*, which informs the readers on the various activities of the Coordinator related to the registration and promotion of the intangible cultural heritage in Slovenia and abroad.

A constant feature of the *Museum News* section is *The SEM in the past year* and this year Nine Zdravič Polič reports on the varied exhibition activities at the Slovene Ethnographic Museum in 2014. The report on the numerous events at the SEM in 2014, prepared by Sonja Kogej Rus and Špela Regulj, is also quite extensive. It is followed by the bibliography of the museum's staff members in 2014 and the bibliography of the participants in the *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups* project in 2014. Both were prepared by Mojca Račič. The section concludes with a presentation of the publications published by the SEM. Photographs of the front pages and short descriptions of the contents thus present the following: *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja* (Polona Sketelj), *Magija amuletov* (Marko Frelih), *Promocija nesnovne kulture dediščine: ob 10. obletnici Unescove Konvencije* (Anja Jerin). and *Oblikovanje za muzeje: Mojca Turk* (Bojana Rogelj Škafar).

Etnolog commemorates former staff members of the SEM who are no longer with us. Helena Ložar Podlogar reminisces about the ethnologist, curator at the SEM and scientific counsellor Dr. Milko Matičetov, while Ralf Čeplak Mencin pays tribute to the SEM's long-time curator Dr. Pavla Štrukelj.

In the *Awards and Recognitions* section Etnolog reports on the good news that the 2014 Valvasor Award was awarded to our curator Polona Sketelj for the exhibition *Doors: spatial and symbolic passageways of life*.

As usual, *Museum News* concludes with book reviews, written on this occasion by Marija Mojca Terčelj, Iztok Ilich, Tita Porenta, and Mihaela Hudelja.

DOSTOPNOST – OVIRANOST
ACCESSIBILITY – IMPAIRED ACCESSIBILITY

PROJEKT *DOSTOPNOST DO KULTURNE DEDIŠČINE RANLJIVIM SKUPINAM* IN POGLEDI NANJ Z VIDIKA ZAPOSLENIH V SODELUJOČIH MUZEJIH

Tina Palaić, Urša Valič

21

IZVLEČEK

Avtorici v besedilu predstavita sodobne koncepte muzeologije v 21. stoletju, kot so *participatornost*, *inkluzivnost* in *dostopnost*, ter se sprašujeta o spremenjenem načinu dela in odgovornosti muzejskih delavcev. V nadaljevanju preko pogleda zaposlenih v muzejih podata evalvacijo projekta, s katerim so se omenjena teoretična izhodišča implementirala. Gre za projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, ki ga je med letoma 2013 in 2015 vodil Slovenski etnografski muzej v sodelovanju z drugimi nacionalnimi muzeji in galerijo. Ugotavljata, da potrebe obiskovalcev zahtevajo spremembe muzejskega dela in vzpostavljajo potrebe po novih zaposlitvah.

Ključne besede: evropski projekti, dostopnost, participatornost, muzejski delavci, ranljive skupine

ABSTRACT

The article presents modern museology concepts in the 21st century, including *participation*, *inclusion*, and *accessibility*, and investigates the changed ways of working and responsibility of museum workers. The views of the museum workers are then used to evaluate the project that implemented the above mentioned theoretical premises. The project *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups* was carried out by the Slovene Ethnographic Museum in collaboration with other national museums and the gallery between 2013-2015. The authors conclude that the needs of the public require changes to museum work and emphasize the demand for new employments.

Keywords: European projects, accessibility, participation, museum workers, vulnerable groups

Uvod

Muzeji so v 21. stoletje stopili soočeni z novimi izzivi, ki jih predstavljajo ekonomske krize in splošna družbena kriza. Če je bil še v 19. in 20. stoletju poudarek predvsem na zbiranju, hranjenju in razstavljanju muzejskega gradiva za utemeljevanje narodne oziroma nacionalne identitete (glej Hudalet 2008; Jezernik 2010; Perko 2014), je poudarek v muzejih 21. stoletja predvsem na komunikaciji z družbo in v uresničevanju demokratičnih načel (dostopnost, etičnost, participatornost). Nova vloga muzejev v družbi pa zahteva tudi preoblikovanje dela in odgovornosti muzejskih delavcev.

V besedilu bova bralce najprej seznanili z nekaterimi sodobnimi pristopi v muzeologiji, kakor sta dostopnost in participatornost, ki so sprožili razmišljanja o spremenjenem načinu dela in odgovornosti muzejskih delavcev ob družbenih izzivih 21. stoletja. Prav ti pristopi so spodbudili pripravo in implementacijo projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, ki so ga med letoma 2013 in 2015 vodili v Slovenskem etnografskem muzeju in izvajali tudi v drugih nacionalnih ustanovah: Narodnem muzeju Slovenije, Narodni galeriji, Prirodoslovnem muzeju Slovenije, Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, Tehniškem muzeju Slovenije in Slovenskem gledališkem inštitutu. V nadaljevanju bova predstavili bistvene cilje projekta.

22

Drugi del prispevka pa predstavlja evalvacija projekta preko pogleda muzejskih delavcev. V ta namen sva avtorici opravili polstrukturirane intervjuje z osemnajstimi sogovornicami in sogovorniki, zaposlenimi v muzejih in galeriji, ki so sodelovali pri izvajanju projekta. Ob prikazu analize pogovorov se avtorici v besedilu tudi sprašujeva, ali so muzeji in v njih zaposleni muzejski delavci pripravljeni na za vse dostopen način podajati odgovore na družbene izzive 21. stoletja.

Izhodišča muzeologije v 21. stoletju kot izziv za muzejske delavce

V šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je svet prvič po drugi svetovni vojni doživel močno ekonomsko krizo in so se javne finance začele omejevati, so muzeji doživeli tudi izpraševanja o smotrnosti njihovega obstoja. Čemu muzeji in predvsem komu? Rezultat tega izpraševanja je predstavljala muzejska revolucija, katere otrok je bila *nova muzeologija* s poudarkom na družbeni vlogi muzejev kot prostorih oblikovanja novih družbenih akcij in stremenj k družbenim spremembam (Van Mensch v Hudaes 2008: 197). V devetdesetih letih se je z ustanavljanjem komisij in organizacij, ki naj bi se intenzivno ukvarjale z raziskavami muzejskega občinstva, začela tudi skrb muzealcev za obiskovalce muzejev in njihove potrebe (Black 2005: 9; Mensch in Meijer-van Mensch 2011: 13).

Izmed novih pristopov in idej, ki so temeljili na sodelovanju med muzejem in njegovim lokalnim okoljem in ki so se razvili neposredno po ekonomski krizi v šestdesetih in sedemdesetih letih, je največ obetala pobuda o *kibernetičnih muzejih*, *integralnih muzejih* ali *ekomuzejih*. Ideja za ekomuzej se je po eni strani rodila iz kapitalističnih in kolonialističnih (imperialističnih) razočaranj neuresničenih želja po napredku in razvoju (Šola 2003: 28), a vendar navdahnjena z idejami približevanja publiki in razumevanja ter izpolnjevanja njenih potreb, kar je v svojem bistvu tudi temelj dostopnosti in participatornosti v muzejih. Ekomuzeji temeljijo na holističnem razumevanju prostora, njegove kontinuitete in identitete ter dialektičnega odnosa med prostorom in človekom (Perko 2014: 56–58). Imajo nastavke za nove sodobne pristope v muzeologiji, ki ne samo da hranijo dediščino na licu mesta, temveč to počnejo v sodelovanju s skupnostjo, ki

svojo dediščino neguje in nadgrajuje za rabo v prihodnosti (Hudales 2008: 205), s tem pa se odziva in s svojim delovanjem odgovarja na družbene, ekonomske in ekološke spremembe in izzive (primerjaj Šola 2003: 28–39; Hudales 2008: 203–206; Perko 2014: 71–81). Ekomuzej je konceptualno presegel idejo klasičnega muzeja, v katerem se hranijo in prezentirajo artefakti preteklosti, postal naj bi prostor družbenega dialoga in demokratičnega udejstvovanja in močno vplival na razmišljanje in razvoj novih muzejskih paradigem v 21. stoletju.¹

Participatornost, inkluzivnost in dostopnost

Zakonca van Mensch pišeta, da smo od leta 2000 priče novi muzejski paradigmi, ki še ni imenovana, njen ključni koncept pa je *participatornost* (Mensch in Meijer-van Mensch 2011: 13). Pri tem je poudarek na vedno večjem sodelovanju muzejev s skupnostjo pri sooblikovanju naračaj o preteklosti ter soodločanju, kaj pravzaprav razumeti kot kulturno dediščino. Nina Simon, utemeljiteljica koncepta *participatornega muzeja*, je opozorila, da želi biti sodobni obiskovalec aktivno udeležen in angažiran ob obisku muzeja.² Participatorno kulturno institucijo je definirala kot “prostor, v katerem lahko obiskovalec ustvarja, deli in se povezuje z drugimi ob vsebini”. Pri tem je z *ustvarjanjem* mislila na to, “da lahko obiskovalci prispevajo svoje ideje, objekte in kreativne izraze instituciji in drug drugemu”, z *deljenjem (to share)* na to, “da lahko ljudje diskutirajo, vzamejo s sabo domov, premešajo (remix) in ponovno distribuirajo tisto, kar so videli in naredili v času svojega obiska”, *povezovanje* zanjo pomeni, “da se obiskovalci lahko družijo z drugimi ljudmi – zaposlenimi in obiskovalci – s katerimi delijo določene interese”, ob vsebini pa, “da se konverzacije med obiskovalci in njihova ustvarjanja fokusirajo na dejstva, predmete in ideje, ki so pomembni za obravnavano institucijo” (2010: Preface – spletni vir). Podobno izhodišče je zavzel tudi muzeolog Richard Sandell, ko je kot eden prvih govoril o *inkluzivnem muzeju*. Pokazal je, kako lahko muzeji prispevajo k večji družbeni vključenosti na nivoju posameznikov, skupnosti in družbe na splošno. Na individualnem nivoju sodelovanje posameznikov z muzeji poveča njihov občutek samozavesti, samozaupanja in kreativnosti. Na ravni skupnosti muzeji nastopajo kot katalizatorji družbene regeneracije, saj skupnosti spodbudijo k večanju njihove moči pri prevzemu nadzora nad lastnimi življenji in razvoju potrebnih veščin za spremembe sosesk. Nazadnje pa muzeji preko inkluzivnih reprezentacij skupnosti, preko zbirk in razstav spodbujajo strpnost, medsebojno spoštovanje in razgrajujejo stereotipe (Sandell 2003: 45).

¹ Ne glede na to bi bilo smiselno na izhodišča ekomuzeja pogledati kritično, saj lahko zaradi zakoreninjenosti njegovih izhodišč v konceptih prostora zaidemo v domačijske diskurze avtentičnosti in ekskluzivnosti naračaj ene dominantne skupnosti, ki naseljuje neki prostor, prav tako pa bi kazalo razmisliti, na kakšen način vključiti globalne tokove (Appadurai 2002) in predvsem zamolčane ter prezrte pripovedi (tudi ranljivih skupin), ki jih skupnost določenega prostora ne razpozna kot del svoje preteklosti.

² Podobno stališče o angažiranem muzeju – o muzeju, ki angažira obiskovalce – je predstavil tudi Graham Black (2005).

Na delavnici *Podobe Emone 2015* so slepe in slabovidne osebe izdelale svojo *camero obscuro* in fotografirale kopije muzejskih predmetov iz rimske antike. (Foto: Tina Palaić, 2015)

Z željo, da bi postali prostori aktivnih družbenih dialogov (kot na primer *družbene arene*, termin vzet po Richardu Handlerju, glej Širok in drugi 2014: 25–27), poskušajo muzeji vključevati tudi pripadnike ranljivih skupin.³ Kakor navajata zakonca Mensch, od devetdesetih let 20. stoletja v muzeologiji sledimo različnim konceptom, ki v muzejsko delo vključujejo obiskovalce: “*Udejanjanje načel inkluzije, dostopnosti, reprezentacij in participacije se počasi iz prvih vrst (to je razstavljanje in izobraževanje) premika v zaledje/zaodrje (zbiranje, hranjenje in dokumentiranje). Sodobna muzeologija poziva k inkluzivnemu muzeju, ki ni samo odziven in angažiran, ampak predvsem participatoren*” (2011: 49).⁴

Dostopnosti torej ne gre razumeti zgolj v smislu fizične dostopnosti, to je zmanjševanja grajenih in drugih fizičnih ovir v muzejski stavbi in na razstavah, čeprav nekaterim osebam z invalidnostjo ali hendikepom to predstavlja predpogoj za obisk muzeja. Dostopnost je treba razumeti tudi in predvsem v smislu udeležbe

³ Termin ranljive skupine opredeliva v delu o projektu, na tem mestu pojasnjujeva, da gre za skupine, ki so v odnosu do splošne populacije bolj izpostavljene socialni izključenosti.

⁴ Menscheva tudi poudarjata vlogo dediščine v sodobni družbi z uporabo izraza *dediščinska skupnost (heritage community)*. Takšna skupnost presega tako časovne in prostorske okvire, kakor (lahko) tudi druge družbene kategorije – kot so spol, etnična in narodna pripadnost, družbeni razred in drugo. Gre za skupnost, ki se osredinja okoli skupnih prizadevanj ohranjanja in uporabe dediščine v nekem bolj globalnem in tudi virtualnem prostoru (Mensch in Meijer-van Mensch 2011: 55). Razumevanje kulturne dediščine in vloga muzejev v sodobni družbi je toliko bolj pomembna sodobnemu človeku, ki z razgradnjo tradicionalnih sidrišč subjekta išče vedno nove odgovore na vprašanja identitete v preteklosti.

Slovenski etnografski muzej je pri Geodetskem inštitutu Slovenije naročil tipne karte razstavnih prostorov, namenjene lažji orientaciji slepih in slabovidnih oseb. (Foto: Dokumentacija SEM, 2014)

in sodelovanja različnih družbenih skupin v muzeju, pri čemer ne misliva samo prisostvovanje muzejskim izobraževalnim programom, temveč tudi vključevanje v konkretno muzejsko delo. To postavlja muzeje oziroma muzejske delavce pred nove izzive, ki se nanašajo tudi na transformacijo načinov muzejskega dela v skladu s stroko in muzeološko teorijo. Kakor je razmišljal Tomislav Šola: *“Voziti avto je resen posel, ampak upravljati s takšnim metaforičnim strojem, kakor je muzej, zahteva budno duhovno oko, nekaj občutka za obvladovanje ukazov in izvedb in – to je potrebno glasno povedati – ljubezen. Znanost se v muzejski uporabi kot kreativna komunikacija nadvse približa umetnosti”* (2003: 210). Nadaljeval je, da mora sodobni muzejski delavec ohranjati strokovnost na svojem področju, a hkrati razširiti koncept svoje stroke v skladu s potrebami institucije in teorije, saj le *“reprogramiranje njihovih strokovnih standardov in pridobivanje strokovne filozofije, ki odgovarja okoliščinam, jim bo omogočila potrebno vitalnost”* (2003: 211).

Transformacije muzejskega dela in odgovornost kustosov

Načini dela, kot jih predpostavlja sodobna muzeološka teorija, temelječa na principih dostopnosti in participatornosti, posegajo tudi v spremembo muzejske strukture. Saša Starec je na podlagi etnografskega dela – opazovanja z udeležbo – v svoji doktorski disertaciji z naslovom *Vsakodnevno delovanje zaposlenih v*

muzeju in njihova vloga pri ustvarjanju javne podobe muzeja (2012) primerjala vsakodnevne prakse dela in muzejsko strukturo v Muzeju novejšje zgodovine v Celju in Jugend Museum Schöneberg v Berlinu. Muzejsko strukturo je razumela kot preplet medsebojnega učinkovanja organizacijske strukture muzeja ter iz nje izhajajočih razmerij med zaposlenimi v muzeju, politike muzeja, ki temelji na skupnih vrednotah in ciljih, ki jim zaposleni sledijo pri svojem delu, ter vsakodnevnih praks kot ustaljenega načina dela v muzeju, na kar kot zunanji dejavniki vplivajo tudi državne kulturne politike in razvoj muzejske/muzeološke misli v državi. Ob opravljanju terenskega dela v slovenskem in nemškem muzeju je ugotovila, da ima opravka z dvema različnima strukturama muzejskega dela, ki ju je označila za tradicionalno in postmuzejsko strukturo dela. Starčeva piše, da je postmuzej po konceptu avtorice Eileen Hooper Greenhill daleč od delovanja inštitucij, ki smo jih vajeni: je izrazito predan družbi, njegova naloga ni več zbiranje predmetov, temveč aplikacija zbranega gradiva in znanja v dejavnosti, ki imajo pomen za dobrobit družbe. Delo v postmuzeju je izrazito participatorno, vloga strokovnjaka v njem se prepleta z znanjem, ki temelji na laični vsakodnevni izkušnji. Temelj postmuzeja je vključevanje javnosti, kar zahteva drugačne delovne procese, s čimer se spremeni tudi organiziranost dela, kar prinaša tudi nova razmerja na relaciji kustos-pedagog-javnost (2012: 51–52). Da bi lahko dosegli preoblikovanje organizacije dela v muzejih ter v njih oblikovali nova razmerja, je nujno treba razmisliti in postaviti pod vprašaj obstoječe prakse s strani zaposlenih v muzeju kot tudi spremembo miselnosti v kulturnih in muzejskih politikah (2012: 219–226).

Delavnica dr. Joela Syderja o avdiodeskripciji, namenjena kustosom in drugi zainteresirani javnosti. (Foto: Eva Rožanc, 2015)

Prav dejstvo, da postajajo sodobni muzeji vedno bolj dostopni ravno s participatornimi pristopi, ki vključujejo laično javnost v svoje delo – ne samo pedagoško, temveč tudi drugo strokovno delo (v tradicionalnem smislu zbiranja, proučevanja in predstavljanja dediščine) – postavlja pod vprašaj vlogo in delo kustosov ter ostalih muzejskih delavcev. Kakšna je pravzaprav njihova vloga v tem odprtem, dostopnem sistemu, v katerem lahko vsakdo sodeluje in h kateremu lahko vsakdo pripomore?

Dober razmislek o tem najdemo v starejšem in morda tudi spregledanem članku Jamesa Cuna. V njem se avtor sprašuje o razmerju moči v muzejih in galerijah. Navaja ugotovitev Carola Duncana, da so muzeji zelo močne “*identitetne mašine*”. Nadzor nad muzeji dejansko pomeni nadzor nad reprezentacijami in identitetami skupnosti ter nad nekaterimi njenimi najvišjimi avtoritarnimi resnicami (2007: 514). Cuno ne nasprotuje participatornim praksam v muzejih in galerijah, ampak postavlja pod vprašaj tiste projekte, ki častijo neko skupnost, ne da bi se najprej vprašali, kdo je ta skupnost in kakšna je njena moč v širši družbi. Pri vsakem projektu je treba presoditi, ali nemara omogočanje “glasov” ne vodi samo k enim reprezentacijam, ki to skupnost le častijo, ne da bi spoštovale tudi druge skupnosti, ter kritično pristopati k obravnavi tudi tistega dela prezrte ali utišane skupnosti. Obregne se tudi ob koncepte “*demokratičnosti*” v muzejih, ki jih od njih največkrat zahtevajo državne ter druge korporativne in privatne oblike financiranja. Te od muzejev zahtevajo izvrševanje demokratičnih načel in doseganje družbenega učinka, pri čemer se Cuno vpraša, ali ne delujejo te zahteve na ustvarjalce in muzejske delavce kot prisile, ki avtorje silijo k odmiku od svojega strokovnega in ustvarjalnega dela k uresničevanju družbene pravičnosti in enakih možnosti, namesto da bi se ti cilji udeleževali preko neke humane zakonodaje in politike (2007: 511). Opozarja torej na prelaganje odgovornosti iz politike na ustvarjalce in kulturne delavce. Cuno vidi zelo pomembno vlogo kustosov oziroma muzejskih delavcev kot tistih ekspertov, ki lahko od daleč pogledajo na latentna razmerja moči in s svojim strokovnim znanjem tudi na to moč vplivajo, jo demistificirajo. Ob tem predlaga aktivno vključevanje muzejskih delavcev v ustvarjanje muzejev kot izobraževalnih prostorov ter njihovo prevzemanje odgovornosti nad produkcijo in distribucijo znanja v muzejih (2007: 516).

Pregled nekaj splošnih muzejskih usmeritev v 21. stoletju polaga pred muzejske delavce zelo zahtevne izzive: po eni strani vključevanje in sodelovanje javnosti pri interpretacijah in reprezentacijah preteklosti, hkrati pa ohranjanje strokovnosti ter demistificiranje družbene moči v okviru muzejskega dela. Sodobni pristopi zahtevajo od njih celo vrsto novih znanj in spretnosti, ki pa, kot je povedal že Šola, niso odvisni zgolj od njihove formalne izobrazbe. Kako muzejski delavci sprejemajo in razmišljajo o teh novih pristopih ter novih angažmajih, ki jih od njih zahteva družba, si bomo pogledali na primeru razmišljanj ob izvedbi projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, ki ga je izvajal Slovenski etnografski muzej.

Dosedanji koraki k dostopnosti v nacionalnih muzejih, sodelujočih v projektu

Aktivnosti, ki so prispevale k večji dostopnosti muzejskih stavb in razstav, so pred udejanjanjem projekta uresničevali različni muzeji in galerije, številni med

njimi niso državni, na primer Pokrajinski muzej Celje, Pokrajinski muzej Koper, Muzeji in galerija mesta Ljubljana, Umetnostna galerija Maribor. Predstavili bova le izbrane aktivnosti v državnih muzejih in galeriji, ki so sodelovali pri projektu. Nekatere izvedene aktivnosti so implementirale izhodišča za dostopnost, predlagana v publikacijah avtoric Mojce Lipec Stopar, Rajke Bračun Sova in Vlaste Vodeb z naslovom *Dostopen muzej – smernice za dobro prakso* (2009) ter *Muzeji, javnost, dostopnost* (2011) avtoric Rajke Bračun Sova in Vlaste Vodeb. Dosedanje aktivnosti so bile tudi že predstavljene v obliki člankov in drugih prispevkov (glej Židov 2011; Čeplak Mencin 2013; Rovšnik 2013; Kermauner 2014). Podatke o dostopnosti nacionalnih muzejev smo za obdobje 2010–2013 zbrali zaposleni na projektu v začetku njegovega izvajanja in jih predstavili v *Smernicah za izvajanje projekta “Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam”* (glej Fuchs et al. 2014).

Pred začetkom projekta so razstave slepim in slabovidnim obiskovalcem prilagodili v Narodnem muzeju Slovenije (*Športna zbirka Rudolfa Cvetka*, ki je del stalne razstave Zgodovinske in umetnostne zbirke, 2012) in v Slovenskem etnografskem muzeju (občasna razstava *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja*, 2013), način življenja slepih in slabovidnih oseb pa so v sodelovanju z Zvezo društev slepih in slabovidnih Slovenije predstavili v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije (razstava *Tema in svetloba*, 2010). Analiza programov v Smernicah je pokazala, da je večina pedagoških in andragoških programov ob razstavah pripravljenih za polnočutne obiskovalce, večina muzejev pa po potrebi oziroma na željo obiskovalcev s senzornimi ovirami programe tudi prilagodi (zagotovi vodstva s tolmačenjem v slovenski znakovni jezik in vodstva, na katerih se uporabijo na primer kopije ali ponazorila muzejskih predmetov). V večini muzejev manjka sistematičen pristop pri snovanju programov, s katerim bi načrtno razvijali pedagoške in andragoške programe tako, da bi bili dostopni za vse skupine obiskovalcev (Fuchs et al. 2014: 103–104).

Pri predstavljanju načina življenja različnih družbenih skupin lahko izpostavimo prizadevanja Slovenskega etnografskega muzeja, ki je v zadnjih letih tako s pomočjo gostujočih romskih razstav kot s sodelovanjem pri romskem festivalu Romano Chon (več o tem v Čeplak Mencin 2013) predstavljal posamezne elemente romske kulture. O vprašanju javne podobe in družbene vidnosti Romov so v okviru projekta *Vidim te, vidiš me* leta 2010 pripravili razstavo z istim naslovom (Rogelj Škafar in Vidmar Horvat 2009). V muzejsko delo so pri predstavitvi vsakdanjega življenja na ulici vključili tudi brezdomne osebe in pripravili razstavo *Življenje na ulici – o brezdomstvu na Slovenskem* (Židov 2011). Z gostujočimi razstavami poleg Slovenskega etnografskega muzeja priseljence nagovarjajo tudi drugi nacionalni muzeji, kot sta Narodni muzej Slovenije in Muzej novejšje zgodovine Slovenije. V Muzeju novejšje zgodovine Slovenije je bila leta 2012 v sodelovanju z Društvom informacijski center Legebitra odprta razstava *Obvoznica mimo nestrpnosti, zgodovina parade ponosa v Sloveniji*, ki je predstavila 11 let delovanja in zavzemanja za pravice skupnosti LGBT.

Analiza podatkov v omenjenem obdobju je pokazala, da v večini muzejev avtorji (stalnih in občasnih) razstav vanje pogosto niso vključili podob, besedil ali

predstavitve zgodovine in načina življenja pripadnikov ranljivih skupin (Fuchs et al. 2014: 104). S tem – morda povsem nenamerno – prispevajo k družbenemu izključevanju ali pa vsaj k družbeni nevidnosti velikega dela populacije.

Predstavitev projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*

O projektu je bilo napisanih nekaj člankov v strokovnih (Palaić in Nahtigal 2014; Kostelec in Pavlica 2014) in poljudnih časopisih in revijah (Palaić in Valič 2014; Valič in Palaić 2014), prav tako pa je ob zaključku projekta v novembru 2015 izšel elaborat projekta (Palaić in Valič 2015), ki vključuje tudi pregled izvedenih aktivnosti. Zato na tem mestu ne bi opisovali celotne realizacije, ampak bi samo spomnili na uresničevanje zastavljenih ciljev projekta z namenom, da bi v nadaljevanju lažje sledili oceni zaposlenih o vplivu projekta nanje in na njihovo delo.

29

Projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*⁵ sta delno financirala Evropska Unija iz Evropskega socialnega sklada in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Vodenje in koordinacija projekta sta bila zaupana Slovenskemu etnografskemu muzeju⁶, ki je med vsemi državnimi muzeji izkazoval največ izkušenj na področju vključevanja ranljivih skupin v svoje delo. Pri uresničevanju zastavljenih ciljev so sodelovali še Narodni muzej Slovenije, Prirodoslovni muzej Slovenije, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Narodna galerija, Tehniški muzej Slovenije in Slovenski gledališki inštitut (prej Slovenski gledališki muzej). Primarni cilji projekta so bili usposabljanje oseb iz različnih ranljivih skupin, ki so že pridobile formalno izobrazbo s področij dela muzejev za opravljanje strokovnih nalog muzejske javne službe, povečanje usposobljenosti muzejskih delavcev za delo s pripadniki ranljivih družbenih skupin, povečanje tehnične dostopnosti muzejskih prostorov in razvoj ter izvedba novih programov, prilagojenih potrebam ranljivih skupin.

Razumevanje ranljivih skupin v projektu izhaja iz razumevanja Evropske unije, ki jih opredeljuje kot tiste skupine, ki lahko zaradi pomanjkanja izobrazbe in brezposelnosti izkusijo večjo stopnjo revščine ter posledično diskriminacijo in družbeno izključenost v primerjavi z neko splošno populacijo.⁷ V okviru projekta pripadniki ranljivih skupin predstavljajo tisto skupino, ki je do sedaj muzejski delavci niso nagovarjali kot obiskovalce, še manj pa kot sodelavce, in je v tem smislu tudi ranljiva. Izbrane obravnavane skupine v projektu so bile osebe z različnimi oviranostmi (gibalnimi in senzornimi), etnične in narodne skupnosti v Sloveniji (madžarske in italijanske narodne skupnosti, romske skupnosti,

⁵ Več o projektu na spletni strani: <www.dostopnost.eu>.

⁶ Vodja projekta je bila tedanja direktorica muzeja dr. Bojana Rogelj Škafar.

⁷ Glej na primer *Glossary: Vulnerable group* <<http://www.eqavet.eu/qa/gns/glossary/v/vulnerable-group.aspx>> [1. 9. 2015] ali priročnik *Access to employment for vulnerable groups* (2002, str. 6–7) <http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_files/pubdocs/2002/44/en/1/ef0244en.pdf> [1. 9. 2015]. V času trajanja projekta je bilo s strani nekaterih predstavnikov omenjenih skupin večkrat izraženo nestrinjanje z izrazom *ranljive skupine*, saj naj bi se ta nekritično povzegal in prevajal iz angleškega jezika, hkrati pa je mogoče izraz kritizirati v luči tega, da izraža ali predpostavlja ne-enakopravne in podrejene odnose nekaterih družbenih skupin in ne upošteva konteksta, v katerem se oblikuje ranljivost.

Zaposlena na projektu promovira projekt ob Tednu Evrope pred Hišo Evropske unije v centru Ljubljane. Projekt je bil predstavljen kot primer dobre prakse zaposlovanja mladih. (Foto: Urša Valič, 2014)

pripadniki narodnih skupnosti iz bivše Jugoslavije), priseljenci, mladi diplomanti – iskanci prve zaposlitve in brezposelni nad 55 let. Pri vseh omenjenih skupinah je v luči interseksionalnosti treba še posebej izpostaviti kategorijo spola, saj ženske še vedno predstavljajo ranljivo družbeno skupino.

Vsi cilji projekta z izjemo uresničevanja tehnične dostopnosti muzeja⁸ so bili usmerjeni v razvijanje človeških virov, kar je pravzaprav eden izmed ciljev operativnih programov Evropskega socialnega sklada. V okviru projekta je bilo tako zaposlenih poleg koordinatorke projekta devet oseb iz ranljivih skupin, v večini mladih diplomantov kot iskalcev prve zaposlitve ter dve osebi z invalidnostjo.

Namen zaposlitve je bilo usposabljanje za pridobitev strokovnega naziva kustos, kustos - pedagog, kustos - dokumentalist, bibliotekar,⁹ s čimer naj bi se povečala

⁸ Med drugim so bile za Slovenski etnografski muzej izdelane tipne karte za lažjo orientacijo slepih in slabovidnih oseb po razstavnih prostorih, integrirana je bila zvočna zanka za uporabnike slušnih naprav, kupljene so bile povečevalne lupe s svetilom, v jeseni 2015 so bile v stalno razstavo vključene tudi kopije in ponazorila muzejskih predmetov, namenjena večji interakciji (dotikanju) obiskovalcev.

⁹ Z izjemo koordinatorke projekta, ki je skrbela za operacijsko izvedbo projekta in ki je proti koncu zaposlitve tudi opravila strokovni izpit iz muzejskega področja za delo z obiskovalci.

Gašper Rems je pripravil razstavo *Fotografske podobe gluhih in naglušnih oseb* v Ljubljani in jo v septembru 2015 predstavil tudi v Trubarjevi hiši literature. (Foto: Urša Valič, 2015)

njihova zaposljivost po zaključenem projektu. V vsakem izmed omenjenih muzejev je bilo delo organizirano na drugačen način, z večjo ali manjšo avtonomnostjo zaposlenih na projektu ter v nekaterih primerih tudi z ločenim strokovnim delom (za pridobitev naziva) in delom na področju vključevanja ranljivih skupin (dostopnosti vsebin). Zaposleni na projektu so v skladu z zaposlitvijo in s cilji projekta v sodelovanju s konzultanti – mentorji njihovega strokovnega dela¹⁰ pripravili ter izvedli več novih inkluzivnih ali posebnih pedagoških in andragoških programov¹¹. Velja izpostaviti, da so zaposleni na

¹⁰ V posameznem muzeju so zaposleni na projektu sodelovali z mentorji: Katarina Nahtigal z Barbaro Sosič (SEM), Andrej Tomazin s Sonjo Kogej Rus (SEM), Tina Palaič z Matejo Kos (NMS), Sandra Jenko s Štefanom Vevarjem (SLOGI), Katarina Fuchs z Miho Jerškom (PMS), Jana Kostelec z Martino Orehovec (TMS) in Mojco Račič Simončič (SEM), Barbara Kotnik s Kristino Preininger (NG), Iva Pavlica z Matejo Krapež (NG) in Urša Valič z Ivom Vraničarjem (MNZS); Ines Kežman (do aprila 2014) in Eva Rožanc (SEM) sta bili zaposleni kot koordinatoriki projekta.

¹¹ Na primer glasbena vodstva (SEM), vodstva v slovenskem znakovnem jeziku za gluhe in naglušne z gluhih tolmačem (MNZS, SLOGI), delavnice za gluhoslepe (PMS), fotografske delavnice za slepe in slabovidne osebe (NMS), večtutna vodstva (SEM, NMS, NG, SLOGI), gostujoči programi (SEM, PMS, NG) in tako dalje.

projektu pri snovanju in izvedbi programov sodelovali s posamezniki iz ranljivih skupin ali predstavniki njihovih organizacij.¹² V projekt so bili vključeni tudi študenti, ki so pripadniki ranljivih skupin ali pa so izvajali vsebine, namenjene ranljivim skupinam. Nekateri so imeli v okviru muzejskega dela možnost pripraviti tudi svojo razstavo.¹³

V okviru projekta je bilo izvedenih več izobraževanj, ki so bila namenjena tako zaposlenim na projektu kot strokovni javnosti in drugim zainteresiranim. Njihov cilj je bil usposabljanje muzejskih strokovnih kadrov za delo z ranljivimi skupinami¹⁴ in za izvajanje evropskih projektov.

Projekt je bil večkrat predstavljen v okviru različnih javnih dogodkov. V maju 2015 smo organizirali tudi konferenco *Dostopnost do kulturne dediščine v muzejih in galerijah* z namenom pregleda dosedanjih praks, ki v muzejih in galerijah omogočajo večjo dostopnost. Vsa omenjena prizadevanja zaposlenih na projektu v javnosti vsekakor niso bila spregledana. Kako pa so projekt razumeli in doživeli redno zaposleni v muzejih? V nadaljevanju analizirava učinke projekta skozi oči zaposlenih.

Pogledi zaposlenih v sodelujočih muzejih in galeriji na projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*

Z namenom ovrednotiti učinke projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* na zaposlene in na delo v muzejih sva opravili polstrukturirane intervjuje z osemnajstimi sogovornicami in sogovorniki. Šest sogovornic in sogovornikov je bilo iz Slovenskega etnografskega muzeja, štirje iz Muzeja novejše zgodovine Slovenije, po dva sta bila iz Narodnega muzeja Slovenije, Prirodoslovnega muzeja Slovenije in Tehniškega muzeja Slovenije, po en sogovornik pa iz Narodne galerije in Slovenskega gledališkega inštituta. V muzejih so zaposleni na delovnih mestih direktorja, pomočnika direktorja, kustosa, kustosa pedagoga, bibliotekarja in dokumentalista. Pri izbiri sogovornikov sva poskušali zajeti vse muzejske službe, v katere so bili vključeni zaposleni na projektu, prav tako pa tudi osebe, ki so v zvezi s projektom opravljale različne naloge in so bile v različnih vlogah, kot na primer uprava pri sprejemanju projekta in zaposlenih na projektu, konzultanti kot

¹² Sodelovali so z Zavodom za slepo in slabovidno mladino Ljubljana, Zvezo društev slepih in slabovidnih Slovenije, Zvezo društev gluhih in naglušnih Slovenije, Društvom gluhoslepih DLAN, Društvom učiteljev gluhih Slovenije, Zavodom za gluhe in naglušne Ljubljana, Društvom študentov invalidov Slovenije, različnimi romskimi skupnostmi v Prekmurju, na Štajerskem in na Dolenjskem, Zavodom za globalno učenje in razvoj projektov (Zavod Global) in drugimi.

¹³ V Slovenskem etnografskem muzeju sta se študenta z gibalnimi ovirami predstavila z osebna razstavama. V istem muzeju so pripravili razstavo *Rojstvo: izkušnje Rominj*, pri kateri je sodelovala tudi romska študentka. Na podlagi fotografskega gradiva iz Muzeja novejše zgodovine Slovenije in Slovenskega etnografskega muzeja je gluhi študent pripravil razstavo *Fotografske podobe iz življenja gluhih in naglušnih v Ljubljani*. V Narodnem muzeju Slovenije so v okviru stalne razstave *Rimske zgodbe s stičišča svetov* slepi in slabovidni dijaki in študenti pripravili razstavo fotografij *Podobe Emone 2015*.

¹⁴ Tu velja izpostaviti izobraževanje Urbanističnega inštituta Republike Slovenije o dostopnosti grajenega okolja ter izobraževanje o pripravi inkluzivnih programov v muzejih, ki so jih izvedli dr. Aksinija Kermauner, mag. Borut Rovšnik in Petra Rezar.

mentorji tem zaposlenim ter ostali, ki so izvajali posamezne projektne aktivnosti. Med sogovorniki je bilo deset žensk in osem moških.¹⁵

Večino intervjujev sva opravili ob srečanju v živo, po telefonu sva se pogovarjali s štirimi sogovorniki, dva pa sta odgovore na zastavljena vprašanja poslala po elektronski pošti. Pri tem je treba omeniti, da so bili slednji bolj skopi kot pogovori ob srečanjih, ki so se pogosto razvili v zelo živahne debate, kar je vplivalo na obseg pridobljenih informacij. Raziskavo sva opravili, ko je projekt še potekal,¹⁶ zato jo bo po zaključku projekta smotrno ponoviti, za ugotavljanje njegovih dolgoročnih učinkov pa spremljati situacijo v muzejih še nekaj let po njegovem zaključku.

V nadaljevanju bova prikazali, kaj zaposleni v muzejih menijo o projektu, kako ga poznajo, vrednotijo ter ocenjujejo njegov vpliv na zaposlene in na muzejsko delo. Raziskali sva tudi, kakšna je bila njihova vloga v projektu, koliko so se vanj vključevali s svojim strokovnim delom in koliko so se angažirali pri pridobivanju informacij in novih izkušenj v zvezi z ranljivimi skupinami. Predvsem pa naju je zanimalo, kaj po njihovem mnenju pomeni vključevanje ranljivih skupin v muzeje za uresničevanje sodobnih muzejskih usmeritev. Rezultate pogovorov predstavlja v več sklopih.

Vrednotenje projekta kot celote

Večina sogovornic in sogovornikov ocenjuje projekt kot “pozitiven” in “uspešen”. Opisujejo ga kot “smiselnega”, kot “obogatitev”, ki “izboljšuje kvaliteto dela v muzeju”. Projekt uresničuje sodobne usmeritve na področju delovanja muzejev, ki poudarjajo dostopnost muzejskih vsebin vsem obiskovalcem in vključevanje različnih družbenih skupin v delo muzejev (glej Bračun Sova 2007; Mensch in Meijer-van Mensch 2011; Sandell 2002; Silverman 2010), kar je po mnenju sogovornikov v našem prostoru doslej ostajalo le na deklarativni ravni z nekaj poskusi. Projekt vidijo kot še posebno vreden, saj je te usmeritve dve leti uresničevalo deset zaposlenih, ki so kljub “oranju ledine na tem področju” po njihovi oceni dosegli izjemno dobre rezultate. Pozitivno je tudi, da je projekt potekal v več muzejih in da so bile vanj vključene različne muzejske službe, saj ima na ta način začrtana usmeritev širši pomen in večji domet. Nosilec ocenjuje projekt kot “izjemno večplasten in zahteven”, saj so se zaposleni na projektu morali integrirati v muzej ali galerijo, kjer so se usposabljali, obenem pa uresničevati zastavljene kazalce v okviru projekta. Poudarjajo, da gre pri tovrstnih projektih za “kreativni proces”, pri katerem je izid težko napovedati; sami rezultate ocenjujejo zelo pozitivno.

Večina sogovornikov je projekt razumela kot priložnost za muzeje, da se “temeljito seznanijo s to temo” in razmislijo, kaj (še) lahko naredijo na področju vključevanja ranljivih skupin v muzeje. Nekaj jih je povedalo, da je kljub

¹⁵ V tokratnem besedilu naju zanimajo samo redno zaposleni v muzejih, saj bodo ti deloma tudi odgovorni za nadaljnje uresničevanje in nadgrajevanje doseženih ciljev projekta.

¹⁶ Z zaposlenimi v muzejih sva se pogovarjali konec junija in v začetku julija 2015, projekt se je zaključil konec novembra 2015.

dolgoletnim strokovnim izkušnjam projekt pomembno vplival na njihovo delo, saj so pridobili dodatne informacije in znanja, ki jim pomagajo bolje razumeti *“potrebe in način življenja pripadnikov ranljivih skupin ter tudi težave, s katerimi se srečujejo”*. Razvili so večjo *“senzibilnost”* do pripadnikov teh skupin, obenem pa tudi večje zavedanje, da muzej ni *“sam sebi namen, ampak da je predvsem servis za javnost”*. Nekateri so izpostavili, da muzej razumejo kot *“prostor neformalnega učenja”*, ki lahko s programi spodbuja k večji strpnosti in toleranci ter dojemanju tega, da nas različnost bogati.

Zaradi programov, pripravljenih v okviru projekta, so muzeje obiskali tudi tisti, ki *“sicer verjetno ne bi prišli, ker jih ne nagovarjamo”*, kar nekateri vidijo kot začetek grajenja odnosov s temi družbenimi skupinami; nujno pa bi bilo te odnose vzdrževati in razvijati. Ena od sogovornic pa nasprotno meni, da so tovrstni projekti smiselni predvsem za tiste muzeje, ki nimajo vzpostavljenih povezav z ranljivimi skupinami. Zanja, ki z njimi že dela, zato projekt ni prinesel nič novega. Opazila je le *“razliko v poimenovanju teh skupin”*: zdaj se govori o ranljivih skupinah, prej pa so jih imenovali slepi in slabovidni, gluhi, naglušni, osebe z motnjami v duševnem razvoju in podobno. Sogovorniki so poudarili, da so zaposleni na projektu v času njegovega trajanja vzpostavili in vzdrževali stike z ranljivimi skupinami, kar sicer najverjetneje ne bi bilo opravljeno tako sistematično in načrtno, in razvili številne programe, ki predstavljajo *“trajno vrednost”* in *“dober nastavek za nadaljnje delo”*. Nekateri so opozorili, da bi morali sodelovanje z ranljivimi skupinami razumeti kot dlje trajajoči in kontinuiran *“proces”*.

Nekaj jih je poudarjalo tudi to, da so zaposleni na projektu prinesli svežo energijo v njihove ustanove in popestrili njihovo delo. Sodelovanje z njimi je po mnenju več sogovornikov spodbudilo številne razmisleke; brez projektnih izzivov zanje najverjetneje ne bi bilo priložnosti.

Šibkosti projekta je bilo po mnenju sogovornikov zelo malo. Nosilec projekta bi si želel boljše komunikacijo z Ministrstvom za kulturo, kar bi po njegovem mnenju vplivalo na lažje upravljanje in boljše izvajanje projekta. Želel bi si več podpore in dialoga z ministrstvom pri razreševanju nenačrtovanih situacij in problemov, kar bi pripomoglo k lažji realizaciji zastavljenih ciljev in k uspešnejšemu črpanju projektu namenjenih sredstev. Bolj intenzivno bi bilo morda lahko tudi sodelovanje s partnerskimi muzeji in galerijo, pri čemer opozarja na tanko mejo med usmerjanjem izvajanja projekta in poseganjem v avtonomijo dela vsake ustanove. Smernice za izvajanje projekta so bile podane, nato pa je bilo njihovo uresničevanje med drugim odvisno tudi od zaposlenega na projektu in vseh, ki so z njim sodelovali. Morda bi k večjemu vključevanju zaposlenih in boljši povezanosti sodelujočih ustanov pripomogel tudi *“vsebinski koordinator projekta”*, ki bi usmerjal in nadzoroval njegov potek ter se v celoti posvečal temu delu. Nosilec projekta je prepoznal potrebo po tej osebi, ki bi morala biti redno zaposlena v SEM, saj je za tovrstno delovanje pomembno dobro poznavanje tako načina dela v ustanovi kot tudi usmeritev in ciljev projekta.

Vrednotenje posameznih aktivnosti projekta

Nosilec projekta izvedene aktivnosti ocenjuje kot zelo kvalitetne s trajno vrednostjo za muzeje predvsem v smislu, da jih bo tudi po zaključku projekta v muzejih mogoče ponovno implementirati, jih razvijati in nadgrajevati. Večina ostalih sogovornikov pozna predvsem tiste projektne aktivnosti, ki so se izvajale v okviru njihovih ustanov, kar precej sogovornikov pa projektne aktivnosti sploh ne pozna. Ena od sogovornic je omenila, da je sledila aktivnostim v vseh sodelujočih muzejih, četudi nekaterim le po družbenih omrežjih, saj spremljanje tovrstnih projektov kot zaposlena v muzeju čuti kot svojo dolžnost. Največ sogovornikov, ki so poznali projekt, je zaposlenim na projektu posredovalo strokovne vsebine, s katerimi se ukvarjajo v okviru svojega rednega dela, medtem ko se v razumevanje ranljivih skupin niso poglobljali. Glede na njihove odgovore je razvidno, da največ zaposlenih v muzejih projekt sicer ocenjuje kot pozitiven in kvaliteten, vendar pa njegove aktivnosti poznajo le okvirno, zato splošne ocene aktivnosti na podlagi vrednotenja najinih sogovornikov ne moreva prikazati. Še posebno ni razveseljivo dejstvo, da se večina sogovornikov ni udeleževala izobraževanj, organiziranih v okviru projekta. Nekateri so povedali, da so bili prepozno informirani o terminih izobraževanj, nekaterim pa se udeležba ni zdela pomembna, saj stremijo k drugačnemu razumevanju delitve dela v muzejih, o čemer bova več pisali v nadaljevanju.

35

Angažiranost zaposlenih v muzejih

Zaposleni v vsakem muzeju predstavljajo heterogeno skupino posameznikov, katerih delo po eni strani določajo njihove ideje, motivacije in predstave o muzeju in delu v njem, s poslanstvom, vrednotami in politiko muzeja tudi muzejsko okolje, v katerem delajo, njihovo delovanje pa je odvisno tudi od družbenega okolja, v katerem muzej deluje in ki določa, katere vsebine mora naslavljalati (Starec 2012: 57, 155, 180–181). Na vključevanje v aktivnosti projekta so zagotovo vplivale vse tri opisane dimenzije.

Iz pogovorov lahko razberemo dejavnike osebne motivacije posameznika, dotedanje izkušnje s pripadniki ranljivih skupin in prepričanja, vrednote, predsodke in stereotipe. Pomemben dejavnik je razumevanje muzejskega dela, saj so nekateri kot razlog za manjše vključevanje v projekt izpostavili pomembnost delitve dela v muzejih med redno zaposlenimi in zaposlenimi na projektu. Nekaj zaposlenih je kot razlog za manjše vključevanje v aktivnosti projekta izpostavilo predvsem obseg rednega dela in pomanjkanje pretoka informacij o projektu in njegovem pomenu. Sogovorniki iz več muzejev so pojasnili, da so bili o projektu s strani uprave muzejev slabo informirani in da so več izvedeli ob sodelovanju z zaposlenimi na projektu. Menijo, da bi bilo nujno potrebno, da bi tudi s strani vodstev *“redno zaposleni dobili dovolj informacij in bi tako projekt lahko vzeli za svojega”*. Eden od sogovornikov se je vprašal, koliko so se glede na to, da je pobuda za njegovo izvajanje prišla od zunaj, s strani ministrstva, v muzejih s projektom res poistovetili. Nekaj sogovornikov pa meni, da so bili o projektu dovolj obveščeni, potem pa je bilo od zainteresiranosti in iniciative vsakega posameznika odvisno, koliko se je vanj dejansko vključil.

Možnosti za to so bile; znanje in nove izkušnje je bilo mogoče pridobivati v okviru številnih izobraževanj. Prav zato ena od sogovornic meni, da bi se morali več posvečati redno zaposlenim v muzejih in jih prepričati, da je ta tematika pomembna. V bodoče predlaga uvedbo obveznih izobraževanj in zbiranje točk ob udeležbi. Tudi v strokovni literaturi zasledimo podobno pobudo. Patrick J. Boylan v praktičnem priročniku *Upravljanje muzejev* zapiše, da bi bilo za ustrezno usposobljenost kadrov v muzejih v sedanjem hitro spreminjajočem se svetu treba zagotavljati in spodbujati stalni poklicni razvoj, pri tem pa za priznanje in ohranjanje poklicnega statusa zahtevati redno opravljanje formalnih usposabljanj (Boylan 2011: 26).

36 **Dolgoročna vizija projekta?**

Sogovorniki so se strinjali, da je največja slabost projekta njegova kratkoročnost. Izpostavljajo, da so evropski projekti “*brez vizije*”, ki bi omogočila usposobljenim ljudem, da bi po njihovem izteku obdržali delovna mesta. Opozarjajo, da ni izdelanega “*kariernega načrta za mlade strokovnjake*”, v katere je bilo vložene veliko javnega denarja, predvsem pa časa in truda zaposlenih v muzejih. Za doseganje dolgoročnih učinkov projekta s prenosom pridobljenih znanj in izkušenj v druge muzeje in na celotno področje kulture, kar je bil eden izmed ciljev projekta, bi jih bilo smiselno nadaljnje zaposliti. En izveden projekt namreč še ne prinese dolgoročnih sprememb; zanje je treba delati kontinuirano z najrazličnejšimi skupinami obiskovalcev. Osnove za nadaljevanje dela in nadgradnjo sodelovanja s pripadniki ranljivih skupin so sicer vzpostavljene. Muzeji si po zaključku projekta želijo nadaljevati z razvojem inkluzivnih programov in razstav in to usmeritev vključiti v svojo vizijo za prihodnost. Tako nekateri menijo, da so muzeji s projektom v resnici pridobili več kot pa na projektu zaposlene osebe. Predlagajo nadaljnje zaposlitve v okviru novega projekta ali pa lasten angažma projektne zaposlenih, v smislu t. i. interpretacijskih centrov, zavodov in društev. Več sogovornikov temu upravičeno oporeka. Menijo, da je v Sloveniji trg premajhen, da bi strokovnjaki s tega področja lahko komercialno preživeli. Gre za dejavnosti, ki so nujne za družbo in njen razvoj in jih lahko ustrezno financira le država.

V povezavi z zgoraj omenjenim je več sogovornikov poudarilo nujnost uresničevanja “*interdisciplinarnosti pri muzejskem delu*”, ki jo lahko muzeji dosežejo z ustrezno delitvijo dela. Menijo, da bi bilo v sodelujočih muzejih in galeriji najbolj smiselno zaposliti usposobljene ljudi za opravljanje dela, ki so ga zastavili v okviru projekta, redno zaposlenim pa omogočiti, da poglobljajo in razvijajo svoja strokovna področja. Le na tak način je lahko delo vseh ustrezno in kakovostno, zaposleni pa se v svojih znanjih, pristopih in izkušnjah dopolnjujejo. Z “*novimi vidiki, novim načinom dela in vključevanjem različnih družbenih skupin*” se obseg muzejskega dela večja, kar “*zahteva več ljudi, ne pa njihovega zmanjševanja*”. Nekateri poudarjajo, da ni smiselno, “*da bi se redno zaposleni pričeli ukvarjati z novimi področji; manjkajo ljudje, ki bi pokrili nove vsebine*”. Prav zato so po njihovem mnenju zaposleni na projektu za delo v muzejih predstavljali pomemben doprinos. Dejstvo namreč je, da strokovnjak postane zares usposobljen za svoje

področje dela takrat, ko “zdrži teoretična znanja s praktičnimi izkušnjami” ob upoštevanju etičnih premis (glej tudi Mensch in Meijer-van Mensch 2011: 12). Nekateri poudarjajo, da so v času trajanja projekta informacije sicer pridobili in da so do neke mere senzibilizirani za različne ranljive skupine, za delo z njimi pa niso zares “usposobljeni; res usposobljen postaneš šele z dolgotrajnejšo prakso”. Tudi zaradi nadgrajevanja njihovega poklicnega razvoja bi kazalo zaposlene na projektu nadaljnje zaposliti.

Dostopnost kulturne dediščine ranljivim skupinam in družbeno angažirani muzeji

Nekateri sogovorniki so o muzeju razmišljali kot o enem izmed “centrov, ki bi moral imeti pomembno družbeno vlogo”. Ni dovolj le razstavljati predmete in publicirati, ampak mora biti muzej “nosilec družbene zavesti, ki jo obenem tudi kroji” in vpliva na družbene vrednote. Odziv na aktualno družbeno situacijo pa je po mnenju nekaterih sogovornikov v muzejih slab. V muzejski diskurz so še vedno premalo vključeni priseljenci, begunci, Romi, tudi socialno ogroženi, brezposelni, osebe z invalidnostjo. Muzeji bi morali biti bolj angažirani in bolj kritični do družbe, biti bi morali vozlišče idej, ki spodbujajo razvoj in napredek v družbi. Ta usmeritev je po njihovem mnenju v svetu trend, medtem ko je muzeji v Sloveniji še ne uresničujejo v dovoljšnji meri.

37

Prav zato je za večino sogovornikov nujno delati za in z ranljivimi skupinami. Pri tem nekateri poudarjajo, da ne gre za tržno nišo, saj muzeji in galerije niso tržno usmerjene ustanove. Obenem je tudi posameznikov iz ranljivih skupin za tržno vzdržnost premalo. Razlagajo, da gre bolj za “naklonjenost po človeški plati” in za “željo narediti nekaj novega, narediti en korak naprej v sami ponudbi muzejev, v sami stroki”. Spet drugi menijo, da v tem trenutku sovpadata dve usmeritvi: prizadevanje muzejev za večjo družbeno pravičnost in vključenost vseh družbenih skupin, kar opredeljujejo kot del poslanstva muzejev, ter prizadevanje kulturnih politik Evropske unije in posledično Slovenije. Muzeji so že po svojih vsebinah zelo primerne institucije za tovrsten angažma; ponujajo odprtost za “marsikoga, ki bi bil sicer res popolnoma na obrobju, v okviru muzeja pa lahko doživi razumevanje in sprejetost”. Po eni strani gre za zagotavljanje “osnovnih družbenih parametrov”, ki bi morali biti vsem “že zdavnaj jasni, pa jih še zmeraj ne moremo urediti”, obenem pa to usmeritev podpirajo tudi trenutno obstoječe kulturne politike, ki spodbujajo enakopravnost in socialno vključenost. V tem smislu poudarjanje inkluzivnosti vidijo kot priložnost za pridobivanje dodatnih sredstev za izvajanje tistega, kar bi muzeji in galerije v vsakem primeru izvajali v skladu s svojim poslanstvom, obenem pa kot priložnost za zagotavljanje delovnih mest pripadnikom ranljivih skupin. Ena od sogovornic poudarja, da je gledano skozi prizmo širšega časovnega obdobja ta usmeritev zagotovo trend; nejasno je, koliko časa bo še tako. Eden od pomembnih dejavnikov, ki v današnjem času spodbuja spremembe, je zmanjševanje sredstev, ob katerem so muzealci pričeli iskati druge načine delovanja, hkrati pa nove pristope zahtevajo tudi spremenjene

družbene razmere in potrebe ter zahteve javnosti. Na spremembe v muzejih sta vplivala družbena heterogenost, ki je ni več mogoče prezreti, in konec metanaracij, ki prinaša pogajanja o pomenih in resnicah (Starec 2010: 43).

Nekateri sogovorniki pa trenutno na področju muzealstva na Slovenskem ne vidijo konceptualnih sprememb v smislu usmerjenosti k socialni vključenosti in ranljivim skupinam. Menijo, da gre prej za tržno nišo pridobivanja denarja iz evropskih sredstev. V zvezi s tem so nekateri opozorili, da poudarjanje in financiranje predvsem prezentiranja vsebin javnosti in vključevanja njenih ranljivih pripadnikov v muzejsko delo ne more prinesiti kvalitetnih rezultatov, če se ob tem ne zagotavlja izvajanje temeljnih dejavnosti muzeja. Muzejem se namenja vedno manj denarja za pridobivanje gradiva in temeljne strokovne raziskave, kar pa je osnova vsega nadaljnjega dela. Prav zato je razmišljanje o delitvi dela v muzejih in razvijanju novih strokovnjakov za posamezna področja dela še toliko bolj smiselno.

Sklepne misli

Muzeji se neprestano spreminjajo, saj lahko svoj obstanek in poslanstvo upravičijo le tako, da se odzivajo na družbene spremembe in prilagajajo okolju, v katerem delujejo. Zato se vedno bolj usmerjajo k javnosti in njenim različnim skupinam, pri čemer skrbijo tako za izboljšanje dostopnosti do muzejskih vsebin kot tudi za vključevanje različnih družbenih skupin v njihovo ustvarjanje. Na ta način uresničujejo koncepta participatornosti (Simon 2010) in inkluzije (Sandell 2003), obenem pa z odzivnostjo na dogajanje v družbi in angažiranostjo na družbenem področju (Starec 2012: 49) ohranjajo svojo aktualnost in utrjujejo družbeni pomen.

S projektom *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* je bilo zastavljeno uresničevanje usmeritev sodobnih trendov v muzeologiji v šestih državnih muzejih in galeriji s ciljem prenosa novih znanj in praks tudi v druge muzeje in na celotno področje kulture. V okviru projekta se je za različna področja dela v muzejih usposobilo devet pripadnikov ranljivih skupin, ki so že pridobili formalno izobrazbo s področij dela muzejev, z vključenostjo v muzejsko delo pa so se usposabljali tudi študenti (iz ranljivih skupin) temeljnih muzejskih strok. V SEM so bile zagotovljene tehnične izboljšave in kopije muzejskih predmetov, ki bodo pripomogle k večji interakciji vseh obiskovalcev s predmeti kulturne dediščine. S pripravo inkluzivnih izobraževalnih programov in neposrednim vzpostavljanjem stikov z organizacijami pripadnikov ranljivih skupin v vseh sodelujočih ustanovah se je število obiskovalcev iz teh skupin bistveno povečalo, ob tem pa so se zgradile tudi trajnejše vezi med muzejem in skupnostmi.

Zaposleni v partnerskih institucijah ocenjujejo, da smo v slovenskem prostoru z izvajanjem tega projekta pričeli uresničevati “*novo muzejsko paradigmo*” (Mensch in Meijer-van Mensch 2011), ki je bila doslej prisotna večinoma na teoretični ravni. Vsi idejno zasnovi projekta vrednotijo kot izjemno kvalitetno in za slovensko okolje nujno za uresničevanje sodobnih usmeritev muzejev. Ob tem velja opomniti, da je bila večina najinih sogovornikov slabo seznanjenih s projektnimi aktivnostmi in da se v projekt z nekaj izjemami večinoma niso aktivno vključevali. Ko sva se

spraševali o tem, kaj je vplivalo na manjši angažma zaposlenih v aktivnostih projekta, in poskušali najti razlage tudi v literaturi, sva ugotovili, da se v prebranih tekstih pozornost najpogosteje ne posveča zaposlenim v muzejih, temveč lahko govorimo o reifikaciji muzejev, ki je zlasti vidna v naslavljanju muzejskega dela (npr. muzeji udejanjajo nove usmeritve, muzeji se soočajo z zmanjševanjem sredstev) in s katero se zmanjšuje odgovornost zaposlenih v muzejih. Prav zato opozarjava, da je pomembno raziskovati, kaj spremembe pomenijo za redno zaposlene v muzejih, kako se kažejo v njihovem delu, kako so vplivale na njihova mnenja in konkretne prakse. Muzeje namreč oblikujejo tam zaposleni ljudje. Muzejska praksa in tudi podoba ter pomen muzeja v družbi so odvisni od zaposlenih v muzejih (Starec 2012: 13).

Sogovorniki so opozarjali na potrebo po interdisciplinarnosti v muzejskem delu in na nujno delitev dela. Glede na nove usmeritve muzejskega dela in spremenjeno razumevanje družbene vloge muzejev se v muzejih pojavljajo nova področja in novi načini dela, ki vzpostavljajo potrebo po novih poklicnih profilih in s tem ustvarjanje novih ali krepitev že obstoječih služb (Starec 2012: 52–53). Prav zato menijo, da bi bilo za uresničevanje sodobnih muzejskih usmeritev nujno zaposliti v okviru projekta usposobljene osebe, ki bi tako pokrile tista področja dela v muzejih, za katere se sami niso usposabljali. Na tem mestu je treba poudariti, da gre pri ustvarjanju muzejskih vsebin (tako razstav kot programov in publikacij) vedno za timsko delo (Herreman 2011: 65–66), zato je nujno, da so vsi zaposleni v muzeju seznanjeni s tematiko ranjivih skupin in njihovega vključevanja v muzeje. To je še posebej pomembno, ker se laična javnost vedno bolj vključuje v muzejsko delo tudi v segmentih raziskovanja in prezentiranja dediščine. Ker pa je vključevanje javnosti v muzejsko delo kot dejavnost postalo izjemno obsežno, je povsem razumljivo, da ena oseba ne more opravljati teh nalog ob izvajanju temeljnih nalog muzejskega dela, to je ob zbiranju, ustreznem hranjenju in raziskovanju zbirk ali pa ob že načrtovanem izvajanju izobraževalnih programov. Ravno zaradi tega kot tudi zaradi pridobljenih znanj, izkušenj, predvsem pa zaradi odnosov, ki so jih zaposleni na projektu spletli v teku dvoletnega usposabljanja s posamezniki in organizacijami pripadnikov ranljivih skupin, bi kazalo te osebe nadalje zaposliti.

LITERATURA

APPADURAI, Arjun

2002 Disjuncture and difference in the global cultural economy. V: J. X. Inda, R. Rosaldo (ur.), *The anthropology of globalisation: a reader*. Malden, Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell. Str. 46–64.

BLACK, Graham

2005 *The engaging museum: developing museums for visitor involvement*. London, New York: Routledge.

BOYLAN, Patrick J.

2011 Upravljanje kadrov. V: *Upravljanje muzeja: praktični priročnik*. Str. 23–28.

<http://www.nms.si/spdm/UPRAVLJANJE_MUZEJA_prakticni_prirocnik.pdf> [15. 6. 2015].

BRAČUN SOVA, Rajka

2007 Različnim obiskovalcem enake možnosti. *Argo* 50, št. 1, str. 87–91.

BRAČUN SOVA, Rajka; VODEB, Vlasta; LIPEC STOPAR, Mojca

2009 *Dostopen muzej: smernice za dobro prakso*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije.

BRAČUN SOVA, Rajka; VODEB, Vlasta

2011 *Muzeji, javnost, dostopnost*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

- CUNO, James
2007 Money, power, and the history of art. Whose money? Whose power? Whose art history? V: S. Watson (ur.), *Museums and their communities*. London, New York: Routledge. Str. 510–518.
- ČEPLAK MENCIN, Ralf
2013 Etnografski muzej – prostor praznovanja ranljivih skupin. *Etnolog* 23, str. 65–101.
- FUCHS, Katarina [et al.]
2014 *Smernice za izvajanje projekta "Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam"*. <http://www.dostopnost.eu/sites/default/files/Smernice_izvajanje_projekta_koncna_0.pdf> [1. 9. 2015].
- HERREMAN, Yani
2011 Razstave. V: *Upravljanje muzeja: praktični priročnik*. Str. 63–75. <http://www.nms.si/spdm/UPRAVLJANJE_MUZEJA_prakticni_prirocnik.pdf> [15. 6. 2015].
- HUDALES, Jože
2008 *Slovenski muzeji in etnologija: od kabinetov čudes do muzejev 21. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- JEZERNIK, Božidar (ur.)
2010 *Med prezentacijo in manipulacijo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- KERMAUNER, Aksinja
2014 Umetnost za vse. *Revija za elementarno izobraževanje* 7, št. 3–4, str. 17–31.
- KOSTELEČ, Jana; PAVLICA, Iva
2014 Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam: projekt Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog* 24, str. 235–249.
- MENSCH, Peter van; MEIJER-van MENSCH, Léontine
2011 *New trends in museology*. Celje: Muzej novejše zgodovine Celje.
- PALAIĆ, Tina; NAHTIGAL, Katarina
2014 Dostopen muzej – enakopravni obiskovalci: projekt Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam. *Argo* 57, št. 1, str. 58–62.
- PALAIĆ, Tina; VALIČ, Urša
2014 Širjenje vloge muzejev in muzealcev: dostopnost do kulturne dediščine. *Pogledi* 5, št. 11, str. 22.
2015 (ur.) *Elaborat o dostopnosti in zagotavljanju tehničnih pogojev za vzpostavitev dostopnosti do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- PERKO, Verena
2014 *Muzeologija in arheologija za javnost: muzej Krasa*. Ljubljana: Kinetik, zavod za razvijanje vizualne kulture.
- ROVŠNIK, Borut
2013 Kako senzorno dostopni in vključljivi so slovenski muzeji in galerije? Skupna predstavitev ukrepov in projektov dostopnosti za senzorno ovirane obiskovalce na Kulturnem bazarju 2013. <<http://www.sms-muzeji.si/ckfinder/userfiles/files/Senzorna%20dostopnost%20muzejev.pdf>> [5. 9. 2015].
- SANDELL, Richard
2002 Museums and the combating of social inequality: roles, responsibilities, resistance. V: R. Sandell (ur.), *Museums, society, inequality*. London, New York: Routledge. Str. 3–23.
2003 Social inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change. *Museum and Society* 1, št. 1, str. 45–62.
- SILVERMAN, Lois H.
2010 *The social work of museums*. Oxon, New York: Routledge.
- SIMON, Nina
2010 *The participatory museum*. <<http://www.participatorymuseum.org/>> [15. 6. 2015].
- STAREC, Saša
2010 Post-muzeji na obzorju: nov koncept muzeja za novo tisočletje. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 50, št. 1–2, str. 42–47.
2012 *Vsakodnevno delovanje zaposlenih v muzeju in njihova vloga pri ustvarjanju javne podobe muzeja: doktorska disertacija*. Ljubljana: [S. Starec].
- ŠIROK, Kaja [et al.]
2014 *Integrating multicultural Europe: museums as social arenas*, EMEE Toolkit 2. <<http://www.museums-exhibiting-europe.de/wp-content/uploads/2015/06/EMEE-Toolkit-2-Integrating-multicultural-Europe.pdf>> [15. 6. 2015].

- ŠKAFAR ROGELJ, Bojana; VIDMAR HORVAT, Ksenija
2009 *Vidiš me – vidim te: kulturna raznolikost skozi romski pogled*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- ŠOLA, Tomislav
2003 *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*. Zagreb: Hrvatski nacionalni komitet ICOM.
- VALIČ, Urša; PALAIČ, Tina
2014 Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam: o muzejih, družbi in predmetih ter kulturni dediščini. *Mohorjev koledar*, str. 187–191.
- ŽIDOV, Nena
2011 Muzeji in družbeno vključevanje: primer razstave o brezdomstvu v Slovenskem etnografskem muzeju. *Etnolog* 21, str. 245–261.

BESEDA O AVTORICAH

Tina Palaič, univ. dipl. etnologinja, kulturna antropologinja in pedagoginja, je bila kot kustodinja pedagoginja zaposlena v Slovenskem etnografskem muzeju na projektu *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, svoje delovne obveznosti pa je opravljala predvsem v Narodnem muzeju Slovenije. Zanimajo jo vprašanja sodobnih usmeritev v muzeologiji in vključevanje različnih etničnih skupin v muzejsko delo. Na podlagi prostovoljnega dela v vrtcu v mestu Tamale na severu Gane je leta 2011 v Slovenskem šolskem muzeju v soavtorstvu pripravila razstavo *Šola – ključ za razvoj: šolarji Angole, Malavija in Gane*. Z muzeologijo v neevropskem prostoru se je srečala ob sodelovanju s Šolskim muzejem iz Jogjakarte v Indoneziji, ki ga je obiskala septembra 2012.

Urša Valič, dr. etnologije in kulturne antropologije, je bila zaposlena v Slovenskem etnografskem muzeju na projektu *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, delala pa je kot kustosinja dokumentalistka v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije. Zanimajo jo identifikacijski procesi (nacionalne, narodne in etnične identitete, spolne identitete, identitete, vezane na telo), aktivna pa je na področju družbenega vključevanja oseb z invalidnostjo oziroma hendikepom. Med letoma 2008 in 2012 je bila mlada raziskovalka in asistentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Med letoma 2010 in 2011 je bila članica komisije za ženska vprašanja pri Evropskem invalidskem forumu v Bruslju.

ABOUT THE AUTHORS

Tina Palaič is an ethnologist, cultural anthropologist and educator, employed as curator and educator at the Slovene Ethnographic Museum as part of the project *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups*, and she carried out most of her tasks at the National Museum of Slovenia. Her research interest focuses on the issues of modern trends in museology, and the inclusion of different ethnical groups in museum work. Based on her voluntary work in a kindergarten in the town of Tamale in north Ghana she co-designed the exhibition *Schools – the key to development: schoolchildren of Angola, Malawi and Ghana* at the Slovenian School Museum in 2011. She has gathered experience with museology in a non-European context through her collaboration with the Museum of Education in Yogyakarta, Indonesia, which she visited in September 2012.

Urša Valič, PhD in ethnology and cultural anthropology, was employed at the Slovene Ethnographic Museum in the project *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups*, working as a curator and documentalist at the National Museum of Contemporary History. Her focus of interest are identification processes (national and ethnic identities, gender identities, body-related identities), and she is also active in the social inclusion of people with disabilities or handicaps. From 2008 to 2012 she was a young researcher fellow and assistant at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, Ljubljana. In 2010 and 2011 she was a member of the Women's committee at the European Disability Forum in Brussels.

SUMMARY

The project *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups*, and how the project is viewed by the employees of the participating museums

Facing the new economic and social challenges of the 21st century, museums have responded to them with new concepts like *participation, inclusion, and accessibility*, which in turn require new approaches and ways of working. From the late 20th century onwards, museums have increasingly dedicated themselves to social responsibility and responsibility to the environment in which they operate. Their activities, both educational ones (guidance and workshops), as well as other professional work (recording, documenting, interpreting and presenting museum material), increasingly include and engage the public. This changes the ways museum workers perform their tasks and their responsibility, which is evident in particular in their active inclusion in creating museums as spaces of education, and in assuming responsibility for the museum's knowledge production and dissemination.

42

The museology premises of accessibility have been implemented by the Slovene Ethnographic Museum in collaboration with five national museums and the gallery between 2013–2015 by means of the project *Accessibility of cultural heritage to vulnerable groups*. The project was financially supported by the EU's European Social Foundation and the Ministry of Culture of the Republic of Slovenia. The project's objectives were to train people from different vulnerable groups, who had achieved formal education related to museum work, to perform the professional tasks of the museum's public service, increase the level of training of museum workers to work with members of vulnerable social groups, improve the physical access to the museum's premises, and to develop and carry out new programmes, adapted to the needs of vulnerable groups.

The analysis of the interviews of eighteen museum workers from the museums and gallery participating in the project underlined the interest of the museum workers in the project and their support for contents that enhance the accessibility of museums, while also pointing out the lack of professionally trained workers to implement modern museology concepts, especially those related to the accessibility of cultural heritage to vulnerable groups.

DOSTOPNOST KULTURE IN/ALI INKLUZIJA? Slepi in slabovidni v slovenskih muzejih

Saša Poljak Istenič

43

IZVLEČEK

Prispevek v kontekstu kulturne politike in zakonodajnih zahtev analizira dve desetletji prizadevanj slovenskih muzejev in galerij po vključevanju slepih in slabovidnih v svoje dejavnosti. Ta muzejska praksa danes poleg tega, da prispeva k boljši dostopnosti kulture ranljivim skupinam in splošni inkluziji, vpliva tudi na pozitivnejše muzejske izkušnje vseh segmentov obiskovalcev, širi obzorje muzejskih delavcev in senzibilizira splošno javnost za položaj ranljivih skupin v družbi.

Ključne besede: muzeji in galerije, slepi in slabovidni, veččutne razstave, dostopnost kulture, inkluzija

ABSTRACT

The article analyses two decades of efforts in Slovenia's museums and galleries to include the blind and visually impaired in their activities in the context of cultural policy and legislative demands. This museum practice today not only contributes to better accessibility of culture to vulnerable groups and their general inclusion, but also yields more positive museum experiences for all segments of visitors, widens the horizon of museum workers, and sensitizes the general public to the position of vulnerable groups in society.

Keywords: museums and galleries, the blind and visually impaired, multisensory exhibitions, accessibility of culture, inclusion

Uvod

!.../ prva polovica mojega življenja je bila taka, da sem pač videl, druga polovica pa potem ne več. Sem vedno v vsakem kraju, kjer sem bil, sem tudi poskušal obiskati kakršen koli muzej, kakršno koli galerijo in vse te kulturne ustanove, ki sem jih zmeraj v svojem predstavnem svetu zelo visoko postavljaj. Potem se je pa začelo dogajati, seveda, da so te ustanove ratala zame zelo zelo slabo dostopne. Se pravi, nisem več videl prebrati, kaj je napisano ob nekem eksponatu, nisem videl prebrati tudi tistih vodičev, vodnikov po muzejih, če so jih seveda imeli, in sem moral zmeraj nekoga prositi, da mi je razložil, kaj je tam, kako zgleda, da mi je opisal !.../.

To je pripoved enega redkih slepih in slabovidnih, ki radi obiskujejo muzeje in galerije. Koliko jih je, ne vemo; na spletu ni najti statističnih podatkov o tem,

koliko jih pride v določen muzej. Tako statistiko je težko voditi, saj slepi in slabovidni praviloma nimajo vidnih znakov, da niso polnočutni; nekateri niti ne uporabljajo bele palice ali pa pridejo s spremljevalcem, ki v tolikšni meri poskrbi zanje, da njihovih posebnih potreb pravzaprav sploh ne opazimo. V Sloveniji naj bi bilo po ocenah okrog 10.000 slepih in slabovidnih, od tega jih je okrog 4000 (vsaj v zadnjih letih) včlanjenih v medobčinska društva slepih in slabovidnih. Po raziskavi Eurobarometra o dostopnosti kulture in kulturnem udejstvovanju iz leta 2013 je muzej ali galerijo v zadnjih 12 mesecih pred anketo sicer obiskalo 36 % Slovencev (Eden drug'mu ogenj dajmo 2014: 2), kar bi ob predpostavki, da bi slepi in slabovidni v enaki meri obiskovali muzeje kot polnočutni, pomenilo 3600 slepih in slabovidnih obiskovalcev oziroma okoli 1400 takih, ki se včlanjajo v specialne organizacije.

44

Po ocenah Evropske zveze slepih je slepih in slabovidnih 30 milijonov Evropejcev; vsak trideseti in kar vsak tretji nad 65 let se sooča z izgubo vida, tako da je kar 90 % slabovidnih starejših od 65 let (EBU b. n. l.). Ti so, poleg šolarjev (otrok in mladine), ki muzeje največkrat obišejo v okviru rednega pouka, kulturnih ali naravoslovnih dni oziroma na ekskurzijah – teh je po ocenah Statističnega urada Republike Slovenije približno petina (Eden drug'mu ogenj dajmo 2014: 7) – tudi najpogostejši obiskovalci muzejev in galerij, če so jih le navdušili takrat, ko so še videli, oziroma so jim starši in učitelji “privzgojili” ljubezen do kulturne dediščine oziroma muzejev in galerij. “Skriti” so med 2.705.259 ljudmi, ki so leta 2012 obiskali slovenske muzeje (isto: 7). Tisti, ki muzejev ne obiskujejo, tega največkrat ne počnejo zaradi pomanjkanja interesa (42 %) in precej manjkrat zaradi pomanjkanja časa (28 %), čeprav sta razloga tudi preveliki stroški (10 %) in omejena izbira oziroma slaba kakovost dejavnosti v domačem kraju (isto: 2–3). Pri slepih in slabovidnih je pomanjkanje interesa še posebej izrazito, ne le zaradi “ne-vzgoje za dediščino”, pač pa tudi zaradi tradicionalne politike muzejev, po kateri je bilo edino spoznavanje s predmeti vizualno (“Ne dotikajte se predmetov!”). Vendar pa se zadnja leta pod vplivom zakonodaje in prepoznavanja svojevrstnih potreb raznovrstnih obiskovalcev muzeji iz “hramov dediščine” spreminjajo v “institucije v službi družbe in njenega razvoja” (ICOM 2007) in predvsem postajajo prostori za učenje, neformalno izobraževanje in, ne nazadnje, za osveščanje.

Metodologija in cilji raziskave

Prispevek ni plod načrtovane, ciljno usmerjene ali poglobljene raziskave, pač pa izhaja iz lastnih izkušenj s postavitvijo razstave o slepih in slabovidnih na način, ki bi bil zanje dostopen, v Pokrajinskem muzeju Kočevje leta 2002 (*Edina tema je neznanje: šolstvo in skrb za slepe in slabovidne na Slovenskem*, gl. Poljak Istenič 2002), in – po prehodu iz muzeja v raziskovalni inštitut – nesistematičnega, sporadičnega spremljanja vključevanja slepih in slabovidnih v muzejsko okolje, bodisi prek ogleda razstav, objav v medijih ali poročil in prispevkov v strokovnih publikacijah. Navdihnila ga je organizacija konference o položaju slepih in slabovidnih od začetka 19. stoletja do danes *Slepi in slabovidni v družbi: med zgodovinsko perspektivo in sodobnimi vprašanji* leta 2013 v ZRC SAZU v Ljubljani (gl. Poljak Istenič 2013), še posebej referati v njeni muzeološki sekciji, in pa sodelovanje na konferenci o slepoti in

umetnosti *Blind Creations* leta 2015 na univerzi Royal Holloway v Londonu,¹ kjer sem imela možnost prisluhnuti vodilnim raziskovalcem v študijah slepote ter strokovnim delavcem in ustvarjalcem/umetnikom, ki se ukvarjajo s slepoto in slabovidnostjo ali pa to svojo telesno značilnost ustvarjalno uporabljajo pri svojem delu in v življenju. Nastal je v okviru podoktorskega projekta *Preživeti, živeti, izživeti: ustvarjalnost kot način življenja* (ARRS 2014–2016), ki se posveča ustvarjalnosti kot vzdržni gospodarski, družbeno vključujoči, kulturno pomembni in okoljsko občutljivi preživetveni strategiji; v konkretnem primeru so me zanimali muzeji kot predstavniki kulturnih industrij, ki ob svojem rednem delu spodbujajo ustvarjalnost, podpirajo kulturno raznolikost in širijo dostopnost kulturnih dobrin. Poudarek tega sklopa podoktorske raziskave je bila torej analiza projektne delo organizacij za krepitev inkluzije ranljivih skupin (konkretno slepih in slabovidnih), zato so bili moji sogovorniki, s katerimi sem opravila poglobljene intervjuje, jih posnela in dobesedno transkribirala, načrtno izbrani zgolj med sodelavci projektov. Njihove izjave – sogovornikov je bilo šest – navajam dobesedno, kadar želim boljše osvetliti ali podkrepiti svoje navedbe.

Ker pa sem želela opozoriti tudi na dolgoletna prizadevanja slovenskih muzejev, da ranljive skupine kljub poprejšnji odsotnosti finančnih spodbud in zakonodajnih zahtev vključijo v svoje dejavnosti, sem prispevek zasnovala širše od svoje projektne raziskave. Temelji na pregledu zakonodaje, muzeološke literature o vključevanju slepih in slabovidnih, različnih strokovnih virov o delu slovenskih muzejskih delavcev, na spremljanju projektov Evropskega socialnega sklada Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije in Slovenskega etnografskega muzeja ter na pogovorih s ljudmi, ki si prek tovrstnih projektov prizadevajo za vključevanje slepih in slabovidnih v muzeje in galerije. Umanjkala mi je torej poglobljena etnografska raziskava muzejskih obiskovalcev in/ali kustosov, ki bi ustrezneje ovrednotila dosedanje delo slovenskih muzealcev. Z njimi sem se v trinajstih letih od postavitve kočevske razstave o slepih sicer priložnostno pogovarjala, a ti pogovori niso bili strukturirani in ciljno usmerjeni, da bi jih lahko uporabila na enak način kot intervjuje s sodelujočimi v projektih.

Kljub omenjeni pomanjkljivosti prispevek skuša podati kar najbolj temeljit pregled in analizo prizadevanj slovenskih muzejev za vključevanje ranljivih skupin – specifično slepih in slabovidnih – v svoje dejavnosti, ki so se začele že desetletje in pol pred zakonodajnimi zahtevami o dostopnosti in evropskimi finančnimi spodbudami ter so širile obzorje muzejskih delavcev. Ob zavedanju, da muzejske izkušnje še vedno močno temeljijo na vidu, pa želi spodbuditi tudi razmislek o ravni inkluzije slepih in slabovidnih in dostopnosti kulture ranljivim skupinam ter o mogoči senzibilizaciji splošne javnosti za njihov položaj v družbi.

Slovenska kulturna politika in zakonodaja o dostopnosti kulture

Slovenija ima dobro razvito mrežo kulturnih institucij, organizacij in društev, ki je primerljiva z večino razvitih evropskih držav, njena kulturna politika pa

¹ Glej <<http://blindcreations.blogspot.si/p/about-conference.html>>.

je še vedno osredinjena predvsem na tradicionalne neprofitne dejavnosti, ki so opredeljene kot javno dobro in večinoma v domeni javnih institucij. Ljubljana ima v primerjavi z drugimi evropskimi mesti glede na število prebivalcev nadpovprečno število muzejev, galerij, gledališč, umetniških in kulturnih dogodkov. Mestna občina Ljubljana za kulturo namenja tudi večji delež svojega proračuna kot država (5–8 %); največji delež dobi knjižnična dejavnost, sledijo pa ji kulturni programi in kulturna dediščina (Murovec in Kavaš 2010).

Knjižnice, arhivi, muzeji, izobraževalne institucije in organizacije, ki opravljajo kulturne dejavnosti izven glavnih kategorij kulturnih in kreativnih industrij, so v glavnem registrirane kot osebe javnega prava in so kot take – poleg pristojnih organov države in lokalnih oblasti – pooblaščenice za izvajanje posameznih nalog, povezanih z ustvarjanjem, posredovanjem in varovanjem kulturnih dobrin, hkrati pa so dolžne zagotavljati kulturno ustvarjalnost in raznolikost ter dostopnost kulturnih dobrin. Tako so pogosto pobudniki ali izvajalci različnih akcij, ki dopolnjujejo njihovo redno delo.

Pomembni spodbudi za razvijanje in izvajanjih tovrstnih projektov in/ali dolgotrajnejših dejavnosti za ranljive skupine sta zagotovo pritisk mednarodne skupnosti (predvsem Evropske unije) za sprejetje specifične zakonodaje in razpoložljiva evropska sredstva za njeno uresničevanje. Slovenija je tako leta 2008 ratificirala Konvencijo o pravicah invalidov in Izbirni protokol h Konvenciji o pravicah invalidov, sprejeta na 61. zasedanju Generalne skupščine Združenih narodov 13. decembra 2006. Konvencija državam nalaga sprejeti ukrepe za dostop invalidov do kulturnega gradiva (v njim dostopnih oblikah), televizijskih programov, filmov, gledaliških predstav in drugih kulturnih dejavnosti ter prostorov, kjer so prireditve, oziroma s kulturno ponudbo, kot so muzeji, knjižnice, spomeniki ipd. (gl. MKPI 2008, predvsem 30. člen).

Prvi zakon s področja ljudi s posebnimi potrebami na Slovenskem je bil Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami leta 2000, ki določa inkluzivno izobraževanje teh otrok čim bližje doma (gl. ZUOPP 2000).² Ker si muzeji prizadevajo privabiti tudi šolske skupine, je ta zakon postopoma vplival na zavedanje in prepoznavanje ljudi s posebnimi potrebami kot mogočih muzejskih

² Do tedaj so se senzorno ovirani izobraževali v specializiranih institucijah. Že leta 1900 je bil v Ljubljani odprt zavod za gluhe z uradnim imenom Kranjski ustanovni zavod za gluhoneme, ki je bil na začetku zasebni zavod za vzgojo in izobraževanje gluhih otrok, leta 1905 pa je postal državni zavod (Zavod za gluhe 2014: 3). Konec prve svetovne vojne, ko so številni oslepeli vojaki začeli z vnovičnim vključevanjem v vsakdanje življenje, pa je prinesel tudi prvo neuradno izobraževanje slepih na Slovenskem, ki se je kmalu razraslo v uradni izobraževalni program. Zavod za slepe je bil formalno ustanovljen 13. septembra 1919 (Razglas št. 5582), v njegovem okviru pa so mesec pozneje začele delovati dvorazredna osnovna šola za otroke ter pletarska in ščetarska delavnica za mladino in odrasle (Razglas št. 168). Zavod se je 20. julija 1922 preselil v Kočevje in se v šolskem letu 1928/29 dokončno preoblikoval v institucijo zgolj za otroke in mladino. Konec leta 1944 so se gojenci vrnili v Ljubljano in se leta 1946 preselili v zavodske prostore na današnji lokaciji na Langusovi ulici. Med letoma 1964 in 2004 so se slepi srednješolci in starejši sicer izobraževali v Škofji Loki, danes pa vsa specializirana izobraževanja, usposabljanja in rehabilitacija potekajo v Ljubljani, čeprav je vse več slepih in slabovidnih otrok vključenih v redno izobraževanje v domačem kraju (več gl. Poljak Istenič 2007). Zakon o osnovni šoli iz leta 1996 (gl. ZOsn 1996) je sicer otrokom s posebnimi potrebami dal možnost šolanja v rednih programih, ni pa se implicitno zavzemal za inkluzijo kot specialni zakon iz leta 2000.

obiskovalcev. Drugi, daleč pomembnejši in vplivnejši, pa je Zakon o izenačevanju možnosti invalidov iz leta 2010 (gl. ZIMI 2010), ki zagotavlja dostopnost do blaga in storitev, na voljo javnosti, fizičnim in senzornim invalidom. Zakon določa, da morajo institucije v petih letih od sprejetja zakona – torej do leta 2015 – sprejeti ukrepe, ki bodo omogočili dostop do informacijskih, komunikacijskih in drugih storitev ter pomoč v nujnih primerih; odstraniti morajo grajene ovire v objektih, v katerih ponujajo blago in storitve, ki so na voljo javnosti, in zagotoviti primerno podporo pri ponujanju blaga in storitev, kot je poskrbeti za bralce, tolmače slovenskega znakovnega jezika, oznake v brajici ter v lahko čitljivi in razumljivi obliki. Zakon posebej izpostavlja, da je treba invalidom ne glede na vrsto invalidnosti omogočiti tudi dostop do kulturnih dobrin in jim zagotoviti možnosti za lastno ustvarjalnost. Institucijam nalaga poskrbeti za dostop do kulturnih dobrin v obliki, pri kateri se upoštevajo posebne potrebe invalidov, dostopnost do javnih kulturnih prireditev z zagotovitvijo premagovanja komunikacijskih in grajenih ovir ter dostop do kulturne dediščine ali do informacij o njej.

Tovrstni cilji so vključeni tudi v Akcijski program za invalide 2014–2021 (gl. API 2014), katerega namen je spodbujati, varovati in zagotavljati polnopravno in enakovredno uživanje človekovih pravic invalidov in spodbujati spoštovanje njihovega dostojanstva. Cilji programa se nanašajo na vsa področja politike (delo, sociala, zdravje, izobraževanje, kultura idr.) in upoštevajo vse zakone, ki so kakor koli povezani z varstvom invalidov (teh naj bi bilo kar dvajset). Muzeji in galerije naj bi si prizadevali za fizični dostop do svojih prostorov ter do informacij in komunikacij (3. cilj programa – dostopnost); sodelovali v izobraževanju invalidov (4. cilj – vzgoja in izobraževanje); pri zaposlovanju invalidov uporabljali primerne postopke (5. cilj – delo in zaposlovanje); ozaveščali prebivalstvo o kulturnih prispevkih invalidov, skušali pridobiti sredstva za sofinanciranje projektov, namenjenih invalidom, in spodbujali nastajanje društev na kulturnem področju oziroma združevanje invalidnih umetnikov (8. cilj – kulturno udejstvovanje).

Zagotavljanje in izboljšanje dostopnosti do kulturnih dobrin za gibalno ovirane osebe in invalide z okvarami čutov je sicer eden od temeljnih ciljev varstva kulturne dediščine, ki izhaja že iz ustave in ratificiranih mednarodnih dokumentov pa tudi iz Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1 2008, gl. 2. člen) in različnih nacionalnih strateških dokumentov, npr. Nacionalnega programa za kulturo. Ta na področju kulturne dediščine posebej izpostavlja, da je v javnem interesu tudi “omogočanje dostopa do dediščine ali do informacij o njej vsakomur, posebej mladim, starejšim in invalidom, neposredno, s pomočjo javnih zavodov, muzejske dejavnosti ter z uporabo novih tehnologij” (NPK 2014: 74). Vsi ti zakoni in strategije spodbujajo muzeje, galerije in druge inštitucije za varstvo kulturne dediščine, da kot mogoče obiskovalce upoštevajo tudi ranljive skupine, med njimi ljudi s posebnimi potrebami, in tako vplivajo na preoblikovanje muzejev v bolj angažirane. Kot takšni naj bi se načeloma vse manj ukvarjali z zgodovino in identiteto naroda, družbene elite, privilegiranih skupin, vse več pa z družbeno aktualnimi temami, med katere sodi tudi inkluzija družbeno marginaliziranih oziroma ranljivih skupin.

Ranljive skupine v muzejih

Ranljive skupine so skupine ljudi, ki so prikrajšane na različnih področjih (fizičnem, materialnem, finančnem, izobrazbenem ipd.) in so pri dostopu do pomembnih virov (npr. do zaposlitve, izobrazbe, kulture) v slabšem položaju od povprečnega človeka. Zaradi svojih lastnosti, oviranosti, načina življenja, življenjskih okoliščin ali stigme se pogosto manj fleksibilno odzivajo na spremembe in so manj konkurenčne na trgu delovne sile in na drugih področjih, ki delujejo po načelih tekmovalnosti in kjer so viri omejeni. Zato so pogosto odrinjene na družbeno obrobje (marginalizirane) in socialno izključene (Trbanc 2003).

48

Med ranljive skupine spadajo tudi ljudje s posebnimi potrebami.³ V Sloveniji telesne okvare večinoma ostajajo v domeni medicine; študije hendikepa, ki bi namesto medicinskega upoštevale socialni model funkcionalne oviranosti (gl. npr. Barnes in Mercer 2004), nimajo pomembnega mesta niti v socialnem delu niti v pedagogiki. Glavne akademske institucije, ki se ukvarjajo s študijami hendikepa, so Fakulteta za socialno delo in Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, v zadnjem času pa se s socialno in kulturno integracijo oseb z invalidnostjo ukvarja tudi Inštitut za rehabilitacijo Republike Slovenije. Posebej s slepimi in slabovidnimi se ukvarjata tiflopedagogika in specialna pedagogika, ki večinoma analizirata metodologijo poučevanja slepih in slabovidnih in njihovo inkluzijo v redno izobraževanje. V arhitekturi in urbanizmu prevladujejo uporabne študije dostopnosti javne infrastrukture (tako senzornim kot fizičnim invalidom; prim. Sendi et al. 2012). V muzeologiji pa se je le redkokateri avtor na Slovenskem konkretno posvečal vključevanju ranljivih skupin v muzeje, čeprav je t. i. nova muzeologija (Vergo 1989) že v 80. letih prejšnjega stoletja prinesla premik od klasičnega muzeja, ki se je ukvarjal predvsem z dokumentiranjem, zbiranjem, hranjenjem in reprezentiranjem dediščine privilegiranih družbenih skupin, k družbeno angažiranemu muzeju, v katerem lahko spregovorijo tudi skupine brez družbene moči, ki so bile do tedaj izključene iz muzejskih reprezentacij in interpretacij, torej ženske, otroci, etnične skupine, revni, ljudje s posebnimi potrebami in drugi. Ker se je hkrati spremenilo tudi razumevanje muzejskih predmetov – bolj kot estetika so postale pomembne njihove zgodbe in družbeni kontekst (gl. Černe 2000) – se je spremenil tudi pogled na obiskovalce, ki so se iz pasivnih gledalcev eksponatov spremenili v dejavne interpretatorje dediščine in s tem sooblikovalce muzejskih vsebin. To je spodbudilo razmislek o odnosu med muzejem in (lokalnimi) skupnostmi (Karp, Mullen Kreamer in Lavine 1992; Watson 2007), o vlogi muzejev pri spodbujanju družbenega vključevanja in enakosti

³ Za označevanje ljudi s posebnimi potrebami se v Sloveniji uporablja mnogo izrazov, ki se med seboj vsebinsko prekrivajo, splošnega konsenza o njih pa ni, kar je razvidno že v zakonodaji (prim. otroci/ljudje s posebnimi potrebami, invalidi, funkcionalno ovirane osebe ipd.). Uporablja se medicinski diskurz, ki posameznika določa s stališča poškodbe ("impairment"), funkcionalne nesposobnosti ("disability") in socialne oviranosti ("handicap"), kot jih opredeljuje Svetovna zdravstvena organizacija (WHO). Različni avtorji zagovarjajo različna poimenovanja (gl. Zaviršek 2000, Vodeb 2006, Kermauner 2010). Sama za "disability studies" uporabljam termin "študije hendikepa," pri čemer hendikep razumem kot koncept, ki poudarja družbeno prikrajšanost zaradi telesne prizadetosti (več gl. YHD b. n. l.).

(Sandell 2002; Sandell, Dodd in Garland-Thomson 2010; za Slovenijo gl. Bračun Sova 2007a, 2007b) in ne nazadnje o odzivnosti muzejev (Lang, Reeve in Woolard 2006), angažiranosti (Black 2005, Pollock in Zemans 2007) in participaciji (Simon 2010; van Mensch in Meijer-van Mensch 2011), ki naj bi bila ključna beseda nove muzeološke paradigme: “Sodobna muzeologija poziva k inkluzivnim muzejem, ki niso le odzivni in angažirani, pač pa predvsem participatorni” (van Mensch in Meijer-van Mensch 2011: 49).

“Skupnosti” oziroma ustvarjanje “inkluzivne skupnosti/družbe” sta v zadnjih letih postali priljubljeni in aktualni temi muzejskih študij oziroma disciplin, ki so zastopane v muzeju, pri čemer se pogosto navezujejo na ključne politične debate o izključevanju, kohezivnih skupnostih, oživljanju skupnosti, identiteti, inkluziji ipd. (Crooke 2006: 170). Inkluzija, ki izhaja iz koncepta dejavnega državljanstva in načela več- in medkulturnosti, temelji na vrednotah, kot so pravičnost, enakopravnost, strpnost in pozitivna drugačnost ter implicira življenje različnih subjektov drugega z drugim (in ne le drugega ob drugem) (Bračun Sova 2007a: 88). Muzeji jo v svoji dejavnosti skušajo uresničiti tako, da bodisi zbirajo in ohranjajo zgodovino oziroma dediščino do tedaj v muzejih zapostavljenih skupin in jo reprezentirajo v obliki razstav, katalogov ipd. bodisi da njihove predstavnike aktivno vključujejo v muzejsko delo in tako prek pedagoško-andragoških dejavnosti, okroglih miz in drugih oblik sodelovanja – prostovoljstva, sodelovanja ob prilagajanju razstav ipd. – vzpostavljajo dialog med marginaliziranimi in privilegiranimi skupinami. A čeprav te skupine na pobudo institucije aktivno sodelujejo pri muzejskem delu (sodelujoča participacija), prispevajo informacije, predmete in se odzivajo na muzejske dogodke (prispevajoča participacija) in uporabljajo muzejske prostore za svoje dejavnosti ali dogodke (gostujoča participacija), vsaj na Slovenskem le izjemoma pride do soustvarjanja muzejskih vsebin na pobudo skupin samih in tako do soustvarjalne participacije (prim. Simon 2010).

Muzeji, ki se lotevajo takih projektov, želijo ozaveščati javnost o položaju teh skupin in tako pripomoči k njihovem lažjemu vključevanju v družbo, večji pravičnosti in demokratizaciji ter vplivati na stereotipe in predsodke o njih in na javno mnenje na splošno. Te ambicije in prizadevanja slovenskih muzejev poudarjajo prispevki Rajke Bračun Sova o enakih možnostih, inkluzivnem muzeju in njegovi družbeni odgovornosti (2007a, 2007b, 2009) in Nene Židov o družbenem vključevanju (2011), sicer pa večina prispevkov v Sloveniji podaja priporočila za dostopen muzej oziroma kulturno dediščino (gl. Bračun Sova 2006a; Oter Gorenčič 2006; Lipec Stopar, Bračun Sova in Vodeb 2009; Vodeb 2009; Vodeb in Bračun Sova 2011; za dostopnost okolja na splošno gl. Vodeb 2006; Kerbler in Sendi 2009). S tem so se v praksi še največ ukvarjali kustosi, ki so v muzejih bodisi prilagajali razstave in dejavnosti ljudem s posebnimi potrebami ali pa tovrstne skupine “preoblikovali” v razstavni predmet, tj. pripravljali razstave o segmentih njihovega življenja. Njihovo delo dokumentirajo zloženske, razstavni katalogi in strokovni članki o takšnih razstavah (gl. npr. *Šolska kronika* 16 (40), št. 2, 2007; Bračun Sova 2006b; Županek 2008); njihove poskuse prilagajanja okolja za slepe in slabovidne je leta 2007 na kratko povzela etnologinja Tatjana Vokić Vojković (2007).

Kustosom, ki so v obzir vzeli slepe in slabovidne obiskovalce, so bili v pomoč predvsem konkretni nasveti bodisi slepih in slabovidnih bodisi strokovnjakov, zaposlenih na Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije ali na Zavodu za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani, in pa priročniki tiflopedagogov, ki dajejo vpogled v didaktiko poučevanja slepih in slabovidnih oseb in prilagajanje učnih pripomočkov tej populaciji. Med najbolj uporabnimi so študije Romana Brvarja, ki je podrobneje analiziral izdelavo učnih pripomočkov pri pouku geografije (gl. Brvar 2000, 2005, 2010), in Aksinje Kermauner, ki se mdr. ukvarja s prilagajanjem učbenikov slovenščine slepim in slabovidnim učencem in na splošno osvešča videče o občutkih in čutih slepih in slabovidnih (gl. npr. Kermauner 2005, 2009, 2010; Žolgar in Kermauner 2006). Med novejšimi prispevki s področja muzejske pedagogike in andragogike za slepe in slabovidne obiskovalce velja omeniti študije približevanja likovne umetnosti slepim in slabovidnim (Herzog in Strnad 2014; Kermauner 2014a) in pa projekte akademske slikarke Katje Sudec, ki opozarjajo na to, da tudi slepi in slabovidni lahko doživljajo umetnost in uživajo v njej.

Privlačnost dotika

Predmeti v vitrinah ali za ograjami, znaki in opozorila o nesprejemljivosti dotikanja, osebje, ki opazuje in “pazi” na primerno vedenje obiskovalcev, starši, ki oštevajo otroke zaradi stegovanja rok k muzejskim eksponatom ... – dotika kljub stoletnim prizadevanjem še nismo uspeli izgnati iz muzejskih prostorov. Pravzaprav naj bi bili vsi čuti v osnovi tip: okus (hrana naj bi se dotikala brbončic na jeziku), zvok (zvočni valovi naj bi se dotikali bobniča v ušesu), vonj (plini naj bi se dotikali sluznice v nosu) in vid (svetlobni žarki naj bi se dotikali mrežnice v očesu) (po anonimnem ruskem emigrantu, v Howes 2003: 12).

V muzejih se je *gledanje* tradicionalno vedno razumelo hkrati kot *videnje* in *zaznavanje*: “A view point is always a *point of view*” – muzejske predmete vedno zaznavamo (zgolj) z vidom (Hetherington 2002: 187). A videti ne pomeni tudi razumeti; razumevanje je stvar materialne semiotike, s pomočjo katere se uprizarja ureditev (postavitev) stvari. Medtem ko spremembe v fizični postavitvi predmetov in njihovo okolje vplivata na to, kako človeško oko vidi, taki posegi vsebujejo tudi spremembe v uporabi znakov in pogojev za zmožnost njihovega razumevanja (isto: 191). Razstave v muzejih so bile v začetku 19. stoletja bolj ali manj namenjene vzbujanju estetskega užitka in šele pod vplivom hegeljanskih idej o napredku civilizacij, ki se kaže tudi v njihovi umetnosti, je postala pomembna kronologija; ta obrat sovпада tudi s prebudništvom na Slovenskem (in širše v Evropi), ki je vplivalo na zbiranje “izvirnega” ljudskega gradiva in njegovo interpretacijo v kontekstu nacionalnega (t. i. narodno blago, narodna noša, narodna jed, narodne pesmi in plesi ipd., podrobneje gl. Poljak Istenič 2008: 66–67). Muzejski predmeti so začeli ponazarjati kulturno in politično avtoriteto, kot so jo razumele elite, ki so hkrati želele zavarovati “dokaze” kulturne/narodne/politične avtonomnosti pred morebitnim nespoštljivim odnosom nižjih družbenih plasti. Ob razvoju konservatorstva in restavratorstva so se tako vzpostavili bolj vizualno usmerjeni

modeli znanosti in estetike, s katerimi so bili čuti, z izjemo vida, “izgnani” iz muzejev (Classen 2007: 908).

Zaradi osrednjega prostora vida v muzejski izkušnji Kevin Hetherington materialno semiotiko označi kot “protezo” vida (2002: 191). Muzeji namreč kljub razpiranju prostora za senzorno dojetanje – vključevanje zvokov in tipa (vendar ob popolni odsotnosti okušanja!) – ostajajo zvesti “skopičnemu (tj. zaznavnemu) režimu” (gl. Jay 1988), v katerem dominira vid. Tako taktilne kopije lahko hitro postanejo “optična proteza” za dlani in kot take tudi element družbenega izključevanja: kadar dopolnjujejo “poškodovano”, nepopolno telo in pomagajo “prizadetemu” subjektu, se prizadetost negativno tvori v navezavi na idejo ne-vida namesto pozitivno prek razumevanja veččega, občutljivega tipa (Hetherington 2003: 113). Zato se danes tako taktilne kopije kot avdio-deskripcije ne izdelujejo le za omogočanje spoznavanja in približanje gradiva slepim in slabovidnim, pač pa, da bi polnočutnim obiskovalcem podajale dodatne informacije in jih ne bi “odvrčale” od razstave ali njihove uporabe (Sullivan 2015). Vključevanje skuša biti torej dvosmerno – slepim in slabovidnim obiskovalcem se omogoča uživati v umetnosti in dediščini, medtem ko se polnočutne vključuje v tehnologije in načine prilagoditev posebnim potrebam, ki bi jih sicer lahko razumeli tudi kot izključujoče. Nenehno pogajanje za vključevanje enih in drugih, za omogočanje dostopa do eksponatov in njihovo hkratno zaščito, pa kaže na to, da slepi in slabovidni v muzejih “niso zgolj še ena kategorija drugačnosti, ki zahteva prepoznavanje in skrb, pač pa so že od začetka Drugi za principe muzeja kot prostora gledanja in ohranjanja” (Hetherington 2002: 195; prim. Hetherington 2000).

Ne glede na občutljiv, skrben, etičen in politično ustrezen odziv na posebne potrebe muzejskih obiskovalcev pa prioriteta muzejev ni dostopnost kulture vsem in vsakomur, pač pa ostaja ohranjanje dediščine. To zanika (popolno) inkluzijo, tj. prilagajanje okolja osebi s posebnimi potrebami – ne pa tudi integracije, tj. vključevanja osebe s posebnimi potrebami v običajno okolje.⁴ Kvalitativne raziskave vključevanja slepih in slabovidnih v muzejske dejavnosti kažejo ravno na to razpetost med željo po vključitvi in razočaranjem nad izključitvijo iz rednih programov (prim. Candlin 2003), zato Fiona Candlin (2006) opozarja, da moramo razumeti zmožnosti in omejitve dotika kot samostojnega čuta (tipa) in ne le kot pripomočka vida, saj ga bo šele to iz nadomestka pogleda spremenilo v legitimen način pridobivanja znanja. Prevod črnega tiska v tipno pisavo – brajico – je zgolj osnovni element dostopnosti, ki jo po zakonu morajo zagotavljati muzeji, tip pa omogoča tudi spoznavanje in učenje, ki ga oko ne more – predvsem vzbuja bolj čustvene odzive in občutek intimnosti (Candlin 2008: 279). Kot pravi eden od slepih in slabovidnih ljubiteljev muzejev:

/.../ Kjer je bilo kaj, sem šel, včasih tudi malo potipal, že samo zato, da sem imel ta občutek, ki je zame zmeraj bil pravzaprav pomemben, adrenalinski, da se dotikaš neke stvari, ki je stara sto, petsto, tisoč let in tako naprej.

⁴ Razlikovanje med inkluzijo in integracijo je povzeto po Resman (2003: 69); glej tudi Kermauner (2010: 28).

Sodelavka galerije Royal Holloway Picture Gallery v Londonu vodi slepega obiskovalca pri ogledu kipa Erinna. (Foto: Saša Poljak Istenič, 2015)

Javnost sicer muzeje in galerije še vedno razume kot izobraževalne ustanove, pomembne za lokalno in nacionalno pripadnost, hkrati pa jih vse bolj doživlja kot prostore za sproščeno in kakovostno preživljanje prostega časa in priložnost za osebno rast (Rovšnik 2012: 80). Ljudje jih obiskujejo zato, da bi “investirali” vase – krepili svoj družbeni, kulturni in simbolni kapital – in se v določenih primerih spopadli z negativno izkušnjo izključevanja (gl. Newman in McLean 2004). Sodobni obiskovalci v muzejih tako najprej iščejo pozitivno socialno izkušnjo: želijo si biti sprejeti, navezati nove stike z ljudmi in pri tem zadovoljiti tudi svoje etične potrebe – empatijo, človekoljubje in sočutje (Šturm 2012: 77). Na pozitivno vrednotenje obiskovalčeve muzejske izkušnje najbolj vpliva prav zadovoljujoča interakcija med ljudmi; in tudi slepi in slabovidni so z obiskom muzeja zadovoljni takrat, ko se počutijo enakovredno vključene v skupnost polnočutnih oziroma ko jih obravnavajo kot njim enake (gl. Candlin 2003). To trditev potrjujejo tudi pripovedi slepih in slabovidnih o obiskih slovenskih muzejev:

No, in kar je pomembno, da smo pravzaprav ravno v teh okoljih doživeli izredno prijazen sprejem, ne, zelo z veseljem so nas sprejeli, čeprav so bili včasih v zadregi pa se niso vedno znašli čisto najbolje, ampak vsakdo si je pač poskušal na svoj lasten način zamisliti, kako bi neke programe, ki jih ima v svoji kulturni ustanovi, neke predmete, ki jih ima v svoji kulturni ustanovi, neke zgodbe, ki jih ima ta kulturna ustanova, naj bo to muzej, galerija ali kar koli, predstavil tudi slepim in slabovidnim. In jaz moram reči, da so zlasti muzealci pokazali izrazito veliko fantazije, prave fantazije, izrazito veliko tudi talenta, bi rekel, za to.

Na delavnici pod vodstvom angleškega slepega umetnika in izobraževalca Davida Johnsona v Royal Holloway v Londonu tako videči kot slepi in slabovidni udeleženci skupaj ustvarjajo dela, s katerim želijo ponazoriti povezave med slepoto in umetnostjo. (Foto: Saša Poljak Istenič, 2015)

Interakcija z drugačnimi – že posamezniki imajo različne navade in potrebe, hkrati pa so po skupnih značilnostih kategorizirani v številne skupine “s posebnimi potrebami” – senzibilizira obiskovalce za te potrebe, hkrati pa spoznajo, da so jim vendarle podobni, saj tako kot oni obiščejo muzej ali galerijo, ker jih zanima dediščina. Vključevanje skupin z različnimi potrebami v muzeje, prilagajanje muzejskih vsebin raznovrstnim potrebam in izobraževanje obiskovalcev o teh potrebah pa prav tako osvešča javnost o drugačnosti in strpnosti ter izboljšuje javno podobo institucije.

Slepi in slabovidni v slovenskih muzejih

Pri vključevanju marginaliziranih skupin obiskovalcev – gibalno, senzorno, intelektualno in duševno oviranih, starejših, revnejših ali kako drugače socialno ogroženih, narodnih manjšin, etničnih skupin ipd. – so muzealci postavljeni pred dva problema: kako reprezentirati tako družbeno skupino in kako ji omogočiti dostop do te reprezentacije oziroma muzeja na splošno. Pri tem je zagotovo najtežje prilagoditi objekte, saj to zahteva precejšen finančni vložek. Prilagajanje javnih vsebin v slovenskih muzejih pa je v zadnjem dobrem desetletju v porastu; zasledimo lahko številne poskuse približanja bogastva hranjene dediščine osebam s posebnimi potrebami. Slepi in slabovidni muzealce postavljajo še pred prav poseben izziv: razstave namreč še vedno večinoma temeljijo na vizualni izkušnji, reprezentacije

slepih in slabovidnih pa bi morale temeljiti na uporabi drugih čutov, če bi jih želeli približati tudi njim samim. Največ dosedanjih prilagoditev razstav v slovenskih muzejih je bilo namenjenih prav slepim in slabovidnim in te so se osredinjale predvsem na taktilno percepcijo v kombinaciji z avdiodeskripcijo, ki so jo podajali kustosi. Kot ugotavlja eden od rednih slepih in slabovidnih obiskovalcev muzejev:

Pristopi so bili pa različni, nekdo je samo opisoval, nekdo je prinesel kakšne kopije tega ali pa nam dovolil, da se originala dotaknemo, to je dostikrat tudi sprejemljivo, saj vsi originali niso tako zelo občutljivi, da jih ne bi mogli kdaj tudi potipati, pogledati od blizu ali pa kaj takega. /.../ In na ta način smo pravzaprav prebili ta tabu ali pa stereotip, da muzeji pa galerije pa podobne stvari niso za slepe in slabovidne.

54

Zanimivo je, da so se prilagoditev za slepe najprej lotili v pokrajinskih muzejih in ne v nacionalnih, ki so pod okriljem države, ki na več ravneh spodbuja inkluzijo. Prvi slovenski muzej, ki je svoje zbirke skušal približati slepi in slabovidni populaciji, je bil Pokrajinski muzej Celje, ki je že leta 1994 pripravil razstavo o življenju v rimski Celeii *Proximo, dotikajte se predmetov*. Po mnenju muzealcev je bila to metodično in didaktično (vsaj za tiste čase) dobra razstava predmetov in replik, ki pa so ji očitali, da je segregirala slepo in slabovidno publiko od videče – take razstave za videčo publiko namreč ne bi postavljali. Avtorica razstave je takrat zapisala: “Možnosti, da bi lahko kateri od slovenskih muzejev priredil stalno razstavo tudi za potrebe slepih in jo celo izkoristil v turistične namene, kot to počno Francozi, so seveda minimalne. Menim pa, da moramo muzealci vsaj ob postavljanju občasnih razstav v večji meri kot doslej upoštevati kategorijo slepih in slabovidnih obiskovalcev in jim omogočiti dostop do tistega gradiva, ki dopušča nekoliko ‘drugačen ogled’” (Fugger Germadnik 1994: 110).

V Pokrajinskem muzeju Kočevje smo leta 2002 postavili razstavo *Edina temà je neznanje: šolstvo in skrb za slepe in slabovidne na Slovenskem*, prilagojeno tudi tovrstni publikli (gl. Poljak Istenič 2002). To je bila prva razstava na Slovenskem, katere téma so bili slepi in slabovidni. Na panojih je bil razložen zgodovinski razvoj šolstva in skrbi za slepe, še posebej pa način dela s slepimi učenci v Zavodu za slepo deco v Kočevju; v vitrinah je bilo razstavljeno arhivsko gradivo in tudi nekaj predmetov, ki so bili sicer namenjeni otipavanju, a jih kustosi zaradi majhnih delov ali občutljivosti materiala nismo želeli pustiti brez nadzora (npr. Kleinov aparat ali stara ročna dela); ambientalno pa so bili postavljeni stara in nova geografska učilnica s starimi in novimi učnimi pripomočki in napravami za pisanje (Braillov pisalni stroj, računalnik z ustrezno opremo ipd.) ter pletarska delavnica z orodji in napravami za pletenje izdelkov. Življenje slepih in slabovidnih so osvetljevali posneti intervjuji z gojenci kočevskega in ljubljanskega zavoda. Na voljo so bila tudi posebna očala za približno ponazoritev, kako svet zaznavajo ljudje s centralnim in perifernim vidom in močno slabovidni. Pri oblikovanju panojev in zloženek za slabovidne so nam svetovali sodelavci Zavoda za slepo in slabovidno mladino – predvsem pri obliki pisave, najbolj ustrezni barvi panojev, izbiri papirja, ustreznih kontrastih ipd. – pri Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije pa so natisnili zloženko v brajici. Največja pomanjkljivost razstave je bila neprilagojenost samega prostora za ogled slepih in slabovidnih ter odsotnost osnovnih informacij o muzeju za tovrstne obiskovalce.

Stara geografska učilnica na razstavi *Edina temà je neznanje* v Pokrajinskem muzeju Kočevje.
(Foto: Saša Poljak Istenič, 2002)

V času postavitve razstave v Kočevju je bilo največ obiska med šolarji. Ti so bili najbolj navdušeni nad filmom *Kaj se je Zvonko naučil*, ker si niso mogli predstavljati, da lahko slepi invalid sam poskrbi zase, in pa nad delavnico s tipnimi slikami, ko so morali s tipom ugotoviti, kateri predmet je na sliki. Naučili so se tudi osnov brajice in poskušali več kot do tedaj uporabljati tip, saj so si lahko ogledali – in otipali – slepim prilagojene družabne igre in knjige. Razstava je pozneje gostovala na Zavodu za slepo in slabovidno mladino in Zvezi društev slepih in slabovidnih Slovenije ter v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani, v Škofji Loki, kjer je bila takrat še srednja šola za slepe in slabovidne otroke, in pa po krajih, kjer večinoma delujejo medobčinska društva slepih in slabovidnih – Kranju, Murski Soboti, Trbovljah in Novem mestu. Čeprav razen med šolarji ni bilo pretiranega obiska, je vsaj v krajih, kjer je gostovala, osvestila videčce, da so slepi del naše družbe in sveta, ki ga zaznavajo na specifičen način, in imajo pravico in željo sodelovati v muzejskih dejavnostih.

Kmalu po tej razstavi, ki je še danes aktualna, zasledimo poročila o številnih poskusih slovenskih muzejev, da bi vsaj del razstave prilagodili tudi za ogled oseb z okvarami čutov oziroma jim omogočali поблиžje spoznavanje s kulturno dediščino (npr. *Dotakni se in poglej* in *Obrazi Ljubljane* v Mestnem muzeju Ljubljana in *Kovček svetlobe* v Gorenjskem muzeju v Kranju). Prav gostovanje te razstave v Slovenskem šolskem muzeju leta 2007 je bilo tudi povod za okroglo mizo o dostopnosti muzejev, na kateri so sodelovali predstavniki posebej zainteresiranih muzejev in galerij, Ministrstva za kulturo in Ministrstva za šolstvo, predstavniki Zveze društev slepih in slabovidnih ter drugih društev, ki združujejo osebe s posebnimi potrebami (gl. *Šolska kronika* 16 (40), št. 2, 2007). Borut Rovšnik (2011) meni, da je spodbudna energija tega srečanja leta 2008 botrovala nastanku iniciativne skupine za pripravo projekta izobraževanja muzealcev o dostopnosti v muzejih in galerijah. Člani projektne skupine so v okviru Pedagoške sekcije pri Skupnosti muzejev Slovenije Direktoratu za kulturno dediščino in Sektorju za kulturne pravice pri Ministrstvu za kulturo predložili projekt, s katerim so želeli uveljaviti kulturne pravice oseb s posebnimi potrebami v muzejih in galerijah, ki so sicer del človekovih pravic, izboljšati dostopnost tovrstnih ustanov in njihovih javnih programov za invalide, vključevati tovrstne osebe skupaj z neinvalidi v delo ustanov in v izobraževalni proces ter poskrbeti za kulturno ozračje in odnose, ki naj bi odpravljali stigmatizacijo. Leta 2009 je bila tako izdana knjižica *Dostopen muzej, smernice za dobro prakso* (Lipec Stopar, Bračun Sova in Vodeb 2009), na to temo pa je potekal tudi tedanji Muzeoforum.

Slepi in slabovidni oziroma njihova kulturna in tehniška dediščina sta bili leta 2010 predmet razstave Muzeja novejšje zgodovine Slovenije *Tema in svetloba*. Na njej so predstavili zgodovino organiziranja slepih in slabovidnih na Slovenskem, delovanje, aktivnosti in tipične poklice slepih in slabovidnih ter razvoj pisave za slepe in tehnične pripomočke, ki jih uporabljajo pri svojem delu in v vsakodnevem življenju. Za videče obiskovalce so pripravili tudi temno sobo, kjer naj bi se počutili tako, kot se počutijo slepi. Poseben del razstave so bili glineni izdelki slepe umetnice Nade Sever.

Drugi muzeji pa so se namesto reprezentiranja dediščine slepih in slabovidnih ukvarjali s prilagajanjem obstoječih vsebin tej populaciji. Glede na pregled Boruta Rovšnika (2013) projekti slovenskih muzejev kažejo občuten napredek in zavzetost za vključevanje slepih in slabovidnih v svoje dejavnosti. Muzeji in galerije sicer redko pripravljajo posebne projekte in stalne programe za senzorno ovirane, zato pa sproti prilagajajo že obstoječe. Posebno pozornost posvečajo otrokom in mladini. Zanje prilagajajo različne delavnice, omogočajo jim tudi spoznavanje depojskih predmetov z otipom, Prirodoslovni muzej Slovenije pa je ob razstavi *Skrivnostna smrt mlade Leonore* pripravil poseben projekt prilagoditve in prevoda stripa v brajico.

Poseben problem zlasti za slepe predstavlja orientacija ali dostopna pot do muzejev in galerij ter do razstav in drugih javnih programov, ki je po izkušnjah slepih in slabovidnih izredno pomembna za to, da se odločijo za obisk muzeja:

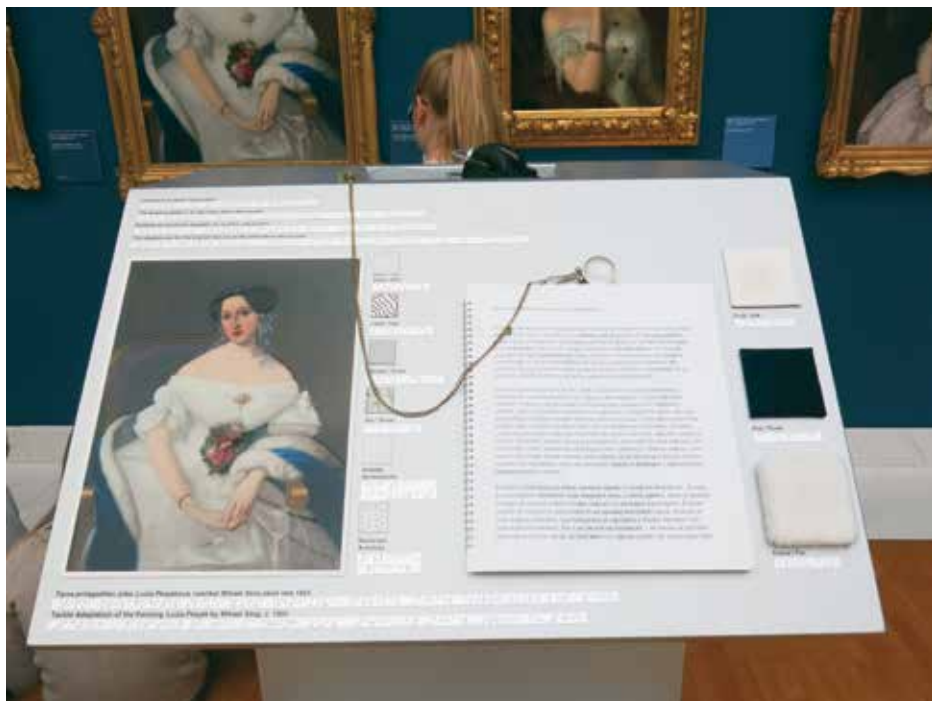
/.../ Ko se pogovarjamo o dostopnosti, jaz vem, da začnem s to fizično dostopnostjo, ker meni je blazno pomembna. Čeprav se mogoče komu ne zdi, ampak res. To je, jaz se že utrudim s tem, da pridem, ne vem, do muzeja ali galerije, me že vse mine in to je to.

Muzeji se na to odzivajo z opisom poti prek spletnih strani, v muzejih pa orientacijo lajšajo s talnim trakom, ki obiskovalce vodi po prostorih, in s prilagojenimi javnimi vodstvi. Izdajajo tudi vodnike in izdelujejo podnapise v povečani pisavi in brajici, medtem ko so zvočni vodiči v slovenskih muzejih še relativno redki (Rovšnik 2013).

Zadnja leta se muzeji in galerije pogosto lotijo izdelovanja replik in taktilnih kopij, na katerih je reliefno izrisan vzorec ponazarjajočega predmeta. V Dolenjskem muzeju pa so sklenili, da za slepe in slabovidne obiskovalce pripravijo in jim v celoti prilagodijo zgodovinsko razstavo *Novo mesto 1848–1918*, s katero so želeli ponazoriti utrip življenja prebivalcev Novega mesta v drugi polovici 19. stoletja. Razstavljeni predmeti so bili restavrirani z materiali, ki omogočajo otip, v razstavo so bile vključene kopije predmetov, tipne slike, ogled je spremljala glasba, obiskovalci pa so v temni sobi lahko izkusili približek sveta slepih. Kustosinja Majda Pungerčar je za to razstavo prejela tudi Valvasorjevo nagrado za izjemen dosežek v muzejstvu leta 2011. V obrazložitvi je zapisano, da je velik presežek razstavnega projekta prav njegova prilagojenost potrebam slepih in slabovidnih, saj je razstava označena in oblikovana posebej v ta namen. “V zatemnjenem prostoru z razstavnimi predmeti se videčim obiskovalcem z izkušnjo gibanja v temni sobi odpira doživljajski in čutni svet slepih in slabovidnih. Z izkušnjo slepih lažje razumejo njihovo doživljanje in dojemanje sveta, hkrati pa odpira empatijo do drugačnosti. Prek številnih javnih vodstev po razstavi, pedagoškega in andragoškega programa ter drugih spremljevalnih prireditev je za ekskluzivnost, zaradi katere je bila razstava deležna večje pozornosti medijske, strokovne in širše javnosti, poskrbelo zlasti delo s skupinami s posebnimi potrebami. Izpostaviti velja izpeljavo specialne delavnice za spremljanje in vodenje slepih in slabovidnih” (Valvasorjeve nagrade 2012).

Večjutne interpretacije se je celovito lotil tudi Pokrajinski muzej Celje, pravzaprav začetnik prilagajanja razstav slepim in slabovidnim na Slovenskem. Oktobra 2011 so tam v okviru kulturno- in umetnostnozgodovinske zbirke odprli stalno razstavo *Od gotike do historizma po korakih* in jo namenili vsem obiskovalcem z okvaro vida. Iz vsakega od slogovnih obdobj so kustosi odbrali po en najznačilnejši eksponat in ga v izvorniku ali repliki pripravili za tipanje. Celjski strop so, na primer, prikazali skozi sloje tipnih podob na tršem papirju, da so ustvarili občutek tridimenzionalne globine, in z maketo. V letu 2012 je muzej razstavo dopolnil še s prilagojenim portretom cesarice Elizabete Habsburške v tehniki reliefnega tiska na kapljičnem tiskalniku.

Narodni muzej Slovenije pa je slepim in slabovidnim leta 2012 prilagodil svojo stalno postavitev športne zbirke Rudolfa Cvetka. V Zavodu za slepo in slabovidno mladino so jim izdelali tridimenzionalne kopije muzejskih predmetov

Tipanka slike *Luiza Pesjakova* Mihaela Stroja v Narodni galeriji, izdelana v sklopu projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. (Foto: Saša Poljak Istenič, 2015)

in jih opremili z opisi v brajici, izdelali pa so tudi oznake za vodenje slepih in slabovidnih do razstavne dvorane in po njej, informativne table in tridimenzionalne zemljevide javnih površin v vseh etažah muzejske stavbe ter informativno tablo z osnovnimi podatki o odpiralnem času in s cenami vstopnic. Tudi na osrednji razstavi ob 90. obletnici Slovenskega etnografskega muzeja *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja* so številni taktilni elementi (predmeti, taktilne karte), ki poleg tega, da omogočajo slepim in slabovidnim spoznavanje z dediščino, privlačijo tudi druge muzejske obiskovalce in jim nudijo posebne muzejske izkušnje, hkrati pa kustosom zbujejo občutek zadovoljstva, da uspejo svoje delo približati čim večji in čim bolj raznoliki muzejski publikli na načine, ki jih ta ni vajena.

Slepi in slabovidni in dostopnost kulture

Slovenska država je šele pred kratkim s sredstvi Evropskega socialnega sklada podprla večje in nacionalno pomembne korake k večji dostopnosti kulture. Leta 2012 je tako Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije začela izvajati projekt *Vzpostavitev infrastrukture za zagotavljanje enakih možnosti dostopa do publikacij slepim in slabovidnim ter osebam z motnjami branja*,⁵ Slovenski etnografski muzej pa leta 2013 – še s šestimi (od skupno enajstih) državnih muzejev – *Dostopnost*

⁵ Glej <<http://www.kss-ess.si/o-projektu/>>.

do kulturne dediščine ranljivim skupinam.⁶ Prvi projekt se sicer neposredno ne ukvarja s kulturno dediščino v muzejskem smislu, je pa bistven njegov prispevek k metodologiji za omogočanje čim širše dostopnosti kulture slepim in slabovidnim – kako jim predstaviti gradivo, kako jim omogočiti (spletne in fizični) dostop do njega in kako jih vključevati v družbene aktivnosti. S svojimi dejavnostmi sodelavci projekta niso le izobraževali javnosti o nujnosti ustrezne dostopnosti, še več so naredili za njeno senzibilizacijo za položaj slepih in slabovidnih in si za osveščanje prislužili tudi nagrado Prizma, najvišje strokovno priznanje v Sloveniji za odličnost v komuniciranju: glede na statistiko so mediji o slepih in slabovidnih v času projekta na vsake tri dni objavili članek, kar je za ranljive skupine, o katerih se navadno poroča bolj ali manj negativno (tj. o njihovih problemih) ali senzacionalistično, izreden dosežek. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* pa je prvi skupni projekt slovenskih nacionalnih muzejev, ki je posvečen vključevanju ranljivih skupin v muzejsko dejavnost – tako s prilagajanjem vsebin kot z njihovim usposabljanjem za muzejsko delo (več gl. Kostelec in Pavlica 2014). Eden od rezultatov projekta bo temeljna strategija za integracijo ranljivih skupin na področju dela muzejev in varstva kulturne dediščine, sicer pa je ob krepitvi družbene vloge muzejev bistvo “usposabljanje za pridobivanje specialnega strokovnega znanja, veščin in praktičnih izkušenj za muzejske delavce in s tem vzpostavitev dobrih praks v državnih muzejih Slovenije, ki se bodo nadalje implementirale tudi v druge slovenske muzeje in na ostala področja kulture ter izobraževanja” (Dostopnost b. n. l.). Sodelavci si prizadevajo ranljivim skupinam približati muzej tudi z različnimi delavnicami; kadar “oni ne morejo zaradi takšnih ali drugačnih oviranosti v muzej, se pa mi pač odpeljemo k njim” in jim s pripovedmi, glasbo in predmeti predstavijo kulturno dediščino.

Kustosi so ob svojih prizadevanjih za približanje dediščine slepim in slabovidnim pogosto razočarani nad njihovim obiskom, in tudi sodelavci projekta *Dostopnost* priznavajo, da obisk (še) ni dosegel njihovih pričakovanj in želja. Tudi v drugih muzejih, ki so si prizadevali omogočiti dostop senzorno oviranim, imajo enake izkušnje; v Kočevju je na razstavo *Edina temà je neznanje* prišla ena sama skupina slepih in slabovidnih obiskovalcev in prav toliko jih je obiskalo razstavo *Novo mesto 1848–1918* v Dolenjskem muzeju. “Po dobrem letu in pol, kolikor je omenjena razstava na ogled, moramo žal ugotoviti, da je zanimanje za obisk slepih in slabovidnih ljudi na razstavi pod našimi pričakovanji. Kljub večkratnim povabilom in obveščanju prek medijev, dopisov in osebnih kontaktov – tako na zvezi kot na medobčinskih društvih slepih in slabovidnih – je rezultat en sam obisk članov MDSS Dolenjske, Bele krajine in Posavja. Omenjeni obiskovalci so bili s postavitvijo in predstavitvijo izjemno zadovoljni in pri tem je tudi ostalo,” je o novomeški razstavi zapisala Lavra Fabjan (v Rovšnik 2013: 8).

Eden od vzrokov za to je klasično pojmovanje muzejev kot varuhov “svetinj”, kot je bila vsaj do 90. let 20. stoletja tudi praksa slovenskih muzejev. Kot je to interpretiral eden od slepih in slabovidnih obiskovalcev muzejev:

[M]uzeji, tam so neki sveti predmeti. Sedaj, dovolili smo ljudem, da pridejo noter, ampak bog ne daje, da bi se dotikali, to se pravi, je treba s primernim strahom

⁶ Glej <<http://www.dostopnost.eu/>>.

in distanco do teh predmetov pristopati, se jim približati. /.../ Strokovnjakom to, da so pa sedaj tam kar neki predmeti stari tisoč, dva tisoč ali več let [in da] ljudem dovolijo, da ga tipajo, /.../ se jim je zdelo nesprejemljivo.

Slepi in slabovidni srednje generacije, ki so se šolali v rednih osnovnih šolah in so v njihovem okviru obiskovali muzeje, zaradi takega odnosa do publike – kljub takrat že razvitim muzejskim pedagoškim dejavnostim in relativno rednemu sodelovanju lokalnih muzejev s šolami – na obisk muzejev nimajo prijetnih spominov; in tudi starejše generacije polnočutnih imajo relativno odklonilen odnos do muzejev zaradi neprilagojenih programov, ki so jih kot otroci doživeli ob obveznih šolskih obiskih muzejev (prim. Breznik 2012: 72). Ena od slepih sogovornic priznava, da je zaradi izkušenj iz otroštva videla veliko več muzejev v tujini kot v Sloveniji, saj:

60

[z] njimi [tj. slovenskimi muzeji] sem prišla v stik potem pač s šolo, ko se je šlo na strokovne ekskurzije, in takrat meni je bil to živ dolgčas dostikrat, ker ... itak je bilo odvisno, kam si šel, ampak precej je bilo nedostopnega. Nekdo nam je razlagal, ne vem, to pa to pa to, se pravi, si imel voden ogled, in jaz sem pretežno preslišala, meni je bilo to nezanimivo. /.../ Dali so nam učne liste, tam je bil pač en kustos, ki nam je nekaj oddrdral, mislim, meni je bil to tak dolgčas, jaz sem komaj čakala, da bom malce oni sendvič pojedla. Pa me je tema recimo zanimala /.../

Slepi in slabovidni otroci pri igri s sestavljanke, narejeno za tipno ponazoritev zibke z razstave *Med naravo in kulturo* Slovenskega etnografskega muzeja, ob obisku sodelavcev projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* na Zavodu za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani.

(Foto: Saša Poljak Istenič, 2015)

Druga dva razloga pa sta vzgoja otrok in mladine, ki se jih (še) ne vzgaja v muzejske obiskovalce, in pomanjkanje ustrezne rehabilitacije. Slepe in slabovidne so namreč

dolga leta učili, ja, kultura ni za vas, oziroma če je, kar je, vi znate peti kot slavčki, lahko poslušate glasbo /.../ ostalo pa ni za vas. Slikarstvo ni za vas, kiparstvo, ja kdo bo pa dovolil /.../ otipavati kipe? Film, teater, to ni za vas. In ti predsodki so se prijeli, bi jaz rekel, med slepimi in slabovidnimi /.../ Vodič v brajici še ni dovolj, da bodo nenadoma začeli [muzej] obiskovati slepi. Ti moraš slepe najprej, moraš [jim] dopovedati, da je na tem svetu še kaj več kot čepeti doma /.../ Ključ seveda je v tem, je pomanjkanje rehabilitacije. Ker če bi imeli to rehabilitacijo, ki je že od leta 2008 uzakonjena tudi v praksi, bi seveda pomenilo to, da bi ti ljudje bili sposobni poleg teh funkcij, ki so nujne za preživetje, še kaj več opravljati. /.../ Se pravi, da je treba ljudi zmotivirati, to je pa dolga in počasna zgodba.

Razbijanja predsodkov se je z dvema projektoma (*SOdelujem Skupaj Integrativno na področju kulture* in *AKTIV*) na inovativen način lotila akademska slikarka Katja Sudec.⁷ V njiju so pripadniki ranljivih skupin, predvsem slepi in slabovidni, pridobivali veščine, s katerimi bi se lažje zaposlili v kulturi in tako dejavneje in samozavestneje vključevali v kulturno življenje. Hkrati so dejavnosti v okviru projektov prespraševale metode muzejske pedagogike za slepe in slabovidne. Čeprav so za omogočanje dostopa te populacije do dediščine in umetnosti osnovni tehnični opis dela oziroma predmeta (naslov dela ali ime eksponata, barve, dimenzija, oblika, motiv ipd.) in po potrebi ali možnosti njegova interpretacija (zelena kot trava ipd.) ter tipanka ali model, ki “prevajata” vidne informacije v tipne, slepi in slabovidni in drugi obiskovalci lahko eksponate doživljajo tudi z drugimi metodami, prek t. i. umetniških ustvarjalnih ali performativnih reakcij: “Denimo, pred sliko /.../ smo nastavili veliko količino natrganih papirčkov. Da bi obiskovalci razumeli dolžino umetniškega procesa (slika je nastajala šest mesecev), smo jih prosili, naj na neko površino naložijo kup teh majhnih trakcev. Neko drugo likovno delo, na katerem je na količek poveznjena skodelica, bomo razložili z uporabo teles: ena oseba se povezne čez drugo” (Sudec in Grmadnik 2014). Na ta način lahko obiskovalci, ki niso umetniško ali zgodovinsko (ali kako drugače) podkovani, prav tako uživajo in se po svoje odzivajo na razstavljene predmete – z lastnim ustvarjanjem, gibanjem ali še kako drugače. Projekt je pokazal tudi na to, da doživljanje umetnosti in poznavanje umetniških osnov ni nujno odvisno od vida (prim. tudi Bračun Sova 2008; Kermauner 2014b). Izkušnje slepih in slabovidnih udeležencev so bile izredno pozitivne:

Jaz sem bila ful impresionirana, ne, ker ko je [umetnik] začel [razlagati o perspektivi], je bilo tako /.../ kaj jaz tule delam, to ni zame, ne, jaz sem totalni, tako, stor, jaz itak nisem noben umetnik, jaz bi samo to rada videla, jaz tega ne bi delala. Ampak da ti da prostor, da ti pokaže, potem pa da se ti tudi sam odločiš, pač vsi smo probali /.../ Predstavil [je] perspektivo tako, da je, recimo, eno sliko razbil na več delov in pač [razlagal], kako vidiš predmet recimo iz ene strani, kako lahko recimo z

⁷ Več o projektih glej <<http://www.so-delujem.com/iniciativa-sodelujem/>>.

bližanjem ali pa oddaljevanjem, kako lahko pač tako narišeš, se pravi, kaj je spredaj, kaj je zadaj /.../ To, da že spoštuje pa da je znal razložiti vsakemu posebej, [to me je navdušilo], ker tam smo bili, eni so bili popolnoma slepi, drugi smo bili pač z nekaj ostanka vida, ne, in ni recimo potem vsem razlagal enako. Jaz sem potrebovala čisto drugo informacijo kot pa recimo kolega zraven mene, ki je bil pač slep.

62 Odlika omenjenih dveh projektov v primerjavi z običajnimi dejavnostmi muzejev za prilagajanje razstav slepim in slabovidnim pa je predvsem, da so bili le-ti vključeni v vse faze procesa, tudi v raziskovanje in (metodološke) delavnice – in so tako soustvarjali vsebino, kar je najbolj inkluziven način participacije (prim. Simon 2010) – ne pa šele v zadnjo fazo, ko se že izdelano razstavo prilagaja in “prevaja” v brajico in tipanke. Sodelavci projekta so svoje izkušnje strnili v *Zborniku za spodbujanje demokratičnega emancipiranega dialoga med ponudniki kulturnih dobrin in obiskovalci* (Majerhold 2014), ki ponuja uvid v kulturni menedžment in galerijsko pedagogiko, predvsem pa prinaša nova metodološka spoznanja za umetniško posredovanje ranljivim družbenim skupinam in njihovo inkluzijo v delo muzejev in galerij. Nekaj udeležencev projektov zdaj po potrebi sodeluje z muzeji in galerijami pri pripravi posebnih programov za ranljive skupine in pri prilagajanju razstav, predvsem pa so postali samozavestnejši pri vključevanju v kulturno življenje in iskanju dela. Trenutno si kot Ustvarjalna Pisarna Sodelujem prizadevajo za čim bolj učinkovito delovanje Kluba ljubiteljev umetnosti: asistenca (KLU:A), ki skrbi za spremstvo oseb s posebno osebno okoliščino na kulturne prireditve in tako za boljšo dostopnost kulture.

Tretji projekt, ki je za vodenje kulturnih projektov in prilagajanje kulturnih vsebin za njihovo večjo dostopnost ranljivim skupinam usposabljal slepe in slabovidne, druge osebe z okvarami čutov in pripadnike tujih narodov, pa je *Razširimo obzorja kulturnega – Invalidi in pripadniki različnih narodov: spodbujevalci razvoja kulture*⁸ založbe Beletrina (ob začetku projekta še Študentske založbe). Udeleženci projektovnih delavnic so pregledovali fizično in komunikacijsko dostopnost Cankarjevega doma, Kina Šiška, Kinodvora in Slovenskega etnografskega muzeja ter pripravili priporočila za mogoče prilagoditve in izboljšave, s čimer so prav tako prispevali k razvoju ustrezne metodologije dostopnosti kulture ranljivim skupinam.

Sklep

Prizadevanja slovenskih muzejev in galerij, da bi svoje prostore in dejavnosti naredili dostopne ljudem s posebnimi potrebami (še posebej gibalno in senzorno oviranim) oziroma da bi jih dejavno in enakopravno vključili v pripravo kulturnih vsebin, za zdaj še zaostajajo za praksami (vsaj nacionalno pomembnih) zahodnoevropskih in ameriških muzejev, kjer so, ob ustrezni zakonodaji, publikacije v brajici in avdiodeskripcije, tipanke ter usposobljeni vodiči po razstavah samoumevni, hkrati pa muzeji pripravljajo tudi posebne

⁸ Glej <<http://www.studentskazalozba.si/novice/15874/razsirimo-obzorja-kulturnega-invalidi-in-pripadniki-razlicnih-narodov-spodbujevalci-razvoja-kulture>>.

programe za slepe in slabovidne⁹ (prim. *Disability Studies Quarterly* 33, št 3, 2013).¹⁰ Večji muzeji v tujini imajo večjo podporo kulturne politike, ki zagotavlja tudi delovna mesta posebnih svetovalcev za obiskovalce s posebnimi potrebami in višja sredstva za prilagajanje muzejskih vsebin, pa tudi bolj razvito kulturo prostovoljstva; prostovoljci namreč pogosto spremljajo in vodijo ljudi s posebnimi potrebami po muzeju (več o prostovoljstvu v slovenskih muzejih gl. Bračun Sova in Furlan 2011; Bračun Sova 2012).

Kustosi na Slovenskem ugotavljajo, da za osnovne prilagoditve muzejskih vsebin osebam s posebnimi potrebami pravzaprav ne potrebujejo veliko sredstev – osnovna pa zagotavlja Ministrstvo za kulturo – tako da je dostopnost vsebin največkrat rezultat njihove angažiranosti. Kljub njihovem trudu je obisk pripadnikov ranljivih skupin, ki teh institucij niso navajeni obiskovati oziroma uživati v dediščini ali umetnosti, zanemarljiv. Spreminjanje miselnosti ljudi, da muzeji niso le za “hude odvisnike od vida”,¹¹ ampak so lahko zanimivi za vsakogar, je počasen proces, še posebej v luči pomanjkljive (oziroma necelovite) rehabilitacije (pozneje) oslepelih in slabovidnih, ki so jih desetletja vzgajali v prepričanju, da zanje v kulturnih institucijah, ki večinoma temeljijo na vizualni percepciji, ni prostora.

Literatura o slepih in slabovidnih v muzejih se je do zdaj večinoma preveč osredinjala na podmeno, da aktivna inkluzija v muzeju najbolj temelji na tipu (Hayhoe 2015). Čeprav slepi in slabovidni v pogovorih o razstavah največkrat res omenjajo navdušujoče izkušnje s tipanjem predmetov in umetnin v tujih muzejih “s tankimi belimi rokavicami” ali pa adrenalinski občutek ob dotikanju predmetov “s patino”, hkrati izražajo zadovoljstvo predvsem ob družbenih interakcijah ob takih dogodkih. Slepri in slabovidni v pogovorih o izkušnjah v slovenskih muzejih praktično brez izjeme poudarjajo pripravljenost kustosov in pedagogov na sodelovanje in pomoč – celo v taki meri, kakršne polnočutni obiskovalci praviloma ne doživijo (kot so npr. dotikanje svetovno pomembnih eksponatov).

Upati je, da bodo nedavne dejavnosti muzejev in galerij okrepile zanimanje in željo ljudi s posebnimi potrebami oziroma pripadnikov ranljivih skupin po predajanju umetnosti in interakciji s kulturno dediščino, tako da bodo pogosteje uživali v ustvarjalnem okolju kulturnih institucij. Vsekakor pa ne moremo zanikati učinkovite senzibilizacije okolja za položaj slepih in slabovidnih v družbi: “Pozitivnejši odziv je razstava in naše prizadevanje doseglo pri videčih obiskovalcih, ki so podali mnoge odobravajoče pripombe na velikost črk podanega teksta in velikost fotografij, jasno berljivo grafiko zapisov in majhno količino ter strnjeno vsebino zapisanega besedila. Poleg tega je nenavadno veliko zanimanja (predvsem pri mladih obiskovalcih) požela predstavitev znakovnega jezika slepih in slabovidnih in zavedanje, da je oko organ, ki nam videčim približa večino pridobljenih informacij, a še zdaleč ni edini, in bi bilo mogoče prav, da se zavestno

⁹ Glej npr. <<http://www.metmuseum.org/events/programs/met-creates/visitors-disabilities>>.

¹⁰ Revija je dostopna na <<http://dsq-sds.org/issue/view/104>>.

¹¹ Humorno oznako za videče povzeman po eni od vodilnih osebnosti v študijah slepote Georgini Kleege (gl. Kleege 2015).

spomnimo tudi na druga čutila in na ta način živimo bolj polno življenje. V tem pogledu je naša želja, da z razstavo približamo svet slepih tudi videčim ljudem, bila v celoti izpolnjena in celo presežena” (Fabjan v Rovšnik 2013: 8). Načini, s katerimi olajšamo dostop do kulturne dediščine slepim in slabovidnim, so navadno privlačni tudi za druge obiskovalce (prim. Lazar 2009; vom Lehn 2010), posebej za otroke, ki predmete želijo spoznavati z vsemi čuti, in starejše, ki jim vid že peša. Najbolj pa so pomembne praktične izkušnje kustosov in pedagogov z inkluzijo, ki ne pomeni le omogočanja fizične dostopnosti ali specializiranih programov za posamezne ranljive skupine, pač pa je širši koncept, ki temelji predvsem na socialni interakciji, spoštovanju drugačnosti ter prilagajanju ljudi drugega drugemu in okolja najrazličnejšim ljudem vedno in povsod. Naj prispevek sklenem z misljo ene od kustosinj, ki je sodelovala v projektu *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*:

Z različnimi skupinami je res druga specifična dela in jaz sem tudi najprej mislila, da mogoče ene skupine, mogoče rabijo samo fizično dostopnost, pa ni res. Jaz mislim, da rabijo čisto vsi ljudje dejansko dostopnost v celem širokem smislu, ki ga lahko muzej nudi, in to se začne, ta dostopnost, pri čisto navadnem obiskovalcu, ki hodi v galerijo vsak teden na predavanja, ki jih organiziramo, do tistega, ki še nikoli ni prišel. Ko bodo vsi ljudje, ki hodijo v, recimo, galerijo ali muzej, razumeli, da je to prostor od vseh in da je za vse prilagojeno in da vsi skupaj sodelujejo, takrat se bomo mi lahko šli inkluzijo. Dokler pa se dela v smislu, da delaš ti za neko skupino samo, širše publike v to ne boš potegnil. Jaz pa mislim, da je smiselno to, da imaš ti na vodstvu popolnoma mešano skupino in da je vodstvo omogočeno za vse te ljudi.

LITERATURA IN VIRI

API

2014 *Akcijski program za invalide 2014–2021*. <http://www.mdds.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/1966/7326/> [2. 9. 2015].

BARNES, Colin; MERCER, Geof (ur.)

2004 *Disability policy and practice: applying the social model*. Leeds: Disability Press.

BLACK, Graham

2005 *The engaging museum: developing museums for visitor involvement*. London, New York: Routledge.

BRAČUN SOVA, Rajka

2006a Razstava Fame! v londonski Narodni portretni galeriji. *Argo* 49, št. 2, str. 97–100.

2006b Primer vključitve slepih in slabovidnih v muzejsko razstavno in vzgojno-izobraževalno dejavnost. *Defektologija slovenica* 14, št. 3, str. 84–92.

2007a Različnim obiskovalcem enake možnosti. *Argo* 50, št. 1, str. 87–91.

2007b Sodoben koncept inkluzivnega muzeja. *Šolska kronika* 16 (40), št. 2, str. 370–373.

2008 Umetnost, muzeji, slabovidnost. *Argo* 51, št. 1, str. 121–123.

2009 So slovenski muzeji družbeno odgovorni?: “mediator v kulturi” – razvojni model univerze za tretje življenjsko obdobje. *Argo* 52, št. 1–2, str. 94–105.

2012 Muzeji, kulturna mediacija/interpretacija in prostovoljstvo. *Argo* 55, št. 1, str. 87–89.

BRAČUN SOVA, Rajka; FURLAN, Maja

2011 Prostovoljstvo v slovenskih muzejih. *Argo* 54, št. 1, str. 68–75.

BREZNIK, Andreja

2012 Potrebe in realnost pedagoške službe v slovenskih muzejih in njena vloga pri uresničevanju poslanstva muzejev. *Argo* 55, št. 1, str. 70–74.

BRVAR, Roman

2000 *Geografija nekoliko drugače: didaktika in metode pouka geografije za slepe in slabovidne učence*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

2005 *Kaj, kako? Zakaj, tako?: predstavitev inovacij, adaptacij in izboljšav pri pouku s slepimi in slabovidnimi učenci*. Grosuplje: Mondena.

2010 *Dotik znanja: slepi in slabovidni učenci v inkluzivni šoli*. Ljubljana: Modrijan.

CANDLIN, Fiona

2003 Blindness, art and exclusion in museums and galleries. *International Journal of Art & Design Education* 22, št. 1, str. 100–110.

2006 The dubious inheritance of touch: art history and museum access. *Journal of Visual Culture* 5, št. 2, str. 137–154.

2008 Touch and the limits of the rational museum, or can matter think? *Senses and Society* 3, št. 3, str. 277–292.

CLASSEN, Constance

2007 Museum manners: the sensory life of the early museum. *Journal of Social History* 40, št. 4, str. 895–914.

CROOKE, Elizabeth

2006 Museum and community. V: T. Miller (ur.), *A companion to museum studies*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell. Str. 170–185.

ČERNE, Tea

2000 *Zgodbe muzejskih predmetov*. Šempeter pri Gorici: Samozaložba.

DOSTOPNOST

b. n. l. <<http://www.dostopnost.eu/sl/sodelujoci-muzeji-njihova-vloga>> [15. 5. 2015].

EDEN DRUG'MU OGENJ DAJMO

2014 *Eden drug'mu ogenj dajmo: kultura v številkah 2010–2012*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. <http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Novice/2014/KULTURA_V_STEVILKAH_2010-2012-SLO.pdf> [2. 7. 2014].

EBU

b. n. l. <<http://www.euroblind.org/resources/information/>> [20. 7. 2014].

FUGGER-GERMADNIK, Rolanda

1994 Nekaj misli k razstavi: Prosimo, dotikajte se predmetov! *Argo* 36/37, str. 109–110.

HAYHOE, Simon

2015 An enquiry into passive inclusion and unreachable artworks at the Metropolitan Museum of Art, New York. Predavanje na konferenci *Blind Creations: An International Colloquium on Blindness and the Arts*, London, 30. 6. 2015.

HERZOG, Jerneja; STRNAD, Brigita

2014 Proaktivnost slepih in slabovidnih pri dojemanju abstraktne in figuralne umetnosti. *Revija za elementarno izobraževanje* 7, št. 3/4, str. 75–88.

HETHERINGTON, Kevin

2000 Museums and the visually impaired: the spatial politics of access. *The Sociological Review* 48, št. 3, str. 444–463.

2002 The unsightly: visual impairment, touch and the Parthenon frieze. *Theory, Culture and Society* 19, št. 5–6, str. 187–205.

2003 Accountability and disposal: visual impairment and the museum. *Museum and Society* 1, št. 2, str. 104–115.

HOWES, David

2003 *Sensual relations: engaging the senses in culture and social theory*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

ICOM

2007 Museum definition. <<http://icom.museum/the-vision/museum-definition/>> [20. 4. 2013].

JAY, Martin

1988 Scopic regimes of modernity. V: H. Foster (ur.), *Vision and visuality*. Seattle: Bay Press. Str. 3–23.

KARP, Ivan; MULLEN KREAMER, Christine; LAVINE, Steven D. (ur.)

1992 *Museums and communities: the politics of public culture*. Washington: Smithsonian Institution Press.

KERMAUNER, Aksinja

2005 Tipna slikanica za slepe. *Defektologica slovenica* 13, št. 1, str. 19–32.

2009 *Na drugi strani vek: (opis prvoosebne fenomenološke raziskave – kako je biti slep)*. Ljubljana: Študentska založba.

2010 *Fenomenologija samogenerirane slepote: doktorska disertacija*. Ljubljana: [A. Kermauner]. <<http://582.gvs.arnes.si/wordpress/wp-content/uploads/2012/12/Aksinja-Kermauner-doktorska-disertacija.pdf>> [2. 4. 2013].

2014a Umetnost za vse. *Revija za elementarno izobraževanje* 7, št. 3/4, str. 17–31.

2014b Avdio-haptično-virtualna Mona Lisa: slepi in slikarstvo. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 42, št. 255, str. 173–181.

66

KLEEGER, Georgina

2015 Blind self-portraits. Predavanje na konferenci *Blind Creations: An International Colloquium on Blindness and the Arts*, London, 28. 6. 2015.

KOSTELEČ, Jana; PAVLICA, Iva

2014 Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam: projekt Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog* 24, str. 235–249.

LANG, Caroline; REEVE John; WOOLARD Vicky (ur.)

2006 *The responsive museum: working with audiences in the twenty-first century*. Aldershot: Ashgate.

LAZAR, Tomaž

2009 Uporaba kopij, rekonstrukcij in funkcionalnih replik v muzejskem delu. *Argo* 52, št. 1/2, str. 116–131.

LIPEC-STOPAR, Mojca; BRAČUN SOVA, Rajka; VODEB, Vlasta

2009 *Dostopen muzej: smernice za dobro prakso*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije.

MAJERHOLD, Katarina (ur.)

2014 *Zbornik za spodbujanje demokratičnega emancipiranega dialoga med ponudniki kulturnih dobrin in obiskovalci*. Ljubljana: Društvo Škuc in Galerija Škuc. <http://www.so-delujem.com/uploads/page_files/269_aktivzbornik.pdf> [5. 9. 2015.]

MKPI

2008 Zakon o ratifikaciji Konvencije o pravicah invalidov in Izbirnega protokola h Konvenciji o pravicah invalidov. *Uradni list RS*, št. 37.

MUROVEC, Nika; KAVAŠ, Damjan

2010 *SWOT analysis: status of the creative industries in Ljubljana*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja. <http://www.ruralur.si/fileadmin/user_upload/projekti/KREATIVNA_MESTA/SWOT_analysis_Ljubljana_s_povzetkom_v_SLO_2012.pdf> [18. 3. 2014].

NEWMAN, Andrew; MCLEAN, Fiona

2004 Capital and the evaluation of the museum experience. *International Journal of Cultural Studies* 7, št. 4, str. 480–498.

NPK

2014 Nacionalni program za kulturo: 2014–2017: pot do novega modela kulturne politike. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. <<http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Drugo/novice/NET.NPK.pdf>> [20. 7. 2014].

OTER GORENČIČ, Mija

2006 Nekaj predlogov in sugestij za večjo dostopnost muzejev. *Argo* 49, št. 1, str. 134–137.

POLJAK ISTENIČ, Saša

2002 Edina temà je neznanje: poročilo o novi potujoči razstavi Pokrajinskega muzeja Kočevje o šolstvu in skrbi za slepe in slabovidne na Slovenskem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 42, št. 4, str. 32–33.

2007 *Edina temà je neznanje: šolstvo in skrb za slepe in slabovidne na Slovenskem: zloženka ob razstavi v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani, od 13. 6. do 16. 11. 2007*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej. <http://www.kocevje.si/upload/doc/435_Zlozenka.pdf> [13. 6. 2015].

- 2008 Šege in navade kot folklorizem. *Traditiones* 37, št. 2, str. 61–110.
- POLJAK ISTENIČ, Saša (ur.)
2013 *Slepi in slabovidni v družbi: med zgodovinsko perspektivo in sodobnimi vprašanji: konferenca o položaju slepih in slabovidnih od začetka 19. stoletja do danes, Ljubljana, 23. in 24. april 2013: povzetki*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa; Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije.
- POLLOCK, Griselda; ZEMANS, Joyce (ur.)
2007 *Museums after modernism: strategies of engagement*. Malden: Blackwell.
- RAZGLAS ŠT. 168
1919 Razglas št. 168 za sprejem v Zavod za slepce. *Uradni list deželne vlade za Slovenijo* 150/1919.
- RAZGLAS ŠT. 5582
1919 Razglas št. 5582 o imenovanju kuratorija za slepe. *Uradni list deželne vlade za Slovenijo* 152/1919.
- RESMAN, Metod
2003 Integracija/inkluzija med zamisljivo in uresničevanjem V: M. Resman (ur.), *Integracija, inkluzija v vrtcu, osnovni in srednji šoli: teorija in praksa*. Ljubljana: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije. Str. 64–83.
- ROVŠNIK, Borut
2011 Kako dostopni in vključljivi so Muzeji in galerije mesta Ljubljana za osebe s posebnimi potrebami? <http://www.so-delujem.com/uploads/page_files/54_GRADIVO%20-%20Kako%20dostopni%20in%20vklju%C4%8Dljivi%20so%20muzej%20in%20galerije%20mesta%20Ljubljana.doc> [22. 7. 2015].
2012 Pogled v prihodnost: bodo muzeji v 21. stoletju še družbeno koristni?: smernice za muzejske pedagoge in odgovorne za obiskovalce in uporabnike. *Argo* 55, št. 1, str. 79–83.
2013 Kako senzorno dostopni in vključljivi so slovenski muzeji in galerije? Skupna predstavitev ukrepov in projektov dostopnosti za senzorno ovirane obiskovalce na Kulturnem bazarju 2013. <<http://www.sms-muzeji.si/ckfinder/userfiles/files/Senzorna%20dostopnost%20muzejev.pdf>> [22. 7. 2015].
- SANDELL, Richard (ur.)
2002 *Museums, society, inequality*. London, New York: Routledge.
- SANDELL, Richard; DODD, Jocelyn; GARLAND-THOMSON, Rosemarie (ur.)
2010 *Re-presenting disability: activism and agency in the museum*. London, New York: Routledge.
- SENDI, Richard [et al.]
2012 Spletni vodnik za invalide in tehnično orodje za ocenjevanje dostopnosti objektov v javni rabi. *Urbani izziv* (posebna izdaja), str. 98–115.
- SENDI, Richard; KERBLER, Boštjan - Kefo
2009 Invalidi in dostopnost: kako uspešni smo v Sloveniji pri odstranjevanju in preprečevanju grajenih in komunikacijskih ovir? *Urbani izziv* 20, št. 1, str. 5–20.
- SIMON, Nina
2010 *The participatory museum*. Santa Cruz: Museum 2.0. <<http://www.participatorymuseum.org/read/>> [3. 9. 2015].
- SUDEC, Katja; GRMADNIK, Jerneja
2014 Vodstva po razstavi trajajo dve uri, ljudje pa bi še ostali. Vprašalnik Ljubljano: Katja Sudec o tem, kako slepim in slabovidnim prilagoditi umetniška dela: v Ljubljani se stvari dogajajo počasneje. *Delo.si*, 21. 4. 2014. < <http://www.delo.si/novice/ljubljana/vodstva-po-razstavi-trajajo-dve-uri-ljudje-pa-bi-se-ostali.html>> [23. 7. 2015].
- SULLIVAN, Paul
2015 Inclusive descriptions of art works at Bristol City Museum and Art Gallery. Predavanje na konferenci *Blind Creations: An International Colloquium on Blindness and the Arts*, London, 30. 6. 2015.
- ŠTURM, Lili
2012 Muzej in nove priložnosti v primežu sodobne družbe. *Argo* 55, št. 1, str. 75–78.
- TRBANC, Martina (ur.)
2003 *Socialna in ekonomska vključenost ranljivih skupin v Sloveniji: možni ukrepi za dvig zaposljivosti najbolj ranljivih kategorij težje zaposljivih in neaktivnih oseb: raziskovalno poročilo za MDDSZ*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. <http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/raziskava_vkljucevanje2.pdf> [21. 7. 2015].

VALVASORJEVE NAGRADE

2012 *Valvasorjeve nagrade, priznanja in diplome za leto 2011*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo.

VAN MENSCH, Peter; MEIJER-VAN MENSCH, Leontine

2011 *New trends in museology*. Celje: Muzej novejšje zgodovine.

VERGO, Peter

1989 *The new musology*. London: Reaktion Books.

VODEB, Vlasta

2005 Dostopnost muzejev. *Argo* 48, št. 2, str. 104–110.

2006 *Dostopnost urbanega okolja: San Francisco, London, Ljubljana*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

2009 *Modeli dostopnosti in razvojnih možnosti kulturne dediščine*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

VODEB, Vlasta; BRAČUN SOVA, Rajka

2011 *Muzeji, javnost, dostopnost*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

VOKIČ VOJKOVIČ, Tatjana

2007 Dostopnost muzejskega učnega okolja za slepe in slabovidne. *Šolska kronika* 16 (40), št. 2, str. 351–357.

VOM LEHN, Dirk

2010 Discovering “experience-ables”: socially including visually impaired people in art museums. *Journal of Marketing Management* 26, št. 7–8, str. 749–769.

WATSON, Sheila (ur.)

2007 *Museums and their communities*. London, New York: Routledge.

YHD

b. n. l. <<http://www.yhd-drustvo.si/bontoncek/terminologija.html>> [2. 9. 2015].

ZAVIRŠEK, Darja

2000 *Hendikep kot kulturna travma: historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba /*cf.

ZAVOD ZA GLUHE

2014 *Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana: publikacija 2014/2015*. Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne. <<http://www.zgnl.si/zavod/index.php/ct-menu-item-3/ct-menu-item-11/31-st/127-publikacija>> [20. 7. 2015].

ZIMI

2010 Zakon o izenačevanju možnosti invalidov. *Uradni list RS*, št. 94.

ZOsn

1996 Zakon o osnovni šoli. *Uradni list RS*, št. 12.

ZUOPP

2000 Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. *Uradni list RS*, št. 54.

ZVKD-1

2008 Zakon o varstvu kulturne dediščine. *Uradni list RS*, št. 16.

ŽIDOV, Nena

2011 Muzeji in družbeno vključevanje: primer razstave o brezdomstvu v Slovenskem etnografskem muzeju. *Etnolog* 21, str. 245–261.

ŽOLGAR, Ingrid; KERMAUNER, Aksinja

2006 Poznavanje slepih in slabovidnih učencev – pot do ustrezne obravnave. *Sodobna pedagogika* 57 (posebna izdaja), str. 376–393.

ŽUPANEK, Bernarda

2008 Z arheologijo onkraj meja: rehabilitacijski projekt za mladostnike s posebnimi potrebami. *Argo* 51, št. 2, str. 146–148.

BESEDA O AVTORICI

Saša Poljak Istenič, dr. etnoloških znanosti, je raziskovalka na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Ukvarja se z raziskovanjem družbene ustvarjalnosti, ritualnih praks in praznikov, tradicije in kulturne dediščine ter razvoja podeželja, njeni raziskovalni interesi pa segajo tudi na področja zavarovanih območij (parki in rekreacija), socialnega življenja (društva), marginalnih skupin (slepi in slabovidni) in manjšin (koroški Slovenci). Trenutno vodi podoktorski projekt o družbenih vidikih ustvarjalnosti, katerega cilj je uveljaviti razumevanje kulturnih in kreativnih industrij kot družbeno vključujočih, kulturno občutljivih in okoljsko osveščenih strategij.

ABOUT THE AUTHOR

Saša Poljak Istenič, PhD in ethnological sciences, is employed as a researcher at the Institute of Slovenian Ethnology SRC SASA. Her research focuses on social creativity, ritual practices and holidays, traditions and cultural heritage, rural development, and also extends to protected areas (parks and recreation areas), social life (societies), marginal groups (the blind and visually impaired), and minorities (the Carinthian Slovenes). She presently heads a postdoctoral project on the social aspects of creativity, aimed at enhancing the understanding of cultural and creative industries as socially inclusive, culturally sensitive, and environmentally aware strategies.

SUMMARY

Accessibility of culture and/or inclusion?: the blind and visually impaired in Slovenia's museums

According to ICOM's definition modern museums are institutions in the service of society and its development; as such they should occupy themselves less with the history and identity of a nation, social elites, or privileged groups, but increasingly with topical social themes, including the accessibility of culture to vulnerable groups and their inclusion in all segments of social life. Long before the adoption of legislative requirements (e.g. *The Cultural Heritage Protection Act – I* in 2008, and the *Equalisation of Opportunities for Persons with Disabilities Act* in 2010), Slovenia's museums and galleries included vulnerable groups in their activities, especially the blind and visually impaired. They staged exhibitions on segments of their life (education and care, cultural and technical heritage), or adapted exhibitions, guided tours, and other museum programmes to their needs. In spite of the "scopic regime" of museums and galleries, in which vision occupies the central place, exhibitions and other activities – which in Slovenia build on two decades of experiences with including the sensory impaired in activities and on multisensory experiences and understanding – have a positive influence on visitor satisfaction. This type of exhibition indeed enables people to learn and understand things the eye cannot see, and especially creates more emotional responses and a feeling of intimacy.

The endeavours of the Slovene museums and galleries to provide better access to their premises and activities to special need groups (in particular the mobility and sensory impaired) may lag behind the practices of some nationally important museums abroad, but the blind and visually impaired visitors emphasize that the curators in Slovenia's museums are more than willing to enable them to visit exhibitions and even the museum's depots. In spite of these efforts, however, the number of such visitors has remained relatively low, because to convince people that museums can be interesting to anyone is a long and slow process. We can only hope that the recent activities of the museums and galleries will increase the interest and wish of special need people and members of vulnerable groups to enjoy in the arts and interact with the cultural heritage, and to savour more often the creative environment of cultural institutions. Research has indeed shown that people visit these institutions to enhance their social, cultural,

and symbolic capital, and that they see them as an option for positive social experiences. When satisfactory interaction occurs between people from privileged and vulnerable groups, the sensitivity to the social position of the latter groups spreads to other environments and, last but not least, to the political arena, which regulates the rights and options of vulnerable groups in society with legislation.

DOSTOPNOST KONCEPTOV MOŠKOSTI IN ŽENSKOSTI

Transseksualnost in počenjanje spola

Katarina Župevc

71

IZVLEČEK

Naša družbeno-kulturna resničnost spol zarisuje v dvojini, v moški in ženski različici, kar naj bi bilo neko naravno in ultimativno dejstvo. Hkrati naj bi bila njegova družbeno-kulturna artikulacija (družbeni spol) nedvoumno, nespremenljivo in vselej-že povezana z njegovo biološkostjo (biološki spol). Vendar pa v taisti družbeno-kulturni resničnosti živijo tudi osebe, ki se s tem diskurzom ne identificirajo in ga zato preizprašujejo. Transseksualne kot tudi druge transspolne osebe si tako na različne načine prilščajo oziroma potrjujejo spol, ki naj jim znotraj ideologije spola sicer ne bi bil na voljo, naj bi jim bil nedostopen. V članku opisujem načine tega prilščanja oziroma potrjevanja ter obenem naslavljam vprašanje dostopnosti konceptov moškega in ženskega spola.

Ključne besede: moškost, ženskost, družbeni spol, biološki spol, transseksualnost

ABSTRACT

Our socio-cultural reality defines gender in two distinct categories, male and female, and this is supposed to be a natural and definitive fact. At the same time, gender's socio-cultural articulation (social gender) is supposed to be beyond any doubt, unchangeable, and always related to its biological nature (biological gender). However, in this same socio-cultural reality there are also people who do not identify themselves with this discourse and therefore question it. Transsexual and other transgender persons thus in different ways adopt or assert a gender which, within the ideology of gender, should not be available or accessible to them. The article describes the ways of this adoption or assertion and simultaneously addresses the issue of the accessibility of the concepts of male and female gender.

Keywords: male, female, gender, sex, transsexuality

Uvod

Pričujoče pisanje¹ v središče postavlja identifikacije, ki problematizirajo umestitev v klasično moško-žensko pozicijo. Te identifikacije bi lahko poimenovali s kakršno

¹ Besedilo temelji na moji doktorski disertaciji *Spol kot ideologija: transseksualnost na Slovenskem*, ki je nastala na podlagi raziskave, v kateri je med letoma 2008 in 2011 sodelovalo osem oseb, ki so se identificirale kot trans oziroma transseksualne. Vsi pogovori oziroma intervjuji, ki sem jih opravila s sodelujočimi v raziskavi, so bili polstrukturiranega tipa, torej sem imela nekaj vnaprej pripravljenih vprašanj, v veliki meri pa sem razmeroma neovirano pustila naraciji, da se je odvila v smer, v katero sta jo vodila moj sogovornik oziroma sogovornica.

koli besedo, začeni s predpono trans- oziroma vključujoč pridevnik trans. Naj se za nekoliko bolj podrobno razumevanje poimenovanja naslonim na delo Viviane Namaste, ki pravi, da termin transseksualec (*transsexual*) označuje osebo, ki je bila rojena enega spola – moškega ali ženskega –, vendar pa se identificira kot pripadnica “nasprotnega” spola. Transseksualne osebe so po njenem tiste, ki se z administracijo hormonov in različnimi kirurškimi posegi skušajo kar čim bolj približati spolu, s katerim se identificirajo. V anglosaksonskem svetu se je močno uveljavil tudi termin transspolno/transspolna oseba/transspolnež (*transgender*), ki lahko označuje osebo ali nastopa kot pridevnik in naj bi bil pravzaprav nadpomenka za označevanje vseh oseb, ki se na kakršen koli način izmikajo umestitvi v binarni sistem družbenega in biološkega spola: transseksualci, kraljice preobleke (*drag queens*, moški, ki v (gejevskih) klubih nastopajo v ženskih oblačilih), interseksualci (osebe, ki jih je težko umestiti v kategorijo moškega oziroma v kategorijo ženske na podlagi njihove biologije), kralji preobleke (*drag kings*, ki so ženske v moški preobleki, običajno gre za preoblačenje v okviru industrije zabave in zabave v lezbičnem družbenem okolju), transvestiti (heteroseksualni moški, ki jim preoblačenje v ženska oblačila nudi seksualne užitke) ter osebe, ki se ne želijo izreči niti za ženske niti za moške (Namaste 2005: 5–6).

Bodisi da gre za transseksualne, transspolne, trans ali trans* identifikacije², vse imajo predvsem eno skupno potezo, to je, da načrtno ali nenačrtno, vendar pa v vsakem primeru dejavno, vsaj v določenem časovnem izseku in na tak ali drugačen način, presegajo, preizprašujejo, spreobračajo, prestopajo, zanikajo ali kako drugače postavljajo pod vprašaj ideologijo spola. Ta ideologija spola³ je sicer produkt delovanja posameznika, vendar pa obstaja že veliko pred njim. Otrok naj bi bil pred svojim rojstvom še individuum in kasneje z delovanjem ideologije priklican⁴ v status subjekta (vendar ne le skozi ideologijo spola). Načeloma naj bi bila stvar prav taka, saj kot zapiše Althusser, “/.../ sleherna ideologija interpelira s pomočjo delovanja kategorije subjekt konkretne individue v konkretne subjekte” (Althusser 1980: 75). Če je torej naš otrok sprva nedoločen individuum, ga ideologija ob rojstvu priključuje v kategorijo subjekta, ki v našem primeru torej postane spolno obeležen. Ideologija spola deluje podobno kot banalna policijska interpelacija “Hej, vi tam!” (Althusser 1980: 75; glej tudi Youngblood Jackson 2004: 677). Na ta priklic se individuum, ki se prepozna kot naslovník vabila ideologije, odzove in postane subjekt, takšen, kot ga določa delovanje ideologije. Dojenček se ob rojstvu prepozna kot naslovník spolno obeleženega izjavljanja in torej postane ideološko določen spolni subjekt. Pa vendar, ali ideologija deluje res šele po rojstvu otroka? Ali pa so njene lovke veliko bolj daljnosežne?

Kot je zapisal Althusser, moramo odgovor na to vprašanje poiskati v predpostavki, da je ideologija večna. In če nato ovržemo dimenzijo časovnosti, lahko sklenemo:

² Vendar pa se v besedilu osredotočam predvsem na transseksualno identifikacijo, ki vsaj do določene mere vključuje tudi različne načine rekonstruiranja fizisa zavoljo vnovičnega spolnega obeleženja.

³ Ideologijo spola razumem tako, kot ideologijo v splošnem opiše Althusser (1980). Več o njej v nadaljevanju besedila.

⁴ Althusser sicer govori o ideologiji, ki interpelira individuum v subjekt (Althusser 1980: 75), kar bi lahko razumeli kot priklic v ideologijo, tudi ideologijo spola. Torej termina “priklic v spol” ne navajam neposredno po njem, je pa njegovo pisanje v veliki meri vplivalo na oblikovanje te besedne zveze.

/.../ ideologija je vselej-že interpelirala individue v subjekte, ali natančneje, da so individui po ideologiji vselej-že interpelirani v subjekte, to pa nas nujno pripelje do zadnje trditve: individui so vselej-že subjekti. (Althusser 1980: 76)

Althusser ima s tem pravzaprav v mislih nezmožnost individua ubežati determinizmu ideologije. Subjekti so vselej-že to, ker so vselej-že v primežu ideologije – izven nje pravzaprav sploh ne morejo obstajati. V primeru ideologije spola je povsem na mestu vprašanje, ali je sploh mogoče, da se subjekt izmakne priklicu v biološki in nato “ustrezen” družbeni spol? Ali je mogoče ostati, biti brez spola? In če se vrnem nazaj na Althusserjevo trditev, da so “/.../ individui /.../ vselej-že subjekti” (Althusser 1980: 76), potem ta (navidezna?) nezmožnost pobega ideologiji spola postane še bolj jasna. Kot je nadaljeval Althusser, se priklic v ideologijo prične že pred fizičnim rojstvom subjekta, celo pred dejanskim trenutkom njegovega spočetja.

Vsakdo ve, kako težko je pričakovani še nerojeni otrok in na kakšen način ga pričakujejo. Če se sporazumemo in pustimo ob strani “čustva”, to se pravi, oblike družinske, očetovske/materinske/zakonske/bratovske/[sestrske] ideologije, v katerih pričakujejo otroka, potem lahko prozaično rečemo tole: vnaprej je domnjeno, da bo nosil Ime svojega Očeta, da bo imel torej njegovo identiteto in da bo nenadomestljiv. Še preden se otrok rodi, je potemtakem vselej-že subjekt, za to ga določi specifična ideološka družinska konfiguracija, v kateri ga “pričakujejo”, potem ko so ga spočeli; določen je v tej konfiguraciji in po njej. Odveč je, če rečemo, da je ta družinska ideološka konfiguracija v svoji enkratnosti močno strukturirana; in v tej neusmiljeni, bolj ali manj “patološki” (če domnevamo, da temu izrazu lahko pripišemo kak pomen) strukturi mora ta nekdanji prihodnji-subjekt “najti” “svoj” prostor, to se pravi, “postati” spolni (deček ali deklica) subjekt, kar pa je že vnaprej. (Althusser 1980: 77)

Kaj drugega kot delovanje ideologije spola je namreč branje spola otroka v trenutku, ko je to mogoče s sodobnimi medicinskimi napravami? To branje spola, ki je pravzaprav zamenjalo tisto “Fantek/deklica je!” izrekanje iz preteklosti, je priklic v subjektno pozicijo na podlagi ideologije spola – od tedaj naprej je vse podrejeno temu.

Ta ideologija spola zajema ključne točke, ki jih lahko nanizamo takole: poznali naj bi družbeni (produkt družbeno-kulturnega okolja) in biološki (določen predvsem z genitalijami in drugimi fizičnimi potezami) spol, ki naj bi bila možna le v dveh komplementarnih in opozicijskih različicah, to je v moški in ženski. Moški družbeni spol naj bi vedno nujno izhajal iz moškega biološkega spola, ženski družbeni spol pa iz ženskega biološkega spola. Križne povezave naj bi bile nemogoče, nepredstavljive, navidez neobstoječe. Oba spola, tako družbeni kot biološki, naj bi bila večna, nespremenljiva, absolutna, vsaki osebi pa naj bi bil dostopen le en spol (tako družbeni kot biološki) (primerjaj Garfinkel 1967: 122–127). Vendar pa se postavlja vprašanje, ali je res tako. Ali je ideologiji spola, ki riše tovrstne poteze našega obstoja, mogoče ubežati in jo s tem razkrinkati kot družbeno-kulturno pogojenost? Ali lahko z osvetlitvijo načinov, kako transseksualne osebe

ustvarjajo spol, pokažemo tudi, da spol ni nekaj, kar imamo, ampak nekaj, kar počnemo (primerjaj West in Zimmerman 1987)? Ali nam je določen spol vsem na voljo in dostopen ali pa so njegove meje selektivno prepustne? Za osvetlitev teh vprašanj najprej pogloblje pogledimo, kako nastaja transseksualna identifikacija.

Vznik in oblikovanje transseksualne identifikacije – predliminalna faza

Občutek drugačnosti je tisto, kar predstavlja prvi mejnik v oblikovanju transseksualne identifikacije.⁵ Lahko ga razumemo tudi kot predliminalno fazo po Gennepovi teoriji obredov prehoda (1984: 21), v kateri se oseba ločuje od prejšnjosti, kar koli že ta prejšnjost je (v našem primeru ločevanje oziroma odmikanje od spolne identitete, ki družbeno-kulturno sovпада s spolno obeleženim telesom). To je po Troidnu, ki ga navajata Švab in Kuhar (2005: 56), faza senzibilizacije, ki navadno nastopi v obdobju pubertete in ki prinese tudi prva razmišljanja v smeri, da “nekaj ni v redu”; ta so pogosto povezana z iskanjem novih pomenov določenih dogodkov iz bolj zgodnjega otroštva. Ti naj bi v retrospektivnem pogledu potrjevali sedanjo transseksualno identifikacijo oziroma na tej točki šele preizpraševanje in iskanje identifikacije.

Naslednja stopnja oblikovanja transseksualne identifikacije je faza krize identitete, ki jo povzročata spreminjajoča se samopercepcija in boleče pomanjkanje kakršnih koli relevantnih informacij o transseksualnosti (primerjaj Švab in Kuhar 2005: 61). Prvi poskus razrešitve krize identitete, ki nastane na podlagi občutij, da nekaj “ni v redu”, ter izkušenj, ki zamajejo sicer navidez samoumevno povezavo med “ustreznim” biološkim in “ustreznim” družbenim spolom, je nedvomno zanikanje, čemur pogosto sledijo različni načini potopitve v normo⁶ in mimikrija družbeno-kulturno zaželenega vedenja, ki se pričakuje od tega ali onega spola. Kljub namenom zmanjševanja ali razrešitve krize identitete s krojenjem vedenja in vlog, tako da bi čim bolj ustrezale družbeno-kulturnim normam glede spola in spolne identitete, pa se kriza le še pogloblja in zahteva drugačen odgovor.

Po poskusih potopitve v normo in zanikanja obstoječe in vselej-že prisotne identifikacije z nasprotnim spolom⁷ ravno tako sledi razkrivanje pred samim seboj. Vendar pa se v nekaterih primerih ta razkrivanja izkažejo za “lažna”, saj zavoljo skoraj popolne odsotnosti referenčne – transseksualne! – identifikacije

⁵ Roman Kuhar v svojem delu *Mi, drugi* (2001) našteje več modelov razvoja homoseksualne identifikacije, ki bi jih lahko aplicirali tudi v kontekstu transseksualnosti (čeprav ne gre spregledati pomembnega razkoraka, saj gre pri homoseksualni identifikaciji za spolno usmerjenost, pri transseksualni pa za spolno identifikacijo/identiteto). Kljub temu pa se pri opisovanju oblikovanja transidentifikacije opiram na omenjeno delo in na delo *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk* (Švab in Kuhar 2005).

⁶ “Navdih” za besedno zvezo “potopitev v normo” je besedna zveza “potopitev v heteroseksualnost” iz dela Alenke Švab in Romana Kuharja (2005: 63).

⁷ Transseksualna identifikacija temelji tudi na eni od potez ideologije spola, in sicer na normi dveh spolov, torej moškega in ženskega spola. Z osredotočanjem na pisanje o dveh spolih pa ne želim zanikati tudi glasov, ki zagovarjajo stališče, da je spolov pravzaprav več kot le dva, tako v biološkem kot družbeno-kulturnem smislu. Več o tem pišem tudi v svoji doktorski disertaciji.

posamezniki in posameznice svoje nelagodje neredko razumejo kot tisto, ki temelji v homoseksualni spolni usmerjenosti. Torej se najprej, v določenem obdobju življenja, identificirajo kot geji oziroma lezbijke (primerjaj Meyerowitz 2004: 187; Barrett 2007c: 26–28; Halberstam 2004: 150; Rubin 2003: 135–138, ki piše o lezbični identifikaciji kot “napačnem ovinku” pred transseksualno identifikacijo).⁸

Vidnost transseksualne identifikacije – liminalna faza

Naposled pa vendarle sledi razkritje pred samim seboj kot transseksualna oseba, s čimer se prične naslednja stopnja tega “obreda prehoda”, in sicer liminalna faza, ko je oseba med svetovoma, ni ne tukaj ne tam (Gennep 1984: 21). Temeljna identifikacija v tej liminalni fazi je torej transseksualna. To razkritje pred samim seboj, kljub naporom in uporom, naposled prinese nepredstavljivo in neprecenljivo olajšanje. Ta faza vključuje tudi že prva razkritja pred pomembnimi drugimi, ki ravno tako prinesejo olajšanje, ne glede na to, kakšni so odzivi (primerjaj Švab in Kuhar 2005: 67–69). Vendar pa z razkritjem še ni konec liminalne faze, temveč se v njej dogodi še ena pomembna točka v procesu formacije transseksualne identifikacije, to je doživljanje sebstva v telesu, ki mu ne ustreza, in artikulacija vseh neustreznosti, ki so podstat za kasnejšo ponovno potopitev v normo.

Koncept napačnega telesa

V času, ko se osebe identificirajo kot transseksualne (torej med razkritjem in med ponovno potopitvijo v normo), svojo transseksualnost razlagajo kot “ujetost v napačnem telesu” (glej na primer Schrock, Reid in Boyd 2005: 320), “tako sem se rodil/a” in podobno, ali kot je povedal nekdo, ki je sodeloval v moji raziskavi: “Spol je v možganih. Ampak ne v smislu, da se ti sam prepričaš v to, temveč enostavno, možgani so ženski.”

Metafora ujetosti v napačnem telesu je znana in pogosto uporabljena, ko govorimo o transseksualnih identifikacijah, vendarle pa se pojavljajo tudi glasovi, ki opozarjajo na njeno problematičnost. Kate Bornstein na primer ugotavlja, da ni preveč posrečena: “Razumem, da lahko mnogi tako pojasnjujejo svoje transspolno življenje pred operacijo, vendar stavim, da je to prej neposrečena metafora, ki se zlahka prilagodi kulturnim pričakovanjem, kot pa pravi odsev transspolnih občutij” (Bornstein 1999: 63). Tudi Sally Hines pravi, da je metafora ujetosti oziroma življenja v napačnem telesu pogosto prisotna v transseksualnih naracijah, je pa precej problematična, saj je prej kot kaj drugega odsev prevzema diskurza medicinske stroke, ki sodeluje pri operativni in hormonski premestitvi iz enega (nedvoumnega) spola v drug (nedvoumen) spol (Hines 2007: 60).

Ta metafora tudi implicitno poudarja povezavo med biološkim in družbenim spolom oziroma na določen način spolno obeleženim telesom in določeno spolno identiteto. Če se torej oseba počuti in dojema kot ženska, potem naj bi pričakovala

⁸ Tudi Raine Dozier, ki v svoji raziskavi zajema 18 trans-identificiranih bioloških žensk, piše, da se le ena pred trans identifikacijo ni identificirala kot lezbijka ali kot biseksualka (Dozier 2005: 301, 303).

in posledično zahtevala, da bo tudi videti/prebrana kot taka. Očitna je torej povezava med videzom in identifikacijo, ob čemer se Nikki Sullivan sprašuje, zakaj je ta povezava v resnici tako samoumevna in moralno upravičena, da je medicinska intervencija postala splošno uveljavljena praksa za "zdravljenje" oziroma razrešitev disonance med telesom in (predvsem samo) percepcijo (Sullivan 2008: 110–111). Dejansko konstrukcijo povezave, ki legitimizira potrditev spola⁹ s pomočjo biomedicine (s hormoni in/ali operacijami) z namenom doseganja celostnosti osebe, lahko pokaže vzporejanje določene družbeno-kulturne identifikacije z identifikacijo oseb, ki svoje telo ravno tako doživljajo v disonanci s sebstvom in ki ravno tako za opis svojih občutij in nelagodij uporabljajo metaforo ujetosti v napačnem telesu. Vendar pa diskurz razrešitvi njihove disonance z operativnimi posegi ni posebej naklonjen. Osebam, ki za doseganje disonance med sebstvom in telesom želijo amputirano telo (torej amputacijo uda/udov), artikulacija metafore ujetosti v napačno telo pri tem ne pomaga. Njihova prepričanost, da je napačno telo tisto, ki poseduje vse štiri ude, namreč ne prepriča tudi akterjev medicinske stroke. Kot zapiše psihiater, ki ga navaja Nikki Sullivan, naj bi bilo težko upravičiti trditev oseb, da so hendikepirane, ujeete v ne-hendikepiranem telesu, saj naj pravzaprav ne bi obstajal neki "naraven pojav" hendikepiranosti, ki bi se lahko primerjala oziroma bi bila enaka "naravnemu pojavu" spola (Bruno v Sullivan 2008: 111).

Avtorica nadaljuje, da razkorak med enim in drugim napačnim telesom (v našem primeru med omenjenim nehendikepiranim ter predtranzicijskim transseksualnim telesom) priča tudi o diskurzivni konstrukciji napačnega telesa *per se* in tako riše pravilno oziroma sprejemljivo napačno telo in nepravilno oziroma nesprejemljivo napačno telo. Čeravno diskurz napačnega telesa prinaša določene pozitivne rezultate (s pomočjo biomedicine na novo spolno obeleženo telo), vendarle patologizira Razliko, utrjuje binarno opozicijo uma in telesa, povečuje celostnost oziroma uglašenost ter univerzalizira in dekontekstualizira Napačnost (Stryker v Sullivan 2008: 112). Slednje besede torej problematizirajo sam koncept ujetosti v napačno telo in potrjujejo tudi skepso že omenjenih avtoric. Vendarle pa je metafora v tako splošni rabi predvsem, ker plastično zarisuje disonanco med umom in telesom, poleg tega pa je sklicevanje na napačno telo pogosto tudi vstopnica v medicinsko polje potrditve spola.

Odsotnosti in prisotnosti kot nelagodje in želja

Kateri pa so tisti spolno obeleženi deli telesa, ki pogojujejo določeno telo kot napačno? Za osebe, ki se identificirajo kot moški in jim je bil ob rojstvu pripisan ženski spol, predstavljajo enega pomembnih problemov prsi, ki jih naša družbeno-

⁹ Potrditev spola je besedna zveza, ki nadomešča besedno zvezo sprememba spola, ki se je uporabljala v preteklosti in se je za poimenovanje realne izkušnje oseb izkazala za neprimerno. Sprememba spola namreč namiguje na to, da oseba z biomedicinskimi postopki svoj spol spremeni iz enega v drugega, vendar pa temu ni povsem tako. Dejansko oseba namreč z biomedicinskimi postopki le potrdi spol, s katerim se je vselej že identificirala. Potrditev spola je izraz, ki ga uporablja tudi aktivistična trans skupnost, med drugim na primer krovna evropska organizacija za trans tematike *Transgender Europe*. V splošnem diskurzu pa še vedno prevladuje uporaba zastarele besedne zveze sprememba spola.

kulturna resničnost doživlja kot ultimativen označevalec ženskih teles in ženskosti. Ravno prsi so tiste, ki mnogim osebam preprečujejo, da bi v celoti živele kot moški, pri čemer je pomembna tudi velikost prsi (Rubin 2003: 103–104).

Na fizisu, ki ne želi biti ženski, saj ga oseba doživlja kot moškega, lahko izpostavimo tudi odsotnosti, ki so ravno tako pomembne. Večina v raziskavi Henrya Rubina je na primer zatrdila, da je odsotnost penisa na njihovem ponovno prisvojenem fizisu najpomembnejša predvsem pri zmenkih in spolnih odnosih ter pri uriniranju na javnih straniščih, pri nekaterih pa ne-posedovanje penisa predstavlja tudi velik dejavnik pri oblikovanju samopercepcije kot moškega (Rubin 2003: 139–140).

Naslednja odsotnost, ki je morda še pomembnejša od odsotnosti penisa, je odsotnost poraščenosti obraza. Kot piše Raine Dozier, so sodelujoči v njegovi raziskavi poudarjali, kako pomembna je poraščenost obraza za okolico, ki na podlagi določenih označevalcev določa spol posameznika ali posameznice. Druge karakteristike telesa, čeprav morda ravno tako močno spolno obeležene, ob prisotnosti poraščenosti obraza postanejo manj ali skoraj nepomembne. Billy iz Dozierjeve raziskave na primer pove:

Mislím, da se vse vrti okrog obrazne poraščenosti. Ne gre za moj fetiš na obrazno poraščenost, ampak družbeno, ko imaš dlake na obrazu, lahko prehajaš ne glede na to, kako je videti tvoje telo. Mislím, bil sem v devetem mesecu nosečnosti in ko sem hodil naokoli, so ljudje govorili "Ooo, kako je ta tip debel!" (Dozier 2005: 305)

Pri posameznicah, rojenih v moškem fizisu, so seveda problematične druge prisotnosti/odsotnosti oziroma označevalci. Na prvi pogled je zelo moteča prav poraščenost obraza, ki jo naša družbeno-kulturna realnost prebere kot očiten označevalec moškega in je zato za posameznice, ki se identificirajo in prezentirajo kot ženske, povsem nesprejemljiva.

Zelo povedne so tudi besede enega od sodelujočih v moji raziskavi, ki hkrati naštejejo tudi vse ostale dele fizisa, ki njegovo telo rišejo kot napačno:

KŽ: Kaj recimo je na tvojem telesu takšnega, zaradi česar se ti tvoje telo ne zdi žensko? Kaj bi spremenil, da bi ustrezalo temu, kakor se ti počutiš?

S: Se pravi, jaz imam ideale zelo visoke, od plesa do umetnosti, tudi sceno dobro poznam. Skratka, vse je na taki ravni, da nikakor ne ustreza to, kar je zdaj. Normalno, morajo se poteze obraza omehčati, mora se poraščenost ukiniti, mora se, ali pa vsaj malo, ampak to je, kar je možno s terapijami, mora se telo spremeniti, morajo se boki razširiti, moram še shujšati, moram malo prsi dobiti, moram rame zgubiti, roke zgubiti. Če bi zdaj šel od začetka gor pa dol, bi bila kar dolga. Ampak ni problema. Imam neke predispozicije, drugih spet ne, a na koncu vem, da bo rezultat uspešen.

Oblikovanje telesa in prezentacije z namenom potopitve v normo

Razkritje ter artikulacija in ozaveščanje vseh delov telesa, ki ga zarisujejo kot napačno, pa ne predstavljata končne točke transseksualne naracije. Če se s širšim

razkritjem homoseksualni posameznik premesti iz liminalne faze v postliminalno in tako homoseksualna identifikacija pravzaprav predstavlja cilj samega procesa formacije in razkrivanja homoseksualne identifikacije, pa je (vsaj pri nekaterih) transseksualno identificiranih osebah ta transseksualna identifikacija zgolj začasna. Potopitev v normo oziroma uspešna premestitev v občuteni spol namreč predstavlja konec liminalne faze. Liminalna faza se tako v teh primerih izteče v ponovni potopitvi v normo, to je v en ali drug nedvoumen spol, ki je diametralno nasproten spolu, ki je bil dotičnemu posamezniku ali posameznici pripisan ob rojstvu. Potopitve v normo kot postliminalne faze ter pravzaprav kot posledice razkritja transseksualno identificirane osebe ne moremo primerjati z razkritjem geja ali lezbijke, ki ustvarja določeno vidnost (biti razkrit je v tem primeru cilj in namen samega procesa formacije homoseksualne identifikacije). Postliminalna faza transseksualne osebe je tako ponovna potopitev v sfero nevidnega, neopaznega, asimiliranega v normo (primerjaj Rubin 2003: 178).

Iz dojetanja lastnega fizisa kot napačnega in neprimernega ter na tem temelječe želje po njegovi apropiaciji, pričnejo transseksualno identificirani posamezniki in posameznice z aktivnim preoblikovanjem svojega fizičnega in družbenega telesa. Namen tega je čim bolj uspešna premestitev na določen način spolno obeleženega telesa v polje na drugi način spolno obeleženega telesa oziroma zaključek liminalne faze.

Nadomeščanje spolno obeleženih telesnih značilnosti

Zavoljo ustvarjanja sozvočja med identifikacijo in fizisom je tako v ospredju predvsem substitucija ali nadomeščanje spolno obeleženih telesnih značilnosti in telesnih tehnik s telesnimi značilnostmi in telesnimi tehnikami "nasprotnega" spola. To ponavadi vključuje spremembo genitalij in predela prsnega koša, z neprestanim razvojem medicine in kirurgije pa so sedaj mogoče na primer tudi operacije, kot je feminizacije obraza ter odstranitev Adamovega jabolka (Ekins in King 2006: 37, 46–47). Nadomeščanje različnih delov telesa in drugih označevalcev spola Shrock, Reid in Boyd poimenujejo tudi ponovno ustvarjanje telesa (*remaking*), saj transseksualne osebe svoja telesa ponovno vzpostavijo na način, da kar najbolj ustrezajo kulturnemu diskurzu in predvsem njihovi samopercepciji (2005: 327).

Omenim naj tudi administracijo hormonov, ki je v transseksualni naraciji pogosto prva stopnja medicinske potrditve spola. Njen namen je nadomestiti hormonski ustroj, ki ga diskurz razume in opredeljuje kot enega spola, s hormonskim ustrojem nasprotnega spola. To vpliva tudi na preoblikovanje telesa v smeri, da to postane čim bolj podobno zelenemu spolu oziroma, bolje rečeno, čim bolj podobno stereotipu, ki ga družbeno-kulturna resničnost goji o tem ali onem spolu. Ena od sodelujočih v moji raziskavi je tako na primer spregovorila o fizičnih spremembah, ki jih je zaznala kot posledico hormonov:

KŽ: *Pa je opazna ta tranzicija? S hormoni in zaviralci? Se zelo opazi?*

S: Ja, za partnerko ja. Za njo se dosti opazi. Ker pač ona me malo bolj pozna, bolj intimno. Prej sem bila res precej jezna, na cel svet. Ravno zaradi tega. Z blokatorji, s hormoni se je pa nekako ta sestavljanika sestavila. Zadnji koščki padejo noter skupaj in sem dosti bolj sproščena. Dosti lažje sprejem marsikaj. Za koga drugega pa ne vem, če kaj opazi. Meni sicer vsi pravijo, da se koža spremeni, da rata bolj tanka, kar jaz sicer ne opažam, če opazi kdo drug, pa ne vem.

KŽ: Kaj pa razporeditev maščevja?

S: Prvič je to grozno počasen proces, pri meni se ne more še opaziti, nisem še toliko časa na hormonih. Drugič nekega groznega maščevja pa tudi nimam, da bi se kaj prerezporejalo.

KŽ: [Smeh.]

S: Je pa res, da je treba malo merkat na to, kaj se je. Ker metabolizem je dosti drugačen, se mi dosti pozna, če pojem eno večerjo tako kot prej, se mi zdaj kar pozna, takoj.

KŽ: To so prav hormoni ali kaj?

S: Ja. Kar se telesa tiče, razen anatomije, sem jaz ženska. Pač razen anatomije. Se pravi telo deluje kot žensko v vseh pogledih. To se pa takoj pozna. Tudi recimo prsi, ta prvi mesec so šle z 0 na košarico A. Potem se je pa ustavilo. Recimo, da se je takrat maščevje malo razporedilo. Ker takrat po enem mesecu so bile polne masti. Pač, mehko, tako. Zdaj so pa trde, ampak so še vedno velike, so na A.

KŽ: To se več ne večajo, verjetno?

S: Večina ljudi pravi, da lahko pričakuješ eno košarico manj od predstavnikov lastne družine. Nekako tako naj bi bilo. Potem je pa tudi od človeka odvisno, kako to rata. Enim se nič ne pozna, drugi imajo pa probleme, da imajo prevelike. Odvisno je tudi od genetike in od razmerja hormonov. Ženske tako kot moški proizvajajo testosteron, tako kot moški proizvajajo estrogen. Samo razmerje je drugačno. Jaz sem imela testosteron tako nizek, da tudi če bi bila ženska, bi morala jemati testosteron. Estrogen je bil pa tako nizko, da ga niso mogli zmerit. Tako da ... Zdaj je pa vse v normalnih mejah.

Poleg bolj "bioloških" substitucij, ki dejansko zarežejo v telo oziroma jasno in očitno zarišejo spol na telo v skladu s prevladujočim stereotipnim razumevanjem tega ali onega telesa, pa posamezniki in posameznice nadomeščajo tudi druge elemente in izraze svojega spola. Kot ugotavljata Kessler in McKenna (1978) in potrujeta tudi Ekins in King (2006), za pripis spola določeni osebi v vsakodnevnih interakcijah genitalije pravzaprav sploh ne igrajo nobene vloge (te so pomembne le za začetni priklic v ideologijo spola ob rojstvu), saj so običajno zakrite in torej nevidne. Na osnovi dnevnih interakcij v ospredje pri "prepoznavanju" spola stopijo na primer oblačila, pričeska, izbor nakita, telesne tehnike in podobno. V večini primerov je torej družbeni videz (negovanje telesa, oblačilni videz ...) bolj pomemben od fizičnega telesa in videza (Ekins in King 2006: 50). Schrock, Reid in Boyd (2005) v svoji že omenjeni raziskavi substitucijo telesnih tehnik opišejo s konceptom prevzgoje (*retraining*) telesa. Transseksualne ženske, ki so sodelovale

v njihovi raziskavi, so se namreč z opazovanjem drugih žensk učile, kako biti ženska, ali, kot je povedala ena od sodelujočih v omenjeni raziskavi: "Na TV gledam veliko žensk. Ženske se več dotikajo. So bolj intimne druga z drugo. Ni jih strah pokazati čustev. Več se smeji. Ni jih strah izraziti ranljivosti ... V bistvu, učiti se, kako sedeti, geste, gibanje glave, smejanje, dotikanje. To so večinoma ženske stvari, ki sem se jih naučila pretežno ob gledanju TV-ja" (Schrock, Reid in Boyd 2005: 322). Pomembno pri slednjih besedah je, da substitucija določenih segmentov sebstva poteka s socialnim učenjem, ki bi ga lahko primerjali z učenjem spolnih vlog v otroštvu. Tudi v tem primeru gre za opazovanje oseb lastnega spola, ponavljanje in preoblikovanje morebitnih napak, na katere nas opozori družbeno okolje. Ob tem se lahko navežem na Sandro Lee Bartky, ki pravi, da je telesenje ženskosti bistveno drugačno od telesenja moškosti in predvsem govori o tem, da so način uporabe telesa, telesne tehnike in gibanje telesa v prostoru posledica učenja in socio-kulturnih definicij (Bartky 1998: 35; glej seveda tudi Mauss 1996).

Še en pomemben vidik substitucije je izbira spolno obeleženih oblačil in modnih dodatkov, ki glede na družbeno-kulturne konvencije artikulirajo en ali drug spol. Spolno določena oblačila so na primer zelo močan in vseprisoten označevalec spola in zakrivajo podobnosti med moškimi in ženskimi telesi, hkrati pa poudarjajo predvsem razlike. Schrock, Reid in Boyd ponovno govorijo o drugačnem učenju že naučenega in ta proces imenujejo re-dekoracija telesa (*redecorating*). Kot zapišejo, sprememba oblačil in dekoracije telesa vpliva tudi na spremembo subjektivitete in spolnega telesenja – kako sedeti (npr. s skupaj stisnjenimi prekrižanimi nogami), kako se gibati ... (2005: 324).

Zakrivanje znakov, ki so v konfliktu z identifikacijo

Zakrivanje označuje proces skrivanja in zakrivanja znakov, ki jih posameznik ali posameznica razumeta v konfliktu z načrtovanim in želenim prikazom občutenega spola. Pomeni lahko zakrivanje nekaterih telesnih značilnosti, ki jih naša družba in kultura brez pomisleka povežeta z enim ali drugim spolom, kot je na primer izrazito Adamovo jabolko, veliko oprsje ali gosta poraščenost obraza. Tako lahko posameznik z namenom zakrivanja Adamovega jabolka okoli vratu nosi šal ali pulover z visokim ovratnikom, prsi lahko zakrije s povezovanjem, penis pa s pritrjevanjem med noge in pod zadnjico (Ekins in King 2006: 37). Posamezniki in posameznice, ki so sodelovali v moji raziskavi, so po večini vsi imeli določene izkušnje z zakrivanjem označevalcev spola, ki jim je bil pripisan ob rojstvu. Pri ženskah, ki se identificirajo kot moški, je seveda glede na že zapisano zagotovo najbolj v ospredju zakrivanje prsi. Pri osebah biološkega moškega spola, ki se identificirajo kot ženske, pa so seveda v ospredju drugi označevalci spola, ki se jih zakriva. Čeprav so genitalije del telesa, ki ga praktično nikoli ne razkazujemo, in čeprav so drugotni označevalci spola v bistvu bolj pomembni za to, kako družbeno okolje dojema osebe in kako se osebe dojemajo (Griggs 1998: 25), pa obstoj penisa na družbeno ženskem telesu še vedno ni docela neproblematičen (primerjaj Kessler in McKenna 1978: 123). Ta pogled seveda

utrjuje paradigmo povezave "pravih" genitalij s "pravim" spolom, ki ni vezana zgolj na moška biološka telesa (tudi obstoj vagine na družbeno moškem telesu je ravno tako problematičen) (primerjaj Bolin 1993: 454). Zato transseksualno identificirane osebe, ki penisa (še) niso eliminirale in ki ga dojemajo kot tujek, nezaželenost, neskladnost, razvijajo različne metode, s katerimi ga zakrivajo.

Poleg zakrivanja značilnosti in potez fizisa pa proces zakrivanja lahko vključuje tudi bolj abstraktne elemente. Posameznik je tako lahko primoran (oziroma si to želi) tudi v zakrivanje delov svoje biografije, ki je morda spolno obeležena (pokrivanje poroke, rojstnega lista, tudi dosežene stopnje izobrazbe in podobno) (Ekins in King 2006: 37).

Namigovanje o obstoju zaželenega

Ekins in King kot način utrjevanja občutenega spola navajata tudi namigovanje – torej nekakšno ustvarjanje "iluzije" o spolu osebe. Ker spol po navadi prepoznavamo na podlagi socialne interakcije s pomočjo drugotnih spolnih znakov in spolno obeležene adoracije telesa ter telesnih tehnik, je s skrbno izbiro omenjenega mogoče namigovati o spolu dotičnega posameznika oziroma posameznice. Oseba lahko na primer o spolu, s katerim se identificira, namiguje s pomočjo podloženega nedrčka, z uporabo blazinic na bokih, s čimer ustvarja obline, biološke ženske lahko na primer z uporabo sofisticiranih ali bolj banalnih pripomočkov (na primer z nogavicami) v mednožju ustvarjajo videz polnosti, ki ga družba in kultura prebereta kot prisotnost penisa ter mod in tako naprej (2006: 38; primerjaj Kessler in McKenna 1978: 129).

Prehajanje kot želja in ideal – postliminalna faza

Z vsemi zgoraj omenjenimi načini, s katerimi posameznik ali posameznica izstopata iz enega spola in vstopata v drugi spol, je močno povezan koncept prehajanja (*passing*). Omenjeni načini oziroma metode imajo namreč namen izteči se v uspešnem in nedvoumnem prehajanju. Prehajanje tako pomeni dejansko potopitev oziroma ponovno in celostno integracijo v normo, iz katere so bili ljudje simbolno (in v nekaterih primerih tudi konkretno) izključeni, torej zaključek liminalne faze in prehod v postliminalno fazo. Prehajanje je proces ustvarjanja, prisvajanja in varovanja pravice živeti v občutenem spolu, ki obenem vključuje tudi možnost detekcije in uničenja. Ta proces prehajanja se odvija v družbeno strukturiranih pogojih (Garfinkel 1967: 118). Gre torej za načrtno, načrtovano, zavedno, premišljeno, strukturirano delovanje, ki ga oseba izvaja v vsakem trenutku vsakršne socialne interakcije, v kontekstu katere ne želi biti razkrita kot oseba s transseksualno biografijo. To je proces, ki se nikoli ne konča, saj morata posameznik in posameznica, ki sta prešla iz enega spola v drug spol, do konca življenja vzdrževati podobo spola, ki je drugačen od tistega, ki jima je bil pripisan ob rojstvu, in se predvsem izogibati detekciji. Naj poudarim, da je motiv tovrstnega, nedetektiranega prehajanja vezan predvsem na transseksualno naracijo, ki jo

opisujem in v kateri si posamezniki in posameznice želijo nedvoumno biti enega ali drugega spola – želijo si biti prepoznani kot moški *ali* kot ženske.

V tovrstni transseksualni naraciji se prehajanje vzpostavlja kot ideal, kot Želja, ki prinese razrešitev izhodiščne stiske, torej rojstva v “napačnem spolu” oziroma “napačnem telesu”. Fizična intervencija, tako hormonska kot kirurška, pa obljublja doseganje tega ideala, ki pa vendarle ni dostopen vsem v enaki meri, saj je fizis mogoče modelirati le do določene mere (Johnson 2007: 64). Na ta način se iz ideala, ki ga obljublja biomedicina in ki je v središču naracije, katere cilj je ponovna potopitev v normo, prehajanje pravzaprav spreminja v privilegij, ki ni na voljo vsem transseksualnim osebam oziroma jim ni na voljo v enaki meri (Johnson 2007: 64–65). Posamezniki in posameznice, ki so sodelovali/e v moji raziskavi, ravno tako prehajanje večinoma izrisujejo kot željo in cilj, kamor jih bo pripeljala hormonsko-kirurška intervencija. Eksplicitno izražanje nelagodja, ki bi ga prinesla potencialna vmesnost, ko ne bi bili ne en ne drug spol oziroma bi njihova prezentacija izražala oba spola, sicer ni prisotno pogosto, vendar je o njem mogoče vendarle sklepati skozi pogovore. So pa zelo povedne besede enega od sodelujočih, ki pa so nedvoumno eksplicitne v razumevanju dihotomije spola:

82

KŽ: Kaj pa, ko si omenjal glede oblačil?

S: Ja, to pa še sam ne vem. Pri pravi postavi, tako kot sem približno danes urejen, meni je to zelo všeč, tako hlače malo na trapez pa kakšna luštna majčka. Glede ženskih oblačil imam mnenje, da za vse pride svoj čas. Nekoliko bi še rad spremenil svoje telo, a si zelo želim obleči se v žensko. Tako, z vsem pripadajočim. Ne želim pa še delati takih stvari, ki so že preveč bizarne, tudi za mene, kljub temu, da sem se to spraval delat, kar sem. Kljub temu, da mogoče vseeno bolje izgledam kot veliko žensk. /.../

KŽ: Se pravi, tebi se zdi, da je moško in žensko zelo razmejeno? Ne bi bil oboje, pa malo vse, pa malo nič?

S: Točno tako. Ne bi jaz želel biti kar nekaj vmes, da ne bi noben vedel, kaj vraga pa je to, ali je to en marsovec, ali je to človek, ali je to moški ali je ženska ali kaj je to. Saj pravim, zato pa rabim najprej vsaj hormonsko terapijo, vsaj. Ne vem, kako je točno proces /.../, ampak da dobim ene tiste poteze, ko se opazujem in vidim v ogledalu, da lahko rečem, aha, zdaj pa lahko jaz to in ono gor dam. Drugače pa ja, ločim strogo to, moško in žensko, toliko pa ja ločimo.

Slednje besede očitno artikulirajo ideologijo spola, ki riše dva, strogo ločena in določena spola, pri čemer seveda ne gre prezreti tudi stereotipa, ki vznikata ob izrečenem. Predvsem stereotipa, ki se nanaša na zapoved jasnosti spola osebe, ki se izraža s prezentacijo kulturnih konvencij. Ravno stereotipno dojetje spola pa je tudi značilnost, v nekaterih pisanjih tudi očitke, ki se pogosto nanaša na posameznike in posameznice, ki želijo učinkovito prehajati in biti pri tem nedvoumni in nedvoumne. Pri tem se pogosto pojavlja tudi koncept pretiravanja, pretiranega poudarjanja (spola), ki lahko, ironično, ogrozi prav cilj posameznika ali posameznice, torej neproblematično prehajanje. Garfinkel o Agnes na primer zapiše, da se je pogosto prezentirala kot “120-odstotna ženska” (Garfinkel 1967:

129), torej je bila v svojem ustvarjanju ženskosti bolj temeljita kot ženske, ki jim sicer družbeno-kulturni kontekst povsem samoumevno dovoljuje posedovanje in izražanje ženskosti. Morda bi lahko stereotipnost spola, ki jo udeležajo transseksualne osebe, pripisali navdušenju, adolescenci podobni fazi tranzicije (Shrock, Reid in Boyd 2005: 325), ki končno na stežaj odpre vrata spola, ki se mu/ji prezentira kot Želja pogosto že od otroških let. Dozier pa na podlagi svoje raziskave ugotavlja, da se za tem skriva pravzaprav povsem nekaj drugega. Šele ko so osebe v socialnih interakcijah nedvoumno prepoznane kot tega ali onega spola, se lahko neproblematično pričnejo udeleževati tudi v manj stereotipnih dejavnostih. Kadar je spol osebe vprašljiv oziroma kadar posameznik ali posameznica (še) ne prehaja povsem in vsakokrat, se oseba opira na močno tipizirano spolno vedenje. Kadar pa je spol nevprašljiv, so dovoljena tudi odstopanja v to ali ono smer, ki so lahko celo občudovana (Dozier 2005: 305, 309).

Vprašanje avtentičnosti spola

V odnosu do želje po neproblematičnem prehajanju se vzpostavlja tudi vprašanje avtentičnosti. Ali povedano drugače – vprašanje avtentičnega in lažnega spola. Ali je moški s transseksualno biografijo pravi moški ali le njegov ponaredek? In po drugi strani, ali je ženska, ki se je rodila kot moški, avtentična ali lažna ženska? Wilchinsova se sprašuje tudi, kaj pomeni, če za ženskost svoje sestre trdimo, da je avtentična, ženskost kraljice preobleke, transvestita, transženske pa lažna? Zakaj pravimo, da je moškost Slyja Stalloneja prava, moškost transmoškega ali bodibilderke pa ne (Wilchins 2002: 41)? Postavlja se torej vprašanje legitimnosti posedovanja, telesenja in prezentacije ženskosti oziroma moškosti. Predvsem, s čim je ta legitimnost povezana in kje korenini. Ali kot pravi Wilchinsonova, Resničnost govori tudi o lastnini, o tem, komu je legitimno dovoljena uporaba pomena (2002: 42). Ali če vprašanje postavimo drugače: komu in v kakšni meri sta dostopna koncepta moškosti in ženskosti? Na podlagi česa se ta dostopnost oziroma nedostopnost izrisujeta? Sta družbeni dejstva ali pa zgolj navidezni? “Kaj moškega dela moškega? Njegov penis? Njegova brada? Njegova vedno ožja linija las? Njegovo pomanjkanje prsi? Njegov lastni občutek, da je moški? Nekateri moški nimajo brade, nekateri nimajo penisa, nekateri nikoli ne izgubijo las, nekateri imajo prsi. Vsi imajo občutek o sebi, da so moški” (Green 2006: 506). Očitno so vijuge tega, v čem središči legitimnost posedovanja spola in dostopa do njega, zelo kompleksne.

Kontroverzna Janice G. Raymond, ki zastopa radikalna feministična stališča, prisega na formulacijo “biologija je usoda”. Tudi ona se osredotoča na moške, ki se identificirajo kot ženske, in jim povsem odreka dostop do ženskosti, kar argumentira z biološkim determinizmom in esencializmom. Ko naslavlja biomedicinsko potrditev spola, je jasna: biološko nemogoče je spremeniti kromosomski spol. “Če razumemo kromosomski spol kot fundamentalno osnovo za ženskost in moškost, potem moški, ki se podvrže operaciji menjave spola, ni ženska” (Raymond 1979: 10). V teh besedah jasno središči kromosomski spol kot temelj spola in spolne identitete. V nadaljnjem pisanju svoje razumevanje temeljev spola še razširi:

Vemo, da smo ženske, ki smo bile rojene z ženskimi kromosomi in anatomijo, in neodvisno od tega, ali smo socializirane tako, da bi bile tako imenovane normalne ženske, nas patriarhat obravnava in nas bo obravnaval kot ženske. Transseksualke niso imele iste zgodovine. Noben moški ne more imeti zgodovine, v kateri bi bil rojen in lociran v to kulturo kot ženska. Lahko ima zgodovino želje biti ženska in obnašanja kot ženska, ampak ta spolna izkušnja je izkušnja transseksualke in ne ženske. (Raymond 1979: 114; glej tudi Shapiro 2005: 145–146)

Biologiji kot usodi se v slednjih besedah pridruži še socializacija oziroma kultura, ali kot pravi Raymondova, zgodovina, torej življenjsko izkustvo, ki temelji na interakciji posameznika oziroma posameznice in družbeno-kulturnega okolja. Argument izkustva so uporabili tudi v primeru Kimberly Nixon, ki ga podrobno opiše in analizira Vivian Namaste (2005). Nixonovi organizacija za pomoč žrtvam posilstva Vancouver Rape Relief (VRR) ni odobrila izobraževanja za prostovoljno delo z žrtvami posilstva leta 1995, ko so odkrili, da ima transseksualno preteklost. Nixonova se je pritožila na Tribunal za človekove pravice Britanske Kolumbije (BC Human Rights Tribunal), ki je ugodil njeni pritožbi, v kateri je trdila, da je bila na podlagi svoje transseksualnosti diskriminirana.

Primer odpira vrsto vprašanj, posebej zanimivo pa je zopet vprašanje spola oziroma legitimnosti posedovanja ženskosti in s tem pripustitve v specifično ženske sfere. VRR je v svoj zagovor trdila, da so Nixonovi prepovedali prostovoljno delo z ženskami žrtvami posilstva, ker ni posedovala življenjske izkušnje življenja kot ženska. To je bil glavni argument omenjene organizacije, s pomočjo katerega lahko zopet zarišemo razumevanje tega, kaj je potrebno, zahtevano, da je osebi omogočen dostop do tega ali onega spola (Namaste 2005: 62, 64). Ne genitalije, ne prezentacija, ne "branje" osebe (očitno so Kimberly prepoznali kot žensko, kar je omajalo šele razkritje njene osebne zgodovine), ne samoidentifikacija, ampak življenjske izkušnje oziroma socializacija. Ta življenjska izkušnja naj bi bila pogoj za delo z žrtvami posilstva.

Še en zgovoren primer o tem, kaj določa spol, je izkušnja osebe, ki je bila sicer rojena kot ženska, a se je identificirala in prezentirala kot moški. To izkušnjo v svoji raziskavi opisuje Rainer Dozier: "Spomnim se, ko sem hodil po hribu; bilo je okrog devete ure zvečer in neka ženska je hodila pred mano in se neprestano ozirala nazaj in mislil sem si 'Kaj zaboga je narobe s to punco?' In potem sem se ustavil. Ko sem pod lučjo jasno videl njen obraz, sem videl, da se boji. Zato sem prečkal cesto" (Dozier 2005: 307). V tem primeru je šlo torej za osebo z XX kromosomskim ustrojem, za osebo, ki je bila socializirana in del svojega življenja živela kot ženska, vendar pa je bila v določenem trenutku prebrana kot moški in kot tak tudi vključena v socialno interakcijo. V tem primeru je bila prezentacija ključna za to, da je to osebo dotična ženska prebrala, dojela in razumela kot moškega in verjetno jo je prav malo zanimal njegov kromosomski ustroj.

Ob teh primerih trčimo ob ključno vprašanje: kaj določa spol? Kaj določa, da je neka posameznica ali posameznik ženskega oziroma moškega spola? Kaj je tisto, kar omogoča, da nam je ta ali oni spol dostopen oziroma nedostopen? Če lahko v transseksualni naraciji in medicinskem diskurzu govorimo o določenem

genitalnem fetišizmu, pa navedeni primeri genitalije kot določujoči dejavnik nedvomno postavijo pod velik vprašaj. Ravno tako žensko v temni stranski ulici, ki čez ramo pogleduje, ali ji moški sledi, prav malo zanima njegov kromosomski ustroj. Zelo povedne besede, ki skušajo odgovoriti na to vprašanje (brez odgovora?), je dal tudi sodelujoči v moji raziskavi:

KŽ: Kako bi potem opredelil to moško/žensko? Kaj to pomeni, kaj definira? Kaj sploh pomeni spol?

S: V večini primerov je to družbeni dogovor. Na prvo žogo se vse zreducira na genitalije. Mislim, v neki splošni, nestrokovni debati, v oštariji, med prijatelji. Meni osebno se zdi, da veliko bolj, kot je v očeh obče družbe, kar naredi človeka žensko ali moškega, so hormoni. Čeprav mislim, da ljudje tega ne dojemajo ali ne bi tega tako definirali. Ker velikokrat moški, ki jih spoznam, ki so na testosteronu, so zelo moški. Po drugi strani pa je lahko moški, ki ima penis, je v tem smislu tradicionalen, pa recimo, da ima nižji nivo testosterona in ima gibe, ki se tretirajo kot ženski, pa ljudje rečejo, ta je pa kot ena baba. Mislim, da večinoma so hormoni. Niti ne kariatip niti ne kromosomi, ampak hormoni. Ker določajo ta zunanji izgled. Nekaj je tudi energija, navade.

KŽ: Ampak navade, obnašanje – vsega tega se lahko naučiš?

S: Ja. Tako da te stvari so pomembne. Čeprav so tudi ženske, ki imajo brade, bearded ladies pa women with beards. Ženske, ki imajo menstruacijo in so rodne in imajo brade.

KŽ: Ja. Oziroma, kaj pa ženske, ki ne morejo imeti otrok, a potem niso več ženske?

S: Ja. Se mi zdi, da je pri moškosti in ženskosti ogromno enih elementov. Bi rekel, kot kaj je kamion in kaj je avto. Oboje ima gume, pa motor, pa prtljažnik, pa volan, pa jermen, pa zavore. Ampak ko ta razmerja in elemente odzameš in dodaš, dobiš drugačno vozilo. In kateri od teh elementov te prepriča, da gre za eno ali drugo? Ko tip izgubi moda in penis v nesreči, ne boš nikoli podvomil, kaj je. Mislim, da bi ga ljudje še vedno dojemali kot moškega. Poznam človeka, ki je imel nesrečo s padalom in je tako padel, da si je priščipnil hrbtnico in morali so mu amputirati moda. Ampak se nihče ni spraševal, a je zdaj on moški, ali bi morali spremeniti spol, dokumente, uvesti novo kategorijo med moškim in žensko. Pač, pri njemu se spol ni spremenil, kljub temu, da naj bi moški imel penis in moda. Tako da mislim, da se da ... ne vem, predstavljati si moškega brez penisa.

Percepcije spola oziroma njegovega sidrišča se tako izmikajo absolutnemu spoznanju in razkritju. Bolj kot dejanski, objektivni razlogi pa nas zanima, kaj te debate pravzaprav skrivajo v ozadju, kar je lahko za posameznike in posameznice in družbo bistvenejšega pomena. Kaj se skriva za odrekanjem ali priznavanjem dostopnosti kategorij moškega ali ženskega spola? Spol, njegov vzrok, njegovo sidrišče, njegova vsebina, videz, prezentacija, dostopnost, vse to je produkt družbeno-kulturnih konvencij, kompromisov. Ali kot zapiše Judith Shapiro: "Vprašanja o spolni avtentičnosti transseksualcev priskrbijo priložnost za kulturno

razkrita pogajanja o definiciji spola, transseksualci in ne-transseksualci pa oboji gravitirajo proti definicijam, ki najboljše potrjujejo ali privilegirajo njihovo lastno članstvo” (Shapiro 2005: 145). Torej gre v prvi meri za vprašanja moči in pravice posedovanja ženskosti oziroma moškosti, za neke vrste hierarhijo med avtentičnim in lažnim, med normo in odstopom od nje. To pa temelji na arbitrarnosti in pogajanjih, ki niso ne univerzalna, ne večna in ne naravna.

Namesto sklepa – spol kot obče dostopen koncept

86

Čeprav se transseksualnim osebam vse pre pogosto očita spolno konservativnost ali kot pravi Judith Shapiro, da obstajajo “daleč znotraj” norme (Shapiro 2005), pa vseeno ne gre spregledati njihovega nezanemarljivega potenciala za pretres spolnega sistema, kot ga poznamo. Nedvomno pokažejo na dejstvo, da je spol nekaj, kar počnemo, in ne nekaj, kar posedujemo, imamo. In zato je pravzaprav nemogoče trditi, da je določen spol dostopen le določenim ljudem. Kot smo videli, se šele tukaj prične zmeda. Katerim določenim ljudem? Ljudem s “pravimi” genitalijami? S “pravim” hormonskim ali kromosomskim ustrojem? S “pravo” socializacijo? Transseksualna naracija nam pokaže, da je spol pravzaprav nikogaršnja last, da si ga nihče ne more lastiti, ampak je kot koncept lahko obče dostopen. Pri tem veliko vlogo igra samoidentifikacija, ki je prav tako pomembna kot drugi, tako imenovani objektivni dejavniki, ki naj bi določali spol. Na različne v besedilu opisane načine lahko namreč določena oseba konstruira svoj spol, četudi se ta v našem družbeno-kulturnem diskurzu prikazuje kot Dejstvo. Z osvetlitvijo načinov teh konstruiranj pa hkrati osvetlimo diskurzivno, družbeno-kulturno pogojeno in arbitrarno naravo spola, kot ga poznamo.

LITERATURA

ALTHUSSER, Louis

1980 Ideologija in ideološki aparati države. V: L. Althusser [et al.], *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Str. 35–99.

BARRETT, James

2007 Categorisation and differential diagnosis. V: J. Barrett (ur.), *Transsexual and other disorders of gender identity: a practical guide to management*. Oxford, New York: Radcliffe Publishing. Str. 17–29.

BARTKY, Sandra Lee

1998 Foucault, femininity and the modernization of patriarchal power. V: R. Weitz (ur.), *The politics of women's bodies: sexuality, appearance and behavior*. New York, Oxford: Oxford University Press. Str. 25–45.

BOLIN, Anne

1993 Transcending and transgending: male-to-female transsexuals, dichotomy and diversity. V: H. Gilbert (ur.), *Third sex, third gender: beyond sexual dimorphism in culture and history*. New York: Zone Books. Str. 447–485.

BORNSTEIN, Kate

1999 *Spolni izobčenci: o moških, ženskah in nas ostalih*. Ljubljana: Založba Škuc.

DOZIER, Raine

2005 Beards, breasts, and bodies: doing sex in a gendered world. *Gender and Society* 19, št. 3, str. 297–316.

EKINS, Richard; KING, Dave

2006 *The transgender phenomenon*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

- GARFINKEL, Harold
1967 *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- GENNEP, Arnold van
1984 *The rites of passage*. Chicago: The University of Chicago.
- GREEN, Jamison
2006 Look! No, don't! The visibility dilemma for transsexual men. V: S. Stryker, S. Whittle (ur.), *The transgender studies reader*. New York, London: Routledge. Str. 499–508.
- HALBERSTAM, Judith
2004 *Female masculinity*. Durham, London: Duke University Press.
- HINES, Sally
2007 *TransForming gender: transgender practices of identity, intimacy and care*. Bristol: The Policy Press.
- JOHNSON, Katherine
2007 Changing sex, changing self: theorizing transitions and embodied subjectivity. *Men and Masculinities* 10, št. 1, str. 54–70.
- KESSLER, Suzanne J.; McKENNA, Wendy
1978 *Gender: an ethnomethodological approach*. Chicago: University of Chicago Press.
- KUHAR, Roman
2001 *Mi, drugi: oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete*. Ljubljana: Škuc.
- MAUSS, Marcel
1996 Telesne tehnike. V: *Esej o daru in drugi spisi: uvod v delo Marcela Maussa*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. Str. 201–206.
- MEYEROWITZ, Joanne
2004 *How sex changed: a history of transsexuality in the United States*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- NAMASTE, Viviane
2005 *Sex change, social change: reflections on identity, institutions and imperialism*. Toronto: Women's Press.
- RAYMOND, Janice G.
1979 *The transsexual empire*. Boston: Beacon Press.
- RUBIN, Henry
2003 *Self-made men: identity and embodiment among transsexual men*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- SCHROCK, Douglas; REID, Lori; BOYD, Emily M.
2005 Transsexuals' embodiment of womanhood. *Gender and Society* 19, št. 3, str. 317–335.
- SHAPIRO, Judith
2005 Transsexualism: reflections on the persistence of gender and the mutability of sex. V: J. Robertson (ur.), *Same-sex cultures and sexualities: an anthropological reader*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell. Str. 138–161.
- SULLIVAN, Nikki
2008 The role of medicine in the (trans)formation of "wrong" bodies. *Body & Society* 14, št. 105, str. 105–116.
- ŠVAB, Alenka; KUHAR, Roman
2005 *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- WEST, Candace; ZIMMERMAN, Don H.
1987 Doing gender. *Gender & Society* 1, št. 2, str. 125–151.
- WILCHINS, Riki Anne
2002 A certain kind of freedom: power and the truth of bodies: four essays on gender. V: J. Nestle, C. Howell, R. Wilchins (ur.), *GenderQuee: voices from beyond the binary*. Los Angeles, New York: Alyson Books. Str. 23–63.
- YOUNGBLOOD JACKSON, Alecia
2004 Performativity identified. *Qualitative Inquiry* 10, št. 5, str. 673–690.
- ŽUPEVC, Katarina
2013 *Spol kot ideologija: transseksualnost na Slovenskem: doktorska disertacija*. Ljubljana: [K. Župevc].

BESEDA O AVTORICI

Katarina Župevc, dr., je leta 2013 z nalogo *Spol kot ideologija: transseksualnost na Slovenskem* doktorirala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja predvsem z vprašanji spolov.

ABOUT THE AUTHOR

Katarina Župevc, PhD, earned her degree at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, with a dissertation entitled *Gender as Ideology: Transsexuality in Slovenia* in 2013. Her research focuses on gender issues.

SUMMARY

88

Accessibility of the concepts of male and female: transsexuality and doing gender

The text addresses the issue of the accessibility of the concepts of male and female gender. It starts with a brief definition of the ideology of gender which asserts that there are only two genders, male and female. Their socio-cultural dimensions (gender) are supposed to be beyond any doubt and unchangeably connected with their biological dimensions (sex). This means that a certain gender would be accessible only to certain male or female individuals. However, within this socio-cultural reality there are also people who do not identify themselves with this ideology of gender and therefore question the accessibility of gender. These are transsexual and other transgender persons, who do not identify themselves with the gender that was attributed to them at birth and who in different ways access the gender they identify with.

For someone to identify himself/herself as a transsexual person is a process that starts with a sensibilization phase. In this period, feelings of uneasiness start to appear, which people describe as thinking that "something is not right". This represents the preliminal phase according to Van Gennep's model of rites of passage. These feelings of uneasiness are followed by an identity crisis which demands that a solution and relief is found. Finally, the person identifies himself/herself as transsexual and enters the liminal phase. In this phase, the key concept is that of the wrong body which dictates further action in the direction of renewed gender marking of the cultural and biological body. The liminal phase finally ends with a re-immersion into the norm that is proper to the transsexual narration. This re-immersion in the norm is based on the concept of transitions, which is actually of key importance when a person moves from the liminal to the post-liminal phase, where transsexual identification is no longer in the foreground, is no longer visible. This leads to the question to whom a certain gender is accessible. To persons with a certain physicality? To persons with a certain biography and socialization? Transsexual persons actually prove that, in the end, gender is a matter of consensus, a play of meanings and perceptions, and not a Fact that precedes socio-cultural reality.

ILUZIJA O UNIVERZALNEM DOSTOPU DO ZDRAVSTVENEGA ZAVAROVANJA

Nedržavljeni, prekarni, revni kot zdravstveno nezavarovani prebivalci

Uršula Lipovec Čebtron, Sara Pistotnik

89

IZVLEČEK

Avtorici se v članku osredinjata na družbene spremembe, ki v postsocialni državi vodijo k izključevanju vse večjega števila prebivalcev iz dostopa do socialnih pravic. To pokažeta na primeru postopnega krčenja pravic na področju sistema zdravstvenega varstva, oziroma natančneje, vse pogostejšega omejevanja dostopa do zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji. Slednje analizirata preko sprememb zakonodaje ter socialnih in zdravstvenih politik, obenem pa izhajata iz različnih kvalitativnih raziskav. V prispevku se avtorici najprej ukvarjata z omejevanjem dostopa do zdravstvenega zavarovanja za ndržavljane, v naslednjih poglavjih pa tudi za prekarne delavce in najrevnejše prebivalce Slovenije. Pri tem pokažeta, kako njihovo izključevanje poteka preko produkcije drugega kot nezaslužnega posameznika, ki naj po neoliberalni logiki selekcije – upravičeno ne bi imeli dostopa do pravic.

Ključne besede: zdravstveno zavarovanje, zdravstvene pravice, socialna država, migranti, prekarni delavci, revni prebivalci

ABSTRACT

The article focuses on social changes which in post-welfare state lead to the exclusion of a growing number of inhabitants from access to social rights. This is illustrated by the gradual reduction of rights in the health care system or, more accurately, the increasingly restricted access to health insurance in Slovenia. The latter trend is analyzed through the changes in legislation and social and health policies, and also on the basis of a range of qualitative researches. The article first deals with the restricted access to health insurance for non-citizens, and in the following chapters for precarious workers and the poorest inhabitants of Slovenia. The authors show that their exclusion ensues through the production of the "Other" as an undeserving individual who – based on the neoliberal logic of selection – is justly denied access to these rights.

Keywords: health insurance, health rights, welfare state, migrants, precarious workers, poor inhabitants

Uvod

Pred nekaj desetletji, v letih 1945–1980, je bila socialna država pomemben cilj večine evropskih demokracij (Leskošek 2013: 150). V različnih državah je imela različne forme, vendar pa se je razvila z namenom, da bi ublažila disfunkcije

tehnološkega in ekonomskega razvoja, saj je prevladalo spoznanje, da trg sam po sebi ne rešuje socialnih problemov, temveč jih ustvarja (ibid.). Socialna država je bila tako utemeljena kot organizirana uporaba državne moči za poseganje v delovanje trga, ki zagotavlja pravičnejšo redistribucijo dobrin, čeprav obenem ne posega bistveno v sam izvor družbene neenakosti. Kot taka se je vzpostavila na načelih enakosti, socialne pravičnosti in solidarnosti (Leskošek 2013: 149–150), pri čemer je izhajala iz prepričanja, da mora država ohranjati kolektivno varnost, pri tem pa varovati prav vsakega prebivalca (Inda 2006: 10). Vse to je do določene mere varovalo posameznika in skupnost pred negotovostmi življenja v družbi (ibid.: 11), pri čemer je bil posameznik zaščiten s pravicami, ki so mu pripadale kot članu skupnosti.

90

V zadnjih desetletjih pa je vloga države kot zaščitnika pravic posameznika postala tarča kritik. Neoklasična ekonomska perspektiva denimo poudarja, “da ‘radodarna’ država odvrača ljudi od dela, znižuje stopnjo zaposlenosti, zvišuje socialne izdatke, kar vpliva na nižjo stopnjo rasti, nižje zaslužke in posledično višjo stopnjo revščine” (Leskošek 2013: 149). Kot ugotavlja Vesna Leskošek ti argumenti niso prepričljivi, saj so negativni učinki socialne države na stopnjo rasti zelo sporni, obenem pa obstajajo prepričljivi empirični dokazi o pozitivnih učinkih socialne države na stopnjo tveganja revščine. Kljub temu lahko opazimo, da ti argumenti danes prevladujejo in postavljajo pod vprašaj pravično redistribucijo dobrin, socialne pravice ter rušijo socialni konsenz. Gre za paradigmatško spremembo (ibid.: 157), ki napoveduje konec socialne države oziroma njeno transformacijo v postsocialno državo (Inda 2006: 12).

Kot trdi Inda (2006), je bila socialna država postopoma nadomeščena s postsocialno državo, ki ji ni več potrebno načrtovati, poznati, spremljati in ukrepati na področjih, kot so zdravje, varnost in druge dimenzije, s katerimi so se ukvarjali mehanizmi socialne države. Odgovornost za njihovo obravnavo je namreč vse bolj premeščena iz države na mnogotere akterje: posameznike, izobraževalne in zdravstvene ustanove, lokalne skupnosti ipd. (ibid.: 12). Če so v socialni državi pravice in dolžnosti posameznika izhajale iz kolektivne solidarnosti in družbene odgovornosti ter so posameznika in državo vezale recipročne pravice in dolžnosti, pa v postsocialni državi varnost posameznika ne izhaja (primarno) iz kolektivnih pravic, temveč iz samoodgovornosti, aktivne skrbi za svoje življenje oziroma lastne podjetnosti (ibid.: 15). O prenosu odgovornosti iz države na posameznika pišejo tudi drugi (Peck 2001; Leskošek 2013; Leskošek et al. 2013), ki ugotavljajo, da se je celoten sistem blaginje strnil v pojem aktivacije. Namesto govora o pravicah, dostojanstvu, potrebah, sedaj govorimo o odgovornosti, samozadostnosti, krepitvi moči za prevzem odgovornosti (Leskošek 2012: 164). Te etopolitične strategije (Inda 2006: 32) prebivalce vzpodbujajo k prevzemu odgovornosti za svojo dobrobit, in sicer tako, da sprejmejo preračunljiv odnos do življenja in se sami zaščitijo pred tveganji (bolezni, kriminalom, brezposelnostjo, staranjem ipd.). Idealen postsocialni prebivalec je tisti, ki ni odvisen od državnih oblik pomoči, temveč se aktivno udejanja, je odgovoren, zanesljiv subjekt, ki si venomer prizadeva izboljšati kvaliteto življenja z aktivno samopromocijo in odgovornimi izbirami.

V tem kontekstu se krčenje socialnih pravic legitimira tako, da se vse, ki se odmikajo od ideala postsocialnega prebivalca, poskuša diskreditirati. Diskurzi na področju socialnih politik po zahodnem svetu jasno kažejo na proces produkcije drugega, ki se oblikuje z uporabo diskriminacij, diskvalifikacij in kriminalizacijo tistih, ki bodisi uveljavljajo socialne pravice bodisi do njih kljub težkemu položaju nimajo dostopa. Ta produkcija drugega poteka skozi zgodovinsko preverjeno dihotomijo med “zaslužnimi” in “nezaslužnimi” prebivalci, pri čemer so prvi opisani kot samoodgovorni oziroma “etični” – pridni in delavni davkoplačevalci, drugi pa kot neodgovorni oziroma “neetični” – goljufi, lenuhi in izkoriščevalci (prim. Inda 2006: 46–47; Leskošek et al. 2013: 204).

V članku bova poskušali pokazati, da je v postsocialni državi vse večje število prebivalcev izključenih iz dostopa do socialnih pravic. To bova pokazali na osnovi postopnega krčenja pravic na področju sistema zdravstvenega varstva, natančneje, vse pogostejšega omejevanja dostopa do zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji. Slednje bova analizirali prek sprememb zakonodaje ter socialnih in zdravstvenih politik, obenem pa bova izhajali iz različnih terenskih raziskav¹. Pri tem bova dokazovali, da se je polje distribucije in s tem dostopa do različnih družbenih dobrin, vključno z zdravstvenimi, že v začetku devetdesetih let zamejilo na ravni državljanstva (oziroma stalnega prebivališča). V naslednjih desetletjih pa se je iz tega polja začelo iztiskati vse večje število državljanov. Tako bova najprej predstavili omejevanje dostopa do zdravstvenega zavarovanja za nedržavljanke, v nadaljevanju pa za prekarne delavce in najrevnejše prebivalce Slovenije. Ob tem bo pokazano, kako izključevanje različnih skupin prebivalstva iz zdravstvenega zavarovanja poteka preko produkcije drugega kot nezaslužnega posameznika, ki po neoliberalni logiki selekcije upravičeno ne dostopa do pravic. Najprej pa se bova kratko ustavili pri radikalnem obratu, ki ga je pred četrto stoletja doživel sistem zdravstvenega varstva v Sloveniji.

Reformiranje sistema zdravstvenega varstva: obrat od univerzalnosti k selektivnosti

V nekdanji Jugoslaviji je bil od 70. let prejšnjega stoletja sistem zdravstvenega varstva univerzalno dostopen za vse prebivalstvo: zaradi principa solidarnosti so namreč do njega lahko dostopale tudi osebe, ki so bile brez zdravstvenega zavarovanja (oziroma ki niso plačevale prispevka) (Markota et al. 1999; Toth 2003; Lipovec Čebren 2011a, 2011b). Tako naj bi bilo prebivalstvo v celoti upravičeno do skoraj vsakršne storitve brez bistvenih doplačil (Markota et al. 1999: 2). Vendar pa Markota in Albreht menita, da je bil ta sistem finančno nevzdržen, saj so imele osebe praktično neomejene zdravstvene pravice, nizka ekonomska učinkovitost pa ni mogla kriti vse dražjega zdravstvenega varstva (Markota in Albreht 2001:

¹ Opirali se bova na terenske raziskave, opravljene v okviru projekta “Skupaj za zdravje” Nacionalnega inštituta za javno zdravje (2014–2015) in na terenske raziskave obeh avtoric med izbrisanimi prebivalci, migranti, prekarnimi delavci ter revnimi prebivalci v Sloveniji, ki so potekale nekontinuirano v obdobju med 2004 in 2014. Delo Sare Pistotnik je bilo med 2012 in 2015 financirano tudi iz Inovativne sheme za sofinanciranje doktorskega študija za sodelovanje z gospodarstvom in reševanja aktualnih družbenih izzivov.

20). Čeprav se ti argumenti v današnji situaciji zadolženosti javnozdravstvenih ustanov ne zdijo povsem prepričljivi, so pomembno prispevali k temu, da je bila ena osrednjih reform po letu 1991 temeljita reforma sistema zdravstvenega varstva. Zajela je mnoga področja, vendar pa bodo naju podrobneje zanimala spremembe na področju obveznega zdravstvenega zavarovanja (OZZ).²

Bistveno za pričujoče besedilo je, da se je v neodvisni Sloveniji načelo univerzalnega dostopa do sistema zdravstvenega varstva umaknilo principu selektivnosti. Dostop do zdravstvenih storitev je začel pogojevati obseg zdravstvenega zavarovanja, pri čemer zdravstvene zavarovalnice izvajajo vse strožji nadzor nad zdravstvenimi institucijami in vse bolj vplivajo na zdravstveno politiko (Zorn 2010; Lipovec Čebtron 2011a, 2011b). Storitve države blaginje, prej namenjene vsem prebivalcem, so postale vir neenakosti in izključevanja (Zorn 2010: 39). Obrat od univerzalnosti k selektivnosti in izključevanju je opazen že v slovenski Ustavi. V nasprotju z nekaterimi ustavami evropskih držav, ki državi nalagajo, da mora varovati zdravje kot temeljno pravico posameznika in zagotavljati brezplačno zdravljenje³, odseva Ustava Republike Slovenije bolj restriktivno in selektivno zdravstveno politiko. V njenem 51. členu namreč ni sledu o zagotavljanju univerzalne pravice do zdravja za vse prebivalce kot tudi ni omembe brezplačnega zdravljenja: “Vsakdo ima pravico do zdravstvenega varstva, kot ga določa zakon. Zakon določa pravice do zdravstvenega varstva iz javnih sredstev” (Ustava Republike Slovenije 1991). Kot bomo videli v nadaljevanju, pa “zakon” ne pripušča v sistem zdravstvenega varstva *vseh*, temveč le *določene*.

Selekcija poteka na osnovi dostopa do zdravstvenega zavarovanja, pri čemer imajo *določeni* dostop do OZZ (pa tudi do dopolnilnega), drugi pa ne. Kriterija selekcije, po kateri so nekateri vključeni, drugi pa izključeni, sta a) državljanstvo (oziroma stalno prebivališče) v Republiki Sloveniji ter b) zaposlitev za določen ali nedoločen čas. V naslednjih poglavjih bova na primerih nedržavljanov (oziroma oseb brez stalnega prebivališča), prekarnih delavcev in revnih prebivalcev pokazali, kako ta selekcija poteka. Čeprav sta oba kriterija med sabo zelo povezana, ju bova v nadaljevanju ponekod obravnavali ločeno, obenem pa pokazali na njuno prepletanje.

Izključevanje nedržavljanov iz zdravstvenega zavarovanja

Dostop do različnih družbenih dobrin, tudi do pomoči za najbolj socialno ogrožene, se je v začetku 90. let prejšnjega stoletja zamejil na ravni državljanstva. Do brezpogojne pomoči, ki ni povezana z zaposlitvijo, so bili takoj po letu 1991 upravičeni le državljanji, precej kasneje pa tudi osebe z dovoljenjem za stalno

² Čeprav bi bilo nujno v analizo vključiti uvedbo dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja in z njim povezane dileme, se bova zaradi omejenega prostora osredotočili le na obvezno zdravstveno zavarovanje.

³ Tako je npr. v italijanski ustavi iz leta 1947 v 32. členu zapisano: “Republika varuje zdravje kot temeljno pravico posameznika in kot kolektivni interes ter prebivalcem zagotavlja brezplačno zdravljenje” (Costituzione della Repubblica Italiana 1947).

prebivanje v Sloveniji. Najbolj očiten primer posledic tovrstne spremembe so izbrisani, ki jim je oblast najprej “odvzela pravno identiteto in jih na milost in nemilost izpostavila represivnim organom (preganjanju policije, deportacijam), različne javne institucije pa so s svojim etično slepim, administrativnim pristopom ta gola življenja ogrožale. Tako so zdravstvene in socialnovarstvene službe zgolj reproducirale odločitve represivnega dela oblasti (MNZ)” (Zorn 2010: 35; prim. Humphries 2002: 137). Razmišljanje Jelke Zorn jasno kaže, da sta politična in zdravstvena dimenzija v neposredni soodvisnosti: izključenost iz državljanstva se linerano prevaja v izključenost iz sistema zdravstvenega varstva. Situacija izbrisanih, ki so bili v samostojni Sloveniji prva in najštevilčnejša skupina zdravstveno nezavarovanih posameznikov, to potrjuje, saj so z odvzemanjem pravnega statusa (stalnega prebivališča) izgubili vse ekonomske, politične in socialne pravice, vključno s pravico do zdravstvenega zavarovanja in s tem dostopa do zdravstvenih storitev. Po izbrisu so bili pravno izenačeni z nedokumentiranimi “tujci”, ki si v Sloveniji ne morejo urediti zdravstvenega zavarovanja⁴.

Če so bile osebe z izbrisom nepreklicno izključene iz sistema zdravstvenega varstva⁵, saj niso imele možnosti, da bi se zdravstveno zavarovale, pa so ostali priseljenci od začetka 90. let pa vse do danes v zdravstveno zavarovanje pripuščeni selektivno. Tako imajo nekateri zakonsko urejeno pravico do OZZ (zaposleni migranti z dovoljenjem za začasno ali stalno bivanje⁶), drugi pa te pravice nimajo (nedokumentirani migranti; prosilci za mednarodno zaščito; osebe z dovoljenjem za začasno zadrževanje; nezaposlene osebe z dovoljenjem za začasno bivanje). Kot je razvidno, je kriterij selekcije poleg ustreznega pravnega statusa migrantova redna zaposlitev, ki sva jo že prej omenjali kot ključen kriterij dostopa do zdravstvenega zavarovanja.

Čeprav v nekaterih državah (Italija, Španija, Švedska) oziroma njihovih regijah pravica do zdravstvenega zavarovanja pripada tudi drugim skupinam priseljencev (nedokumentiranim migrantom, nezaposlenim migrantom z začasnimi statusi) (MIPEX 2015), je v Sloveniji dostop priseljencev do zdravstvenega zavarovanja pogojen s formaliziranim delovnim razmerjem. Če je torej v določenih državah pravica do zdravstva dodeljena prebivalcem že s tem, da živijo na teritoriju, pa slovenska selektivna logika deli na tiste, ki si to pravico “zaslužijo”, in tiste, ki si je “ne zaslužijo” (Becker 2004: 260; Horton 2004: 478; prim. Leskošek 2013). Prvi si zaradi svoje zaposlitve “zaslužijo” dostop do zdravstvenega zavarovanja, saj so dojeti kot “etični” subjekti (Inda 2006), ki jih zaznamuje delavnost, odgovornost (Becker 2004: 260; Horton 2004: 478), zaradi česar jim je “dovoljeno”, da si zavarovanje plačujejo s plačevanjem davka. Nasprotno pa naj bi si nezaposleni “ne zaslužili” zavarovanja, ker so “ne-etični” subjekti (Inda 2006), ki izkazujejo

⁴ Izjemo predstavlja le komercialno zdravstveno zavarovanje, ki pa je pogojeno z visokimi stroški in zelo omejenim obsegom pravic. A tudi za sklenitev tega zavarovanja oseba potrebuje veljaven osebni dokument, ki pa ga izbrisani niso imeli.

⁵ V primerih, ko jim je delodajalec dovolil takojšnjo ureditev pravnega statusa na osnovi redne zaposlitve, so bili spet pripuščeni v sistem zdravstvenega varstva.

⁶ Dostop do OZZ imajo tudi osebe s statusom begunca, od leta 2014 pa tudi osebe z dovoljenjem za stalno prebivanje, ki izpolnjujejo pogoje za denarno socialno pomoč.

nedelavnost in neodgovornost, s čemer naj bi bila povezana različna zdravstvena tveganja (Becker 2004: 260; Horton 2004: 478). Omenjena dihotomija je dodatno argumentirana s predstavo o “bremenu”, ki ga predstavljajo za zdravstveno blagajno neproduktivno-neodgovorni posamezniki. Priseljenci namreč lahko eksistirajo le v vlogi produktivnih, prekariziranih delavcev, ki prispevajo h gospodarski rasti in konkurenčnosti (Walters 2004: 238–9), pri čemer “ne smejo bremeniti države priselitve s socialnimi stroški, temveč naj prispevajo s svojim delom” (Verlič-Christensen 2002: 44). Čeprav se je ta selektivna logika najprej pojavila v odnosu do priseljencev, pa v zadnjih letih služi kot opravičilo neenakemu dostopu do zdravstvenih storitev za vse večje število prebivalcev.

Omejevanje nujnega zdravljenja

V najbolj ranljivem položaju glede dostopa do zdravstvenih storitev so gotovo tujke z dovoljenjem za zadrževanje, tujke z dovoljenjem za začasno prebivanje oz. tujke, ki sploh nimajo urejenega statusa. Zanje je v skladu z različnimi zakoni in predpisi, ki urejajo zdravstveno varstvo, zagotovljena le pravica do nujnih zdravstvenih storitev. Bili smo tudi v situaciji, ko je tujka z dovoljenjem za začasno prebivanje za dobo dveh let (brez dohodkov) hudo in neozdravljivo zbolela (razsejani rak). Zdravljenje raka je sicer tretirano kot nujno zdravljenje, vendar je znotraj tega cel kup stvari, ki bi jih morala uporabnica zaradi neobstoječega zavarovanja plačati sama (npr. prevozi z reševalnim vozilom, posebni seti za izčrpavanje vode iz pljuč – en stane okrog 80 evrov itd.). (Zaposlena v Varni hiši, oktober 2014)

Pomembno je omeniti, da je za nezavarovane osebe, ki na ozemlju Slovenije potrebujejo zdravniško pomoč, predvidena “varovalka”, ki naj bi omogočala njihovo minimalno zdravstveno oskrbo. Za vse skupine prebivalstva, ki nimajo zdravstvenega zavarovanja, naj bi namreč obstajala vsaj možnost dostopa do nujne medicinske pomoči in nujnega zdravljenja. Nujno zdravljenje pomeni zelo omejen obseg zdravstvenih pravic⁷, ki vključujejo le neodložljive zdravstvene storitve oživljanja, ohranitve življenja in preprečitve poslabšanja zdravstvenega stanja obolelega ali poškodovanega. Čeprav naj bi šlo za temeljno zdravstveno pravico, je vprašanje, ali zaradi minimalnega obsega sploh lahko govorimo o nujnem zdravljenju kot o pravici. Še pomembnejše pa je vprašanje njene dostopnosti. Po zdravstveni zakonodaji večine evropskih držav, vključno s slovensko, naj bi bilo nujno zdravljenje brezplačno in univerzalno dostopno za vse prebivalce, ne glede na njihovo zdravstveno zavarovanje⁸. Vendar pa nam zgoraj navedeni odlomek pogovora in vrsta drugih raziskav (Lipovec

⁷ Takojšnje zdravljenje po nudenju nujne medicinske pomoči, v kolikor je to potrebno, oskrbo ran, preprečitev nenadnih in usodnih poslabšanj kroničnih bolezni oziroma zdravstvenega stanja, ki bi lahko povzročilo trajne okvare posameznih organov ali njihovih funkcij idr. (103. člen Pravil o obveznem zdravstvenem zavarovanju).

⁸ Po ZZZZ je vsakdo, ne glede na zdravstveno zavarovanje, lahko deležen nujnega zdravljenja. Ta v 7. členu namreč določa, da Republika Slovenija iz proračuna zagotavlja sredstva za nujno zdravljenje oseb neznanega prebivališča, tujcev iz držav, s katerimi niso sklenjene mednarodne pogodbe, ter tujcev in državljanov Republike Slovenije s stalnim prebivališčem v tujini, ki začasno prebivajo v Republiki Sloveniji ali so na poti skozi državo in zanje ni bilo mogoče zagotoviti plačila zdravstvenih storitev, kakor tudi za druge osebe, ki po določbah tega zakona niso vključene v ZZZ in niso zavarovane pri tujem nosilcu zdravstvenega zavarovanja.

Čebtron 2011a, 2011b; Lipovec Čebtron, Svetel in Pistotnik 2015; Pistotnik in Lipovec Čebtron 2015) kažeta, da tudi tu selektivnost izpodriva univerzalnost, kar dokazuje vrsta ovir, ki omejuje dostop do te "pravice". Prvič, čeprav se zdi definicija nujnega zdravljenja jasna in nedvoumna, iz prakse izhaja, da ga zdravstveni delavci zelo različno interpretirajo, pri čemer ga lahko dojemajo izredno inkluzivno ali povsem restriktivno (prim. Ticktin 2006; Lipovec Čebtron 2011b). Posledično lahko nezavarovana oseba z isto zdravstveno težavo v eni ustanovi dostopa do nujnega zdravljenja, v drugi pa do njega nima pravice. Drugič, terenske raziskave kažejo (Lipovec Čebtron, Svetel in Pistotnik 2015) na tendenco zdravstvenih ustanov, da poskušajo spremeniti brezplačno nujno zdravljenje v plačljivo. Ta praksa je pogosta predvsem v primeru nezavarovanih priseljencev in drugih oseb, ki zaradi različnih ovir (jezikovnih, socialnih, ekonomskih ipd.) ne zmorejo dovolj kredibilno zagovarjati svojih pravic. Tretjič, spremembe navodil za sprejem pacientov⁹ iz leta 2010 to "pravico" dodatno omejujejo z uvedbo zapletenega administrativnega postopka za izdajo zahtevka za povračilo stroškov nujnega zdravljenja. Slednje od zaposlenih v zdravstvenih ustanovah zahteva obsežno administrativno delo in pridobivanje različnih dokazil, pri čemer tem pogojem pogosto ni moč zadostiti¹⁰. In četrtič, dodatno je to "pravico" zamejilo določilo o vzpostavitvi osebne odgovornosti lečečega zdravnika, ki mora s podpisom izjave zagotoviti, da je nujno zdravljenje dejansko potrebno in da bo v nasprotnem primeru izvajalec vrnil neupravičeno pridobljena sredstva¹¹. Tako mora zdravnik, če se izkaže, da zdravljenje nezavarovane osebe ni bilo nujno in da ta oseba nima sredstev za kritje stroškov obravnave, nositi odgovornost za finančne posledice opravljenih zdravstvenih storitev (Pistotnik in Lipovec Čebtron 2015). Navedeno pomembno vpliva na odločanje o nujnosti zdravstvenih storitev in na udejanjanje te minimalne "pravice" do zdravstvenih storitev.

»Iztiskanje« državljanov iz zdravstvenega zavarovanja

Če so po letu 1991 oviran dostop nedržavljanov opravičevali diskurzi o pomanjkanju sredstev za vse prebivalce in nujnosti izključevanja nedržavljanov, pa so se vzporedno odvijali procesi, ki so zameglili navidezno mejo med državljani in nedržavljanji. Njihova posledica je iztiskanje vse večjega števila oseb (tako nedržavljanov kot državljanov) iz obstoječe mreže javnega zdravstva, zaznamujeta pa jih predvsem napredujoča prekarizacija delovnih in življenjskih pogojev ter krčenje socialnih pravic in programov, povezanih z dostopom do OZZ za socialno najbolj ogrožene.

⁹ Navodilo za sprejem pacientov v zdravstveno obravnavo v ambulantah nujne medicinske pomoči oziroma v sprejemnih ambulantah v bolnišnicah in za obračun opravljenega dela, Ministrstvo za zdravje, 26. 7. 2010.

¹⁰ Zaposleni v zdravstvenih institucijah morajo pridobiti potrdila od različnih institucij (Centrov za socialno delo, policije, ZZZS, MNZ itn.), ki dokazujejo, da oseba ni zmožna sama plačati zdravljenja, bodisi ker izterjava ni bila uspešna bodisi ker pripada določeni družbeni skupini (izbrisani, Romi, nedokumentirani migranti). Morda je najbolj presenetljiva zahteva, da morajo zaposleni v primeru Romov, ki niso slovenski državljani, pridobiti dokazilo Helsinškega monitorja Slovenije - združenja za človekove pravice (ibid.).

¹¹ Popravek Navodil za sprejem pacientov v zdravstveno obravnavo v ambulantah nujne medicinske pomoči oziroma v sprejemnih ambulantah v bolnišnicah in za obračun opravljenega dela, Ministrstvo za zdravje, 14. 10. 2010.

Sistem socialne države sloni na povezavi med zaposlitvijo za nedoločen čas, ki se je vzpostavila kot normativen način zaposlovanja, in socialno varnostjo, ki izhaja iz zaposlitve (denimo invalidsko in pokojninsko zavarovanje, zdravstveno zavarovanje skupaj s porodniškim in bolniškim dopustom, zavarovanje za primer brezposelnosti). Obenem pa niso vsi člani družbe del aktivne populacije, zato so se za določene skupine prebivalstva razvili posebni programi pomoči, tudi za socialno ogrožene. Znotraj tega okvira so države vsaka na svoj način definirale temelje različnih družbenih podsistemov (izobraževanje, zdravstveno varstvo, socialno varstvo) (Rostila 2013; Matthies 2014).

96

Tudi v Sloveniji velja, da je dostop do socialnih pravic utemeljen na dveh že omenjenih kriterijih, zaposlitvi za določen ali nedoločen čas in državljanstvu (oziroma stalnem prebivališču). Večina pravic tako izhaja iz plačevanja obveznih prispevkov, ki so povezani z zaposlitvijo zavarovanca ali njegovega družinskega člana. Upravičenost do drugih pravic pa je vezana na status državljana oziroma (do določene mere) tujca z dovoljenjem za stalno prebivanje (denimo denarna socialna pomoč ter drugi denarni prejemki), pri čemer financiranje zagotavljajo lokalni in državni proračuni. OZZ se uvršča v obe izhodišči – načeloma se zanj odvajata od plače, obenem pa proračun zagotavlja njegovo kritje za različne družbene skupine, med njimi za najrevnejše prebivalce. Za večinsko populacijo, ki ne spada v katero izmed zaščitene skupin, tako velja predpostavka, da je bodisi redno zaposlena bodisi del socialno najšibkejšega prebivalstva, kar naj bi zagotavljalo skoraj popolno pokritost Slovenije z OZZ.

To je relativno nova ureditev. Omenili sva že, da se je jugoslovanski sistem zdravstvenega varstva zelo razlikoval od sistema, ki se je oblikoval z obsežno reformo zdravstva leta 1992 in po njej. Če je bila osrednja značilnost prejšnjega sistema neomejen in nepogojevan dostop do zdravstvenih storitev, so bili ključni cilji transformacije ureditve zdravstvenega zavarovanja pokritost celotne populacije s poenotenim OZZ, nadomestitev centraliziranega državnega sistema odločanja s sistemom pogajanj med partnerji, večja transparentnost vplačevanja prispevkov za zavarovanje zaradi povezave med zaposlitvijo in/ali socialnim statusom in pravicami ter povečan delež zasebne participacije pri stroških za zdravstvo z uvedbo dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja (Albreht in Klazinga 2010: 54). Leta 1992 je bil vzpostavljen Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije (ZZZS) kot edina institucija, ki pokriva OZZ in ki samostojno upravlja s proračunom za zdravstvo, ločenim od državnega proračuna. Osnovni nabor zdravstvenih storitev je tako danes zagotovljen na podlagi sredstev iz OZZ, ta pa se črpajo iz prispevkov (Markota in Albreht 2001: 20). Pri tem so ključne stopnje prispevka za zaposlene, saj je glavni vir financiranja zdravstvenega proračuna OZZ, ki ga približno enakovredno prispevajo delojemalci iz plač in drugih osebnih dohodkov ter delodajalci, skupaj pa zagotavljajo več kot 80 odstotkov zdravstvenega proračuna (Kersnik 2001). Večina slovenskih državljanov in priseljencev z dovoljenjem za začasno ali stalno bivanje je tako zdravstveno zavarovana na podlagi zaposlitve, medtem ko zdravstveno zavarovanje za socialno ogrožene prispevajo lokalne skupnosti.

Zdravstvena reforma je tako proračun za zdravstvo neposredno povezala z zaposlitvijo, hkrati pa odprla vrata privatizaciji zdravstva, doplačilom za zdravstvene

storitve, različne pripomočke in zdravila ter posledično vzpostavitvi dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja. Sedanji sistem ima nekaj pozitivnih vidikov, saj je denimo na deklaracijski ravni njegov cilj celotna pokritost prebivalstva z OZZ, prispevek za OZZ je proporcionalen, obenem pa obstajajo sheme kritja OZZ in dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja iz proračuna za najšibkeje¹². A je hkrati omogočil tudi porast neenakosti pri dostopu do zdravstvenih storitev, recimo zaradi že omenjenega oteževanja dostopa do nujnega zdravljenja, uvedbe dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja (brez katerega ni več mogoč dostop do večine zdravstvenih storitev), plačljivih zdravstvenih storitev (ki omogočajo hitrejšo obravnavo premožnejših). Predvsem pa je neenakost narasla zaradi nepripravljenosti na spremembe trga dela, ki jih narekujeta fleksibilizacija in prekarizacija delavstva, ter zaradi zaostrenih razmer po začetku finančne krize leta 2008, ki jo oblasti rešujejo z varčevalnimi ukrepi, tudi na področju zdravstva in sociale.

Zdravstveno nezavarovani prekarni delavci

Marta ima 37 let. Takoj po študiju je začela iskati zaposlitev, a do zdaj ni bila nikoli redno zaposlena. Od 23. leta dela za razne delodajalce, a njen zaposlitveni status je vseskozi negotov, prilivi pa nestalni: kakšen mesec zasluži do 600 evrov, naslednji pa le 200. V tem času ni nikoli odšla na bolniško, saj bi jo delodajalec lažje odpustil oz. bi bili njeni prilivi še manjši. Tudi če zboli, ne gre na bolniško, saj si je ne more privoščiti. /.../ Do zdravnika gre redko, ker nima vedno urejenega zdravstvenega zavarovanja, ki si ga mora sama plačevati (mesečno okoli 50 evrov). Ker ima mesečne prilive, nima pravice do denarne socialne pomoči, zato si preko Centra za socialno delo ne more urediti zdravstvenega zavarovanja. V obdobjih, ko ima dovolj prihodkov, si strošek za zavarovanje poskuša kriti, vendar pa vsaj polovico leta tega ne zmore. Kopičijo se ji dolgovi, ki jih mora poravnati za nazaj, če se hoče ponovno zavarovati. Trenutno je nezavarovana in upa, da ne bo resneje zbolela. (Terenski zapis, junij 2014)

Prekarnost je koncept, ki se vse bolj uveljavlja tudi v slovenskem prostoru. Največkrat se pojavlja v zvezi s spremenjenimi pogoji dela in zaposlovanja, avtorici pa ga razumeva širše, saj je prepleten z drugimi družbenimi procesi, ki vplivajo na preživetje vse širšega kroga prebivalstva. Bližje nama je definicija, ki prekarnost opredeljuje kot sklop materialnih in simbolnih pogojev, ki določajo negotovost glede na trajen dostop do virov, potrebnih za polni razvoj posameznikovega življenja. To omogoča razumevanje, da prekarnost ni stanje oziroma utrjena pozicija, temveč je tendenca, proces, ki se širi s pomočjo različnih mehanizmov in zajema vse več družbenih segmentov, zato lahko trdimo, da postaja generalizirana (Precarias a la deriva 2004).

Raziskave so potrdile, da je tveganje revščine med zaposlenimi tudi v Sloveniji največje pri osebah s fleksibilnimi zaposlitvami, še posebej pri samozaposlenih

¹² Poleg tega pa tudi izvzem določenih skupin (denimo otroci in študenti do 26. leta) in določenih zdravstvenih stanj (denimo zdravljenje raka, sladkorne bolezni in nekaterih drugih bolezenskih stanj, reproduktivno zdravje žensk, določeni preventivni programi) iz doplačil.

(Smolej, Rihter in Boškič 2013: 48). Fleksibilizacija delovne sile je dolgotrajen proces zmanjševanja pravic zaposlenih zaradi diskurzov o potrebi po večji učinkovitosti, ki ga zaznamuje manjšanje odgovornosti delodajalcev in države za varnost delavcev ter s tem prenos tveganj s kolektivne ravni na posameznika. Kot je bilo že omenjeno, je ta prenos odgovornosti na posameznika ena ključnih značilnosti postsocialne države (Inda 2006), rezultat tega pa je, da imajo delodajalci na voljo delavce, ki so zelo prilagodljivi in hitro odslovljivi, če to zahtevajo razmere na trgu. V tem procesu se je razvila vrsta različnih fleksibilnih oblik zaposlovanja, ki sta jih Kanjuo Mrčela in Ignjatović razdelila glede na temeljne dimenzije zaposlitve, čas, pogoje dela/zaposlovanja in prostor (Kanjuo Mrčela in Ignjatović 2004: 28).

98

Skupaj z različnimi fleksibilnimi oblikami zaposlovanja narašča tudi število delavcev, ki so zaposleni v teh delovnih razmerah. Prekarizirani delavci imajo zelo različne pogoje dela, skupno pa jim je, da se oddaljujejo od redne zaposlitve, na katero so vezane socialne pravice, o čemer govori tudi Martina izkušnja z začetka tega poglavja. Čeprav se vsi prekarni delavci ne soočajo z revščino, je tem oblikam dela lasten šibkejši pogajalski položaj, zato pogosto pristajajo na nižja plačila in slabše delovne pogoje, obenem pa pomanjkanje zaščite omogoča tudi veliko finančno nedisciplino in zamikanje izplačila prihodkov. Te oblike zaposlitve se uporabljajo tako v delovnih razmerjih, ki imajo vse značilnosti redne zaposlitve, kot pri posameznikih, ki sočasno ali zaporedno opravljajo delo za več delodajalcev, v vmesnem času pa so podvrženi obdobjem brezposelnosti. Zaradi različnih oblik fleksibilnega zaposlovanja in neštetih kombinacij življenjskih pogojev prekarne delavcev na eni strani ter pomanjkanja raziskav tega področja, ki bi pojav natančno opredelile, na drugi, je njihov položaj zelo težko analizirati.

Iz dosedanjih raziskav (Lipovec Čebren in Pistotnik 2015; Vidmar Horvat et al. 2012) izhaja, da je posledica različnih oblik samozaposlitve in opravljanja dela na podlagi atipičnih pogodb razklenitev deljene odgovornosti delodajalca in delojemalca tudi na področju zdravstvenega zavarovanja, ki je pomenila enega od temeljev zdravstvene reforme iz leta 1992. V nadaljevanju bova podrobneje analizirali vpliv naraščanja nekaterih tipov prekarne delavcev na njihov dostop do OZZ, omenili pa bova tudi posledice, ki jih ima ta proces na vzdržnost zdravstvene blagajne.

Prekarni kot de facto nezavarovani

Razklenitev deljene odgovornosti za vplačevanje prispevkov za OZZ se najjasneje vidi pri prekarne delavcih, ki si sami plačujejo prispevek. Te osebe imajo različne statute samozaposlenih oziroma delajo na podlagi atipičnih pogodb in si prispevek za OZZ vplačujejo neodvisno od delovnega razmerja¹³. Omenjene kategorije delavcev (razen v primerih samozaposlenih, ki jim prispevke plačuje država) zaznamuje popolna odgovornost za lastno socialno varnost, saj so njihovi delodajalci zgolj naročniki dela, zato je njihov dostop do OZZ pogojen z njihovim gmotnim položajem.

¹³ Praviloma so zavarovani na podlagi 5., 6. in 20. točke 15. člena ZZZZZ.

Pri prekarnih delavcih z negotovimi dohodki se kot osrednja težava na področju OZZ kaže razkorak med predvidenimi prispevki za socialno varnost in dejanskimi prilivi, ki ne zadoščajo za pokrivanje najnižjih mesečnih prispevkov. Ta diskrepanca je posledica dejstva, da se določene oblike samozaposlitvenih statusov oziroma pogodb (denimo samostojni podjetnik, avtorske pogodbe, študentske napotnice itn.) uporablja za opravljanje del, za katera niso predvidene, ali v situacijah, ko ima delovno razmerje vse značilnosti zaposlitve za nedoločen čas¹⁴, pa tudi v primerih, ko osebe živijo od dohodka, ki je vsota več različnih kratkotrajnejših zaposlitev. Prekarni delavci se tako znajdejo bodisi v situaciji, ko opravljajo delo za različne delodajalce in imajo zelo nepredvidljive prilive, bodisi v situaciji, ko dobijo pavšalni mesečni znesek, v obeh primerih pa morajo iz razpoložljivega dohodka pokriti vse prispevke za socialno varnost. Ker je prispevke treba odvajati mesečno v enakih zneskih, v določenih življenjskih obdobjih zaradi različnih razlogov (nizkega dohodka, nerednega dela in naročil, finančne nediscipline (zamujanja z izplačili ali izogibanja plačilom za opravljeno delo), nepredvidene prekinitve zaposlitve (ker ni odpovednega roka, odsotnosti z dela v primeru zdravstvenih težav itn.)) niso zmožni poravnati svojih obveznosti. Kadar so zamude pri plačevanju OZZ večmesečne, jim ZZZS na podlagi 78.a člena Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (ZZVZZ) zadrži pravice do zdravstvenih storitev in denarnih dajatev. Dokler dolga ne poravnajo, lahko te osebe (in po njih zavarovani družinski člani z izjemo otrok) uveljavljajo na račun OZZ le nujno zdravljenje. V primeru nenujnega zdravljenja pa si morajo zdravstvene storitve sami plačati.

Zaradi zaostrene ekonomske in socialne situacije v zadnjih letih narašča število prekarnih delavcev, ki ne plačujejo redno prispevkov za OZZ. Zato narašča tudi število oseb z zadržanimi pravicami do zdravstvenih storitev.¹⁵ Ker prispevki niso vplačani sproti, se večja skupna vsota dolga teh oseb do DURS oziroma ZZZS. Povišanje dolga je opaziti predvsem od leta 2011 (Pistotnik in Lipovec Čebtron 2015), kar lahko povežemo tudi z uveljavitvijo Zakona za uravnoteženje javnih financ¹⁶ (ZUJF)¹⁷, zaradi katerega je prenehal veljati poseben pravilnik¹⁸, ki je predvideval možnost odpisa in odloga dolga.

Zanimivo je, da te osebe v uradnih statistikah niso beležene kot nezavarovane, saj so zavedene kot zavarovanci, a z zadržanimi pravicami do zdravstvenih storitev. Kljub temu pa avtorici trdita, da so zaradi oteženega dostopa do sistema zdravstvenega varstva (kot posledice nakopičenih dolgov) te osebe *de facto* zdravstveno nezavarovane.

¹⁴ Delo za enega delodajalca, polni delovni čas, delo v daljšem časovnem obdobju.

¹⁵ Število oseb, ki so imele zadržane pravice do zdravstvenih storitev po 78.a členu ZZVZZ več kot eno leto, je med 30. 6. 2008 in 30. 6. 2014 naraslo s 3782 na 10.977 (Pistotnik in Lipovec Čebtron 2015).

¹⁶ ZUJF je stopil v veljavo 31. 5. 2012.

¹⁷ Natančneje 203. člena ZUJF-a.

¹⁸ Pravilnik o odpisu, obročnem plačilu in odlogu plačila dolga iz naslova prispevkov za obvezno zdravstveno zavarovanje (*Uradni list RS*, št. 129/06).

Anomalija postane norma

Z grožnjo *de facto* nezavarovanosti se soočajo tako osebe, ki imajo status samozaposlenega, kot tiste, ki si OZZ plačujejo same¹⁹. Povedno je, da so te osebe uvrščene v *rezidualno* kategorijo zavarovancev. Po zakonu so namreč tja uvrščene "osebe s stalnim prebivališčem v RS, če ne izpolnjujejo pogojev za zavarovanje po eni izmed točk iz tega odstavka in si same plačujejo prispevek". Iz navedka izhaja, da je bila ta kategorija pravzaprav namenjena reševanju anomalij, saj naj bi omogočala dostop do OZZ osebam, ki ne spadajo v nobeno drugo kategorijo zavarovancev. Če je bila sprva ta kategorija mišljena kot izjema, kot odklon, pa v zadnjih letih statistike kažejo, da se v njej nahaja vse večje število prebivalcev. V šestletnem obdobju (2008–2014) se je njihovo število povečalo za približno 300 odstotkov²⁰. Iz tega sklepamo, da je vse več oseb zavarovanih na podlagi, ki ni povezana z delovnim razmerjem. Določilo, namenjeno reševanju anomalij, postaja norma.

100

Opisani procesi vodijo v oblikovanje sloja oseb, katerih dostop do OZZ ne izhaja več iz zaposlitve, temveč le iz trenutnega gmotnega položaja. Pri tem vse številčnejšo populacijo predstavljajo mladi po končanem šolanju oziroma študentje po dopolnjenem 26. letu, ki se zavarujejo neodvisno od delovnega razmerja, nato pa zaradi prekranih zaposlitev leta vztrajajo v tej kategoriji. Te osebe in prekarni delavci v samozaposlitvenih statusih imajo in bodo imeli dostop do sistema zdravstvenega varstva le, če bodo zmogli plačevati prispevek, kar pa je odvisno od njihovih zmožnosti za generiranje dohodka, pa tudi od višine samega prispevka.

Novi prispevki za zdravstvo, a brez novih pravic

Strokovnjaki in javni uslužbenci že leta opozarjajo na nevzdržnost zdravstvene blagajne zaradi različnih procesov, denimo staranja prebivalstva, rasti cen zdravstvenih storitev in v zadnjem času povečevanja brezposelnosti. Albreht in Klazinga sta že leta 2010 zapisala, da bo potrebno povešati skupni proračun za OZZ, če želimo ohraniti obstoječe pravice in se hkrati izogniti rešitvam, ki spodbujajo privatizacijo in višanje zasebnih doplačil. To naj bi bilo moč doseči bodisi z višanjem prispevne stopnje za OZZ bodisi z dodatnimi viri, denimo z razširitvijo vplačevanja prispevkov za OZZ na vse oblike osebnega dohodka pod istimi pogoji kot veljajo za plače (Albreht in Klazinga 2010: 59). V tej smeri je bila zasnovana tudi novela ZZZZZ²¹, ki pomembno vpliva na slabšanje položaja prekranih delavcev.

Ena izmed novosti, ki jih je uvedla omenjena novela, je, da osebe, ki opravljajo delo na osnovi avtorskih in drugih pogodb civilnega prava, pri vsaki pogodbi odvajajo delež²² dohodka v zdravstveno blagajno, a s tem nimajo zagotovljenega

¹⁹ Torej neodvisno od delovnega razmerja, in sicer na podlagi 20. točke 15. člena ZZZZZ.

²⁰ Med 30. 6. 2008 in 30. 6. 2014 se je njihovo število povečalo za 22.864 na 85.050 (Pistotnik in Lipovec Čebren 2015).

²¹ Novela je bila sprejeta 25. 10. 2013.

²² Od 1. 2. 2014 tako pri vsaki pogodbi odvajajo 6,36 odstotka dohodka v zdravstveno blagajno (55.a člen ZZZZZ).

OZZ.²³ Dodatna obdavčitev teh pogodb je morda ustrezna, ko posamezniki ob svojih rednih zaposlitvah opravljajo dodatno delo. Vendar pa zakonodajalec ni upošteval okoliščin, v katerih številnim prekarnim delavcem te pomenijo edini vir zaslužka. Sedanja ureditev teh dveh skupin prebivalcev ne razlikuje, temveč ju enači. Za prekarne delavce, ki delajo le na podlagi avtorskih pogodb, nova obdavčitev pomeni zgolj znižanje dohodka zaradi dodatne obremenitve, a brez dodatnih pravic, saj mnogim izmed njih delodajalci zaradi nove obdavčitve niso zvišali plačil. Če nova obdavčitev pomeni novo obliko neenakosti za prekarne delavce, pa je dobrodošel finančni vir za zdravstveno blagajno, ki si s tem obeta skoraj polovico od predvidenih 36 milijonov evrov novih prilivov²⁴.

Eden uradnih argumentov za sprejem novele je bil približevanje obdavčitev z redno zaposlenimi in odprava nesorazmerij pri plačevanju prispevkov za OZZ, s tem pa povečevanje solidarnosti zavarovanih oseb. Novela naj bi vzpostavila sistem določitve prispevka za vse kategorije zavarovancev, ki prejemajo aktivne dohodke po načelu "vsak dohodek šteje" (Nacionalno socialno poročilo 2014: 14). Poleg obdavčitve zgornjih oblik dela pa je uvedla tudi zvišane premije za OZZ za posamične kategorije²⁵. Upoštevajoč navedeno, sklepava, da naj bi ravno kategorije zavarovancev, v katerih se nahaja mnogo prekarnih delavcev, prispevale dodatnih 36 milijonov v zdravstveno blagajno in s tem zmanjšale njen primanjkljaj v letu 2014. Novela je tako morebiti povečala enakost med zaposlenimi po obdavčitvi, a je hkrati povzročila povečanje družbene neenakosti z dodatno obremenitvijo populacije, ki se je že pred tem soočala s skrajno negotovostjo in revščino.

Ker se je z gospodarsko krizo mnogim prekarnim delavcem znižal dohodek, je tudi njihova zmožnost plačevanja OZZ vse manjša. Posledično to pomeni povečanje potencialnega števila nezavarovanih. Namesto da bi oblasti pristopile k problemu zaposlovanja prek atipičnih pogodb in njegovih posledic na dostop do OZZ, smo priča zanikanju problema. Na eni strani se tako vrstijo pozivi po povečanju nadzora zaradi goljufij in utaj davkov tistih, ki služijo prek avtorskih pogodb in espejev. Če smo pozorni na te pozive in argumentacije ob krčenju socialnih (tudi zdravstvenih) pravic, ugotovimo, da je osnovni argument *preprečevanje zlorab* teh pravic in ne njihovo *zagotavljanje*. S tem se vzpostavlja atmosfera sumničavosti in nezaupanja, kjer je vsakdo lahko obravnavan kot potencialni izkoriščevalec in goljuf. Iz nadaljevanja bo jasno, da atmosfera sumničavosti dominira tudi na področju zagotavljanja pravic najrevnejšim, saj je bila denimo ob sprejemanju nove socialne zakonodaje celotna argumentacija usmerjena na preprečevanje zlorab in goljufij (Leskošek 2013: 165). Kot sva že poudarili, socialne in zdravstvene politike tako niso usmerjene k širitvi dostopa do pravic, temveč k vse večji selekciji. Na drugi strani pa je opazna krepitev diskurzov o prekarnih kot neiznajdljivih, nepodjetnih

²³ Od 1. 2. 2015 enaka obdavčitev velja za osebe, ki delajo prek študentskih napotnic.

²⁴ Uvedba novega prispevka po oceni vlade zadeva 170.223 oseb (Predlogi za povečanje prihodkov za obvezno zdravstveno zavarovanje, MZ 2013).

²⁵ Za tedaj 77.540 oseb, zavarovanih na podlagi 20. točke 15. člena ZZZVZ, je vlada najprej predlagala povišanje premije za več kot 100 odstotkov (Predlogi za povečanje prihodkov za obvezno zdravstveno zavarovanje, MZ 2013), a je bila nazadnje premija zvišana s 14,17 evra na 22,70 evra. Za tedanjih 72.057 samostojnih podjetnikov se je premija najnižjega prispevka povišala s 105 evrov na 123,07 evra mesečno.

posameznikih, v katerih so prekarni portretirani kot “neetični” posamezniki, ki ne ustrezajo idealu postsocialnega prebivalca, ki izpolnjuje zahteve neoliberalne ideologije tako, da poskuša izboljšati sebe in svojo kvaliteto življenja z aktivno samopromocijo in odgovornimi izbirami (Inda 2006: 32).

102

Na koncu tega poglavja želiva opozoriti, da je past konceptualizacij prekarnosti, ki se osredotočajo zgolj na atipične pogoje zaposlovanja, lahko v spregledanju krčenja pravic zaposlenih za nedoločen čas in zmanjševanju mreže varnosti, ki jo je vzpostavila socialna država. Če je nekoč veljalo, da je redna zaposlitev učinkovit način obvarovanja pred tveganjem revščine in socialne izključenosti, danes plačana zaposlitev ne daje več te garancije (Leskošek 2013: 15). Temu pritrjuje naraščujoče število oseb, ki kljub zaposlitvi zaradi različnih razlogov s svojim dohodkom ne zmorejo pokriti temeljnih potreb. Ti razlogi so poleg nizkega zaslužka (oziroma izostajanja izplačil) tudi družinska struktura gospodinjestev (enostarševske družine in družine z veliko otroki so bolj ogrožene), visoke najemnine in življenjski stroški, zadolženost, privatizacija storitev itn. Napredujočo prekarizacijo tako doživlja večina prebivalstva, zagotovo pa imajo nestalne oblike dela in zaslužka pri tem veliko vlogo.

Zdravstveno nezavarovani revni prebivalci

Natalija je mati treh otrok, samohranilka. Po študiju je odšla na specializacijo in kasneje odprla espe, s katerim je dobro zaslužila. Njene težave so se začele v zadnjih petih letih, ko je bilo naročil vse manj. Istočasno jo je zapustil partner. Ker ni več imela rednih prihodkov, se je morala izseliti v manjše stanovanje na obrobju. Večkrat je zaprosila za denarno socialno pomoč, a so jo vedno zavrnil. Prvič zato, ker je imela v lasti manjšo parcelo. Ko je to prodala, pa so ji denarno socialno pomoč spet zavrnil, ker ji je v tistem obdobju sestra parkrat nakazala manjšo vsoto denarja, da je lahko otrokom kupila šolske potrebščine. Že tri leta si ne more privoščiti, da bi plačevala obvezno zdravstveno zavarovanje (seveda pa je tudi brez dopolnilnega). Ko zboli, kar se dogaja pogosto, mora iz Ljubljane priti v Gorico, kjer si izposodi zdravstveno kartico od sestre in upa, da ji bo zdravnica ponovno pogledala skozi prste. (Terenski zapis, marec 2015)

Univerzalna pokritost slovenskega prebivalstva z OZZ se pogosto utemeljuje s tem, da je država poskrbela za določene marginalizirane skupine, med njimi tudi za socialno ogrožene, ki niso zaposleni in ne prejemajo nadomestila za brezposelnost. Zanje OZZ krijejo lokalni proračuni. Pred letom 2012 se je ta pravica udejanjala samostojno, od tedaj pa je neločljivo povezana z uveljavljanjem pravice do denarne socialne pomoči.

A tudi tu lahko prepoznamo zaostrovanje možnosti za uveljavitev te pravice, kar je še posebej očitno po začetku gospodarske krize. Zaradi krize in povečane brezposelnosti je namreč tekmovanje za distribucijo družbenih dobrin (stanovanja, zdravstvo, nadomestilo za brezposelnost, zaposlitev in druge denarne prejemke) vse večje (prim. Hysmans 2000, 2006). Pomanjkanje družbenih dobrin pogloblja hierarhično delitev ljudi na tiste, ki si jih “zaslužijo” in tiste, ki si jih ne. Kar ključno obeležuje čas po letu 2008, je, da se na dnu hierarhije, med

“nezaslužnimi”, znajde vse večje število ljudi, in to ljudi, ki so bili v preteklosti med tistimi, ki naj bi si dobrine “zaslužili” (prim. Hysmans 2000: 768).

Diskurz, ki upravičuje tovrstno hierarhično delitev ljudi, je – kot že omenjeno – del splošnih družbenih sprememb, ki jih zaznamuje ponotranjanje neoliberalnih idej tudi na ravni javnih institucij. Če je za povojno socialno državo veljalo, da je revščino prepoznala kot strukturni učinek prostega trga, zaradi česar je država (kot mehanizem regulacije trga) dolžna prevzeti del odgovornosti za njeno zmanjševanje, je za neoliberalizem značilno iskanje vzrokov za revščino v osebnih značilnostih revnih (Leskošek 2013: 154). Podobno kot pri zgornjih primerih, tudi za revne velja, da so diskreditirani kot neodgovorni posamezniki. Ta neodgovornost se v argumentih kritikov socialne države vidi predvsem kot odvisnost od socialnih programov, pri čemer sta ključna dva vidika: ekonomski in etični. Prvi izpostavlja, da so zaradi socialnih programov revni odvisni od države, namesto da bi bila njihova eksistenca odvisna od zaposlitve. Zato so opisani kot racionalni ekonomski akterji, ki preračunljivo uporabljajo servise socialne države v svojo korist in služijo, ne da bi morali ob tem delati (Rose 2000; prim. Inda 2006: 47). V etičnem smislu pa se odvisnost od države jemlje kot navado, ki posameznike dolgoročno odvrča od samodiscipline in zmanjšuje njihovo sposobnost, da v družbi delujejo kot odgovorni posamezniki. Kritiki trdijo, da socialni programi revne preoblikujejo v pasivne, lene osebe, ki niso več sposobne za delo. Socialna država jim tako ne pomaga, temveč ustvarja ekonomsko in etično vprašljive prebivalce, ki so “zaklenjeni v revščino” (Inda 2006: 48), brez etike, ponosa in avtonomije. Vloga postsocialne države pa je, da jih poskuša prek različnih javnih in zasebnih institucij (tudi represivnih) preoblikovati v etične, aktivne in samostojne posameznike (ibid.: 46).

Spremembe slovenske socialne zakonodaje v letih 2007 in 2010 sledijo sorodni logiki, saj je bila njihova nujnost utemeljena na podobnih prepričanjih o prejemnikih socialnih denarnih prejemkov in o obstoječem sistemu socialne zaščite. Tako se nanašajo predvsem na psihološke ocene o pasivnosti in nemotiviranosti prejemnikov pomoči, “ki naj bi bile posledica tako njihovih osebnih lastnosti kot tudi dosedanjega ‘radodarnega’ modela socialne države, ki te lastnosti podpira ali jih celo ustvarja. Pri tem gre za več diskurzov. Prvi izhaja iz prepričanja, da si ljudje neutemeljeno kopičijo socialne prejemke, in tako izkoriščajo sistem socialnih pomoči. Drugi diskurz se nanaša na predpostavko, da ljudje goljufajo in zlorablajo sistem socialnih pomoči. In tretji patologizira prejemnike s tem, da poudarja razvijanje odvisnosti od pomoči” (Leskošek 2013: 164). Zato je bil cilj nove socialne zakonodaje sprejem ukrepov za aktiviranje socialno ogroženih, kar naj bi dosegli predvsem s povečanim nadzorom, ki bi onemogočil zlorabo sistema in zagotovil, da pomoč pride v roke tistih, ki so dejansko “zaslužni”.

Podreditev zdravstvenega zavarovanja pravici do denarne socialne pomoči

Pomembna novost nove socialne zakonodaje je, da posameznik, ki je socialno ogrožen, do zdravstvenega zavarovanja ne dostopa več neodvisno, kot je to veljalo v

preteklosti, ampak je bila vzpostavljena neposredna povezava med izpolnjevanjem pogojev za pridobitev denarne socialne pomoči (DSP)²⁶ in kritjem prispevka za OZZ. Pravica do OZZ je postala pogojena z upravičenostjo do socialne pomoči in ker ji je podrejena, nanjo vplivajo vsakršne spremembe – običajno v smeri vse večje selektivnosti – postopka za pridobitev DSP.

Slednje je bistveno, saj so istočasne spremembe drugega zakona (ZSVarPre)²⁷ temeljito reorganizirale postopek za pridobitev DSP, njihov namen pa je bil predvsem omejitev dostopa do te oblike pomoči in s tem povezan povečan nadzor. Uvedena je bila enotna vstopna točka za vse denarne prejeme, določen vrstni red uveljavljanja pravic in omogočen dostop do 24 uradnih zbirk osebnih podatkov o dohodkih in premoženju oseb (Dremelj et al. 2013: 59).²⁸ Sočasno pa je zakon opredelil tudi kopico starih in novih pogojev, ki jih mora prejemnik DSP izpolnjevati. Strokovna javnost je bila do predloga nove zakonodaje izredno kritična in je opozarjala na škodljive posledice, ki se bodo zaradi zaostritve pogojev za prejetanje DSP, večjega nadzora idr.²⁹ kazale predvsem v zmanjšanju števila upravičencev do DSP ter večanju revščine med prebivalstvom.

104

Pri povezavi med upravičenostjo za pridobitev pravice do DSP ter pravice do kritja prispevka za OZZ so sicer upoštevane določene olajševalne okoliščine. Osebe, ki želijo uveljaviti to pravico, morajo izpolnjevati pogoje za DSP na ravni premoženja, a se denarni pomoči lahko odpovejo, če ne izpolnjujejo nekaterih drugih pogojev.³⁰ Ne glede na to pa se še vedno pojavljajo ovire, zaradi katerih posamezniki nimajo dostopa do OZZ. Nekatere se vežejo na pogoje, ki določajo cenzus na premoženje, kot kaže Natalijina izkušnja. Tako osebe ne izpolnjujejo pogojev zaradi prevelikih kvadratur nepremičnin (tudi kadar te niso v uporabi ali jih ni mogoče prodati), previsokih prihrankov na računu, ki niso namenjeni preživetju (plačilo varščine za najemnino, plačilo šolnine itn.) ali previsokih dohodkov, saj se pri izračunu ne upošteva zadolženost gospodinjstva ali plačevanje tržnih najemnin, ki znižujejo razpoložljiva sredstva gospodinjstva. Drugi sklop ovir se pojavlja pri osebah, ki zaradi različnih razlogov nimajo oziroma ne morejo prijaviti stalnega

²⁶ Povezavo vzpostavlja 1. odstavek 30. člena ZUPJS-C (Uradni list RS, št. 99/13): Državljeni Republike Slovenije in tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje, so upravičeni do plačila prispevka za obvezno zdravstveno zavarovanje, če so upravičeni do denarne socialne pomoči ali izpolnjujejo pogoje za pridobitev denarne socialne pomoči /.../ O tej pravici odloča Center za socialno delo po uradni dolžnosti, ko oseba uveljavlja pravico do DSP (3. odstavek). Te osebe v OZZ prijavi in odjavi ZZZS (po 21. točki 15. člena ZZZZZ), prispevek za OZZ pa plačuje občina, kjer ima prosilec prijavljeno stalno prebivališče (4. odstavek).

²⁷ Zakona o socialno-varstvenih prejemkih.

²⁸ Veliko sprememb se nanaša na določila o višini premoženja. V postopku reševanja vloge za DSP se ugotavlja tudi primernost stanovanja ali hiše, obenem pa se je začel uveljavljati 128. člen Zakona o dedovanju, ki dedovanje premoženja po osebi, ki je uživala pomoč, lahko omeji in z njim povrne del stroškov, ki jih je država namenila v obliki denarnih prejemkov.

²⁹ Med drugim tudi večjega obsega krivdnih razlogov, zaradi katerih posamezniku odvzamejo pravico do DSP.

³⁰ Denimo, če ne izpolnjujejo pogojev za DSP zaradi krivdnih razlogov. Na ta način se tudi izognejo obremenitvi nepremičnine v korist države, saj prispevki za kritje OZZ niso podvrženi določilu Zakona o dedovanju. A to določilo je zelo splošno in govori zgolj o uživanju pomoči v skladu s predpisi o socialnem varstvu. Ker ne opredeljuje vrste pomoči, temveč vračanje prejemkov določa v drugih aktih, bi oblasti lahko v prihodnosti med prejeme, ki se posthumno vračajo, uvrstile tudi kritje prispevka za OZZ.

prebivališča (Pistotnik in Lipovec Čebren 2015). Slednje je namreč osnova za sprožitev uradnega postopka, zato te osebe nimajo možnosti niti za presojo, ali so do DSP sploh upravičene. Zadnji sklop ovir pa se nanaša na dolgotrajnost postopkov, saj pri čakanju na odobritev DSP oziroma ob zamudah pri podaljševanju vlog za DSP prihaja do začasnih prekinitev kritja prispevka za OZZ. Poleg navedenih ovir pri dostopu do OZZ zagotovo obstajajo tudi druge, saj so pri tolikšnem številu pogojev, ki jih morajo izpolnjevati prejemniki DSP, različni prepleti okoliščin, ki proizvajajo prepreke, neizogibni.

Na osnovi zapisanega ni presenetljivo, da se je število oseb, ki jim OZZ krijejo občine, znižalo³¹ (Pistotnik in Lipovec Čebren 2015). Iz statističnih podatkov sicer razberemo določena nihanja v številu teh oseb³², vseeno pa zaznavamo trend zmanjševanja oseb, ki imajo pravico, da jim zaradi pomanjkanja sredstev OZZ krijejo občine stalnega prebivališča in bi drugače lahko ostale nezavarovane. Sklepava, da vse večji odstotek prebivalstva živi v revščini, nova socialna zakonodaja pa tega trenda tudi zaradi zaostritve pogojev za upravičenost do DSP ne naslavlja učinkovito. Kljub naraščanju brezposelnosti in višanju odstotka oseb, ki živijo pod pragom tveganja revščine, občine manj osebam krijejo OZZ, čeprav bi moral biti ta trend ravno nasproten. Ker je nova socialna zakonodaja prinesla poslabšanje položaja nekaterih skupin prebivalstva, je resda vlada že 2013 sprejela določene ukrepe³³, a je ob tem ohranila temeljna načela v letu 2012 sprejete zakonodaje (Spremembe socialne zakonodaje, MDDSZ 2012).

Navedene premike na področju socialne zakonodaje jemljeva kot nadaljevanje sistematičnega "iztiskanja" najrevnejših prebivalcev iz OZZ. To bo imelo za posledico zviševanje števila nezavarovanih oseb in s tem oviranje njihovega dostopa do zdravstvenih storitev. Učinke zakonskih določb, ki so uvedle pogojevanje dostopa do OZZ z upravičenostjo do DSP, zlahka umestimo v širše paradigmatške spremembe, ki vodijo od socialne k postsocialni državi. Spremembe socialne zakonodaje, ki so integrirale tudi področje zdravstvenega zavarovanja, proizvajajo upravičenca do DSP, ki mora izpolnjevati množico pogojev, da si jo dejansko "zasluži". To pa je takrat, ko je resnično popolnoma osiromašen, obenem pa se ves čas aktivno trudi izboljšati svoj položaj na trgu dela, četudi z neplačanim delom, saj bi bil drugače izločen iz programov socialne pomoči. Nova socialna zakonodaja torej teži k temu, da bi pomoč zagotavljala zgolj ozkemu sloju najrevnejših, ki jih izpostavi nenehnemu podrejanju formalnim okvirom in dokazovanju svoje etičnosti. Ostalim, ki imajo še nekaj mizernega premoženja, pa ne zagotavlja pomoči pri izboljšanju položaja, temveč jih prepušča vse bolj tveganim preživetvenim strategijam in občutku krivde, da so sami odgovorni za lastno izključenost.

³¹ Med 30. 9. 2008 in 30. 6. 2014 se je število teh oseb znižalo z 68.839 na 62.521.

³² Leta 2011 je bilo tako zavarovanih le 53.533. Tega števila ne gre pripisati novi socialni zakonodaji, saj je leta 2012 število tako zavarovanih oseb opazno višje kot leta 2011.

³³ V oktobru 2013 je tako sprejela najnujnejše spremembe in dopolnitve ZUPJS ter ZSVarPre, ki naj bi izboljšale položaj najbolj socialno ogroženih skupin prebivalstva.

Sklep: prebivalstvo, podvrženo centripetalni sili

Da zakonodaja od konca leta 2011 zagotavlja obvezno zdravstveno zavarovanje vseh otrok, zagotavljajo tudi na Zavodu za zdravstveno zavarovanje Slovenije. "Edina izjema so ljudje oziroma otroci tistih ljudi, ki v Sloveniji bivajo ilegalno, in pa ljudje, ki si kljub pozivom obveznega zdravstvenega zavarovanja *nočejo* urediti. Med njimi so tudi nekateri brezdomci, ki pa si lahko, če to *želijo*³⁴, uredijo obvezno zdravstveno zavarovanje prek centra za socialno delo," je povedal Damjan Kos z ZZZS (Sedlar 2013).

106 Kot sva poskušali pokazati na primeru vse težjega dostopa do zdravstvenega zavarovanja, se socialna država razgrajuje postopoma. To se najprej opazi v krčenju pravic najbolj *robnih*, najbolj marginaliziranih delov prebivalstva (izbrisanih, migrantov brez državljanstva ali/in brez stalnega prebivališča). Kasneje pa se proces odtegotovanja pravic vztrajno širi naprej: iz robnih skupin se krčenje pravic *centripetalno* nadaljuje k ostalim delom prebivalstva (prekarnim delavcem, najrevnejšim idr.). To med drugim omogoča mehanizem produkcije drugega, ki selekcijo dostopa do pravic opravičuje z diskriminiranjem socialno izključenih prebivalcev kot "nezaslužnih" (lenih, goljufivih, izkoriščevalskih) posameznikov. Ker izključene skupine ostalemu prebivalstvu običajno predstavljajo druge, s katerimi se ne morejo identificirati, so za ukinjanje njihovih pravic neodzivni, nedovzetni. Ali kot pravi Feldman (1996), gre za "kulturno anestezijo", ki pomaga utišati neprijetne, protislovne razmere, izkušnje in občutke tistih, ki so konstruirani v kulturnega drugega. Utišani so zato, ker bi, če bi postali javni, začeli spodkopavati normalizirajoče, tihe predpostavke vsakdanjega življenja in legitimnost oblasti (Feldman 1996; glej tudi Zorn 2003: 92–93). Vse dokler so prebivalci "kulturno anestezirani", ne opazijo, da je ukinjanje pravic eni skupini ljudi znak razkrajanja celotnega družbenega sistema, s tem pa omogočajo nemoteno nadaljevanje procesa odtegotovanja pravic ter utrjevanje postsocialne države.

Produkcija drugega je kompleksen proces, v katerem sodelujejo mnogi akterji, vključno z javnimi institucijami. Njen rezultat je potiskanje različnih družbenih skupin na margino, izven polja zaznave in s tem v nevidnost. Ko jih javne institucije ne zaznajo več, so razrešene odgovornosti za njihovo dobrobit, s tem pa reproducirajo logiko postsocialne države – prepuščajo ljudi lastni iznajdljivosti in prevzemanju individualne krivde za svojo situacijo. Podobno dinamiko opazimo tudi na področju dostopa do OZZ. ZZZS namreč trdi, da zdravstveno nezavarovanih ni veliko.³⁵ Vendar pa ZZZS pravzaprav ne razpolaga s podatkom o številu vseh nezavarovanih oseb v Sloveniji. Institucija o tem vodi kvartalno statistiko, podatek pa pridobi iz primerjave števila oseb s prebivališčem v Sloveniji in števila zavarovanih oseb. Ker je OZZ obvezno, ZZZS mesečno poziva nezavarovane osebe k ureditvi zavarovanja, a le tiste, ki so državljanji Slovenije in imajo tu stalno prebivališče, ne pa tudi tujcev s stalnim prebivališčem v Sloveniji. Hkrati pa ZZZS

³⁴ Besedi sva v poševni tisk postavili avtorici.

³⁵ Po podatkih ZZZS je bilo 30. 6. 2014 v Sloveniji več kot eno leto nezavarovanih 2458 oseb (Pistotnik in Lipovec Čebren 2015).

ne razpolaga niti s podatkom, koliko je nezavarovanih tujcev, ki imajo dovoljenje za začasno prebivanje, čeprav izpolnjujejo pogoje za vključitev v OZZ, niti koliko je nezavarovanih dnevnih migrantov, ki so v Sloveniji zaposleni, a imajo stalno prebivališče v tujini. Ob tem pa iz uradnih evidenc tako ali drugače izpadejo tudi druge skupine, ki sva jih obravnavali v tekstu. Pri prekarnih delavcih morava izpostaviti dejstvo, da ZZZS običajno navaja le število oseb, ki so nezavarovane več kot eno leto. To je smiselno, saj se evidenca zelo hitro spreminja. Vendar pa so mnogi prekarni delavci izpostavljeni cikličnemu izmenjavanju zavarovanosti in nezavarovanosti, ki traja krajša obdobja, temu (novejšemu) družbenemu pojavu pa se ne posveča nobene pozornosti. Poleg tega v evidence nezavarovanih niso uvrščene niti osebe, ki imajo dolg do ZZZS in zato zadržane pravice do zdravstvenih storitev. Kot sva že pokazali, jih ZZZS šteje med zavarovance, čeprav so *de facto* nezavarovani, saj ne morejo (brezplačno) dostopati do nenujnih zdravstvenih storitev. In nazadnje, čeprav so revni državljani Sloveniji povečini del statistik nezavarovanih, pa se v njihovem primeru popolnoma ignorira strukturne razloge, zaradi katerih se ne morejo zavarovati. Kot je mogoče sklepati iz navedka na začetku poglavja, se nezavarovanost teh oseb pripisuje zgolj njihovi neaktivnosti, saj naj bi si zdravstveno zavarovanje lahko uredili, če bi tako "želeli".

Iz zapisanega jasno izhaja, da se krog oseb, ki izpadajo iz sistema OZZ nezadržno širi, a je ta problem v slovenski družbi potisnjen v ozadje. Če se v prihodnje želimo izogniti družbeni škodi, ki jo dokazano povzroča omejevanje dostopa do zdravstva za vse več ljudi, ga je nujno presekati in začeti iskati rešitve. V okoliščinah postsocialne države bodo te morale upoštevati realne družbene spremembe, obenem pa brezpogojno stremeti k načelom enakosti, pravičnosti in univerzalnosti.

LITERATURA

- ALBREHT, Tit; KLAZINGA, Niek
2010 Balancing equity and efficiency through health care policies in Slovenia during the period 1990–2008. *Zdravstveno varstvo* 49, št. 2, str. 49–60.
- BACER, Gay
2004 Deadly inequality in the health care "Safety Net": uninsured ethnic minorities' struggle to live with life-threatening illnesses. *Medical Anthropology Quarterly* 18, št. 2, str. 258–275.
- BOFULIN, Martina; BEŠTER, Romana
2010 Enako zdravstvo za vse?: imigranti v slovenskem zdravstvenem sistemu. V: M. Medvešek, R. Bešter (ur.), *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 270–311.
- COSTITUZIONE DELLA REPUBBLICA ITALIANA
1947 *Costituzione della Repubblica Italiana*. <http://www.senato.it/documenti/repository/relazioni/libreria/Costituzione_anastatica.pdf> [1. 6. 2015].
- DREMELJ, Polona [et al.]
2013 *Ocena učinkov izvajanja nove socialne zakonodaje*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo. <http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/sociala/ocena_ucinkov_soc_zakonodaja_irssv_2013.pdf> [22. 11. 2014].
- FELDMAN, Allen
1994 Cultural anesthesia: from desert storm to rodney king. *American Ethnologist* 21, št. 2, str. 404–418.

HORTON, Sarah

2004 Different subjects: the health care system's participation in the differential construction of the cultural citizenship of Cuban refugees and Mexican immigrants. *Medical Anthropology Quarterly* 18, št. 4, str. 472–489.

HUYSMANS, Jef

2000 The European Union and the securitisation of migration. *Journal of Common Market Studies* 38, št. 5, str. 751–777.

2006 *The politics of insecurity: fear, migration and asylum in the EU*. London, New York: Routledge.

INDA, Jonathan Xavier

2006 *Targeting immigrants: government, technology, and ethics*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell.

KANJUO MRČELA, Aleksandra; IGNJATOVIĆ, Miroljub

2004 Neprijazna fleksibilizacija dela in zaposlovanja – potreba po oblikovanju varne fleksibilnosti. V: I. Svetlik, B. Ilič (ur.), *Razpoke v zgodbi o uspehu: primerjalna analiza upravljanja človeških virov v Sloveniji*. Ljubljana: Sophia. Str. 230–258.

KERSNIK, Janko

2001 Determinants of customer satisfaction with the health care system, with the possibility to choose a personal physician and with a family doctor in a transition country. *Health Policy* 7, str. 155–164.

LESKOŠEK, Vesna

2013 Vpliv paradigmatških sprememb. V: U. Zorman (ur.), *Revščina zaposlenih*. Ljubljana: Sophia. Str. 149–170.

LESKOŠEK, Vesna [et al.]

2013 Sklep. V: U. Zorman (ur.), *Revščina zaposlenih*. Ljubljana: Sophia. Str. 201–206.

LIPOVEC ČEBRON, Uršula

2011a Reformiranje zdravstvenega sistema Slovenije: med “lustracijskimi” in “jugonostalgičnimi” težnjami. *Etnolog* 21, str. 179–201.

2011b *Izbrisani prebivalci brez zdravstvenega državljanstva: medicinsko-antropološka študija: doktorska disertacija*. Ljubljana: [U. Lipovec Čebtron].

LIPOVEC ČEBRON, Uršula; SVETEL, Marjeta; PISTOTNIK, Sara

2015 *Zdravstveno marginalizirane skupine: prepreke, ovire, nepremostljivi zidovi do zdravja*. [Neobjavljeno poročilo o oceni potreb, projekt “Skupaj za zdravje”]. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje.

MARKOTA, Mladen; ALBREHT, Tit

2001 Slovenian experience on health insurance (re)introduction. *Croatian Medical Journal* 42, št. 1, str. 18–23.

MARKOTA, Mladen [et al.]

1999 Slovenian experience on health care reform. *Croatian Medical Journal* 40, št. 2, str. 190–194.

MATTHIES, Aila-Leena

2014 How participation, marginalization and welfare state are connected. V: A.-L. Matthies, L. Uggerhøj (ur.), *Participation, marginalization and welfare services*. Burlington: Ashgate. Str. 3–19.

MIPEX

2015 MIPEX - Country Report for EQUI-HEALTH. [Projektno gradivo]. Brussels: International Organisation for Migration.

NACIONALNO SOCIALNO POROČILO

2014 *Nacionalno socialno poročilo (30. 6. 2013–1. 7. 2014)*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. <www.mddsz.gov.si> [2. 2. 2015].

NAVODILO ZA SPREJEM PACIENTOV

2014 *Navodilo za sprejem pacientov v zdravstveno obravnavo v ambulantah nujne medicinske pomoči oziroma v sprejemnih ambulantah v bolnišnicah ter za obračun opravljenega dela*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje. <www.mz.gov.si/fileadmin/mz.go> [15. 10. 2014].

PECK, Jamie

2001 *Workfare states*. New York: The Guilford Press.

PISTOTNIK, Sara; LIPOVEC ČEBRON, Uršula

2015 *Predlogi sistemskih ukrepov za lažji dostop do zdravstvenega zavarovanja in do zdravstvenega varstva za odrinjene skupine*. [Neobjavljeno poročilo projekta “Skupaj za zdravje”]. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje.

POPRAVEK NAVODIL ZA SPREJEM PACIENTOV

2010 *Popravek Navodil za sprejem pacientov v zdravstveno obravnavo v ambulantah nujne medicinske pomoči oziroma v sprejemnih ambulantah v bolnišnicah ter za obračun opravljenega dela*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje. <www.zd-velenje.si/dokumenti/navodila.pdf> [15. 10. 2014].

PRAVILA OBVEZNEGA ZDRAVSTVENEGA ZAVAROVANJA

2003 *Pravila obveznega zdravstvenega zavarovanja*. *Uradni list RS*, št. 30.

PRAVILNIK O ODPISU

2006 *Pravilnik o odpisu, obročnem plačilu in odlogu plačila dolga iz naslova prispevkov za obvezno zdravstveno zavarovanje*. *Uradni list RS*, št. 129.

PREDLOGI ZA POVEČANJE PRIHODKOV

2013 *Predlogi za povečanje prihodkov za obvezno zdravstveno zavarovanje – interventni zakon*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje. <http://www.mz.gov.si/si/medijsko_sredisce/novica/article/670/6676/02049db953a812350c5fc23c0789a30e/> [15. 1. 2015].

PRECIARIAS A LA DERIVA

2004 *A la deriva por los circuitos de la precariedad femenina*. Madrid: Traficantes de Sueños.

ROSE, Nikolaz

2000 *Governing liberty*. V: R. Ericson, N. Stehr (ur.), *Governing modern societies*. Toronto: University of Toronto Press. Str. 141–176.

ROSTILA, Mikael

2013 *Social capital and health inequality in European welfare states*. New York: Palgrave Macmillan.

SEDLAR, Alma M.

2013 *Otroci brez obveznega zdravstvenega zavarovanja – novi izbrisani?* <http://www.siol.net/novice/slovenija/2013/09/otroci_brez_obveznega_zdravstvenega_zavarovanja.aspx> [21. 1. 2015].

SMOLEJ, Simona; RIHTER, Liljana; BOŠKIČ, Ružica

2013 *Rezni zaposleni v Sloveniji: med statistiko in vsakdanjim življenjem*. V: U. Zorman (ur.), *Revščina zaposlenih*. Ljubljana: Sophia. Str. 35–76.

SPREMEMBE SOCIALNE ZAKONODAJE

2013 *Spremembe socialne zakonodaje*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. <http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/sociala/opomnik_spremembe_socialne_zakonodaje_-_brifing_za_novinarje.docx> [17. 1. 2015].

TICKTIN, Miriam

2006 *Where ethics and politics meet: the violence of humanitarianism in France*. *American Ethnologist* 33, št. 1, str. 33–49.

TOTH, Martin

2003 *Zdravje, zdravstveno varstvo, zdravstveno zavarovanje*. Ljubljana: Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije.

USTAVA REPUBLIKE SLOVENIJE

1991 *Ustava Republike Slovenije*. Ljubljana: Skupščina Republike Slovenije. <<http://www.dz-rs.si/?id=150&docid=28&showdoc=1>> [1. 3. 2015].

VERLIČ CHRISTENSEN, Barbara

2002 *Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

VIDMAR HORVAT, Ksenija [et al.]

2012 *Socialni položaj samozaposlenih v kulturi in predlogi za njegovo izboljšanje s poudarkom na temi preživetvene strategije na področju vizualnih umetnosti*. [Končno poročilo raziskovalnega projekta]. Ljubljana: MIZKŠ.

ZAKON O SOCIALNO VARSTVENIH PREJEMKIH

2010 *Zakon o socialno varstvenih prejemkih (ZSVarPre)*. *Uradni list RS*, št. 61.

ZAKON O SPREMEMBAH IN DOPOLNITVAH

2014 *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona za uravnoteženje javnih financ (ZUJF-C)*. *Uradni list RS*, št. 95.

ZAKON O ZDRAVSTVENEM VARSTVU

2006 Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju (uradno prečiščeno besedilo) (ZZVZZ-UPB3). *Uradni list RS*, št. 72.

ZORN, Jelka

2010 Vpisani kot delavci, izbrisani kot Neslovenci: pogled izbrisanih na obdobje tranzicije. V: N. Kogovšek, B. Petković (ur.), *Brazgotine izbrisa: prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut. Str. 19–78.

WALTERS, William

2004 Secure borders, safe haven, domopolitics. *Citizenship Studies* 8, št. 3, str. 237–260.

BESEDA O AVTORICAH

Uršula Lipovec Čebtron, dr., je docentka za kulturno in socialno antropologijo, od leta 2001 zaposlena na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer predava medicinsko antropologijo, antropologijo migracij in druge predmete. Kot raziskovalka je sodelovala pri mnogih nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih projektih. V zadnjem času se ukvarja predvsem z raziskavami na področju medicinske antropologije; raziskuje dostop do sistema zdravstvenega varstva za deprivilegirane dele prebivalstva in zdravstvene vidike migracij. Znanstvene članke o teh temah objavlja v različnih slovenskih in tujih publikacijah.

Sara Pistotnik je doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Na istem oddelku je diplomirala na temo izbrisa, nato pa je kot raziskovalka sodelovala pri vrsti nacionalnih in mednarodnih projektov, ki so obravnavali različne teme s področja migracij. Zanimajo jo predvsem institucionalni okvirji, v katere se umestijo različni mehanizmi družbenega izključevanja, trenutno pa se posveča dostopu do zdravstvenega varstva za različne odrinjene skupine prebivalstva.

ABOUT THE AUTHORS

Uršula Lipovec Čebtron, PhD, is a professor of cultural and social anthropology, who has been employed at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, where she lectures medical anthropology, anthropology of migrations and other courses, since 2001. As a researcher she has participated in many national and international research projects. Recently, she has focused on research into medical anthropology; she also researches access to the health care system for deprivileged segments of the population, and the health aspects of migrations. She regularly publishes scientific articles on these themes in Slovene and foreign publications.

Sara Pistotnik is a doctoral student at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology. She graduated from the same department with a dissertation on the theme of the „erased“, and later as a researcher participated in a range of national and international projects dealing with various themes related to migrations. She is particularly interested in the institutional frameworks in which various mechanisms of social exclusion are embedded, and presently focuses on access to health care for marginalised groups of the population.

SUMMARY

The illusion about universal access to health insurance: non-citizens, the precariat, and poor inhabitants without health insurance

The article addresses the process of exclusion from access to social rights that affects an increasing number of inhabitants. The authors analyse this process based on the increasingly difficult access to health insurance, showing that the welfare state is gradually dismantled. This process first shows in the reduction of the rights of the most marginal segments of the population (the “erased”, migrants without citizenship and/or permanent residence). Later, the process of withdrawing rights persistently and centripetally spreads from these marginal groups to other segments of the population (precarious workers, the poorest, etc.). The gradual reduction of health care rights is analysed through the changes in legislation and social and health policies, but also based on a range of qualitative researches. The authors thus show that the field of distribution and, consequently, the access to various social benefits, including health care, was delimited at the level of citizenship (or permanent residence) in the early 1990s. In the following decades, an increasing number of citizens have been ousted from this field. The article thus first addresses the reduction of access to health insurance for non-citizens, and in the following chapters for precarious workers and the poorest inhabitants of Slovenia. They show that this process of exclusion ensues through the mechanism of producing the “Other”, justifying selective access to rights by discriminating socially excluded inhabitants as “undeserving” (lazy, deceitful, exploiting) individuals. The article shows that the production of the “Other” is a complex process, involving many actors and including public institutions. This process results in that various social groups are pushed to the margin, beyond the field of perception, and thus into invisibility. When the public institutions no longer perceive them, they are then absolved from the responsibility for their welfare, thus reproducing the logic of the post-welfare state, which leaves people to their own devices and makes them assume individual guilt for their situation.

KULTURNA DEDIŠČINA MAJEV

Odločanje staroselcev v izobraževalni in kulturni politiki Mehike

Marija Mojca Terčelj

113

IZVLEČEK

Pravica staroselskih ljudstev do nemotenega dostopa in soupravljanja z lastno kulturno dediščino je bila uradno deklarirana že leta 1989, v *Konvenciji Mednarodne organizacije za delo, št. 169 o pravicah staroselskih ljudstev in plemenskih skupnosti*. Ta namreč določa pravice avtohtonega prebivalstva do zemlje, tradicije, jezika in vseh drugih človekovih pravic, brez diskriminacije. Konvencija postavlja zahtevo po posvetovanju s predstavniki staroselskih ljudstev in je skupaj z *Deklaracijo OZN o pravicah staroselskih ljudstev* iz leta 2006, osrednji mednarodni normativ za zaščito domačinskih kultur. Problem je, kaj je za koga kulturna dediščina in kdo je odgovoren za njeno varovanje. Na primeru pred-kolonialnih arheoloških spomenikov Jukatana, ki so vpisani na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine, skuša prispevek prikazati razhajanja med uradno kulturno politiko in prakso ter zahtevami še živečih lokalnih skupnosti.

Ključne besede: kulturna dediščina, staroselci, soupravljanje, identiteta, Maji

ABSTRACT

The right of indigenous peoples to unrestricted access and co-management of their own cultural heritage was officially declared already in 1989, by Convention No. 169 of the International Labour Organisation on the rights of indigenous tribal and peoples. This convention indeed lays down the rights of indigenous peoples to land, traditions, language, and all other human rights without discrimination. The convention requires that the representatives of indigenous peoples are consulted on issues that affect them, and together with the Declaration of the United Nations on the rights of indigenous peoples from 2006 represents the principal international standard for the protection of indigenous cultures. The problem lies in who defines what cultural heritage is, and who is responsible for its protection. Referring to the case of the pre-colonial archaeological monuments of Yucatan, which have been entered in the UNESCO World Heritage List, the article describes the discrepancies between the official cultural strategy and practice and the demands of the surviving local communities.

Keywords: cultural heritage, indigenous people, co-management, identity, Maya

Uvod

Pravica staroselskih ljudstev do nemotenega dostopa in soupravljanja z lastno kulturno dediščino je bila uradno deklarirana že v *Konvenciji Mednarodne*

organizacije za delo (MOD) št. 169 o pravicah staroselskih ljudstev in plemenskih skupnosti (1989)¹. Ta namreč določa pravice avtohtonega prebivalstva do zemlje, tradicije, jezika in vseh drugih človekovih pravic, brez diskriminacije. Konvencija postavlja zahtevo po posvetovanju s predstavniki staroselskih ljudstev o vseh zadevah, ki se jih tičejo, in prepoveduje uporabo kakršnega koli nasilja in kršenja njihovih pravic. Posamezne države podpisnice so se z ratifikacijo konvencije zavezale, da temu prilagodijo svojo zakonodajo in staroselcem omogočijo več soupravljanja.² Je prva konvencija Organizacije združenih narodov (OZN), ki postavlja samoopredelitev staroselskih ljudstev kot eno glavnih načel identifikacije. Njena vsebina je bila dopolnjena v *Deklaraciji OZN za pravice staroselskega prebivalstva*, ki jo je Generalna skupščina OZN sprejela junija 2006.³

114

Do zdaj poznamo nekaj uspešnih primerov, ko so domačinske lokalne skupnosti na podlagi *Konvencije MOD št. 169* dosegle pravico do zemljišč, ki jim po zakonu pripadajo, oz. do delnega soodločanja glede prostorskega razvojnega plana ozemlja, ki uradno pripada tako nacionalni državi kot staroselskim skupnostim.⁴ Z uradnega vidika ti primeri posegajo bolj na področje pravic do ozemlja kot kulturne dediščine,⁵ ki pa je po prepričanju staroselcev *implicito* njen neločljivi del. Za Maje z Jukatana, ki smo jih preučevali med letoma 2000 in 2014⁶, ozemlje (teritorij) ne predstavlja le osnove materialne eksistence, obdelovalnih površin in pravne posesti, ampak je hkrati tudi osnova družbenega dogajanja in duhovnosti.

¹ *ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention No. 169* <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>>.

² Prvi državi, ki sta ratificirali Konvencijo MOD št. 169, sta bili Norveška in Mehika leta 1991; leta 1993 sta jo ratificirala Peru in Paragvaj, nato še Ekvador, Argentina, Kolumbija, Bolivija, Kostarika, Honduras, Danska, Gvatemala, Nizozemska in Fidži. Nova Zelandija in Avstralija sta jo delno ratificirali, ZDA jo še danes ignorira.

³ *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Paris, 2006* <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/IPeoples/UNDRIPManualForNHRIs.pdf>> <http://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf>.

⁴ Leta 2001 je npr. Medameriško sodišče za človekove pravice v Kostariki obravnavalo primer lokalne skupnosti Mayagna Awas Tingni iz Nikaragve. V skladu z Ameriško konvencijo o človekovih pravicah in Konvencijo MOD št. 169 je sodišče odločilo, da je država Nikaragva prekršila lastninske pravice skupnosti Awas Tingni. Leta 2009 je Medetnična staroselska zveza za razvoj perujskega pragozda (*Asociación Interétnica de Desarrollo de la Selva Peruana*) dosegla, da je vlada začasno umaknila novelo pravnih dekretov, ki je tujim in domačim naftnim ter rudarskim družbam zagotovila legalni nakup zemljišč in licenc za črpanje in predelavo naravnih virov. S temi dekreti je vlada namreč skrečila Zakon o predhodnem posvetovanju z avtohtonim prebivalstvom (*Ley de consulta previa a los pueblos indígenas u originarios, reconocido en el convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo*) in s tem kršila 2. in 13. člen mednarodne Konvencije MOD št. 169, ki ga je bila ratificirala leta 1993.

⁵ Kar se tiče kulturne dediščine, so pravice staroselskega prebivalstva v Konvenciji MOD št. 169 določene zelo splošno, in sicer v njenem členu 5. in členu 6.1.

⁶ Avtorica prispevka je v obdobju 2000–2001 izvedla postdoktorsko raziskavo na temo “Etnične identitete in medkulturni odnosi na Jukatani” (*Identidades étnicas y relaciones interculturales en Yucatán*), in sicer v okviru seminarja pri redn. prof. dr. Estebanu Krotzu na Avtonomni univerzi Jukatana, Mérida v Mehiki. Leta 2010 je prejela prestižno štipendijo mehiške vlade “Genaro Estrada” za raziskavo “Sveti čas in prostor v identiteti Majev” (*El Tiempo Cíclico y el Espacio Sagrado en la Persistencia de la Identidad Maya*) in ponovno sodelovala z Unidad de Ciencias Sociales UADY. Od leta 2011 do 2014 je bila vključena v projekt ARRS “Astronomske osnove arhitekture in urbanizma Majev”, (vodja projekta dr. Ivan Šprajc, Inštitut za prostorske in antropološke raziskave ZRC SAZU, v sodelovanju z Inštitutom za medkulturne študije UP FHŠ); avtorica je tudi tokrat sodelovala z že navedenim inštitutom UADY v Meridi, Mehika.

Zborovanje majevskih starih staršev in otrok – začetek medgeneracijskega projekta nesnovne kulturne dediščine Mravljica v Museo de la Guerra de Castas, Tihosuco, Jucatan. (Foto: Mojca Terčelj, 2010)

Je simbolni prostor, ki ga naseljujejo predniki ter transcendentalna bitja in zato prostor identitete, ki ga zaznamujejo konkretni mejniki. Torej je prostor neločljivo povezane snovne in nesnovne kulturne dediščine.

Preden preidemo na problematiko pričujočega prispevka, je potrebno določiti nekaj bistvenih pojmovnih izhodišč: 1. kdo sploh je staroselsko prebivalstvo; 2. kaj je kulturna dediščina in kaj njeno varovanje in 3. kako kulturno dediščino pojmujejo staroselci. S tem nakazujemo, da pojem dediščine ni enoznačna kategorija. V pričujočem članku bomo skušali na podlagi zgodovinsko-primerjalne analize primera (kulturna dediščina Majev – soodločanje staroselcev v izobraževalni in kulturni politiki Mehike) razložiti večplastnost problematike. V epistemološko-metodoloških izhodiščih povzemamo tako emski kot etski pristop, torej ne le mednarodne in nacionalne zakonodaje ter vidik stroke, pač pa tudi pogled domačinskega, marginaliziranega in s tem ranljivega prebivalstva na obravnavano problematiko.

Opredelitev pojmov

Staroselsko prebivalstvo

V devetdesetih državah na vseh celinah živi približno 370 milijonov staroselskih prebivalcev.⁷ OZN jih definira kot “prvotne prebivalce”, “rodovno-

⁷ *Indigenous Peoples and the Development Agenda: Beyond 2015*. <<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/Post-2015/IPs-and-Post-2015.pdf>>.

plemenska”, “staroselska” ali “domorodna” oz. “domačinska” (prevod izraza *native*) in “avtohtona ljudstva”.⁸ “Njihove korenine segajo do tistih predkolonialnih kultur, ki so se na nekem območju razvile še pred prihodom osvajalcev. Sebe razumejo kot poseben, ločen del skupnosti, ki je drugačen od zdaj prevladujoče družbe na teh ozemljih.” (Chernela 2003: 1) Od nje se razlikujejo po družbenih, ekonomskih in kulturnih danostih. Njihov status delno ali v celoti določajo specifične navade in tradicije ali pa zakoni za staroselce, katerim so podvrženi v posameznih državah.⁹

Prvotna ali staroselska ljudstva so bila ob stiku s prišleki socialno, ekonomsko in kulturno oškodovana. Večinoma so bila izrinjena z ozemelj, ki so jih naseljevala, in izgnana na manj dostopna in nerodovitna območja. V kulturnem pogledu in kvaliteti bivanja jih je doletela bolj ali manj podobna usoda: prepoved uporabe jezika in tradicionalnega načina življenja. Danes so med najrevnejšimi prebivalci Zemlje in njihove pravice so kljub mednarodni zaščiti še vedno okrnjene.

Sodobna definicija staroselskega prebivalstva je jasna: ne določa katerega koli “domačinskega” prebivalstva, ki na nekem območju skozi generacije vzpostavlja svojo kulturno identiteto, ampak konkretno prebivalstvo, ki je na “nekem območju prebivalo pred prihodom osvajalcev” (Chernela 2003: 2). Konvencije OZN postavljajo konkreten mejnik: kolonialno osvajanje. Uradni termin “staroselci” tako ne določa “prvinskosti” ali “avtohtonosti”, ampak zgolj zgodovinsko - relacijsko pozicijo v odnosu s kolonialnimi (evropskimi) zavojevalci.¹⁰ V tem kontekstu ne moremo primerjati npr. Amerike, Afrike in Oceanije z evrazijskim prostorom, kjer so potekali drugačni migracijski in transkulturni procesi. Kljub “osvajanjem” in zavojevanjem tu ne govorimo o kolonializmu v modernem pomenu in njegovem drastičnem zgodovinskem rezu.

Kulturna dediščina

Prvič zasledimo sodobno paradigmo *kulturna dediščina* v Konvenciji o varovanju svetovne kulturne in naravne dediščine, ki jo je leta 1972 objavila Generalna konferenca Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (Unesco) v Parizu.¹¹ Še pred tem je Unesco leta 1954 sprejel Konvencijo o varstvu kulturnih dobrin v primeru oboroženega spopada in leta 1970 Konvencijo o ukrepih za prepoved in preprečevanje nedovoljenega uvoza in izvoza kulturnih dobrin ter prenosa lastninske pravice na njih (Poljak Istenič 2014: 44). Pojem varovanja kulturno-zgodovinskih spomenikov sicer sega že v 18. stoletje, čas po

⁸ *United Nations Development Programme. Contribution to the 14th Session of the UN Permanent Forum on Indigenous Issues.* Introduction, str. 1. <<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/2015/agencies-info/UNDP.pdf>>.

⁹ Konvencija MOD št. 169, 1. člen. <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>>.

¹⁰ “Who are Indigenous Peoples?”. *Indigenous peoples, Indigenous Voices.* Secretariat of the Permanent Forum UN - UNESCO, 2015. <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf>; <<http://undesadspd.org/indigenouseoples.aspx>>.

¹¹ *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage.* UN Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris, 1972. <<http://whc.unesco.org/en/conventiontext>>.

francoski revoluciji. Mednarodne smernice za restavriranje spomenikov so bile prvič podane v Atenski listini leta 1931.¹²

Nobena od teh listin pa ne definira pojma kulturne dediščine. Unescova Konvencija o varovanju svetovne kulturne in naravne dediščine iz leta 1972 govori zlasti o nujnosti varovanja kulturnih spomenikov, ne pa, kaj kulturni spomeniki so. V 1. členu jih našteje: "arhitekturna dela, dela monumentalnega kiparstva in slikarstva, elementi ali strukture arheološke narave, napisi, jamska bivališča in kombinirane značilnosti, ki imajo izjemne univerzalne vrednosti z vidika zgodovine, umetnosti ali znanosti". Danes bi rekli, da so to zgolj snovni spomeniki enkratnih umetniških dosežkov.

Kasneje se je pojem kulturne dediščine počasi širil, saj že izraz sam (tako slovenski, angleški kot španski) pove, da gre za dedovanje skozi generacije. Mednarodno *Združenje za ohranjanje spomenikov in spomeniških območij* ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) definira kulturno dediščino kot "izraz načina življenja, ki ga skupnost razvija in prenaša iz roda v rod, vključno z običaji, praksami, kraji, predmeti, umetniškimi stvaritvami in vrednotami. Kulturna dediščina je izražena bodisi kot snovna ali nesnovna".¹³ Več o vsebini kulturne dediščine izvemo tudi v členu 2.1 Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine,¹⁴ kjer pomeni "prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine" (Marrie 209: 170).

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS) dediščino opredeljuje takole: "Kulturna dediščina so viri in dokazi človeške zgodovine in kulture, ne glede na njihov izvor, razvoj in ohranjenost (snovna, materialna dediščina), ter s tem povezane kulturne dobrine (nesnovna, nematerialna dediščina). Zaradi njihove kulturne, znanstvene in splošno človeške vrednosti sta varstvo in ohranjanje kulturne dediščine v državnem interesu. Osnovna, kulturna funkcija kulturne dediščine je njeno neposredno vključevanje v prostor in aktivno življenje v njem, predvsem na področju vzgoje, posredovanja znanj in izkušenj preteklih obdobij, ter krepitev narodove samobitnosti in kulturne istovetnosti."¹⁵ Definicija je podana v skladu z Zakonom o varstvu kulturne dediščine RS iz leta 2008 in mednarodnimi normativi.¹⁶

¹² *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*. International Council on Monuments and Sites 2011–2015. <<http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-enfrancais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>>.

¹³ ICOMOS, *International Cultural Tourism Charter. Principles And Guidelines For Managing Tourism At Places Of Cultural And Heritage Significance*. ICOMOS International Cultural Tourism Committee, 2002. <http://www.cultureindevelopment.nl/Cultural_Heritage/What_is_Cultural_Heritage>.

¹⁴ *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, ki jo je Unesco sprejel leta 2003 v Parizu. <http://www.wipo.int/wipolex/en/other_treaties/text.jsp?file_id=217653>.

¹⁵ <<http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/kaj-je-kulturna-dediscina/>>.

¹⁶ Zakon o varstvu kulturne dediščine. *Uradni list RS*, št.16/08, 123/08, 8/11– ORZVKD 39, 90/12 in 111/13. <<http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144>>.

Henrietta Marrie (2009) piše o varovanju nesnovne kulturne dediščine staroselskih ljudstev. Pri tem se sklicuje na več mednarodnih konvencij: Unescovo *Konvencijo o varovanju nesnovne kulturne dediščine*,¹⁷ *Deklaracijo OZN o pravicah staroselskih ljudstev*, *Konvencijo Mednarodne organizacije za delo št. 169 o pravicah staroselskih ljudstev in plemenskih skupnosti*, *Svetovno organizacijo za intelektualno lastnino (WIPO)*,¹⁸ *Konvencijo o biološki raznovrstnosti*,¹⁹ *Mednarodni sporazum za genetiko rastlin, hrano in kmetijstvo*²⁰. Pravice staroselskih skupnosti so torej na splošno vključene v številne mednarodne pravne akte, ne obstaja pa en sam akt, ki bi pravice do soodločanja in soupravljanja domačinskih skupnosti povzel v strnjeni obliki.

118

V Mehiki je za varovanje kulturne dediščine odgovoren Nacionalni inštitut za antropologijo in zgodovino (INAH).²¹ Ta je hkrati znanstveno-raziskovalna in kulturnovarstvena ter izobraževalna ustanova. V državi, ki obsega skoraj dva milijona kvadratnih kilometrov in šteje 121 milijonov prebivalcev (ocena 2015), INAH deluje centralizirano, torej enotno v smislu strokovnih izhodišč, klasificiranja, urejanja in vodenja kulturnih spomenikov: paleontoloških, arheoloških, kolonialnih, spomenikov 19. stoletja, antropoloških, umetnostno-zgodovinskih in spomenikov sodobne umetnosti 20. in 21. stoletja. Raziskovalno, pedagoško, konservatorsko in restavratorsko delo upravlja 11 centralnih enot in 31 regionalnih središč. INAH skrbi za 23.710 zgodovinskih spomenikov, arheoloških območij (od 200.000 tisoč registriranih) in 108 muzejev²². Leta 2014 je ustanova izvedla 2064 raziskovalnih, konzervatorskih in restavratorskih projektov, v katerih je sodelovalo 700 akademikov s področja zgodovine, etnologije, etnozgodovine, socialne in fizične antropologije, arheologije, lingvistike, arhitekture, konservatorstva in restavratorstva. Za obiskovalce ima odprtih 216 urejenih arheoloških območij po vsej Mehiki, 108 muzejev in 107 zgodovinskih spomenikov.²³

Največja gostota arheoloških območij je na ozemlju Majev.²⁴ Med prepoznavnimi sta prav gotovo predkolonialni mesti Chichén Itzá in Palenque, ki je hkrati nacionalni park. Vpisani sta na Unescov seznam svetovne kulturne

¹⁷ *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (ICH)*. <<http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>>. Unesco v preambuli Konvencije poudarja pomembnost nesnovne kulturne dediščine za obstoj kulturne raznolikosti in za zagotavljanje trajnostnega razvoja. (Marrie 2009: 170)

¹⁸ <<http://www.wipo.int/portal/en/index.html>>.

¹⁹ <<https://www.cbd.int/convention/>>.

²⁰ <<http://www.planttreaty.org/>>.

²¹ *Instituto Nacional de Antropología e Historia*, ustanovljen 3. februarja 1939. <<http://inah.gob.mx/images/zonas/lista/pagina.html>>; <<http://www.inah.gob.mx/>>.

²² Od tega 5 nacionalnega značaja, 22 regionalnega in 43 lokalnega; 32 muzejev na prostem, 3 muzeje občinskega in 2 metropolitanskega značaja. <<http://www.inah.gob.mx/>>.

²³ <<http://www.oei.es/cultura2/mexico/c7.htm>>.

²⁴ Od 173 arheoloških območij, odprtih za obiskovalce v letu 2007, je bilo kar 56 (tretjina) na območju majevske kulture: v zveznih državah Jukatan, Quintana Roo, Campeche in Chiapas. Glej: *Diagnóstico de infraestructura cultural. Sistema de información cultural*. Consejo Nacional para la Cultura y las Artes, 2007–2012. <http://sic.conaculta.gob.mx/publicaciones_sic/dic_2007.pdf>.

dediščine²⁵. Še več, Chichén Itzá je od leta 2007 eno od “novih sedmih čudes sveta”.²⁶ Od takrat jo letno obišče milijon turistov z vseh koncev sveta. Povprečen obiskovalec seveda opazi, da spominke pred vhodom prodaja domačinsko prebivalstvo iz okoliških vasi in da to prebivalstvo tudi čisti poti in okolico templjev ter varuje ograde, medtem ko so v muzejski trgovini, na blagajni in pri vodenju turistov zaposleni samo mestici in belci. Le redki pa se vprašajo, kaj imajo templji, piramide, igrišča in observatorij skupnega z današnjim majevskim prebivalstvom.

Prodaja majevskih spominkov v varovanem območju Chichén Itzá. (Foto: Miloš Ekar, 2011)

Kljub večkratnim zgodovinskim rezom, ki so dodobra transformirali predkolonialno majevsko ekonomsko, socialno in kulturno tradicijo, je kontinuiteta nekaterih religioznih praks, ki so neposredno povezane s predkolonialnimi svetišči, podzemnimi kraškimi jamami in jezeri, še živa. Med domačini se je ohranilo tudi nekaj kolektivnega spomina na predkolonialno obdobje, ki se je v kolonialni dobi

²⁵ Mehika je leta 2014 beležila 32 spomenikov svetovne dediščine: 26 kulturnih, 5 naravnih in 1 kulturno-naravovarstvenega značaja, kar jo uvršča – poleg Indije – na šesto mesto po številu mednarodnih spomenikov, takoj za Italijo, Španijo, Kitajsko, Nemčijo in Francijo. Mehika je imela do septembra 2015 7 enot vpisanih tudi na Unescov Reprezentativni seznam nesovne kulturne dediščine človeštva. <http://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Patrimonio_de_la_Humanidad_en_M%C3%A9xico>.

²⁶ Območje je od leta 1988 na Unescovem seznamu svetovne kulturne dediščine in od 7. julija 2007 na seznamu “sedmih čudes sveta”. <<http://www.mundonets.com/siete-maravillas-del-mundo-moderno/chichen-itza/>>; <http://en.wikipedia.org/wiki/New7Wonders_of_the_World>.

in v 19. stoletju izražal v mitih in socialno-religioznih gibanjih milenarizma²⁷, danes pa v organiziranem panmajističnem preporodu.

Maji

120

Maji je skupno ime za družino etnično in jezikovno sorodnih ljudstev, ki naseljujejo ozemlje 400.000 km² današnjih mehiških zveznih držav Jukatan, Campeche, Quintana Roo, Chiapas in Tabasco, celotno Gvatemalo, Belize in del Hondurasa ter El Salvadorja. V začetku 21. stoletja je to ozemlje naseljevalo sedem milijonov pripadnikov majevske staroselske skupnosti (Nations 2006). Maji so ena najštevilčnejših in jezikovno najbolj vitalnih²⁸ domačinskih etničnih skupin Mehike in Latinske Amerike. V Mehiki so ena od triinpetdesetih uradno priznanih staroselskih skupin. Skozi stoletja kolonialnega in post-kolonialnega osvajanja so dokazali, da so tudi ena od politično najbolj rezistentnih in kulturno najbolj stanovitnih staroselskih skupnosti.²⁹

Jezikovno se delijo v različne dialekte³⁰, kulturno-zgodovinsko pa jih prištevamo k mezoameriškim ljudstvom, ki so do prihoda Špancev oblikovala podobne politične, gospodarske in kulturne institucije³¹. Na podlagi poljedelstva so Maji v klasičnem obdobju (300–900 n. št.) dosegli znanstveno-kulturni in tehnološki vrhunec, ko je prebivalstvo silovito naraslo, povečala se je birokracija, število verskih središč, mest in mestnih držav. Ekološka, demografska in ekonomska kriza v začetku 10. stoletja našega štetja³² je Maje prisilila v večje družbeno-ekonomske

²⁷ V kolonialnem obdobju in v 19. stoletju so imeli številni majevski upori oporo v ideologiji milenarizma in mesijanstva. Izraz "milenarizem" se ne uporablja samo v zvezi z bibličnim izročilom, nanaša se na vsa verovanja podobnega značaja. Vključuje vero v junaka oz. kulturnega heroja, ki je božji poslanec oz. karizmatični vodja, utelešeni bog ali sveta oseba. Oznanja svobodo in obljubljeni popolno kraljestvo v t. i. "izvoljenih" družbah. (Bárabas 1989: 13–15) V ustnem izročilu Majev se tako Canek vedno znova reinkarnira v junaku, ki bo Majem vrnil svobodo in gospodovanje v deželi Mayab. Canek ima svoj izvor v karizmatičnem knezu, ki je branil zadnje majevsko kneževino Petén Itzá v današnji Gvatemali.

²⁸ Jezikovna vitalnost ni odvisna samo od števila govorečih pripadnikov, ampak od potencialnega števila govorečih oseb; torej, koliko se jih odloči, da bodo v bodoče še govorili svoj jezik ali pa bodo prevzeli prevladujoči uradni jezik (López in Küper 1999: 5). Med najvitalnejšimi domačinskimi jeziki Latinske Amerike so *aymara*, *quechua*, *mapuche*, *nahuatl* in *mayataan* ali majevski jezik v Jukatana in majevski *quiche* jeziki Gvatemale.

²⁹ Španski konkvistadorji, bratje Montejo, so se trudili dobrih dvajset let, da so uradno osvojili deželo *Mayab*. Odpor Majev se ni končal z uradno priključitvijo polotoka Španski kroni leta 1547 (glej Terčelj 2009: 127–157).

³⁰ Po viru: <<http://www.native-languages.org/fammay.html>>: Čol (Chol), vasteški jeziki (Huasteca), Kanholabal – Čuh (Kanjobal-Chuj), Močo (Mochó), Kiče-Mam (Quiche-Mam), Celtal (Tzeltal) in jukatanski jezik ali *maytaan*. Poudarjamo, da se je lingvistična definicija majevskih jezikov spreminjala skozi časovna obdobja.

³¹ Mezoameriška ljudstva so prakticirala poljedelstvo, znanost (zlasti matematiko, astronomijo in koledar) ter visoko kulturo: hieroglifsko pisavo, arhitekturo stopničastih piramid, likovno umetnost, glasbo, literaturo in gledališče. Na političnem področju so oblikovala male mestne državnice, razen Aztekov, ki so v zadnjih dveh stoletjih pred prihodom Špancev formirali mogočen imperij *Anahuac*. Maji nikoli niso oblikovali enotnega političnega ozemlja kot npr. Azteki. Oblikovali so mestne državnice ali guvernije, ki so bile med seboj gospodarsko in kulturno povezane; bile pa so tudi v nenehnih diplomatskih sporih in vojnah (glej Kirchhoff 2000).

³² V devetem stoletju je prišlo na polotoku Jukatan do bistvenih ekoloških sprememb ter političnih, ekonomskih in demografskih preobratov. Elitni sloji so zapuščali urbana središča, bodisi da so se selili v notranjost današnjega gvatemalskega pragozda (kot npr. rodovina Itzájev) ali se pomešali s plebejskim prebivalstvom.

prilagoditve, vendar pa ni izničila njihove kulturne kontinuitete v post-klasičnem obdobju (900–1521 n. št.). Tudi kolonialni rez Majej demografsko in kulturno ni izbrisal. Do danes so ohranili jezik, poljedelske tehnike, nekatere socialne in religiozne institucije, šege in navade, ki so skozi stoletja mestizacije seveda dobile sinkretičen značaj. Eksistencialno najpomembnejša praksa, v katero so “vgrajene” družbene, kulturne in duhovne institucije, je prav gotovo poljedelstvo. Njegove tehnike in orodja³³ se pri Majih skozi tisočletja niso bistveno spreminjali. To pa ni zasluga “kulturnega kljubovanja”, bolj posledica geografskih in klimatskih danosti.

Tradicionalno poljedelstvo Majej sloni na sistemu čiščenja, sečnje in požiga zaraščenih gozdnih površin in vzgoji ter kolobarjenju različnih kulturnih rastlin.³⁴ Čeprav je tovrstno poljedelstvo moderna agrarna politika dolgo kritizirala kot neekološko in neproduktivno, v zadnjih dveh desetletjih mnogi avtorji iz vrst naravoslovcev, ekologov, zgodovinarjev in antropologov ugotavljajo nasprotno, prav ta način poljedelske proizvodnje ne uničuje gozda, ampak ga ohranja, saj se izvaja po načelih, ki vzdržujejo naravno ravnovesje (Zizumbo in Sima 1988; Teran in Rasmussen 1994, 2009; Garcia Quintanilla 2000). Glede na posebne geološke in klimatske razmere, ki so značilne za kraško ozemlje, katerega naseljujejo, je edini resnično izvedljiv način gojenja poljščin in tudi bolj vzdržnosten kot ledinska pridelava monokultur, ki jo je vpeljala kolonialna agrarna politika in razvil ter še pospešil kapitalizem 19. in 20. stoletja.

Sistem ciklične menjave naravno zaraščenih površin in obdelovalnih parcel je v predkolonialnem obdobju predstavljal dominanten produkcijski način, na osnovi katerega je bila organizirana celotna družba: od politike in vojskovanja do družbenih institucij, znanosti in umetnosti. V kolonialnem obdobju je izgubil svojo integriteto in prešel v podrejeni položaj (Teran in Rasmussen 2009: 45). Do danes se je njegova ekonomska, družbenoorganizacijska in religiozna vloga ohranila med lokalnimi skupnostmi, ki naseljujejo vzhodni in južni del Jukatana, višavje Chiapasa in nekatere predele Gvatemale, območja, na katerih je bila uvedba modernega monokulturnega plantažnega gospodarstva skoraj neizvedljiva.

Požigalniški agrarni sistem je racionalen, tako v smislu časovne kot prostorske sistematičnosti. Temelji na dobrem poznavanju naravnega okolja, njegovih geoloških, klimatskih in vegetacijskih danostih in preciznih obdelovalnih strategijah. Te so tesno povezane z etiko, ki sloni na ohranjanju kozmičnega, naravnega in kulturnega ravnovesja. Dobra letina ni le stvar konkretnih poljedelskih strategij, nanjo vplivajo zunanje – naravne in nadnaravne – sile, ki jih je treba spoštovati, jih naprošati in se jim zahvaljevati v priprošenjskih in zahvalnih molitvah ter obredih.³⁵

³³ Še zdaj namreč uporabljajo predkolonialno orodje *coa*, palico, s katero rahljajo zemljo (TZ, 2014).

³⁴ V španščini t. i. sistem “monte – milpa”, v majejskem jeziku: *k'ax - ch'akbe'en - sak'ab - ox sak'ab k'ax*; v slovenščini na kratko “požigalniški obdelovalni sistem”, kombiniran s kolobarjenjem.

³⁵ Pri vseh priprošenjskih in zahvalnih daritvah je pomembna pijača *sakab*. Darovati pomeni nenehno prispevati k vzpostavljanju osnovnega kozmičnega ravnovesja. Najpomembnejši obredi so: “odpiranje gozda” ali sečnje, priprošnja za dež *ch'a cha'ak*, obred “prvih plodov” in splošni obred zahvale *waajil kol* (TZ, 2014).

Pojem rodovitnosti je pri Majih vezan na vegetacijo, ne na zemljo.³⁶ Zanje je eksistencialnega pomena koncept rastja, *k'ax*.³⁷ *K'ax* je naravni prostor z vsemi svojimi bio-diverzitetami, hkrati potencialno obdelovalno območje ("milpa"), poleg tega pa označuje tudi metafizični prostor, saj so njegovi edini gospodarji nadnaravna bitja. Teritorij gozda (*k'ax*) je torej kompleksen simbolni sistem, ki vključuje holizem materialnega, socialnega in simbolno-religioznega. Antropologi ga definirajo kot "mejni" prostor "profanega in svetega", območje tabujev, na katerem se odvijajo najpomembnejši religiozni obredi in prepovedi. Ko človek poseže vanj, vstopi v prostor neznanega, nevarnega in transcendentnega. Zato mora biti do njega še posebej previden in spoštljiv.

122

Na območju *k'ax* Maji poznajo posebne kraje, ki jih čuvajo predniki: podzemne jame *cenote*, vzpetine in ruševine starih templjev. Na teh krajih prirejajo obrede *Yumilo'ob K'axo'ob* ("Gospodarjem kraja") ali *Yumilo'ob cha'ako'ob* ("Gospodarjem vetra in dežja"): priprošnje in zahvale za letino, nabirajo zdravilna zelišča in se zahvaljujejo prednikom za pomoč. Vse to namreč današnji lokalni majevski svečeniki *h'memo'ob* (zdravilci in svečeniki) izvajajo na bližnjih arheoloških območjih, po možnosti na ali ob nekdanjih templjih, torej ob vznožju piramid in ob robu kraških jezerc (*cenote*), tudi na varovanem območju Chichén Itzá.³⁸

Tu pa se pojavi problem: kraji, ki jih je dediščinska stroka določila za kulturne in naravne spomenike, jih s tem izločila iz prvotne "uporabnosti" in jim dala drugo namembnost, so za domačinsko prebivalstvo še vedno območja živih praks. Medtem ko turisti, azijski, evropski, ameriški in drugi, vsak dan v letu vstopajo na arheološka območja med 10. in 17. uro, postopajo po njih s številnimi fotoaparati in vzklíkajo vsepovprek, Maji na te iste, za njih duhovno "polne" in svete prostore marsikdaj ne morejo vstopiti v času svojih obredov. V vseh katedralah sveta, tudi tistih, ki so na Unescovem seznamu svetovne kulturne dediščine, je turistični obisk v času verskega obredja omejen, včasih tudi prepovedan. V primeru Majev in vseh ostalih staroselskih ljudstev ni tako.

Majevska religija seveda uradno ni priznana, kot pa smo že omenili, jim mednarodne konvencije in nacionalne zakonodaje priznavajo izvajanje kulturnih in religioznih praks. Vprašanje pa je, ali nacionalne strokovne institucije ter zakonodaja upoštevajo zahteve domačinskega prebivalstva oz. se z njimi dovolj hitro usklajujejo.

³⁶ Kamnita kraška tla prekriva tanka plast zemlje, debela od nekaj centimetrov do več decimetrov. Poleg plasti humusa večji del t. i. tal *kankab-akalché* sestavljajo odpadlo listje in drugi organski odpadki, ki v procesu hitrega razkroja v vlažnih in toplih klimatskih razmerah omogočajo rodovitnost in gojenje poljščin. Zato je gozdno rastje esencialnega pomena pri oblikovanju tal, njegovo ohranjanje pa vitalnega pomena za obstoj obdelovalnega sistema (Terán in Rasmussen 2000).

³⁷ Šp. "monte", slo. pribl. "gozd" oz. "pragozd" v smislu naravne rasti.

³⁸ Šp. Terrenski zapisi avtorice: 2001, 2008, 2010, 2011, 2014 – intervjuji s *h'men*-om, ki dvakrat na leto opravi zahvalno daritev za majevsko skupnost širše regije – ob kraškem jezeru znotraj varovanega območja Chichén Itzá.

Majevski svečenik pri zahvalni daritvi waajil kol. Občina Peto, Jukatan. (Foto: Amadeo Cool May, 2012)

Zahteve sodobnih majevskih združenj za priznanje jezika, religije, lokalnega prava in družbenih institucij

V prvi peticiji *Osnove za uradno priznanje majevskega jezika*,³⁹ ki jo je civilno društvo dvojezičnih majevskih učiteljev in intelektualcev *Mayaon*⁴⁰ izdalo leta 1991 in naslovlilo na vse tri guvernerje zveznih držav polotoka Jukatan,⁴¹ so zapisane naslednje zahteve:

- Izdaja dekreta za uradno priznanje majevskega jezika in uzakonitev njegove uporabe v državnih službah.
- Določitev njegove uporabe v izobraževanju kot učnega jezika in določitev vsebin učenja na vseh nivojih izobraževalnega sistema.
- Ustanovitev Inštituta za majevski jezik v vsaki občini na polotoku Jukatan, ki naj skrbi za planiranje in oblikovanje raziskovalnih lingvističnih projektov.
- Načrtovanje in oblikovanje skupin strokovnjakov za majevski jezik.
- Privzetje naslednje abecede pri zapisovanju majevskega jezika: a, b, ch, chh, e, i, j, k, kh, l, m, n, o, p, ph, r, s, t, th, ts, tsh, u, w, y, h, x.

³⁹ *Bases para la oficialización del Mayathan* je napisalo nevladno majevsko združenje *Mayaon*, izdala založba Editorial Maldonado, sofinanciral pa tudi *Instituto Nacional Indigenista* (INI).

⁴⁰ *Mayáon A.C.* je mrežna kulturna organizacija, ki ima korenine svojih aktivnosti v sedemdesetih letih 20. stoletja (med dvojezičnimi majevskimi učitelji), leta 1990 pa se uradno formira – kot društvo, ki promovira razvoj majevskega jezika in kulture na Jukatanu.

⁴¹ Zvezne države Jukatan, Quintana Roo in Campeche.

- Zakonska določitev ortografskih popravkov v toponimih in osebnih majevskih imenih, upoštevajoč majevsko fonetiko.

Peticija je bila napisana v skladu z Deklaracijo iz Pátzcuara (*Declaración de Pátzcuaro*), ki jo je leta 1980 razglasil Nacionalni svet staroselskih ljudstev.⁴² Deklaracija določa, da imajo vse etnične skupine Mehike pravico do svojega jezika in da zanikanje jezika pomeni zanikanje osnovne pravice do izražanja mišljenja ter družbenega in kulturnega razvoja. Jezikovne pravice prinašajo širše socialno-kulturne pravice in svoboščine, saj “diskriminacija jezika predstavlja politično agresijo nad ljudstvom, ki se ne more realizirati” (Varese 1983: 23). Zato *Mayáon* v peticiji poudarja kompleksni značaj jezika: “/.../ jezik ni le instrument komunikacije, je zlasti ustvarjanje in izražanje najbolj vzvišenega in lepega v človeškem bitju: njegove duhovnosti, torej občutkov, čustev, sanj, realnosti, preteklosti in prihodnosti” (Bases 1991: 4). Peticija se naslanja tudi na zgodovinska dejstva: najprej na dejstvo, da je majevščina v vsakdanji rabi v vseh lokalnih skupnostih polotoka in da si je državna administracija socialističnega predsednika zvezne države Jukatan, Carilla Puerta, že v obdobju med letoma 1922 in 1924 prizadevala uzakoniti uradno uporabo majevščine.

124

Druga večja peticija, ki so jo majevski intelektualci oblikovali leta 1998 na Prvem državnem kongresu – kultura in regionalne identitete – je vključevala zahteve po oblikovanju izobraževalnih modelov, ki ne bi zadostili le šolskim potrebam majevskega jezika, ampak bi pripomogli k širšemu priznanju državljskih pravic majevskih lokalnih skupnosti in njihovemu vključevanju v nacionalno družbo. Peticija je bila objavljena v majevskem glasniku *Sáansamal*. V njej so Maji ponovno zahtevali od jukatanske vlade, da z dekretom uzakoni uporabo majevskega jezika v javnih ustanovah, medijih, transportnih sredstvih, na javnih prireditvah, v publicistiki in na vseh stopnjah šolskega izobraževalnega sistema. Vlada naj poskrbi, da bo jukatanska univerza odprla diplomski študij majevskega jezika, kjer se bodo oblikovali bodoči profesorji majevščine. Zahteve vključujejo tudi odprtje dvojezičnih in medkulturnih središč, osrednjo majevsko radijsko postajo v Meridi, oblikovanje dvojezičnih organov za pomoč in pravno svetovanje majevskim ženskam, obvezno osnovno in srednje šolanje v majevščini za deklice, vključevanje žensk v majevske radijske in televizijske programe in dostop do produkcijskih sredstev, kreditov, tehnologij in informacij; ustanavljanje knjižnic z majevsko literaturo, uporabo klasičnih majevskih tekstov v šolah (npr. *Popol Vuh*) in nenazadnje, prost vstop Majev na vsa območja arheoloških spomenikov na Jukatanu.⁴³

⁴² Declaración de Pátzcuaro sobre el derecho a la lengua. <<http://www.cdi.gob.mx/lenguamaterna/patzcuaro.pdf>>.

⁴³ Peticija iz leta 1998 je obsegala 20 točk in je bila leta 2001 vsebinsko dopolnjena (Demandas 2001).

“Kulturna dediščina je v naših rokah”, pravi Carlos Chan, direktor Museo de la Guerra de Castas (Tihosuco, Jukatán) z majejskim bobnom v rokah. (Foto: Mojca Terčelj, 2011)

Majejski intelektualci so izrazili tudi zahtevo po ponovnem ovrednotenju in preučitvi majejske kozmologije, matematike in tradicionalne medicine, ki bi jih vključili v šolske programe; nadalje, vpeljavajo majejske spomeniškovarstvene službe, izobraževanja na okoljskovarstvenem področju, vključevanje majejskega tradicionalnega znanja o varovanju okolja v šolske sisteme in spodbujanje ekoturizma v majejskih skupnostih. V zvezi z religioznimi pravicami in svoboščinami so svoje zahteve strnili v naslednjih točkah:

- *Država naj prepreči vdor zahodnih religij, ki želijo majejskim skupnostim vsiliti svoje dogmatske koncepte in s tem izničiti religiozno tradicijo. Religiozni imperializem naj se konča, nočemo več kolonizacije. Tako kot mi spoštujemo religije vsega človeštva, pričakujemo, da bodo tudi drugi spoštovali navade in duhovno tradicijo naših prednikov.*
- *Sledimo ponovnemu ovrednotenju, širjenju in prakticiranju duhovnosti naših prednikov. V to vključujemo tudi tradicionalno zdravilstvo, saj se to začne pri zdravljenju duha, ne materije.*
- *Vztrajamo, da vladni organi spoštujejo našo pravico do uporabe tradicionalnih svetih krajev. Nočemo, da se z njih odnašajo umetniški predmeti, saj nam ti predstavljajo religiozne simbole. Ti kraji naj se spoštujejo z vsemi svojimi komponentami vred: rastlinstvom, živalstvom, vodnimi in podzemnimi vodnimi viri. **Te komponente naj ne bodo proglašene za kulturno dediščino vsega sveta, ampak v prvi vrsti za našo kulturno dediščino** (poudarila avtorica). Mi smo te kraje in svetišča zgradili in mi smo njihovi legitimni dediči.*

- *Vztrajamo, da se spoštujejo naše pravice do svetih rastlin. Te za nas niso trupene, niti razvada, ampak zdravilo, prehrana in stvar obredja.*

Majevske zahteve so v naslednjih desetih letih odpirale številne strokovne in politične razprave. Nekatere od njih je vlada delno upoštevala, seveda v skladu z nacionalno politiko in mednarodno zakonodajo. Da pa bi razumeli te zahteve, je potrebno najprej razložiti socialne politike Mehike do staroselskega prebivalstva pred letom 1989.

Socialne in kulturne politike za staroselsko prebivalstvo

126

Ideja o vzpostavitvi posebnih vladnih organizacij, ki bi se posvečale socialni politiki za staroselsko prebivalstvo, se je rodila na prvem interameriškem kongresu indigenistov⁴⁴ v Pátzcuaru v Mehiki leta 1940. Predlog udeležencev kongresa je bil jasen: “vključitev staroselcev v nacionalno družbo, z vsem svojim kulturnim blagom vred” (Aguirre Beltrán 1976a: 27). Mehiški Nacionalni inštitut za vprašanja staroselskega prebivalstva, *Instituto Nacional Indigenista* – INI⁴⁵ je bil ustanovljen leta 1948. Prvi direktor in duhovni vodja inštituta, Alfonso Caso, je namene in naloge ustanove opredelil z naslednjimi besedami: “/.../ jasen cilj, ki smo si ga zadali, je pospešiti razvoj staroselskih skupnosti in njihova čim prejšnja integracija – brez večjih posledic na njihovi notranji organizaciji – v gospodarsko, kulturno in politično življenje Mehike” (Caso 1971: 139).

Medtem ko je imela socialna in kulturna politika za staroselce v petdesetih letih 20. stoletja še izrazito korporacijski značaj (zlitje, adaptacija in hispanizacija), je v začetku sedemdesetih let mehiška vlada razvila bistveno drugačen pristop do avtohtonih – etnično, kulturno in gospodarsko različnih – skupin. Aguirre Beltrán poudarja, da “*indigenismo* ne pospešuje razvoja staroselskih etničnih skupnosti, temveč deluje kot posrednik v integracijskem procesu” (1976: 24–25). Integracionizem si je skozi številne projekte prizadeval vzpostaviti ravnotežje med nacionalno družbo in tistimi “pozitivnimi” elementi staroselskih kultur, ki so se vanjo lahko nemoteno vključevali. Kriterij te politike je slonel na oceni “pozitivnih” in “negativnih” oz. “več in manj vrednih” kulturnih elementov posameznih etničnih skupin, ki jih je/ni primerno vključiti v nacionalno družbo, ker bolj/manj pospešujejo ali zavirajo nacionalni razvoj.

Konec sedemdesetih let 20. stoletja je začela mehiška vlada razvijati participacijske socialne in kulturne strategije, ki so na lokalnem nivoju delno vključevale tudi staroselsko prebivalstvo. Posebne politične organizacije za staroselce so oblikovale voditelje, ki so osvojili nov socialni diskurz in znanje političnih taktik, ki ga lokalne staroselske skupnosti do takrat niso obvladovale.

⁴⁴ *I. Congreso del Instituto Indigenista Interamericano. Indigenista* – je strokovnjak za staroselska vprašanja, zlasti za vključevanje staroselcev v nacionalno družbo; lahko je antropolog, etnolog, pravnik, agronom itd.

⁴⁵ INI (*Instituto Nacional Indigenista*) je strokovna in politična institucija, ki skrbi za vključevanje staroselskega prebivalstva v nacionalno družbo.

Tako je na prvem Nacionalnem kongresu staroselskih ljudstev⁴⁶ leta 1975 v Pátzcuaru mehiška vlada ustanovila Nacionalni svet staroselskih ljudstev,⁴⁷ ki so ga formirali predstavniki lokalnih svetov različnih etničnih skupin. Na Jukatano je bil leta 1988 osnovan Vrhovni svet Majev (*Consejo Supremo Maya*). Deloval je kot svetovalni organ izvršilne oblasti Zvezne države Jukatan.⁴⁸ Predstavniki Majev naj bi na ta način sodelovali v planski, izvršilni in ocenjevalni vladni politiki programov ekonomskega, političnega, socialnega in kulturnega razvoja majevskih skupnosti v zvezni državi. Leta 2000 so ga ukinili. Svet ni nikoli dobil suverene politične vloge. Bolj ali manj je le potrjeval odločitve vlade in med majevskim prebivalstvom že na začetku naletel na nezaupanje.⁴⁹

Leta 2005 je *Instituto nacional Indigenista* nadomestila nova vladna institucija, Inštitut za razvoj majevske kulture zvezne države Jukatan (*Instituto para el Desarrollo de la Cultura Maya del Estado de Yucatán*). Ta ustanova naj bi imela širši značaj: samostojno naj bi razvijala programe za politično sodelovanje, ekonomski, integralni in socialni razvoj, zlasti pa za vsestransko kulturno dejavnost majevske etnične skupnosti. V ustanovni listini se je inštitut zavezal, da bo razvijal naslednja področja: izobraževanje in kulturo, zdravstveno varstvo, pomoč revnim in marginaliziranim, etnični razvoj, družinsko problematiko, pravice majevskega prebivalstva, socialno vključevanje majevskih oseb z omejenimi sposobnostmi, varovanje in zaščito kulturne, zgodovinske in arheološke dediščine majevske etnične skupnosti, šport in rekreacijo in varovanje okolja. Po desetih letih obstoja se je izkazalo, da je ustanova zgolj politična nuja. Ne nadaljuje ustaljene participacijske politike, ne vključuje majevskih glasov, ne izpolnjuje ustanovnih smernic.⁵⁰

Pa vendar lahko med Maji v zadnjih desetletjih zaznamo 'bottom-up' pristop. Vladne organizacije indigenizma so imele namreč dvojni učinek na majevsko populacijo. Po eni strani so ustvarile sloj kompromisarskih birokratov, ki niso izkoristili priložnosti, da civilni družbi predočijo potrebe svojega prebivalstva, po drugi strani pa je prav to dejstvo izzvalo nastanek neodvisnih, vzporednih, nevladnih majevskih organizacij, ki so se oprijele alternativnih idej in imajo lastne iniciative v zvezi z organiziranim izražanjem zahtev. Protagonisti sodobnih etničnih gibanj so predstavniki novega sloja staroselskega prebivalstva, ki imajo "razmeroma dolgotrajno urbano izkušnjo in srednjo ali visoko izobrazbo. To jim v primerjavi s tistimi, ki imajo zgolj izkušnjo lokalne skupnosti in stik z zunanjim svetom le preko sezonskega dela, daje večjo moč v pogajanjih s predstavniki dominantne kulture" (Bonfil Batalla 1994: 210).

⁴⁶ *Primer Congreso Nacional de Pueblos Indígenas.*

⁴⁷ *Consejo Nacional de Pueblos Indígenas (CNPI)*

⁴⁸ Vrhovni svet Majev je vključeval člane iz vseh regij zvezne države Jukatan. Pogoj za izvolitev v svet je bilo obvladovanje majevskega jezika, starost nad petdeset let in pripadnost majevski kulturi.

⁴⁹ Večina informatorjev je celo izrazila mnenje, da je bil svet "politična odskočna deska" posameznih Majev v družbo *tzulov* (belcev oz. mesticev).

⁵⁰ Mehiška zakonodaja je v začetku 21. stoletja pravice in pristojnosti staroselskega prebivalstva celo skrčila, kar je razvidno iz novega Zakona za staroselsko prebivalstvo (*Ley Indígena*), 2001. V primerjavi s t. i. indigenizmom je pravzaprav današnja staroselska politika nazadovala. <<http://www.lopezbarcen.org/sites/www.lopezbarcen.org/files/legislacion20yderechosindigenasenMexico.pdf>>.

Bonfil Batalla je prvi antropolog, ki je opozoril na pojav novega sloja v staroselskih družbah: “Za razliko od “kmečkih voditeljev” ali “komunarjev”, ki sami sebe proglašajo za lokalne politične voditelje na eni strani in “indianiziranih” mestiških intelektualcev, ki simpatizirajo s staroselskimi gibanji na drugi, se pojavlja tretji, vmesni sloj, tako imenovani “povratniki”. To so tisti, ki so bili v šestdesetih in sedemdesetih letih vključeni v delo nacionalnih institucij integracijske socialne politike, danes pa se “na podlagi ostankov in na novo pridobljene zavesti o staroselskosti organizirajo v obrambi lastne identitete in identitete svojega ljudstva” (Bonfila Batalle v Dietz 2000: 21–22). Tako imenovani “povratniki” ali novi staroselski intelektualci so, kot pravi avtor, “nov pojav v nacionalnem scenariju; urban in nujno političen. S priznanjem staroselske identitete zahtevajo pravico do soudeležbe v javnem življenju na državnem nivoju, torej mnogo širše, kot segajo meje njihovih lokalnih skupnosti, ne da bi se pri tem počutili dolžne tajiti izvor in kulturo, iz katere izhajajo” (Bonfil Batalla 1994: 210).

Kaj je v vseh teh desetletjih, od začetka majevskih peticij, naredila mehiška vlada in kje so staroselski aktivisti danes?

Nazaj k peticijam majevske skupnosti

Od vseh naštetih uradnih zahtev, je Mehiki do zdaj uspelo ustanoviti t. i. dvojezično medkulturno izobraževanje⁵¹, ki odgovarja zahtevam peticije o “oblikovanju izobraževalnih modelov, ki naj ne bi zadostili le šolskim potrebam majevskega jezika, ampak bi pripomogli k širšemu priznanju državljskih pravic majevskih lokalnih skupnosti in njihove kohezivnosti s širšo družbo” (Demandas 1998). Dvojezično medkulturno izobraževanje – EIB je Mehika, kot ena prvih držav Latinske Amerike, uvedla sredi devetdesetih let 20. stoletja, in sicer na nivoju visokega šolstva. Ideja pa ni vzniknila le na “zelniku” nacionalne kulturne politike. V splošnem lahko govorimo o ideji dvojezičnega medkulturnega izobraževanja po vsej Latinski Ameriki od začetka devetdesetih let 20. stoletja dalje (glej Terčelj 2010: 275–293). Reformo izobraževalnega sistema so sooblikovale organizacije avtohtonih skupnosti, ustavne spremembe in spremembe v razvoju nacionalnih socialnih politik ter mednarodne organizacije (Unesco, MOD) (Terčelj 2010: 286–293).

Tako je Mehika v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja odprla številne medkulturne univerze (*Universidades Interculturales*), ki ponujajo nove vidike družbenega in znanstvenega razvoja. Namenjene so mladim, ki prihajajo iz staroselskih skupnosti, kot tistim, ki se s problematiko teh skupnosti strokovno ukvarjajo. Financira in razvija jih Oddelek za medkulturno in dvojezično izobraževanje Sekretariata Ministrstva za javno izobraževanje mehiške vlade.⁵² Mehika je s tem uradno zadostila zahtevam novih mednarodnih in nacionalnih

⁵¹ Dvojezično medkulturno izobraževanje (EIB – *Educación Intercultural Bilingüe*) temelji na znanjih in jezikovnih tradicijah avtohtonih etničnih skupin, odprto pa je za vključevanje znanj in vsebin drugih kultur. Pouk poteka v enem od ameriških staroselskih jezikov in enem od evropskih jezikov. Tako spodbuja komuniciranje v obeh jezikih hkrati (López in Küper 1999: 26).

⁵² *Coordinación General de Educación Intercultural y Bilingüe de la Secretaría de Educación Pública*. <http://www.redui.org.mx/index.php?option=com_content&view=article&id=31&Itemid=37>.

izobraževalnih trendov, v praksi pa na neki način spet vzpostavlja socialno politiko segregacije: na tovrstne univerze se vpisuje zgolj staroselsko prebivalstvo; raven njihove zahtevnosti pa je pod ravniyo zahtevnosti državnih univerz.⁵³

Na področju ovrednotenja, širjenja in prakticiranja majevske duhovne tradicije, ki vključuje tudi tradicionalno zdravilstvo, "saj se to začenja pri zdravljenju duha, ne materije", so staroselske terapevtske prakse pridobile posebno mesto znotraj medicinskega pluralizma.⁵⁴ V primeru Majev zlasti tradicionalne prakse babic porodničark, zeliščarjev in fizioterapevtov. Uradni zdravstvenovarstveni sistem jih upošteva kot dopolnilno in preventivno medicinsko prakso. Kje pa so ostale zahteve majevske skupnosti? V pričujočem kontekstu nas zanimata zlasti dve:

- prost vstop Majev na vsa območja arheoloških spomenikov na Jukatano (Demandas 2001);
- vpeljava majevske spomenikovarstvene službe, izobraževanja na okoljskovarstvenem področju, vključevanje majevskega tradicionalnega znanja o varovanju okolja v šolske sisteme in spodbujanje ekoturizma v majevskih skupnostih (Demandas 1998).

129

Majem prva zahteva ni bila odobrena. Peticija je bila naslovljena na napačne pristojne organe: namesto na vodstvo službe kulturno-spomeniškega varstva je bila izročena lokalnim politikom. Bistvo zahteve o prostem vstopu na arheološka območja ni v finančni ugodnosti, ampak v spoštovanju in upoštevanju kulturne tradicije. Maji sicer dobro izkoriščajo tržno nišo svojih kulturnih spomenikov. Prebivalcem najbližjih vasi je dovoljena prodaja spominkov, sadja in prigrizkov na vstopu in izjemoma, npr. v Chitzén Itzá, tudi znotraj varovanega arheološkega območja.⁵⁵ Ta prodaja ni najbolje nadzorovana; še manj je nadzorovano vključevanje Majev v prirojene turistično-folklorne "spektakle".⁵⁶

Kar se tiče druge zahteve v zadnjem času država pospešuje ekoturizem v majevskih lokalnih skupnostih. *Instituto para el Desarrollo de la Cultura Maya del Estado de Yucatán* s svojimi projekti za razvoj podeželja prispeva k ustanavljanju ekoturističnih zadrug, zadrug umetne obrti, zlasti pri vključevanju

⁵³ Na eni od teh univerz, *Universidad de Oriente*, Valladolid, Jukatan, je avtorica članka tudi sodelovala in opazovala stanje izobraževalne politike (2008, 2010).

⁵⁴ Prve spodbude etnologov, antropologov in socialnih delavcev za uvedbo medicinskega pluralizma imajo svoje začetke že v sedemdesetih letih 20. stoletja. Konkretno pa je medicinski pluralizem vpeljala participacijska indigenistična politika v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, z ustanavljanjem t. i. "medkulturnih" zdravstvenih bolnišnic na območjih s pretežno staroselskim prebivalstvom; danes Mehika v svoj zdravstvenovarstveni sistem medicinskega pluralizma vključuje tudi tradicionalna medicinska znanja, kot preventivo in seveda pod zakonodajo za staroselsko prebivalstvo: Ley Indígena, čl. 2/III, 2001. <<http://www.nodo50.org/pchiapas/chiapas/documentos/ley.htm>>.

⁵⁵ Pri tem naj poudarimo, da je v posameznih primerih dovoljena prodaja spominkov le eni od lokalni skupnosti, ki ni nujno najbližja (primer Ek Balam, TZ, 2014).

⁵⁶ Številni hoteli na t. i. Rivieri Maya vabijo domačine, naj demonstrirajo folklorne ples, običaje in religiozne obrede na hotelskih terasah. Najnovejša turistična atrakcija pa je t. i. "majevska poroka", ki jo izvajajo kar hotelski uslužbenci, preoblečeni v fantazijske noše, saj Maji poročnih obredov nikoli niso poznali.

žensk v regionalno ekonomijo.⁵⁷ *Universidad Nacional del Oriente* iz Valladolida poleg študija majevske kulturne dediščine in jezika vključuje tudi visokošolski študijski medkulturni program ekološkega turizma in gastronomije. Vendar so ti programi premajhni, zato posamezne majevske lokalne skupnosti ustanavljajo neodvisne zadruge, pri čemer jim pomagajo nevladne organizacije za razvoj t. i. solidarnostnega in ekoturizma.

130

S pomočjo nevladnih organizacij so se stvari začele premikati tudi na področju vključevanja majevskega tradicionalnega znanja o varovanju okolja v izobraževalne sisteme, zlasti vseživljenjskega izobraževanja.⁵⁸ Danes se mnoge vladne in nevladne naravovarstvene organizacije zanimajo za majevsko "okoljsko etiko", kar pomeni, da je interes strokovnega in civilnega prebivalstva za tradicionalna znanja Majev dovolj velik in ima začrtane cilje. Težji oreh v dani problematiki je, kako razložiti kulturnovarstvenim službam, da imajo potomci majevske civilizacije resen interes po uradni soudeležbi oz. soupravljanju z lastno kulturno dediščino.⁵⁹

Zahteva po vpeljavi neodvisne majevske spomeniškovarstvene službe je seveda utopična, kulturnovarstvena politika INAH pa bi lahko intenzivneje načrtovala vključevanje Majev v svoje strokovne, ne le tehnične službe. Kljub etnologom, antropologom, etnozgodovinarjem in okoljevarstvenikom, ki opominjajo na povezavo predkolonialnih in današnjih majevskih kulturnih konceptov, si konservatorska stroka do zdaj še ni postavila bistvenega vprašanja: katera znanja lahko potomci Majev v današnjem času prispevajo k boljšemu razumevanju, ovrednotenju in varovanju v prvi vrsti njim lastnih kulturnih spomenikov. Pri restavratorskih delih in delu na terenu ta služba vsekakor upošteva tradicionalno znanje Majev, največ iz zgodovinskih in etnografskih virov.⁶⁰ Vendar si današnji potomci Majev, ti isti nosilci znanja, želijo uradnega soupravljanja s spomeniki.

Zaključek

Od dvestošestnajstih urejenih mehiških arheoloških območij, ki so odprta za obiskovalce, jih je na ozemlju Majev kar dobra tretjina. Na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine sta vpisani dve majevski predkolonialni mesti, Chichén Itzá in Palenque, slednje je hkrati tudi nacionalni park. Chichén Itzá je od leta 2007 eno od "novih sedmih čudes sveta". To pomeni, da je postalo

⁵⁷ Ena od dvanajstih uspešnih majevskih ekoturističnih zadrug na Jukataniu je tudi *Centro de Turismo Alternativo. Cabañas Ecológicas Uh Najil Ek Balam*, pet kilometrov oddaljen od arheološkega območja Ek Balam. Podpira jo nevladna civilna organizacija za solidarnostni in ekoturizem Alter.

⁵⁸ V zadnjih letih posamezne majevske skupnosti sodelujejo z nevladnimi organizacijami za pospeševanje ekološkega kmetijstva. Skupaj so uvedli sejme avtohtonih semen ("*ferias de semilla*"), kjer si pridelovalci izmenjujejo izkušnje in znanja o naravni selekciji. Eno takih, *Feria de Yaxcopil* (občina Peto), si je avtorica članka ogledala 27. 4. 2014 v spremstvu domačinov, informatorjev raziskave.

⁵⁹ Potrebno je poudariti, da so bili vsi predkolonialni pisni viri v 16. stoletju uničeni in da se vse kulturno-zgodovinsko znanje arheologov (poleg materialnih artefaktov) skrči na kolonialne vire in relativno recentne antropološke, etnološke in ustno-zgodovinske informacije, ki nikakor niso tuje poznavanju tradicije lastne kulture današnjih Majev.

⁶⁰ Kar pomeni, da so današnji Maji zgolj dobrodošli informatorji, ne pa tudi enakovredni strokovni udeleženci.

“dediščina vsega človeštva”. Zanj skrbijo ne le nacionalne kulturnovarstvene ustanove, ampak tudi mednarodni fondi. V Chichén Itzá se steka številni kapitali, tudi tisti, ki ga prinašajo turisti, saj ga obišče letno kar milijon obiskovalcev. Maji so ponosni, da se je zapuščina njihovih prednikov uvrstila med “sedem čudes sveta”, še več, turizem jim omogoča redni in dodatni zaslužek, česar poljedelstvo ne zagotavlja več. Po drugi strani pa so njihove kulturne prakse, ki jih na številnih, za javnost zaprtih arheoloških območjih še izvajajo, v Chichén Itzá in ostalih turistično dostopnih predkolonialnih mestih, otežene.

V trenutku, ko konservatorska stroka in kulturna politika določita neko območje za zaščitenost, ko posamezen kraj, predmet, zgradbo itd. razglasita za spomenik, se spremenita njihovi namembnost in funkcija. Njihova življenjska vitalnost je prekinjena, “zamrznjena v času”. Zato so “predmeti, ki jih danes razumemo kot kulturna dediščina, v večkratno protislovnem položaju” (Muršič 2009: 4). Predkolonialna majevska mesta in naravne površine *k'ax*, ki so dobili funkcijo kulturnih ali naravnih spomenikov, Majem predstavljajo živ in vitalen prostor, ki so jim ga v začasno uporabo zapustili predniki. Njihovi pravi gospodarji so *Yumilo'ob K'axo'ob* (“Gospodarji gozda”), ne predniki, ne država, ne Unesco, ne kapital, čeprav se nobene od omenjenih institucij ne branijo.

Majevski koncept stvarnosti je drugačen od evro-ameriškega. Tako je tudi koncept “dediščine” ali “zapuščine” prednikov nekoliko drugačen, bolj holističen, manj lastninski.⁶¹ Maji naravnega in kulturnega prostora ne delijo. *K'ax* je naravno okolje, ki v sebi nosi potencial kulture. Je prostor nenehne menjave. Poleg tega je metafizičen in simbolni prostor. Majevska etika, ki izhaja iz holizma kozmičnega, naravnega in kulturnega ravnovesja, zapoveduje spoštovanje do vsega, kar človeka obkroža in kar človek sam ustvari. Po besedah našega sogovornika “je za Maje ves svet svet”.⁶² “Sveto” po tradicionalnem majevskem etičnem kodeksu ni le religiozna kategorija, ampak del globokega spoštovanja do vsega, kar jih obkroža, omogoča bivanje, in tudi vsega, kar so sami ustvarili.

Seveda nekatere naravne kraje in stvaritve prednikov še posebej spoštujejo: podzemne jame in jezera, vzpetine in ostanke predkolonialnih svetišč. V njih biva “duh prednikov”. Predniki pri Majih niso religiozne entitete, ampak stvar kolektivnega spomina. Te kraje lahko razlagamo kot simbolne sisteme identitete. In prav ti kraji so dobili nov simbolni pomen, postali so nacionalni in mednarodni kulturni spomeniki. Določila jih je konservatorska stroka, ki operira s pojmi “profano” - “sakralno”, “posvetno” - “sveto”. Majevska kozmologija ne pozna stroge delitve med tema dvema kategorijama. Objekte, ki jih konzervatorska stroka zaščiti, postavi na neki način v prostor “svetega”, torej posvečenega stroki in njenim odločitvam. Predmeti in območja kulturne dediščine so na ta način “tabuizirani” ali nedotakljivi. Z njimi lahko upravlja le sama.

⁶¹ Čeprav se s sodobnimi Unescovimi definicijami ne izključuje. Te govorijo prav tako o ‘zapuščini prednikov’, ‘uživanju sedanjih generacij’ in prenašanju na bodoče rodove.

⁶² Tudi vsakdanji predmeti, kot so gospodinjski pripomočki, sedala, steklenice ali šolski zvezki za otroke, so ‘sveti’, ker je človek vanje vložil veliko svojega dela in truda (TZ: Pérez Pérez, intervju, Merida, februar 2001).

O morebitni soudeležbi in soupravljanju Majev na področju kulturnih spomenikov, v smislu mednarodnih konvencij in staroselskih zahtev, kulturnovarstvena politika molči. Sodobna konservatorska stroka deluje na principih moderne znanosti, ki je vpeta v nacionalne in kapitalne interese in predstavlja družbenopolitično moč. Maji ostajajo, kljub demografski večini na ozemlju, še vedno marginalizirano, "manjšinsko", torej ranljivo prebivalstvo.

LITERATURA IN VIRI

AGUIRRE BELTRÁN, Gonzalo

1976a Estructura y función de los centros coordinadores. V: *El indigenismo en acción: XXV aniversario del Centro Coordinador Indigenista Tzeltal-Tzotzil, Chiapas*. México: Instituto Nacional Indigenista. Str. 27-40.

132

1976b *Obra polémica*. México: Secretaría de Educación Pública, Instituto Nacional de Antropología e Historia.

BÁRABAS, Alicia

1989 *Utopías indias: movimientos sociorreligiosos en México*. México: Editorial Grijalbo.

2003 Introducción: una mirada etnográfica sobre los territorios simbólicos indígenas. V: A. Barabas (ur.), *Diálogos al territorio: procesiones, santuarios y peregrinaciones*. México: Instituto Nacional de Antropología e Historia. Str. 13-37.

BARTOLOME, Miguel

1992 *La dinámica social de los mayas de Yucatán: pasado y presente de la situación colonial*. México: Instituto Nacional Indigenista.

1997 *Gente de costumbre y gente de razón: las identidades étnicas en México*. México: Instituto Nacional Indigenista.

2006 *Versiones de la diversidad II*. México: Instituto Nacional de Antropología e Historia.

BARTOLOMÉ, Miguel; BÁRABAS, Alicia

1979 *La resistencia maya: relaciones interétnicas en el oriente de la península de Yucatán*. México: Instituto Nacional de Antropología e Historia.

1997 Breve ojeada a la guerra de castas. *Saastun: Revista de Cultura Maya* 1, str. 4-18.

BÁSES

1991 *Bases para la oficialización del mayathan*. Chichimilá: Mayaon, Consejo Nacional para la Cultura y las Artes, PACMyC, Instituto nacional Indigenista.

BONFIL BATALLA, Gustavo

1994 *México profundo: una civilización negada*. México: Editorial Grijalva.

CASO, Alfonso

1971 *Indigenismo*. México: Instituto Nacional Indigenista.

CHERNELA, Janet

2003 *The rights of indigenous peoples: international instruments*. American Anthropological Association: Committee for Human Rights 11/11. <<http://www.aaanet.org/committees/cfhr/chronology.htm>> [20. 5. 2008].

DEMANDAS

1998 Demandas de intelectuales mayas de Yucatán. *Sáansamal: Gaceta de Información Maya Peninsular* 1, št. 2, str. 12-24.

2001 *Demandas de intelectuales mayas de Yucatán*. [Rokopis].

DIETZ, Gunter

2000 Comunidades indígenas y movimientos étnicos en Mesoamérica: una revisión bibliográfica. *Boletín Americanista* 50, str. 15-38.

GARCÍA QUINTANILLA, Alejandra

2000 El dilema de ah kimsah k'ax, 'el que mata al monte': significados del monte entre los mayas milperos de Yucatan. *Mesoamérica* 21, št. 39, str. 255-285.

HOSTTELER, Ueli

1996 *Milpa agriculture and economic diversification: socioeconomic change in a Maya peasant society of Central Quintana Roo, 1900–1990: Ph. D. dissertation*. Berne: [U. Hostteler], University of Berne, Institute für Ethnologie.

ITURRIAGA, Eugenia

1998 *Instituciones y acciones indigenistas en Yucatán: reconstrucción histórica y presente 1948–2000*. [Rokopis].

KIRCHHOFF, Paul

2000 Mesoamérica. *Dimensión Antropológica* 19, (maj-avgust), str. 15–32. <<http://www.dimensionantropologica.inah.gob.mx/?p=1031>> [25. 6. 2014].

KROTZ, Esteban

1993 Identidades culturales profundas y alternativa civilizatoria. V: B. Bonfil (ur.), *Hacia nuevos modelos de relaciones interculturales*. México: Consejo Nacional para la Cultura y las Artes. Str. 15–23.

2000 Diversidad sociocultural y alternativa civilizatoria: sobre algunas relaciones entre antropología y utopía. *Boletín Antropológico* 48, str. 5–17.

2002 *Antropología jurídica: perspectivas socioculturales en el estudio del derecho*. México: Universidad Autónoma Metropolitana.

2008 Lenguas, culturas y derechos humanos: sobre algunas características y perspectivas de la Ley General de Derechos Lingüísticos para la Península de Yucatán. V: E. Krotz (ur.), *Yucatán: Ante la Ley General de Derechos Lingüísticos de los Pueblos Indígenas*. México: Instituto Nacional de Lenguas Indígenas, Universidad Nacional del Oriente. Str. 19–45.

2011 El reconocimiento jurídico de los mayas en Yucatán. *Revista de la Universidad Autónoma de Yucatán* 16–17, str. 3–8. <<http://www.mayas.uady.mx/articulos/reconocimiento.html>> [16. 8. 2014].

LEY INDÍGENA

2001 Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos. México: Editoria Alco.

LÓPEZ BÁRCENAS, Francisco (ur.)

2010 *Legislación y derechos indígenas en México*. Centro de Estudios para el Desarrollo Rural Sustentable y la Soberanía Alimentaria, Cámara de Diputados, LXI Legislatura. <<http://www.lopezbarcenassites/www.lopezbarcenassites/files/legislacionyderechosindigenasenMexico.pdf>> [7. 9. 2011].

LÓPEZ, Luis Enrique; KÜPER, Wolfgang

1999 La educación intercultural bilingüe en América Latina: balance y perspectivas. *Revista Iberoamericana de Educación* 20, str. 1–62. <<http://www.rieoei.org/rie20a02.htm>> [8. 6. 2010].

MARRIE, Henrietta

2009 The UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and the protection and maintenance of the intangible cultural heritage of indigenous peoples. V: L. Smith, N. Akagawa (ur.), *Intangible heritage: key issues in cultural heritage*. Routledge: London, New York. Str. 169–192.

MURŠIČ, Rajko

2009 Kulturna dediščina: nerazrešljive dvoumnosti svetega v profanem. V: K. Župevc [et al.] (ur.), *Kulturna dediščina preteklosti za lepšo prihodnost*. Maribor: Evropski kulturni in tehnološki center. Str. 4–8.

NATIONS, James D.

2006 *The Maya tropical forest: people, parks, and ancient cities*. Texas: University of Texas Press. <https://books.google.si/books?id=naZdAAAAQBAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; tudi: <https://intercontinentalcry.org/indigenous-peoples/maya/>> [1. 2. 2010].

POLJAK ISTENIČ, Saša

2014 Kulturna dediščina v slovenskem političnem diskurzu: opredelitve in obravnave dediščine v državnih dokumentih. V: T. Dolžan Eržen, I. Slavec Gradišnik, N. Valentinčič Furlan (ur.), *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. Str. 43–54, 274–275.

REIFLER BRICKER, Victoria

1981 *The Indian Christ, the Indian king: the historical substrate of Maya myth and ritual*. Austin: University of Texas Press.

QUINTAL, Ella Fany [et al.]

2003 U lu'umil maaya wíniko'ob: la tierra de los mayas. V: A. Barabas (ur.), *Diálogos al territorio: simbolizaciones sobre el espacio en las culturas indígenas de México*. México: Instituto Nacional de Antropología e Historia. Str. 273-360.

TERAN, Sylvia; RASMUSSEN, Christian

2009 *La milpa de los majas: la agricultura de los mayas prehispánicos y actuales en el noreste de Yucatán*. Merida: Universidad Nacional Autónoma de México, Universidad de Oriente.

TERČELJ, Marija Mojca

2004a La integración cultural y el multiculturalismo: las políticas indigenistas en México, en el siglo XX. *Annales, Series Historia et Sociologia* 14, št. 2, str. 279-290.

2004b Entre la utopía y la realidad: la tradición oral y su papel ideológico en el movimiento étnico contemporáneo maya de la península de Yucatán. *Iberoamericana Quincecclesiensis* 2, str. 555-589.

2009 Človekove pravice kot pravice domorodnega prebivalstva: primerjava jezikovnih in religioznih pravic Maje v Jukatanu, Mehika. *Poligrafi* 14, št. 53/56, str. 127-157.

134

2010 Medkulturnost v Latinski Ameriki: politični interes, etična nuja, ali akademska 'moda'? V: M. Sedmak, E. Ženko (ur.), *Razprave o medkulturnosti*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 275-293.

2012 Educación intercultural bilingüe en América Latina. V: S. S. Pajović (ur.), *Europa Balcánica y los países de la Cuenca del Mar Negro - MERCOSUR: dinámicas e interacciones*. Belgrado: Universidad Megatrend. Str. 241-258.

VARESE, Stefano

1983 *Proyectos étnicos y proyectos nacionales*. México: Secretaría de Educación Pública.

VILLA ROJAS, Alonso

1968 Los conceptos de espacio y tiempo entre los grupos mayances contemporáneos. V: M. León-Portilla (ur.), *Tiempo y realidad en el pensamiento maya*. México: Instituto de Investigaciones Históricas, Universidad Nacional Autónoma de México. Str. 119-167.

ZAKON O VARSTVU KULTURNE DEDIŠČINE

2008 *Uradni list RS*, št.16/08, 123/08, 8/11- ORZVKD39, 90/12 in 111/13. <<http://pisis.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4144>> [25. 8. 2015].

ZIZUMBO, Daniel; SIMA, Paulino

1988 Las prácticas de roza-tumba-quema en la agricultura maya-yukateka y su papel en la regeneración de la selva. V: R. Urribe (ur.), *Medio ambiente y comunidades indígenas en el sureste de México*. Villahermosa, Tabasco: IV Centro Regional UNESCO. Str. 84-103.

Spletni viri

Acuerdo Redui. Coordinación General de Educación Intercultural y Bilingüe de la Secretaría de Educación Pública de México. <http://www.redui.org.mx/index.php?option=com_content&view=article&id=31&Itemid=37> [30. 4. 2010].

The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments – 1931. International Council on Monuments and Sites 2011-2015. <<http://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>> [5. 5. 2015].

Centro Ecoturístico Cabanas Ecológicas UH Najil. Ek Balam A. C. <http://www.cdi.gob.mx/turismo/index.php?option=com_content&view=article&id=134:centro-ecoturistico-cabanas-ecologicas-uh-najil-ek-balam-ac&catid=50:yucatan&Itemid=54> [30. 4. 2014].

Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris: Unesco. <<http://www.unesco.org/culture/ich/en/convention>> [15. 5. 2015].

Convention of Biological Diversity. The United Nations Environment Programme (UNEP). <<https://www.cbd.int/convention/>> [17. 8. 2015].

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. UN Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris: Unesco, 1972. <<http://whc.unesco.org/en/conventiontext>> [25. 5. 2015].

Cultural Heritage. <http://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_heritage> [30. 7. 2015].

- Declaración de Pátzcuaro sobre el derecho a la lengua.* Comisión Nacional para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas. <<http://www.edi.gob.mx/lenguamaterna/patzcuaro.pdf>> [15. 5. 2010].
- Dictamen de Ley Indígena aprobada por el Senado de la República el 28 de abril de 2001.* México. <<http://www.nodo50.org/pchiapas/chiapas/documentos/ley.htm>> [20. 9. 2010].
- Diagnóstico de infraestructura cultural 2007–2012.* Sistema de información cultural. Consejo Nacional para la Cultura y las Artes (CONACULTA). <http://sic.conaculta.gob.mx/publicaciones_sic/dic_2007.pdf> [15. 5. 2010].
- International Cultural Tourism Charter. Principles and Guidelines for Managing Tourism at Places of Cultural and Heritage Significance.* ICOMOS International Cultural Tourism Committee. <http://www.cultureindevelopment.nl/Cultural_Heritage/What_is_Cultural_Heritage> [25. 5. 2015].
- ILO Indigenous and Tribal Peoples Convention No. 169.* United Nations, 1989. <<http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?C169>> [10. 1. 2001]; <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C169> [15. 5. 2015]; <<http://www.ilo.org/indigenous/Conventions/no169/lang--en/index.htm>> [15. 5. 2015].
- ILO Application of Convention No. 169 by domestic and international courts in Latin America. A Casebook.* 1999. <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/publication/wcms_123946.pdf> [10. 2. 2011].
- Indigenous Peoples and the Development Agenda: Beyond 2015.* <<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/Post-2015/IPs-and-Post-2015.pdf>> [15. 8. 2015].
- Kaj je kulturna dediščina?* Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije. <<http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturmi-dediscini/kaj-je-kulturna-dediscina/>> [15. 5. 2015].
- Ley del derecho a la consulta previa a los pueblos indígenas u originarios, reconocido en el convenio 169 de la Organización Internacional del Trabajo (OIT).* Peru. <<http://www.presidencia.gob.pe/ley-de-consulta-previa-promulgada-hoy-en-bagua>> [10. 2. 2011].
- Mayan Language Family.* Native American Language Net: preserving and promoting indigenous american indian languages. <<http://www.native-languages.org/fammay.html>> [10. 1. 2010].
- Patrimonio Cultural.* México: Organización de Estados Iberoamericanos, 2007. <<http://www.oei.es/cultura2/mexico/c7.htm>> [1. 8. 2015].
- Patrimonio de la Humanidad.* <http://es.wikipedia.org/wiki/Anexo:Patrimonio_de_la_Humanidad_en_M%C3%A9xico> [25. 5. 2015].
- Peruvian Political Crisis.* <http://en.wikipedia.org/wiki/2009_Peruvian_political_crisis> [20. 2. 2013].
- Sedem čudes sveta.* <<http://www.mundonets.com/siete-maravillas-del-mundo-moderno/chichen-itza>> [15. 5. 2015]; <http://en.wikipedia.org/wiki/New7Wonders_of_the_World> [15. 5. 2015]; <http://en.wikipedia.org/wiki/Indigenous_peoples> [15. 5. 2015].
- The International Treaty on Plant Genetic resources, Food and Agriculture.* Food and Agriculture Organization of the United Nations. <<http://www.planttreaty.org/content/texts-treaty-official-versions>> [5. 8. 2015].
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples.* Paris: United Nations, 2006. <<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/IPeoples/UNDRIPManualForNHRIs.pdf>>; <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf> [5. 8. 2015].
- United Nations Development Programme.* Contribution to the 14th Session of the UN Permanent Forum on Indigenous Issues, 2015. <<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/2015/agencies-info/UNDP.pdf>> [15. 8. 2015].
- WIPO Intergovernmental Committee on Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore.* <<http://www.wipo.int/tk/en/igc/>> [10. 8. 2015].
- World Intellectual Property Organization (WIPO).* <<http://www.wipo.int/portal/en/index.html>> [10. 8. 2015].
- Who are Indigenous People? Indigenous peoples, Indigenous Voices.* Paris: Secretariat of the Permanent Forum UN – UNESCO. <http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/5session_factsheet1.pdf>; <<http://undesadspd.org/indigenouspeoples.aspx>> [10. 8. 2015].
- Zonas Arqueológicas.* México: Instituto Nacional de Antropología e Historia. <<http://www.inah.gob.mx/>> [15. 5. 2015]; <<http://inah.gob.mx/images/zonas/lista/pagina.html>> [15. 5. 2015].

BESEDA O AVTORICI

Marija Mojca Terčelj, dr., doc., je predavateljica na Oddelku za antropologijo in kulturne študije Fakultete za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem. Od leta 1990 je gostujoča raziskovalka mehiških institucij: *Instituto de Investigaciones Antropológicas de la UNAM*, *Instituto de Estudios Indígenas de la UNACH* in *Unidad de Estudios Sociales, UADY*, Mérida. V letih od 1990 do 1997 se je posvečala staroselskim kulturam v Chiapasu, od leta 2000 pa raziskuje Maje na Jukatanu: medkulturni odnosi, socialne politike, etnična gibanja, človekove pravice – pravice za staroselce, poljedelske prakse in tradicionalno zdravilstvo. Leta 2010 je prejela prestižno štipendijo mehiške vlade “*Genaro Estrada*” za raziskavo svetega prostora med Maji na Jukatanu (UADY).

ABOUT THE AUTHOR

Marija Mojca Terčelj, PhD, assistant professor, lectures at the Department of Anthropology and Cultural Studies, Faculty of Humanities University of Primorska, Koper. Since 1990 she has been a guest researcher with the Mexican institutions *Instituto de Investigaciones Antropológicas de la UNAM*, *Instituto de Estudios Indígenas de la UNACH*, and *Unidad de Estudios Sociales, UADY*, Mérida. From 1990 to 1997 she investigated the indigenous cultures in Chiapas and she has been researching the Maya of Yucatan since 2000: intercultural relationships, social policies, ethnical movements, human rights, rights for indigenous peoples, agricultural practices, and traditional healing. In 2010 the Mexican government awarded her the prestigious “*Genaro Estrada*” grant for conducting research of the sacred space among the Maya of Yucatan (Universidad Autonoma de Yucatan - UADY).

136

SUMMARY

The cultural heritage of the Maya: the decision-making of the indigenous peoples in Mexico's educational and cultural policies

Of Mexico's two hundred sixteen developed archaeological sites that are open to visitors a good third are located in Maya territory. UNESCO's World Heritage List includes two Maya pre-colonial cities, Chichén Itzá and Palenque, which is also a national park. Since 2007 Chichén Itzá is one of the new 'Seven Wonders of the World'. This means that it has become 'world heritage'. Chichén Itzá generates a lot of capital, including from tourists, as it is yearly visited by a million people. The Maya are proud that the heritage of their ancestors has been included in the seven world wonders, and tourism provides them with a regular, additional, income that is no longer yielded by agriculture. On the other hand, however, cultural practices, which they perform at many archaeological areas that are closed to the public, are seriously hindered in Chichén Itzá and the other pre-colonial cities that are open to tourists.

In spite of the repeated historical disruptions that have considerably transformed Maya society, there is a continuity of some cultural and religious practices that are directly connected with pre-colonial temples, subterranean karst caves and lakes. In these places 'the spirit of the ancestors', dwells and we therefore consider them identity symbols. Precisely these places obtained a new status and a new function in the 20th century as they became national and international cultural monuments. They were as such determined by the conservation discipline. In this way, some areas of cultural identity became taboo and untouchable to Western culture. They are managed exclusively by conservation experts. To the Maya they continue to be living, vital spaces that were left to them for temporary use by the ancestors. Their real owners are not the ancestors, the government, the conservation experts, or UNESCO, but Yumil'ob K'axo'ob (the "Lords of the forest"). The Maya thus remain a marginalized, 'minority', and vulnerable population, even if they constitute the demographic majority.

RAZPRAVE
STUDIES

ADELMA VAY – SPREGLEDANA ZDRAVILKA IZ SLOVENSКИH KONJIC

Nena Židov

139

IZVLEČEK

Adelma von Vay (1840–1925) je bila baronica, ki je od leta 1867 živela v Slovenskih Konjicah. V svojem času je veljala za zelo uspešno spiritistko in medij, zato je bila zelo cenjena med okultnimi krogi v Evropi in Ameriki. V članku je predstavljena predvsem kot zdravilka, ki je s pomočjo homeopatije in magnetizma zdravila tako okoliško kmečko prebivalstvo kot tudi bolnike iz Evrope in Amerike.

Ključne besede: Slovenija, zdravilstvo, magnetizem, homeopatija, spiritizem, okultizem

ABSTRACT

Adelma von Vay (1840–1925) was a baroness, who lived in Slovenske Konjice from 1867 onwards. She was considered a highly successful spiritist and medium in her time and was held in high esteem in occult circles in Europe and America. The article presents her mainly as a healer, who used homeopathy and magnetism to treat the local peasant population as well as patients from around Europe and America.

Keywords: Slovenia, healing, magnetism, homeopathy, spiritism, occultism

Uvod

Zanimanje za Adelmo von Vay se je v Sloveniji (ponovno) vzbudilo v zadnjih letih. Leta 2011 je bilo v slovenščino prevedeno njeno temeljno delo *Duh, sila, snov* (*Geist, Kraft, Stoff*, 1870), leta 2012 pa je v Ljubljani in Žižki kartuziji v organizaciji Inštituta za preučevanje krščanskega izročila in Občine Slovenske Konjice potekal mednarodni simpozij o njenem življenju in delu. Istega leta je Občina Slovenske Konjice izdala publikacijo *Adelma von Vay, skrivnostna baronica iz Konjic* (Boldin, Ciglencečki 2012), v Splošni knjižnici Slovenske Konjice pa so začeli sistematično zbirati knjige, ki jih je izdala Adelma Vay. V Slovenskih Konjicah so se v zadnjih letih začeli zavedati pomena, ki ga je imela v bližnji in daljni okolici tam živeča Adelma Vay v svojem času in jo vključevati med tvornike krajevne identitete. Kot osrednji lik nastopa Adelma Vay tudi v romanu Zdenka Kodriča *Nebesna Cadillac*, ki je izšel leta 2014.

Adelma von Vay se je rodila leta 1840 v plemiški družini Wurmbrand - Stuppach v kraju Ternopil v Ukrajini. Otroška leta je preživela v mestu Schwarzwau

Grob Adelme Vay na pokopališču v Slovenskih Konjicah (Foto: Nena Židov, 2014)

na Spodnjeavstrijskem, ko pa ji je umrl oče in se je mati ponovno poročila, se je z družino preselila v Prusijo. Leta 1860 se je poročila z madžarskim magnatom baronom Ödönom von Vayem de Vaya (1832–1921), s katerim sta najprej živela v mestu Tiszalök na vzhodu Madžarske (Ciglencéki 2011: 9–10), leta 1867 pa sta kupila dvorec Prevrat¹ in se preselila v Slovenske Konjice² (Boldin 2012: 41), kjer je Adelma živela do svoje smrti leta 1925 in je tudi pokopana na tamkajšnjem pokopališču.

Adelma Vay je v svojem času veljala za zelo nadarjeno spiritistko in medij ter je bila zaradi pripisanih ji sposobnosti in delovanja zelo cenjena med okultnimi krogi v Evropi in Ameriki (Ciglencéki 2014: 279–281). Da bi preverjali njene nenavadne sposobnosti, so že za časa njenega bivanja na Madžarskem z njo delali razne poskuse (Gyimesi 2014: 5) in o njej pisali v reviji *Égi Világosság*, ki je objavljala prispevke o spiritizmu³. Sama v svojih knjigah pogosto omenja sposobnost avtomatičnega ali medialnega pisanja, komuniciranja z duhovi

¹ Po Adelminem možu baronu Vayu so ga domačini poimenovali Baronvaj.

² V Adelminem času se je kraj imenoval Konjice (nemško Gonobitz), leta 1934 pa se je preimenoval v Slovenske Konjice.

³ Za podatek se zahvaljujem dr. Júlii Gyimesi, Oddelek za psihologijo, Fakulteta za humanistične študije, Univerza Pécs, Madžarska.

Stavba bivše bolnišnice Rdečega križa v Slovenskih Konjicah (Foto: Nena Židov, 2015)

umrlih,⁴ jasnovidnost, sposobnost zrenja v vodo in še bi lahko naštevali. Objavila je več kot 20 knjig (Rozman 2012), večinoma v nemščini. Dopisovala si je z vrsto znanih medijev, teozofov in znanstvenikov iz Evrope in Amerike, nekateri od njih pa so jo v Slovenskih Konjicah tudi obiskali (Ciglencečki 2012: 98–99). Iz njenih spominov je razvidno, da je tudi sama veliko potovala.

Veljala je za osebo, ki je rada pomagala ljudem v stiski in z možem Ödönom Vayem, višjim avstro-ogrskim oficirjem, sta bila v Slovenskih Konjicah in okolici zelo cenjena zaradi svoje humanitarne dejavnosti. Leta 1875 sta npr. pomagala faranom Loč, ki jim je večkratna toča uničila ves pridelek,⁵ leta 1879 pa je Adelma denar, ki ga je dobila od svojih knjig, darovala za vdove in sirote v Bosni padlih vojakov.⁶

Z možem sta aktivno sodelovala v Odboru podružnice Rdečega križa v Slovenskih Konjicah, kjer sta bila kot odbornika pobudnika in tudi velika donatorja za izgradnjo bolnišnice Rdečega križa, ki so jo slavnostno odprli 21. oktobra leta 1897, na Adelmin 57. rojstni dan (Boldin 2012: 43). Leta 1908 je bilo ob bolnišnici odprto še dodatno poslopje – izolirnica za bolnike z nalezljivimi

⁴ Leta 1871 sta s sodelovanjem moževe mame Katalin Vay (1785–1871) v Budimpešti ustanovila Društvo duhovnih raziskovalcev (Szellemi Búvárok Pesti Egylete / Verein spiriter Forscher), ki je zrastle iz manjšega združenja, ki ga je ustanovil madžarski zdravnik in magnetist Adolf Grünhut (1826–1906) (Ciglencečki 2011: 21; Gyimesi 2014: 7).

⁵ *Slovenski gospodar* 9, 1875, št. 32, str. 262.

⁶ *Slovenski gospodar* 13, 1879, št. 14, str. 11.

boleznimi, ki sta jo v celoti financirala zakonca Vay,⁷ med prvo svetovno vojno pa sta finančno podprla še gradnjo dodatne vojaške bolnišnice. Leta 1913 sta kupila rešilni voz za dovoz bolnikov v bolnišnico Rdečega križa,⁸ ki je v Slovenskih Konjicah delovala do konca druge svetovne vojne (Boldin 2012: 44).

Zakonca Vay sta skrbela tudi za otroke iz revnih kmečkih družin iz okolice Slovenskih Konjic. Adelma je organizirala dnevno prehrano (juha, kruh) za revne kmečke otroke, ki so iz oddaljenih vasi prihajali v šolo v Slovenske Konjice,⁹ in jih za božič obdarovala (Konjičan 1893: 2). Leta 1908 sta bila Vayeva med ustanovitelji Društva za varstvo otrok, kjer je bil baron Vay nadomestni član ustanovnega odbora.¹⁰

142

Poleg dobrodelnosti pa je bila Adelma Vay zelo cenjena zaradi pomoči bolnim. Ker je veljala za uspešno zdravilko, ki svojih uslug ni zaračunavala, je bila zelo priljubljena v Slovenskih Konjicah in še posebno med okoliškim kmečkim prebivalstvom, krog njenih zdravljenecv pa je segal tudi širše v Evropo in celo Ameriko.

Čeprav je Adelma največji del svojega življenja bivala v Slovenskih Konjicah, je bilo njeno delovanje na področju zdravilstva na Slovenskem skoraj povsem spregledano. Eden redkih doslej odkritih v Sloveniji objavljenih pisnih virov, ki posredno priča o njenem delovanju na področju zdravilstva, je objava pisem, ki ji jih je konec leta 1879 in na začetku leta 1880 pisal njen sodobnik, najbolj znan slovenski magnetist duhovnik Jurij Humar (Židov 2005). V uvodu k v časniku *Slovenec* objavljenim pismom je Adelma Vay predstavljena kot “visoko izobražena aristokratinja, a vedno prežeta ljubezni do bližnjega in do najnižjega” (Lokovšek 1932, št. 230: 5). O Adelminem delovanju na področju zdravljenja ljudi pričajo tudi zapisi v njenih knjigah, zapisi drugih (predvsem neslovenskih) avtorjev in spomini, ohranjeni med prebivalci Slovenskih Konjic in okolice. Kljub temu, da kaže, da ni preveč dobro govorila slovensko (Vay 1900: 593), je med ljudmi še vedno živ spomin na Adelmo Vay kot osebo, ki je obiskovala bolne, jim nosila hrano in pijačo ter jih tolažila. Po pripovedovanju ljudi pa naj bi bila uspešna tako pri postavljanju diagnoz kot pri zdravljenju raznih bolezni, tudi nalezljivih. Ohranjene so zgodbe o primerih bolnikov z neozdravljivimi boleznimi, ki jih je Adelma “čudežno” ozdravila (Boldin 2012: 30).

Da je bila zaradi svojega zdravilstva zelo cenjena med okoliškim prebivalstvom, se je izkazalo tudi na njenem pogrebu, 27. maja 1925, ki se ga je udeležilo veliko ljudi iz Slovenskih Konjic in okolice (Lokovšek 1932, št. 205: 5), o njeni smrti pa so poročali tudi nekateri časniki in časopisi.¹¹ Okoliško, predvsem kmečko prebivalstvo, ki je brezpogojno verjelo v Adelmino čudežno zdravilno moč, je verjelo, da se je ta po njeni smrti prenesla na njen grob, ki ga nekateri obiskujejo še danes (Boldin 2012: 68).

⁷ *Slovenski gospodar* 42, 1908, št. 30, str. 4.

⁸ *Slovenski gospodar* 47, 1913, št. 29, str. 3.

⁹ *Deutsche Wacht* 10, 1885, št. 60, str. 4.; *Laibacher Zeitung* 108, 1889, št. 13, str. 100.

¹⁰ *Slovenski gospodar* 42, 1908, št. 26, str. 4.

¹¹ *Jutro* 6, 1925, št. 123, str. 4; *Nova doba* 7, 1925, št. 56, str. 3; *Cillier Zeitung* 50, 1925, št. 44, str. 5.

V nadaljevanju želim orisati najpogostejše načine zdravljenja, ki jih je uporabljala Adelma Vay, največ pozornosti pa posvečam njenemu zdravljenju s pomočjo homeopatije, katere utemeljitelj je bil nemški zdravnik Samuel Hahnemann (1755–1843). Njeno zdravljenje s pomočjo magnetizma, katerega začetnik je bil dunajski zdravnik Franc Anton Mesmer (1734–1815), po katerem se metoda zdravljenja imenuje tudi mesmerizem, pa le orišem, saj ocenjujem, da bi to področje njenega delovanja potrebovalo samostojno obdelavo.

Homeopatija in magnetizem na Slovenskem v 19. stoletju in na začetku 20. stoletja

143

Adelma Vay je živela v Slovenskih Konjicah v času, ko so se tudi na Slovenskem uveljavljale nekatere nove metode “naravnega zdravljenja”, ki so temeljile na empiriji. Načelom nemškega duhovnika Sebastiana Kneippa (1821–1897) so od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne oziroma nekaj let po njej sledili v Ljubljani,¹² leta 1876 ustanovljeno Kopaljšče in vodno zdravilišče Kamnik pa je začelo uporabljati Kneippove metode zdravljenja leta 1891. Na Bledu, ki ga je Adelma tudi obiskala (Vay 1900: 785), pa je od srede 19. stoletja do konca prve svetovne vojne delovalo znamenito Rikljevno naravno zdravilišče (Borisov 1968: 55–57). Nekateri zdravniki in številni laiki so v istem obdobju zdravili s pomočjo homeopatije, manj razširjen pa je bil magnetizem (Židov 2004; 2005).

Homeopatija se je na Slovenskem začela pojavljati v dvajsetih letih 19. stoletja. Kljub odklonilnemu odnosu zdravnikov je že na začetku svojega uveljavljanja našla mnogo privržencev zlasti med plemstvom, vojaštvom in še posebno med duhovniki. Kot njena največja zagovornika v Ljubljani se v tem času omenjata usmiljeni brat Matevž Gradišek (1776–1837) in duhovnik Blaž Potočnik (1791–1862) (Pintar 1909: 557–558). Med laičnimi homeopati je bilo tako v 19. stoletju kot tudi na začetku 20. stoletja zelo veliko duhovnikov, ki so s pomočjo homeopatije brezplačno zdravili ljudi in nekateri tudi domače živali (Židov 2013), z njeno pomočjo pa so se zdravili tudi slovenski misijonarji v Afriki, z dobrim izidom Ignacij Knoblehar (1819–1858)¹³ in manj uspešno Jožef Lap (1819–1855)¹⁴. Franc Pirc (1785–1880) je s pomočjo homeopatije pomagal pri zdravljenju severnoameriških Indijancev Dakota, Otawa in Ojibwa, med katerimi je kot misijonar deloval med letoma 1835 in 1873 (Drnovšek 2003: 48–49).

S homeopatijo se je ukvarjalo tudi plemstvo, na začetku 19. stoletja predvsem tisto, ki je živelo na deželi: grofi Hohenwart, Auersperg, Lichtenberg, Barbo, med baroni npr. Schweiger in Rechbach, nad njo pa se je navduševal tudi baron Anton Moškon iz Sevnice (Pintar 1909: 558–559). Nedvomno je bila homeopatinja baronica Maria Wambolt (1848–1915), ki je živela na gradu Hmeljnik blizu Novega mesta in je s pomočjo homeopatije brezplačno zdravila dolensjske kmete

¹² Ob potočku Pržanj v Mostecu so Kneippovi privrženci, združeni v klub, postavili leseno kočjo s kabinami (Borisov 1966: 48).

¹³ *Zgodnja Danica* 6, 1853, št. 20, str. 82.

¹⁴ *Zgodnja Danica* 8, 1855, št. 25, str. 105.

(Židov 2007a) in njihove prašiče (Židov 2006), o čemer priča njen zvezek pacientov, napisan v nemškem jeziku, ki ga hranijo v Arhivu Republike Slovenije (Židov 2007b). V Trziču se kot homeopata omenjata tovarnar Rajmund Jaboring pl. Altenfels, sin tržiškega lastnika jeklarne, in Elizabeta Peharc (1821–1890), lastnica fužin in obrtnica ter ustanoviteljica zasebne dekliske šole in prve javne knjižnice v Trziču (Kragl 1935: 36–37, 261, 402).

144

V 19. stoletju je na Slovenskem delovalo tudi nekaj zdravnikov homeopatov. Eden prvih je bil Franc Šuklič (1788–1860) v Sevnici (Attomyr 1833: 64). V Ljubljani sta bila med najbolj znanimi homeopati kirurg in porodničar Jožef Kos (1791–1862) (Borisov 1977: 236–237) in Josip Mader (1800–1868), v Škofji Loki Anton Gerbec (1801–1873), v Mariboru kirurg Jožef Zemljčič (1809–1877) (Predin 1994: 110), v Celju Štefan Kočevar (1808–1883) (Predin 1995: 120) in v Vidmu pri Krškem Josip Nučič (1815–1888). Nekaj zdravnikov (kot npr. dr. Anton Breclj) je prakticiralo (npr. Breclj 1937) ali le preučevalo homeopatijo s pomočjo literature vse do 30. let 20. stoletja.

Najbolj znamenit homeopat na Dolenjskem je bil Pavel Varaun (Waraun, Varavn, Varaven) (1824–1882), ki je v Ljubljani obiskoval mediko-kirurški zavod, živel pa je v Škocjanu na Dolenjskem (Trdina 1987: 433–434), kjer so ga obiskovali bolniki iz vse Slovenije in tudi iz sosednje Hrvaške. Ustanovil je sklad za študente medicine na Dunaju, pogoj za štipendijo pa je bil dodaten študij homeopatije (Žužek 2009). Konec 19. stoletja je v Stopčah zdravil s pomočjo homeopatije mlinar Jerič (Trdina 1987: 832), v Kronovem pri Beli cerkvi pa je brezplačno zdravil ljudi in domače živali tamkajšnji župan, veleposestnik in mlinar Jakob Košak.¹⁵ V Šempetru je s pomočjo homeopatije zdravil Marante. Kot samouk na Dolenjskem delujoči homeopat se omenja tudi Junc (Trdina 1987: 315, 330), na Draškovcu pri Šentjerneju se je s homeopatijo ukvarjal Ferdinand Trenz (1807–1887), ki je pred tem študiral na Dunaju, a študija ni dokončal (Hudoklin 1999: 155). V Trziču je s pomočjo homeopatije zdravil na Dunaju rojeni padar in krojač Henrik Weis (1815–1892) (Kragl 1935: 261, 339), samouki homeopati pa so delovali tudi v nekaterih drugih krajih na Slovenskem.

Na Slovenskem delujoči homeopati so se s homeopatijo seznanjali na različne načine, od prebiranja Hahnemannovih knjig in druge strokovne literature do priročnikov, namenjenih laičnim homeopatom. Nekateri pa so imeli stike tudi z raznimi homeopatskimi združenji v tujini, o čemer priča npr. zapuščina metliškega prošta in župnika Daniela Terčka (1819–1887), ki jo hrani Narodni muzej Slovenije. V številnih domovih naj bi imeli že v 30. letih 19. stoletja manjše homeopatske lekarnice in priročnike (Attomyr 1833: 19). Homeopatska zdravila so tako zdravniki homeopati kot samouki homeopati naročali po pošti ali pa jih kupovali v lekarnah. Po oglasih v časopisju sodeč so v številnih lekarnah v večjih slovenskih krajih vsaj od srede 19. stoletja prodajali tudi homeopatska zdravila, tako posamezna kot tudi lekarnice za različno rabo (potovalne, družinske, za zdravljenje živali ...). V nekaterih lekarnah so zdravila tudi pripravljali; izdelava in prodaja homeopatskih zdravil se je ponekod ohranila do obdobja med svetovnima vojnoma, ko je bilo še vedno nekaj delujočih

¹⁵ *Dolenjske novice* 34, 1918, št. 7, str. 27.

homeopatov, ki pa so zaradi boljše organizacije zdravstvene službe, vse večjega števila zdravnikov in zaupanja v razvijajočo se medicino počasi izgubljali na pomenu.

Po doslej znanih podatkih kaže, da sta bila med zdravilci, ki so v 19. stoletju delovali na Slovenskem, po načinu zdravljenja Adelmi Vay najbližja homeopat in magnetist usmiljeni brat Matevž Gradišek (1776–1837) (Šilc 2000) in duhovnik Jurij Humar (1819–1890), “čudodelnik s Primskovega”, ki si svojih zdravilnih in nekaterih drugih nenavadnih sposobnosti sicer ni znal razlagati, največ podobnosti pa je našel z magnetizmom (Židov 2005). Glas o uspešnem zdravitelju Juriju Humarju je konec 70. let devetnajstega stoletja prišel tudi do Adelme. Ne vemo sicer, če sta se kdaj srečala, sta pa zagotovo komunicirala preko pisem, ki jih Adelma omenja tudi v svoji knjigi (Vay 1900: 932–935). Leta 1879 je Adelma Humarju poslala svojo knjigo,¹⁶ iz katere je Humar razbral, da oba uspešno zdravita na podoben način. Na Adelmino prošnjo ji je v pismih razložil, kako je začel zdraviti ter kaj in na kakšen način zdravi, Adelmine zdravilne sposobnosti pa je ocenil kot še boljše od svojih (Lokovšek 1932, št. 231: 4). Skupno jima je bilo nesebično delovanje v dobro ljudi in pri obeh se je vera v njune “čudežne” zdravilne sposobnosti po smrti prenesla na njuna grobova.

Adelma Vay – od začetkov zdravljenja do svetovne slave

Zapisi v knjigah Adelme Vay dokazujejo, da sta bila osrednja načina njenega zdravljenja homeopatija in magnetizem oziroma njuna kombinacija, kar ni nič čudnega, saj je živela v času, ko sta imela oba kljub zavračanju tedanje medicine tako po svetu kot tudi na Slovenskem številne privrženice.

Po Adelminih zapisih sodeč pa naj bi bilo njeno zdravilstvo tesno povezano tudi z njenimi posebnimi sposobnostmi, še posebej z medialnim pisanjem in vzpostavljanjem stikov z duhovi umrlih, za katere pravi, da je začela komunicirati z njimi leta 1865, ko je imela 25 let. Ker je imela pogosto krčevite bolečine, je obiskala zdravnika in magnetista Gárdosa,¹⁷ ki naj bi prepoznal njene medialne sposobnosti in ji povedal, da mora za izboljšanje svojega zdravstvenega stanja začeti razvijati svojo sposobnost medialnega oziroma avtomatičnega pisanja. Sprva je Adelma ideje zdravnika Gárdosa povsem zavračala, ob enem od naslednjih napadov krčev pa je kljub vsemu začela preskušati svoje sposobnosti medialnega pisanja (Vay 2008: 57–58). Preko medialnega pisanja naj bi začela vzpostavljati stike s številnimi duhovi, ki so ji posredovali različna védenja. Tako naj bi leta 1866 s pomočjo duhovnih vodnikov v šestintridesetih dneh v medialnem stanju spisala svojo prvo knjigo *Geist, Kraft, Stoff*, ki je izšla leta 1869 (Vay 2008: 74; Gyimesi 2014: 6). Knjiga, ki govori o povezanosti med Bogom, vesoljem in človekom, naj bi med ljudmi znova prebudila “zavest o obstoju duhovnih razsežnosti bivanja” (Ciglenečki 2011: 35).

Kot velika človekoljubka, ki je bila vedno pripravljena pomagati ljudem v raznih stiskah, je Adelma začela svojo sposobnost medialnega pisanja in

¹⁶ Po vsej verjetnosti gre za knjigo *Studien über die Geisterwelt*, ki je leta 1874 izšla v Leipzigu.

¹⁷ V svet spiritizma jo je vpeljal madžarski zdravnik in porodničar János Gárdos (1813–1893) (Gyimesi 2014: 5).

vzpostavljajna stikov z duhovi umrlih uspešno uporabljati tudi za zdravljenje ljudi. Začetki njenega delovanja na področju zdravilstva po njenih zapisih segajo v leto 1865, ko se je pri njej oglašil zdravnik P., ki se je tudi sam ukvarjal s spiritizmom. Adelmo, ki do takrat ni poznala ne homeopatije ne magnetizma, je prosil, da bi vzpostavila stik s Hahnemannovim ali Mesmerjevim duhom, da bi pomagala enemu od njegovih pacientov v akutnem bolezenskem stanju. Sodeč po njenih zapisih naj bi ji uspelo vzpostaviti stik s Hahnemannovim duhom, ki je določil dve homeopatski zdravili, po katerih je bolnik uspešno okreval. Zdravnik P. se je kasneje še večkrat oglašil pri njej, da se je glede njegovih bolj zapletenih primerov bolnikov posvetovala z duhovoma zgoraj omenjenih zdravnikov in dobivala napotke, katera homeopatska zdravila potrebujejo. Pogosto naj bi poleg nasvetov v zvezi z zdravili dobila tudi navodila, po katerih je poleg homeopatije bolnike zdravila z magnetizirano vodo in magnetičnimi potezami roke, pri čemer ji je včasih pomagal tudi mož (Vay 2008: 70–71).

Homeopatija in magnetizem kot osrednji Adelmini metodi zdravljenja sta bili po mnenju njenih (duhovnih) vodnikov tudi najboljši (Vay 2008: 187). Hahnemanna in Mesmerja kot svoja duhovna vodnika pri zdravljenju omenja predvsem v začetnem obdobju svojega zdravilskega delovanja, kasneje pa tudi druge. Včasih svoje duhovne vodnike omenja poimensko, drugič jih imenuje le (duhovni) vodniki.¹⁸ Kmalu po prvih stikih s Hahnemannovim in Mesmerjevim duhom in prvih uspešnih primerih ozdravitve se je začelo nanjo obračati vse več ljudi od blizu in daleč, tako zaradi postavljanja raznih vprašanj duhovom kot zaradi bolezenskih težav (Vay 2008: 71–72). Med ljudmi pa so se že v času njenega bivanja na Madžarskem kaj hitro začele širiti informacije o njej kot osebi, ki brezplačno zdravi ljudi in jim pomaga v raznih stiskah. Njene nenavadne sposobnosti so začele zanimati tudi nekatere zdravnike. Tako je npr. srečanje z Adelmo na gradu družine Vay v Golopu leta 1866, ko je natančno opisala bolezen nekega pacienta in preko avtomatičnega pisanja posredovala napotke za zdravljenje, močno vplivalo na madžarskega zdravnika in magnetista Adolfa Grünhuta (1826–1906), ki se je, fasciniran nad njo, tudi sam začel ukvarjati s spiritizmom (Gyimesi 2014: 7).

Poleg glasu o uspešnih ozdravitvah, ki se je hitro širil med ljudmi, so na prepoznavnost Adelme Vay v širšem okolju vplivale tudi njene knjige. Tako je po izidu svojega dela *Studien über die Geisterwelt*, natisnjena leta 1874 (Vay 1900: 122), v katerem je opisala različne primere uspešnega zdravljenja ljudi med letoma 1865 in 1870, katerih zdravstvene težave so bile po njenem mnenju (oz. mnenju njenih duhovnih vodnikov) povezane s prisotnostjo duhov, prejela številne pisne prošnje za pomoč pri zdravljenju (Vay 2008: 73). Na njen naslov so začela prihajati pisma bolnikov iz različnih koncev Evrope in Amerike (Ciglencečki 2011: 15), med katerimi so prevladovali za tedanje medicino nerešljivi primeri. Vsi, ki so ji pisali, pa so morali navesti svoje ime, saj se je, sodeč po njenih zapiskih, zavedala, da so na eni strani hvaležni bolniki, na drugi pa tisti, ki njenega delovanja niso

¹⁸ Ker menim, da Adelmini duhovni vodniki potrebujejo posebno obravnavo, jih v besedilu z izjemo Hahnemanna in Mesmerja ne omenjam poimensko.

mogli razumeti, zato so jo prezirali in zaničevali (Vay 2008: 6)¹⁹ ali jo imeli za prismuknjeno baronico (Lokovšek 1932, št. 231: 4). Z dopisovanjem je imela veliko dela, saj je na dan odgovorila tudi na osem do deset pisem (Vay 1900: 935).

K večji prepoznavnosti njenih zdravilskih sposobnosti je vplivalo tudi pisanje nekaterih tujih avtorjev, tako npr. Helene Petrovne Blavatsky (1831–1891), ustanoviteljice teozofskega gibanja, ki je o Adelmi Vay pisala kot o osebi, ki je “svojo medialno moč uporabljala za zdravljenje bolnih in za tolažbo trpečih” (Blavatsky 1877: 291). Tudi Angležinja Caroline Corner, ki je leta 1881 obiskala zakonca Vay v Slovenskih Konjicah, v svoji knjigi *My visit to Styria*, ki jo je napisala po obisku, med drugim omenja brezpogojno vero okoliškega kmečkega prebivalstva v Adelmino čudežno zdravilno moč, ki lahko blaži bolečino in zaradi katere so k njej prihajali bolniki iz okoliških pa tudi bolj oddaljenih krajev (Corner 1882: 12–13).

Adelma Vay – homeopatinja in magnetistka

Homeopatija je bila prva metoda zdravljenja, ki jo je začela prakticirati Adelma Vay. Za razliko od ostalih na Slovenskem delujočih homeopatov, ki so svoje znanje večinoma pridobivali s pomočjo homeopatskih priročnikov, ona v svojih zapisih kot vir znanja navaja stike z duhom utemeljitelja homeopatije Samuela Hahnemanna, ki naj bi se začeli leta 1865. Da bi lahko pomagala bolnikom, si je istega leta omislila tudi veliko homeopatsko lekarno²⁰ in začela zdraviti bolezni, kot so črevesni tifus, griža, povišana telesna temperatura in razna vnetja (Vay 2008: 71). Pri večini zdravstvenih težavah naj bi preko Hahnemannovega duha dobivala napotke glede izbora primernih homeopatskih zdravil, največkrat pa v kombinaciji tudi z drugimi načini zdravljenja in pripomočki (glajenje, magnetiziranje, magnetizirana voda, amuleti, kopeli ...).

S pomočjo Hahnemannovega duha naj bi se (na prošnjo zdravnika P.) začela seznanjati tudi z vzroki bolezni, kot jih je videl omenjeni zdravnik, ki je priporočal, da naj bo zdravljenje kroničnih in akutnih bolezni tesno povezano z vegetarijansko dieto,²¹ saj je ubijanje živali nekaj, kar ni v skladu z duhom. Poleg ljudi pa naj bi po mnenju Hahnemannovega duha lahko zboleli tudi duhovi (Vay 2008: 79–80).

Adelma je s pomočjo homeopatije zdravila fizične in psihične težave, tako akutne kot kronične, pa tudi epidemične bolezni. Ko je leta 1866 začela na Češkem razsajati kolera, ki se je razširila tudi na Spodnjo Avstrijo in Madžarsko, je uspešno zdravila bolnike s kolero s pomočjo homeopatskih zdravil *Aconit* in *Veratrum*²² (v kombinaciji z molitvijo, magnetiziranjem in drgnjenjem s toplimi brisačami) (Vay 2008: 259).

¹⁹ Tak primer je bil npr. duhovnik Ivan Janežič, ki je v svoji razpravi *O spiritizmu*, objavljeni leta 1889 v reviji *Dom in svet*, o Adelmi zapisal, da je “prenapeta in naduta spiritistovka” (Janežič 1889: 258).

²⁰ Komplet številnih različnih homeopatskih zdravil.

²¹ Na začetku svoje zdravilske “kariere” je bila tudi Adelma po priporočilu duhovnega vodnika na devet mesecev trajajoči vegetarijanski dieti, ki naj bi ji pomagala pri odpravljanju starih zdravstvenih težav in pripomogla k razvijanju njenih medialnih sposobnosti (Vay 2008: 72).

²² Obe omenjeni zdravili v svojem članku o koleri *Die Cholera asiatica* omenja tudi ljubljanski homeopat in kirurg Josip Kos (Kos 1849: 238).

Adelma v svojih zapiskih omenja homeopatska zdravila, kot so: Aconit, Arsenic, Bryonia, Calcarium carbo, Cannabis, Carbo carbonicum, Chamomilla, China, Cocculus, Hepar, Ignatia, Hyosciamus, Iodum, Opium, Pulsatilla, Sulphur, Variolin in Veratrum. Glede na to, da je imela doma veliko homeopatsko lekarno in se je nanjo obračalo veliko število bolnikov, lahko sklepamo, da je uporabljala tudi številna druga zdravila,²³ le da jih v svojih knjigah ne omenja. Bolnikom je dajala zdravila v potenci C30,²⁴ najvišji, ki je bila v rabi za časa Hahnemannovega življenja. Bolniki so največkrat uživali eno zdravilo ali dve zdravili hkrati²⁵, redkeje tri zdravila zaporedno v razmiku nekaj dni. Zanimivo pa je, da je bilo predpisovanje zdravil pogosto povezano s številom 3 in večkratniki števila 3.²⁶ Tako so morali bolniki jemati npr. 3 ali 9 zrnec na dan; eno zrnec vsake 3 tedne; 9 zrnec v 33 dneh; 3 zrnca na dan 21 dni; 3 zrnca na dan 3 tedne. Iz zapiskov Adelme Vay je razvidno, da homeopatskih zdravil ni uporabljala le za bolnike, temveč tudi za lajšanje moževih (npr. Vay 2008: 255) in svojih težav (npr. Vay 1900: 222).

Adelma v svojih zapisih kot vir znanja o homeopatiji omenja komuniciranje s Hahnemannovim duhom in drugimi (duhovnimi) vodniki, vendar pa se je po vsej verjetnosti s homeopatijo seznanjala (tudi) s pomočjo drugih virov. Glede na to, da se je zavedala, da je bilo predpisovanje dveh zdravil hkrati v času, ko se je začela ukvarjati s homeopatijo, zelo redko (Vay 2008: 71), bi lahko sklepali, da je poznala vsaj nekatera Hahnemannova dela, verjetno pa je imela tudi homeopatske priročnike drugih avtorjev. Med številnimi osebami, s katerimi si je dopisovala, najdemo dr. Urbanettija (Ciglencečki 2012: 99), italijanskega okrajnega zdravnika iz Ogleja, ki je bil homeopat. Nedvomno pa je veliko znanja o homeopatiji pridobila na osnovi lastnih izkušenj z bolniki.

Ker je zdravila veliko število ljudi, je zagotovo morala veliko homeopatsko lekarno, ki si jo je omislila leta 1865, nenehno dopolnjevati. Po vsej verjetnosti pa je imela tudi manjšo "potovalno" homeopatsko lekarnico,²⁷ ki jo je vzela s seboj, kadar je šla na pot, da je lahko pomagala sebi in možu pa tudi ljudem, ki jih je srečala po naključju. Tako npr. v svojih spominih opisuje primer dečka, ki je že dalj časa močno kašljal, zato mu je dala homeopatsko zdravilo Chamomilla (Vay 1900: 168). Omenja tudi tri ženske, s katerimi je bila skupaj na razburkanem morju; za preprečitev morske bolezni jim je dala homeopatsko zdravilo Coculus, ki ga je vzela tudi sama (Vay 1900: 189). Da je homeopatska zdravila uporabljala za lajšanje lastnih težav, dokazuje tudi opis nespečnosti, ki jo je hotela pregnati s homeopatskim zdravilom Ignatia, a ji ni pomagalo (Vay 1900: 222).

Bolniki so homeopatske kroglice zaužili cele ali jih najprej raztopili v običajni ali magnetizirani vodi in raztopino uživali po žlicah. Nedvomno je Adelma s pomočjo homeopatije pomagala pri zdravstvenih težavah številnim ljudem, tako

²³ Za primerjavo: na gradu Hmeljnik živeča baronica Marija Wambolt je za zdravljenje dolenskih kmetov na začetku 20. stoletja uporabljala okoli 50 homeopatskih zdravil (Židov 2007: 123–124).

²⁴ O potenciranju Adelma Vay piše tudi v knjigi *Duh, sila, snov* (Vay 2011: 187–207).

²⁵ Hahnemann je priporočal izbiro le enega zdravila, redko dveh.

²⁶ Nedvomno je to povezano s triado duha, sile in snovi (Ciglencečki 2011: 24–25).

²⁷ Običajno gre za manjši etui ali škatlico homeopatskih zdravil za lajšanje težav, ki se največkrat pojavljalo na potovanjih.

tistim iz svoje okolice kot tudi tistim iz precej oddaljenih krajev. Po doslej znanih podatkih ni bila prva v Slovenskih Konjicah, ki se je ukvarjala s homeopatijo; leta 1844 je tam nastopil službo duhovnik Martin Sevnik (1813–1892), ki je s pomočjo homeopatije brezplačno zdravil okoliško kmečko prebivalstvo (Pajek 1892).

Poleg homeopatskih kroglic je Adelma pri zdravljenju uporabljala še različne tehnike magnetizma, ki jih je dopolnjevala z drugimi takrat uveljavljenimi podporami (npr. dieta) in raznimi svojimi postopki. Tako v svojih zapisih pogosto omenja magnetične poteze z roko (npr. Vay 2008: 187), magnetiziranje oz. zdravljenje s polaganjem rok (npr. Vay 2008: 157) in tudi magnetiziranje oz. zdravljenje z rokami na daljavo (npr. Vay 2008: 228). Svojim bolnikom je zelo pogosto dajala piti vodo, ki jo je pred tem magnetizirala (npr. Vay 2008: 185, 187, 269, 270), v zapiskih pa omenja tudi magnetizirano oranžado (Vay 2008: 256). Nekateri bolnike je spravila v magnetično spanje (npr. Vay 2008: 236, 264, 299), drugim spet je priporočala namakanje v magnetni kopeli – vodi, v kateri se je kuhalo magnetno jeklo (npr. Vay 2008: 157–158, 192). Nekaterim je svetovala uživanje “sončne vode”, ki so jo dobili tako, da so za deset minut dali na sonce steklenico z vodo, ki so jo morali tekom dneva popiti (Vay 2008: 215). Spet drugi so morali okoli vratu nositi amulete (npr. Vay 2008: 120, 180, 204), med njimi tudi take, v katerih so bili v svilo zaviti Adelmini lasje (Vay 2008: 229). Pogosto je zdravljenje spremljala tudi Adelmina molitev in molitev bolnikov (npr. Vay 2008: 148, 229).

Med kopelmi, ki jih je predpisovala svojim bolnikom, je bila npr. kopel iz mila, kuhinjske soli in pšeničnih otrobov (Vay 2008: 148). Nekaterim je za izboljšanje zdravja priporočala tudi drgnjenje delov telesa z mokro laneno brisačo (npr. Vay 2008: 193, 297) ter tople ali hladne obkladke (npr. Vay 2008: 255, 297). Del njenega zdravljenja so bile tudi razne diete. Tako je nekaterim bolnikom prepovedala pitje vina, omejila količine ali vrste mesa, ki so ga smeli uživati (Vay 2008: 196, 215), ali celo povsem prepovedala uživanje mesa (Vay 2008: 209, 212). Osebe, s katerimi je prišla v osebni stik, je največkrat zdravila s homeopatskimi kroglicami, magnetičnimi potezami roke, s polaganjem rok in z magnetizirano vodo, bolnikom, ki so za pomoč prosili preko pisem, pa je homeopatske kroglice pošiljala po pošti,²⁸ pogosto z dodano magnetizirano vato oziroma magnetiziranimi oblati (Vay 1900:122, 942).

Magnetizirane oblate z označenimi odmerki za uživanje in magnetizirano vato za polaganje na obolele dele telesa je začela po nasvetu duhovnika in magnetista Jurija Humarja, s katerim sta si dopisovala, pošiljati leta 1880 (Vay 1900: 935, 942). Od uspešno ozdravljenih bolnikov je prejemale številna zahvalna pisma, nekateri so ji celo napisali pesmi: “Polaga nežno roko / in v mislih ji teče molitev, / čez to spušča se božje oko / in bliža se bolnemu ozdravitev” (Vay 1900: 212–213).

V svojih zapisih omenja, da naj bi ozdravila na tisoče kroničnih in akutnih bolezni, med drugim tudi psihične težave oziroma “obsedenosti”, na katere so po njenem mnenju vplivali duhovi (Vay 2008: 6). Seveda je bilo njeno zdravljenje s pomočjo duhov pogosto tudi predmet posmeha, vendar se ni dala motiti, saj je

²⁸ Jurij Humar ji je sicer v enem od svojih pisem predlagal, naj namesto homeopatskih kroglic uporablja magnetizirano vato ali papir, kar naj bi bilo po njegovem mnenju bolj enostavno (Lokovšek 1932, št. 231: 4).

zdravljenje dojemala kot del svojega poslanstva (Vay 1900: 82). S pomočjo magnetizma je zdravila do svojega petdesetega leta, ko naj bi začela njena zdravilna moč pešati (Vay 1900: 935), ne vemo pa, do kdaj je zdravila s pomočjo homeopatije. Kaže, da se je sama zavedala svojih omejitev, saj v enem od svojih zapisov omenja, da je bolno služkinjo poslala na zdravljenje v Gizelino bolnišnico v Celje (Vay 1900: 604).

Sklep

150

Kljub temu, da je Adelma Vay bivala v Slovenskih Konjicah večji del svojega življenja, je bilo njeno delovanje na področju zdravilstva na Slovenskem doslej spregledano. Medtem ko je v svetu slovela kot medij in spiritistka in je imela stike s številnimi eminentnimi ljudmi, povezanimi s spiritizmom in okultizmom (Ciglencečki 2012: 98–99), je bila na Slovenskem prisotna predvsem v zavesti lokalnega kmečkega prebivalstva, ki je verjelo v njeno čudežno zdravilno moč. Njeno ime se za časa njenega življenja občasno pojavlja v časnikih in časopisih, kot so *Cillier Zeitung* in *Deutsche Wacht*, ki sta izhajala v Celju, ter *Slovenski gospodar* in *Marburger Zeitung*, ki sta izhajala v Mariboru. Najpogosteje se skupaj z možem pojavlja v povezavi z njuno dobrodelnostjo, občasno poročajo o izidih njenih knjig, skorajda ne omenjajo pa njenega delovanja na področju zdravilstva. Izjemo predstavlja le omemba, povezana z objavo Humarjevih pisem v časniku *Slovenec* leta 1932 (Lokovšek 1932). Med razloge za njeno “odsotnost” bi morda lahko šteli tudi to, da so jo mnogi, kljub temu, da je večji del svojega življenja prebivala v Slovenskih Konjicah, doživljali kot Madžarko.²⁹

Adelmino zdravilstvo je bilo v veliki meri povezano z duhom časa, v katerem je živela: tesno je bilo povezano z molitvijo kot komunikacijo z bogom, s spiritizmom (Ciglencečki 2012: 87–88) kot komunikacijo s svetom duhov ter s homeopatijo in magnetizmom kot prevladujočima načinoma “duhovnega” zdravljenja v njenem času.

Zanimivo bi bilo tako Adelmino zdravljenje s pomočjo homeopatije kot magnetizma primerjati z omenjenima metodama v času, ko sta bila njuna začetnika še živa, in s kasnejšimi oblikami, ter ugotoviti morebitne Adelmine specifične oziroma inovacije. O Adelminem zdravljenju je težko govoriti brez omembe duhov, ki jih v svojih zapisih omenja kot tiste, ki so ji dajali nasvete v zvezi z zdravljenjem. Vsekakor bi bilo zanimivo njene duhovne vodnike primerjati z duhovnimi vodniki, ki jih omenjajo tudi nekateri novodobni zdravitelji.

Adelmino zdravljenje ljudi s pomočjo homeopatije bi lahko primerjali z delovanjem baronice Marie Wambolt, ki je v istem času živela na gradu Hmeljnik. Podobno kot Adelma je tudi ona s pomočjo homeopatije brezplačno zdravila okoliško kmečko prebivalstvo in njihove prašiče. Ne vemo sicer, če sta se baronici kdaj srečali, nedvomno pa jima je bila skupna nesebična skrb za zdravje okoliškega kmečkega prebivalstva. Kar se tiče zdravljenja s pomočjo magnetizma, pa je najti številne vzporednice z načini zdravljenja in s sposobnostmi, ki so jih pripisovali duhovniku Juriju Humarju.

²⁹ Tako npr. Ivan Janežič leta 1889 piše o Adelmi kot o osebi, ki biva na Madžarskem (“Adelma Vay na Ogrskem”), čeprav je takrat že bivala v Slovenskih Konjicah (Janežič 1889: 258).

Ne glede na to, kako razumemo Adelmino komuniciranje in zdravljenje s pomočjo duhovnih vodnikov, sta bili tako njeno delovanje na področju zdravilstva kot tudi humanitarnost, ki sta jo gojila skupaj z možem, zelo pomembni za okoliško, predvsem kmečko prebivalstvo, zdravilstvo pa tudi za bolnike iz drugih delov Evrope in celo Amerike. Upam, da bo pričujoči članek spodbudil nadaljnje raziskovanje delovanja Adelme Vay tako na področju zdravilstva kot tudi na drugih področjih njenih številnih aktivnosti.

LITERATURA IN VIRI

ATTOMYR, Joseph

1833 *Briefe über Homöopathie*. Leipzig: Kollmann. <http://www.narayana-publishers.com/homeopathy/pdf/Briefe-ueber-Homoeopathie-1833-1834-Joseph-Attomyr.10245_1.pdf> [3. 3. 2013].

151

BLAVATSKY, Helena Petrovna

1877 *Isis Unveiled: a master-key to the mysteries of ancient and modern science and theology. Vol. 1: Science*. New York: J. W. Bouton. <http://www.hermetics.org/pdf/theosophy/H.P._Blavatsky_-_Isis_Unveiled_V_I.pdf> [3. 3. 2013].

BOLDIN, Aleksandra

2012 Zgodovinski pogled na Adelmo von Vay, roj. grfico Wurmbrandt - Stuppach = Geschichtlicher Blick auf Adelma von Vay, geb. Gräfin Wurmbrandt - Stuppach = A historical perspective on Adelma von Vay, born countess Wurmbrandt - Stuppach. V: A. Boldin, J. Ciglenečki, *Adelma von Vay: skrivnostna baronica iz Konjic = Die geheimnisvolle Baronin aus Konjice = The mysterious baroness from Konjice*. Slovenske Konjice: Občina. Str. 13–86.

BOLDIN, Aleksandra, CIGLENEČKI, Jan

2012 *Adelma von Vay: skrivnostna baronica iz Konjic = Die geheimnisvolle Baronin aus Konjice = The mysterious baroness from Konjice*. Slovenske Konjice: Občina.

BORISOV, Peter

1968 Zdravilišča in kopališča na nekdanjem Kranjskem. *Kronika* 16, št. 1, str. 45–58.

1977 *Od ranocelnštva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

BRECELJ, Anton

1937 Prispevek k poglavju o kliconoših. *Zdravniški vestnik* 9, št. 6–7, str. 266–267.

CIGLENEČKI, Jan

2011 Štajerska Pitija: baronica Adelma Vay in njen filozofski sistem. V: A. Vay, *Duh, sila, snov*. Ljubljana: KUD Logos. Str. 9–35.

2012 Glasovi iz onstranstva: spiritizem baronice Adelme von Vay = Stimmen aus dem Jenseits: spiritismus der Baronin Adelma von Vay = Voices from beyond: the spiritism of baroness Adelma von Vay. V: A. Boldin, J. Ciglenečki, *Adelma von Vay: skrivnostna baronica iz Konjic = Die geheimnisvolle Baronin aus Konjice = The mysterious baroness from Konjice*. Slovenske Konjice: Občina. Str. 87–160.

2014 Adelma von Vay: prismuknjena baronica, zvezdnica spiritizma in velika dobrotnica. V: Z. Kodrič, *Nebesa cadillac*. Maribor: Pivec. Str. 279–284.

CORNER, Caroline

1882 *My visit to Styria*. London: J. Burns. <<http://archive.org/stream/myvisittostyria00cornogoo#page/n10/mode/2up>> [3. 3. 2013].

DRNOVŠEK, Marjan

2003 *Franc Pirc (1785–1880): sadjar na Kranjskem in misijonar v Ameriki*. Naklo: Občina.

GYIMESI, Júlia

2014 Between religion and science: spiritualism, science and early psychology in Hungary. *International Psychology, Practice and Research* 5, str. 1–20. <http://www.google.si/url?sa=t&rc=1&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB4QFjAAahUKEwigLYggYXGAhWEXCwKHSxYAGw&url=http%3A%2F%2Ffiuc.org%2Fen%2Fpiper%2Ffourth_trimester_2014%2Fbetween_religion_and_science_spiritualism_science_and_early_psychology_in_hungary&ei=wR14VeCjM4S5sQGssIHgBg&usq=AFQjCNHV1PRqKW-1XgWIZL-ztr59bhkQ&sig2=hslzWbzJjNDVZp_pT3DG7A&bvm=bv.95039771,d.bGg> [9. 7. 2015].

HUDOKLIN, Peter

1999 Zdravstvo v Šentjerneju. V: M. Dražumerič, S. Granda (ur.): *Zbornik župnije Šentjernej*. Šentjernej: Župnija; Ljubljana: Družina. Str. 147–166.

JANEŽIČ, Ivan

1889 O spiritizmu: kritična studija. *Dom in svet* 2, št. 12, str. 258–264.

KODRIČ, Zdenko

2014 *Nebesa cadillac*. Maribor: Pivec.

KONJIČAN, J.

1893 Božič v gradu Konjiškem. *Slovenski gospodar* 27, št. 1, str. 2–3.

KOS, Josip

1849 Die Cholera asiatica. *Illyrisches Blatt*, št. 60, str. 238–239.

KRAGL, Viktor

1936 *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad.

LOKOVŠEK, Pavel

1932 Primskovski gospod. *Slovenec* 60, št. 205, str. 5; št. 230, str. 5; št. 231, str. 4.

MAKAROVIČ, Marija

1988–90 Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34, str. 481–528.

PAJEK, Jožef

1892 V spomin vlč. g. Martina Sevnika, župnika Šent-Peterskega II. *Slovenski gospodar* 26, št. 34, str. 270.

PINTAR, Luka

1909 Satura. *Ljubljanski zvon* 29, št. 7, str. 556–562.

PREDIN, Štefan

1994 *Mariborski lekarnarji skozi stoletja*. Maribor: Mariborske lekarne.

1995 O ustanovitvi lekarn v Murski Soboti in Ljutomeru. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 66, št. 1, str. 112–125.

ROZMAN, Anton

2012 Nepopolna bibliografija Adelme von Vay. V: A. Boldin, J. Ciglenečki, *Adelma von Vay: skrivnostna baronica iz Konjic = Die geheimnisvolle Baronin aus Konjice = The mysterious baroness from Konjice*. Slovenske Konjice: Občina. Str. 161–163.

ŠILC, Jurij

2000 *Doktor Faustus: prior usmiljenih bratov v Ljubljani in zdravnik na Kranjskem*. Ljubljana: Kulturno umetniško društvo Tacen.

TRDINA, Janez

1978 *Podobe prednikov: zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.

VAY, Adelma

1900 *Aus meinem Leben: ein Spiegelbild meines Lebens, meines Thun's und Lassen's, Erinnerungen, Mediumistisches, Humoristisches etc. in 365 Tagen. Bd 1, 2*. Berlin: K. Siegismund.

2008 *Studien über die Geisterwelt*. Graz: Edition Geheimes Wissen.

2011 *Duh, sila, snov*. Ljubljana: KUD Logos.

ŽIDOV, Nena

1996 Oris homeopatije v Sloveniji od začetka 19. stoletja do danes. *Etnolog* 6, str. 329–335.

2004 An overview of the history of homeopathy in Slovenia in the 19th century. *Medizin, Gesellschaft und Geschichte* 23, str. 181–199.

2005 Jurij Humar in njegovo zdravljenje ljudi z magnetizmom. *Etnolog* 15, str. 323–343.

2006 Baronica Maria Wambolt in zdravljenje prašičev na Dolenjskem s pomočjo homeopatije. *Etnolog* 16, str. 37–51.

2007a Baronica Maria Wambolt in zdravljenje ljudi na Dolenjskem s pomočjo homeopatije. *Etnolog* 17, str. 111–130.

2007b Zvezek zdravlencev laične homeopatije baronice Marie Wambolt. *Bilten* 4, št. 10–11, str. 31–32.

2013 Slovenski duhovniki - homeopati v 19. in na začetku 20. stoletja. *Etnolog* 23, str. 279–295.

ŽUŽEK, Maja

2009 Štipendije za študij medicine in homeopatije na Dunaju. *Homeopatski vestnik* 5, št. 14, str. 18–19.

Časniki, časopisi in revije

Cillier Zeitung 50, 1925, št. 44.

Deutsche Wacht 10, 1885, št. 60.

Dolenjske novice 34, 1918, št. 7.

Dom in svet 2, 1889, št. 12.

Illyrisches Blatt 1849, št. 60.

Jutro 6, 1925, št. 123.

Laibacher Zeitung 108, 1889, št. 13.

Ljubljanski zvon 29, 1909, št. 7.

Nova doba 7, 1925, št. 56.

Slovenec 60, 1932, št. 205, 230, 231.

Slovenski gospodar 9, 1875, št. 32; 13, 1879, št. 14; 26, 1892, št. 34, 27, 1893, št. 1; 42, 1908, št. 26, št. 30; 42, 1908, št. 30; 47, 1913, št. 29.

Zgodnja Danica 6, 1853, št. 20; 8, 1855, št. 25.

BESEDA O AVTORICI

Nena Židov, dr., je muzejska svétnica in kustodinja za socialno kulturo v Slovenskem etnografskem muzeju. V letih 1997–2003, 2009–2011 in 2015 je bila urednica muzejske periodične publikacije *Etnolog* in več let urednica knjižne zbirke *Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja*. Doktorirala je z nalogo *Alternativna medicina v Sloveniji, Etnološki vidik* (1996). Objavila je knjige *Rovaši = Tally sticks* (2010), *Ljubljanski živilski trg* (1994) in *Občina Ljubljana Bežigrad* (1991) ter vrsto znanstvenih člankov tako v Sloveniji kot v tujini. Ukvarja se s preučevanjem ljudske in alternativne medicine, nesnovne kulturne dediščine, ljudskega prava in šeg.

ABOUT THE AUTHOR

Nena Židov, PhD, is a museum counsellor and curator of social culture at the Slovene Ethnographic Museum. In 1997–2003, 2009–2011, and 2015 she has acted as editor of the museum's periodical publication *Etnolog*, and she has edited the book collection *Library of the Slovene Ethnographic Museum* for several years. Židov earned her PhD degree with a dissertation entitled *Alternative medicine in Slovenia - The Ethnological Aspect* (1996). She has published the following books: *Rovaši = Tally sticks* (2010), *Ljubljanski živilski trg* (1994) and *Občina Ljubljana Bežigrad* (1991). She has also published a range of scientific articles in Slovenia and abroad. Her research focuses mainly on folk and alternative medicine, intangible cultural heritage, common law, and customs.

SUMMARY

Adelma Vay – an ignored healer from Slovenske Konjice

Baroness Adelma von Vay (1840–1925) lived in Slovenske Konjice from 1867 onwards. She was among the most gifted spiritist and media of her time and highly appreciated in occult circles in Europe and America. Adelma's kind of healing was largely connected with the spirit of the time in which she lived: with prayer as a way of communicating with God, spiritism as a way of communication with the world of the spirits, and homeopathy and magnetism as the prevailing ways of "spiritual" healing in her time. According to Adelma's records her way of healing was mainly based on her unusual abilities - medial writing and establishing contact with the spirits of the deceased, with which she said to have started to communicate in 1865. The news about her successful healing quickly spread among the local, mainly peasant population, while her name and fame spread around Europe and to America mainly thanks to her books and the writings of foreign authors, among them Helena Petrovna Blavatsky, the founder of the Theosophical Society, and the English writer Caroline Corner.

154

In her records Adelma Vay mentions that she healed thousands of chronic and acute diseases with the help of homeopathy and magnetism, among others psychic problems or "obsession", which she thought to be influenced by spirits. Her way of healing with the help of spirits was, of course, also often ridiculed, but that did not put her off as she accepted healing as part of her mission in life. Although Adelma Vay lived in Slovenske Konjice for most of her life, her activities in healing have been ignored in Slovenia in the past. While she made a name of herself around the world as a medium and spiritist, and had contacts with numerous eminent people connected with spiritism and occultism, she was known in Slovenia mainly among the local peasant population, who believed in her miraculous healing powers. Some of them continue to visit Adelma's grave in the belief that her "miraculous" healing power has been transferred to the grave.

MODA – DRUŽBENA VZGOJA OKUSA

Janja Žagar

155

IZVLEČEK

Pogajalsko razmerje med modo (oz. modno ponudbo) in osebno izbiro (in rabo) je eden od ključnih gradnikov pojma *osebni videz*. Prispevek sledi tistim teoretičnim mislim, ki razlagajo modo kot družbeni diskurz o primernem in imenitnem, o lepem in grdem, o moškem in ženskem, o zdravem in uglednem ..., torej kot družbeno (pri)silo, ki disciplinira okus in primernost izbire. Prispevek ilustrira načine stratificiranja modnih izdelkov in storitev, s katerimi izbrani deležniki (množični mediji, proizvajalci in trgovci) modne industrije soustvarjajo modo in usmerjajo potrošnika.

Ključne besede: osebni videz, moda, modna industrija, modna ponudba, družbeni diskurz

ABSTRACT

The negotiation relationship between fashion (or the fashion supply) and personal choice (and use) is one of the key elements of the notion *personal appearance*. The article follows the theoretical reflections, which explain fashion as a social discourse on what is proper and excellent, beautiful or ugly, masculine or feminine, healthy and respected ... in other words, as a social force or coercion that disciplines taste and defines suitable choices. The article illustrates how the fashion products and services, which selected stakeholders (mass media, producers and merchants) of the fashion industry use to create fashion and direct the consumers, are stratified.

Keywords: personal appearance, fashion, fashion industry, fashion supply, social discourse

Uvod

Opazovanje mode skozi prakse sodobne modne ponudbe je potekalo v okviru širše obravnave osebnega videza kot oblike komunikacije in izbire (Žagar 2011). Zato je kratka opredelitev razmerja med osebnim videzom in modo smiselna. V prvem delu je dopolnjena s ključnimi teoretičnimi idejami in orisom strategij modne industrije po sredini 20. stoletja. Z analizo izbranih tiskanih, televizijskih in spletnih virov, široko dostopnih na Slovenskem v času raziskave (2010–2011), so v osrednjem delu besedila ilustrirani nekateri načini, kako moda skozi klasificiranje nepregledne in kaotične modne ponudbe vzgaja in usmerja družbeno primerne odtenke okusov, potreb in izbir.

Osební vitez je oblika neverbalne komunikacije med posameznikom in družbo in je rezultat posameznikovih tvornih izbir.¹ Povezuje vidike oblačil in telesa, opazovalca in opazovanca, ravnanja in presojanja, izkušnje in spomina, sinhronega in diahronega, vedno v kontekstu razmerja med posameznikom in specifičnim družbeno-kulturnim okoljem. S tem ohranja svojo izhodiščno navezanost na teoretski pojem *oblačilna kultura* (Baš 1987, 1992, 2004), a ga tudi preusmerja na mnoge vidike posameznika, njegovih telesnih praks in osebnih pripadnosti. Pri obravnavi pojma *osebni vitez* so tako predmet pozornosti procesi družbenega discipliniranja in normiranja primerne in imenitne na eni strani, na drugi strani pa posameznikove vsakdanje prakse – kot iznajdljivi in ustvarjalni načini prisvajanja ponujenega.

156

Pri obravnavi oblačilne kulture in osebnega videza se prav gotovo ni mogoče izogniti *modi* – ne kot pojmu in ne kot pojavu (gl. Baš 1984).² Še posebej to velja za razmere po sredini 20. stoletja, ko je vpliv panožno in geografsko razvejane modne industrije na vsakega posameznika vedno bolj neposreden in mnogostranski. Pri tem je ponudba modnih oblačil zgolj en segment, tesno prepleten z drugimi vejami množične produkcije in popularne kulture.

Prav imenitna se zdi Königova opredelitev mode (1971) kot splošne socialne institucije oz. kot univerzalnega kulturnega oblikovalnega načela, ki zajema in preoblikuje ne le celotno človekovo telo, ampak tudi vse njegove izrazne načine. Kot vse socialno bivanje temelji tudi moda na posnemanju, zato učinkuje združevalno in hkrati ločevalno. Strukturi in potrebam vsake hierarhične družbe se moda prilagodi tako, da oblikuje dominantni vzorec posnemanja. Temu vzorcu sledijo različne družbene skupine in posamezniki – a na različne načine. S tem zavestno ali nehoteno razkrivajo (ne)pripadnost posamezni družbeni skupini in obenem tudi osebni status. Pri tem ne gre le za označevanje, pač pa tudi za vzpostavljanje in vzdrževanje zelenega položaja in pripadnosti. Moda ima značaj prisile – v okviru obstoječe in vsakokratne nove mode – ta temelji na bojazni pred kaznovanjem oz. zmanjševanjem družbenega ugleda (po Baš 1984: 74).

Tako široko opredeljen pojem mode zajema precej širši družbeni fenomen kot je oblačilna moda, je pa res, da so pri slednji učinki in možnosti izrabe teh učinkov zelo izraziti. Starejše teorije mode (npr. Simmlova teorija pronicanja

¹ *Osební vitez* označuje modificirano in oblečeno telo v njegovem gibanju in izrazu (drža, hoja, gibi, mimika in geste). Je rezultat posameznikovih izbir in praks, vložkov časa in sredstev v lastno podobo in temu pripisanih pomenov. Je pa tudi telesna izkušnja, način samopredstavitve in poskus samoumestitve med ljudi, v prostor in čas. Z vidika okolice pomeni osebni vitez vse, kar je na neki osebi opaznega – vidnega, slišanege, vonjanega, otipanega, okušanega – in kar je mogoče presojati glede na družbene norme, pomene in situacije.

² Na vplive vsakokratnih modnih smernic in ponudbe na sočasno oblačilno kulturo nekega družbenega prostora je v slovenski etnologiji prvi opozoril A. Baš – teoretske vidike mode ni le povzel po tujih teoretikih (1984), ampak jih je tudi upošteval pri lastnih raziskovalnih prizadevanjih (1987, 1992).

navzdol³ in Veblenova premoženjska teorija⁴ mode) so se največkrat sklicevale prav nanjo, ker je nudila zelo jasn primer posnemanja. Ker so te teorije nastajale iz opazovanja kapitalističnih družbenih in gospodarskih razmer 19. stoletja, so razpoznavale modo predvsem kot produkt razrednega razlikovanja oz. kot orodje za vzpostavljanje razrednih ločevalnih identitet. V tekmovanju za družbeni ugled so imele največji pomen modne novosti in demonstrativna poraba. Začetke prave mode so vezale na vzpon industrijskega kapitalizma konec 18. stoletja, ko naj bi šele bila družbena mobilnost sploh mogoča.⁵

Oblačilne prakse pri nas in v svetu so se že v predindustrijski dobi izvajale skozi mednarodne trgovske poti in modne vplive. Domača proizvodnja surovin in oblačilnih materialov, kasneje tudi konfekcijskih izdelkov, ni bila samozadostna. Pomanjkanje so zato odpravljali z uvoznimi in viške z izvoznimi praksami. Modne smernice so se k nam širile iz vsakokratnih modnih centrov, tako kot drugje po svetu. Medsebojno povezani tehnični, gospodarski in družbeni procesi so bili generatorji modnega razvoja v zahodnem svetu in pri nas. Za razvoj tekstilne industrije po sredini 18. stoletja je bil tako nujen niz izumov, npr. avtomatiziranih statev leta 1785, žakardskih statev leta 1801, pletilnega stroja leta 1769 in 1775 itd. (Finniston, Williams in Bissell 1997: 392, 312, 224). Ti izumi so omogočili postopni premik obrti (tkalstva, barvarstva, čipkarstva, pletiljstva, veziljstva) v industrijsko proizvodnjo, ki je povečala količino razpoložljivega metražnega blaga in strojno izdelanih čipk in jim znižala cene.

Na razvoj oblačilne industrije je vplival izum šivalnega stroja leta 1790 in proizvodnja gospodinjstkih šivalnih strojev za množično rabo od leta 1851 (Finniston, Williams in Bissell 1997: 322), a mnoge faze oblačilne industrije v 19. stoletju in začetku 20. stoletja so ostale ročne, npr. dodelava detajlov in zaključne

³ Simmlova teorija mode iz leta 1904 temelji na ideji pronicanja kulturnih elementov iz višjih v nižje družbene plasti (v angl. besedilih jo imenujejo "trickle-down theory"): spodnje plasti posnemajo višje plasti, ko prevzamejo njihov stil, ga višje plasti opustijo in prevzamejo novo, ki jih ločuje od množice. Imeniten primer posnemanja danega vzorca je zanj prav oblačilna moda. Moda in tudi modne spremembe so za Simmla vedno razredno obarvane in zadovoljujejo potrebo po vključevanju in izključevanju obenem: producirajo podobnost, zvezo in solidarnost navznoter skupine in sočasno segregacijo in izključevanje za vse zunaj skupine (Baš 1984: 169; Corrigan 1997: 169–171; Miles 1998: 91; Barnard 2005: 16).

⁴ Veblenova premoženjska teorija oblačenja iz leta 1899 poudarja bogastvo kot ključni vidik družbene strukture. Kapitalizem je s svojo (načelno) družbeno izenačitvijo ljudi prisiljeval višje socialne plasti, da so morale svojo premožnost tudi dokazovati, jo narediti vidno in razpoznavno okolici, če naj bi dosegla tudi ugled in spoštovanje. Obleka kot vidna oblika porabe je bila nadvse primerna za njun izraz; za to je izrabljala modne novosti, prestižnost pa se je kazala tudi skozi navidezno odvečnost, potratnost in nedelo (Baš 1984: 77, 83; Corrigan 1997: 161, 165).

⁵ Braudel (1988) in Wilsonova (1985) npr. postavljata začetke razmišljanja o modi kot nizu spreminjajočih se slogov v 14. stoletje. Srednjeveška oblačila pred tem so bila zelo statična, vendar so vidno označevala razrede in njihovo družbeno moč. A vendarle tudi po 14. stoletju ne gre za modo v sodobnem pomenu besede, saj modne smernice določa in omejuje dvor, poleg tega pa ne gre za hitre spremembe (po Barnard 2005: 135, 139, 140). Takšno naziranje po mnenju nekaterih sodobnejših teoretikov (npr. Entwistle 2001; Sweetman 2001; Eicher 2010a, b itd.) neupravičeno postavlja enačaj med modo in moderno evropsko oz. zahodno kulturo.

faze. Za pravo konfekcijsko industrijo⁶ so bile ključne nove iznajdbe: sistemi natančnega merjenja telesa, velikostim prilagojeni papirnati kroji in način rezanja več plasti blaga po kroju naenkrat, po drugi svetovni vojni pa še sistem standardnih mer konfekcijskih oblačil in nova sintetična vlakna (Tortora 2010: 166). Razvoj konfekcijskih tehnik in tehnologij, znanje o prilagajanju krojev industrijski fazni izdelavi in uvajanje novih materialov v industriji je v 20. stoletju omogočilo množično proizvodnjo. Ne glede na to je modne smernice vse do sredine stoletja še vedno definirala vodilna pariška moda, ki je vplivala tudi na druge obrtniške izdelke po meri naročnika.

158

Cenovna dostopnost in možnost takojšnje rabe konfekcije sta nagovarjala širše kroge potrošnikov (predvsem srednje sloje in premožne segmente delavstva), vendar njena raba v evropskih državah še ni bila prevladujoča. Je pa konfekcija v Angliji in ZDA že od srede 19. stoletja v veliki meri nadomestila unikatno izdelavo oblačil po meri. Čeprav bolj enostavnih in konvencionalnih oblik, je veljala za praktično vsakdanje oblačilo, manj podložno hitrim modnim spremembam. V medvojnih in povojnih evropskih razmerah se je konfekcija prav zaradi teh lastnosti uspešno postavila ob bok luksuzni visoki pariški modi (fr. *haute couture*). V 50. in 60. letih so modo usmerjali še drugi modni centri, npr. London, Milano in New York, kasneje tudi Tokio, Moskva, Dakar, Los Angeles, San Francisco idr. (Kawamura 2010: 194; Breward 2010: 226). Večja konkurenca in potreba po dobičku je v 60. in 70. letih prisilila francosko modno industrijo k novi strategiji: konfekcijskim izdelkom, ki še niso imeli prave socialne vrednosti, so začeli dodajati vrednost z imeni oblikovalcev. Tako je nastala moda blagovnih znamk (fr. *Prêt-à-Porter*, ang. *Ready to Wear*), oblikovno in cenovno vmesna različica med visoko modo in množično industrijsko ponudbo. Uspešne mode blagovnih znamk so se oprijeli tudi drugi modni centri in tovarne. Govorimo o namernih strategijah mode, ki s takšno povečano stratifikacijo uspešneje zadošča družbeni hierarhiji in njenim potrebam. Modna industrija je v naslednjih desetletjih ponudbo vedno bolj stratificirala in razčlenjevala: z močno raznovrstno in spreminjajočo se ponudbo “modnih novosti”, z licenciranjem in ponaredki⁷, s sklicevanjem na izbrane modne ikone – promotorje posameznih blagovnih znamk⁸, z zgledovanjem po

⁶ Konfekcija v pomenu vnaprej, za nedoločenega kupca izdelanih oblačilnih sestavin, je v omejenem obsegu obstajala že v predindustrijskem obdobju – kot obrtniški serijski izdelki (npr. klobuki, slamniki, nogavice ...) (Baš 1987: 83–108).

⁷ Licenca oz. licenciranje je pooblaščen produkcija po modelu znanega oblikovalca, ki jo opravljajo tuji proizvajalci in ki razširja ime blagovne znamke po svetu. Ponaredki izrabljajo ugledno blagovno znamko in z zunanjo podobnostjo, a običajno slabšo kakovostjo in precej nižjo ceno, zavajajo potrošnike. Vendar jim morda na drugi strani ponujajo tudi možnost, da tak izdelek bolj ali manj uspešno uporabijo v igri vtisov na okolico.

⁸ Vloga tovrstnih modnih pionirjev (*trendsetterjev*) ne izhaja toliko iz njihove resnične uspešnosti, vplivnosti in modnega poznavalstva, kot iz tržnih strategij modne industrije. Izbira takšnih posameznikov z različnih področij javnega življenja, filmske in glasbene industrije pa sveta modnega in športnega spektakla, ki jih modna industrija izrablja kot promotorje modnih oblikovalskih imen, blagovnih znamk in “vanje ujetih” življenjskih stilov, blišča in prestiža slave, je uspešen način prepričevanja potrošnikov.

dobrih praksah t. i. ulične mode⁹ itd. Pomen bogastva oz. prestiža ima v razmerah množične produkcije drugačen obraz: kar je načelno primerno za vsakogar (zato nudi iluzijo svobodne izbire med vsemi ponujenimi možnostmi), se skozi modo diferencira tako, da zmore izkazati prav vse socialne razlike¹⁰.

Tekstilna in konfekcijska industrija sta torej prerasli v t. i. modno industrijo, ko sta svoj proizvodni proces uspešno povezali s tržnimi strategijami in načini distribuiranja, da bi s tem kar najbolj povečali modno potrošnjo. Pravi razmah je modna industrija doživela po drugi svetovni vojni, čeprav je mogoče njene začetne smeri trženja in navezave na sočasno popularno kulturo (filmsko, glasbeno, tudi športno) potrditi tudi prej.

Temelj potrošniške ideologije, s katero naj bi se pospeševala poraba, je v drugi polovici 20. stoletja postal individualizirani potrošnik z voljo in željo po nenehni nakupih, primerjavah in tekmovanju z drugimi; disciplinirano telo potrošnika pomeni družbenim standardom primerno oblikovan osebni videz. Modna industrija zato povezuje vse elemente, ki to družbeno ideologijo posamezniku predstavljajo kot Realnost oz. kot samoumevno nujnost s predznakom zabave in užitka, sreče in uspešnosti. Potrošnjo pospešujejo oblike popularne kulture, ki poenoteno polje mode in izenačenega okusa pretvarja v serijo tržnih niš s segmentiranimi okusi in oblikami. Prejšnje dolgotrajne modne cikle so zamenjale bolj pluralne mikromode, ki nudijo okvir za samooznačevanje skupin in posameznikov.

Modna industrija je v primerjavi z oblačilno industrijo mnogo bolj kompleksna, saj mora delovati usklajeno na mnogih področjih trženja in distribuiranja. Mode ne ustvarja modni oblikovalec in ne proizvajalec izdelkov, ampak sodelujejo pri tem tudi tržniki, svetovalci, stilisti, založniki, uredniki, modni publicisti in poročevalci itd. Modna industrija je zato močno odvisna od množičnih medijev (tisk, radio, televizija, internet). Njihova naloga ni le reklamiranje in širjenje informacij o modni ponudbi, ampak tudi v dejavnem oblikovanju in širjenju vedenja in znanja o tej ponudbi. Modni tisk na primer klasifikacijo opravlja tako, da posamezne kolekcije označuje (npr. romantične, sproščene, poslovne, močne, resne, stroge, zapeljive, privlačne) in jih s tem ločuje med seboj, jih javno ovrednoti in ustvarja navidezni red v kaotični modni ponudbi. To pomeni, da ima ključno vlogo pri definiranju tega, kaj naj velja kot moda in kakšna je notranja klasifikacija stilskih, spolnih, starostnih, statusnih, dnevnih, sezonskih, namembnostnih in še kakšnih kategorij. Še bolj tudi zato, ker v vizualizirani obliki predlaga, kako naj se takšna moda spremeni v nosljivo obleko, kako naj se kombinira, zapenja, zavezuje, viha, mečka, ravna, plasti ..., da bo tako abstraktno modno idejo skozi spolni in estetski diskurz transformirala v primerno uporabno oblačilo (Moeran 2010: 213, 214).

⁹ V zvezi s tem govori Polhemus celo o novi smeri modne difuzije ("bubble up theory": 8–12), pri kateri je modna industrija ustvarjalnost mnogih subkulturnih stilov 2. polovice 20. stoletja potegnila v svoje mehanizme in iz njih oblikovala nove tržne niše za vedno bolj segregirane okuse. T. i. ulični stili so se proti koncu prejšnjega stoletja tako zlili v "modni supermarket stilov", iz katerega je mogoče zajemati glede na okus in trenutne izbire (Polhemus 1994: 131–137).

¹⁰ Davis (1992) na primeru blue jeansa (ki je zlahka asociacija na delo, revščino in neelitizem) ugotavlja skozi analizo oglasa za visokocenovno blue jeans kolekcijo Karla Lagerfelda (za Chanelov butik na Beverly Hillsu iz leta 1987), kako iznajdljiva in prilagodljiva je lahko moda (po Corrigan 1997: 167, 168).

Z razvojem tekstilne industrije po sredini 18. stoletja, konfekcijske industrije po sredini 19. ter modne industrije po sredini 20. stoletja se je torej oblikovala današnja podoba globalne mode z množico lokalnih, stilnih, priložnostnih in individualnih različic.

160

Če so starejše teorije lastnosti mode utemeljevale na napetosti med družbenimi razredi, so sodobnejše teorije mode vendarle morale upoštevati spremenjene družbene strukture 20. stoletja. Fragmentarnost družbe in tekmovalnost v njej nista več zgolj razredno pogojeni, ampak temeljita na mnogih simbolnih in konsenzualnih oblikah prestiža in družbenih strukturah, v katerih vse skupine sočasno in legitimno iščejo elemente lepega, sprejemljivega, modernega ... Oporo kasnejšim teoretikom mode so dajale širše (postmodernistične) družbene teorije, vodilo pa jih je tudi opazovanje transformacij mode in njenih razmerij do gospodarstva in ekonomije, družbe in posameznika.

Moda kljub enakim izdelkom pospešuje možnosti izbire in kombinatorike – razlika med istovrstnimi produkti je v simbolnih pomenih in rabah, ki nastajajo v konkretnih družbenih situacijah. Moda ima v takšnih razmerah pomembno vlogo komunikacijskega sredstva. Ne gre toliko za semiološko razumevanje oblačil kot oblike jezika¹¹, kot za razumevanje mode v smislu nabora kod, ki modne dobrine pretvarjajo v zgovorne pomen (McCracken po Miles 1998: 92). Oblačilo samo na sebi nima nikakršnega pomena. Šele njegov kontekst – razlika v odnosu do drugih istovrstnih oblačil in okoliščine rabe – ustvarja njegov komunikacijski pomen. Produkcija in izmenjava pomenov sta procesna (od zasnove do končne rabe), zato so viri pomenov na eni strani oblikovalci, izdelovalci, stilisti, tržniki in trgovci, na drugi strani pa nosilci in njihova okolica (Fiske po Barnard 2005: 39–43). Modni izdelki so zgolj znaki, ki svoj pomen oblikujejo skozi razliko do drugih znakov. Te razlike moda kodira v mrežo razlik, in sicer tako, da se na tej podlagi ponovno vzpostavljajo kulturne neenakosti in družbene pristranosti. Modo je moč razumeti kot nujno po inovaciji znakov oz. gonjo po neprestani produkciji pomenov, saj ima vgrajen princip zastarelosti: “lepo” je lahko konstruirano le skozi igro razlike med starim in novim, saj absolutnih vrednosti lepega ni (Baudrillard po Barnard 2005: 210–214).

Razumevanje mode kot oblike družbene komunikacije izpostavlja torej premičnost, nestabilnost, arbitrarnost pomenov, ki sami na sebi ne obstajajo. Opazovanje dvoumnosti in nedoločljivosti pomenov v modnih produktih se pojavlja še v nekaterih postmodernih razmislekih, ki modo opazujejo kot polje družbenega discipliniranja, standardiziranja posameznika oz. kot polje množice diskurzov lepega, zdravega, moralnega, uglednega, seksualnega itd. (Sawchuk 1988; Derrida 1994). Kar je zelo blizu Foucaultovemu razmišljanju o družbenem discipliniranju skozi družbene diskurze in prakse (Foucault 1984, 1991) in Bourdiejevemu konceptu habitusa (Bourdieu 1977, 1984), ki pojasni kultivacijo okusa in telesnih tehnik ter vzorcev vedenja in izbire.

¹¹ O tem npr. Bogatyrev (1971), Sahlins (1976), Enninger (1984), Lurie (1992) idr.

Prakse sodobne modne ponudbe

Opazovanje sodobne modne ponudbe sem usmerila na analizo izbranih medijskih (časopisnih, televizijskih, internetnih) strategij in strategij proizvajalcev, saj ti močno vplivajo na splošno in osebno predstavo o modernem in lepem. Obenem ponudbo segmentirajo tako, da bo katerakoli izbira in raba v obstoječem okviru ponudbe reproducirala obstoječa družbena razmerja moči. Zaradi globalnega značaja modne industrije zadnjih nekaj desetletij nisem izhajala iz domneve o lokalni ali nacionalni modi – takšno je mogoče opazovati le z vidika nacionalne ekonomije. A tudi nacionalno gospodarstvo in ekonomija sta odvisna in tesno prepletena z mednarodnimi tokovi produkcije, distribucije in uporabe izdelkov in storitev. Vidik nacionalnega zato ni bil moj namen, saj za potrošnika kot posameznika ni ključnega pomena. Dostopnost do informacij, izdelkov in storitev ne oblikuje in spodbuja slovenskega potrošnika, ampak globalnega potrošnika. To velja vsaj za razmere zadnjih dveh ali treh desetletij, ko je potrošniška kultura na slovenskih tleh podprta tudi z izdatno razpoložljivo ponudbo, domačo ali uvoženo. Mobilnost ljudi je v tem času vedno večja, ne le fizična (ta omogoča neposredno izbiro in nakupovanje domala kjerkoli, kamor vodijo posameznika poslovne, turistične, interesne ali družabne destinacije), ampak tudi posredna, po množičnih medijih. Prav ti so glavni posredniki vsiljenih družbenih klasifikacij in standardov, ki so oblika družbenega reda in jih posameznik ponotrani v samodisciplino in samopresojo.

161

Vsebine, posredovane v tisku, na televizijskih in radijskih kanalih ali po elektronskih mrežah, so ključne za diskurzivno predstavo o realnosti, ki je tudi okvir ustrezne ponudbe. Iz tega posameznik črpa, ko modelira svoj osebni videz in življenjski stil. Gre za usmerjanje in konstruiranje, informiranje in zgledovanje, svetovanje in primerjavo, ne le potrošniških produktov in uslug, ampak prav vsake posamične ponudbe in v izdelek vtakane ideologije potrošniške kulture. Zanimale so me oblike klasificiranja kot načina vzpostavljanja reda ter vidiki ločevalnih strategij med medijskimi, produkcijskimi in trgovskimi ponudniki v boju za prepoznavnost in potrošnika (predstavitveni nagovori, opredeljevanje ciljnih skupin, slogani ipd.). Tudi ponudba modnih in drugih revij, televizijskih kanalov in oddaj, spletnih vsebin, ki dopolnjujejo klasično medijsko ponudbo in ponudbo proizvajalcev in trgovcev, je z vidika posameznika kaotična in nepregledna celota. Zato je poseganje po ponujeni medijski vsebini le ena posameznikovih izbir. Nenazadnje so me zanimali tudi načini definiranja oblačilnih stilov s poimenovanji kolekcij, linij izdelkov in posameznih artiklov, saj so s tem oblikovani tudi vzorci okusov in njim predlagani pomeni.

Modni in drugi tiski

V Sloveniji je bilo leta 2010 na domačih prodajnih pultih mogoče poseči vsaj po 147 različnih naslovih t. i. “ženskega tiska” (od tega 39 v slovenskem jeziku) in 82 naslovih t. i. “modnih edicij” (od tega 12 v slovenskem jeziku); kategoriji

povzemam po njihovih rubrikah, čeprav so zgolj okvirne opredelitve, namenjene lažjemu klasificiranju.¹²

Pri "ženskih tiskih" prednjačijo mesečniki (67), tedniki (37) in trimesečniki (12), izhajajo pa tudi kot štirinajstdnevnik (8), dvomesečniki (8) ali štirimesečniki (1). Izhajajo še enkrat na pol leta (2), enkrat letno (9), v treh primerih pa je šlo za enkratne izdaje, navadno kot tematske priloge drugim revijam. Med vsemi revijami iz te skupine jih je bilo 39 slovenskega izvora, bodisi kot originalne ali slovenske licenčne edicije. Kar 108 naslovov "ženskega tiska" podjetje *Delo Prodaja, d. d.* uvaža iz Nemčije (36), ZDA (19), Italije (14), Hrvaške (13), Velike Britanije (12), Francije (7), Rusije (3) in po dve iz Španije in Nizozemske.

162

Med modnimi revijami je bilo 12 takšnih, ki so nastale pri nas, preostalih 70 pa je bilo uvoženih: tudi teh največ iz Nemčije (22), ostale pa iz Italije (17), Velike Britanije (10), Francije (9) in ZDA (8) ter po ena iz Hrvaške, Rusije, Srbije in Španije. Tudi tu je največ mesečnikov (32), veliko je tudi polletnikov (19) in četrletnikov (16). Enoletnih edicij je šest, prav toliko tudi dvomesečnikov; med preostalimi so še po en tednik, štirinajstdnevnik in štirimesečnik.

Licenčne revije v slovenski izdaji (*Cosmopolitan, Elle, Diana, Burda, Fashion Avenue* itd.) so na prodajnih pultih dopolnjene tudi z nekaterimi drugimi licenčnimi edicijami iste revije, pa tudi z njihovih specializiranimi edicijami, usmerjenimi v posebno ciljno občinstvo ali temo: *Cosmopolitan* (13), *Vogue* (12), *Elle* (10), *Diana* (7), *Marie Claire* (7), *Burda* (6), *Glamour* (5), *In Style* (5), *GQ* (3) itd.

Videz tako široke ponudbe je gotovo nepopoln, saj pokriva le enega distributerja – resda največjega – revijalnega tiska pri nas. Možnosti individualnega naročanja revij iz tujine ne gre prezreti, jih je pa nemogoče preiskati. Pomembna je dostopnost do revij ali vsaj informacij o njih na spletnih portalih; eden takih je npr. portal z imenom *Isuu*, ki ponuja od leta 2009 nekaj sto modnih in njim podobnih publikacij.¹³

Da bi se revije medsebojno ločile in pritegnile čim širši krog bralcev, skušajo oblikovati zanimiva in posebna predstavitvena besedila, v njih pa sebi lastne poudarke in teme, ki jih želijo pokrivati, prav tako tudi pričakovane ciljne skupine. Ilustrativne v tem smislu so predstavitve dveh revijalno-založniških podjetij pri nas: *Delo Revije, d. d.* se ponaša z več kot 20 blagovnimi znamkami,¹⁴ *Adriamedia Ljubljana* pa z

¹² Podatke so mi oktobra 2010 na moje poizvedovanje posredovali iz podjetja *Delo Prodaja, d. d.*, ki je največji, ne pa edini distributer revijalnega tiska pri nas. Okvir revij, ki so se jim zdele primerne za področje mode in odnosa do osebnega videza, so razpoznali v kategorijah (ki jih uporabljajo sami) "ženski tisk", "modne edicije" in "ročna dela". Po pregledu gradiva sem kategorijo "ročna dela" izločila iz obravnave, ostali dve kategoriji pa obdržala kar v tej obliki, čeprav modne edicije ne pokrivajo le področja mode in tudi ženski tiski niso namenjeni le ženskim bralkam. To se je pokazalo pri predstavitvenih nagovorih teh revij.

¹³ <<http://issuu.com/groups/fashionmags/publications/>> [3. 11. 2010].

¹⁴ Blagovne znamke podjetja *Delo Revije, d. d.*, so: *Jana, Lady, Stop, Obrazi, Anja, Anja Recepti, Vitka Anja, Kih, Smrklja, Eva, Lepa & zdrava, Modna, Naša žena, Zdravje, Pri nas doma, Ambient, Rože & vt, Moj mikro, Lady križanke, Barbara Cartland – ljubezenske zgodbe Lady, Zdravje in Joker*. Podjetje *Delo Revije, d. d.* je tudi lastnik blagovnih znamk *Avtomagazin, Radar* in *Dr. roman*. Nekateri med njimi so dostopne tudi kot spletne revije: <http://www.delo-revije.si/revije/nase_revije> [28. 10. 2010].

12 tiskanimi edicijami, med njimi tudi licenčnimi.¹⁵ Med temi revijami jih precej združuje podobne vsebine: novice o slavnih, povezane z modo, lepoto, zdravjem; dodanih je še nekaj vsebin za dom, prehrano in zabavo. Ločevalne strategije opirajo na različne elemente. Tako npr. prostodušno priznано “opravljivost in radovednost” o znanih, slavnih in bogatih (*Lady*) drugje opredelijo kot zanimanje za “ozadja življenjskih zgodb slavnih in znanih” (*Obrazi*). Isto opravljivo vsebino ovije *Story* v zaupnost, zasebnost in človeško plat slavnih, spet drugje so iste težnje nedvoumne v pripisanih sloganih, npr. “Razgaljamo slavne” (za ljubitelje pikantnega, *Nova*) ali “V družbi pravih zvezd” (za radovedneže med nami, *Lea*).¹⁶

*“Lady je prvi slovenski ženski tabloid, ki že skoraj 20 let kraljuje v slovenskem medijskem prostoru in je kljub hudi konkurenci še vedno najbolj brana slovenska revija. Lady je prijazna, opravljiva, radovedna in tudi provokativna. V njenih zgodbah zaživijo znani, slavni, bogati in tisti, ki so na poti k slavi. Vsi, ki so tako ali drugače v ospredju pozornosti: naj bo to v glasbi, filmu, gledališču, televiziji, športu, gospodarstvu ali politiki. Doma in po svetu. Lady zanima vse, kar se jim dogaja. Vzponi in padci. /.../ Pišemo o zvezdah in ustvarjamo zvezde. Pravijo, da če nisi v Lady, te na slovenski sceni preprosto ni. Ob zanimivih in sočnih zgodbah pa Lady ponuja tudi številne rubrike s koristnimi namigi. Od Magdalene, ki pomaga bralcem in bralkam reševati življenjske dileme, do rubrike, kako skrbeti za svoj obraz in stas, da bi bili taki kot zvezde.”*¹⁷

*“Revija Obrazi je vroča novost – ne samo v našem bogatem revijalnem programu, ampak tudi na slovenskem trgu – saj take revije pri nas še ni bilo! Obrazi namreč vsak teden poglobljeno razkrivajo zgodbe o znanih in slavnih ljudeh na domači in tuji medijski sceni, v njih pa znani delijo svoja doživljanja in razmišljanja o ljubeznih, ločitvah, življenjskih modrostih, zapletih, skritih in prikritih zgodbah svojega življenja, modnih, lepotnih in kuharskih nasvetih ... Obrazi torej ne razkrivajo zgodb znanih ljudi le na površini, ampak jih zanima tudi ozadje. Na pozitiven in prijazen način – tako, kot imajo Slovenci radi.”*¹⁸

*“Znani, lepi, uspešni in bogati revijo spustijo globlje v svojo zasebnost. Revija Story je njihova zaupnica. Spoznajte slavne še z njihove človeške plati. Predstavljamo pa vam tudi najnovejše trende s področja mode in lepote, na tekočem pa boste tudi o vsem, kar se dogaja v glasbi, filmu, kulturi in na televiziji.”*¹⁹

Osredotočenost revije na modo in lepoto usmerja *Eva* na “mlade ženske s pozitivnim pogledom na življenje” in delo z “domačimi fotografi, stilisti, vizažisti in frizerji”; *Modna* pa skrbi “za ženske, ki skrbijo za svojo podobo, urejenost in slog”.

“Revija za mlade ženske s pozitivnim pogledom na življenje že deveto leto zapored vsak mesec predstavlja nove svetovne trende iz sveta mode in lepote ter jih

¹⁵ Redni program revij založbe AML obsega 12 tiskanih edicij. Med njimi so: *Avto magazin*, *Sensa*, *Cosmopolitan*, *Elle*, *Lea*, *Lisa*, *Lisa – Čarovnija okusa*, *Lisa – Moje stanovanje*, *Moj lepi vrt*, *Nova*, *Playboy* in *Stor* <<http://www.adriamedia.si/revije/>> [11. 2. 2011].

¹⁶ <<http://www.adriamedia.si/revije/nova/>>; <<http://www.adriamedia.si/revije/lea/>> [11. 2. 2011].

¹⁷ <<http://www.delo-revije.si/revije/lady/>> [12. 2. 2011].

¹⁸ <<http://www.delo-revije.si/revije/obrazi/>> [12. 2. 2011].

¹⁹ <<http://www.adriamedia.si/revije/story/>> [11. 2. 2011].

*hkrati tudi sama ustvarja. V Evi boste našli tako domačo kot tujo modo, fotografije pa so samo domače in so delo Evinih stilistk in fotografov, vizažistov in frizerjev ... Eva predstavlja zvezdnike z vseh zornih kotov, izbira slovensko usodno žensko in ji podeli naslov femme fatale ter skrbi za svoje bralke, da so več kot samo lepe ...*²⁰

*“Obleka naredi človeka in modno revijo tudi. Aktualna moda, smernice za prihajajočo modo, moda, ki se vrača, modni dodatki, kozmetika, lepota, zdravje, znani obrazi, intervjuji ... Za ženske, ki skrbijo za svojo podobo, urejenost in slog. V letošnje leto je Modna vstopila v osveženi novi podobi in s še več uporabne vsebine.”*²¹

Lepa & zdrava je namenjena vsem, “ki jih zanima zdravo in srečno življenje” in notranji mir; svojo verodostojnost skuša graditi na sodelovanju s slovenskimi strokovnjaki. Kljub temu precejšen delež prizadevanj usmerja v skrb za telesno vadbo in lepoto, kozmetiko, hujšanje, stilske preobrazbe ipd.²² Povezovanje lepote, zdravja, mode in stila je izraženo še z ločevalnimi slogani: “Mlada, lepa in zabavna” (za mlade frajle, po sreču ali videzu, *Cosmopolitan*), “Mladost, lepota in življenjski slog” (za modno osveščene, *Elle*), “Polna dobrih idej” (za vse, ki radi uživajo življenje, *Lisa*).²³

Kako naj bi bila videti družbena elita v pomembnih vidikih svoje pojavnosti (osebni videz in življenjski slog), zelo nazorno in razkošno pojasnjujejo nekatere revije kot npr. *Finance Trendi* (od leta 2009 izhaja kot priloga časnika *Finance*),²⁴ po naravnosti ji je precej podobna spletna revija *Sophie*²⁵. Vtis elitizma naj bi se začel ustvarjati že pri nakupu – s t. i. osebnim nakupovanjem (po dogovoru, izven rednega odpiralnega časa, s posebnimi prodajalci ali svetovalci), ki je v reviji predstavljen kot nova ponudba modne trgovine XYZ:

“Elitni trendsetterji. Individualisti. Posebnice. Urbane princeze. Aristokrati. Modno misleči izbranci. Vsi, ki občudujete presežke stila. Čas je, da z užitek slečete preživeto. In se preoblečete v eno izmed 50 blagovnih znamk XYZ Premium Fashion Store. /.../ XYZ Premium Fashion Store je za vas pripravil novo storitev osebnega nakupovanja. Vaše nakupno doživetje bo še bolj edinstveno, diskretno, razvajajoče in popolnoma prikrojeno vašim potrebam.” (*Finance Trendi* 2010/4: 4)

Elitni videz je v reviji povezan s poslovnim svetom, bogastvom in razkošjem, a tudi z ustreznim modnim stilom in dizajnerskimi imeni.²⁶ Modni poslovni stil naj

²⁰ <<http://www.delo-revije.si/revije/eva>> [12. 2. 2011].

²¹ <<http://www.delo-revije.si/revije/modna>> [12. 2. 2011].

²² <http://www.delo-revije.si/revije/lepa_&_zdrava> [12. 2. 2011].

²³ <<http://www.adriamedia.si/revije/cosmopolitan/>>; <<http://www.adriamedia.si/revije/elle/>>; <<http://www.adriamedia.si/revije/lisa/>> [11. 2. 2011].

²⁴ Revija je dostopna tudi na: <http://issuu.com/financebarbara/docs/fin_trendi_04?mode=a_p> [2. 11. 2010].

²⁵ *Sophie. Sophisticated magazine*. Tematika te revije je razvrščena v naslednje skupine: novice / moda / lepota in zdravje / kulinarika / arhitektura in dizajn / potovanja in prosti čas / osebnosti. <<http://www.sophie.si/moda>> [11. 2. 2011].

²⁶ V reviji so predstavljena imena nekaterih domačih modnih dizajnerjev, ki naj bi obetala (Matjaž Faganel, Nina Sušnjara, Tinka Domjan, Mateja Krofl), ki naj bi bila že uveljavljena (Jelena Proković in Jelena Leskovar) ali naj bi bila med redkimi mednarodno uspešnimi slovenskimi dizajnerji (Lara Bohinc). Slednjo povežejo še s slavnimi imeni, ki nosijo njene izdelke (*Finance Trendi* 2010/4: 28–30; 34–36; 13).

bi označevala strogost, klasika, enostavna in dovršena eleganca, a vse to je potrebno tudi omehčati, sprostiti, razbiti; fotografski predlogi vizualizirajo vse te zahteve v primerne oblike in kombinacije, z dodanimi podatki o blagovnih znamkah in cenah – unikatni in dizajnerski izdelki, s strokovno stilistično obdelavo celote (Finance Trendi 2010/4: 38, 39).

Čeprav gre “pod črto” prispevkov tudi za reklamiranje, je zelo jasno tudi konstruiranje predstav o življenjskem slogu, samoumevno vezanem na razkošne športe in prestižne športne znamke; luksuzne smučarske počitnice, potovanja po Italiji, Franciji, ZDA ali Kanadi; termalne in welnes počitnice po Evropi; igranje golfa; prireditve in koncerte; prestižna potovanja v eksotične kraje; potovanje s prestižnimi letalskimi prevozniki; drago kozmetiko in luksuzne predmete itd. (Finance Trendi 2010/4: 68–83). Poudarjen je pomen moškega ličenja (puder, korektor, samoporjavitvene kreme), ki pa naj bi vendarle ostalo čim bolj neopazno (Finance Trendi 2010/4: 86).

Ponudba in vpliv modne industrije ni le stvar specializiranih revij, ampak sta vtakana tudi v tisk z drugačnimi vsebinami. Konstrukt družbenih spolov in modnih modifikacij ženskosti in moškosti (tudi osebnega videza) je jasno berljiv v dveh tedenskih prilogah časopisov *Delo* in *Slovenskih novic: Ona* in *Polet*.²⁷ Ker izhajata v veliki nakladi (več kot 130.000 izvodov), sta dovolj razširjen in tudi ilustrativen primer diskurzivne vzgoje ženskosti in moškosti, v službi katere je tudi modna ponudba.

Ona je ženska revija z ženskim uredništvom in sloganom *Živeti kot ženska*, ženskim ciljnim občinstvom in stereotipno “ženskimi” temami (skrb za družino, empatija za posameznike, ki imajo težave ali so se jim zgodile krivice, skrb za lastno in tuje zdravje, lep videz in modno razvajanje, razvajanje s hrano itd.) in reklamnimi oglasi (za kozmetiko in kozmetične salone, za zdravila, modne izdelke idr.). Stalno mesto med vsemi temi vsebinami imajo prispevki z modno ponudbo (obleka, nakit, kozmetika), nasveti za lep, zdrav, mladosten videz in obvestila oz. reportaže o modnih dogodkih, kar naj bi bila splošna ženska preferenca. Žensko telo je v reviji predstavljeno kot nekaj, kar je vredno urejati, negovati, zdraviti, lepšati.

Polet je Onin moški pandan. Ima moško uredništvo, v pretežni večini moške avtorje prispevkov z “moškimi” temami (šport in avtomobilizem v vseh oblikah, tehnologija in popularna znanost, ekologija in klimatologija, družbeno-politična dogajanja doma in po svetu, filmi ipd.). Izrazit poudarek revije je na tematiki športa (javne športne prireditve, uspešni športniki, o tehnikah rekreativnega športa, med njimi npr. teka, kolesarstva, gornišva), aktivnega preživljanja prostega časa, avtomobilizma ipd. Temu prirejeni so tudi reklamni oglasi. Čeprav se revija deklarativno ne opredeljuje kot moška, je izrazita odsotnost žensk, tako vsebinsko

²⁷ Za potrebe te raziskave sem pregledala zvezke revije *Ona* (od 1. 6. (št. 21) do 28. 9. 2010 (št. 38); letnik 12) in revije *Polet* (od 10. 6. (št. 23) do 23. 9. 2010 (št. 35); letnik 9); analizirala sem njuno strukturo in zvrsti prispevkov, teme in poudarke. Evidentirala sem tipe reklamnih oglasov, največ pozornosti pa usmerila na zanimanja, ki naj bi bila v veselje in razvajanje ženskemu in moškemu bralstvu. V besedilu navajam le kratke ugotovitve, vezane na odnos do osebnega videza moških in osebnega videza žensk ter vključenost modne industrije v tak konstrukt moškosti in ženskosti.

kot vizualno. Moško telo ni predstavljeno skozi pomen videza, ampak skozi uspešno in vztrajno vadbo, dinamično in tekmovalno držo ter merjene rezultate. Podaljšano je v prestižni športni opremi, avtomobilih, telefonih ipd.

Televizijske in spletne vsebine

166

Politiki poenostavljene moško-ženske ponudbe, ki temelji na stereotipnih ženskih in moških zanimanjih, je mogoče opaziti tudi pri nekaterih televizijskih programih, npr. PopTV kot krovna televizijska hiša ponuja tudi A kanal (ko se je vzpostavil "ženski" Pop Brio s televizijskimi serijami in telenovelami, brez informativnega programa, je ta dobil bolj "moški" značaj z informativnimi oddajami in mnogo športne vsebine). Enak moško-ženski princip ponujajo nekateri spletni portali, npr. "ženski" portal z naslovom *Zadovoljna.si* (<<http://zadovoljna.si/>>) in "moški" portal z naslovom *Moški svet* (<<http://moskisvet.com/>>).

Ponudba televizijskih programov pri nas – domačih, tujih in mednarodnih (ki kombinirajo oddaje z različnih koncev sveta), javnih in komercialnih – je velika. Teme osebnega videza, kot ga modelira modna industrija v povezavi s televizijskim medijem, sem se lotila skozi evidentiranje oddaj na razpoložljivih kanalih in njihovih programskih shemah.²⁸ Za to, da je vsaj shematsko mogoče obvladovati ponudbo, imajo gledalci na voljo tiskane ali spletne TV vodnike, ponudbo kanalov pa tudi operaterji razvrščajo v vsebinske kategorije programov (npr. informativni, dokumentarni, filmski, glasbeni, športni, razvedrilni, otroški ...). Različnim temam iz sveta mode je posvečen mednarodni program *Fashion TV*. V svojem nagovoru posveča svoj program vsem, ki se zanimajo za modo, stil, lepoto in trende. Ker posreduje 24-urne modne vsebine licenčnih televizijskih hiš iz Azije (2), Indije, Rusije, Evrope in Amerike, je vir ozaveščanja o globalnem kozmopolitskem globalnem stilu, ki zajema vplivne povezave globalnih blagovnih znamk.²⁹

Posamezne oddaje ali serije oddaj, v katerih je vsebina vezana na ponudbo modne industrije in vzgojo potrošnika ter njegove želje po modnih novostih in modeliranju osebnega videza, se pojavljajo občasno v mnogih programskih shemah. Domača tedenska oddaja o modi z naslovom *Bleščica* (RTV SLO)³⁰ sodi med razvedrilne oddaje, svojo vsebinsko usmerjenost in značaj pa napoveduje v najavi oddaje s pojmi moda, stil, bleščica, glitter, glamur, lepota, trendi, dizajn. Razvija neproblematiziran princip lokalnega v globalnem, saj prispevke o modnih vsebinah iz različnih delov sveta dopolnjuje s poročanjem o aktualnih modnih dogodkih doma, predstavitvijo kolekcij domačih modnih dizajnerjev

²⁸ Za evidenco oddaj sem uporabila TV vodnik *Vikend* (tedenska priloga Dela in Slovenskih novic, št. 926–929 (28. 8. do 24. 9. 2010)). Nekatere oddaje sem si ogledala na televiziji, nekatere v dostopnih arhivih starih oddaj na spletnih portalih televizijskih hiš.

²⁹ <<http://www.ftv.com/about>> [13. 2. 2011].

³⁰ Za potrebe raziskave sem si ogledala vse oddaje *Bleščica*, ki so bile predvajane med 2. 1. in 28. 2. 2010, ter nekatere druge izven tega časovnega okvira. Vse oddaje so dostopne v arhivu RTV SLO: <<http://tv.slo.si/predvajaj/arhiv/oddaje>>. Oddaja je v tipski shemi oddaj (skupno / informativne / športne / izobraževalne / kulturno-umetniške / razvedrilne / verske / otroške in mladinske oddaje) razvrščena med razvedrilne. V besedilo vključujem le kratek povzetek in nekaj ilustrativnih primerov.

in proizvajalcev,³¹ zgodovinskim pregledom katerega od kulturnih oblačilnih kosov³² ipd.

Z daljšimi oglasnimi sporočili, ki predstavljajo prednosti terapij in storitev salonov za nego in modeliranje telesa, term in wellness centrov in počitniških destinacijah v tujini oddaja po vsej verjetnosti zadošča pričakovanjem sponzorskih sredstev, kljub temu pa nekako zaokroža podobo prestižnega udobja; oddaja želi biti poučna, razvedrilna in skuša formirati okus za visoko modo in temu primeren življenjski stil. Predstavljeno modo definira z opisi in oznakami (elegantno, razkošno, mehko, domišljijsko, sijajno, bleščeče, gladko ...), kar je ena pogosto uporabljenih tehnik klasificiranja modnih stilov, bodisi da so to interpretacije poročevalcev, voditeljice ali dizajnerjev samih. Dizajnerji visoke mode v predstavitev svojih kolekcij poudarjajo izvor svojega navdiha (npr. podeželje in narava ali dinamika metropol itd.) in uporabljene materiale, kar so običajne ločevalne opredelitve dizajnerjev in sezonskih kolekcij. Predstavljena oblačila – podoba manekenov je dopolnjena z ustrezno pričesko, načinom ličenja in hoje – naj bi oblikovala samozavestne, moderne, urbane, romantične, ekscentrične ... ljudi. Tudi tu gre za definiranje tega, kaj je moda in kako naj se izrazijo segregirani okusi.

Zelo vplivna je televizijska vzgoja skozi serijo t. i. resničnostnih oddaj o osebnih preobrazbah. Ena takšnih je npr. *How do I look?* (slovenska različica naslova je *Moj novi videz*), kjer posameznika “predelajo” profesionalni stilisti v sodelovanju s sorodniki, znanci ali prijatelji tako, kot mislijo, da bi moral izgledati glede na poklic, zanimanja in značaj.³³ Pri tem je izpostavljena kot zelena stilska odlika ženstvenost in prefinjenost, kot nezaželen pa udobnost in praktičnost.³⁴ Podobna serija oddaj je tudi *Stilski vodič Tima Gunna*, kjer znani modni stilist vodi in uči izbrane posameznice pri iskanju osebnega stila, bleščečega in vpadljivega videza, skupaj z nasveti, kako nakupovati in kako sestavljati svojo osebno garderobo.³⁵ Stilska preobrazba po zgledu slavnih *Style Her Famous* ima drugačen princip: izbrana posameznica je deležna profesionalne “predelave” svojega videza, načina ličenja, friziranja in oblačenja, tako da se približa videzu svoje priljubljene pop zvezde.³⁶

Ker so tuje oddaje dosegljive in priljubljene tudi pri nas, jih velja upoštevati kot vir diskurzivnih sporočil o tem, da sta telo in osebni videz nekaj, za kar se velja načrtno truditi in vložiti v to čas in denar. Pri tem gledalce (v prvi vrsti merijo na gledalke, saj se

³¹ Npr. predstavitev nove modne kolekcije Mateje Krofl – Farandule (21. 6. 2009) ali pa prispevek z modne revije sezonske kolekcije perila, kopalk in večernih oblek tovarne *Lisca* (6. 9. 2009).

³² Npr. zgodovino kavbojk (9. 1. 2010) ali dežnega plašča “trenča” (6. 2. 2010).

³³ Pri nas je mogoče oddaje spremljati na TV 3 Viasat. Oddaje si je mogoče ogledati tudi na: <<http://www.tv.com/how-do-i-look/show/23973/summary.html>> [12. 2. 2011]; projekti stilskih preobrazb imajo za sabo organizacije in njihove spletne portale s forumi in za ta medij prirejenimi vsebinami, npr. fotografske predstavitve v smislu “pred – po tem” (gl. stylenetwork.com).

³⁴ *How do I look?* (TV 3 Viasat, 29. 5. 2010).

³⁵ Oddaje predvaja TV 3 Viasat. Ogled je mogoč npr. na <<http://www.genspot.com/video-82754/stilski-vodic-tima-gunna.aspx>> [12. 2. 2011].

³⁶ Oddaje je v letu 2010 predvajal A kanal; ogled je mogoč tudi na <<http://www.tv.com/style-her-famous/show/64222/summary.html>> [12. 2. 2011]; <<http://www.mystyle.com/mystyle/shows/styleherfamous/index.jsp>> [12. 2. 2011].

posvečajo bolj ali manj le ženskim primerom) poučijo tudi o tem, kaj velja razumeti kot težavo (npr. problematične lase, kožo, maščobne obloge, neurejenost, neprillačnost, nemladosten videz ...), s čimer vzgajajo vse mogoče oblike potencialnega nezadovoljstva gledalcev s svojim videzom. Obenem ponujajo strokovne nasvete stilistov, frizerjev, estetske posege kozmetikov, zobozdravnikov, celo estetskih kirurgov in končni rezultat predelave osebe, ki postane tako srečen in uspešen član potrošniške družbe. Kar je svoje vrste nagovor za vsakega gledalca/gledalko, da so podobni nasveti ne le dostopni, ampak domala nujni tudi zanj/zanjo. Gre za vzgojo discipliniranega potrošnika, z asketskimi in hedonističnimi vidiki modeliranja lastnega osebnega videza.

Nekoliko drugačna sporočila ponujajo serije resničnostnih oddaj iz sveta mode, ki temeljijo na tekmovalnem izločanju med izbranimi bodočimi manekenkami, stilisti, modnimi oblikovalci in fotografi. Sezonske serije resničnostnih oddaj tujih televizijskih hiš in podjetij, ki so jih pri nas predvajali domači kanali v času moje raziskave, npr. *Ameriški top model*, ter licenčne različice *Britanski top model*, *Avstralski top model itd.* (TV 3), so v lanskem letu pospremile še slovenske licenčne različice: *Slovenski top model* (TV 3) in *Supermodel Slovenije* (Pop Brio). Podobne oddaje, le da z drugimi skupinami "tekmovalcev", so bile npr. *Modna agencija Janice Dickinson* (TV 3), *Stilisti* (Kanal A), *Modni fotografi* (TV 3), pred časom pa tudi ameriška oddaja *Project Runway* s tekmovanjem modnih dizajnerjev.³⁷ Poleg tega, da so resničnostne oddaje priljubljene zaradi volje do vpogleda v življenje drugih, je z vidika raziskave pomembno definiranje lepega in primerne v osebnem videzu, kar gledalci hote ali nehote ponotranijo kot Resnico. Na tem mestu se še bolj izkaže vplivna moč gibljive slike, saj so del vzgoje tudi gibi in poze, načini hoje in obrazne mimike, ki velja za lepo, elegantno, svežo, mladostno ... Ob tem sporočajo tudi klasifikacijske oznake visoke mode – ta je prikazana kot umetniški nivo estetike – in komercialne mode, ki je blizu popularnemu okusu. Vzgoja okusa torej. Vpliv modelnih gibov, poze in hoje je mogoče opazovati v številnih medijih in stvarnem življenju, kajti te podobe učinkujejo na množice v smislu sledenja in posnemanja.

Vzgoja odnosa do lastnega telesa, kjer so vsakič znova povezani pojmi moda, lepota, zdravje in življenjski stil, je prisotna tudi v pogovornih in razvedrilnih oddajah, npr. v oddajah z naslovom *Življenjski stil* (Kanal A) in *VIP magazin* (TV 3):

*“Življenjski stil je pogovorna oddaja, ki se je bodo razveselile vse ženske. Štiri simpatične voditeljice se bodo pogovarjale o aktualnih dogodkih, najnovejših modnih trendih, tračih in številnih drugih temah, ki zanimajo ženske. Manjkali ne bodo niti strokovni nasveti, zato bo oddaja ne le zabavna, ampak tudi poučna.”*³⁸

*“Razvedrilna oddaja, v kateri bodo gledalci seznanjeni z udarnimi novicami in svežimi dogodki iz sveta zabave – novice o slavni, modi in trendih, podelitvah nagrad, filmih, festivalih, glasbi ter gledališču. Posredovali bomo novice iz sveta zabave širom po svetu - spremljali bomo največja, najbolj znana imena svetovnega „šobbiznisa“. Še več poudarka pa bo na dogajanju na slovenski sceni.”*³⁹

³⁷ <http://en.wikipedia.org/wiki/Project_Runway> [13. 2. 2011].

³⁸ <<http://spored.24ur.com/clanek/clanki-spored/zivljenjski-stil-84.html>> [27. 12. 2010].

³⁹ <http://www.tv3.si/oddaje/vip_magazin> [27. 12. 2010].

Malce drugačen pristop imajo oddaje, ki prepričljivost diskurzivnih sporočil utemeljujejo z znanimi obrazy. Tako je zapovedana vitkost in vadba telesa prisotna npr. v ciklusu prispevkov z naslovom *Znani hujšajo* (ali *Hujšajmo z znanimi*) – v okviru oddaje *Dobro jutro* (TV SLO 1), kjer so povabljene javne osebnosti, ki jih vodijo profesionalni trenerji in svetovalci, da oblikujejo svoje telo in se pri tem pustijo snemati in preverjati z meritvami (telesne teže, obsega pasu, odstotka telesne maščobe). Tako svoje dosežke v predvidenem času izpostavljajo kot izraz vrednot – pridnosti, trde volje (trme) – ki dobijo pomen uspeha.⁴⁰ V tem je mogoče spet uzreti vzgojo odnosa do kodeksov lepote in treniranega telesa, obenem pa definiranje telesnih stanj (pegavost, gubavost, celulitičnost, ohlapnost ...), ki veljajo za problematične in jih znajo odpraviti le eksperti – ti so vgrajeni del ponudbe modne industrije.

Stratifikacija izdelkov in storitev

Ponudba na slovenskem trgu je mednarodna, z mediji definirani modni trendi in življenjski stili se stapljajo v poenoteno globalno modo. Med temi definicijami in potrošnikom skušajo proizvajalci in trgovci napraviti svojo ponudbo posebno in drugačno od drugih, predvsem pa se morajo primerno umestiti v premično shemo modnih trendov in življenjskih stilov. Tak poskus so samopredstavitveni nagovori potrošnikov, reklamni slogani, pa tudi označevanje blagovnih znamk, kolekcij in artiklov. Gre za vzpostavljanje in poustvarjanje diskurzivnega reda hkrati in prav takšno oblikovanje potrošnikov in njihovih želja, tudi tistih, ki se kažejo kot potreba.

Ponudba izdelkov in storitev močno presega porabo in potrebo; spodbujanje želje, obljubljanje zadovoljstva ter sklicevanje na življenjski stil in osebno izbiro so standardne komponente, na katere stavijo trgovci in proizvajalci. Tako kot konkurenčne revije in televizijski programi morajo tudi proizvajalci in trgovci poiskati ustrezne oblike ločevanja in klasificiranja svoje ponudbe. Čeprav se mnogokrat izkazujejo le kot različica istega, je iz njih mogoče opazovati transformacijo oblikovnih različic v predlagane pomene.

Strategije trgovcev

Podjetje *Sportina Bled, d. o. o* (krajše *Sportina*), ki prodaja oblačila mednarodnih blagovnih znamk in jih distribuira v jugovzhodne evropske države, klasificira zastopane blagovne znamke takole: blagovne znamke velikih korporacij (*Esprit, Tom Tailor, Bestseller*), blagovne znamke hitre mode (*Tally Weijl, Orsay*) in blagovne znamke srednjega cenovnega razreda (*Celio, Zero, Bata*) – vse te ponujajo v trgovinah, omejenih na prodajo ene blagovne znamke. Blagovne znamke urbane mode (*Armani Jeans, G-star, Morgan, Kookai, Jack&Jones, Veromoda*) ponujajo v velikih trgovinah z več blagovnimi znamkami. Nazadnje so opredeljene še prestižne blagovne znamke za zahtevne porabnike (*Armani*

⁴⁰ Med drugimi se je temu povabilu odzvala npr. slovenska igralka Zvezdana Mlakar (*Dobro jutro, Hujšajmo z znanimi*, 14. 2. 2011).

Collezione, Boss, Prada Sport, D&G, Just Cavalli, Versace Jeans Couture idr.), ki so na voljo v trgovinah *IN, ki naj bi bile na najboljših lokacijah v mestnih središčih in naj bi imele visoko kakovostno prodajno postrežbo. Blagovne znamke distributer med seboj ločuje tako, da jim pripisuje značaj:

“Z zunanjo podobo izražamo kulturo oblačenja, odnos do dogodkov, priložnosti, ljudi in okolja. V oblačilih se želimo počutiti udobno, privlačno, urejeno in hkrati slediti modnim zapovedim. Sportina Bled, ki slovi po širokem izboru blagovnih znamk, pokriva vse cenovne razrede za vse priložnosti. Od elegantnega Armanija, odločnega Bossa do mladostne in cenovno ugodne blagovne znamke Tally Weijl. Od trendovske D&G, francosko šarmantnega Morgana, dinamičnega in svetovljanskega Esprita, sproščenega Toma Tailorja do udobne Bate ...”⁴¹

170

Značilnost veleblagovnic (npr. *Maximarket, Nama*) in nakupovalnih središč (npr. *Emporium BTC, Emporium Galerija, Citypark Ljubljana* idr.) je, da si prizadevajo nakupovalne navade razširiti iz golega nakupovanja na zabavno preživljanje prostega časa, druženje, dobro počutje. Svojo ponudbo, ki je prav tako v dobršni meri sestavljena iz mednarodno uspešnih blagovnih znamk in trgovin, dopolnjujejo z dodatnimi uslugami in oblikami privabljanja potrošnikov, npr. svetovanjem stilistov, možnostjo osebnega nakupovanja po dogovoru, kulinariko, klubskimi ugodnostmi (npr. s ponudbo omejenega števila prestižnih kosov ipd.).⁴²

Mednarodne blagovne znamke se – kjerkoli jih že ponujajo – predstavljajo in opredeljujejo tudi same, pogosto skozi specifične kvalitete in življenjski slog svojih ciljnih uporabnikov:

“Armani Collezioni, blagovna znamka visokokakovostnih večernih in svečanih oblek ter oblačil za prosti čas in ekskluzivnih modnih dodatkov, je prepoznavna po beli etiketi. Ima vse značilnosti krovne blagovne znamke Armani: čiste linije in nežne odtenke, ekskluzivne materiale, dodelane detajle in popolno izdelavo. V ženski kolekciji prevladujejo svež stil, veselje s kančkom ironije ter mlad in razposajen duh. Močan občutek za vrednote in popolno definiran videz pa sta značilnosti moške linije. Navdih je rahlo vojaški stil, ki prebija videz popolne elegance. Nostalgija, zapeljivost in modernost so deli sodobne Armanijeve tradicije. Namenjena je kupcem, ki niso sužnji modnih smernic, ampak prisegajo na klasično eleganco, pri oblačilih, ki jih kupujejo, pa cenijo visoko kakovost.”⁴³

“Tally Weijl ni samo blagovna znamka, ampak je način življenja mladega, seksi, inovativnega in samozavestnega dekleta. Kolekcije Tally Weijl nastajajo v prestolnici modnih smernic, Parizu, in ponujajo širok izbor cenovno ugodnih oblačil, obutve in modnih dodatkov. Najdete jih lahko v 29 državah v 380 trgovinah na najprestižnejših lokacijah. Bleščice, zmečkane tkanine, črtasti in večbarvni vzorci,

⁴¹ <<http://www.sportina.si/>> [30. 9. 2010].

⁴² <http://www.mercator.si/prodajna_mesta/maximarket/> [4. 11. 2010], <http://www.mercator.si/klubmaxi/aktualna_ponudba/akcije/clanek?aid=7635> [4. 11. 2010], <<http://www.nama.si/>> [12. 2. 2011], <<http://www.btc-city.com/trgovina/lj/44/emporium>> [28. 10. 2010], <<http://www.galerijaemporium.si/index.php>> [28. 10. 2010], <<http://www.citypark.si/>> [30. 9. 2010].

⁴³ <<http://www.sportina.si/>> [30. 9. 2010].

pasovi z motivi ter obilo nakita so nepogrešljivi kosi v omari dekleta Tally Weijl. Čutno, zapeljivo, romantično in prikupno! Vsaka je lahko dekleta Tally Weijl.”⁴⁴

“S.Oliver – Vsaka linija je namenjena določeni ciljni skupini in ima svojo oblikovalsko ekipo. Deset kolekcij letno prehajajo ena v drugo, tako da ni nikakršnih težav z dopolnjevanjem garderobe. Mladostno razigrana linija QS vsak mesec prinaša najnovejše trende iz modnih prestolnic. Ženska in moška linija CASUAL je športno elegantna linija, namenjena dinamičnemu posamezniku. Prestižno linijo SELECTION odlikujejo odlični materiali in elegantni kroji, COMMA pa je namenjena mladim samozavestnim ženskam, ki uživajo življenje in iščejo izzive v poslovnem svetu.”⁴⁵

“Celio* je vodilna francoska blagovna znamka moške mode. /.../ Je preprosta moška moda, ki sledi modnim smernicam, a izstopa z določenimi detajli, ki jo naredijo posebno, in zato privlačno in všečno. Je moda, ki moških ne samo vodi, ampak jih zna spodbuditi k uživanju v oblačenju. Tipični moški Celio dela in živi v mestu, je čuten, ima smisel za stil, ni pa suženj modnih zapovedi. Hoče oblačila, ki jih je preprosto nositi vsak dan, kjer koli. Vedno se hoče počutiti dobro, sproščeno in privlačno.”⁴⁶

171

Mnogo manj strukturirano in slabše označeno modno ponudbo svojih izdelkov navadno ponujajo trgovine, specializirane za oblačila nižjega cenovnega razreda. Njihov poslovni obstoj temelji na potrebah potrošnikov po cenejši, zmerno modno oblikovani ponudbi srednje kakovosti, ki je sicer množični proizvod, a vendarle zadovoljuje neprestižno funkcionalno potrebo po obleki in oblačilnih dodatkih. Tako npr. *Trgovska družba Metro d.d.* razvršča ženska oblačila iz svoje znamke *Mana* zgolj po osnovnih stilskih smereh: namenjajo jih športnemu in elegantnemu tipu ženske in tistim z močnejšo postavo. Moška oblačila namenjajo vsem, ki si želijo udoben, naraven in umirjen videz.⁴⁷

V zadnjih letih močno narašča pomen t. i. spletnih trgovin. Njihova prednost (v določenem smislu gotovo tudi slabost) je, da zaobidejo neposredni kontakt med prodajalcem in kupcem. Spletna podjetja privarčujejo pri stroških prodajnih mest in imajo možnosti hitrejšega odziva na zahteve trga; ponudba je lahko bolj raznovrstna, zaloge manjše. Za kupca je to prihranek časa in možnost bolj sistematičnega pregleda ponudbe in cen; tistim ljudem, ki jim ogledovanje in pomerjanje ni v razvedrilo in užitek, pomeni olajšanje. V imeniku slovenskih spletnih trgovin je 57 uvrščenih v kategorijo trgovin z oblačili in obutvijo, v kategorijo z imenom Lepota in zdravje pa kar 109.⁴⁸ A to so le slovenske spletne trgovine; možnost spletne prodaje in nakupa je globalna, seveda v okviru racionalnih samoomejitev, ki jih predstavljajo stroški transporta.

Gre za več oblik spletnega delovanja: lahko je le dopolnilo klasične trgovske prodaje v trgovinah, ki iščejo v boju za potrošnika nove oblike. Lahko

⁴⁴ <<http://www.sportina.si/>> [30. 9. 2010].

⁴⁵ <<http://www.citypark.si/trgovina/62/S%20OLIVER>> [30. 9. 2010].

⁴⁶ <<http://www.citypark.si/trgovina/64/CELIO>> [30. 9. 2010].

⁴⁷ <<http://www.mana.eu>> [3. 11. 2010].

⁴⁸ <<http://www.trgovine.net/>> [2. 11. 2010].

je nadomestek in/ali dopolnilo klasične kataloške prodaje po pošti, nenazadnje pa tudi neposredna prodaja s strani distributerjev ali proizvajalcev. Ponudbo si je mogoče ogledovati, povsem nemogoče pa jo je pregledati – ne le zaradi količine, ampak tudi spremenljivosti. Spletna prodaja je lahko tudi del multimedijskih portalov, kjer se izmenjujejo tematsko usmerjene informacije, ocenjevanje izdelkov in izmenjava mnenj (forumi).

172

V spletni ponudbi mednarodnega koncerna *Otto Group* (v Sloveniji sodeluje s podjetjem *Shop d.o.o.*) je količinska in kakovostna raznolikost ponudbe zajeta na enem mestu. Zaradi učinkovitega pregledovanja je klasifikacija dovolj jasna, a tudi natančna, saj vodi kupca pri ogledovanju oblačil najprej v kategorije Dame / Moški / Otroci (oprema za šport in prosti čas je posebej), naslednji kriterij kategoriziranja pa so že oblačilne sestavine. Posamezni izdelki v njih so opremljeni s sliko, prodajno šifro in ceno, a jih je pri tem mogoče razvrščati po ceni, po imenu ali po priljubljenosti. Ni jasno, ali je slednja kategorija merjena po številu nakupov ali številu ogledov, a z vidika kupca je to lahko element zgledevanja in prepričevanja. Iz spletne ponudbe, ki je opremljena tudi s številom različnih ponujenih izdelkov v vsaki kategoriji, je vidno razmerje med ponujenimi ženskimi in moškimi oblačilnimi izdelki (ponujenih je 1597 moških in kar 18.055 ženskih, kar pomeni razmerje 1:11,3). V ženski ponudbi prevladuje kategorija modnih dodatkov (2854), najmanj (37) pa je oblačil za plažo (kopalke niso ponujene v tej skupini). V moški ponudbi prevladujejo ure in nakit (882), najmanj pa je telovnikov (3). Zelo veliko odstopanje je pri ponudbi čevljev (2428 ženskih in le 9 moških izdelkov). Konstrukt družbenih spolov je berljiv v uvodnem nagovoru obeh izhodiščnih kategorij: “Vse, kar potrebuje moderen moški” in “Bodite zapeljive”.⁴⁹

Strategije proizvajalcev

Proizvajalci svojo ponudbo predstavljajo in klasificirajo spet malo drugače, odvisno od tega, ali gre za predstavitev aktualne ponudbe ali za kataloški način predstavitve vsega, kar ponujajo oz. neposredno prodajajo. *Podjetje Labod, d. d.* svojo ponudbo ženske in moške konfekcije trži (le) pod angleškim sloganom “The way we wear”. Linije svoje blagovne znamke eksplicitno ne ločuje glede na generacije, ampak glede na “počutje, stališča in način življenja”. Zagotavljajo kakovost, dovršene kroje, izbrane materiale in preplet modnosti, elegancije, športa in sproščenosti, kar naj bi narekoval nov, živahen način življenja. Linije ženskega programa deli na tri podskupine z označevalnimi imeni, ki jih opredeljuje in utemeljuje na domnevnih tipih osebnosti in načinih posamezne (abstraktne) ženske nakupovalke. Moški program deli v pet linij, poveže jih z osebnostnimi lastnostmi in priložnostjo, ki so ji namenjene:

“Ženski program. Labod Style – Linija oblačil, namenjena sodobni, klasično elegantni ženski, ki sicer spremlja modne smernice, a zadržano in preišljeno.

⁴⁹ <<http://www.otto.si/>> [7. 11. 2010].

*Izbira kakovostna, praktična, uporabna oblačila in ustvarja samosvoj slog. Ta Labodova osnovna linija vsebuje tudi oblačila v klasičnem stilu, katerega osnova je kostim. Na voljo je v širokem razponu števil. Ella Vivaldi – Njena uporabnica je modna poznavalka, ki se ji prilega čutni stil, prepleten s klasičnim šarmom. Ella Vivaldi je ekstravagantna, ženstvena, samozavestna, prefinjena, z drznimi odločitvami. Modne namige sprejema navdušeno, vendar se nikoli ne oddalji od svojega osebnega sloga. Oblačila iz te linije so izdelana iz najboljših materialov. Must – Za mladostne in dinamične ženske, ki prisegajo na sproščen, sodoben casual stil in so vedno v koraku s časom. Oblačila so udobna, a elegantna in sledijo modnim smernicam, zato jih lahko nosijo kadar koli in kjer koli. Narejena so iz pralnih naravnih in tehno tkanin. Sestava kolekcije omogoča veliko različnih kombinacij. Posebna pozornost je namenjena detajlom.*⁵⁰

173

*“Moški program. Labod – Osnovna poslovna srajca: umirjena, klasična, diskretna. Preprost stil je primeren za najširši krog porabnikov – od mlajših do starejših, manj modno zahtevnih in po duši tradicionalistov. Ta linija si je izoblikovala širok krog zvestih kupcev, ki vedno znova posegajo po njej. Obsega tudi srajce za močnejše in različice s podaljšanimi rokavi. Peter Bensen – Modne poslovne srajce, ki jih dopolnjujejo tudi kravate in moške nogavice. Nosi jih sodoben poslovnež, ki ljubi tako eleganco kot udobnost in se vedno spogleduje z novimi trendi. Srajce vsako sezono prinašajo novosti v dizajnu, barvah in vzorcih, narejene pa so iz visoko kvalitetnih materialov. Must – Športno-mladostne srajce drznejših barv, vzorcev, dizajna in krojev, ki so preprosti, udobni, primerni za vsak dan – prosti čas ali službo, v kateri ni zahtev po strogem formalnem oblačenju. Izrazito modna linija Labodovih srajc. Prestige – Vrhunske srajce in kravate, namenjene tistim, ki prisegajo na tradicionalno kakovost tkanin in dobre izdelave. Čisti bombaž v najbolj izbranih prejah in vezavah, gumbi iz prave školjke ter skrbno in natančno izdelani šivi ustvarjajo prestižen izdelek, ki ga prepozna oko poznavalca. Amadeus – Linija Labodovih srajc, namenjena najbolj slovesnim priložnostim.”*⁵¹

Tudi slovensko podjetje *Lisca* svojo sezonsko kolekcijo ženskega perila (jesen/zima 2010) deli v več linij z označevalnimi imeni (Selection, Fashion, Natural, Classic, Active), s katerimi nagovarja žensko določenih okusov, osebnostnih lastnosti in življenjskega stila. Ker kolekcije ne ponujajo le v trgovinah, ampak tudi po naročilih na spletnih straneh, je predstavitev artiklov znotraj kolekcij še kataloška, dopolnjena s slikami in podatki o materialih, oblikovnih elementih, razpoložljivih barvah in velikostih, pa z navodili za izračun ustrezne velikosti in navodili za vzdrževanje. To je končna raven segregiranja ponudbe, ki jo proizvajalec nudi kupcu, trgovinam in stilistom. Z vidika potrošnika je to zadnja stopnja reda, ki ga oblikuje in v katerem mora poiskati ustrezno mesto. Na končno izbiro vplivajo vsi predhodni načini discipliniranja okusa in izbire, a ti so povsem praktične narave in ključni pred nakupom in uporabo.⁵²

⁵⁰ <<http://www.labod.si/>> [2. 11. 2010].

⁵¹ <<http://www.labod.si/>> [2. 11. 2010].

⁵² <http://www.lisca.com/index.php?page=perilo&lang=si_SI&local=si> [2. 11. 2010].

Zaradi potreb spletne prodaje so v *Lisci* nagovarjanje kupcev dopolnili še z malce igrivimi navodili za moške, ki bi radi obdarovali svoje ženske. Vsebina je zanimiva predvsem zaradi družbenih konotacij spolov, ki vključuje razvrščanje žensk v ključne skupine – z domnevnega vidika moških. Vsako žensko – potencialno obdarovanko – naj bi bilo mogoče razvrstiti v predlagane kategorije (“seksi zapeljivka”, “dama”, “rekreativka”, “naturalistka”, “pragmatistka”, “modna spogledljivka” ali “spremenljivka”), z vsemi domnevnimi značajskimi lastnostmi, načini izbire in življenjskimi stili vred:

174

“Seksi zapeljivka – Ona je vedno drzna. Izbira in pričakuje samo najboljše: veliko prefinjenosti, izbrane detajle in vrhunske materiale – vse to začnjeno s kančkom erotike. Raje ima malo manj, a tisto odlično. Da poznate njen okus, boste dokazali z glamuroznim perilom drznejših linij. Zanjo izbirajte v liniji Lisca Selection.

Dama – Ona zmore vse. Uspešna je v službi in doma. Njeno načelo je obvladovanje vsega. Zahtevna je do sebe in zato ji veliko pomeni urejenost – tudi ko gre za tiste podrobnosti, ki jih ne vidijo vsi. Rada je v koraku s časom. Ljubi modne barve. Tudi če jo vidite ob nenavadni uri, brez ličil in brez posebne toalete, bo njena drža damska. Zanjo boste našli prave izbranosti v modni liniji Lisca Fashion.

Rekreativka – Ona obožuje gibanje. Z vami ali brez vas se rada rekreira, rada jo mahne na odločen sprehod ali na vadbo v telovadnico. Ona je aktivna. In v svoje aktivnosti bo rada vpletla tudi vas. Če se ji boste znali približati. Najbrž se ne vidi v čipkah. Ljubše ji bo perilo, ki diha. Zanjo izbirajte v kolekciji Lisca Active.

Naturalistka – Njej je naravno zares pomembno! Všeč ji je občutek, da je oblačila ne utesnjujejo, da se z njo naravno gibljejo. Morda ne utegne reševati kitov po svetovnih morjih, zato pa ji je mar za okolje in pazi, iz kakšnih materialov so njene izbranosti. Sama bi izbrala perilo, ki omogoča njeni koži dihanje, ki je hipoalergensko in iz naravnih vlaken ekološke predelave. Izberite takšno prijetnost zanjo tudi vi – v kolekciji Lisca Natural.

Pragmatistka – Ona prisega na uporabne stvari, ki dobro služijo svojemu namenu. Perilo izbira tako, da se ji lepo prilega, da poudari tisto, kar je na njenih oblinah najlepšega, in skriva manjše pomanjkljivosti. Všeč ji je, če se v svoji koži res dobro počuti. V njenem predalu je večina perila bele, črne in kožne barve – ker je praktično in ga lahko obleče pod karkoli. Morda bi jo prvi hip navdušili s kakšnim posebnim modelom v drugačni izvedbi, v resnici pa ji je ljubše, če izberete kaj takega, kar bo lahko nosila večkrat. Zanjo boste pravo perilo našli v kolekciji Lisca Classic. Tudi v večjih velikostih!

Modna spogledljivka – Obožuje modo in igro barv. Ve, da pametno dekle nikoli slepo ne sledi trendom, da pa vsekakor v vsaki modni novosti najde detajl, ki ji bo pisan na kožo. In zaradi tega jo bo opazila tudi okolica. Hkrati pa jo navdušuje večnamenskost oblačil – zakaj ne bi kupila majice, ki je lahko perilo in seksi top obenem? Zato bo kdaj pa kdaj malce predrzno za mestno pohajkovanje oblekla na primer prosojno majčko, pod katero boste zlahka zasluhtili, da je njen nedrček povsem enakega vzorca. Jo želite osvojiti? Izberite igrive in barvite modele v kolekciji Cheek by Lisca.

Spremenljivka – Pri njej nikoli ne veste, pri čem ste. Včasih je rada dama, ki prisega na sijajne modne predrznosti. Drugič bi rada bila preprosto ženska – morda

*kar brez perila. Naslednjič vas preseneti z načrtom aktivnega življenja. Dan kasneje se odloči, da bo ostala navihana in mlada. Zanj je lahko izbirati: poiščite kaj takšnega, kar še nima. Zagotovo bo znala skombinirati v kakšno čisto samosvojo podobo!*⁵³

Zdi se, da proizvajalci precej manj kot ostalo modno ponudbo strukturirajo obutev. Tako tovarna *Peko* gradi svojo strategijo ponudbe na tradiciji (pod sloganom “Peko. Since 1903”) in opredelitvi treh kolekcijskih vej, od katerih je ena namenjena ortopedski in ena dizajnerski ter ekstravagantni (pri tej gre za sodelovanje z izbranimi dizajnerji). Osnovno kolekcijo delijo le na moška, ženska in otroška obuvala, predstavitev vsakega modela je dopolnjena le s fotografijo izdelka in proizvodno šifro.⁵⁴

Katalog podjetja *Alpina* z modno in športno obutvijo predstavlja osnovne tri kolekcije opisno, tako v smislu namembnosti kot sezonskih modnih smernic. Drugi način predstavitve je kataloški. Article iz aktualne kolekcije klasificira na ženske, moške in otroške, znotraj tega na visoke, nizke in za prosti čas; v slednjo kategorijo uvršča le obutev po smučanju. Ženska obuvala razvršča še na klasične, modne, športne, trendovske in pohodne article, moške pa enako, le brez kategorije trendovske obutve. Vsak artikel posebej v katalogu opremljajo s šifro, podatki o razpoložljivih velikostih in prodajni ceni. Ponujajo torej povsem praktično klasifikacijo, primerno za posameznega kupca, ki vsaj približno ve, kaj išče. Strategija ponudbe je drugačna, ko gre za trženje prestižnih blagovnih znamk maloserijske proizvodnje, ki jih zastopajo in prodajajo v ločenih butičnih prodajalnah: za kolekcijo *Exluzive* pripisov o cenah in slik modelov ni.⁵⁵

Različice med proizvodi iste vrste (npr. hlačami) so skozi vse mogoče načine razvrščanja pridobile mnogo različnih pomenov. Njihova oblika, material, barva, kroj, pa tudi blagovna ali trgovska znamka so lahko označevalci lepega, elegantnega, športnega, uglednega, aktivnega, zapeljivega, umirjenega itd. Vendar se jim pomeni lahko spremenijo z vidika cele oblačilne sestave, to je vsega, kar ima posameznik na sebi v istem trenutku, pa tudi glede na način, kako se stvari nosijo. Proizvajalci, trgovci in mediji potrošnikom ob ogromni izbiri in “samopostrežnem” načinu izbire nudijo pomoč. Del tega so že klasifikacijske oznake stilov, ki se ponavljajo in so domala standardizirane: klasično, športno, elegantno ipd. Drugačna oblika pa so kombinacije, ponujane na živih manekenh ali znanih osebah. Trgovine za te namene izrabljajo manekenske lutke v izložbah in v notranjosti trgovin. Stilske kombinacije ustvarjajo tudi oblikovalci in stilisti. Ti predlogi poleg ustreznega izbora oblačil usmerjajo tudi način nošenja, zapenjanja, zavezovanja ... Na tak način lahko postane primerno in moderno nositi torbico v roki, v upogibu komolca, pod pazduho, na rami, prekrížano čez prsi. Nikakor pa ne za drugačne priložnosti ali k drugačnemu stilu oblačil; drugačne torbice je primerneje nositi drugače. Šal je enkrat okoli vratu zavít, drugič zavezan, lahko je zgolj položen za vrat, njegova konca sta lahko ujeta v zanko itd. Ni vseeno, ali je šal svilen, volnen, bombažen, je mehak ali ima togo strukturo, je vzorčast ali enobarven, je rdeč ali morda siv ... Rokavi srajce so lahko zapeti, odpeti, zavihani ali

⁵³ <http://www.lisca.com/index.php?page=samo-za-moske&lang=si_SI&local=si> [2. 11. 2010].

⁵⁴ <<http://www.peko.si/>> [2. 11. 2010].

⁵⁵ <<http://www.alpina.si/si/trgovina/>> [8. 2. 2011].

samo potisnjeni navzgor, ovratnik iste srajce pa je enkrat zapet in dopolnjen s kravato, drugič je odpet; zataknen je za izrez puloverja ali ležeč zunaj ... In tako dalje.

Dokumentirane primere posameznikov z ulice, ki naj služijo za zgled in spodbudo modnim oblikovalcem in stilistom, pa tudi vsem ostalim v iskanju svoje podobe, ponuja projekt s slovenskim naslovom *Moda slovenskih ulic* (angl. različica naslova je *Slovenian Street style*). Zgled za tekoči projekt so avtorji poiskali v podobnih vsebinah po svetu in se jim v povezavah na spletu tudi pridružili; to daje vpogled in takojšnjo primerjavo z drugimi mesti.⁵⁶ Vsebine ponujajo nabor fotografij posameznikov (večinoma mladih) z dopolnilnimi podatki o kraju, času, starosti fotografiranca in njegovim kratkim komentarjem o tem, od kod črpa inspiracijo, katere blagovne znamke uporablja oz. v katerih trgovinah kupuje, da s tem modelira svoj videz. Takole pravijo avtorji v predstavitvi spletnih vsebin:

176

“Želimo pokazati stanje slovenske kulture oblačenja, izpostaviti individualnost in stilsko izvirnost ter začeti virtualno mesto navdiha za vse, ki svoj stil še vedno iščejo. Predvsem pa dati nekaj priznanja vsem tistim, ki si vzamejo malce več časa in s svojim izgledom prispevajo k slovenski urbani pokrajini.”⁵⁷

Za konec

Modo in z njo povezane ponudbe modne industrije je mogoče opazovati kot družbeno vzgojo okusa in usmerjeni vzorec izbir. Članom potrošniške družbe ponuja standardne modele, v okviru katerih so se prisiljeni razpoznati, umestiti in skladno s tem delovati. Lahko je v tem razpoznati družbeno prisilo, breme in omejevanje, vendar pa je to tudi okvir stvarnosti, kjer je mogoče izkušati vsakdanje življenje in (samo)artikulirati svoje pripadnosti.

Predpostavke o pasivnem in poslušnem potrošniku, ki naj bi uniformno ponudbo množičnih produktov in storitev izbiral in uporabljal po enakem vzorcu in z njimi na predviden način oblikoval svoje življenje, se ne izkazujejo za obče veljavne. Posameznik namreč svoje prisilne “ujetosti” v vsiljene zglede, klasifikacije in standardizacije ne dojema kot neposredno avtoriteto in nadzor, ampak ohranja občutek proste izbire, ustvarjalne kombinatorike in samodeliranja. To pa je že druga plat zgodbe.

LITERATURA IN VIRI

BARNARD, Malcolm

2005 *Moda kot sporazumevanje*. Ljubljana: Sophia.

BAŠ, Angelos

1984 *Moda. Traditiones* 13, str. 71–85.

BAŠ, Angelos

1987 *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času: 1. polovica 19. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

⁵⁶ <<http://www.dresscode.si/links>> [15. 1. 2011].

⁵⁷ <http://www.dresscode.si/about_us> [15. 1. 2011].

- BAŠ, Angelos
1992 *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- BAŠ, Angelos (ur.)
2004 *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BOGATYREV, Petr
1971 *The functions of folk costume in Moravian Slovakia*. The Hague, Paris: Mouton.
- BOURDIEU, Pierre
1977 *Outline of a theory of practice*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney: Cambridge University Press.
- BOURDIEU, Pierre
1984 *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Routledge: London.
- BRAUDEL, Fernand
1988 *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- BREVAR, Christopher
2010 Fashion cities. V: J. B. Eicher [et. al.] (ur.), *Berg encyclopedia of world dress and fashion*, zv. 10. London, New York: Berg. Str. 226–229.
- CORRIGAN, Peter
1997 *The sociology of consumption: an introduction*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- DAVIS, Fred
1992 *Fashion, culture, and identity*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- DERRIDA, Jacques
1994 *Izbrani spisi*. Ljubljana: Krt.
- EICHER, Joanne B.
2010a Encyclopedia preface. V: J. B. Eicher [et. al.] (ur.), *Berg encyclopedia of world dress and fashion*, zv. 10. London, New York: Berg. Str. XIII–XIV.
2010b Introduction to global perspectives. V: J. B. Eicher [et. al.] (ur.), *Berg encyclopedia of world dress and fashion*, zv. 10. London, New York: Berg. Str. 3–10.
- ENNINGER, Werner
1984 Inferencing social structure and social processes from nonverbal behavior. *American Journal of Semiotics* 3, št. 2, str. 77–96.
- ENTWISTLE, Joanne
2001 The dressed body. V: J. Entwistle, E. Wilson (ur.), *Body dressing*. Oxford, New York: Berg. Str. 33–58.
- FAURSCHOU, Gail
1988 Fashion and the cultural logic of postmodernity. V: A. Kroker, M. Kroker (ur.), *Body invaders: sexuality and the postmodern condition*. London: Macmillan. Str. 78–93.
- FINANCE Trendi: priloga časnika Finance 2010, št. 4. <http://issuu.com/financebarbara/docs/fin_trendi_04?mode=a_p> [2. 11. 2010].
- FINNISTON, Monty; WILLIAMS, Trevor; BISSELL, Christopher (ur.)
1997 *Oxfordova ilustrirana enciklopedija izumov in tehnologij*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- FOUCAULT, Michel
1984 *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Delavska enotnost.
1991 *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krt.
- KAWAMURA, Yuniya
2010 The fashion industry. V: J. B. Eicher [et. al.] (ur.), *Berg encyclopedia of world dress and fashion*, zv. 10. London, New York: Berg. Str. 191–206.
- KÖNIC, René
1971 *Macht und Reiz der Mode: verständnisvolle Betrachtungen eines Soziologen*. Düsseldorf, Wien: Econ.
- LURIE, Alison
1992 *The language of clothes*. London: Bloomsbury.

MAYNARD, Margaret

2010 Globalization and dress. V: J. B. Eicher [et al.] (ur.), *Berg encyclopedia of world dress and fashion*, zv. 10. London, New York: Berg. Str. 252–263.

McCRACKEN, Grant

1988 *Culture and consumption: new approaches to the symbolic character of consumer goods and activities*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.

MILES, Steven

1998 *Consumerism as a way of life*. London, New Delhi, Thousand Oaks: Sage.

MOERAN, Brian

2010 Fashion Magazine. V: J. B. Eicher [et al.] (ur.), *Berg encyclopedia of world dress and fashion*, zv. 10. London, New York: Berg. Str. 207–215.

ONA: *tedenska priloga Dela in Slovenskih novic* 12, št. 21–38 (1. 6. do 28. 9. 2010).

178

POLET: *tedenska priloga Dela in Slovenskih novic* 9, št. 23–35 (10. 6. do 23. 9. 2010).

POLHEMUS, Ted

1994 *Streetstyle: from sidewalk to catwalk*. London: Thames and Hudson.

SAHLINS, Marshall

1976 *Culture and practical reason*. Chicago: University of Chicago Press.

SAWCHUK, Kim

1988 A tale of inscription – fashion statements. V: A. Kroker, M. Kroker (ur.), *Body invaders: sexuality and the post-modern condition*. London: Macmillan. Str. 61–77.

SIMMEL, Georg

1905 Philosophie der Mode. *Moderne Zeitfragen* 11, str. 5–41

SWEETMAN, Paul

2001 Shop-window dummies?: fashion, the body, and emergent socialities. V: J. Entwistle, E. Wilson, (ur.), *Body dressing*. Oxford, New York: Berg. Str. 59–77.

TORTORA, Philys G.

2010 History and development of fashion. V: Eicher, J. [et al.] (ur.), *Berg encyclopedia of world dress and fashion*, zv. 10. London, New York: Berg Str. 159–170.

VEBLEN, Thorstein

1994 *The theory of the leisure class*. New York: Dover Publications.

VIKEND: *tedenska priloga Dela in Slovenskih novic*, št. 926–929 (28. 8. do 24. 9. 2010).

WILLSON, Elisabeth

1985 *Adorned in dreams: fashion and modernity*. London: Virago.

ŽAGAR, Janja

2011 *Osební videz: izbira in komunikacija: doktorska disertacija*. Ljubljana: [J. Žagar].

Spletni viri

About Fashion TV. <<http://www.ftv.com/about/>> [13. 2. 2011].

Adria Medija, Elle. <<http://www.adriamedia.si/revije/elle/>> [11. 2. 2011].

Adria Medija, Cosmopolitan. <<http://www.adriamedia.si/revije/cosmopolitan/>> [11. 2. 2011].

Adria Medija, Lea. <<http://www.adriamedia.si/revije/lea/>> [11. 2. 2011].

Adria Medija, Lisa. <<http://www.adriamedia.si/revije/lisa/>> [11. 2. 2011].

Adria Medija, Nova. <<http://www.adriamedia.si/revije/nova/>> [11. 2. 2011].

Adria Medija, Story. <<http://www.adriamedia.si/revije/story/>> [11. 2. 2011].

Adria Medija, Poznamo svoje bralce in z njimi komuniciramo vsak dan! <<http://www.adriamedia.si/revije/>> [11. 2. 2011].

Alpina. <<http://www.alpina.si/si/trgovina/>> [8. 2. 2011].

- Bleščica*, oddaja o modi (2. 1. do 28. 2. 2010). <<http://tv slo.si/predvajaj/arhiv/oddaje>> [19. 12. 2011].
- Celebrity Style Guide*. <<http://www.celebritystyleguide.com/>> [11. 2. 2011].
- Celio*. <<http://www.citypark.si/trgovina/64/CELIO>> [30. 9. 2010].
- Citypark – nakupovalno središče*. <<http://www.citypark.si/>> [30. 9. 2010].
- Delo – revije, Eva*. <<http://www.delo-revije.si/revije/eva>> [12. 2. 2011].
- Delo – revije, Lady*. <<http://www.delo-revije.si/revije/lady/>> [12. 2. 2011].
- Delo – revije, Lepa & zdrava*. <http://www.delo-revije.si/revije/lepa_&_zdrava> [12. 2. 2011].
- Delo – revije, Modna*. <<http://www.delo-revije.si/revije/modna>> [12. 2. 2011].
- Delo – revije, Obrazi*. <<http://www.delo-revije.si/revije/obrazi>> [12. 2. 2011].
- Emporium*. <<http://www.btc-city.com/trgovina/lj/44/emporium>> [28. 10. 2010].
- Galerija Emporium*. <<http://www.galerijaemporium.si/index.php>> [28. 10. 2010].
- How Do I Look?* <<http://www.tv.com/how-do-i-look/show/23973/summary.html>> [12. 2. 2011].
- Imenik slovenskih spletnih trgovin*. <<http://www.trgovine.net/>> [11. 2. 2011].
- Isuu, digitalna založba za revije, kataloge in časopise*. <<http://issuu.com/groups/fashionmags/publications/>> [3. 11. 2010].
- Labod*. <<http://www.labod.si/>> [2. 11. 2010].
- Lisca, Katalog perila*. <http://www.lisca.com/index.php?page=perilo&lang=si_SI&local=si> [2. 11. 2010].
- Lisca, Samo za moške*. <http://www.lisca.com/index.php?page=samo-za-moske&lang=si_SI&local=si> [2. 11. 2010].
- Mana*. <<http://www.mana.eu>> [3. 11. 2010].
- Maximarket*. <http://www.mercator.si/prodajna_mesta/maximarket> [4. 11. 2010].
- Moda slovenskih ulic*. <<http://www.dresscode.si/>> [15. 1. 2011].
- Moški svet*. <<http://moskisvet.com/>> [16.10. 2010].
- Nama*. <<http://www.nama.si/>> [12. 2. 2011].
- Naše revije. Delo – revije*. <http://www.delo-revije.si/revije/nase_revije> [28. 10. 2010].
- Otto*. <<http://www.otto.si/>> [7. 11. 2010].
- Peko*. <<http://www.peko.si/>> [2. 11. 2010].
- Project Runway*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Project_Runway> [13. 2. 2011].
- S. Oliver*. <<http://www.citypark.si/trgovina/62/S%20OLIVER>> [30. 9. 2010].
- Sophie. Sophisticated magazine*. <<http://www.sophie.si/moda>> [11. 2. 2011].
- Sportina. Internetni vir*: <<http://www.sportina.si/>> [30. 9. 2010].
- Stilski vodič Tima Gunna*. <<http://www.genspot.com/video-82754/stilski-vodic-tima-gunna.aspx>> [12. 2. 2011].
- Style Her Famous*. <<http://www.tv.com/style-her-famous/show/64222/summary.html>> [12. 2. 2011].
- VIP magazin*. <http://www.tv3.si/oddaje/vip_magazin> [27. 12. 2010].
- Zadovoljna si*. <<http://zadovoljna.si/>> [16.10. 2010].
- Ženska s konceptom*. <http://www.zenskaskonceptom.si/poslanstvo_vizija.html> [1. 2. 2011].
- Življenjski stil, ženska pogovorna oddaja*. <<http://spored.24ur.com/clanek/clanki-spored/zivljenjski-stil-84.html>> [27. 12. 2010].

BESEDA O AVTORICI

Janja Žagar, dr., etnologinja, muzejska svétnica. V Slovenskem etnografskem muzeju je zaposlena kot kustosinja oblačilne in tekstilne zbirke. Znanje o tekstilni materialni dediščini dopolnjuje z interdisciplinarnimi znanji in jih v obliki razstav, objav, predavanj, svetovanj, projektov itd. posreduje domačim in tujim muzejskim obiskovalcem, interesnim skupinam, študentom, institucijam. Monografije: *Pasovi in sklepanci* (1993), *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno* (1994), *Pokrivala* (2004). Je soavtorica obeh stalnih razstav SEM: *Med naravo in kulturo* (2006); *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta* (2009). Za slednjo je prispevala tudi konceptualno idejo, uredniško in avtorsko je sodelovala tudi pri nastanku razstavnega vodnika. Doktorirala je na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani na temo *Osební videz: izbira in komunikacija* (2011).

ABOUT THE AUTHOR

Janja Žagar, PhD, ethnologist, museum counsellor. She is employed with the Slovene Ethnographic Museum as curator of the clothing and textile collection. She complements her knowledge of the textile material heritage with interdisciplinary skills, and presents them to the domestic and foreign museum visitors, interested groups, students, institution in the form of exhibitions, publication, lectures, advise, projects, etc. Monographs: *Pasovi in sklepanci* (1993), *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno* (1994), *Pokrivala* (2004). She has co-authored both permanent exhibitions at the SEM: *Between Nature and Culture* (2006); *I, we and the others: images of my world* (2009). For the latter exhibition she contributed the conceptual idea, and she participated as an co-author and editor of the exhibition guide. She earned her PhD degree at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Art, Ljubljana, with a dissertation entitled *Personal appearance: choice and communication* (2011).

SUMMARY

Fashion – the social construction of taste

When addressing the notion *personal appearance* the researcher's attention should be directed, on the one hand, towards the processes of social discursive practices and, on the other hand, towards the individual's daily choices and uses, which can be perceived as resourceful and creative ways of adopting what is imposed on him/her by the environment. The article focuses on the first part of these dynamic negotiations between society and the individual: it presents the phenomenon of fashion as a form of social force or coercion, which guides taste and standardizes suitable choices. It sheds light on the ways fashion has operated since the Second World War, when the textile, clothing, footwear, cosmetic and other mass-production became actively interwoven with other influential branches of popular culture (film, music, sports, etc.) into a powerful and highly diversified economic branch – the fashion industry. In these circumstances fashion is created not only by fashion designers and producers of fashion products, but also by marketers, advisers, stylists, publishers, editors, fashion publicists and reporters, etc. What is typical of the entire development is its great dependence on the mass media (press, radio, TV, Internet), as their role is not only to advertise and spread information of the fashion supply, but above all to selectively steer and encourage consumption: they distinguish fashion products from each other in different ways, publicly evaluate them (construct their importance), and in this way seemingly create order in the chaotic fashion supply. In doing so, they also address all consumers and considerably influence what is held to be fashionable and the nature of the internal classification of categories of style, gender, age, status, daily, seasonal, function, and others. Analyzing selected printed, television, and Internet sources that were widely accessible in Slovenia at the time of the research (2010–2011), the article's central part illustrates some ways of distinguishing between or classifying the fashion supply, which in this way becomes a social discourse encoded in products and services.

DOMINANTNA PORODNA ZGODBA

Ali so ženske zadovoljne s svojo porodno izkušnjo?

Irena Rožman

181

IZVLEČEK

V prispevku obravnavam kakovost zdravstvih storitev v obporodni skrbi za žensko. Prispevek temelji na podatkih, pridobljenih s poglobljenimi intervjuji, anketami in iz statistike perinatalnih rezultatov za obdobje od 2002 do 2011. Osvetljeni so določeni vidiki medikaliziranega poroda, to so rutinsko izvajanje določenih medicinskih posegov med porodom, neprimerna obravnava zdravstvenega osebja, neustrezna organizacija obporodnega zdravstvenega sistema in stališča babiške in ginekološke porodniške stroke do neprekinjene babiške skrbi po načelu "ena ženska – ena babica" in poroda doma.

Ključne besede: porod, kakovost storitev v zdravju, medikalizacija, babica, porodna zgodba, porod doma

ABSTRACT

The article addresses the quality of the medical services provided to women as part of perinatal care. It is based on data gathered from in-depth interviews, surveys, and statistical data on perinatal results for the 2002-2011 period. It highlights certain aspects of medicalised childbirth, i.e. the routine performance of certain medical interventions during delivery, inappropriate treatment by the medical staff, inadequate organisation of the perinatal health system, the views of the midwifery and gynaecology disciplines on continuous midwife care in line with the principle "one woman – one midwife" and home childbirth.

Keywords: childbirth, the quality of medical services, medicalisation, midwife, childbirth story, home childbirth

Uvod

Mnogi strokovnjaki različnih ved se strinjajo, da je porod, ko se je preselil od doma v porodnišnice, postal pretirano medikaliziran. Na to dejstvo so že v 70. letih 20. stoletja opozorile antropologinje, feministke, sociologinje, kulturologinje, tudi babice in zdravniki, ki so se pridružili aktivistkam proti hegemoniji ukrepov zdravstvene politike tako na globalni kot lokalni ravni. Maria C. Inhorn je objavila znanstveni članek, v katerem navaja pregled stopetdesetih najpomembnejših etnografij, od teh jih je kar dve tretjini izšlo v 21. stoletju (2006: 345–378). Kot lahko razberemo iz objavljenega seznama, je eden od najboljše preučenih pojavov

s področja ženske reprodukcije problem medikaliziranega poroda v porodnišnici s poudarkom na njegovih posledicah za psihofizično zdravje ženske in otroka.

Številne etnografske študije so potrdile (Davis-Floyd 1992, 2001: 5–23; Davis-Floyd in Sargent 1997; Jordan 1993; Kitlinger 1979; Rotman Katz 1984; Nusbaum 2006: 33–37; Rixa in Freeze 2010: 283–299), da je kraj poroda tisti dejavnik, ki najbolj opredeljuje značaj poroda, to pa pomeni, da imamo opraviti z dihotomijo med porodom doma in porodom v porodnišnici (Cordero Fiedler 1997: 159–179). Vsak zase tvorita tisto družbeno in kulturno ozadje, na podlagi katerega je Robbie Davis-Floyd opredelila dva osnovna in diametralno nasprotna porodna modela, ki ju je poimenovala tehnokratski in holistični porodni model (1992: 160–161). S prvim opisuje značilnosti poroda v avtoritativnem okolju porodnišnice. Ta porod pojmuje kot naravni, toda inherentno patološki proces, za katerega je značilno, da je porodnica pasivni objekt porodnega dogajanja, k temu pa znatno prispevajo hierarhični odnosi med porodnico in babico in med babico in zdravnikom. S holističnim porodnim modelom pa opisuje značilnosti poroda doma. Ta porod pojmuje kot naravni fiziološki proces, ki poteka ob pomoči babice; ženska pa je suverena akterka porodnega dogajanja, komunikacija med babico in porodnico je dvosmerna (Davis-Floyd 1992: 160–16, 2001: 5–23; Kitlinger, 1997: 211–212; Rožman 2004: 103–117; Wagner 1994).

182

Ta polarizacija temelji na značilnostih, ki opredeljujejo značaj obeh porodnih modelov, npr. naravno/medikalizirano, doma/porodnišnica, babica/zdravnik, ženska/moški, razum/intuicija, ki so, kot ugotavlja Parrattova, sicer že presežene (2008: 43–44), vendar so se močno izražale v porodnih zgodbah mojih informatork. Njihove porodne izkušnje, potrebe, doživljaji kot tudi mnenja in stališča so se namreč neprestano gibali na kontinuumu med tehnokratskim in holističnim porodnim modelom, ki vsak zase opredeljujeta popolnoma drugačno porodno izkušnjo. Predvsem so opisovale, kako so bile zadovoljne s svojim porodom, z obravnavo zdravstvenega osebja, s porodnimi praksami v slovenskih porodnišnicah.¹

Zadovoljstvo ženske ob rojstvu otroka je kazalnik kakovosti obporodne skrbi. Pri tem je ključnega pomena predvsem to, ali je zdravstveno osebje žensko obravnavalo v skladu s človekovimi pravicami, ki so povezane s pravico do upravljanja z lastnim telesom.

Kot bo razvidno v nadaljevanju prispevka, v slovenskih porodnišnicah ženske te pravice velikokrat ne morejo uresničiti in zato porodnišnico zapustijo z različnimi psihofizičnimi posledicami. Zadovoljstvo ženske z obporodno zdravstveno skrbjo je rdeča nit tega prispevka.

¹ Nekatere ženske imajo potrebo, da svojo porodno zgodbo delijo z javnostjo prek različnih vrst medijev, večkrat tudi v okviru različnih pobud, projektov in raziskav. Pri nevladni organizaciji *Naravni začetki, Združenje za informiranje, svobodno izbiro in podporo na področju nosečnosti, poroda in starševstva* so v okviru projekta "*Še vsaka je rodila!*" začeli z "*organiziranim zbiranjem porodnih in obporodnih izkušenj – pozitivnih in negativnih*" (povzeto s spletne strani <<http://www.mamazofa.org/akcije/se-vsaka-je-rodila>> [21. 6. 2015]), da bi izboljšali kakovost obporodne skrbi v Sloveniji. Projekt je podprt s subvencijo Islandije, Liechtensteina in Norveške preko Finančnega mehanizma EGP in Norveškega finančnega mehanizma.

Pričujoči članek je rezultat mojih raziskovanj v obdobju od leta 2005 do leta 2010.² Podatke sem zbrala v okviru raziskave *Humanizacija obporodnega zdravstvenega varstva. Porod na domu: nevarnost, alternativa ali pravica?* (HZV)³ in aplikativnega projekta *Porodnišnice za današnji čas: razvoj kakovosti obporodne skrbi – žensko osrediščena perspektiva* (PZČ)⁴.

V okviru prve raziskave sem podatke pridobila z javnomnenjsko anketo *Humanizacija obporodne zdravstvene skrbi v Sloveniji* in s poglobljenimi intervjuji. Anketa je bila objavljena na spletnih straneh: *medover.net*⁵, *ringaraja.net*⁶, *bibaleze.net*⁷, kjer je bila za zainteresirano javnost dostopna od 3. marca do 3. aprila 2011; izpolnilo jo je 589 žensk. Anketni vprašalnik je vseboval vprašanja odprtega tipa, odgovore sem predhodno in sproti kodirala. Moj cilj je bil dobiti bolj podrobne informacije o izkušnjah, stališčih, mnenjih žensk, ki so povezane s krajem poroda, z zdravstvenim osebjem, s presejalnimi testi, porodno spremljevalko – doulo in z naravnim porodom; reprezentativnost pridobljenih podatkov v tem primeru ni bila relevantna. V okviru te raziskave sem intervjuvala osem žensk, ki so v obdobju od leta 2005 do leta 2010 rodile doma.

Projektna skupina raziskave PZČ je podatke zbirala z anketnim vprašalnikom in s poglobljenimi intervjuji. V prvem kvantitativnem delu študije si je zastavila za cilj splošen pregled področja; rezultati so bili podlaga za poglobljeno raziskovanje z intervjuji (Mivšek 2007: 76). To je bilo metodološko izhodišče tudi moje študije primera za novomeško porodnišnico. Zanj sem uporabila podatke iz anket in intervjujev žensk, ki so rodile v novomeški porodnišnici. Moje informatorke so bile rojene med letoma 1967 in 1980.

Kratek povzetek nekaterih izsledkov raziskave *Porodnišnice za današnji čas: razvoj kakovosti obporodne skrbi – žensko osrediščena perspektiva*

Zadovoljnost žensk z zdravstvenimi storitvami še ne pomeni, da njihov porod ni bil medikaliziran. Nujno je treba izpostaviti dejstvo, kot ga je zapisala Ana Polona

² Opozorila bi na pomembno dejstvo, da je po letu 2010 prišlo do nekaterih kvalitativnih premikov na področju obporodne zdravstvene skrbi. Prav tako članek osvetljuje le žensko osrediščeno perspektivo doživljanja lastnega poroda, njihovih negativnih in pozitivnih izkušenj s porodom. V članku torej ne obravnavam perspektive zdravstvenega osebja, čeprav sem z njimi tudi opravila poglobljene intervjuje.

³ Naročnik raziskave je bilo Ministrstvo za zdravje, njen nosilec je bil asist. Aleš Pišek, dr. med., spec. ginekolog porodničar, izvajalka raziskave in avtorica poročila pa doc. dr. Irena Rožman, etnologinja in kulturna antropologinja.

⁴ Pri projektu, ki je potekal od leta 2004 do leta 2007, so sodelovale naslednje raziskovalne organizacije: Inštitut za varovanje zdravja (sedaj Nacionalni inštitut za javno zdravje), Zdravstvena fakulteta Univerze v Ljubljani in Univerzitetni klinični center. Vodja projekta je bila dr. Živa Novak - Antolič, drugi sodelavci na projektu so bili: dr. Zalka Drglin, mag. Gorazd Kavšek, dr. Ana Polona Mivšek, dr. Andrej Marušič in dr. Majda Pahor. Avtorica tega prispevka sem bila zunanja sodelavka.

⁵ <<http://med.over.net/forum5/read.php?123,6772196>> [21. 6. 2015].

⁶ <http://www.ringaraja.net/clanek/izboljsajte-porodno-izkusnjo_4187.html> [21. 6. 2015].

⁷ <<http://www.bibaleze.si/iskanje/polnijo?secid=10032&query=polnijo&video=on&article=on&forum=on&sort=relevance>> [21. 6. 2015].

Mivšek⁸: “Zavedati se moramo, da so pričakovanja žensk zgrajena na njihovem obstoječem poznavanju razmer, izkušnjah in vedenju” (2007: 99). To je tudi razlog, da je bila temeljna ugotovitev te raziskave ta, da so bile ženske relativno zadovoljne s svojo porodno izkušnjo. Marsden Wagner⁹ je na podlagi anketnih odgovorov (559 anket, 2005, tj. 3,12 % vseh porodnic) in podatkov iz Nacionalnega perinatalnega informacijskega sistema RS za leto 2005 z gledišča prizadevanja za humani porod primerjal delež porodov v slovenskih porodnišnicah z nepotrebno medicinsko intervencijo in uporabo medicinske tehnologije z izsledki znanstvenih raziskav. Situacijo v Sloveniji je opisal tako: “Posledice medikaliziranega poroda v slovenskih porodnišnicah so vidne v velikem razkoraku med pretirano uporabo invazivnih in celo nevarnih postopkov na eni strani in med priporočili o njihovi optimalni rabi, ki temeljijo na preverjenih znanstvenih izsledkih na drugi strani” (Wagner 2007: 19–20).

Ana Polona Mivšek je analizirala anketne podatke o rutinskih posegih med porodom, pričakovanja in izkušnje slovenskih žensk glede rojevanja, predvsem pa, kako so doživljale obravnavo zdravstvenega osebja, ki je zanje skrbelo med nosečnostjo, porodom in po porodu. Ugotovila je, da je malo slovenskih žensk v procesu obravnave aktivnih. Opozorila je, da je treba izboljšati komunikacijo med žensko in zdravstvenim osebjem, omogočiti individualno obravnavo. Predvsem pa je zaskrbljujoče dejstvo, da več kot polovica anketiranih žensk ni bila zadostno informirana o dejanskem poteku poroda, da je v porodno dogajanje vključenih preveč različnih zdravstvenih delavcev itn. (2007: 98). Rezultati njene analize vseeno kažejo na relativno zadovoljstvo žensk z zdravstveno skrbjo.

Zalka Drglin¹⁰ je na podlagi porodnih zgodb žensk, pridobljenih s pomočjo poglobljenih intervjujev, izpostavila in opozorila na ranljivost žensk med porodom, na njihove travmatične izkušnje zaradi neprimerne obravnave zdravstvenega osebja, ki so jih zaznamovale in jim otežile vstop v materinstvo (2007: 73–105). Še posebej je izpostavila načine komunikacije, ki so “eden izmed bolj očitnih kazalcev kakovostnega odnosa med žensko in zdravstvenim osebjem. /.../ Svetovna zdravstvena organizacija ga je v priporočilih za osnovno skrb v nosečnosti, med porodom in po porodu navedla kot prvo od štirih principov dobre skrbi, ki se nanašajo na vse vrste stikov zdravstvenega osebja z ženskami in njihovimi otroki

⁸ Dr. Ana Polona Mivšek, doc., je vodja katedre za babištvo na Zdravstveni fakulteti Univerze v Ljubljani. Kot prva babica v Sloveniji je leta 2004 diplomirala na Visoki šoli za zdravstvo (sedaj Fakulteta za zdravstvo) in leta 2004 magistrirala na Univerzi v Aberdeenu na Škotskem. Leta 2013 je doktorirala na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani z disertacijo *Profesionalizacija babištva v Sloveniji*.

⁹ Marsden Wagner (1930–2014) iz Kalifornije je bil profesor, perinatolog, epidemiolog in en najpomembnejših zagovornikov za pravice žensk v obporodni skrbi. Med drugim je predaval na univerzi, raziskoval in vodil raziskovalne centre ter bil direktor Oddelka za zdravje žensk in otrok pri Svetovni zdravstveni organizaciji. Med njegovimi pomembnejšimi deli so *Pursuing the birth machine* (1994), *Born in USA* (2006) in *Creating your birth plan* (2006), ki je bilo leta 2008 prevedeno tudi v slovenščino.

¹⁰ Zalka Drglin, dr. ženskih študij in feministične teorije, predavateljica na Zdravstveni fakulteti v Ljubljani in raziskovalka na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje. Posveča se kulturi rojevanja, babištvu, različnim vidikom materinstva in starševstva in duševnim stiskam žensk v obporodnem obdobju. Je avtorica znanstvenih, strokovnih in poljudnih prispevkov ter znanstvene monografije *Rojstna hiša: kulturna anatomija poroda* (2003). Aktivno sodeluje pri *Naravnih začetkih, Združenju za informiranje, svobodno izbiro in podporo na področju nosečnosti, poroda in starševstva*.

...” (Drglin 2007: 129–130). Lilian Trejo Gendecher in Zalka Drglin sta poudarili pomen informirane izbire v vključevanje ženske v proces odločanja, če tega zdravstveno osebje ženski ne zagotovi, “*ima ženska lahko podobne občutke, kot jih imajo* (v skrajnem primeru, op. avtorice) *žrtve posilstva*” (2007: 206).

Avtorica prispevka sem ugotavljala, kako so ženske ocenile in doživljale različne vidike kakovosti komunikacije babic in zdravnikov in kako je to vplivalo na njihovo zadovoljstvo s svojo porodno izkušnjo.¹¹ Izhodiščno raziskovalno vprašanje je bilo, ali je nizek položaj babic na hierarhični lestvici zdravstvenega osebja vplival na kakovost porodne izkušnje mojih informatork. Raziskava je pokazala dvoje. Prvič, da se je informatorka lažje spopadla s posledicami porodnih zapletov, če so jo sočutno in strokovno seznanili s potekom medicinskega posega in z razlogom, zakaj je nujna njegova izvedba. Drugič, da so babice za razliko od zdravnikov ženske pogosteje seznanile s poteki medicinskih postopkov (Rožman 2007: 165). Pri tem pa je pomenljivo dejstvo, da je bil ta delež večji za manj invazivne medicinske posege, kot sta denimo britje sramnih dlak in klistiranje, za bolj invaziven operativni poseg, kot je prerez presredka, pa manjši; 81,8 % žensk, ki so jim prerezali presredok, s tem posegom ni bilo niti seznanjenih niti jih niso vprašali za dovoljenje (prav tam). Rezultati študije primera so me usmerili k domnevi, da so se informatorke zavedale, da je obporodna skrb medikalizirana. Na osnovi njihovih poročil o ravnanjih babic in zdravnikov je mogoče zaključiti, da so bile reducirane na objekt medicinske obravnave. Vendar so bile s tem sprijaznjene zaradi pozitivnega porodnega izida – zdravega otroka (več o tem gl. v Mivšek 2007: 73–104).

Zdravstvena statistika in zadovoljnost žensk z obporodno zdravstveno skrbjo

V Sloveniji imamo razvito metodologijo zbiranja podatkov perinatalnega zdravstvenega varstva, s katerimi se ocenjuje njegova kakovost (Verdenik in Pajtnar 1998; Verdenik, Novak Antolič in Zupan 2013). Analize kakovosti dela v perinatalogiji pa ne vključujejo ocene ravnanj zdravnikov in babic, čeprav ni “*pomembna zgolj strokovna usposobljenost, temveč osebnostne lastnosti posameznika, kot so prijaznost, komunikativnost in pripravljenost za pogovor z bolnikom*” (Poredoš 2002).

V tem smislu so kakovost obporodne zdravstvene skrbi ocenjevale tudi informatorke, ki je niso omejevale samo na formalno in izkustveno znanje ginekologov porodničarjev in babic. Zanje so bile enako pomembne osebne lastnosti zdravstvenega osebja, največkrat so navajale naslednje: prijaznost, empatija, komunikativnost, ustvarjanje občutka varnosti in domačnosti, pripravljenost za pogovor, sposobnost zdravstvenega osebja, da se vživi in upošteva njihove potrebe in želje, da jim zagotovijo pogoje za uresničevanje pravice do soodločanja, npr. da poseg dovolijo ali zavrnejo. Kot je ugotovila Rossana Ralston (1994: 453–456), je informirana izbira med drugim rezultat dobre komunikacije med zdravstvenim osebjem in žensko.

¹¹ Marsden Wagner je na podlagi podatkov, pridobljenih v okviru projekta PZČ, ugotovil, da babice skoraj nikoli samostojno ne skrbijo za porodnice z nizkim tveganjem (2007: 21).

V zvezi s tem so spet povedni rezultati raziskave *PZČ*, ki so pokazali, da so “*anketiranke bile le v 51,9 % seznanjene s potekom postopkov in le v 24 % dale nanje pristanek*” (Mivšek 2007: 86–87). Nimamo pa statistike tistih porodnih praks, ki so kazalniki obsega medikalizacije obporodne zdravstvene skrbi, kot so britje sramnih dlak, klistir, prepoved hranjenja, pitja, omejevanje ali celo prepoved gibanja med prvo porodno dobo, nameščanje kanile v žilo, ležeči porodni položaj (ti podatki so na voljo za leto 2005, ko so bili zbrani v okviru projekta *PZČ*). Te izvajajo pogosto brez potrebe in so v določenih primerih dokazano celo škodljive (Mivšek 2007: 73–104; Drglin 2007: 105–156; Rixa in Freeze 2010: 283–299; Wagner 1994, Wagner 2007: 18–22). Pri tem je posebej problematično dejstvo, da jih zdravniki oziroma babice pogosto izvedejo, ne da bi žensko s posegom prej seznanili in pred izvedbo posega počakali na njen pristanek. To pa kaže na slabo, medikalizirano obporodno zdravstveno skrb, ki nima vzpostavljenega sistema dobre komunikacije zdravstvenega osebja.

Strokovno združenje ginekologov porodničarjev ne ocenjuje socialnih in psiholoških vidikov obporodne zdravstvene skrbi, kot je zadovoljstvo ženske in njene družine z obravnavo zdravstvenega osebja. Za žensko je lahko vitalnega pomena, da so pri porodu njeni pomembni bližnji. V tem primeru gre za psihološke učinke, ki prispevajo k temu, da se ženska lažje sprostí; prisotnost novorojenčevega očeta pri porodu sodi tudi med medicinske kazalnike odlične obporodne skrbi. Že od leta 1987 vodijo statistiko o prisotnosti očetov pri porodu, saj so “*prednosti znane; ustanove, ki tega ne omogočajo oziroma ne popularizirajo, niso kakovostne*” (Verdenik in Pajntar 2002: 761–762). Drugi posredni kazalec slabe kakovosti pa je nepotrebna podaljšana hospitalizacija, če je z materjo in otrokom vse v redu (prav tam). Vidni pa so premiki k izboljšanju kakovosti porodne zdravstvene skrbi, o tem lahko sodimo na podlagi perinatalnih rezultatov, ki so se po letu 2009 začeli izboljševati; zmanjšal se je delež epiziotomij, induciranih in stimuliranih porodov, zaradi katerih ženske trpijo in se počutijo zaznamovane. Vesna Fabjan Vodušek in Gorazd Kavšek sta na podlagi perinatalnih podatkov o porodu za obdobje 2002–2011 ugotavljala, da “*opazamo padec stimuliranih porodov. Padec je najbolj opazen po letu 2009, verjetno v veliki meri tudi zaradi vedno večjega prizadevanja laične javnosti po čim bolj naravnem porodu ali porodu na domu*” (2013: 62).

Babiška stroka je začela opozarjati na pomen zadovoljstva žensk s porodnimi praksami, kot je razvidno iz dokumenta *Strategije razvoja in celostne ureditve ginekološko porodniške službe v Republiki Sloveniji do leta 2020* (Strategije 2010)¹². V zvezi s tem je v tem dokumentu zapisano: “*Poleg standardnih kazalnikov kakovosti, ki jih Republika Slovenija že uporablja, predlagamo še uporabo naslednjih kazalnikov kakovosti: delež spontanih porodov brez medicinskih intervencij, delež porodov v različnih porodnih položajih, delež izvenbolnišničnih porodov, delež doječih mater ob odpustu, tri mesece po porodu, šest mesecev po porodu, zadovoljstvo uporabnic z opravljenimi storitvami*” (Čelhar, Prelec in Zakšek 2010: 23–24).

¹² Delovno skupino za pripravo predloga *Strategije razvoja in celostne ureditve ginekološko porodne službe v RS do leta 2020* je imenoval minister, pristojen za zdravje leta 2010.

Odprto pa ostaja vprašanje, kdo in kako bo zbiral in pripravljajal potrebne podatke za statistiko tako kompleksnega kazalnika kakovosti, kot je zadovoljstvo ženske z obporodno skrbjo.

Kazalnik odlične obporodne skrbi – neprekinjena celostna skrb za žensko “ena ženska – ena babica”

V pobudi *Naš skupni cilj – odlična obporodna skrb*, objavljeni na spletni strani *Mamazofa.org*, je naštetih petnajst korakov, ki bi jih lahko imenovali kazalniki odlične obporodne skrbi (Drglin in Šimnovec 2010: 1–12). Eden izmed njih je neprekinjena celostna skrb babice za žensko med nosečnostjo, porodom in po njem (Fleming 2007: 31–46). Kot so pokazali rezultati raziskave PZČ, v slovenskih porodnišnicah skoraj nikoli ni ista babica ves čas poroda pri eni ženski, za njo skrbi več babic in vsaka ob koncu delavnika preda skrb za porodnico drugi babici (Wagner 2007: 20). Takšna situacija pa ima veliko negativnih posledic za porodnico, kajti “številne študije so pokazale, da neprekinjena skrb iste osebe ves čas poroda prispeva k temu, da je porod krajši, ženska čuti manj bolečin, število zapletov je manjše, varnost otroka in matere pa je večja” (Enkin et al. v Wagner 2007: 21).

187

Od 589 žensk, ki so sodelovale pri javnomnenjski anketi raziskave HZV, so štiri v zvezi s tem na vprašanje *Kakšna so vaša stališča, mnenje ali izkušnje z zdravstvenimi strokovnjaki, kot so babice, ginekologi porodničarji?* odgovorile:

1) “Imam dobre izkušnje z vsemi. Edina stvar, ki je morda moteča, je menjavanje babice med porodom (čeprav se to meni ni zgodilo), oziroma bi vsaka morala imeti eno na razpolago, ne pa da hodi od ene porodnice do druge.” 2) “Želela bi si, da bi me že v času nosečnosti spremljala babica, pri kateri bi potem rodila, in ne kar naprej ginekologinja, ki potem s porodom nima nič. Tukaj je potrebna povezava.” 3) “Mislim, da bi morale imeti babice večjo vlogo pri porodu in manjšo vlogo zdravnik. Usposobljenost babic bi morala biti na prvem mestu in tudi vsaka babica bi morala naenkrat nadzorovati manj porodnic, kar pomeni, da bi morale biti več babic, torej na vsako žensko ena babica.” 4) “Babice bi morale spremljati nosečnico od začetka nosečnosti do poroda in tudi po porodu. Ena oseba za celotno obdobje. Le one bi morale biti zadolžene za rojevanje in ne cela vrsta ljudi, da se vedno srečaš z nekom novim in se zato telo ne more sprostiti!”

V zvezi s to problematiko je povedna tudi izkušnja informatorke E., ki se je že v nosečnosti spoznala z babicami v porodnišnici in se nato odločila za svojo. Pri tem je poudarila, da takšna praksa ni v navadi in da je v nasprotju s pravili izbrane porodnišnice, še več, da je ta celo “ilegalna”.

“Potem pa pač prihaja do črnega oziroma sivega trga, ko se babice zmenijo s puncami, da jih bodo spremljale pri porodu, če bodo slučajno v njihovi izmeni. Če ne, pa bodo klicale tisto v izmeni in poskrbele, da bodo lepo poskrbele za to punco. Je dogovarjanje, ampak ilegalno. Skratka nihče tega ne sme zvedeti. Po drugi strani pa imamo skoraj vse punce številke teh treh babic, ki dajo svoje številke.

Vsake toliko časa jih zamenjajo. To se dogaja v vseh porodnišnicah. Ne samo v tej porodnišnici.”¹³

Za informatorko E. je bilo pomembno, da se je z babico spoznala že v nosečnosti. Vendar ima njena porodna izkušnja tudi senčno plat, ki je povezana z nepotrebnim posegom v naravni potek njenega poroda. Ker je obstajala velika možnost, da bi E. začela rojevati z drugo babico, je izbrana babica opravila *striping* (poseg za predčasno sproženje poroda). Problem pa je v tem, da je babica zaradi tega “morala” opraviti poseg brez medicinske indikacije, zato ni ravnala v skladu s stroko.¹⁴

188

“Ona je naredila striping. Odluči se ovoj na materničnem vratu. In to pospeši porod. Lahko pa povzroči tudi razpok mehurja. In ona je to naredila v dobri veri. Ker je bila naslednji večer dežurna in je vedela, da bom naslednji dan prišla roditi. Ni mislila nič slabega. Ker je v Sloveniji taka praksa, da se ne moreš ničesar zmenit. Pač ne moreš se zmenit, da ko rodiš, da pride tvoja babica. Zaradi tega se dogajajo ta naravna spodbujanja rojevanja.”

Pri informatorki B. se njen porodni načrt ni uresničil. Babica, s katero je bila dogovorjena, je ravno zaključila službo, zato je morala roditi s pomočjo druge babice. Zakaj je ženski pomembno, da rodi s svojo babico? Informatorka H. mi je na to vprašanje tako odgovorila:

“Klicala sem eno babico, kljub temu da se to ne sme in sva se dvakrat tudi dobili. Tako da sva se že poznali. Že zato, ker sem jo vsaj videla prej. Da, ko bom prišla v bolnico, bom vsaj vedela, kako ji je ime in da se bova tikali. In s tega vidika sem imela zaupanje vanjo, čeprav se v življenjskih vrednotah in načelih nisva stikali.”

Izseki iz intervjujev še enkrat potrdijo dejstvo, da je odlična porodna skrb tista, ki ženski zagotavlja, da zanjo v obporodnem obdobju skrbi ista babica. Na nujnost reševanje tega problema so opozorile Jana Čelhar, Anita Prelec in Teja Zakšek. V zvezi s tem so izpostavile potrebo po kontinuiteti babiške skrbi za zdravo nosečnico, porodnico in otročnico ter novorojenčka, od načrtovanja družine do šestega tedna nosečnosti (2010: 23). Vendar pa je novembra 2009 *Republiški strokovni kolegij (RSK) za ginekologijo in porodništvo* v zvezi s to problematiko zavzel stališče, da “v sedanji organizaciji dela ginekološko porodniške službe ni mogoče, da nekatere manj zahtevne delovne naloge zdravnika specialista ginekologije in porodništva opravljajo diplomirane babice ali medicinske sestre oziroma diplomirani zdravstveniki. Zato je treba pripraviti natančna izhodišča za delo” (B. n. a. 2010: 58).

Babice so le redko zaposlene v dispanzerjih za ženske, kjer bi opravljale svetovanje in skrbele za nosečnice, gre za očitno razkorak med kompetencami

¹³ Takšna trditev je zelo zaskrbljujoča. Vsekakor bo treba to “ilegalno” prakso še podrobneje raziskati. Intervjuvala sem babice in ginekologe porodničarje iz treh slovenskih porodnišnic, ki so zatrdili, da takšnih pravil nimajo, da bi babice imele pravico do “legalnega” dajanja porodne pomoči štirim porodnicah na leto, ki so z njimi v sorodu.

¹⁴ Vesna Fabjan Vodusek in Gorazd Kavšek sta na podlagi perinatalnih rezultatov ugotovila razveseljivo dejstvo, da delež spontano začelih porodov narašča najbolj po letu 2009, “kar kaže na zrel odnos do principa aktivnega porodništva, hjer dopuščamo, da je več porodov vodenih brez prekomernega poseganja v naraven potek poroda in se s tem bolj približujemo evropskemu povprečju ...” (2013: 62). Problematici pa sta dikciji *dopuščamo* in *aktivno porodništvo*, saj je upravljanje z lastnim telesom temeljna človekova pravica.

babice v Sloveniji in drugih državah EU. Babice, s katerimi sem se pogovarjala, so na glas razmišljale, kakšni ukrepi bi bili potrebni, da se ponovno oživi sistem porodne skrbi po načelu "ena ženska – ena babica". Kot prvo oviro so navajale osemurni delovnik, trajanje poroda pa ni mogoče predvideti, drugi razlog, ki so ga večkrat izpostavile, pa je premajhno število zaposlenih babic¹⁵. Vendar so se strinjale, da je takšna porodna pomoč za mamico najboljša.

Druge možnosti poroda – porod doma

Ženske imajo pravico, da rodijo doma, to je tudi kazalnik odlične obporodne skrbi, razmere za uresničevanje te pravice bi morale biti zagotovljene. Babiški model porodne pomoči je usihal z vse večjo medikalizacijo življenja nasploh, ne samo poroda. Ginekološka porodniška doktrina pa je že v začetku 50. let 20. stoletja imela vse večji vpliv na to, kako bo potekala dejavnost babic, kar je razvidno iz statistike "kraj poroda"; leta 1958 je bilo že 71,14 % porodov v porodnišnici, leta 1969 pa je bilo porodov doma le še 0,52 % (Rožman 2006: 112, 115). Toda v 50. in 60. letih 20. stoletja so se ženske še lahko odločile, kje bodo rodile. Zaslužni ginekolog in porodničar Vito Lavrič je v svojem priročniku *Berilo za ženske* zapisal svoje strokovno mnenje:

"Ker ni mogoče in ker tudi ni neizogibno potrebno, da bi vse ženske rodile v porodnišnicah, svetujejo posvetovalnice nosečnicam, katere lahko rodé doma in katere naj rodé v porodnišnici. Seveda prepuščajo dokončno odločitev ženski sami. Priporočam pa, da rodé v porodnišnici: prvesnice, zlasti nad 35 let stare prvesnice, tiste mnogorodnice, pri katerih so potekali prejšnji porodi ali sedanja nosečnost nepravilno, socialno ogrožene porodnice. Razumljivo je, da se posvetovalnice pri razbiranju (triažiranju) lahko zmotijo. Ženske, pri katerih je bilo pričakovati komplikacije, rodé spontano in obratno." (1967: 28)

Babiška in ginekološka porodniška stroka sta se strinjali, da bi ponovna vpeljava porodov doma zahtevala primerno število šolanih babic in tehten premislek o organizacijski izpeljavi reševanja žensk in otrok v primeru porodnih zapletov (urgentni prevozi, oblikovanje zdravstvenih ekip in.tn.).¹⁶

¹⁵ V strateškem dokumentu iz leta 2010 je zapisano, da je "za zagotavljanje 24-urnega neprekinjenega zdravstvenega varstva nosečnic in porodnic potrebno 8–10 porodničarjev, 12 diplomiranih babic ..." (Cerar, Merlo, Gradecki 2010: 19). Po moji oceni bi vsaka babica od dvanajstih zaposlenih letno pomagala pri približno 100 porodih od 1200 vseh porodov. Babica, ki je v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja opravljala svojo službo na terenu, je v svoji 35-letni delovni dobi pomagala pri 624 porodih, letno torej sedemnajstim. Poleg tega pa je zagotavljala neprekinjeno zdravstveno skrb za ženske in otroke iz svojega babiškega rajona.

¹⁶ Ravno v tem obdobju je izšla strokovna knjiga *Birth models that work* (Davis-Floyd et al. 2009), v kateri avtorji predstavljajo različne porodne modele v različnih državah, ki, kot pove že naslov publikacije, uspešno delujejo. Med drugim obravnavajo tudi porod zunaj porodnišnice. Poučna je še publikacija *Mainstreaming midwives: the politics of change* (Davis-Floyd in Johnson 2006), v kateri avtorice iz različnih problemskih gledišč, deloma tudi v zgodovinskem loku, opisujejo vzpone in padce babiškega poklica. Moje informatorke, ki so rodile doma, so nabirale znanje iz strokovne in znanstvene literature, omenjale so avtorje: Ina May Gaskin, Sheila Kitzinger, Marden Wagner, Robbie Davis-Floyd, kot vir informacij pa tudi nevladno organizacijo Naravni začetki, Združenje za informiranje, svobodno izbiro in podporo na področju nosečnosti, poroda in starševstva.

Številni zdravniki v Sloveniji še vedno verjamejo, da je porod doma nevaren, čeprav izsledki znanstvenih raziskav kažejo drugače (prim. Cheyney 2008: 254–267; Rixa in Freeze 2010: 283–299)¹⁷. Ginekolog porodničar Vasilij Cerar je v prispevku *Mesto poroda – kje roditi?* (2010: 82–88) objavil ugotovitve in sklepe RSK za ginekologijo in perinatologijo z dne 11. oktobra 2007. Dva izmed treh sklepov se glasita, prvič, da je “s strokovnega stališča porod v porodnišnici gotovo najvarnejši način rojevanja /.../”, in drugič, da “se na možnost poroda na domu mora stroka, kljub temu, da tega ne podpira, pripraviti”.¹⁸ Prav tako sodobna babiška stroka do tega vprašanja še nima dokončnih odgovorov. V tem temeljnem strateškem dokumentu Ministrstva za zdravje iz leta 2010 se avtorice Jana Čelhar, Anita Prelec in Teja Zakšek (2010) dotaknejo vprašanja, kako bodo v bodoče rojevale ženske. Izpostavijo omejene kompetence slovenskih babic, ki delujejo samo kot porodne pomočnice pri normalnih porodih v porodnišnicah, za razliko od nekaterih evropskih držav, kjer na primarni ravni zdravstvenega varstva vodijo tudi prenatalno in postnatalno – patronažno zdravstveno nego in skrb. Brez preureditve babiške službe pa težko govorimo o porodu doma kot varni obliki porodnega okolja, saj babiška skrb na terenu ni zagotovljena. V istem dokumentu je v poglavju *Ugotovitve in predlogi* zapisano: “Mesto poroda naj ostanejo porodniški oddelki porodnišnic, v katerih je mogoče uvesti samostojno babiško enoto” (B. n. a. 2010: 57)¹⁹.

Tanja Starc, ki je za potrebe svoje diplomske naloge *Porodniška babica: njeno delo, odgovornosti in kompetence* (2013) anketirala osemindvajset babic, je z analizo njihovih odgovorov na anketno vprašanje *Katere so po vašem mnenju prednosti in pomanjkljivosti dela babic, ki samostojno vodijo porode na domu?* ugotovila:

“Na vprašanje o prednostih dela pri porodu na domu je odgovorila le dobra polovica sodelujočih babic, na vprašanje o pomanjkljivostih pa nekaj več kot 80 % anketiranih, kar kaže na negativno naravnano miselnost o takšni izbiri poroda. Večina odgovorov se nanaša na boljše počutje porodnice v domačem okolju, ki prispeva k večji sproščenosti. Intimno okolje doma, po mnenju anketiranih babic pozitivno vpliva tudi na zaupanje in dober odnos med babico in porodnico. Največjo pomanjkljivost poroda na domu babice izpostavljajo varnost tako z vidika matere in otroka kot tudi zaščite babice in njenega dela.” (2013: 91, 92)

Preliminarni rezultati ankete *Humanizacija obporodne zdravstvene skrbi v Sloveniji o možnosti poroda doma*

V že omenjeni spletni anketi, ki sem jo izvedla leta 2011, sem med drugimi zastavila tudi vprašanje: *Ali podpirate porod na domu?* Za analizo tega vprašanja je

¹⁷ Rixa in Freeze v članku navajata pregled najpomembnejših študij, ki so bile opravljene na to temo.

¹⁸ Mediji so pisali o porodu doma pretežno na način, ki je pri ljudeh krepil negativen odnos do te možnosti poroda. V revijah pa so bile objavljene tudi zgodbe žensk o izpolnjujočem porodu doma. Vsekakor bi bila potrebna tudi analiza medijev.

¹⁹ V sklopu postojnske porodnišnice je začela leta 2011 kot pilotski projekt bolnišnice Postojna in Ministrstva za zdravje Slovenije delovati prva babiška hiša v Sloveniji, ki vključuje tudi apartma s kuhinjo in spalnico. V njem lahko porodnica skupaj s svojo družino počaka na porod.

bilo od 589 odgovorov veljavnih 552. Največ anket so izpolnile ženske, ki so prvega otroka rodile v obdobju od 2009 do 2011, tj. 522 (94 % od 552), in sicer tiste, ki so rodile dve leti pred izvajanjem ankete: leta 2009 je anketo izpolnilo 105 žensk oziroma 19 %, leta 2010 188 oziroma 36 % in v času izvajanja ankete 22 oziroma 3,9 %. Za analizo so bili najbolj relevantni odgovori žensk iz te skupine (skupaj 315), saj so raziskave pokazale, da ženske po rojstvu zdravega otroka občutijo hvaležnost, srečo in olajšanje (Riley v Mivšek 2007: 99; Rožman 2007: 162–171); to lahko vpliva na delež lažno zadovoljnih, kar je potrdila tudi raziskava PZČ. Prav tako ženske o porodu kritično spregovorijo šele 7–12 mesecev po dejanskem dogodku (Bennet v Mivšek 2007: 99).

Odgovori žensk, ki so rodile v letih 2009, 2010 in 2011, so bili v tem smislu še posebej povedni. Razvrstila sem jih v tri skupine: 1) *s porodom doma se pogojno strinjam*, 2) *s porodom doma se strinjam*, 3) *s porodom doma se ne strinjam*. Pogojno se je s to možnostjo poroda strinjalo 315 žensk, to je 60 % od vseh 522 žensk. Podrobnejša analiza pa pove, da se je s to možnostjo poroda strinjalo 35,2 % (37 od 105) žensk, ki so rodile leta 2009, 34 % žensk (64 od 188), ki so rodile leta 2010, in 18,2 % (4 od 22), ki so rodile leta 2011. Vsebinsko njihovih odgovorov lahko strnem v ugotovitev, da podpirajo porod doma, ko bi bila vzpostavljena mreža strokovne prve pomoči v primeru zapletov in bi bile babice ustrezno izobražene:

1) *“Če bi npr. v bližnjih bolnišnicah vzpostavili dežurno ekipo, ki bi bila na voljo za hitro pomoč v primeru komplikacij, potem bi bila možnost rojevanja na domu odlična alternativa.”* 2) *“Mislim, da je lahko varen le, če se dogaja ob prisotnosti izkušene babice in zelo blizu bolnišnice.”* 3) *“Nimam izkušenj, če pa bi imela dobro babico, ki bi me poznala že prej v nosečnosti, bi se za to mogoče odločila.”* 4) *“Porod na domu je najboljše, kar lahko mati da svojemu otroku ob tem, ko zapusti varno zavetje njenega telesa, toda potrebne pa so priprave in nadzor skozi celotno nosečnost ter zavedanje, da se lahko zgodi nepričakovano.”* 5) *“Nujno je izbrati dovolj izobraženo babico.”* 6) *“Bolj sem za porod v porodnem centru, ki bo, upam, kmalu tudi v Sloveniji. Na domu bi rodila, če bi imela možnost dobiti kakšno dobro babico.”*

Posledica neurejenosti te problematike je tudi, da so bile informatorke, ki so rodile doma, stigmatizirane, bile so pod pritiski okolja, celo pomembnih bližnjih. *“Tako smo držali ta porod za vse sorodnike v totalni skrivnosti,”* je povedala informatorka M. Imela je tudi izrazito slabo predhodno porodno izkušnjo, ki jo je zelo zaznamovala in zaradi katere se je tudi odločila, da bo rodila doma. Po premisleku mi je povedala:

“Jaz sem jim zaupala, saj vejo, kaj delajo. Pa mi je bilo neprijetno, zelo sem se počutila ranjeno in prizadeto, taki čudni občutki so bili po porodu, nisem bila srečna, vesela zaradi otroka, nisem nikoli, da bi ga zavračala. Pač sem tistega otroka samo gledala, kar je bil; tako zelo, zelo v porodnišnici nisem zatislila oči, v treh dneh nisem jaz mogla zaspat.”

Informatorke so imele veliko težav z registracijo rojstva otroka. Zdravniki so bili v dilemi, ko so jih starši doma rojenega otroka prosili za izdajo zdravniškega potrdila

o njegovem rojstvu (zdravnik lahko potrdi, da je ženska rodila, ne more pa brez analiz potrditi, da je otrok tudi njen); v ponazorilo navajam izsek iz intervjuja s K.

“Ja, midva sva ginekologu telefonirala, če bi on lahko potrdil rojstvo, je rekel, da on to ne more, da bova morala babico poklicati, da smo rodili. Smo babico poklicali, je prišla, je rekla, da ona ne more, da mora to zdravnik. In potem sva šla k eni pediatrinji, ga je pregledala, je rekla, da ona tudi ne more, da ona lahko samo napiše potrdilo, da ga je videla in da je zdrav, da ne more pa napisat nič drugega.”

Finančni vidik v zvezi s porodom doma so omenile vse intervjuvanke, kot problem ga je izpostavilo tudi več anketirank, ena izmed njih je večplastnost tega problema zelo dobro opisala: *“Porod na domu odobravam. Sama se zanj nisem odločila, ker je zame to prevelik finančni zalogaj. Če bi bil porod na domu lažje dostopen – s slovensko babico, finančno pokrit od zavarovanja, urejene razmere, kar se tiče potrdila, bi se zanj odločila.”*

192

Študije so dokazale, da so tako imenovani babiški porodi doma cenejši od tistih, ki potekajo v porodnišnicah, da so dovolj varni za ženske z normalno nosečnostjo. V Sloveniji babiška skrb na terenu ni zagotovljena, prav tako babice za pomoč pri porodu doma niso ustrezno usposobljene. Posledično se je med ženskami, ki želijo roditi doma, uveljavila “ilegalna” praksa, *“ko moramo babico uvoziti iz Avstrije ali Italije, stroške pa krijemo same”*, je povedala H. Ti stroški pa niso zanemarljivi, porodna pomoč skupaj s potnimi stroški in pregledi med nosečnostjo znašajo približno od 1200 do 1500 EUR²⁰ ali več, npr. v primeru, ko partnerja oziroma zakonca obiščeta babico v Avstriji, da se z njo o vsem v zvezi s porodom pogovorita.

Od 315 žensk se jih s porodom doma ni strinjalo 173 (54,9 %). Podrobnejša analiza pokaže, da se s porodom doma ni strinjalo 48,5 % (51 od 105) žensk, ki so rodile leta 2009, 57,9 % (109 od 188), ki so rodile leta 2010, in 59 % (4 od 22), ki so rodile leta 2011.

1) *“Zakaj pa imamo porodnišnice?! Kako si lahko starši oprostijo, če pride pri porodu do, ne vem, možganske krvavitve, kjer štejejo sekunde in ne ure, v katerih bi potencialno ogrožen otrok dobil pravo oskrbo?”* 2) *“Popolnoma neodgovorno!”* 3) *“Ne glede na to, da imam slabe izkušnje s porodnišnico, sem vseeno mnenja, da se porodov raje ne opravlja na domu.”* 4) *“Nikoli se ne bi odločila za porod na domu. Mislim, da je to izzivanje usode in dandanes nikakor ni potrebno. Tudi ob normalni nosečnosti ne moremo vedeti, če bo porod potekal brez komplikacij. Zakaj bi ogrozili mater in otroka?”* 5) *“Modna muha, ki upam, da ne bo postala stalnica, ker če bi jaz rojevala na domu, me sedaj ne bi bilo več med živimi. Bodimo hvaležni, da imamo porodnišnice!”*

Ženske, ki so nasprotovale porodu doma, so menile, da je ta nevaren za mater in otroka, to zlasti velja za tiste, pri katerih je prišlo med porodom ali po njem do zapletov, kar potrdi odgovor anketiranke, naveden pod številko 5, podobnih odgovorov pa je bilo več. To možnost rojevanja niso povezovale z drugimi

²⁰ Porod v slovenskih porodnišnicah stane od 1200 do 1600 EUR.

razsežnostmi rojevanja, kot so domačnost okolja, zaupanje in občutenje lastnega telesa, lažji porod, ker se ženska lažje sprosti, kar potrjuje odgovori tistih, ki so se strinjale s porodom doma, npr. informatorka K., ki je povedala: *“Meni je bilo bistvo to, da ne rabim nikamor it.”* Za informatorko je bilo pomembno, da rodijo doma, v okolju, v katerem je sproščena, zaradi česar se počuti varnejše in tudi bolje. Seveda porod doma kljub mnogim prednostim pred porodom v porodnišnici ni primeren za vsako žensko. Kot je zapisala Sheila Kitzinger, je porod doma za nekatere ženske užitek in se počutijo doma popolnoma varne, druge pa se bolje sprostijo v porodnišnici, ker se tam počutijo varneje. Še vedno pa prevladujejo ženske, ki porodu doma nasprotujejo, kot je pokazala tudi anketa.

Od 315 žensk se jih je s porodom doma strinjalo 18 (5,3 %). Podrobnejša analiza pokaže, da se je s porodom doma strinjalo 9,5 % (10 od 105) žensk, ki so rodile leta 2009, 3,1 % (6 od 188), ki so rodile leta 2010, in 9 % (2 od 22), ki so rodile leta 2011.

193

1) *“Jaz mislim, da v primeru normalne nosečnosti in pričakovanega poroda porod na domu predstavlja najbolj optimalno možno obliko poroda. Roditi otroka v domačem okolju mora biti nekaj najlepšega. Prav tako preživljanje prvih dni skupaj z družino.”* 2) *“Moja želja je, da v drugo rodim doma. Mislim, da je ta pot edina smiselna in nosečnici topla in prijazna.”* 3) *“Da! Porod na domu je pravica vsake ženske. Želim si, da bi bilo to področje v Sloveniji urejeno tako pravno in formalno, da bi imela na voljo babice, ki bi prisostvovala pri porodih na domu. Osebna izkušnja mi govori, da je za žensko najpomembnejše, da rodi doma.”* 4) *“Mislim, da bi lahko začeli prakticirati in šli s časom naprej. Če ima ženska super nosečnost (brez zapletov), že kakšen porod (brez zapletov) za sabo, ne vidim ovir, zakaj ne.”* 5) *“Izkušenj nimam, moje mnenje je dobro. Ker je porodnica v tem primeru v domačem, znanem okolju, je zaradi tega verjetno bolj sproščena. Mislim tudi, da sam porod, ki poteka normalno, ni neko bolezensko stanje in da žensko telo instinktivno ve, kaj naj stori.”* 6) *“Moje stališče do poroda na domu je, da bi morala vsaka mamica imeti to omogočeno, kar pomeni, da bi država morala uvesti medicinske sestre ali babice, ki so usposobljene za takšne stvari. Te stvari v tujini že obstajajo.”*

Vsebine odgovorov anketirank so bile popolnoma identične tistim, na osnovi katerih sta Rixa in Freeze oblikovala problemske sklope, povezane s temi vidiki, ki so jih izpostavile tudi anketiranke, to so varnost, pravica do izbire, zdravstvena politika, mreža strokovne porodne pomoči in doživetje poroda (2010: 289). Odgovori žensk iz vseh treh skupin so bili osredinjeni predvsem na zagotavljanje varnosti v povezavi s sistemsko ureditvijo tega dela s področja obporodne zdravstvene skrbi, odgovori žensk, ki porod doma podpirajo, pa odpirajo povsem drugo vprašanje. Porod doma sploh ni pravo vprašanje; povsem samoumevno je, da ima ženska do tega pravico. Relevantno vprašanje ni torej porod doma da ali ne, ampak, kako bi vzpostavili in potem zagotavljali kakovost takšnega porodnega okolja (velja tudi za babiške hiše, porodnišnice), da bo ta varen in prijazen za mamo in otroka. V tem smislu je poveden odgovor anketiranke, ki ga navajam pod številko 6, odgovori žensk, ki porod doma podpirajo, pa pokažejo, da so ženske

začele izpraševati legitimnost avtoritativnega znanja porodniške vede in porodnih praks v porodnišnicah (gl. Davis-Floyd in Sargent 1997). Naj sklenem z izjavo informatorke M., ki usmerja h kritičnemu razmisleku in presoji nedotakljivosti medicinske stroke in njenih nosilcev:

“To so ljudje (zdravniki in drugi, op. I. R.), generacija mojih staršev, ki se jim zdi porod v porodnišnici civilizacijska pridobitev. In oni že tako in tako za svoje težave, ki so zelo majhne, tečejo takoj k zdravniku. Mi pa smo generacija, ki že odhaja (generacija, ki se od tega oddaljuje, op. I. R.) in prevzemamo odnos do zdravja in življenja v svoje roke.”

194 Sklep

Ženske v Sloveniji so bile v preučevanem obdobju, kot sta potrdili raziskavi *PZČ* in *HZV*, relativno zadovoljne z obporodno zdravstveno skrbjo. Zdravstveno osebje se je šele pred kratkim začelo zavedati medikaliziranega značaja porodnih praks v slovenskih porodnišnicah, prvi rezultati so že vidni, npr. v zmanjševanju deleža prerezov presredka, kar so potrdili tudi perinatalni statistični podatki za obdobje 2002–2011. V slovenskih porodnišnicah še vedno pretirano izvajajo porodne prakse, npr. pospeševanje poroda, prerez presredka itn., ki niso koristne za ženske ali otroke, še več, kot so ugotovili strokovnjaki, so celo škodljive. To je tudi eden izmed razlogov za travmatične porodne izkušnje, ki ženskam otežujejo zadovoljiv vstop v materinstvo. Kot je pokazala raziskava *HZV*, je to prevladujoči razlog, da so se informatorke odločile roditi doma. Njihova odločitev je odsev kritičnega razmisleka in presoje nedotakljivosti medicinske stroke in njihovih nosilcev. To potrjujejo tudi izsledki spletne ankete; ne glede na to, ali so anketiranke porod doma podpirale ali ne, so največjo oviro videle v sistemsko neurejeni obporodni zdravstveni skrbi.

Problem “neurejenosti” poroda doma še ostaja, medtem ko so na področju zagotavljanja kakovosti obporodne zdravstvene skrbi v porodnišnicah že vidni premiki, npr. ženska lahko v porodnišnici rodi v spremstvu doule (čeprav ne v vseh porodnišnicah), lahko rodi v različnih porodnih položajih, ob spremljavi izbrane glasbe, ob svečah itn. Kakovost zdravstvene politike se kaže v zagotavljanju možnosti pravice do izbire. Ali ima ženska pravico, da rodi doma, ni pravo vprašanje. Povsem samoumevno je, da ženska to pravico ima. Relevantno vprašanje torej ni, porod doma da ali ne, ampak, kako bi vzpostavili in potem zagotavljali kakovost takšnega porodnega okolja, da bo varno in prijetno za mamo in otroka. Rezultati raziskav *PZČ* in *HZV* potrjujejo, da je porod v Sloveniji medikaliziran. Statistika perinatalnih rezultatov za obdobje 2002–2011 pokaže, da se je po letu 2009 začel proces zmanjševanja razkoraka med pretirano uporabo invazivnih postopkov in med priporočili o njihovi optimalni uporabi.

LITERATURA IN VIRI

[B. n. a.]

2010 Ugotovitve in predlogi. V: *Strategije razvoja in celostne ureditve ginekološko porodniške službe v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje RS. Str. 57–59. <http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/javna_razprava_porodnisnice_260111/Strategija_ginekolosko_porod_do_2020_260111.pdf> [18. 8. 2015].

CERAR, Vasilij; MERLO, Aleksander; GRADECKI, Mirjam

2010 Strategija celostnega razvoja ginekološke in porodniške (perinatalne) službe. V: *Strategije razvoja in celostne ureditve ginekološko porodniške službe v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje RS. Str. 16–19. <http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/javna_razprava_porodnisnice_260111/Strategija_ginekolosko_porod_do_2020_260111.pdf> [18. 8. 2015].

CERAR, Matko-Vasili

2010 Mesto poroda – kje roditi? V: Ž. Novak Antolič (ur.), *Sledenje in vodenje kakovosti v perinatologiji: zbornik / 11. Novakovi dnevi [studij] XVIII. strokovni sestanek ZPM, Bled, 14.–15. maj 2010*. Ljubljana: Združenje za perinatalno medicino. Str. 82–88.

195

CHEYNEY, Melissa J.

2008 Home birth as systems-challenging praxis: knowledge, power and intimacy in the birthplace. *Qualitative Health Research* 18, št. 2, str. 254–67.

CORDERO FIEDLER, Deborah

1997 Authoritative knowledge and birth territories in contemporary Japan. V: R. E. Davis-Floyd, C. F. Sargent (ur.), *Childbirth and authoritative knowledge: cross-cultural perspectives*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. Str. 159–179.

ČELHAR, Jana; PRELEC, Anita; ZAKŠEK, Teja

2010 Babištvo v Sloveniji – vizija v prihodnjih 10 letih. V: *Strategije razvoja in celostne ureditve ginekološko porodniške službe v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje. Str. 20–25. <http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/javna_razprava_porodnisnice_260111/Strategija_ginekolosko_porod_do_2020_260111.pdf> [18. 8. 2015].

DAVIS-FLOYD, Robbie E.; SARGENT, Carolyn F. (ur.)

1997 *Childbirth and authoritative knowledge: cross-cultural perspectives*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

DAVIS-FLOYD, Robbie E.

1992 *Birth as an American rite of passage*. Berkeley: University of California Press.

2001 The technocratic, humanistic, and holistic paradigms of childbirth. *International Journal of Gynecology and Obstetrics* 75, št. 1, str. 5–23.

DAVIS-FLOYD, Robbie; JOHNSON, Christine Barbara

2006 *Mainstreaming midwives: the politics of change*. New York: Routledge.

DAVIS-FLOYD, Robbie E. [et al.] (ur.)

2009 *Birth models that work*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

DRGLIN, Zalka

2007 Vse najboljše za rojstni dan!: ranljivost in moč žensk v sodobnih porodnih praksah. V: Z. Drglin (ur.), *Rojstna mašinerija: sodobne obporodne vednosti in prakse na Slovenskem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 73–156.

DRGLIN, Zalka; ŠIMNOVEC, Irena

2010 *Naš skupni cilj – odlična obporodna skrb*. Ljubljana: Združenje Naravni začetki. <<http://www.mamazofa.org/akcije/porodna-pobuda>> [1. 7. 2015].

ENKIN, Murray [et al.]

2002 *A guide to effective care in pregnancy and childbirth*. New York: Oxford University Press.

FABJAN VODUŠEK, Vesna; KAVŠEK, Gorazd

2013 Porod = Delivery. V: I. Verdenik, Ž. Novak Antolič, J. Zupan (ur.), *Perinatologia Slovenica II*. Ljubljana: Združenje za perinatalno medicino SZD: Ginekološka klinika, UKC. Str. 59–71.

FLEMING, Valerie

2007 Babiška Evropa. V: Z. Drglin (ur.), *Rojstna mašinerija: sodobne obporodne vednosti in prakse na Slovenskem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 31–46.

JORDAN, Brigitte

1993 *Birth in four cultures: a cross-cultural investigation of child birth in Yucatan, Holland, Sweden, and the United States*. Long Grove, Illinois: Waveland Press.

INHORN, Maria C.

2006 Defining women's health: a dozen messages from more than 150 ethnographies. *Medical Anthropology Quarterly* 20, št. 3, str. 345–78.

KITZINGER, Sheila

1979 *Birth at home*. Oxford: Oxford University Press.

1997 An authoritative touch in childbirth: across-cultural approach. V: R. Davis-Floyd, C. F. Sargent, R. Rapp (ur.), *Childbirth and authoritative knowledge: cross-cultural perspectives*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. Str. 211–212.

LAVRIČ, Vito

1967 *Berilo za ženske*. Ljubljana: Centralni zavod za napredek gospodinjstva.

MIVŠEK, Ana Polona

2007 Slovenske ženske v pričakovanju: prijaznjene in pasivne ali aktivne in zadovoljne uporabnice obporodnega zdravstvenega varstva. V: Z. Drglin (ur.), *Rojstna mašinerija: sodobne obporodne vednosti in prakse na Slovenskem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 73–105.

NUSBAUM, Julie

2006 Childbirth in modern Athens: the transition from homebirth to hospital birth. *Penn Bioethics Journal* 2, št. 2, str. 33–37.

PARRATT, Jennifer A.

2008 Territories of the self and spiritual practices during childbirth. V: K. Fahy, M. Foureur, C. Hastie (ur.), *Birth territory and midwifery guardianship*. Edinburgh [etc.]: Elsevier. Str. 39–54.

POREDOŠ, Pavel

2002 Kako ukrepati v primeru nezadostne kakovosti? = [How to act in the case of insufficient quality?]: 139. skupščina Slovenskega zdravniškega društva Kakovost v zdravstvu v Sloveniji. *Zdravniški vestnik* 71, št. 12, str. 773.

RALSTON, Rossana

1994 How much choice do women really have in relation to their care? *British Journal of Midwifery* 2, št. 9, str. 453–456.

RIXA, Ann; FREEZE, Spencer

2010 Attitudes towards home birth in the USA. *Expert Reviews of Obstetrics and Gynecology* 5, št. 5, str. 283–299.

ROTHMAN KATZ, Barbara

1984 *Giving birth: alternatives in childbirth*. New York: Viking Press.

ROŽMAN, Irena

2004 *Peč se je podrla!: kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

2006 Etnološki vidiki sodobnega rojevanja na Slovenskem po 2. svetovni vojni. V: Z. Drglin (ur.), *Rojstvo: konferenca z mednarodno udeležbo: zbornik prispevkov: Ljubljana, 17. november 2006*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS. Str. 104–135.

2007 Babiška porodna strategija: etnološka študija primera porodne prakse v novomeški porodnišnici. V: Z. Drglin (ur.), *Rojstna mašinerija: sodobne obporodne vednosti in prakse na Slovenskem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 157–172.

STARC, Tanja

2013 *Porodniška babica: njeno delo, odgovornost in kompetence: diplomsko delo*. Koper: [T. Starc].

STRATEGIJE

2010 *Strategije razvoja in celostne ureditve ginekološko porodniške službe v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za zdravje RS. <http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/javna_razprava_porodnisnice_260111/Strategija_ginekološko_porod_do_2020_260111.pdf> [18. 8. 2015].

TREJO GENDECHER, Lilian; DRGLIN, Zalka

2007 Srece, navzven obrnjeno: materinstvo v sodobni obporodni skrbi. V: Z. Drglin (ur.), *Rojstna mašinerija: sodobne obporodne vednosti in prakse na Slovenskem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 197–210, 225–227.

VERDENIK, Ivan; PAJNTAR, Marjan

1998 *Perinatologia Slovenica: 1987–1996*. Ljubljana: Združenje za perinatalno medicino SZD.

VERDENIK, Ivan; NOVAK ANTOLIČ, Živa; ZUPAN, Jelka (ur.)

2013 *Perinatologia Slovenica II: slovenski perinatalni rezultati za obdobje 2002–11*. Ljubljana: Združenje za perinatalno medicino SZD: Ginekološka klinika, UKC.

WAGNER, Marsden

1994 *Pursuing the birth machine: the search for appropriate birth technology*. Camperdown: ACE Graphics.

1997 Confession of a dissident. V: R. Davis-Floyd, C. F. Sargent (ur.), *Childbirth and authoritative knowledge: cross-cultural perspectives*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. Str. 159–179.

2007 Evolucija k žensko osrediščeni obporodni skrbi. V: Z. Drglin (ur.), *Rojstna mašinerija: sodobne obporodne vednosti in prakse na Slovenskem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Str. 17–30.

BESEDA O AVTORICI

Irena Rožman, dr., doc., predavateljica na Oddelku za antropologijo in kulturne študije Univerze na Primorskem. Je avtorica znanstvene monografije *Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju* (2004). Njeno raziskovalno delo je usmerjeno na področje kulture rojstva, človeške reprodukcije in ritualnih praks.

ABOUT THE AUTHOR

Irena Rožman, PhD, assistant professor, lectures at the Department of Anthropology and Cultural Studies of the University of Primorska. She has published the monograph *Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju* (2004). Her research activities focus on the culture of childbirth, human reproduction, and ritual practices.

SUMMARY

The dominant childbirth story: are women satisfied with their childbirth experience?

The article addresses some indicators of the quality of perinatal medical care: the active inclusion of women during childbirth, informed choices, alternative options of childbirth, continuous care by the same midwife during pregnancy and delivery and afterwards. It treats these indicators in the context of the quality of the communication between the women and the medical staff and, wider, the provision of options to enjoy the human right of controlling one's own body. The results of two researches – “*Maternity clinics for the present time. The development of the quality of perinatal care – a woman-centred perspective*” and “*Humanization of perinatal health care. Home childbirth: a risk, an alternative or a right?*” – confirm that childbirth is

medicalised in Slovenia's maternity clinics, that women are not active enough before the delivery and, in short, that delivery takes place in line with the technocratic childbirth model. What is particularly questionable is the fact that the delivery is often performed by the doctors or midwives without informing the pregnant woman in advance, and without obtaining her approval before the intervention. This indicates poor, medicalised perinatal care, which does not have an established system of good communication with the medical staff. The results of these researches show that the women were relatively satisfied and conciliated with the existing childbirth practices and treatment. However, they are over 10 years old and a new relevant research is thus necessary.

The statistics on the perinatal results from the 2002–2011 period show that after 2009 a process started that reduced the gap between the excessive use of invasive procedures and the recommendations on their optimal use, in particular the use of episiotomy and the artificial acceleration and induction of labour. The statistics on perinatal results, however, do not yet gather data that would allow us to evaluate how the doctors and midwives treated the women. This fact was highlighted by the midwifery discipline's admonition in the basic document *Strategy for the development and comprehensive regulation of the gynaecological delivery system in the Republic of Slovenia until 2020*, which pointed out the importance of the indicator "satisfaction with the medical service and treatment". Excellent perinatal care is also provided by means of continuous health care by the same midwife during pregnancy and delivery and afterwards. Women do not yet have this option in Slovenia, even though the midwifery discipline and women have been demanding for the practice to be regulated for a decade. The profession of midwife is marginalised in Slovenia and this shows among others in the fact that they do not dare to professionally support women in home childbirth. Forty-four percent women (193 out of 552), who participated in the survey *Humanization of perinatal health care in Slovenia* were of the opinion that women could deliver at home, provided that a network of first aid, including suitably trained midwives and doctors, is established to respond in case of complications.

It will be possible to reintroduce home childbirth only after constructive meetings between the different actors: women, midwives, doctors, researchers, individuals, advocates of human rights, etc. The issue of home delivery is not only connected with the provision of safety, but also with ensuring the right to informed choice, which includes the choice of the place of delivery, and only then will women be sovereign actors in the delivery, meaning that they are treated integrally, which is the basis for a holistic approach to childbirth.

ETNOMUZEJSKE STRANI
MUSEUM NEWS

GLASBENA VODSTVA V SLOVENSKEM ETNOGRAFSKEM MUZEJU KOT PRIMER DOSTOPNEGA IN INKLUZIVNEGA PROGRAMA NA MUZEJSKI RAZSTAVI

Andrej Tomazin

201

Novembra leta 2013 so se v Slovenskem etnografskem muzeju pričele priprave na prvo glasbeno vodstvo po občasni razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja* (glej Sketelj 2014; Žagar 2014: 251–267). Dejavnost je potekala v okviru projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ker je bilo sicer o projektu veliko napisanega že v Etnologu 24 (glej Kostelec in Pavlica 2014: 235–250), bo tukaj predstavljen čisto na kratko. Projekt je bil namenjen usposabljanju t. i. pripadnikov ranljivih skupin za delo v muzeju, hkrati pa izboljšanju dostopnosti muzejskih razstav. V praksi je to predstavljalo izdelavo pripomočkov za interpretacijo vsebin in postavitev razstave, čemur so bile na primer namenjene tipne karte in kopije ter ponazoritve muzealij, velik del pa je predstavljala tudi priprava novih inkluzivnih muzejskih programov, ki bi omogočali enakovredno izkušnjo obiska vsem skupinam ljudi, ne glede na osebne okoliščine. Freeman Tilden (glej Bračun Sova, Vodeb 2011: 9–10; Veverka) je že v petdesetih letih dvajsetega stoletja izpostavil pomen interpretacije v muzejskem delu in na tem mestu je pomembno izpostaviti, da pri zagotavljanju dostopnosti razstav ne gre za nič drugega kot za izboljšavo interpretacije, ki je pred tem izključevala določen segment potencialnih obiskovalcev, zaradi česar ima lahko skrb za dostopnost za muzej zgolj pozitivne posledice.

Osnovna ideja o glasbenem vodstvu, ki jo je razvil avtor članka v sodelovanju z mentorico, je bila pripraviti program, ki vključuje vodstvo po razstavi, skupaj z živo izvedbo glasbenih del, povezanih s koledovanjem. Koledniška tradicija ljudskega petja od vrat do vrat (glej Kumer 1995: 7–9) je sovpadala s temo razstave, hkrati pa je prepletanje glasbenega nastopa in vodstva predstavljalo drugačen pristop k interpretaciji dediščine. Ciljev programa je bilo več. Prvi in verjetno glavni je bil ponuditi obiskovalcem muzeja nekaj novega, nekaj, kar bi pritegnilo kar najširši krog občinstva. To pomeni, da je moral biti program tudi dostopen oziroma inkluziven. Konkretno je bil pripravljen z mislijo na slepe in slabovidne obiskovalce. Razstava sama je namreč delno zasnovana taktilno, večina predmetov ni za vitrinami, kar omogoča obiskovalcem, da se muzealij pod določenimi pogoji lahko tudi dotaknejo. Struktura programa zaradi tega

ni zahtevala posebnih prilagoditev v smislu dostopnosti, izdelanih je bilo zgolj nekaj tipnih slik, s katerimi se je dalo slepim in slabovidnim obiskovalcem lažje interpretirati simboliko, ki se pojavlja na vratih. Na tem mestu je pomembno izpostaviti prilagoditev, na katero se ob množici tehničnih rešitev za izboljšavo dostopnosti sicer zlahka pozabi. Prilagoditi je potrebno predvsem samega sebe, in sicer s pomočjo izobraževanj, spoznavanja potreb različnih družbenih skupin in navezovanja stikov, kar je sicer predstavljalo velik del omenjenega projekta. Drugi cilj programa je bil interpretirati določen spekter muzejske razstave preko žive interpretacije (Bračun Sova in Vodeb po Ambrose in Paine 2011: 16) in s tem obiskovalcem ponuditi bolj celovito izkušnjo, oziroma z zanimivim programom pritegniti tudi t. i. neobiskovalce (glej tudi Davies 1996). Živa interpretacija (Robertshaw 2006: 41–51), ki jo izvajajo ljudje na kraju samem, obsega pa vse od kostumiranja muzejskih vodnikov do demonstracij obrti, je bila v primeru glasbenih vodstev osredotočena na živo večglasno izvedbo ljudskih pesmi, ki se tematsko navezujejo na šege in navade letnega cikla. Tako je nastal pilotni program z naslovom *Koledniki na vratih*, ki je bil postavljen v čas med božičem in svetimi tremi kralji, skupaj z vmesnim novoletnim obdobjem. Program je bil sprva načrtovan kot enkratni dogodek, vendar pa se je, zaradi pozitivnega odziva obiskovalcev, razvil v letošnji cikel in se nato z novimi izvedbami na različne teme in izboljšavami nadaljeval tudi v letu 2015. Tako smo v Slovenskem etnografskem muzeju vsak letni čas obeležili s posebnim glasbenim vodstvom – zimo z božično-trikraljevskim koledovanjem, pomlad z jurjevskimi pesmimi, poletje s tradicijo petja ob kresovanju in jesen s pesmimi o vinu in napitnicami.

Program je bil že od začetka zastavljen tako, da ga je bilo mogoče izvajati brez zunanjih sodelavcev, ki bi jih bilo potrebno dodatno honorirati. To je bilo po eni strani povezano z lažjo organizacijo in manjšimi stroški, hkrati pa je tak pristop omogočilo tudi naključje, da je v muzeju znotraj kolektiva študentk, oziroma muzejskih vodnic, že delovalo kar nekaj deklet, ki se z glasbo ukvarjajo amatersko oziroma polprofesionalno. Organizirana je bila skupina pevk, ki pa ni bila ves čas enaka, temveč se je glede na potrebe in nove izkušnje spreminjala skozi razvoj programov. Tako je skozi celotno obdobje štela od dveh do šest članic, odvisno od potreb in zmožnosti. Avtor članka je na začetku prevzel vlogo vodje skupine, pripravljal glasbene aranžmaje in občasno tudi sodeloval z instrumentalno spremljavo. Pri tem se je glasba stilsko sicer nekoliko oddaljila od tradicionalnega načina izvajanja, vendar pa je to pripomoglo k izogibu folklorizmom in glasbo prevedlo v sodobnejši kontekst vodstva po muzejski razstavi. Kasneje se je kolektiv pevk razvil v vedno bolj homogeno in samostojno ekipo, kar je bilo pomembno s stališča trajnosti programa tudi po koncu projekta. Vsebinsko je bil program, skupaj z vsemi ostalimi, močno naslonjen na šege in navade letnega cikla, pri čemer je močno strokovno oporo predstavljalo Kuretovo delo *Praznično leto Slovencev* (1989), zbiranje notnega gradiva ljudskih pesmi pa sta olajšali zbirki Zmage Kumer (1995) in Karla Štreklja (1980).

Pri razvoju pilotskega programa *Koledniki na vratih* se je že v začetku izoblikoval koncept izvedbe, ki se je z manjšimi prilagoditvami obdržal vse do

konca. Vključenih je bilo pet koledniških in božičnih pesmi, izbor pa je določalo več kriterijev. Prvi kriterij je bila povezava besedil pesmi z vsebinami šeg in navad določenega obdobja. Pesmi tako niso predstavljale zgolj nekakšne popestritve vodenega ogleda, temveč so interpretacijo razstave tudi vsebinsko dopolnjevale. Pri izboru je bila pozornost namenjena melodični oziroma izvedbeni raznolikosti, vedno pa je bila vključena tudi ena bolj znana pesem, za katero se je predvidevalo, da jo večina obiskovalcev že pozna. Na ta način se je obiskovalcem omogočalo, da preko glasbe izkušnjo razstave in praznovanj povezujejo tudi s svojimi osebnimi izkušnjami. Tako so bile v prvem sklopu glasbenih vodstev izvedene naslednje pesmi: božična *Tam stoji pa hlevček*, novoletna *To novo leto prišlo je* ter trikraljevske *Ena zvezda gori gre*, *Dobro jutro hišni očka* in *Eno pesem želimo vsem skupaj zapet*. Ženskemu triu, ki je pel dvoglasno, se je v pridružila tudi kitara, vendar subtilno, ravno toliko, da je petju dajala nekakšno oporo. Kitara sicer ni inštrument, ki bi se množično uporabljal kot spremljava ljudskega petja, vendar pa to v primeru glasbenih vodstev ni predstavljalo motečega faktorja. Avtentičnost petja je bila okrnjena že s tem, da se je izvajalo na muzejski razstavi, zaradi česar bi vsakršno kopiranje tradicije neizogibno vodilo v folklorizme. Glasbene izvedbe so v sklopu vodstva potekale pred posameznimi razstavljenimi vrati. Izbrana so bila tista, ki so v kontekstu interpretacije razstave igrala pomembnejšo vlogo, seveda pa je bil pomemben faktor izbora tudi dovolj velik prostor za poslušalce. Program je doživel tri izvedbe med decembrom 2013 in januarjem 2014, pri čemer je bila zadnja s 55 obiskovalci tudi najbolj obiskana. Glasbena izvedba z vodstva je bila uporabljena tudi kot ozadje intervjuja z mag. Polono Sketelj, avtorico razstave, v prispevku Ane Štravs na Valu 202 z naslovom *Vrata. Večni spremljevalec...* (glej Štravs 2013).

203

Utrinek s programa *Koledniki na vratih* (Foto: Nastja Dejak)

Spomladansko glasbeno vodstvo je bilo pripravljeno na temo tradicije jurjevanja. Program z naslovom *Jurij trka na duri* v okviru že omenjene razstave je bil izvajan v aprilu 2014, vsebinska dopolnitev pa je vpeljala dvojnost šeg in navad ob omenjenem prazniku. Predkrščanski vplivi se zrcalijo v liku Zeleni Jurij, medtem ko kasnejše različice jurjevanja izhajajo iz legende o svetem Juriju. Dvojnost simbolike se tematsko povezuje s simboli, ki se pojavljajo na razstavljenih vratih, kar se zrcali znotraj vprašanj o sinkretizmu v ljudskih verovanjih. Oba vpliva na razvoj šeg in navad sta bila nakazana tudi z izborom pesmi, saj v njih nastopata tako zeleni Jure, kot tudi sveti Jurij. Močno strokovno oporo je predstavljalo delo Franceta Marolta *Slovenske narodoslovne študije* (1936). Izbrane so bile tri pesmi: *Napev zelenega Jurija*, *Dober večer vam Bog daj* in *Ovo se klanja zeleni Juraj*, ki je bila zaradi dolžine smiselno razdeljena na tri dele, ki so se glede na dinamiko stopnjevali. Izkušnje so pokazale, da obiskovalcem ob dolgih pesmih upade koncentracija, hkrati pa je pesem z razdelitvijo postala nekakšna rdeča nit glasbenega vodstva. Na ta način pesmi ni bilo potrebno krajšati, lahko pa je bila predstavljena na sodobnejši način. Zaradi nenadnih odpovedi pevk je program izvajal duet, ki je bil v imenu boljše prezenze znova podkrepjen s kitaro.

Poleti je prišel na vrsto program *Mi smo nocoj malo spale* na temo kresnih pesmi, praznovanja poletnega solsticija in šeg, povezanih s kresno nočjo. Poletna muzejska noč je leta 2014 sovpadala s poletnim solsticijem (glej Poletna muzejska noč 2014: 12), zaradi česar so pevke oziroma "kresnice" pesmi pele pred vsakim vodstvom, ki je potekalo tisti dan, in s tem obiskovalce povabile k ogledu razstave, izvedeno pa je bilo tudi glasbeno vodstvo. Pevska skupina je bila za to priložnost zelo razširjena – na šest pevk, poleg tega pa je k ustvarjanju razpoloženja pripomogla celotna študentska ekipa, saj so se vsa dekleta, ki so delala na recepciji oz. izvajala pedagoški program, oblekla v "kresnice" (bela obleka in zelen venček za na glavo). Na ta način so bile vse muzejske vodnice v množici obiskovalcev jasno razpoznavne, hkrati pa je njihova poenotena oprava močno pripomogla k ustvarjanju vzdušja posebnega dogodka, tudi v povezavi z glasbenim vodstvom. V povezavi z razstavo se je vodstvo tematsko znova navezovalo na odnosa med predkrščanskim in krščanskim v smislu prehajanja in med predkrščanskim Kresnikom in svetim Janezom Krstnikom. Tudi izvedba glasbenega programa je potekala nekoliko drugače. Kresne pesmi so namreč, v primerjavi s poprej izvajanimi kolednicami, zahtevnejše za petje, saj se izvajajo v obliki kanona, kjer dve skupini pevk izmenično vstopata in pojeta druga čez drugo z namenom, da glasba nikoli ne bi potihnila. Obhodi kresnic ali ladaric so namreč v nekem obdobju predstavljali obrambno sredstvo za zaščito polj pred raznimi neprijetnostmi, ki bi se lahko zgodile čez leto. Kresnice so tako na kresno noč celo noč hodile po poljih in jih s petjem pesmi varovale. Verz iz ene od teh pesmi je dal tudi ime programu *Mi smo nocoj malo spale* (glej Kuret 1989[1]: 397–405). V sklopu glasbenega vodstva so pevke izvajale dve verziji pesmi *Bog daj*, *Bog daj dobro večer*, *Vabilo na kres*, *Jelena ziblje Jezusa* in vsem poznano *Oj sijaj, sijaj, sonce*.

November 2014 je z martinovim prinesel novo priložnost za glasbena vodstva. Tokrat se je program imenoval *Pesmi o trti, vinu in napitnice*, notno gradivo pa je

bilo izbrano iz zbirke *Stokrat na zdravje* (Gobec R. 1979) in njenega nadaljevanja *Pesmi v čast vinu in domovini* (Gobec M. 2005). Med vodstvom so obiskovalci spoznali pomene martinovanja na Slovenskem ter odnos med legendo o svetem Martinu in predkrščanskim obredom darovanja za dobro letino (glej tudi Kuret 1989[2]: 108–120). Izvajalec je med vodstvom izpostavil tudi vrata vinskih kleti. Sekstet pevk je zapel pesmi *V nedeljo zjutraj vstala bom*, *Lepše rože jo pa ni*, *Včasih je lušno b'lo* in *V jeseni mor'no piti*. Zadnjo pesem, *Kol'kor kapljic, tol'ko let*, so skupaj s pevkami zapeli tudi vsi obiskovalci in zraven nazdravili z vinom, kar je moč izpostaviti kot participativni vidik.

Januarja 2015 je bil znova izveden program na temo trikraljvskega koledovanja *Mi smo prišli k vaši hiši*, vendar tokrat z novim glasbenim programom. Koncept je ostal enak kot pri pilotskem programu, zato ga ni potrebno še enkrat predstavljati. Ena od nalog muzeja, ki gre v korak s časom, je tudi vključevanje obiskovalcev v svojo dejavnost in snovanje programov (glej Simon 2010). Januarja je bil zato organiziran še en program s tremi ponovitvami, k sodelovanju pa je bil povabljen trio Natemago. V triu igrajo Oliver Ilievski, Jelena Soro in Aleš Zorec. Jelena se je v Ljubljano preselila iz Novega Sada v Srbiji, Oliver pa je potomec prve generacije makedonskih imigrantov. Natemago je sodeloval pri pripravi in izvedbi programa *S koledniki po Srbiji in Makedoniji*, in sicer v smislu glasbene izvedbe, delno pa tudi kot interpret konteksta. Vključevanje priseljencev v muzejsko dejavnost na zanimiv način bogati kulturno ponudbo, hkrati pa drugim etničnim skupinam omogoča vidnost, kar vselej pripomore k boljši inkluziji. *Ljubezen: med naravo in kulturo* v maju 2015 je bilo zadnje glasbeno izvedeno vodstvo v ciklusu. Tokrat se program ni dogajal na razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*, temveč na stalni razstavi *Med naravo in kulturo*. Razloga za spremembo lokacije sta bila dva. Zgodilo se je namreč, da so določeni obiskovalci vodstva obiskali celo ob treh in več priložnostih. Temu segmentu publike je bilo potrebno ponuditi nov program, saj so občasno razstavo videli že večkrat. Drugi razlog je bil ta, da so v muzeju v času izvajanja projekta izdelali kopije in ponazoritve določenih razstavljenih predmetov na razstavi *Med naravo in kulturo*, kar je z uvedbo taktilnih pripomočkov omogočilo pripravo inkluzivnega programa in vključevanje slepih in slabovidnih obiskovalcev. Razstava je večplastna in ponuja mnogo tem in konceptov, ki bi se jih dalo obdelati v sklopu glasbenih vodstev. Za prvič je bila izbrana tema ljubezni, spolnosti in odnosov v družini ter kako se vse to zrcali znotraj šeg in navad ter snovne dediščine, hkrati pa je bila v sklopu interpretacije vzpostavljena tudi povezava s šegami in navadami ob delu. Pri zasnovi vodstva se je kot izjemno koristen izkazal katalog občasne razstave *Ljubezen je v zraku: ljubezenska darila v slovenski tradicijski kulturi* Bojane Rogelj Škafar (2000) in etnografsko obarvano delo Milene Miklavčič *Ogenj, rit in kače niso za igrače* (2013), pesmi pa so bile znova izbrane iz zbirke Zmage Kumer. Kvintet pevk je dvo- in troglasno zapel pesmi *Ostra kosa, mrzla rosa*, *Ko zbrani gremo vsi skoz vas*, *Kod mi hodiš, ljubi dragi?*, *Sonce že jemlje slovo* ter *Al me boš kaj rada imela*.

Priprave in izvedbe programov so trajale praktično ves čas projekta. Glasbena vodstva je obiskalo skoraj 300 obiskovalcev, pripravljenih je bilo sedem

programov, ki so do maja 2015 skupaj na tak ali drugačen način doživeli dvajset ponovitev. Če potegnemo črto, je koncept mogoče oceniti kot uspešen, saj ga je, zaradi relativne enostavnosti aplikacije na druge kontekste razstav, moč uporabljati vedno znova. Zelo dobre odzive so izvedbe doživljale tudi pri obiskovalcih, kar so poudarjali tako ustno kot pisno, pozitivno pa so glasbena vodstva komentirali tudi na evalvacijskih vprašalnikih razstave *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*. Takšne vrste program lahko v kontekstu muzeja pomeni dobrodošlo ožvitev koncepta javnih vodstev, hkrati pa z inkluzivnim pristopom zagotavlja dostopnost širšemu krogu obiskovalcev. Po drugi strani glasba kot medij olajša medkulturno povezovanje in pripomore k integraciji priseljencev, kar skupaj z dostopnostjo vodi v vključujočo in tolerantnejšo družbo, hkrati pa pripomore tudi h krepitvi družbene vloge muzejev.

VIRI IN LITERATURA

BRAČUN SOVA, Rajka; VOĐEB, Vlasta

2011 *Muzeji, javnost, dostopnost*. Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.

DAVIES, Andrew

1996 Getting to know you: museum marketing and the non-visitor. *Museological Review* 2, št. 1, str. 56–71.

GOBEC, Mičja

2005 *Pesmi v čast vinu in domovini: 200 vinskih pesmi in napitnic*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

GOBEC, Radovan

1979 *Stokrat na zdravje: slovenske ljudske napitnice in zdravice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

KOSTELEČ, Jana; PAVLICA, Iva

2014 Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam: projekt Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog* 24, št. 75, str. 235–249.

KUMER, Zmaga

1995 *Mi smo prišli nocoj k vam ...: slovenske koledniške pesmi*. Ljubljana: Založba Kres.

KURET, Niko

1989 [1] *Praznično leto slovencev. Prva knjiga*. Ljubljana: Družina.

1989 [2] *Praznično leto slovencev. Druga knjiga*. Ljubljana: Družina.

MAROLT, France

1936 *Slovenske narodoslovne študije. Drugi zvezek: tri obredja iz Bele krajine*. Ljubljana: Glasbena matica v Ljubljani.

MIKLAVČIČ, Milena

2013 *Ogenj, rit in kače niso za igrače*. Žiri: Jutri.

POLETNA MUZEJSKA NOČ

2014 Programska brošura dostopna na <<http://www.tms.si/PMN/wp-content/uploads/2014/05/Programska-knjizica-PMN014.pdf>> [20. 10. 2014].

ROBERTSHAW, Andrew

2006 Live interpretation. V: *Heritage interpretation*, Marion Blockley, Alison Hems, ur. Oxon: Routledge. Str. 41–54.

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana

2000 Ljubezen je v zraku: ljubezenska darila v slovenski tradicijski kulturi: vodnik ob razstavi. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

SIMON, Nina

2010 *The participatory museum*. Santa Cruz: Museum 2.0.

SKETELJ, Polona

2014 *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja: vodnik po osrednji občasni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja: 2013–2015*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

ŠTRAUS, Ana

2013 *Vrata: večni spremljevalec ...* Ljubljana: RTV Slovenija <<http://val202.rtvlo.si/2013/12/vrata-vecni-spremljevalec/>> [20. 10. 2014].

ŠTREKELJ, Karel

1980 *Slovenske narodne pesmi: tretji zvezek*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

VEVERKA, John A.

b. n. l. Exactly what is "Interpretation"? <http://www.gov.si/aplikacije/mop/interpretacija_narave/arhiv/exactly.pdf> [20. 10. 2014].

ŽAGAR, Janja

2014 *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja: Slovenski etnografski muzej, 2013–2015. Etnolog* 24, št. 75, str. 251–258.

DRUŽBENO ANGAŽIRANI MUZEJ

Vključevanje romske skupnosti v soustvarjanje muzejskih vsebin

Tina Palaić

209

Romi so v Sloveniji med najbolj marginaliziranimi in stigmatiziranimi družbenimi skupinami. Vsakodnevno se soočajo z družbeno izključenostjo in predsodki večinskega prebivalstva, ki ima do njih večinoma odklonilni odnos. Božidar Jezernik (2006: 14–15) razlaga, da si je težko zamisliti bolj ostro definiranega Drugega od Romov; civilizirani, urejeni, dobri, moralni pripadniki stalno naseljene večine so potrebovali svoje nasprotje in ga našli prav v njih. Posledica tovrstne konstrukcije Drugega je, da za pristne informacije o Romih, tudi ali predvsem s strani njih samih, v tej podobi zmanjkuje prostora. Marginalizacija Romov je privedla do točke njihove nevidnosti, ki jo ustvarjata enostransko in enoplastno poročanje medijev in skoraj popolnoma odsotni glas samih Romov v javnem diskurzu. Karmen Erjavec, Sandra B. Hrvatinić in Barbara Kelbl v študiji z naslovom *Mi o Romih: diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji* poudarjajo, da novinarsko poročanje o Romih poudarja njihovo drugačnost in predvsem njihove negativne značilnosti, kot so kulturna različnost, deviantnost in ogrožanje večinskega prebivalstva. Opozarjajo na to, da v prispevkih, ki so jih analizirale, Romi le izjemoma nastopajo kot konkretni posamezniki (2000: 7–8), ki govorijo sami zase.

Zgodovina in tudi sedanja prisotnost Romov v našem prostoru sta zaznamovani s konfliktnimi in sovražnimi odnosi. Repič (2006: 198) pojasnjuje, da za vzdrževanje različnih strategij preživetja v neromski družbi Romi prevzemajo prevladujoče stereotipne podobe o njih in ravnajo v skladu z njimi. Opozarja na simbolično izločitev Romov kot kulturnih Drugih iz prevladujoče družbene realnosti, ki mora biti za ohranjanje vzpostavljenih razmerij trajni proces. Če obrnemo perspektivo: vključevanje Romov v javni diskurz in umeščanje njihovih glasov v javni prostor lahko pripomoreta k spreminjanju percepcij o Romih ter spodbudita sprejemanje in razumevanje drugega tako pri romski kot večinski skupnosti, kar lahko doprinese k večanju njihove moči. Za spreminjanje ustaljenih percepcij je treba poznati zgodovino in kulturo Romov v našem prostoru in njihove realnosti v sedanjosti, saj nam šele to omogoča, da preprečimo nadaljnje nepravilnosti in ustvarimo bolj inkluzivno in sprejemajočo družbo. Za to pa potrebujemo ustrezna politična orodja, predane posameznike tako znotraj romske kot večinske skupnosti,

pomembno vlogo pa imajo tudi muzeji, kar skušam zagovarjati v tem prispevku (prim. Brekke 2013: 178).

Ohranjanje kulturne dediščine Romov: dosedanja prizadevanja

210

Po ocenah različnih institucij na našem ozemlju živi približno od 7000 do 12.000 Romov. V večjem številu so naseljeni v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju ter v večjih mestih, kot so Maribor, Velenje, Ljubljana, Celje.¹ Romska skupnost ni homogena skupina, temveč se med njimi pojavljajo številne regionalne, v nekaterih primerih tudi manjše lokalne razlike. Razlikujejo se po verski pripadnosti, narečjih, ki jih govorijo, stopnjah sprejetosti med večinskim prebivalstvom ter stopnjah doseganja svojih temeljnih človekovih pravic, skupne pa so jih ovire pri dostopanju do izobraževanja, zaposlovanja, nastanitve in do socialnih ter zdravstvenih storitev (Sardelić 2010; Vzpredna življenja 2011).

Od 90. let 20. stoletja naprej opažamo večja prizadevanja za samoorganizacijo in večjo participacijo Romov v javnem življenju, prav tako pa tudi za preučevanje njihove zgodovine, jezika, kulture in posebnega položaja ter potreb (prim. Klopčič 2003: 79). Pri tem imata pomembno vlogo krovni romski organizaciji, to sta Svet romske skupnosti Republike Slovenije (ustanovljen 2007) in Zveza Romov Slovenije (tako se je poimenovala leta 2000, razvila pa se je iz leta 1991 ustanovljene Romani Union – Zveze Romov občine Murska Sobota), prav tako pa tudi posamezna društva in zveze ter romski muzeji, ki sicer niso vpisani v državni register muzejev, a kljub temu predstavljajo orodje za ohranjanje kulturne dediščine Romov. Naj jih nekaj naštejemo: Evropski muzej romske kulture in zgodovine (Murska Sobota), Romski muzej v Kamencih (Črenšovci), Romski muzej Hudeje (Vejar pri Trebnjem), Stara hiša (Kerinov Grm pri Krškem), Muzejska galerija romskega društva Phuro Kher – Stara hiša (Černelavci). Romi torej vedno bolj prepoznavajo potrebo po ohranjanju svoje kulture, jezika in tradicije, obenem pa na ta način oblikujejo in krepijo svojo identiteto (prim. Jezernik 2005). Kako pa se z zbiranjem, hranjenjem in interpretiranjem romske dediščine ukvarjajo institucije, ki skrbijo za varstvo kulturne dediščine? Štepec Dobernik in Tercelj Otorepec (2006) v svoji analizi ugotavljata, da je bilo zanimanje spomeniškovarstvene in muzejske stroke za romsko kulturo prepuščeno zlasti osebnemu zanimanju posameznih strokovnjakov zanjo, čemur lahko pritrdimo tudi še slabo desetletje po njunem zapisu. Razloge za tovrsten odnos do dediščine iščeta v ideologiji dediščinstva, ki jo je Rajko Muršič zapisal v svojem prispevku *Kvadratura kroga dediščine: toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega*. Po njegovem mnenju kulturne dediščine ni mogoče misliti zunaj okvirov institucionaliziranega družbenega reda; nastopa kot kategorija sprotnega oblikovanja istovetnosti in oživljenega samozaupanja skupnosti. Ker lahko postane pomembno politično, ekonomsko in pravno orodje (2005: 31), lahko

¹ Podatki dostopni na spletni strani Urada Vlade Republike Slovenije za narodnosti: <http://www.un.gov.si/si/manjsine/romska_skupnost/statistichni_in_osnovni_podatki/>; pregledano [7. 7. 2015].

različne družbene skupine dediščino uporabijo tudi kot orodje upora in sredstvo spreminjanja ustaljenih družbenih razmerij. Ali manjše zanimanje za kulturno dediščino Romov izhaja tudi iz tovrstnih bojazni?

Sodobne usmeritve v muzeologiji presegajo zbiranje, hranjenje in razstavljanje muzejskega gradiva za utemeljevanje naroda oziroma nacije (Hudales 2008; Perko 2014) in se usmerjajo k javnosti ter njenim različnim skupinam. Zagovarjajo uresničevanje konceptov participacije (Simon 2010) in inkluzije (Sandell 2003) ter odzivnost muzeja na dogajanje v družbi in njegovo angažiranost na družbenem področju (Starec 2012: 49). V muzejsko okolje naj bi bile vedno bolj vključene tradicionalno prezrte skupine, kamor spadajo tudi Romi. Pri tem se vedno bolj poudarja sodelovanje teh skupin pri ustvarjanju muzejskih vsebin in njihovo vključevanje v vse procese muzejskega dela. To je način, na katerega se muzeji odzivajo na družbene spremembe in zahteve različnih družbenih skupin, s tem pa lahko kot družbeno odgovorne institucije pripomorejo k preseganju ustaljenih razmerij moči in s tem vplivajo na družbeno realnost (Sandell 2002). V primeru romske skupnosti na Slovenskem lahko poudarimo prizadevanja Slovenskega etnografskega muzeja. Dolga leta je kulturo Romov raziskovala Pavla Štrukelj, ki je bila v muzeju zaposlena kot kustosinja za neevropske zbirke, muzej pa je tudi v zadnjih letih dokaj kontinuirano – tudi s pomočjo gotujočih romskih razstav – predstavljal posamezne elemente romske kulture. Izpostavimo lahko romski festival Romano Chon (več o tem v Čeplak Mencin 2013) in projekt *Vidim te, vidiš me* (Rogelj Škafar in Vidmar Horvat 2009).

V letih 2013–2015 je bil Slovenski etnografski muzej nosilec evropskega projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*², v okviru katerega sta bili v zvezi z romsko skupnostjo pripravljene dve aktivnosti. V aprilu in maju 2014 je potekal pedagoški program za romske otroke, ki so ustvarjali ob občasni razstavi *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja*. S programom so želeli približati kulturno dediščino romskim otrokom, živečim v bližini Ljubljane in v romskih naseljih v Grosuplju. Pripravili so tudi razstavo njihovih izdelkov. V SEM smo v okviru projekta sodelovali tudi z Rominjami na temo obporodnih šeg, praks, izkušenj in spominov. Ker sem mnjenja, da se je s tem sodelovanjem razširilo polje muzejskega delovanja na področju vključevanja pripadnikov ranljivih skupin v muzejsko delo, ga podrobneje predstavljam in analiziram.

² Projekt sta financirala Evropska Unija iz Evropskega socialnega sklada in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Ob Slovenskem etnografskem muzeju so sodelovali še Narodni muzej Slovenije, Prirodoslovni muzej Slovenije, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Narodna galerija, Tehniški muzej Slovenije in Slovenski gledališki inštitut (prej Slovenski gledališki muzej). Primarna namena projekta sta bila zagotavljanje dostopnosti do kulturne dediščine in vključevanje pripadnikov ranljivih skupin v muzejsko delo.

Sodelovanje z Rominjami na temo obporodnih praks, izkušenj in spominov

Sodelovanje z Rominjami³ je potekalo od septembra 2014 do aprila 2015. Vključenih je bilo 20 žensk iz različnih romskih skupnosti: iz Serdice, Maribora in Kerinovega Grma. V sodelovanju z njimi sem s pomočjo sodelavk in sodelavcev raziskovala dediščino s področja obporodnih šeg, praks, izkušenj in spominov, pozornost pa smo namenili tudi dostopu do zdravstvenih storitev v reproduktivnem obdobju ženske.

212

Ob razmišljanju o dostopu do zdravstvenih storitev so Rominje na podlagi tekstov in fotografij iz revij o zdravju pripravile plakate. (Foto: Tina Palačić)

Cilji sodelovanja so bili spodbujanje prepoznavanja in ohranjanja kulturne dediščine njihovih skupnosti; poglobljanje znanja o izbranih temah, saj se še vedno kaže manko informacij o njih predvsem s strani pripadnic romske skupnosti; prezentiranje te dediščine v muzeju; vzpostavljanje prostorov dialoga med manjšinsko in večinsko skupnostjo, ki naj bi večali zavedanje javnosti o kulturi romske skupnosti in njeno razumevanje (vse po Palačić 2015).

Največji izziv pri sodelovanju z Rominjami je bila vzpostavitev zaupanja, ki ga ta skupnost do večinskega prebivalstva, predvsem pa državnih institucij zaradi zgodovinskih dogodkov in tudi sedanjega odklonilnega odnosa nima (Klopčič 2010:

³ Projekt sodelovanja z Rominjami je vodila Tina Palačić ob pomoči strokovnih sodelavcev dr. Bojane Rogelj Škafar, Sonje Kogej Rus, dr. Janje Žagar in mag. Ralfa Čeplaka Mencina (Slovenski etnografski muzej) ter zunanjih sodelavk Žive Antauer, svetovalke, in Nike Rudež ter Anje Božič, ki sta izvajali delavnice gledališča zatiranih.

190). Poleg grajenja zaupnega odnosa je bilo treba doseči soglasje pri razumevanju dediščine, njeni selekciji za predstavitev in namenu predstavljanja. Nekatere Rominje so se namreč med sodelovanjem spraševale, v kolikšni meri bodo njihove šege in prakse stereotipno prikazane in posledično napačno razumljene. Ob tem so opozarjale na stereotipno prikazovanje Romov v medijih in na diskriminacijo, s katero se soočajo na vsakodnevem nivoju. Obenem pa sta se v teku sodelovanja kazali vedno bolj ozaveščena potreba in tudi želja po ohranjanju in predstavljanju tega segmenta kulturne dediščine. Uspešnost sodelovanja z Rominjami je temeljila na:

- grajenju in vzdrževanju zaupnega odnosa z Rominjami;
- zagotavljanju aktivne participacije v vseh segmentih dela;
- ohranjanju osredotočenosti na proces in ne na končne rezultate sodelovanja; **213**
- zagotavljanju nadzora nad rezultati.

Končni rezultat sodelovanja v okviru projekta je razstava *Rojstvo: izkušnje Rominj*, ki je bila na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju od 27. marca do 3. julija 2015. Po zaprtju razstave v muzeju je gostovala v skupnostih, od koder prihajajo udeleženske projekta. Ob razstavi smo s soustvarjalkami pripravile spremljevalni program. Ob svetovnem dnevu Romov, 8. aprila 2015, smo pripravile dogodek *Iz romskih zakladnic: pravljica za najmlajše*, na katerem so otroci iz pripravljalnega vrtca za romske otroke iz Kerinovega Grma pri Krškem in iz vrtca Ledina iz Ljubljane spoznali romsko pravljico, skupaj zapeli otroške pesmice in si ogledali plesni točki, ki so ju pripravile osnovnošolke iz Kerinovega Grma. 21. aprila 2015 smo v sodelovanju z društvom Terne Roma – Mladi Romi iz Maribora izvedli seminar Status Rominj v Sloveniji, namenjen spodbujanju Rominj k aktivnemu vključevanju v prepoznavanje, analiziranje in reševanje problematik romske skupnosti. Pripravile smo tudi vodstvo po razstavi z delavnico, namenjeno srednješolcem, študentom in odraslim.

Vzpostavljanje zaupnega odnosa in osredotočenost na proces

Sodelovanje z Rominjami je potekalo v manjši meri v Slovenskem etnografskem muzeju, kjer smo se srečevale z vsemi udeleženkami hkrati, večji del srečanj pa je potekal v vsaki posamezni skupnosti posebej. V začetku sodelovanja so udeleženske v muzeju spoznavale del stalne razstave *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta*, ob koncu pa smo pripravile razstavo. Jedro srečanj v skupnostih so bile delavnice gledališča zatiranih⁴, s katerimi smo odpirale teme intimnega družinskega življenja udeleženk s poudarkom na šegah in praksah v času nosečnosti. Zelo pomembno vlogo pri vzpostavljanju odnosa z Rominjami so imela poleg teh srečanj povsem neformalna srečanja, na katerih smo pretresale najrazličnejše teme in se bolje spoznavale. Za to je bil potreben čas, nemalokrat

⁴ Gledališče zatiranih je sistem vaj, iger in tehnik, ki so namenjene vsakomur, da z njihovo pomočjo razumejo realnost in se nanjo aktivno odzovejo. Glavni cilj tega gledališča je spremeniti pasivne gledalce gledališke situacije v subjekte, ki vanjo aktivno posegajo. Zajema več različnih tehnik (Boal 2012). Izvajali sta ga Nika Rudež in Anja Božič.

pa so ta srečanja ob izjemnih zgodbah prinesla tudi več skupnih kav in pokajenih cigaret.

Za vzpostavljanje zaupnega odnosa z Rominjami pa je bilo najpomembnejše, da v skupnost od zunaj nismo vstopile neposredno. Z ženskami smo se povezale s pomočjo Rominj, ki so ves čas opravljale vlogo koordinatoric sodelovanja med muzejem in ženskami. V projekt so pritegnile tiste ženske, s katerimi si zaupajo in za katere so vedele, da so pripravljene tudi bolj dolgotrajno sodelovati. V Serdici je bila koordinatorka študentka socialnega dela Melisa Baranja, v Mariboru romska aktivistka in predsednica romskega društva Terne Roma – Mladi Romi Jasmina Ahmetaj, v Kerinovem Grmu pa predsednica romskega društva Mosto, Društva za medkulturni dialog, Sarenka Hudorovac. Brez njihove organizacije naših srečanj in nenehnega spodbujanja žensk za sodelovanje projekt ne bi bil tako uspešen.

214

Rominje je k sodelovanju pritegnilo tudi dejstvo, da sem se predhodno srečala z vsako skupnostjo in jim predstavila svojo idejo za sodelovanje. Pri tem sem jih spodbujala, da podajo svoje mnenje in morebitne drugačne predloge ter opozorijo na možne ovire pri sodelovanju. Njihova participacija že v fazi načrtovanja aktivnosti je bila zame zelo pomembna, saj je večala njihovo moč in krepila občutek zavezanosti projektu, obenem pa je omogočala, da počnejo tisto, v kar tudi same verjamejo. V vseh skupnostih so ženske izkazale veliko mero navdušenja za izbrano temo, saj je po njihovih besedah vloga matere v romski skupnosti izjemno pomembna in v veliki meri določa njihovo identiteto. Ker smo projekt v precejšnji meri oblikovale s skupnimi močmi, sem tudi jaz lažje zaupala, da ga bomo uresničile.

Občutek zaupanja pa je krepila tudi osredotočenost na proces in ne na končne rezultate našega sodelovanja. Zame je bilo bolj pomembno, da z Rominjami vzpostavim dobre odnose in da kolikor je le mogoče, raziščemo izbrane teme. Končnih rezultatov sem si želela, vendar sem dopuščala možnost, da projekta ne bomo dokončale. Rominje bi lahko kadar koli odstopile od sodelovanja in zahtevale "umik" zbranih vsebin, kar bi glede na člen 4.4 Icomovega kodeksa muzejske etike (2005) spoštovala. Tega so se udeleženske zavedale, saj je bilo ves čas jasno, da bomo z zbranim gradivom upravljale na podlagi dogovora.

Pomen aktivne participacije in zagotavljanje nadzora

Tudi pri drugih segmentih sodelovanja z Rominjami sem se oprla na Icomov kodeks muzejske etike (2005). Člen 6.5 govori o spoštovanju skupnosti, ki jim muzej služi:

“Kadar so dejavnosti muzeja povezane s sodobno skupnostjo ali z njeno dediščino, mora pridobivanje temeljiti na jasnem in obojestranskem soglasju z lastnikom ali informatorjem in ne v njegovo škodo. Najpomembnejše vodilo mora biti spoštovanje želja skupnosti.”

Ker naše aktivnosti razumem kot terensko delo, mi je bil pomemben člen 3.3:

“Muzeji, ki izvajajo terensko zbiranje, morajo ravnati v skladu z akademskimi standardi in veljavnimi državnimi in mednarodnimi predpisi ter pogodbenimi obveznostmi. Terensko delo smejo izvajati samo ob spoštovanju in upoštevanju stališč lokalnih skupnosti, njihovih okoljskih virov in kulturnih navad, s ciljem uveljavljanja kulturne in naravne dediščine.”

Izjemno pomembno je bilo izvajati vse aktivnosti v soglasju z Rominjami, ob spoštovanju njihovih želja in upoštevanju njihovih stališč in kulturnih navad. Bistveno pa je bilo zastaviti aktivnosti tako, da jim ne bi povzročale kakršne koli škode, bodisi znotraj večinske bodisi znotraj njihove skupnosti. Pri načrtovanju in izvajanju aktivnosti smo tako upoštevale njihovo znanje slovenskega jezika, njihove gospodinjske, službene in študijske obveznosti, prisotnost otrok na delavnicah in specifično dinamiko vsake skupine. Da bi se izognili kakšnim koli nesporazumom v naših odnosih in napačnim interpretacijam njihovih zgodb, sem nenehno iskala njihovo potrditev.

215

Naše sodelovanje sem zastavila na temeljih njihove aktivne participacije v vseh segmentih dela. Pripomogle so k zasnovi projekta in določanju naših skupnih ciljev, udeležene so bile v vseh aktivnostih raziskovanja dediščine, ki so jih z lastno iniciativo sooblikovale, prav tako smo skupaj izbrale vsebine za razstavo. Odprtje razstave je moderirala Melisa Baranja, ena od koordinatork sodelovanja, dogodek so pričele Rominje iz Serdice s kratko gledališko predstavo, ena od govork na odprtju pa je bila predsednica Sveta romske skupnosti Republike Slovenije. Razstavo je odprla ministrica za kulturo, kateri so vse tri koordinatorke predstavile razstavo. Z vsako koordinatorko pa smo zasnovala in izvedle tudi po en spremljevalni program.

Prizor gledališke igre, ki so jo na temo obporodnih šeg, praks in navad pripravile Rominje iz Serdice.
(Foto: Urša Valič)

Ta pristop je bil pomemben, saj so tako Rominje ves čas vedele, v kateri fazi izvajanja projekta se nahajamo, obenem pa so lahko nadzorovale rezultate sodelovanja. Nekoliko večji izziv je bil izbor razstavnih vsebin. Pokazalo se je, da (1) skupnosti ne razumejo dediščine na enak način, (2) da na njihove odločitve vpliva strah pred diskriminacijo in zavračanjem s strani večinskega prebivalstva in prav tako (3) strah pred diskriminacijo in zavračanjem s strani lastne skupnosti.

O razstavnih vsebinah in sporočilu razstave smo se pogodile po številnih pogovorih, saj je bilo treba upoštevati njihove razmisleke, predloge in pomene, obenem pa ohraniti strokovnost.

216 Muzej kot njim lasten prostor

Pred pričetkom našega sodelovanja Rominje še niso obiskale Slovenskega etnografskega muzeja, pa tudi sicer jim tovrstne institucije po njihovem pričevanju niso bile blizu. Pomemben rezultat našega sodelovanja je poleg razstave in njenega spremljevalnega programa predvsem močan občutek Rominj, da je muzej lahko prostor, kjer se počutijo dobro, sprejeto in razumljeno, kjer lahko delijo svoja mnenja, pomisleke in izkušnje ter so tudi upoštevane. Zaradi izbranega načina dela, ki sicer zahteva veliko časa, organizacije, predvidevanja in predhodnih razmislekov, seveda pa tudi pogajanja in prepričevanja, rezultate našega sodelovanja dojemajo kot svoje. To se je najbolj pokazalo na samem odprtju razstave, ki je bilo v celoti njihov dogodek; v muzeju so bile en večer one gostiteljice. Menim, da so lahko upravičeno ponosne nase, saj so z razstavo in spremljevalnim programom ustvarile prostor srečevanja med kulturami, ki razkriva, da smo si v svojem bistvu bolj podobni kot različni. S tem projektom smo šele vzpostavile temelje našega sodelovanja, ki ga bomo ob gostovanju razstave še nadgrajevale. Najbolj smiselno pa bi bilo, če bi se sodelovanje še naprej razvijalo in preraslo v trajne in trdne odnose s Slovenskim etnografskim muzejem.

VIRI IN LITERATURA

BOAL, Augusto

2012 Poetike zatiranih. V: *Praznovanje, možnosti, transformacije: gledališče zatiranih v teoriji in praksi, lokalni in globalni perspektivi*. Alfrevič, Dragana in Močnik, Nena, ur. Ljubljana: Ekvilib Inštitut, Maska. Str. 13–48.

BREKKE, Ashild Andrea

2013 A question of trust: addressing historical injustices with Romani people. V: *Museums and communities: curators, collections and collaboration*. Viv Golding in Wayne Modest, ur. London: Bloomsbury. Str. 178–192.

ČEPLAK MENCIN, Ralf

2013 Etnografski muzej – prostor praznovanja ranljivih skupin. *Etnolog* 23, str. 65–101.

ERJAVEC, Karmen; BAŠIĆ HRVATIN, Sandra; KELBL, Barbara

2000 *Mi o Romih: diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.

HUDALES, Jože

2008 *Slovenski muzeji in etnologija: od kabinetov čudes do muzejev 21. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

ICOMOV kodeks muzejske etike

2005 Nejka Batič in drugi, ur. Ljubljana: Icom, Mednarodni muzejski svet, Slovenski odbor.

JEZERNIK, Božidar

2005 Preteklost in dediščina. V: *Dediščina v očeh znanosti*. Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str. 11–24.

JEZERNIK, Božidar

2006 Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi. V: *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*. Božidar Jezernik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str. 7–32.

KLOPČIČ, Vera

2003 Romi v novi Evropi / Dekada za vključevanje Romov. V: *Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani*. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, ur. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Str. 79–91.

KLOPČIČ, Vera

2010 Romi v Evropi, ljudstvo brez doma in groba. *Ars&humanitas: revija za umetnost in humanistiko* 4, št. 1–2, str. 183–202.

MURŠIČ, Rajko

2005 Kvadratura kroga dediščine: topisi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V: *Dediščina v očeh znanosti*. Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo. Str. 25–40.

PALAIČ, Tina

2015 Obporodne prakse, izkušnje in spomini: projekt Sodelovanja z Rominjami v Slovenskem etnografskem muzeju. V: *Rojstvo: izkušnje Rominj*. Tina Palaič, ur. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. Str. 6–19.

PERKO, Verena

2014 *Muzeologija in arheologija za javnost: muzej Krasa*. Ljubljana: Kinetik, zavod za razvijanje vizualne kulture.

REPIČ, Jaka

2006 Medkulturni dialog med Romi in civili kot strategija izključevanja. V: *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*. Božidar Jezernik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

SANDELL, Richard

2002 Museums and the combating of social inequality: roles, responsibilities, resistance. V: *Museums, society, inequality*. Richard Sandell, ur. London in New York: Routledge. Str. 3–23.

SANDELL, Richard

2003 Social inclusion, the museum and the dynamics of sectoral change. *Museum and Society* 1, št. 1, str. 45–62.

SARDELIČ, Julija

2010 Multikulturalizem in položaj Romov v Sloveniji. *Socialno delo* 49, št. 2–3, str. 109–120.

SIMON, Nina

2010 *The participatory museum*. Spletni vir: <<http://www.participatorymuseum.org/>> [30. 6. 2015].

STAREC, Saša

2012 *Vsakodnevno delovanje zaposlenih v muzeju in njihova vloga pri ustvarjanju javne podobe muzeja: doktorska disertacija*. Ljubljana: [S. Starec].

ŠKAFAR ROGELJ, Bojana; VIDMAR HROVAT, Ksenija

2009 *Vidiš me – vidim te: kulturna raznolikost skozi romski pogled*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

ŠTEPEC DOBERNIK, Dušan; TERCELJ OTOREPEC, Mojca

2006 Imam dediščino, torej sem: zakaj v Sloveniji ne želimo ohranjati romske materialne dediščine. V: *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi: narativne podobe Ciganov/Romov*. Božidar Jezernik, ur. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

VZPOREDNA ŽIVLJENJA

2011 Vzporedna življenja: Romom v Sloveniji nista zagotovljeni pravici do ustreznega bivališča in vode London: Amnesty international. Dostopno: <http://www.amnesty.si/media/uploads/files/vzporedna_zivljenja.pdf>.

“BISTVO JE OČEM NEVIDNO”

Usposabljanje na projektu *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* in izzivi ob nadgradnji dostopnosti na primeru Narodne galerije

Barbara Kotnik, Iva Pavlica

219

Avtorici članka se v okviru projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* v Narodni galeriji usposabljata za delo kustosinje pedagoginje (Barbara Kotnik) in delo bibliotekarke (Iva Pavlica). Kot zaposleni na projektu sta se skupaj s svojima konzultantkama soočili z izzivi, ki jih prinaša “neustrezna umetnostnozgodovinska izobrazba”, ter z vsemi plusi in minusi, ki so rezultat tega dejstva. V članku je predstavljeno njuno specifično usposabljanje v galeriji in konkretno delo z ranljivimi skupinami in za njih znotraj tega usposabljanja. Na konkretnih primerih je prikazana nadgradnja dostopnosti galerijskega okolja tako glede vsebinske kot fizične in informacijske dostopnosti, posebej je izpostavljena prva tipna slika v Narodni galeriji. Članek vsebuje tudi predstavitev raznolikosti usposabljanj različnih profilov v projektu in predloge za dodatno nadgradnjo dostopnosti specialne knjižnice Narodne galerije. V zaključku sledi še ovrednotenje stanja in konstruktivni predlogi za izboljšanje dostopnosti, ki temeljijo na izkušnjah, pridobljenih v času usposabljanja.

Uvod

Narodna galerija je eden izmed sedmih državnih muzejev, ki sodelujejo v projektu *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*¹, katerega nosilec je Slovenski etnografski muzej. Najino usposabljanje je potekalo v Narodni galeriji, glavni cilj najine zaposlitve pa je usposobljenost za samostojno muzejsko delo in izvedba prilagoditev za večjo dostopnost.

Najina izobrazba se razlikuje od ustaljene umetnostnozgodovinske, ki je za galerijski prostor značilna, za to pa je bilo potrebno pridobiti specifična znanja ter se spopasti z nejasnimi pričakovanji in dvomom. Postopek integracije v galerijsko okolje je bil za vpletene kompleksen, dolg in nepričakovan, saj se občutek samega sebe in svoje vrednosti oblikuje kot refleksija na družbene poglede, pomene in predsodke, s katerimi se lahko posameznik sooči iznenada ali

¹ Projekt *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* je financiran iz Evropskega socialnega sklada in Ministerstva za kulturo RS.

pa skozi daljše časovno obdobje (Kuhar 2009: 59). Najino delo se zaradi razlike v profilu kustosinje pedagoginje in bibliotekarke povsem razlikuje, tako da bova v nadaljevanju specifične dela in problematike, s katerimi sva se srečevali, pojasnili vsaka zase.

Delo kustosinje pedagoginje – pripravnice

220

V okviru projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* je za pripravnike, ki se usposabljaajo za delo kustosa pedagoga, predvidena priprava pedagoških in andragoških programov, ki jih imenujemo inkluzivni programi. To so torej programi, ki niso ciljno usmerjeni zgolj v eno skupino, temveč so dostopni širši publiki, ki jo z vključevanjem t. i. ranljivih skupin tudi osvešča.

Večcutni pristop, ki je zelo pomemben del inkluzivnih programov, se je kljub dolgoletni praksi, ki jo ima s tem Narodna galerija, zame sprva izkazal kot velik zalogaj. Predvsem zato, ker gre pri njih zgolj za pedagoške dejavnosti, mene pa so zanimale tudi andragoške, in ker so v galeriji artefakti, ki so praviloma netaktilni (slike in kipi), tako da je bilo taktlnost potrebno poiskati na drugačen način. Pri tem sem izhajala iz že obstoječih pedagoških praks Narodne galerije, kjer sem redno hospitirala, iz novih znanj in izkušenj, pridobljenih na različnih usmerjenih izobraževanjih, in iz osebnega interesa. Spoznavanje večcutnega modela dejavnosti v Narodni galeriji je bilo osnova za pripravo mojega večcutnega programa. Ob prvi samostojni pripravi programov sem izkusila, da se moja etnološko-antropološka izobrazba razlikuje od umetnostnozgodovinske, zato je bilo potrebno najprej premestiti vrzel, pred katero sem se znašla zaradi pomanjkanja specifičnih znanj. Čeprav se je v praksi izkazalo, da lahko drugačna izobrazba in drugačen pristop pogojujeta pozitiven, zanimiv in drugačen pristop k umetnosti. Konzultantka Kristina Preininger mi je na začetku pomagala pri umetnostnozgodovinski vsebini, etnološko-antropološki del pa sem pripravila sama; tudi nadaljnje programe sem pripravljala in izvajala samostojno.

Večcutni pristopi se zadnja leta vse bolj pojavljajo v pedagoških muzejskih praksah. Muzejska stroka že dolgo časa s pridom uporablja dognanja teorije zaznavanja. Z vključevanjem in množenjem različnih senzornih poti, po katerih naj sporočilo doseže prejemnika, se v procesu muzejske komunikacije lažje doseže želeni nivo čustvenega aktiviranja, kar pripomore k celovitejšemu in trajnejšemu pridobivanju novih vedenj (Preininger 2007: 139). Ker sem programe ustvarjala po principu inkluzije (s poudarkom na senzorno oviranih obiskovalcih, predvsem slepih in slabovidnih), se je število uporabljenih umetnin zaokrožilo na največ šest, kar pomeni približno enourno dejavnost. Ob tem sem upoštevala priporočljivo nasičenost s podatki in optimalen čas trajanja pozornosti.

Nekaj predmetov, ki sem jih uporabila, je iz obstoječih pedagoških dejavnosti Narodne galerije, glavnino pa sem poiskala sama. Predmeti so bili taktilni, tako so motivacijsko stimulirali različne čute in so služili širši interpretaciji ob vodstvu ter predstavljanju in spoznavanju izbranih umetnin. Vsebine so se pri pedagoškem in andragoškem programu seveda razlikovale, vendar je ostajala ista tematika s

poudarkom na zgodbi in komunikaciji. Pedagoški program se je zaključil še z ustvarjalno delavnico, ki je bila vezana na temo programa.

Pripravila sem šest različnih programov, od tega je bil en, *Pokrivala – kape, klobuki in slamniki* (pedagoški), izveden na občasni razstavi, zato je imel omejeno število ponovitev (za časa trajanja razstave), izvajanja ostalih: *Družine na slikah* (pedagoški in andragoški), *Podarim ti srečo* (pedagoški), *Lepa kot slika* (pedagoški in andragoški), *Kdo sedi okoli domačega ognjišča?* (umeščen med redne programe Narodne galerije in se izvaja za srednješolce) pa so vezana na stalno zbirko Narodne galerije in se tekom leta ponavljajo. Vsi ti (tematsko različni) programi delujejo po načelu inkluzivnosti, aktualizacije, pogovora, dostopnosti, interdisciplinarnosti ter povezovanja etnoloških in antropoloških vsebin z umetnostjo. V njihovo izvajanje vključujem tudi tipno sliko. Naj poudarim, da se vedno znova izkaže, da je vsem obiskovalcem vseč vključevanje različnih čutov, predvsem možnost dotikanja predmetov.

Priporočila za delo z ranljivimi skupinami v muzejih in galerijah najdemo tudi v priročniku *Dostopen muzej: smernice za dobro prakso* (Skupnost muzejev Slovenije 2009). Možnosti za tipno zaznavanje v muzeju so raznolike. Uporabo tipnih predmetov moramo z vidika zaznavnih, komunikacijskih in intelektualnih potreb muzejskih obiskovalcev, zlasti obiskovalcev s posebnimi potrebami, podpreti, kolikor je le mogoče. Predmete, katerih informacije so primarno vezane na vid in jih z rokami ne moremo raziskati, tipno reproduciramo (Lipec Stopar, Bračun Sova, Vodeb 2009: 30).

Inkluzivni programi se izvajajo ob najavi ali pa ob določenih terminih, skupine obiskovalcev pa so demografsko zelo raznolike. Ob tem se je izkazalo, da je t. i. ranljive skupine zelo težko pritegniti in pripraviti do obiska galerije, toda po drugi strani je treba priznati, da za senzorno ovirane obiskovalce dolga leta v stalni zbirki praktično ni bilo nič vsebinskega na voljo, niti se jih ni ciljno vabilo. Zaradi tega zasuka čez noč ni bilo mogoče pričakovati, a se razmere vseeno spreminjajo.

Tipna slika

V Narodni galeriji so na Ta veseli dan kulture, 3. 12. 2014, stalno zbirko dopolnili s tipno prilagoditvijo slike portreta Luize Pesjakove (ki jo je okoli leta 1855 naslikal Michael Stroj). Pri poteku izdelave tipne slike sem sodelovala tudi zaposlena na projektu, Barbara Kotnik. Pogovor ob eksponatu v muzeju je nenadomestljiv v primerjavi s pogovorom ob reprodukciji, saj se v muzeju srečujemo z avtentičnimi (izvirnimi) predmeti (Bračun Sova 2013: 3). Pogovor ob eksponatu pa lahko vsekakor dopolnimo z reprodukcijo ali replikami posameznih segmentov umetnine, ki jih lahko obiskovalci vzamejo v roke in jih поблиže spoznajo.

Tipna prilagoditev slike je v zbirki umeščena pred original, v pomanjšani velikosti, v formatu, ki je primeren za slepe in slabovidne obiskovalce. Pult, na katerem je tipna slika, je dostopen tudi za obiskovalce na invalidskem vozičku, naklon pulta pa omogoča boljši položaj rok pri spoznavanju slike. Avtorica tipne

slike, Tjaša Krivec, je pri izdelavi uporabila inovativen pristop UV laserskega tiska, s katerim je ustvarila šest različnih tipnih tekstur, ki ponazarjajo ključne elemente potreta Luize Pesjakove. Končne texture je pomagala določiti manjša skupina slepih, ki je tipno sliko testirala v procesu nastajanja.

Tipna slika je dopolnjena z legendo šestih tekstur in legendo treh vzorcev blaga, ki so vidni na originalu (svila, pliš in krzno), na pultu je pritrjena veržica z lorjonom, ki je replika tistega, ki je naslikan na originalu in služi tudi kot povečevalno steklo za slabovidne obiskovalce. Opis tipne slike je na voljo v brajici, povečani pisavi, angleškem prevodu in v zvočni obliki.

222

Umestitev tipne slike v stalno zbirko Narodne galerije omogoča večjo dostopnost do umetnin tudi slepim in slabovidnim obiskovalcem, izkazuje pa se, da je zanimiva za prav vse obiskovalce. Opisi v brajici za marsikoga, predvsem za mlajše obiskovalce, pomenijo prvi stik s pisavo za slepe, kar kaže na zelo pomemben širši vzgojno-kulturni element.

Fizična dostopnost

K vsebinski dostopnosti programov sodi seveda tudi fizična dostopnost, rezultat analize le-te se nahaja v smernicah, ki smo jih pripravili zaposleni na projektu (Smernice 2014). S pomočjo analize obstoječega stanja sem pridobila tudi izhodišče za pripravo predlogov za fizične prilagoditve. S fizično dostopnostjo dejansko omogočamo obiskovalcu nemoten vstop in gibanje po prostoru, z vsebinskimi prilagoditvami pa mu ponudimo doživljanje umetnin na najoptimalnejši način.

Doslej sem realizirala namestitve kontrastnih in taktilnih trakov na stopnice, ki slepim in slabovidnim obiskovalcem omogočajo boljši dostop. V Narodni galeriji pa so ravno v času izvajanja projekta in ob prenovi pred glavnim vhodom za obiskovalce namestili klančino (pred tem je bila klančina pri stranskem vhodu).

Delo bibliotekarke – pripravnice

Delovno mesto bibliotekarke v omenjenem projektu pomeni specifično dinamiko dela, saj sva se na področju bibliotekarstva usposabljali samo dve osebi, v najinem programu usposabljanja pa je bil poudarek predvsem na bibliotekarskem usposabljanju, ki je precej zahtevno, obsežno in dolgotrajno.

Knjižnice kot inštitucije imajo vlogo agenta, ki naj zagotavlja vsem uporabnikom dostop do informacij in informacijskih servisov (Lipinski 2002: 114–115). Svojo vlogo v knjižnični dejavnosti kot javni službi vidim predvsem v zagotavljanju dostopa do knjižničnega gradiva kot tudi v ozaveščanju o vseh (potencialnih) uporabnikih knjižnic. Pri tem je ključno, da se zavedamo, da imajo (tudi specialne) knjižnice “v življenju uporabnika s posebnimi potrebami združevalno vlogo, saj mu olajšajo sodelovanje v družbi” (Starman, Južnič, Žagar 2011: 65).

Glede informacijske dostopnosti pa je še posebej pomembna vsebinska obdelava knjižničnega gradiva. Ob primerni uporabi gesljenja je gradivo tako najdljivo v slovenskem vzajemnem katalogu, z uporabo kontroliranih seznamov gesel, ki ga uporablja posamezna inštitucija za opis svojega gradiva, pa je še bolj natančno najdljivo v lokalnem katalogu. V lokalnem katalogu Narodne galerije, ki se v vsebinski obdelavi osredinja predvsem na same umetnike in razstave, sem tako dodatno geslila več kot 1100 enot gradiva.

Dodatno večanje (informacijske dostopnosti) gradiva vidim predvsem v pridobitvi dovoljenja za katalogizacijo monografskih publikacij, kar je tudi predvideno za obe bibliotekarki, zaposleni na projektu. Pomembno se mi zdi tudi ozaveščenje o vseh uporabnikih knjižnice in obratno, tudi o obstoju specialnih knjižnic, ki so splošni javnosti slabo poznane.

223

Uresničevanje načela enakih možnosti za vse uporabnike vsake knjižnice lahko storijo knjižnice in knjižničarji sami z večanjem fizične dostopnosti gibalno oviranim kot tudi z večjo ozaveščenostjo o pripomočkih za senzorno ovirane oz. nabava letih za prostore knjižnice (Smernice 2014: 160–164). Veseli me, da bo v kratkem izšla tudi publikacija *Smernice za dostop do knjižnic za uporabnike z oviranostmi – kontrolni seznam* (Irvall, Nielsen 2014), ki bo pri uresničevanju tega načela prišla zelo prav. Letos junija mineva dve leti od sprejetja Marakeškega sporazuma, ki omogoča lažji dostop do objavljenih del ljudem z okvaro vida ali drugo oviro pri branju², zato je potrebno sprejeti “zakone, ki dovoljujejo izjeme pri avtorskih pravicah za zagotavljanje dostopa do informacij” (Kavanagh, Christensen Sköld 2010: 25).

Lahko bi začeli z uresničevanjem načela univerzalnega oblikovanja (universal design), pri katerem pri “načrtovanju prostorov in storitev za ljudi izhajamo iz zamisli, da mora biti en prostor in ena storitev organizirana tako, da ustreza raznolikim potrebam ljudi” (Kačič, Zaviršek 2013: 4).

Če želimo, da je knjižnica dostopna uporabnikom s posebnimi potrebami, je potrebno preveriti, ali so spletne strani, katalogi in baze podatkov prepoznavni za bralnike zaslonov, ali je dostopno gradivo v obliki, ki bo dostopna za uporabnike s posebnimi potrebami in ali so vse tiskane publikacije dostopne tudi v drugih oblikah (npr. v brajici, elektronski obliki ali v povečanem tisku) (Burgstahler 2008).

Pri praktičnem vključevanju študentke bibliotekarstva v okviru projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* v Narodni galeriji so bile ponovno izpostavljene fizične ovire (npr. neustrezni sanitarni prostori v upravni hiši, nerodna vrata za vstop v upravno hišo in sanitarne prostore, ne najbolj ustrezna tla (preproga)), ki pa so bile v določeni meri tudi eliminirane, tudi po zaslugi konzultantke. Poleg zgoraj omenjenih pripomočkov za osebe s posebnimi potrebami bi bilo dobro, če bi bil zvonec pri upravnem vhodu postavljen nižje, saj ga oseba na vozičku ne more doseči. Morda bi bilo dobro razmisliti o načinu, kako bi dosegli, da bi bila klančina manj spolzka³. Sam prostor knjižnice je dostopen

² Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired, or Otherwise Print Disabled

³ Kar se dogaja npr. v primeru dežja ali snega.

osebam z invalidskim vozičkom, prav tako je dostopno tudi čitalniško mesto. V knjižnici sta sicer na voljo dve povečevalni lupi. Do sedaj je pet publikacij, ki jih je izdala Narodna galerija, dostopnih v elektronski obliki⁴. Pohvalna je dosedanja digitalizacija hemerotečnega gradiva (dostopna preko elektronskega klipinga v zadnjih 11 letih). Ena od možnosti za povečanje dostopnosti bi bila npr. tablice zaposlenih, na kateri bi bila z velikimi črkami označena njihova imena. Za boljšo orientacijo vseh bi lahko izdelali legendo o načrtu knjižnice. Na spletni strani knjižnice bi lahko objavili odpiralni čas knjižnice, ki bi ga v določenih primerih lahko prilagodili zunanjim uporabnikom, in izjavo, da se posvečajo (večji) dostopnosti knjižnice in knjižničnega gradiva.

224

Pomemben vidik glede dostopnosti je primerna teoretična in praktična usposobljenost specialnega knjižničarja za pomoč uporabnikom iz ranljivih skupin. Neko osnovno znanje o načinih prilagajanja knjižničnih in informacijskih storitev si bibliotekar pridobi že med študijem, vendar ga mora še dopolniti in stalno nadgrajevati. Za to ima več možnosti, v okviru delavnic (organizira NUK), strokovnih srečanj in preko strokovne literature (Starman, Južnič, Žagar 2011: 64–66). Strinjam se, daje pomemben prispevek na tem področju Novomeška deklaracija (Kakovostno 2005), ki spodbuja k bolj aktivnemu delovanju bibliotekarjev (splošnih knjižnic) z uporabniki s posebnimi potrebami. Muzejska knjižnica sicer spada med specialne knjižnice in je v prvi vrsti namenjena ožjemu krogu uporabnikov (kustosom), a tudi drugim, predvsem študentom in raziskovalcem. A bibliotekarji specialnih knjižnic smo neke vrste čuvaji znanja, ki moramo osebam s posebnimi potrebami “omogočiti dostop do čim večje količine gradiva in čim širšega obsega storitev” (Kavanagh, Christensen Sköld 2010: 28).

Zaključek

Na podlagi doslej pridobljenih izkušenj bi v Narodni galeriji vsekakor predlagali širši nabor tipnih predmetov, predvsem pa več taktilnih replik v stalni zbirki, ki bi bile obiskovalcem na voljo za samostojno spoznavanje in uporabo, več andragoških veččutnih dejavnosti, ki bi bile del rednih programov, predvsem pa redna izobraževanja vseh zaposlenih, zlasti tistih, ki delajo z obiskovalci, o različnih potrebah vseh obiskovalcev. Usposabljanja vseh zaposlenih za delo z uporabniki s posebnimi potrebami bi morala biti stalni del njihovega profesionalnega razvoja. Ob tem pa je potrebno omeniti, da nobeno dodatno usposabljanje ne bo koristilo, če zaposleni (v knjižnici, muzeju idr.) nima občutka za delo z ljudmi iz ranljivih skupin. Če pa ga ima, mu usposabljanje lahko le koristi, saj temu občutku doda še razumevanje in znanje, kaj in kako doživljajo osebe iz ranljivih skupin (Starman, Južnič, Žagar 2011: 82, 84).

Izkušnje kažejo, kako zelo je pomembno, da tudi oblikovalci razstav upoštevajo standarde dostopnosti in jih sprejemajo kot izziv znotraj izražanja lastne kreativnosti. Tudi v muzejskem in galerijskem prostoru moramo stremeti

⁴ <<http://www.ng-slo.si/si/o-narodni-galeriji/publikacije>, na voljo na iBookstore in/ali Amazon>

k temu, da se vsak človek med drugimi počuti kot enak in enako pomemben ter da ima možnost spoznati kulturno dediščino, na kar navsezadnje apelira tudi Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (Zakon 2010), ki spodbuja in obvezuje muzeje in galerije, da izboljšajo vse vrste dostopnosti ranljivim skupinam (otroci, starejši in osebe s posebnimi potrebami). Hkrati jim nalaga, da jim v petih letih po uveljavitvi zakona prilagodijo stavbe, razstave in druge dejavnosti.

Vendar ni le zakon tisti, ki narekuje prilagoditve. Glede na javno službo, ki jo muzeji in galerije izvajajo, upava, da želji po predstavitvi ne svojih, temveč naših umetnin in muzejskih predmetov vsem in vsakomur botrujeta tudi duh in zavzetost ustanov. Dediščina je od vseh in za vse. To je bistvo, ki je včasih žal nevidno tistim, ki gledajo le z očmi.

VIRI IN LITERATURA

BRAČUN SOVA, Rajka

2013 Učenje kot “resna igra”: muzej – pomemben partner v šolskem sistemu. *Šolski razgledi* 64, št. 11, str. 3. Dostopno tudi na: <<http://www.solski-razgledi.com/clanek.asp?id=4063>> [17. 6. 2015].

BURGSTAHLER, Sheryl

2012 Equal access: universal design of libraries. Washington: DOIT. <<http://www.washington.edu/doit/equal-access-universal-design-libraries>> [2. 6. 2015].

IRVALL, Birgitta; NIELSEN, Gyda Skat

2014 *Access to libraries for persons with disabilities: checklist*. The Hague: IFLA. <<http://www.ifla.org/publications/ifla-professional-reports-89>> [2. 6. 2015].

KAČIČ, Marino; ZAVIRŠEK, Darja

2013 Marakeški sporazum odpira pot do zakonite kopije objavljene literature. *Rikoss* 12, št. 4, str. 3–5. <http://www.zveza-slepkih.si/rikoss/clanki/marrakeski_sporazum_2013.pdf> [2. 6. 2015].

KAKOVOSTNO

2005 Kakovostno preživljanje prostega časa: splošna knjižnična pravica “Novomeška deklaracija”. *Knjižničarske novice* 15, št. 10, str. 2. Dostopno tudi na: <<http://www.nuk.uni-lj.si/knjznicarskenovice/pdf/oktober2005-priloga1.pdf>> [3. 6. 2015].

KAVANAGH, Rosemary; CHRISTENSEN SKÖLD, Beatrice (ur.)

2010 *Knjižnice za slepe v informacijski dobi: razvojne smernice*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.

KUHAR, Roman

2009 *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

LIPEC STOPAR, Mojca; BRAČUN SOVA, Rajka; VODEB, Vlasta

2010 *Dostopen muzej: smernice za dobro prakso*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije.

LIPINSKI, Tomas A. (ur.)

2002 *Libraries, museums, and archives: legal issues and ethical challenges in the new information*. Maryland, London: The Scarecrow Press.

PREININGER, Kristina

2007 Videti, okušati, tipati, vohati, okusiti umetnost: prispevek k razvijanju specifičnih metodičnih pristopov v zbirkah Narodne galerije. V: *IV. skup muzejskih pedagogov Hrvatske s mednarodnim sodelovanjem*. Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, Sekcija za muzejsku pedagogiju i kulturnu akcijo. Str. 135–142.

SMERNICE

2014 *Smernice za izvajanje projekta Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. <http://www.dostopnost.eu/sites/default/files/Smernice_izvajanje_projekta_končna_0.pdf> [5. 6. 2015].

STARMAN, Adrijana Biba; JUŽNIČ, Primož; ŽAGAR, Drago

2011 Pomen izobraževanja in usposabljanja bibliotekarjev za delo z uporabniki s posebnimi potrebami. *Knjižnica* 55, št. 2-3, str. 63-86.

ZAKON

2010 Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI). *Uradni list Republike Slovenije* 20, št. 94, str. 14535-14541. <<http://www.uradni-list.si/1/content?id=100876>> [16. 6. 2015].

KJE SO OVIRE ZA BOLJŠO DOSTOPNOST DO ETNOLOŠKIH ZBIRK

Vida Koporc Sedej

227

Pomembnejše aktivnosti za izboljšanje dostopnosti do zbirke etnološke kulturne dediščine v obdobju zadnjih petih let

Namen prispevka je predstaviti problematiko dostopnosti do zbirke predmetov kulturne dediščine, ki jo hranijo muzeji, katerih izvajanje nalog javne službe financira in sofinancira Ministrstvo za kulturo RS iz sredstev državnega proračuna. Ministrstvo financira in sofinancira izvajanja javne službe v devetih državnih in skupno 36 občinskih muzejih/galerijah, ki imajo pooblastilo za opravljanje državne javne službe varstva premične kulturne dediščine. Skrb za varovanje, ohranjanje in predstavljanje etnološke dediščine opravlja poleg Slovenskega etnografskega muzeja še 26 občinskih muzejev, ki so pooblaščenec za opravljanje državne javne službe, kar praktično pomeni, da so etnološke zbirke prisotne v večini slovenskih muzejev.

V skladu z uresničevanjem strateških ciljev navedenih v resoluciji o *Nacionalnem programu za kulturo*,¹ smernicami *Nacionalnega programa za kulturo 2014–2017*, izvajanjem *Zakona o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD-1)² in drugih pravnih predpisov, ki zagotavljajo pravice javne dostopnosti do muzejskih zbirk in vključevanju pripadnikov ranljivih skupin v njeno varstvo, se na ministrstvu namenja temu področju kulturne dediščine posebno skrb. Ministrstvo javnim zavodom v neposrednem pozivu za pripravo letnih programov dela daje priporočila in pobude za oblikovanje programskih rešitev, ki zagotavljajo uresničevanje pravice dostopnosti muzejev in muzejskih zbirk tudi invalidom. Preko letnih poročil izvajalcev že vrsto let skrbno spremlja tovrstno problematiko. Uresničevanje dostopnosti in vključevanje invalidov v okvir muzejske javne službe je v zadnjih letih tako postalo že utečena praksa v slovenskih muzejih.

¹ 2. cilj "Omogočanje večje dostopnosti muzejskega gradiva za dvig splošne prepoznavnosti pomembnih kulturnih vsebin in predmetov (spomenikov) kulturne dediščine v javnosti, povečati število manjšinskih in ranljivih skupin (invalidov, starejših) med muzejskimi obiskovalci", poglavje 9. Kulturna dediščina in arhivska dejavnost, Resolucija o Nacionalnem programu za kulturo 2008-2011 (Uradni list RS, št. 35/2008, str. 80)

² 2. člen *Zakona o varstvu kulturne dediščine* (ZVKD-1) (Uradni list RS, št. 16/08) določa: "omogočanje dostopa do dediščine ali do informacij o njej vsakomur, še posebej mladim, starejšimi in invalidom".

Za razumevanje različnih potreb obiskovalcev muzejev so bile v obdobju zadnjih petih let v smeri systemskega dela realizirane naslednje aktivnosti: s finančno podporo Ministrstva za kulturo RS sta bili izdani publikaciji – izvorno in temeljno strokovno delo avtoric dr. Mojce Lipec Stopar, mag. Rajke Bračun Sova in dr. Vlaste Vodeb z naslovom *Dostopen muzej: smernice za dobro prakso* in publikacija *Muzeji, javnost, dostopnost*, strokovno delo avtoric mag. Rajke Bračun Sova in dr. Vlaste Vodeb. V sklopu predstavitve publikacij so bile organizirane tudi izobraževalne delavnice z vsebinami namenjenimi zaposlenim v muzejih na temo dostopnosti do zbirk kulturne dediščine, ki jih je izvedla Skupnost muzejev Slovenije. S ciljem predstavljanja in aktualizacije problematike dostopnosti je potekalo tudi aktivno sodelovanje Ministrstva za kulturo na različnih konferencah in posvetih s tematiko, ki je obravnavala različne vidike vključevanja pripadnikov ranljivih skupin v javno življenje. Medresorsko delovanje ministrstva je temeljilo na pripravi letnih poročil za namen evalvacije uresničevanja Akcijskega programa za invalide.

Z realizacijo projekta z naslovom *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, ki ga je izvedel Slovenski etnografski muzej iz finančnih sredstev Evropskega socialnega sklada, v obdobju od septembra 2013 do decembra 2015, pa so bile tudi udeležene teoretične smernice najširše dostopnosti do muzejskih zbirk, predstavljene v strokovnih publikacijah. Izvedba projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* je bila namenjena vzpostavitvi dobrih praks na treh področjih muzejskega dela, in sicer usposabljanju za delo, dostopnosti muzejskih zbirk in edukativnosti. Prioritetni cilj projekta je temeljil na izvajanju strokovnega in operativnega usposabljanja oseb iz ranljivih skupin za opravljanje nalog muzejske javne službe. S konceptom uveljavljanja enakih možnosti pridobivanja specialnih znanj, veščin in izkušenj se je mladim diplomantom tako odprla pot k samostojnemu in kreativnemu delu ter začetku karijerne poti. Vodilo pri oblikovanju programov usposabljanja novozaposlenih na projektu za opravljanje nalog kustosa pedagoga je bilo usmerjeno v snovanje, razvijanje in izvajanje inkluzivnih pedagoško-andragoških etnoloških programov. Ključni cilj za zagotavljanje trajnostnih učinkov projekta pa je bil namenjen usposabljanju muzejskih delavcev in pridobivanju specialnega strokovnega znanja, veščin in praktičnih izkušenj s ciljem vzpostavitve dobrih praks dela z osebami iz ranljivih skupin v državnih muzejih, ki se bodo nadalje implementirale tudi v druge slovenske muzeje in na ostala področja kulture.

Fizična dostopnost

Pomemben dejavnik za omogočanje dostopnosti do muzejskih zbirk je fizična dostopnost do prostorov, kjer se predmeti in zbirke na razstavah predstavljajo obiskovalcem in kjer poteka spremljevalni program namenjen različnim ciljnim skupinam. Večina muzejskih etnoloških zbirk pooblaščenih muzejev se nahaja v historičnih stavbah in dislociranih enotah (domačije), ki arhitekturno ne zagotavljajo celovite, predvsem pa ne samostojne dostopnosti invalidnim osebam. Posegi za izboljšanje fizične dostopnosti so problematični in

dolgotrajni, saj je za odpravljanje arhitekturnih ovir (prenove objektov, izgradnja dvigal, izgradnja klančin, namestitvev zaščitnih ograj, uravnavanje talnih nivojev, ureditev sanitarij za invalide ...) potrebno pridobiti kulturno varstveno soglasje Zavoda za varstvo kulturne dediščine, ki določi pogoje za izvedbo gradbenih posegov. Po pridobljenem soglasju za investicijske posege v dediščino pa oviro za njihovo realizacijo pogosto predstavlja pomanjkanje proračunskih sredstev lastnika objekta za namen uresničitve potrebne investicije.

Vse pogoje za zagotavljanje najširše dostopnosti do zbirk izpolnjuje državni javni zavod Slovenski etnografski muzej,³ ki hrani in javnosti predstavlja največji fond predmetov etnološke dediščine. Osrednji etnološki muzej omogoča samostojen dostop v razstavni objekt in prostore uprave, kustosov, knjižnice in dokumentacije tudi gibalno in senzorno oviranim osebam.

Precej drugačna situacija glede dostopnosti do etnoloških zbirk je v pooblaščenih muzejih in njihovih dislociranih enotah. Po podatkih povzetih iz letnih poročil pooblaščenih muzejev je razvidno, da je bilo v letu 2010 fizično dostopnih 12 muzejev, v letu 2014 pa se je število dostopnih muzejev povečalo na 17. Med najpogostejše posege, ki so bili potrebni za izboljšanje fizične dostopnosti se uvrščajo: izgradnja dvigala, urejanje klančin ter namestitvev zaščitnih ograj in dviznega mostu. Večinoma so bile rešitve za izboljšanje dostopnosti parcialne, kot npr. urejanje klančin. Bistvene izboljšave fizične dostopnosti do zbirk so bile v obdobju zadnjih petih let narejene le v Gorenjskem muzeju Kranj, s celovito arhitekturno prenovo gradu Khislstein, dokončano konec leta 2012.⁴ Razlog za postopno in parcialno urejanje fizične dostopnosti je v prvi vrsti finančne narave, saj zaradi pomanjkanja sredstev iz občinskih proračunov⁵ in spremembe prioritete namembnosti sredstev iz evropskih skladov ni bilo izrazitejših vlaganj v izboljšave za boljšo dostopnost do muzejskih zbirk niti za nakup opreme, ki bi izboljšala dostopnost in odpravila komunikacijske ovire.

Ob tem je na mestu tudi izpostavljanje širšega problema, in sicer dostopnosti do muzejskih objektov, saj problem parkiranja pred temi objekti ponekod še vedno ni ustrezno rešen (npr. označen parkirni prostor za invalida, možnost kratkotrajnega parkiranja kombiniranega vozila ali avtobusa).

Dostopnost do programskih vsebin

Na podlagi spremljanja izvajanja realizacije programskih vsebin navedenih v letnih poročilih javnih muzejev se ugotavlja, da se sodelovanje z ranljivimi osebami in skupinami, posebno z invalidi, iz leta v leto izboljšuje. Zaposleni v javnih zavodih

³ Muzeju je leta 1995 po sklepu Vlade Republike Slovenije Ministrstvo za kulturo dodelilo v upravljanje dva objekta nekdanje vojašnice na Metelkovi. Celovita prenova objektov je potekala do leta 2004.

⁴ Mestna občina Kranj je s pomočjo evropskih sredstev pričela z obnovo v letu 2008. Grad je bil v uporabo predan decembra leta 2012, v njem je na ogled stalna razstava *Prelepa Gorenjska*, ki predstavlja tudi enološko dediščino Gorenjske.

⁵ Objekti, v katerih se nahajajo pooblaščenih muzeji, so last občin, ki so v skladu z veljavnimi predpisi pristojne za njihovo investicijsko vzdrževanje in prenovo.

se trudijo, da metode predstavitev razstav prilagajajo tudi skupinam obiskovalcev s posebnimi potrebami. Kljub pomanjkanju sredstev, ki se iz proračuna namenjajo izvajanju javne službe, strokovni delavci v muzejih, v okviru svojih pristojnosti, izkazujejo odgovornost, da pridobivanje kakovostnih informacij o kulturni dediščini postaja in ostaja del rednega programa. Zaposleni v muzejih v okviru obstoječih možnosti omogočajo tudi invalidnim obiskovalcem dostop do informacij o muzejskih zbirkah. Z vzdrževanjem obstoječih prilagoditev in iskanjem novih možnosti v okviru zagotovljenih proračunskih sredstev ter pridobivanjem dodatnih sredstev pri sponzorjih se aktivnosti nadaljujejo, čeprav je zaradi aktualne gospodarske situacije pridobivanje sponzorskih sredstev vedno težje.

230

Najpogosteje uporabljeni načini prilagoditve razstavnih projektov so: uporaba ustrezne tipografije in velikosti črk, napisi v brajlici, omogočeno dotikanje nekaterih predmetov, zagotavljanje avdio vodnikov, vodstva s tolmačem v znakovnem jeziku, priprava in izvedba pedagoško-andragoških delavnic itd. Z možnostjo dotikanja ali otipa replik in originalnih predmetov se omogoča pridobivanje raznovrstnih podatkov o lastnostih predmeta etnološke dediščine, s tem pa tudi spoznavanje, razumevanje in raziskovanje naše kulturne dediščine preko čutnih poti. Ob predstavitvi predmetov etnološke dediščine je pomemben tudi izbor skrbno pripravljenih govornih informacij, ki omogočajo seznanjanje obiskovalca s tradicionalno kulturo na Slovenskem.

Kot ustaljena praksa za iskanje načinov in pristopov predstavljanja kulturne dediščine invalidom se uveljavlja sodelovanje z ranljivimi skupinami, med katerimi so aktivne invalidske organizacije, ki sodelujejo z muzeji pri pripravi standardov za dostopnost. Za usposabljanje za delo z invalidi pa v okviru Pedagoške sekcije skrbi Skupnost muzejev Slovenije, ki organizira različne delavnice, na katerih zaposleni v muzejih pridobivajo nova znanja in veščine.

Oviro za boljšo inkluzivno dostopnost do etnoloških zbirk predstavlja tudi pomanjkanje usposobljenih etnologov, ki bi imeli ustrezna in verificirana znanja s strokovnega področja specialne metodike in didaktike. V povprečju je v muzejih zaposlen le en strokovni delavec, tj. kustos pedagog, ki je pristojen za delo z obiskovalci in pripravo ter izvedbo programskih vsebin, ki spremljajo razstavní program. Žal možnosti za nove zaposlitve praktično ni zaradi upoštevanja določil veljavne zakonodaje, ki omejuje zaposlovanje v javnem sektorju.

Verjetno pa bi se s kadrovskega okrepitvami tudi lažje udeleževalo komuniciranje sodobnega muzeja z javnostjo na način izvajanja pedagoško-andragoških programov za zainteresirane skupine zunaj muzejskih prostorov.

Spletna dostopnost

Dostopnost do celovitih informacij o muzejskih zbirkah in programskih vsebinah preko spletne strani je za predstavitev izvajanja muzejske javne službe v dobi informacijske družbe zelo pomembna. Z razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologij, hitrih internetnih povezav, razvojem prenosnih in

tabličnih računalnikov ter novih programov se uveljavljajo tudi nove možnosti predstavitve zbirk. Po pregledu spletnih strani muzejev, ki hranijo etnološko dediščino, se ugotavlja, da je tovrstna dediščina na spletni strani Slovenskega etnografskega muzeja dobro predstavljena s številnimi predmeti in informacijami, medtem ko so v pooblaščenih muzejih možnosti za predstavitev zbirk in predmetov na spletu bistveno premalo izkoriščene.

Iz podatkov letnega poročila Slovenskega etnografskega muzeja je razvidno, da je imel muzej na svoji spletni strani v letu 2012 predstavljenih skupno 1119 inventariziranih predmetov (vključno s podatki o predmetu: inventarna številka, natančen opis, mere, letnica nastanka in/ali letnica, ko ga je muzej pridobil, namembnost), v letu 2014 pa skupno 1337 inventariziranih predmetov, od tega jih je bilo v istem letu na novo predstavljenih 53.

231

Po pregledu spletnih strani pooblaščenih muzejev, ki hranijo zbirke predmetov etnološke dediščine, se ugotavlja, da večina muzejev predstavlja zbirke etnoloških predmetov s kratkimi splošnimi opisi ali pa opisuje delo kustodiata za etnologijo. Nekateri muzeji predstavljajo na spletu etnološke predmete v okviru stalne razstave ali občasnih razstav, le malo pa je dostopnih informacij o posameznih predmetih na spletnih straneh muzeja. Po opravljeni analizi spletnih strani pooblaščenih muzejev je bilo ugotovljeno, da jih ima polovica na svoji spletni strani objavljene tudi fotografije etnoloških predmetov, od tega pa jih tretjina predmete predstavlja samo z osnovnimi podatki. Spletne strani z opisom posameznih predmetov etnološke dediščine imajo redki muzeji, več muzejev predstavlja smo fotografije posameznih predmetov brez informacij. Muzeji, ki imajo v svojih dislociranih enotah etnološke zbirke, le-te predstavljajo s fotografijami interjerjev, kar spletnemu obiskovalcu omogoča seznanitev z načinom življenja v preteklih obdobjih. Ob navedenem se ugotavlja, da bi bilo za boljšo prepoznavnost etnoloških zbirk v slovenskih muzejih potrebno dopolniti spletne strani z obsežnejšo in kakovostnejšo predstavitvijo ter opisi posameznih predmetov. Obenem pa tudi poskrbeti, da se pri pripravi upošteva smernice WCAG/WAI⁶ za dostopne in uporabne spletne strani muzeja.

Virtualne predstavitve so v sodobni družbi vedno bolj aktualne in vsakdanje, zato je za celostno ohranjanje etnološke dediščine in za zagotavljanje ustreznega odnosa do etnoloških predmetov, ki so v določenem obsegu še danes prisotni v vsakdanjem življenju, nujno poskrbeti, da bi bilo na spletnih straneh muzejev o tovrstni dediščini bistveno več informacij. V okviru finančnih možnosti državnega in občinskih proračunov bo tudi v prihodnje potrebno zagotavljati naložbe v izboljšanje obstoječih materialnih pogojev za delo na področju digitalizacije, in sicer v nove tehnologije in njihovo vzdrževanje. Hkrati je potrebno zagotoviti kadrovske pogoje in izobraževanje na področju digitalizacije za povečanje kakovosti dela in učinkovitosti. Problem predstavlja poenotenje in sistematičnost postopkov digitalizacije na nacionalnem nivoju. Zato si mora etnološka stroka prizadevati za koordinirano in načrtno dopolnjevanje spletnih strani s kakovostnimi predstavitvami etnoloških predmetov.

⁶ Bračun Sova 2011: str. 40.

Tehnična dostopnost

Za interpretacijo in komunikacijo etnološke dediščine z javnostjo postaja uporaba novih tehnologij vedno bolj pomembna. V slovenskih muzejih zaradi pomanjkanja finančnih sredstev možnosti za večjo dostopnost predmetov in muzejske zbirke z uporabo novih tehnologij še niso dovolj izkoriščene. Pri vključevanju interaktivnih računalniških programov in drugih tehnoloških pripomočkov so za zagotovitev učinkovitosti uporabe različnim ciljnim skupinam ključnega pomena strokovna znanja. Gluhim in naglušnim obiskovalcem muzejev omogočajo boljšo dostopnost do glasovnih informacij npr. indukcijske zanke in sistemi radijskih frekvenc. Slepim in slabovidnim osebam pa olajšajo dostopnost do vsebin zvočni vodniki, predvsem tisti, ki omogočajo izbor opisa zbirke (npr. standardni opis, podroben opis). Zagotavljanje slušnih informacij je pri predstavljanju etnološke dediščine še posebej pomembno, saj zvok (npr. govor, zvok ob uporabi predmeta itd.) pomembno prispeva k celovitejšemu razumevanju predmetov. A problem je v tem, da pri nas uvrščanje zvočnih vodnikov med standardne pripomočke za predstavljanje dediščinskih vsebin v muzejih teče prepočasi.

232

LITERATURA IN VIRI

BRAČUN SOVA, Rajka; VODEB, Vlasta

2011 *Muzeji, javnost, dostopnost*. Ljubljana: Urbanistični inštitut RS.

KOPORC SEDEJ, Vida

2012 *Poročilo o uresničevanju akcijskega programa za invalide za leto 2012* (interno gradivo). Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.

KOPORC SEDEJ, Vida

2013 *Poročilo o uresničevanju akcijskega programa za invalide za leto 2013* (interno gradivo). Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.

LIPEC STOPAR, Mojca; BRAČUN SOVA, Rajka; VODEB, Vlasta

2009 *Dostopen muzej: smernice za dobro prakso*. Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije.

Letno poročilo Slovenskega etnografskega muzeja 2010.

Letno poročilo Slovenskega etnografskega muzeja 2014.

Spletni viri

Čebelarski muzej Radovljica. Radovljica: Čebelarski muzej. <http://www.muzeji-radovljica.si/4m_čebelarski/_predstavitev.html> [3. 6. 2015].

Etnologija. Metlika: Belokranjski muzej. <http://www.belokranjski-muzej.si/default.asp?sif_co=C34> [1. 6. 2015].

Etnologija. Kranj: Gorenjski muzej. <http://www.gorenjski-muzej.si/?page_id=436> [3. 6. 2015].

Etnološka razstava. Celje: Pokrajinski muzej Celje. <<https://www.pokmuz-ce.si/stalne/etnoloska-zbirka>> [1. 6. 2015].

Etnološka zbirka. Idrija: Mestni muzej Idrija. <<http://www.muzej-idrija-cerkno.si/index.php/sl/zbirke/zbirke/etnoloka-zbirka.html>> [1. 6. 2015].

Etnološke zbirke. Škofja Loka: Loški muzej. <http://www.loski-muzej.si/stalne_zbirke/etnoloske-zbirke/> [3. 6. 2015].

Etnološka zbirka Tonina hiša v sv. Petru. Piran: Pomorski muzej Sergej Mašera – Piran. <<http://www.pomorskimuzej.si/sl/tonina-hisa>> [1. 6. 2015].

- Etnografska zbirka. Tržič: Tržiški muzej. <http://www.trziski-muzej.si/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=56> [3. 6. 2015].
- Grad Kislstein. Kranj: Gorenjski muzej. <http://www.gorenjski-muzej.si/?page_id=42> [3. 6. 2015].
- Grilova domačija. Velenje: Muzej Velenje. <<http://www.muzej-velenje.si/razstave/gril/>> [1. 6. 2015].
- Kavčnikova domačija. Velenje: Muzej Velenje. <<http://www.muzej-velenje.si/razstave/kavcnik/>> [28. 5. 2015].
- Liznjekova domačija. Jesenice: Gornjesavski muzej. <http://www.gornjesavskimuzej.si/?page_id=100> [1. 6. 2015].
- Oddelek za etnologijo. Kromberk – Nova Gorica: Goriški muzej. <<http://www.goriskimuzej.si/index.php/oddelki>> [1. 6. 2015].
- Oddelek za etnologijo. Novo Mesto: Dolenjski muzej. <<http://www.dolenjskimuzej.si/si/muzej/oddelki/etnologija/>> [1. 6. 2015].
- Od Planine do Planike. Tolmin: Tolminski muzej. <<http://www.tol-muzej.si/?id=125&lang=si>> [1. 6. 2015].
- Stalne razstave. Kamnik: Medobčinski muzej Kamnik. <<http://www.muzej-kamnik-on.net/sl/Razstave/Stalne+razstave/Odsevi+kamni%C5%A1kih+tiso%C4%8Dletij>> [28. 5. 2015].
- Stalne razstave. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj. <[http://pmpo.si/zbirke-in-razstave/stalne-zbirke/ in mpo.si/zbirke-in-razstave/stalne-zbirke/](http://pmpo.si/zbirke-in-razstave/stalne-zbirke/in_mpo.si/zbirke-in-razstave/stalne-zbirke/)> [1. 6. 2015].
- Panjske končnice. Radovljica: Čebelarški muzej. <http://www.muzeji-radovljica.si/4m_cebelarski/_panjske_koncnice.html> [1. 6. 2015].
- Predgrad in Predgrajci: Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje. <http://www.pmk-kocevje.si/main/0_slo/razstave.php> [1. 6. 2015].
- Rudarsko stanovanje na Njivi. Trbovlje: Zasavski muzej Trbovlje. <<http://www.zasavskimuzejtrbovlje.si/si/razstave/29-rudarsko-stanovanje-na-njivi.html>> [1. 6. 2015].
- Virtualna 3D razstava. Ribnica: Rokodelski center. <<http://www.muzej-ribnica.si/virtualna-3d-razstava/>> [1. 6. 2015].
- Zbirke. Postojna: zavod Znanje – Notranjski muzej Postojna. <<http://www.notranjski-muzej.si/>> [1. 6. 2015].
- Zgodovina muzeja. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. <<http://www.etno-muzej.si/sl/zgodovina-muzeja>> [1. 6. 2015].

PETDESETA OBLETNICA TERENSKE EKIPE SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V DRAŠIČIH

Andrej Dular

235

Oktobra 2015 je minilo petdeset let, odkar je skupina strokovnih in tehničnih sodelavcev Slovenskega etnografskega muzeja iz Ljubljane opravila temeljitejša etnološka sondiranja v severovzhodni Beli krajini. Torišče njihovega dela je bilo usmerjeno v vas Drašiče, strokovno delo pa jih je vodilo še na bližnjo vas Krmačino in Metliko.

V Slovenskem etnografskem muzeju smo izkoristili okroglo obletnico in v soseski hiši v Drašičih pripravili priložnostno razstavo, ki je domačinom prikazala del takrat zbranega gradiva. Pol stoletja je doba, v kateri predmeti, fotografije, risbe in terenski zapiski pridobijo zlahko muzejsko patino. Že pred nekaj leti smo se v muzeju odločili, da bogato terensko gradivo, ki ga hranimo iz različnih slovenskih krajev, po desetletjih "bivanja v muzeju" spet predstavimo v krajih njihovega nastanka. Želeli smo, da bi se v obliki razstav začasno spet vrnilo v domači kraj, k ljudem, ki so nam ga kot zaupni pripovedovalci in darovalci izročili v varstvo za bodoče rodove. Zato smo cikl razstav, ki jih načrtujemo tudi v prihodnjih letih, naslovili s pomenljivim naslovom – *Na obisku doma*. Z njimi želimo predstaviti domačinom tudi svoje temeljno muzejsko delo in poslanstvo in hkrati ponovno navezati stike s kraji in ljudmi, ki so jih naši raziskovalci v preteklosti že obiskali. Prva tovrstna razstava Slovenskega etnografskega muzeja je bila postavljena v Liznjekovi hiši v Kranjski Gori novembra leta 2013. Razstava *Na obisku doma v Drašičih* je bila druga iz tega cikla, postavljena v mesecu oktobru 2015.

Tako imenovano 22. terensko ekipo SEM v Drašičih je v obdobju od 4. do 11. oktobra 1965 sestavljalo sedem uslužbencev Slovenskega etnografskega muzeja, in sicer kustodinje Milka Bras, ki je raziskovala obrt, promet in trgovino, dr. Marija Makarovič (noša in prehrana), Fanči Šarf (ljudsko stavbarstvo in notranja oprema), Tanja Tomažič (običaji, uvere, ljudska medicina in ljudska umetnost), kustos dr. Angelos Baš (lov, živinoreja, vinogradništvo in poljedelstvo) in ekonom Drago Oven (nabiralništvo, poljedelstvo, sadjarstvo in čebelarstvo). V ekipi je sodeloval še risar Ivan Romih, ki je v prostoročni in tehnični risbi dokumentiral hiše, gospodarska poslopja in arhitekturne detajle. Ekipi se je pridružil tudi ravnatelj muzeja dr. Boris Kuhar, ki je zapisoval različne teme in je takrat s kamero posnel prve barvne filmske zapise o trgatvi v Drašičih. Zbrano gradivo je danes

shranjeno v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Obsega osem zvezkov z zapisi, 487 fotografij, 44 predmetov iz Drašičev in 19 iz Krmačine, več sklopov risb posameznih domov oziroma domačij in risarski blok z risbami gospodarskih poslopij, tlorisi hiš in arhitekturnih detajlov.

236

Članica ekipe Fanci Šarf (levo) v pogovoru z Marijo Pezdirc, Drašiči, h. št. 50 (Foto: Boris Kuhar)

Za posamezne teme, ki so jih raziskovali, so bile članicam in članom ekipe na voljo in v pomoč že vnaprej pripravljene vprašalnice in ankete, terenski material pa so zbirali in oblikovali tudi izven zastavljenih okvirov. Med zbranim gradivom je najboljše tisto, ki se nanaša na gospodarske in stanovanjske razmere prebivalcev Drašičev. Skorajda za vsa gospodinjstva v vasi so za tisti čas na voljo podatki o družinah in njihovih članih in gospodarskem stanju posamezne kmetije. Anketna vprašanja, ki so jih izpolnili v vsakem gospodinjstvu, pa so sicer okrnjena in selektivno posegla na številna področja etnološkega zanimanja.

Poleg zapisov v zvezkih je celotna ekipa posnela množico črno-belih in nekaj barvnih fotografij. Motivika tega materiala je raznolika, prevladujejo pa posnetki hiš in gospodarskih poslopij v Drašičih ter arhitekturnih in gradbenih detajlov ter interierov. Manj je fotografij, ki prikazujejo vsakdanja kmečka opravila, na primer oranje, žetev, spravilo pridelkov, ličkanje koruze, trgatev. Ob raziskovanju oblačilne kulture so nastale tudi fotografije prebivalcev Drašičev v vsakdanjih in praznih oblačilih. Nekatere prikazujejo rekonstrukcijo ali demonstracijo opravih v preteklosti, na primer teritev lanu na "tukači". Nekaj je tudi posnetkov poljedelskega orodja, kletarskih pripomočkov in kuhinjskega posodja.

Udeleženci ekipe so v vasi Krmačina zbrali in odkupili za muzej nekaj premetov, v Metliki pa so fotografirali dogajanje na živinskem in kramarskem sejmu. Ker so Draščičani osnovne življenjske potrebščine kupovali v metliških trgovinah in na sejmih ter tam tudi prodajali svoje pridelke in živino, je bil obisk ekipe v Metliki smiselno načrtovan.

Članica ekipe dr. Marija Makarovič (levo) na sejmu v Metliki (Foto: Boris Kuhar)

Gradivo 22. terenske ekipe Slovenskega etnografskega muzeja je bilo deloma že objavljeno ali predstavljeno na muzejskih občasnih in stalnih razstavah. Kustodinja dr. Marija Makarovič ga je selektivno uporabila v svojih študijah in pregledih o oblačilni kulturi kmečkega prebivalstva na Slovenskem. Morda najbolj temeljito in celovito je svoje obsežno terensko gradivo uredila Fanči Šarf in ga v razpravi o domovih v Draščih leta 1968 objavila v Slovenskem etnografu.

Fotografije iz Draščev so zaradi pričevalnosti in ilustrativnosti tudi v današnjem času nadvse uporabne. Manj je bilo doslej predstavljeno gradivo, ki so ga zbrali drugi udeleženci drašičke etnografske ekipe. Vzrok za to je bil morda v tem, da so imela takratna terenska raziskovanja Slovenskega etnografskega muzeja v dobršni meri sondažni značaj. Etnologi so želeli ugotoviti stanje na terenu in zbrati tisto, česar v muzejski dokumentaciji in depojih še ni bilo oziroma je manjkalo. Zato je bilo pri terenskem delu potrebno poseči po čim širši tematiki in opozoriti na vsebine, ki bi jih bilo potrebno raziskati v prihodnosti.

Ker muzej ni načrtoval nadaljnjih ekipnih etnografskih raziskovanj v Draščih, so prihajali v vas raziskovat in dopolnjevati svoja gradiva posamični muzejski strokovni delavci. Leta 1967 so na primer nastale dodatne fotografije

drašiške arhitekture in panoramski posnetki vasi, ki jih je posnel arhitekt Marjan Loboda, ter fotografije dogajanja v Drašičih na pustni torek, ki jih je istega leta naredila kustodinja Fanči Šarf. Tudi to fotografsko gradivo je bilo ob urejanju vključeno v foto album 22. terenske ekipe v Drašičih in tvori z njim enovito celoto. Za muzejske zbirke pa je bilo dodatno pridobljenih tudi nekaj predmetov.

238

Ker je ta zapis le priložnostnega značaja, želim v nadaljevanju prikazati le delček zbranega pisnega gradiva o obrteh in trgovini v Drašičih, kakor ga je v svoj terenski zvezek zapisala takratna kustodinja Milka Bras. Glede časovne opredeljenosti gradiva se v sedanjiku zapisana dogajanja nanašajo na leto 1965. Gradivo sem uredil po posameznih obrtnih dejavnostih, čeprav je bilo izvorno zbrano in zapisano ob pričevanjih posameznih informatorjev, ki so etnologinji pripovedovali o različnih obrteh, trgovini in tudi o drugih temah. Ta interpretativni poseg ne zmanjšuje sporočilnosti gradiva, ampak ga le združuje v zaokrožene in smiselne sklope in je posredno tudi odraz takratne metodološke usmerjenosti etnološke muzejske stroke.

Obrtne dejavnosti v Drašičih

(vir: Ljudmila Bras, Bela krajina – Drašiči (oktober 1965), Teren 22, zv. št. 1)

Predilstvo

Katarina Guštin, stara 84 let, demonstrira teritev lanu na *tukač*. (Foto: Tanja Tomažič)

To je bila najbolj razširjena domača (hišna) dejavnost v Drašičih pred drugo svetovno vojno. Amalija Simonič in Kata Kastelic sta povedali, da je veliko

gospodinjstev gojilo lan na njivah, na katerih so poprej sejali nemško deteljo. Lan so sejali o sv. Jerneju, pulili pa v času po žetvi (pšenice) in ga nato ošopali (otepli seme). Nato so ga za tri tedne razgrnili po travi, da se je godil, ga nato sušili v sušilnici (pečnici) in trli na tukači in trlici ter očistili vlakna (povesmo) na grebenu. Terice so hodile tret lan na „vraček“ – so torej vrnile uslugo z delom. Tisti terici, ki ni imela lanu, so uslugo povrnili s pušljem prediva, da si je lahko sama doma spredla nit. Iz povesma, ki so ga privezale na preslice, so predice na kolovratu spredle nit. To so potem navili v štrene, ki so jih nato trikrat “žehtali” v lugu iz bukovega pepela, da so se povesma pobelila. Vsaka kmetija je pridelala 60 do 80 štren (iz štirih štren se je lahko stkala ena plahta). Blago so tkale Hrvatice ali pa tkalke v Podzemlju in Grmu. Laneno seme so večinoma kuhali za hrano prašičem, poparjeno so dajali živini, ki je imela prebavne težave, ali pa so ga prodajali. Kdor ni pridelal lanu (osebenjki), je platno zaslužil z delom pri kmetu.

Šiviljstvo in krojaštvo

Anica Jurejevčič, h. št. 54, se je učila dva meseca šivati in krojiti pri mojstrici Nemaničevi v Metliki. Doma je šivala pozimi in ob slabem vremenu. Šivala je za domačinke in za Vlahinje v Žumberku. Delala je obleke, predpasnike, bluže, posteljnino, moške srajce in spodnje hlače, otroške obleke, plašče, kostimov pa ne. Največ dela je imela za veliko noč, za božič in telovo. Predelovala je tudi stara oblačila. Kmetom je delala tudi za vraček – za eno štiriurno oranje in eno uro brananja je napravila dve obleki. Šivala je tudi moške srajce; delala je tako lepo, da je šivala celo v Vivodini za vse moške iz boljših družin in za tamkajšnji trgovini s konfekcijo – Šašek in Bumeta. V Drašičih je hodila šivat tudi na dom za poroko.

Nekatera gospodinjstva imajo tudi lasten šivalni stroj in bolj spretno gospodinje šivajo za svoje potrebe predpasnike, prevleke za blazine in prešite odeje. Po hišah imajo zavese iz najlona, zavese okrog peči, na posteljah pa za okras celulojdne punčke.

V vasi sta dva krojača – Anton Kastelic in Niko Jurejevčič. Kastelic se je učil obrti pri očetu, Jurejevčič pa v Grmu pri Gradcu. Krojači za semenj niso delali; mojster Jurejevčič pa je za trgovino v Vivodini delal “cajgaste hlače” in “rajthoze”. Marko Kastelic je delal tudi uniforme za gasilce v Vivodini. Oba sta delala doma.

Čevljarstvo

Anton Žugelj, h. št. 60, je o čevljarski obrti povedal, da je bilo v Drašičih nekdaj pet čevljarjev. Njegov oče Martin Žugelj se je čevljarstva izučil v Dobravicah pri Metliki in se nato priženil v Drašiče. Po naročilu je izdeloval nove čevlje, kot na primer škornje in nizke čevlje, in popravljal staro obutev. Material je nabavljal sam. Svoje izdelke je prodajal na sejnih, kamor jih je vozil z vozom – do 25 parov. Izdeloval je tudi otroške čevlje. Oče je delal do leta 1935, potem pa je zaradi cenejše industrijsko izdelane obutve tovarne Bata moral obrt opustiti.

Kovaštvo

Vas ima kovača Daniela Pezdirca, h. št. 53, ki se je izučil poklica v podkovski šoli v Ljubljani in pri učnem mojstru v Gradcu. Obrt podkovskega in orodnega kovača je začel leta 1926 v domači hiši. Izdeloval je motike, izkopače, pluge, brane (okoval lesene dele, ki jih je naredil kolar); podkoval je vole in konje. Danes dela bolj malo.

240

Kovač Daniel Pezdirc pri podkovanju vola, Drašiči, h. št. 53 (Foto: Milka Bras)

Pletarstvo

Do leta 1964 je iz kostanjevega in leskovega lesa pletel izdelke za celo vas Jože Simonič, sedaj pa izdelujejo po naročilu oprtne koše na Božakovem. Košare izdelujejo Hrvati in jih ponujajo drašičkim gospodarjem. Plačujejo jim s koruzo. Peharje kupujejo na sejmu v Metliki. Pleteno kapo – okroglo “trugo“ za pesek vozit iz reke Kolpe spletejo gospodarji tudi sami, medtem ko dajo leseno trugo za prevažanje peska narediti mizarju v Železnike ali v Metliko.

Vilarstvo

Nekatera lesena poljedelska orodja, kot so grablje in vile, izdelajo gospodarji tudi sami, večinoma pa jih kupujejo na sejmu v Metliki. Prej tako kupujejo v metliških trgovinah železno poljedelsko orodje, na primer motike, krampe, krampice, kose in lopate, pa tudi železne gnojne vile in sekire, ki pa jih doma sami nasadijo. Ivan Guštin, h. št. 41, sam plete lese za sušenje sadja, sam izdelava tudi kosišče za koso iz leskovine ter lojtrnice za voz.

Zidarstvo

V vasi je bil zidar Jože Zdravljivič, h. št. 50.

Kolarstvo

Pred drugo svetovno vojno je bil v Drašičih kolar Alojz Stankovič, ki pa je leta 1940 obrt opustil. Delal je vozove in brane. Danes poiščejo vaščani kolarja na Hrvaškem ali v Metliki. Najboljši kolar daleč naokoli pa je Jože Pezdirc iz Trnovca pri Metliki.

Sodarstvo

V vasi dolga leta ni bilo sodarja. Leta 1933 pa se je iz Jastrebarskega na Hrvaškem v vas priselil Marko Juratovič, h. št. 2. Sodarskega poklica se je izučil v Gornji Stubici. Dela le po naročilu, les za izdelke pa morajo zagotoviti naročniki sami. Največ izdeluje sode, kadi in "presike" (lajte) za prevažanje gnojnice, izdeluje pa tudi lakomnice in šticle (nizke škafe).

241

Pred drugo svetovno vojno je bil edini sodar Jože Sepohar v Želenikih, ki je izdeloval v glavnem sode. V predvojni Jugoslaviji je računal za delo "po litru", to je 500 din za 500-litrski sod. Danes škafov in kebllov ne dela, ker pravi, da ni računa (se ne izplača). Danes računa za 500-litrski sod 18.00 dinarjev; dela in popravlja posodje tudi za delovne usluge, kot so oranje in vožnja, pa tudi za hlevski gnoj.

Sodar Marko Juratovič s sinom ob sodu pred svojo delavnico, Drašiči, h. št. 2 (Foto: Milka Bras)

Trgovina

V Drašičih sta bili do leta 1941 v hiši pri cerkvi gostilna in trgovina. V slednji so prodajali petrolej, olje, sladkor, moko, riž in kavo. Domačini so domače žganje

(slivovko) prodajali v Metliko, nekaj celo v Novo mesto in Ljubljano. Zadnja leta vozijo v metliško zadrugo naprodaj cele vozove krompirja, ki ga nekdanj niso prodajali. Prodajajo pa tudi živalske kože. Predno so zgradili belokranjsko železniško progo (to je pred 1. svetovno vojno), so drašiški vinogradniki do Novega mesta vozili vino v sodih na vozovih s konji. Če kmet ni imel konj, je vožnjo plačal. Po izgradnji železnice pa so svoje vino vozili na metliški kolodvor, kamor je novomeški gostilničar z vlakom pripeljal svoje sode. Sedaj (leta 1965) pridejo po vino v Drašiče s kamioni in ga odpeljejo ter nekateri jeseni še kalno (nepretočeno) prodajajo.

242

Od prevoznih sredstev je velika kmetija imela salonar za prevoz ljudi in manjšega tovora ter velik voz za vožnjo krme in pridelkov s travnikov in njiv; mali voz za "fotr za blágo" (za prevoz klaje za živino) ali za prevoz v Metliko, če so na primer peljali na sejem prodat prašiče (voz je imel lojtrnice, za voznikov sedež pa so uporabili desko, ki so jo položili oziroma pričvrstili nanje). Srednje velika kmetija je premogla en večji in mali voz, mali kmet pa en velik voz.

Teleta so prodajali v hrvaško Vivodino ali v Metliko. Včasih je prišel mesar po živino; sedaj pa jo vozijo v Metliko; v koš naložijo na primer prašiča, ga pokrijejo s cerado ter odpeljejo.

Pohišstvo kupujejo zdaj tovarniško, prej pa so ga dali narediti pri mizarju v Metliki; v Železnikih je delal pohišstvo Marko Bajuk.

Pesek za gradnjo (za beton) so Drašičani dobivali v reki Kolpi; pri tem delu so si medsebojno pomagali. Opeko so kupovali v Gradcu, domov pa so jo vozili z vozovi, v katere so vpregli vole. Les so imeli svoj ali pa so ga kupovali v gradaških lozah (gozdovih). Pri večjih prevozih so pomagali drug drugemu; vozili pa so tudi za hrano in pijačo; plačila v denarju za take vožnje niso nikoli zahtevali. Če je komu pogorel dom ali gospodarsko poslopje, so mu pomagali pri obnovi, tako da so mu podarili les in pomagali pri prevozu materiala.

Apno so pripeljali v Metliko iz hrvaških krajev Kordun, Ozalj in Karlovac, kjer so apnenice. Apno iz Korduna je bilo najboljše. Oglje so kuhali na Vlaškem; kovači so ga žgali za svojo rabo tudi sami, na primer iz kostanjevega ali slivovega lesa.

Člani ekipe Slovenskega etnografskega muzeja so raziskovali v Drašičih teden dni. V tem času so zbrali raznoliko in obsežno gradivo. To predstavlja danes dragoceno pričevanje o kulturi in načinu življenja prebivalcev do sredine 60. let 20. stoletja, ko je bilo v vsakdanjem življenju že čutiti vplive porajajoče se belokranjske industrije. Industrijski razvoj in pa povojno izseljevanje v zahodnoevropske države za zaslužkom sta korenito spremenila način življenja ljudi v belokranjskih mestih in vaseh, tudi v Drašičih. Podoba vasi in prebivalstva, kakršno so spoznali takratni etnologi in jo lahko dojemamo skozi njihovo gradivo, se je v naslednjih desetletjih močno spremenila. Tudi zato ima zbrani "etnografski material" terenske ekipe poleg informativnega značaja čedalje večji historični pomen.

RAZSTAVE
EXHIBITION

DRUŽINSKO ROMANJE NA ŠMARNO GORO: FOTOPIS
PETRA NAGLIČA IZ LETA 1933
Galerija Nad velbom, Šmarna Gora 4

Miha Špiček

243

Izkaznica razstave:

Ime: Družinsko romanje na Šmarno goro: fotopis Petra Nagliča iz leta 1933

Vrsta: občasna gostujoča razstava SEM

Gradivo za razstavo: dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja

Lokacija: Galerija Nad velbom, Šmarna Gora 4

Čas: 15. november 2014–november 2015

Avtor: Miha Špiček, Slovenski etnografski muzej

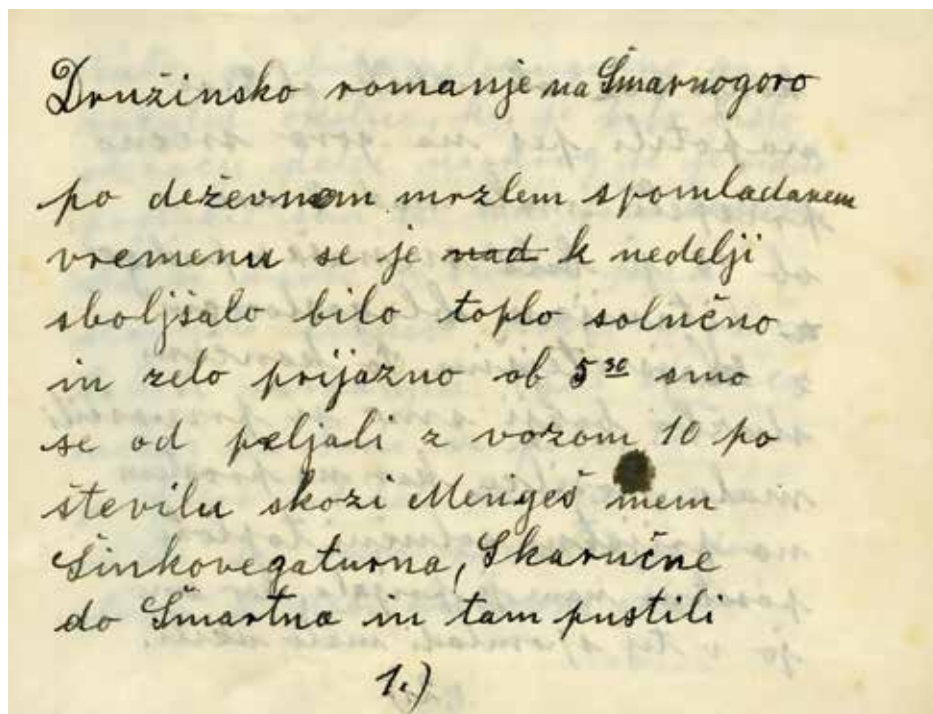
Od 5. oktobra 2014 do novembra 2015 je bila v Galeriji Nad velbom na Šmarni gori na ogled fotografska razstava z naslovom *Družinsko romanje na Šmarno goro, Fotopis Petra Nagliča iz leta 1933*. Gre za izbor iz Nagličevega bogatega fotografskega opusa, zaokroženo celoto, ki jo je uredil in opremil s komentarji že avtor sam.

Pogled na razstavno postavitvev Nagličevih fotografij v galeriji Nad velbom na Šmarni gori (Foto: Peter Češnovar)

Spomladi leta 1933 je Peter Naglič s fotoaparatom zabeležil družinsko romanje na Šmarno goro. Fotografiral je pot iz domače Šmarce proti Šmartnem, vzpon na goro, cerkev z obzidjem in gostilno na vrhu, romarje in na koncu še panoramske poglede z gore. Nastala je serija 35 fotografij, ki jih je Naglič razvrstil po logičnem zaporedju in opremil z opisi. Fotografije je uredil v fotografskem albumu, ki mu je na začetku za uvod dodal še dnevnik s kratkim opisom poti in Šmarne gore, tako da celota tvori krajši fotografski potopis.¹

244

Naslovna stran dnevnika Petra Nagliča o družinskem romanju na Šmarno goro leta 1933
(Dokumentacija SEM)

Peter Naglič je bil rojen leta 1883 v Šmarci pri Kamniku v obrtniški družini, s ščetarsko obrtjo sta se pred njim ukvarjali že dve generaciji prednikov. Tudi sam se je izšolal za ščetarja in po očetovi smrti leta 1922 sta skupaj z bratom Karlom nadaljevala družinsko obrt. Zelo ga je zanimal razvoj tehnike takratnega časa, njegov najljubši hobi pa je nedvomno bila fotografija, ki ji je posvečal največ prostega časa. Peter Naglič je med letoma 1899 in 1959 posnel preko 10.000 posnetkov. Njegov celoten fotografski opus je bil že predstavljen na pregledni razstavi *Od domačega praga do Jeruzalema* v Slovenskem etnografskem muzeju² in v istoimenskem razstavnem katalogu.

¹ Fotografski album z dnevnikom hrani Nagličev vnuk Matjaž Šporar iz Šmarce pri Kamniku.

² Mag. Andrej Dular, dr. Marko Freljih, Miha Špiček, Matjaž Šporar: *Od domačega praga do Jeruzalema*, Fotografski zapisi Petra Nagliča 1883–1959, Ljubljana, 2013.

Tematsko lahko Nagličevo fotografijo v grobem razdelimo na portretno, krajinsko, arhitekturno in dokumentarno. Veliko večino njegovih posnetkov lahko uvrstimo v dokumentarno fotografijo, s katero je beležil tako vsakdanje kot tudi slovesne dogodke v ožji in širši okolici. Fotografiral je šege letnega in življenjskega kroga v svoji okolici, društveno in družabno življenje, domačo ščetarsko obrt in gradbene posege, povezane z njo, zabeležil je obdobje prve svetovne vojne, ki jo je preživel na Ljubljanskem gradu. Velik del Nagličeve dokumentarne fotografije pa lahko posredno ali neposredno povežemo z verskim življenjem in krščansko tematiko; v mislih imamo predvsem številna romanja, od bližnjih krajev pa vse do Jeruzalema, razne cerkvene slovesnosti in kongrese, blagoslove, pogrebe cerkvenih dostojanstvenikov in še bi lahko naštevali.

Romarji pred šmarnogorsko cerkvijo leta 1933 (Dokumentacija SEM)

Na romanja se je Naglič večkrat odpravil skupaj s svojo družino, tako tudi leta 1933 na Šmarno goro. Na sončno pomladno nedeljo so se ob 5.30 z vozom podali na pot iz domače Šmarce. V romarski ekipi je bilo deset članov, poleg Petra, njegove žene Marije in njenih otrok, Petra, Marije, Terezije in Francke, še sorodnik Stanko Švigelj ter sosedi Marija Loboda in Ivana Vidmar.³

Pot jih je vodila skozi Mengeš, mimo graščine Šinkov turn⁴ in Skaručne do Šmartna. Tam so pustili konja in voz ter se ob osmih podali na pot proti vrhu.

³ V Nagličevem dnevniku je podatek, da je bilo romarjev deset, čeprav ni poimensko navedeno, kdo je bil deseti.

⁴ Vas je dobila ime po gradu Šenkov turn (graščak Schenk). Kot se vidi na Nagličevi fotografiji, je bila leta 1933 v gradu osnovna šola. Leta 1943 so grad požgali partizani, po vojni pa so ruševine uporabili pri gradnji okoliških hiš.

Malo po deveti uri so prispeli na vrh, ob desetih pa je sledila maša. Po končani maši so si privoščili kosilo na prostem, kot je zapisal Naglič v svojem dnevniku: “[...], na prijetni solnčni toploti posebno nam je prijala, ker smo jo v tej spomladi malo užili.”⁵ V nadaljevanju tega dnevniškega zapisa izvemo, da je kot navdušen amaterski fotograf po kosilu naredil nekaj panoramskih posnetkov: “Nato je bilo zelo ugodno za razgled okolice, ki je bilo čisto ozračje daleč naokrog se je videlo poslužil sem se tudi foto kamere, da se more v slikah predstavljati cerkev prizore ob takih romanjih tudi okolico nekaj pa tudi iz pota.”

246

Kramarske stojnice z lectom in spominki na Šmarni gori leta 1933 (Dokumentacija SEM)

Sledijo opisi posameznih posnetkov, na koncu dnevnika pa zapiše še nekaj informacij o Šmarni gori: “Šmarnagora je zelo obiskana božja pot, ki jo posebno radi ljubljancane obiskujejo je zelo staro svetišče posvečeno Materi Božji, okrog in krog obdano z močnim obzidjem še iz za turških napadov. Ob svetovni vojni je vzela vojaška oprava zvonove in sedaj so jih pa že zopet nove bronaste skoraj iste teže napravili ki prav prijetno pojo.”

Sledil je povratek v Šmartno, kjer so si ogledali cerkev in se udeležili popoldanske maše, okoli 16. ure pa so se odpeljali skozi Vodice in Moste proti domu, kamor so srečno prispeli ob 19. uri.

⁵ Besedilo je brez slovničnih popravkov dobesedno prepisano iz Nagličevega dnevnika.

GODBA S(M)O LJUDJE: RAZSTAVA OB 130-LETNICI GODBE DOMŽALE

Slamnikarski muzeju, Godbeni dom Domžale

Adela Pukl

247

Izkaznica razstave:

Ime: Godba s(m)o ljudje: razstava ob 130-letnici godbe Domžale

Vrsta: Občasna pregledna razstava

Gradivo za razstavo: arhivsko gradivo Godbe Domžale, arhivsko gradivo Fotostudia Majhenič

Lokacija: Slamnikarski muzej, Godbeni dom Domžale

Čas: 4. april 2014–november 2014

Avtor: mag. Adela Pukl, Slovenski etnografski muzej

Oblikovanje: Kara Cerar

Tiskano gradivo: Adela Pukl: Godba s(m)o ljudje: razstava ob 130-letnici Godbe Domžale Domžale: Kulturno društvo godba Domžale, 2014 (zgirbanka ob razstavi)

Godbeništvo ima na Slovenskem dolgo tradicijo. Med prve godbe sodi prav Godba Domžale, ki je leta 2014 praznovala že 130-letnico svojega neprekinjenega delovanja. Razstava z naslovom *Godba s(m)o ljudje* primarno ni bila namenjena godbenikom, saj oni najboljše poznajo delovanje godbe, visoke glasbene dosežke, nastope in društveno dogajanje. Z razstavo smo želeli pokazati in približati godbeno delovanje in glasbeno ustvarjanje vsem, ki spremljajo Godbo Domžale že vrsto let, kot tudi tistim, ki so le občasni poslušalci godbenih nastopov. Želeli smo poudariti, da godbo sestavljajo ljudje, ki poleg svojih vsakdanjih vlog v roke vzamejo inštrument, nanj skupaj vadijo, nastopajo, praznujejo, se zabavajo in s svojim delovanjem bogatijo tako sebe kot okolje, v katerem delujejo. V godbi igrajo ljudje različnih starosti (najmlajši godbenik je bil ob odprtju razstave star 12 let, najstarejši pa 86), obeh spolov, različnega stanu, izobrazbe, glasbene izobrazbe. A vse družijo ljubezen do glasbe. Zato smo izbrali naslov *Godba s(m)o ljudje*.

Godba Domžale ima bogat arhiv fotografij, notnih zapisov, starih uniform in drugih predmetov, ki pričajo o pomembnosti godbe Domžale v vseh trinajstih desetletjih delovanja. Zato smo razstavo pripravili tako, da smo osrednji prostor

zasnovali kot velik kolaž fotografij zadnjih desetih let delovanja¹: od vaj, koncertov, nastopov, piknikov, intenzivnih vaj, delovnih akcij ... Ob kolaž smo postavili dve lutki z aktualnima uniformama (letno in zimsko), štiri starejše uniforme pa smo razporedili po ostalem prostoru, kjer je bila v nadaljevanju razstava razdeljena na štiri sklope. S slikovnim in predmetnim gradivom smo predstavili delovanje godbe tako na formalni kot tudi neformalni ravni.

248

Flavtistke muzicirajo ob odprtju razstave v Domžalah. (Foto: Rok Majhenič)

Prvi sklop smo poimenovali *Godba s(m)o ljudje: povezanost in znanje*, kjer smo izpostavili, da biti član godbe pomeni pripadati skupini, ki jo poleg glasbe povezujejo tudi medčloveška solidarnost, prijateljstvo, medgeneracijska povezanost, spoštovanje in druženje. Prav tako pa je pomembno znanje, ki ga godbeniki pridobijo v glasbeni šoli Domžale, ki izobražuje mlade glasbenike in s tem skrbi za nadaljevanje bogate godbene tradicije. Z vključevanjem mladih glasbenikov pa Godba Domžale spodbuja njihovo glasbeno in kulturno ustvarjanje. Predstavili smo delovanje godbe, ki presega lokalne okvire, kajti njeni člani s svojimi nastopi po Sloveniji in tujini razveseljujejo številne poslušalce, po nastopih pa se družijo z gostitelji, gosti in med seboj.

V drugem sklopu, *Godbas(m)o ljudje: praznovanja*, smo predstavili pomemben del delovanja godbe Domžale: praznovanja na osebni, družinski, lokalni, državni in mednarodni ravni. Med tradicionalne nastope sodijo prvomajska budnica, novoletni koncert, nastopi ob državnih praznikih (dan upora proti okupatorju,

¹ Leta 2004 je bila postavljena razstava v Galeriji Domžale, zato smo se tokrat odločili za predstavitev fotografij zadnjega desetletja.

dan samostojnosti in enotnosti), komemoracija ob dnevu mrtvih, sodelovanje na pustnem karnevalu na Viru in na Ptuju, majski promenadni koncert v Arboretumu Volčji Potok, sodelovanje na kamniški prireditvi Dnevi narodnih nošah. Prav tako so pogosti njihovi nastopi na porokah, obletnicah, rojstnih dnevih in pogrebih.

130-letno zgodovino godbe Domžale smo predstavili v sklopu *Godba s(m)o ljudje: tradicija*, kjer smo izpostavili pomembnejše mejnike v delovanju godbe. Najprej začetek njenega delovanja leta 1884, ko je prebujena narodna zavest v takrat povsem nemško usmerjenem domžalskem življenju spodbudila domačine, da so ustanovili lastno godbo. Nato težke medvojnne razmere, ki so otežile delovanje godbenikov, njihovo prilagajanje repertoarja skladb političnim, kulturnim in gospodarskim tokovom skozi čas. Zaključili smo z uspehi s tekmovanj, kot je bil na primer leta 2011, ko so domžalski godbeniki prejeli zlato plaketo s pohvalo, s tem pa uvrstitev v najvišjo, umetniško kategorijo pihalnih orkestrov po kriteriju Zveze slovenskih godb.

Godba Domžale je posebna zaradi svojega godbenega doma, ki ga še danes nima vsaka godba. Domuje namreč v najstarejšem godbenem domu na slovenskem ozemlju in tudi na območju nekdanje Jugoslavije, ki so ga domžalski godbeniki zgradili leta 1929. Ker gre za pomemben mejnik v delovanju godbe, smo četrti sklop poimenovali *Godba s(m)o ljudje: godbeni dom*.

Godba deluje že 13 desetletij. Kako ji to uspeva? Ves čas enako.: “s svetlim optimizmom in idealizmom», kot je že leta 1934 zapisal Fran Brojan in dodal: “A mogoče je to le v složnem sodelovanju vsakega posameznika in vseh Domžalcev z godbo.”

NOVE PRIDOBITVE *NEW ACQUISITIONS*

SLOVENSKA KRPANKA

Janja Žagar

251

Kulturni dan letošnjega leta je v Slovenskem etnografskem muzeju obeležila tudi slavnostna predaja t. i. slovenske krpanke v zbirke Slovenskega etnografskega muzeja.

Krpanka je slovensko poimenovanje tehnike izdelave in končnega šiviljskega izdelka, ki ga morda celo bolje poznamo pod angleškim izrazom *patchwork* ali ameriškim *quilt*, saj smo tehnike in izdelke te vrste pri nas spoznali šele v zadnjih desetletjih – kot odsevanje kulturno premešanega globalnega sveta. Izdelovanje krpank je bilo k nam v 70. in 80. letih najprej posredovano prek tujih priročnikov za prostčasne ročne kreativnosti.

Slovenska krpanka, razstavljena kot nova muzejska pridobitev v Slovenskem etnografskem muzeju
(Foto: Dokumentacija SEM)

V tistem času se je pri nas začela ukvarjati z izdelovanjem odev v tehniki krpanke za zasebno rabo in za prodajo tudi Margareta Vovk Čalič. V okviru Etno galerije Desetnica v Kranju je svoje veščine in kreativnosti nadgradila še z učnimi delavnicami. Nemočno spremljanje propadanja slovenske tekstilne industrije ji je narekovalo idejo o posebnem projektu, ki ga je poimenovala *Slovenska krpanka*. Vodila in usmerjala ga je od zamisli do končnega izdelka in o tem tudi sprotno obveščala strokovno in drugo zainteresirano javnost¹. Propadli tekstilni industriji se je spominsko in simbolno poklonila na prav poseben način – v obliki “arhivskega” vzorčnika bombaževin z vzorčastim potiskom kranjske tovarne Tekstilindus. S to idejo prežeta celoletna delavnica je v skupnem učenju in druženju povezala več kot šestdeset žensk različnih starosti in poklicev, ki so prihajale iz mnogih slovenskih krajev. Početje je imelo v izhodišču definiran tudi sklepni namen: skupinski izdelek podariti Slovenskemu etnografskemu muzeju, ki naj hrani in opominja na ta del skupne dediščine.

Tekstilindusov vzorčnik blaga in papirnate šesterokotne šablone – gradivo za izdelavo pisanih enot za krpanko (Foto: Janja Žagar)

V krpanko sestavljeni vzorci bombaževin naj bi izvirali pretežno iz 70., v manjši meri še iz 80. let 20. stoletja, ki so jih kot metražno blago izdelovali v kranjskem Tekstilindusu. Tovarna je delovala do leta 1991 kot edina preostala

¹ O projektu in krpanki kot končnem izdelku gl.: Margareta Vovk Čalič: Slovenska krpanka. *Tekstilec* 56, št. 3, str. 257–263.

naslednica več predvojnih tekstilnih tovarn, ko je bil Kranj eno vidnejših slovenskih mest z razvito tekstilno industrijo. Podobno žalostno usodo je po letu 1991 delila večina slovenskih industrijskih tekstilnih obratov.

Donirana krpanka ima obliko večplastne prešite odeje (dim. cca 210 x 230 cm), pri čemer ima pomen vzorčnika dekorativna prednja (vrhnja) plast, sestavljena iz več sto šesterokotno urezanih kosov vzorčastega blaga, zato sodi v vrst krpank s skupnim imenom “*one patch design*”. Ročno sešiti šesterokotniki oblikujejo tradicionalni vzorec *babičin cvetni vrt* (ang. *Grandma flower garden*). Tehnika izdelave vključuje šivanje blaga na papirnato podlago in se imenuje *english paper piecing*.² Krpanko sestavlja 77 cvetov (vsak cvet je iz sedmih šesterokotnikov različnih vzorcev), razmejenih s 1154 šesterokotniki enakega vzorca. Zunanja obroba in hrbtina sta iz temnega blaga z drobnim cvetličnim potiskom.

253

Za varno hranjenje in transportiranje je bil za krpanko izdelan še ustrezen tekstilni tulec, za ilustracijo posameznih faz dela pa je Margareta Vovk Čalič naknadno pripravila še dodatno gradivo (papirnate šablone, Tekstilindusov tovarniški vzorec z barvnimi različicami potiskov, šesterokotno urezane kose blaga, risani načrt celote, osnovno “rožico” iz sedmih likov in z obrobnimi liki razširjeno enoto itd).

Skupno oblikovanje večje vzorčne kompozicije (Foto: M. V. Čalič)

Krpanka iz potiskanih vzorcev blaga je tako neke vrste simbolno opredmetenje ostankov Tekstilindusove, posredno pa tudi kranjske in širše slovenske tekstilne dediščine. Še širši značaj skupne dediščine ima tudi po kriteriju distribucije in rabe bombažnih tiskanic, saj so sestavina mnogih vrst rabe in spominov nanjo. Prav zato je ne moremo opredeliti le kot tovarniški ali kot trgovski vzorčnik –

² O tehnikah krpank in zgodovinskih rabah tovrstnih izdelkov gl. Margareta Vovk Čalič: Krpanka: patchwork – Quilt. *Tekstilec* 56, št. 3, str. 253–256.

nekaj tovrstnih predmetnih virov naš muzej že hrani (npr. modrotiskani vzorčnik iz škofjeloške barvarne, idrijske trgovske vzorčne table čipk iz leta 1839, knjige z vzorci čipk trgovca in založnika D. Lapajmeta, knjigo vzorcev tekstilne tovarne Prebold, posamezne vezene vzorce Tovarne vezenin z Bleda itd). Krpanka tudi ni le preprost arhiviran nabor drobnih tiskanih vzorcev blaga, saj tvori kompozicijsko, funkcionalno in pomensko novo enoto: vzorci tvorijo večji, bolj urejen in stiliziran cvetlični vzorec; funkcionalno bi to lahko bila odeja ali okrasno pregrinjalo, čeprav je prirejena za obešanje na steno in deluje kot slika ali stenski prt. Je tudi opredmetenje sodobnega učenja o dediščinah, pridobivanja kreativnih veščin, izrabe prostega časa in medsebojnega druženja ob skupnem opravilu. Pomensko je tako “slovenska krpanka” seštevek mnogih dediščin in bo zato v tekstilni zbirki

POROČILA REPORTS

POROČILO O AKTIVNOSTIH KOORDINATORJA VARSTVA ŽIVE KULTURNE DEDIŠČINE V LETU 2014

Anja Jerin

255

Minevajo štiri leta, odkar je Slovenski etnografski muzej s sklepom Ministrstva za kulturo leta 2011 prevzel naloge in obveznosti Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine (v nadaljevanju Koordinator). V tem času je Koordinator na Ministrstvo za kulturo podal več predlogov za vpis v Register žive kulturne dediščine (v nadaljevanju Register), ki se tako stalno dopolnjuje.

Delovna skupina Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine (v nadaljevanju Delovna skupina), ki šteje 20 članov iz različnih ustanov, ki se iz različnih vidikov ukvarjajo z nesnovno kulturno dediščino, se je v letu 2014 sestala trikrat – v mesecu februarju, juniju in novembru. Skupaj je obravnavala 20 novih pobud¹ za vpis v Register. Prav tako je ponovno obravnavala nekatere pobude, o katerih se je morala dodatno seznaniti.² V letu 2014 sta se Delovni skupini pridružila dva nova člana – mag. Barbara Urbanija, predstavnica Slovenske nacionalne komisije za Unesco, in Sebastjan Weber iz Muzeja novejšje zgodovine Celje.

V letu 2014 je bilo v Register vpisanih šest novih enot nesnovne kulturne dediščine (Tradicionalno lončarstvo, Izdelovanje trničev in pisav, Vrbiške šeme, Zagoriške mačkare, Slamnikarstvo na Domžalskem, Priprava bovških krafov). K že vpisanim enotam³ je bilo skupaj dodanih enajst novih nosilcev. Do 31. 12. 2014 je bilo v Register skupaj vpisanih 37 enot in 79 nosilcev nesnovne kulturne dediščine.

¹ Pobude, ki jih je v letu 2014 prejel Koordinator: Vrbišče šjme, Bovški krafi, Cvetnonedeljska butarica iz barvanih lesnih oblancev in zelenja, Drevak – izdelovanje in vodenje čolna po Cerkniskem jezeru, Mlinarstvo, Peka velikonočnih oblatov, Skodlarstvo, Tesarstvo, Ribniško suhorobarstvo, Izdelava jezerskega čolna – drevaka, Kopunjenje, Mojstrska delavnica Vevče, Lajnanje, Pisane pastirske palice, Ponikovske mačkare, Škuljanje, Izdelovanje prekmurskih pisanic z batik tehniko, Izdelovanje prekmurskih remenk s praskanjem, Lajnanje in izdelovanje lajn, Polstenje volne.

² Pobude, ki jih je v letu 2014 Delovna skupina ponovno obravnavala: Brod na Mostecu, Mojstrska delavnica Vevče, Ročna izdelava opeke.

³ Novi nosilci so bili dodani naslednjim enotam: Tradicionalno izdelovanje kranjskih klobas, Izdelovanje papirnatih rož, Izdelovanje cvetnonedeljskih butar, Tradicionalno lončarstvo, Škoromatija, Klekljanje idrijske čipke. 5 V Register so bile vpisane naslednje enote: Tradicionalno lončarstvo, Izdelovanje trničev in pisav, Vrbiške šeme, Zagoriške mačkare, Slamnikarstvo na Domžalskem, Priprava bovških krafov.

V letu 2014 sta bili razglašeni dve živi mojstrovini državnega pomena. Koordinator je pripravil predloga za razglasitev Cerkljanske laufarije ter Drežniškega in Ravenskega pusta za živi mojstrovini državnega pomena. Ministrstvo za kulturo je v sodelovanju s Koordinatorjem in nosilci obeh elementov dediščine pripravilo Odloka o razglasitvah Cerkljanske laufarije ter Drežniškega in Ravenskega pusta za živi mojstrovini državnega pomena. Javna obravnava odlokov je potekala 14. 2. 2014 v Tolminskem muzeju. Vlada Republike Slovenije je Odloka o razglasitvah sprejela 3. 4. 2014.

256

Javna obravnava v Tolminskem muzeju (Foto: Anja Jerin)

V namene seznanjanja s postopki obravnave nominacij za uvrstitev na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva sva se predstavnici Koordinatorja Nena Židov in Anja Jerin udeležili 9. zasedanja Unescovega Medvladnega odbora za varovanje nesnovne kulturne dediščine, ki je med 24. in 29. 11. 2014 potekalo v Parizu.

Ena od obveznosti držav podpisnic Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (2003) (v nadaljevanju Konvencija) je oddaja periodičnega poročila (poročanje na šest let) o implementaciji Konvencije v državi. Republika Slovenija je morala v lanskem letu oddati prvo poročilo. Predstavnici Koordinatorja Nena Židov in Anja Jerin sva sodelovali pri zbiranju informacij in pripravi omenjenega poročila, ki je bilo oddano na sedež Unesca.

V letu 2013 je bila izbrana celostna grafična podoba, s katero se predstavlja Koordinator. Izbran je bil tudi zaščitni znak Registra, ki smo ga v mesecu marcu 2014 dali za uporabo v Registru evidentiranim nosilcem nesnovne kulturne dediščine. Od marca do decembra 2014 se je za uporabo znaka, v namene apliciranja na različne tiskovine in izdelke nosilcev, odločilo 28 v Registru evidentiranih nosilcev nesnovne kulturne dediščine. Ti imajo tudi možnost pridobitve potrdila o vpisu v Register. V letu 2014 so za potrdilo zaprosili štiri nosilci nesnovne kulturne dediščine.

Zasedanje Unescovega Medvladnega odbora v Parizu novembra 2014 (Foto: Anja Jerin)

V namene večje prezentacije posameznih enot nesnovne kulturne dediščine, ki so vpisane v Register, so bili na spletni strani Koordinatorja in na spletni strani Ministrstva za kulturo objavljeni karakteristični videoprikazi posameznih enot. Objavljenih je bilo devet karakterističnih videoprikazov.⁴

Ena od pomembnih nalog Koordinatorja je tudi promocija nesnovne kulturne dediščine. Poleg pisanja o nesnovni kulturni dediščini Slovenije v različnih člankih in sodelovanja v organizacijskem in programskem odboru dogodka Srečanje kulturne dediščine Slovenije (Ptuj, 20. 2. 2014) je Koordinator za promocijo v Register vpisanih enot v lanskem letu poskrbel tudi z organiziranjem različnih dogodkov. Tako je 23. avgusta 2014 na ploščadi pred Slovenskim etnografskim muzejem v organizaciji nosilcev igre pandolo in predstavnice Koordinatorja Tjaše Zidarič potekal drugi *Turnir Slovenskega etnografskega muzeja* v igri pandolo, ki je od marca 2013 vpisana v Register.

V okviru prvih Dnevo nesnovne kulturne dediščine v Slovenskem etnografskem muzeju, ki so potekali med 25. in 27. 9. 2014, je Koordinator predstavil v septembru izdano dvojezično publikacijo z naslovom *Promocija nesnovne kulturne dediščine: Ob 10. obletnici Unescove Konvencije*. Publikacijo, ki je izšla v namen obeležitve 10. obletnice Konvencije, smo uredile Anja Jerin, Tjaša Zidarič in Nena Židov. Izdana je bila s podporo Ministrstva za kulturo in Slovenske nacionalne komisije za Unesco. Publikacija na 95 straneh obsega nagovore z dogodka ob obeležitvi 10. obletnice v septembru 2013 in članke

⁴ Objavljeni video prikazi prikazujejo naslednje vpisane enote: Obhodi pustnih oračev, Obhodi kurentov, Drežniški in Ravenski pust, Izdelovanje klobukov iz kostanjevega listja, Otepanje v Bohinju, Priprava poprtnikov, Priprava bohinjkega mohanta, Godbeništvo in Tradicionalno lončarstvo.

slovenskih in tujih avtorjev na temo promocije nesnovne kulturne dediščine. Na razstavi *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož*, avtoric Nene Židov in Anje Jerin, ki je bila na ogled v upravni hiši Slovenskega etnografskega muzeja od konca septembra 2014 do konca februarja 2015, so bili predstavljeni izdelki nosilcev te nesnovne kulturne dediščine, ki so bili do konca meseca septembra 2014 evidentirani v Registru, in muzejski predmeti iz zbirk Slovenskega etnografskega muzeja. Razstava *Nesnovna kulturna dediščina Slovenije skozi fotografijo*, avtoric Nene Židov in Anje Jerin, ki je bila od konca septembra do začetka novembra 2014 na ogled v kavarni Slovenskega etnografskega muzeja, pa je s fotografijami predstavljala v Register vpisane enote nesnovne kulturne dediščine. Na mednarodnem posvetu, ki ga je s strani Koordinatorja organizirala Nadja Valentinčič Furlan, so strokovnjaki vizualne antropologije soočili mnenja o dokumentiranju in predstavljanju nesnovne kulturne dediščine s filmom. Dnevi nesnovne kulturne dediščine so se zaključili z delavnico izdelovanja papirnatih rož pod vodstvom Milene Zelenik, ene izmed v Registru evidentiranih nosilk.

Znak Registra žive kulturne dediščine

Odprtje razstave *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož* septembra 2014 (Foto: Miha Špiček)

Udeleženci 8. mednarodnega srečanja strokovnjakov JV Evrope maja 2014 na Cipru (Foto: Anja Jerin)

Predstavniki Koordinatorja so se v namene promocije Registra, nesnovne kulturne dediščine Slovenije in aktivnosti Koordinatorja v letu 2014 udeleževali različnih dogodkov⁵, strokovnih posvetov in srečanj⁶. Prav tako so aktivno sodelovali na strokovnih posvetih, srečanjih in okroglih mizah tako doma kot v tujini. Predstavnici Koordinatorja Nena Židov in Anja Jerin sta se aktivno udeležili okrogle mize *Innovating Heritage: Dediščina in privatizacija: K skupni dediščini*, ki je 21. 3. 2014 potekala na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Nena Židov je na srečanju *Kulturna dediščina kot generator turističnega razvoja regije*, ki je 8. in 9. 4. 2014 potekal v Škofji Loki in Ribnici, predstavila referat z naslovom *Varovanje nesnovne kulturne dediščine Slovenije v luči Unescove Konvencije*. Prav tako je v okviru srečanja *Nesnovna kulturna dediščina kot poslovna priložnost* (Bovec, 24. 4. 2014) predstavila referat *Posledice vpisa v Register žive kulturne dediščine in razglasitev živih mojstrov in za nosilce*. Nena Židov in Anja Jerin sta se med 15. in 16. 5. 2014 udeležili 8. mednarodnega srečanja strokovnjakov JV Evrope: *Intangible Cultural Heritage and Education: Experiences, Good Practices, Lessons Learned*, ki je potekalo na Cipru. Nena Židov je predstavila referat *The intangible cultural heritage of Slovenia in the light of UNESCO's Convention (2003)*, Anja Jerin pa referat z naslovom *Intangible cultural heritage in the Slovene educational system: examples of good practices from a Slovene kindergarten and primary school*. Nena Židov se je 11. 6. 2014 udeležila okrogle mize *Aktualno: Vidiki avtentičnosti pri ohranjanju dediščine*, ki je potekala v organizaciji Slovenskega etnološkega društva v Slovenskem etnografskem muzeju. Nadja Valentinčič Furlan je s prispevkom *Audiovisual documentation of intangible cultural heritage in Slovenia*, sodelovala na konferenci *VANEASA: Collaboration, Intimacy & Revolution: Innovation and Continuity in an Interconnected World*, ki je potekala 31. 7. 2014 v Talinu. Anja Jerin je na vsakoletnem Seminarju koordinatorjev slovenske ASP

⁵ Udeležili so se 160-letnice Šelmarije v Kostanjevici na Krki (15. 2. 2014), predstavitve projekta *V istem čolnu – mladi čvarji izročila* (Dolenja vas, 19. 5. 2014) in dogodka Splovitev drevaka (Dolenja vas, 27. 9. 2014).

⁶ Udeležili so se dogodka Srečanje kulturne dediščine Slovenije: Vloga kulturne dediščine v razvoju krajev in pokrajin (Ptuj, 20. 2. 2014), simpozija Slovensko pripovedništvo (Ljubljana, 4. 4. 2014), konference *Intangible Cultural Heritage in the UK: Promoting and Safeguarding Our Diverse Living Cultures* (London, 20. 9. 2014).

mreže (Kranjska Gora, 7. 11. 2014) predstavila delo Koordinatorja s prispevkom *Od Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine do Registra žive kulturne dediščine*. Nadja Valentinčič Furlan je z referatom *Museum and visual anthropology associated* med 4. in 5. 12. 2014 sodelovala na konferenci *MUVI 5 Muzeji – video – film*, ki je potekala v Zagrebu.

260

K sodelovanju na risarskem natečaju na temo *Pravljična dežela legend, bajk, mitov in zgodb iz moje domovine*, ki ga je organiziral Regionalni center za varovanje nesnovne kulturne dediščine v JV Evropi iz Sofije, so bili junija 2014 povabljeni tudi slovenski učenci osnovnih šol, stari med 8 in 14 let. Izmed enajstih prispelih risb, ki smo jih na naslov Koordinatorja prejeli do 26. 6. 2014, smo predstavniki Koordinatorja v sodelovanju s Slovensko nacionalno komisijo za Unesco izbrali tri risbe, ki so bile poslane na sedež Regionalnega centra v Sofiji. Izmed 126 prejetih risb otrok iz Albanije, Armenije, Bolgarije, Hrvaške, s Cipra, iz Romunije in Slovenije je eno od podeljenih dveh tretjih nagrad prejela Eva Družinec iz Osnovne šole Cvetka Golarja za risbo *Zgodba o nastanku grba mesta Škofja Loka*. Ena od nagrad, podeljenih za spodbudo mladim ustvarjalcem, pa je prejela Žana Pintarič iz Osnovne šole Belokranjskega odreda Semič za risbo *Kočevarska pravljica o kači velikanki, ognju in stolpu*.

Na sedežu Unesca v Parizu je bila v juniju 2014 odprta razstava *Slovanski karnevali*, ki jo je Forum slovanskih kultur postavil pod okriljem Unesca in v sodelovanju z dvanajstimi evropskimi državami. Na razstavi, kjer je predstavljena pustna dediščina slovanskih držav, so med drugimi predstavljene tudi pustne šege Slovenije, ki so vpisane v Register.⁷ V letu 2015 bo razstava na ogled tudi v Slovenskem etnografskem muzeju.

Tekoče delo Koordinatorja je v lanskem letu obsegalo številne sestanke s predlagatelji pobud za vpis v Register, svetovanja po telefonu in elektronski pošti v zvezi z vpisom enot in evidentiranjem nosilcev v Register. Terensko delo spada med pomembnejše aktivnosti Koordinatorjevega delovanja, saj brez sodelovanja z nosilci varovanje nesnovne kulturne dediščine ne bi bilo mogoče. V letu 2014 je Koordinator vzpostavil številna sodelovanja z nosilci, na ta način pridobil podatke in dokumentacijo (fotografije, videoposnetke) o elementih nesnovne kulturne dediščine, ki so predmet vpisa v Register (slamnikarstvo, škoromatija, Zagoriške mačkare, Vrbiške šeme, Šenčurski godlarji, gregorjevo, izdelovanje ljubenskih potic, cvetna nedelja na Ljubnem, ciljanje pirhov v Trebnjem, velikonočne igre in plesi v Metliki, izdelovanje papirnatih rož, Festival idrijske čipke, lončarstvo, Ribniški sejem, odprtje razstave *Brkinski škoromati*, splovitev drevaka, izdelovanje kurentij, posavsko stehvanje, miklavževanje, žive jaslice, štefanovo, dedek Mraz). Predstavniki Koordinatorja so na terenih v letu 2014 posneli okoli 3500 fotografij in z videoposnetki dokumentirali štiri elemente nesnovne kulturne dediščine. Iz v letu 2014 posnetega gradiva je bil za potrebe razstave *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož* izdelan en film.

⁷ Predstavljene so naslednje enote: Cerkljanska laufarija, Borovo gostüvanje, Drežniški in Ravenski pust, Obhodi pustnih oračev, Škoromatija, Obhodi kurentov in Šelmarija.

Spletna stran Koordinatorja⁸ predstavlja pomembno stičišče informacij za vsakogar, ki išče podatke o načinu varovanja nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji in v mednarodnem prostoru (Unesco). Na spletni strani so bila v preteklem letu objavljena obvestila o novih vpisih v Register, o nosilcih, ki so bili evidentirani v Register, o aktivnostih Koordinatorja, dogodkih, ki jih je organiziral Koordinator, nosilci in drugi, publikacije s področja nesnovne kulturne dediščine, dokumenti, ki so potrebni za oddajo pobud za vpis v Register, ter povezave do pomembnejših ustanov, ki se ukvarjajo z nesnovno kulturno dediščino tako doma kot v tujini.

Ob prevzemu koordinatorskega leta 2011 smo v Slovenskem etnografskem muzeju septembra 2011 pripravili predlog za spremembo sintagne živa kulturna dediščina v nesovna kulturna dediščina v Zakonu o varstvu kulturne dediščine (UL RS, št. 16/2008 z dne 15. 2. 2008) in ga naslovili na tedanje ministrstvo pristojno za kulturo. Tudi v letu 2014 si je Koordinator prizadeval za spremembe terminologije v zvezi z nesnovno kulturno dediščino.

261

Tako kot doslej bo tudi v nadaljevanju svojega delovanja Koordinator skušal povezovati nosilce na terenu, jim nuditi možnosti predstavljanja njihove dediščine ter skrbeti za dokumentiranje in promocijo posameznih elementov nesnovne kulturne dediščine.

⁸ <http://www.nesovnadediscina.si>.

SEM V PRETEKLEM LETU
SEM IN THE PAST YEAR

RAZSTAVNA DEJAVNOST SEM V LETU 2014

Nina Zdravič Polič

263

Izložbeno kitajsko okno, blagovnica Nama Ljubljana. SEM se predstavlja z izbranimi predmeti iz svoje kitajske zbirke, april–maj 2014 (Foto: Marko Habič)

V letu 2014 je SEM poudarjal predvsem pomen muzejskih zbirk in njihove dostopnosti čim širšemu krogu občinstva ter si prizadeval za usmeritev k še kompleksnejšemu družbenemu uresničevanju muzejskega poslanstva. Te cilje je uresničil s pomočjo pluralističnih pristopov in v sodelovanju s številnimi tako muzejskimi kot zunanjimi nosilci v raznovrstnem in obsežnem programu razstav in drugih dejavnosti.

Izpeljal je osrednjo razstavo *Magija amuletov* in številne druge razstave (33) v okviru strokovnih in programskih dejavnosti.

Na področju programskih, pedagoških in andragoških vsebin za vse starostne skupine je bilo izvedenih 485 vsebin, prireditev in dogodkov (lastnih in gostujočih).

Med konferencami in festivali, ki jih je SEM organiziral, velja poudariti odmevni mednarodni filmski festival *Dnevi etnografskega filma*, mednarodno konferenco o nesnovni dediščini in slovenski posvet o marketingu v muzejih.

Muzejska knjižna bera je bila obsežna. SEM je izdal tri kataloge, in sicer ob razstavah: *Magija amuletov*, *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja* in *Oblikovanje za muzeje*. Prva dva sta izvirna in pomembna prispevka k osvetlitvi, kontekstualizaciji in komparaciji etnoloških sestavin. Prvi poleg izvirne študije avtorja razstave dr. Marka Freliha in analize zbirke egipčanskih amuletov in talismanov, ki jih hrani SEM, prinaša študije posamičnih vsebin amuletike, ki so jih napisali tuji strokovnjaki. Drugi je primer sodobne monografske interdisciplinarnе študije vrat, ki jo je napisala avtorica razstave mag. Polona Sketelj. Tretja publikacija pa predstavlja dvajsetletni oblikovalski opus Mojce Turk, oblikovalke različnih in številnih muzejskih projektov.

V letu 2014 je izšla tudi 24. številka znanstvene publikacije *Etnolog*, katere osrednja tema je bila posvečena javnim prireditvam.

Omeniti velja še dve priznanji, Murkovo, ki ga je za razstavo *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja* dobila njena avtorica mag. Polona Sketelj, in priznanje Živa Award, ki ga je dobil muzej za odličnost pri predstavljanju in sporočanju svojih vsebin, ter odlikovanje direktorice dr. Bojane Rogelj Škafar, ki je prejela medaljo in naziv vitezinje reda italijanske zvezde.

Razstave iz leta 2013

Osrednja razstava SEM iz leta 2013 *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja* (avtorica mag. Polona Sketelj, odprta oktobra 2013) je bila na ogled celo leto 2014 in se nadaljuje v 2015.

Za več glej *Etnolog* 24/2014, str. 286–289.

V letu 2014 so bile na ogled naslednje razstave iz leta 2013: do 12. januarja fotografska razstava SEM *Od domačega praga do Jeruzalema: Fotografski zapisi Petra Nagliča 1883–1959*; do 6. januarja gostujoča fotografska razstava Gorenjskega muzeja *Mogočne stene: vrhunski uspehi slovenskih alpinistov v Himalaji*; do 14. aprila osebna razstava *Emerik Zelinka – oče Cockte*.

Za več glej *Etnolog* 24/2014.

Razstave v letu 2014

Osrednja razstava SEM

MAGIJA AMULETOV (18. junij 2014–28. februar 2015)

265

Utrinek z razstave *Magija amuletov* (Foto: Blaž Zupančič)

(Avtor in kustos razstave: dr. Marko Frelih; koordinatorka razstave: Nina Zdravič Polič; znanstveni sodelavci: dr. Constant Hamès, Nacionalni znanstveno-raziskovalni center (CNRS), Pariz, dr. Živa Vesel, Nacionalni znanstveno-raziskovalni center (CNRS), Pariz, dr. Günther Hölbl, Dunaj, dr. Alain Epelboin, Naravoslovni muzej, Pariz, dr. Elfriede Haslauer, Dunaj, dr. Carlo Rindi, Prato, dr. Jacques Sesiano, Lozana, dr. Shahira Mehrez, Kairo, dr. Klemen Jelinčič Boeta, Ljubljana, dr. Sabina Kramar, Zavod za gradbeništvo Slovenije, Ljubljana; arhitektura razstave in grafično oblikovanje: Polona Zupančič; sodelujoče ustanove: Pokrajinski muzej Ptuj Ormož, Koroški pokrajinski muzej, Narodni muzej Slovenije, Muzej krščanstva na Slovenskem, Notranjski muzej Postojna, Universalmuseum Joanneum Graz, Naravoslovni muzej Pariz, ZVKDS – Restavratorski Center, Fondazione Sartirana Arte, Sartirana Lomellina; sodelavci Slovenskega etnografskega muzeja: restavratorji: Janez Črne, Gregor Kos, Jožica Mandelj Novak, mag. Ana Motnikar; komuniciranje: Nina Zdravič Polič, Maja Kostric, Domen Uršič; tehnična podpora: Silvester Lipovšek, Anica Mesarič, Miha Zupan; drugi sodelavci: Alma Bavdek, dr. Sonja Fister, Ana Kaker, Anja Koren, dr. Tomaž Lazar, Cvetka Polajnar, Miha Špiček, dr. Janja Žagar; oblikovanje svetlobe: Marjan Visković; prevodi: David Limon, Franc Smrke; lektura: Maja Cerar, David Limon; fotografije: Günther Hölbl, Marko Frelih, Tina Ramujkić, Narodna galerija Slovenije, Ministero dei Beni e della Attività Culturali e del Turismo – SBSAE Milano)

Razstava *Magija amuletov* je prikazovala tradicijo magičnih amuletov od faraonskih časov naprej s poudarkom na egipčanski zbirki amuletov Slovenskega etnografskega muzeja. Ob zbirki SEM so bili predstavljeni amuleti iz Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož in Koroškega pokrajinskega muzeja. Večtisočletna tradicija uporabe predmetov z magično močjo zaščite pred nevarnostjo in skrivnostnimi silami je pustila sledi tudi v sodobnem Egiptu, kar je bilo predstavljeno z islamskim ženskim nakitom v srebru in drugih materialih iz zasebne zbirke Shahire Mehrez.

266

Razstavna pripoved se je začela s faraonom Tutankamonom (1300 pr. Kr.), saj njegova izvrstno ohranjena grobnica nudi poučen pogled na razmišljanje Egipčanov o amuletih in vsem, kar sodi zraven v smislu zaščite pred uničujočimi silami zla. Takrat so ljudje zemeljsko življenje razumeli kot uverturo v večnost. Z branjem svetih besedil in z uporabo posvečenih predmetov, amuletov, so premagovali nevarne ovire temačnega podzemlja in se skrbno pripravljali na posmrtno življenje.

Egipčanske amulete so pokojnikom dodajali v grob med mumificiranjem. Eden najzanimivejših amuletov na razstavi je bil Izidin amulet. Izida je bila prvinska boginja zemlje in njeno poslanstvo je bila skrb za rodovitnost in potomstvo. Vpliv njenega kulta je dosegel različne sredozemske kulture in pustil sledi tako v afriški kot tudi v evropski duhovni tradiciji.

Človek je svoje telo že tisočletja krasil zaradi lepote in magičnega varovanja pred neznanimi silami, kar so na razstavi prikazovali predmeti za zaščito telesa, oblačila, islamsko in afriško okrasje. Islamski ženski nakit (iz egipčanske zbirke Shahire Mehrez) je ponazarjal prepletanje estetskega vidika s tradicijo poznavanja in uporabe simbolov, ki imajo korenine v starodavni zakladnici egipčanske magije, razstavljeno nojevo jajce pa je imelo apotropijski pomen in je simbol utelešene božanske moči, iz katere je vzniknilo življenje na zemlji.

Amuleti so v različnih kulturah tudi mediji za posredovanje nevidne moči besede, podobe, dotika in pogleda. Moč besede je bila ilustrirana z zbirko SEM-ovih v arabščini pisanih talismanov in zbirko ALEP, izposojeno iz Naravoslovnega muzeja v Parizu. Talismani, neke vrste magični lističi z napisi v kombinacijah črk, kvadratov, številčk in geometrijskih likov vsebujejo fragmente iz Korana. Uporablja se jih za zaščito pred demoni in nesrečami in so prisotni v afriškem in muslimanskem svetu.

Moč podobe je bila predstavljena s svetinjicami, podobnicami in drugimi predmeti, ki varujejo, prinašajo upanje in mir. Moč pogleda skozi Horovo oko – oko božanstva predstavlja absolutno moč nadzora, ki varuje in uničuje. V sredozemskih kulturah se je preoblikovalo v modro-bele steklene obeske, v krščanstvu pa v božanski trikotnik z vsevidnim očesom. Moč dotika poseduje sveta oseba ali predmet, z dotikom se prenaša nadnaravna moč, ki ustvarja nevidno zaščito. Med amulete sodijo tudi kavriji (polži), simboli plodnosti, s katerimi so predvsem v Afriki krasili obredne maske, oblačila in nakit.

Razstava se je zaključila s spiralo, ki je eden najstarejših simbolov na svetu. Spirala je simbol univerzalne dinamike in neskončnega prepletanja življenja in smrti.

Utrinek z razstave *Magija amuletov – talismani* (Foto: Marko Habič)

OBLIKOVANJE ZA MUZEJE: MOJCA TURK (6. marec–4. april 2014)

(Avtorica razstave in oblikovanje: Mojca Turk; kustodinja in koordinatorka razstave: Nina Zdravič Polič; oblikovanje svetlobe: Marjan Visković; fotografije: Blaž Zupančič, Sarah Bervar, Sašo Kovačič, Miha Špiček, Aleš Žgajnar, Nada Žgank; komuniciranje: Maja Kostric, Domen Uršič; tehnična podpora: Domen Uršič, Aleš Žgajnar)

Utrinek z razstave *Oblikovanje za muzeje: Mojca Turk* (Foto: Mojca Turk)

Razstava je spremljala izid prve publikacije pri nas, posvečene muzejskemu marketingu z naslovom *Marketing muzejev, Teorija in praksa v slovenskih muzejih*, katere založnik in urednik je bil Slovenski etnografski muzej.

Predstavljala je muzejski oblikovalski opus Mojce Turk in plodove njenega dvajsetletnega avtorskega dela, ki ga je ustvarila za muzeje in vizualno interpretirala muzejske projekte.

Hkrati je razstava izpostavljala pomen oblikovanja oz. dizajna kot kreativne govornice, razširjene na polje komunikacije in marketinškega komuniciranja, ki skozi uporabo črkovnih znakov, besed, simbolov, slik, barv, kompozicije in drugih oblikovalskih kod ustvarja vizualno predstavitev in podobo idej, identitetnih sporočil in doživetij, podčrtanih z muzejskimi vsebinami.

268 Med naborom več kot dvajsetih predstavljenih razstavnih avtorskih projektov Mojce Turk so bile razstave Slovenskega etnografskega muzeja (*Kitajski papirnati zmaji*, *V podobe ujeti indigo*, *Ljubezan je v zraku*, *Marimekko*, *Med naravo in kulturo ...*), Muzeja novejšje zgodovine Slovenije (*Družabno življenje ...*), Mestnega muzeja Ljubljana (*Homo Sum*) in druge.

TRADICIONALNO IZDELOVANJE PAPIRNATIH ROŽ

Nesnovna kulturna dediščina Slovenije (25. september–28. februar 2015)

(Zasnova razstave: dr. Nena Židov, mag. Anja Jerin; grafično oblikovanje: Darja Klančar; jezikovni pregled: Irena Destovnik; sodelavci in sodelavke SEM: Silvester Lipovšek, Ani Mesarič, Ana Motnikar, Miha Špiček, Domen Uršič, Nadja Valentinčič Furlan, Miha Zupan, dr. Janja Žagar; pri razstavi so sodelovale: Branka Bizjan, Milena Blažič, Jožica Brešar, Marija Cerar, Hedvika Cerkovnik, Bojana Dorič, Vedrana Golorej, Angela Jan, Marija Janžekovič, Anica Jesih, Marica Lesjak, Anita Matkovič, Verica Pogačar, Marija Pušnik, Bogomira Sešel, Marija Šmidovnik, Alojzija Zajc, Milena Zelenik; fotografije: Jožica Breša, Dokumentacija SEM, Iztok Ilich, Anja Jerin, Adela Pukl, Miha Špiček, Tanja Tomažič, Nena Židov)

Utrinek z razstave *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož* (Foto: Marko Habič)

Konec 20. in na začetku 21. stoletja so začele tako posameznice kot razna lokalna društva v svoje aktivnosti, povezane z oživiljanjem lokalne dediščine,

vključevati tudi tradicionalno izdelovanje papirnatih rož. Na razstavi so bili predstavljeni izdelki nosilcev, ki jih je SEM evidentiral v Register žive kulturne dediščine pod enoto Izdelovanje papirnatih rož, in predmeti iz papirnatih rož iz zbirk SEM, ki so bili največkrat v rabi ob šegah življenjskega kroga ter letnih šegah.

Gostujoče razstave

MAHATMA GANDHI: življenje v fotografijah (23.–30. januar 2014)

(Koordincija razstave: Nina Zdravič Polič, Domen Uršič. Veleposlaništvo Indije v Sloveniji v sodelovanju s SEM)

Na priložnostni fotografski razstavi ob praznovanju dneva Republike Indije je bilo prikazanih 50 fotografij iz življenja Mahatme Gandhija, indijskega voditelja in borca za človekove pravice.

269

POZOR, DELO! (6.–28. februar)

Utrinek z razstave *Pozor, delo!* (Foto: Marko Habič)

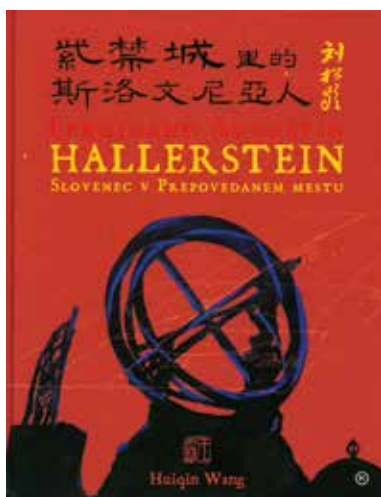
(Produkcija: Stripburger/Forum Ljubljana, koprodukcija: Slovenski etnografski muzej)

Večmedijska razstava. Več kot dvajsetih domačih in tujih umetnikov je prek stripov, plakatov, objektov, videov in instalacij manifestiralo konfliktna razmerja, ki jih poganja nenehna napetost med vrednostjo in ovrednotenjem dela.

**FERDINAND AVGUŠTIN HALLERSTEIN: SLOVENE V
PREPOVEDANEM MESTU** (10. april–4. maj 2014)

(Idejna zasnova in oblikovanje razstave: Huiqin Wang; koordinatorica razstave: Nina Zdravič Polič v sodelovanju z Ralfom Čeplakom Mencinom, kustosom za zbirke Azije in Oceanije, SEM; spremna beseda: Judita Krivec Dragan. SEM v sodelovanju z založbo Mladinska knjiga in Konfucijevim inštitutom Ljubljana)

270

Naslovnica slikanice *Huiqin Wang Ferdinand Avguštin Hallerstein: Slovenec v Prepovedanem mestu* (založba Mladinska knjiga, 2014)

Ob izidu knjige o znamenitem v Ljubljani rojenem astronomu Ferdinandu Avguštinu Hallersteinu (1703–1774), ki je 36 let živel na Kitajskem, je SEM po prvi njemu posvečeni razstavi (2008) predstavil še drugo avtorsko multimedijško razstavo, ki jo je pripravila Huiqin Wang. Njegova osebnost in življenje (bil je jezuitski misijonar, znanstvenik, izumitelj, matematik, kartograf in diplomat) sta tako navdahnila umetnico, da ga je začela upodabljati na slikah in v ilustracijah, kar je bil zanjo velik izziv, saj o njem iz njegovega časa ne obstajajo slikovni viri.

Razstava je bila torej pripoved v Sloveniji že več kot trideset let živeče kitajske umetnice in je predstavljala originalne ilustracije iz njene slikanice *Ferdinand Avguštin Hallerstein: Slovenec v Prepovedanem mestu*, ki jo je izdala založba Mladinska knjiga. Slikanica je prva kitajsko-slovenska zgodba o Hallersteinu, s priročnim slovarčkom in ilustracijami, v katere so vključeni zemljevidi in astronomove risbe po izvornih dokumentih.

ZGODBA O BALKANU

(Koordinacija: Nina Zdravič Polič, Domen Uršič, SEM; Jelena Mikloš, Goethe-Institut Ljubljana; tehnična podpora: Domen Uršič, Miha Colner, Galeija Photon. SEM v sodelovanju z Goethe-Institutom Ljubljana)

Skupinska razstava ob mednarodnem festivalu sodobne fotografije *Fotonični trenutki 2014* (producent Galerija Photon). Pet nagrajenih fotografov (Uta Benzenberg (AL/D), Ivan Blažev (MA), Samir Karahodzha (KO), Camilo Nolas (GR) in Ivan Petrović (SR), ki so v fotografije ujeli 50 spomenikov v eno zgodbo o Balkanu – o islamskih, krščanskih in judovskih spomenikih ter na ta način spodbujali razpravo o etičnem sobivanju in dostopnosti do kulturne dediščine te regije.

Manjše gostujoče razstave

KOPIJA JE ENAKA ORIGINALU (8.–23. april 2014)

(Koordinatorica razstave: Maja Kostric, SEM. Društvo romski informacijski in znanstveno-raziskovalni center Anglunipe v sodelovanju s SEM)

271

Ob praznovanju svetovnega dneva Romov je razstava dokumentarne fotografije Jake Gasarja, Harisa Tahirovića in mladih iz različnih narodnostnih skupnosti prikazovala utrinke vsakdana Romov in pripadnikov drugih skupnosti.

RESTAVRATORSKI PLAKAT (6. maj–11. maj 2014)

(Vodja projekta: mag. Ana Motnikar, SEM. SEM v sodelovanju z Društvom restavradorjev Slovenije in SMS)

Skupinska razstava 72 plakatov (Slovenija, Hrvaška, Srbija in Romunija) ob 14. strokovnem mednarodnem srečanju konservatorjev – restavradorjev v SEM.

Gostovanja SEM

NA OBISKU DOMA: O KRANJSKOGORSKI DEDIŠČINI V SEM (8. november 2013–4. februar 2014)

(Kustosa: Miha Špiček, Tjaša Zidarič, SEM)

Razstava predmetov in dokumentacijskega gradiva o Kranjski Gori, Podkorenu in Ratečah, ki ga hrani SEM. Gostovanje v Gornjesavskem muzeju Jesenice, v Liznjekovi domačiji v Kranjski Gori.

OD DOMAČEGA PRAGA DO JERUZALEMA: Fotografski zapisi Petra Nagliča 1883–1959 (26. februar–26. marec 2014, Knjižnica Jožeta Udoviča v Cerknici) (24.–30. april 2014, Center za vizualne umetnosti Batana, Rovinj, HR)

(Avtorji: dr. Marko Freljih, mag. Andrej Dular, Miha Špiček, SEM, Matjaž Šporar; komuniciranje: Nina Zdravič Polič, Maja Kostric; tehnična podpora: Domen Uršič)

Gostovanje s fotografsko zapuščino ščetarskega mojstra Petra Nagliča iz Šmarce pri Kamniku. Fotografije, posnete od konca 19. stoletja do skorajda 60. let 20. stoletja, so prikazovale raznolike dogodke v njegovem osebnem življenju in življenju lokalne skupnosti.

Za več glej Etnolog 23/2013 str. 371–378.

GODBA S(M)O LJUDJE (4. april–december 2014)

(Avtorica razstave: mag. Adela Pukl, SEM; SEM v sodelovanju s Slamnikarskim muzejem, KD Godba Domžale)

Razstava je predstavljala tradicijo in delovanje Godbe Domžale in je obeleževala njeno 130. obletnico.

PIERHE (1. april–11. maj 2014)

(Kustodinja razstave, izbor fotografij in spremno besedilo: dr. Nena Židov, SEM; sodelujoče ustanove: Društvo beneških umetnikov, Inštitut za slovensko kulturo, Kulturno društvo Ivan Trinko in Društvo Kobilja glava)

272

Razstava je bila v Beneški galeriji v Špetru (San Pietro al Natisone). Na njej so bili predstavljeni pirhi s Tarčmuna (izdelani leta 1906) in iz Robidišča (izdelani leta 1948), ki jih hrani SEM.

SLOVANSKA PUSTOVANJA in vzporedna razstava Saše Kerkoš: KURENTOVE DNEVNE REFLEKSIJE (3.–10. junij 2014)

(Koordinatorica razstave v SEM: Nina Zdravič Polič; sodelujoče ustanove: Forum slovanskih kultur; Stripburger/Forum Ljubljana; ilustratorica Saša Kerkoš; sodelujoče države: Belorusija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Češka, Črna Gora, Hrvaška, Makedonija, Poljska, Rusija, Srbija, Slovaška in Slovenija)

Gre za potujočo razstavo, ki je bila prvič na ogled junija 2014 v Palači UNESCO v Parizu, nastala je na pobudo Foruma slovanskih kultur. Po sprejetju UNESCO-ve konvencije o ohranjanju nesnovne kulturne dediščine leta 2003 se je pričelo intenzivnejše raziskovanje evropskih pustnih tradicij in skrb za njihovo ohranjanje. Prav Forumu, ki je v letu 2013 obeležil že deset let svojega delovanja, je uspelo združiti etnološke muzeje iz kar 12 slovanskih držav. Razstava *Slovanska pustovanja (Slavic Carnivals)* je torej skupinsko delo. Svojo pot je začela v začetku leta 2015 po slovanskih državah, članicah Foruma slovanskih kultur. Predstavlja slovanska pustovanja, ki iz različnih zornih kotov osvetljujejo bogato pustno tradicijo v sodelujočih državah.

V SEM jo je spremljala tudi manjša razstava ilustratorke Saše Kerkoš z naslovom *Kurentove dnevne refleksije*, ki je s stiliziranim in minimalističnim likovnim besednjakom razkrivala razmišljanja sodobnega Kurenta o aktualnem stanju slovenske družbe.

DRUŽINSKO ROMANJE NA ŠMARNO GORO: Fotopis Petra Nagliča iz leta 1933 (5. oktober 2014–)

(Koordinator razstave: Miha Špiček, SEM)

Fotografska razstava v galeriji na Šmarni gori predstavlja 35 fotografij, ki so nastale spomladi leta 1933, ko je fotograf Peter Naglič s fotoaparatom zabeležil družinsko romanje na Šmarno goro. Fotografiral je pot iz domače Šmarce proti Šmartnem, vzpon na goro, cerkev z obzidjem in gostilno na vrhu, romanje in na koncu še panoramske poglede z gore. Fotografije je razvrstil po logičnem zaporedju, jih opremil z opisi in za uvod podal še kratek opis poti in Šmarne gore, tako da celota tvori krajši fotografski potopis.

273

Utrinek z razstave *Družinsko romanje na Šmarno goro, Fotopis Petra Nagliča iz leta 1933*
(Foto: Miha Špiček)

MAGIJA EGIPTA (22. november 2014–18. januar 2015, Museum Archeologico Siracusa) (10. Oktober–10. november 2014, Regional Museum Agostino Pepoli, Trapani)

(Kustos: dr. Marko Frelih, SEM)

SEM je z izbranimi predmeti iz svoje egipčanske zbirke kar dvakrat gostoval na Siciliji, prvič na priložnostni razstavi ob mednarodnem posvetovanju na temo Magija Egipta v Sirakuzi in drugič v regionalnem muzeju v Trapanih.

Osebnе razstave obiskovalcev

Moje življenje, moj svet: osebne razstave obiskovalcev

Viktorija Rozman Bitenc: **POGLED SKOZI OČI ČRNEGA ANGELA**

(6. februar–6. maj 2014)

(Vitrinska razstava; koordinatorica: dr. Janja Žagar, SEM)

Nevenka Grušovnik Brajdič: **MOJE ŽIVLJENJE, MOJ SVET**

(16. april–22. september 2014)

(Vitrinska razstava; koordinatorica: Sonja Kogej Rus, SEM)

274

Tanja Oblak: **BELA NIT MOJEGA ŽIVLJENJA** (9. maj–27. oktober 2014)

(Vitrinska razstava; koordinatorica: Sonja Kogej Rus, SEM)

Martina Štirn Fukuhara: **OBJEM** (2. oktober–30. december 2014)

(Vitrinska razstava; koordinatorica: Sonja Kogej Rus, SEM)

Stanka Golob: **KO V PESKU LEBDIJO ZGODBE** (4. november–januar 2015)

(Vitrinska razstava; koordinatorica: dr. Janja Žagar, SEM)

Razstava v okviru projekta Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam (ESS)

FOTOGRAFSKE PODOBE IZ ŽIVLJENJA GLUHIH IN NAGLUŠNIH V LJUBLJANI (16. oktober–5. december 2014)

(Avtor razstave: Gašper Rems; strokovni sodelavci: dr. Urša Valič, Katarina Nahtigal, Jana Žerjav v sodelovanju z mentorji Ivom Vraničarjem (Muzej novejšje zgodovine Slovenije), Barbaro Sosič (Slovenski etnografski muzej) in mag. Martino Orehovec (Tehniški muzej Slovenije); zunanja strokovna sodelavka: Petra Rezar, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana, in Društvo učiteljev gluhih Slovenije; SEM v sodelovanju s Tehniškim muzejem in Muzejem novejšje zgodovine Slovenije)

Razstava je bila tematska dopolnitev konference z naslovom Gluhi v Ljubljani nekoč in danes.

PRIREDITVE V SEM V LETU 2014

Sonja Kogej Rus, Špela Regul

275

V letu 2014 je Slovenski etnografski muzej obiskalo 25.064 obiskovalcev. Poleg razstav je muzej pripravil tudi številne dogodke in prireditve, ki se jih je udeležilo 7608 obiskovalcev. Muzejske razstave je obiskalo 354 skupin različnih starosti (pretežno šolarjev).

Slovenski etnografski muzej (Foto: Marko Habič)

Dnevi odprtih vrat

Slovenski kulturni praznik v SEM; 8. 2.

- javno vodstvo po razstavi *Vrata*, vodila je kustodinja *Sonja Kogej Rus*
- javno vodstvo po razstavi *Vrata za slepe in slabovidne, gluhe in naglušne ter gibalno ovirane osebe*, vodil je *Andrej Tomazin* (Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam, v nadaljevanju ESS)
- javno vodstvo po razstavi *Jaz, mi in drugi*, vodila je kustodinja *dr. Janja Žagar*
- javno vodstvo po razstavi *Vrata*, vodila je avtorica razstave kustodinja *mag. Polona Sketelj*
- javno vodstvo po razstavi *Med naravo in kulturo*, vodila je kustodinja *dr. Nena Židov*
- Stripburgerjeva delavnica linoreza; vodil je *Olaf Ladousse*
- ustvarjalna delavnica Hišne številke in ime na ploščici v Lončarskem ateljeju SEM

276

Teden študentske kulture: prost vstop za študente; 4.-7. 3.

Teden družine: prost vstop za družine; 13.-18. 5.

Dan soseda; 15. 5.

- vodstvi po razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*, vodila je *Sonja Kogej Rus*
- ustvarjalna delavnica *Vrata* naj bodo odprta

Mednarodni muzejski dan; 18. 5.

- javno vodstvo po stalni razstavi *Med naravo in kulturo*, vodil je *mag. Ralf Čeplak Mencin*
- javno vodstvo po stalni razstavi *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta*, vodil je *mag. Andrej Dular*
- javno vodstvo po razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*, vodila je *mag. Polona Sketelj*
- program za otroke in družine S pravljico od vrat do vrat
- glasbeni nastop skupine *Lasanthi* na razstavi *Vrata*

Poletna muzejska noč; 21. 6.

- javno vodstvo po stalni razstavi *Med naravo in kulturo*, vodila je *Barbara Sosič*
- javno vodstvo po stalni razstavi *Jaz mi in drugi: podobe mojega sveta*, vodila je *dr. Janja Žagar*

- javno vodstvo po razstavi *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja*, vodila je mag. Polona Sketelj
- glasbeno vodstvo po razstavi *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja: Mi smo nočjo malo spale*, vodil je Andrej Tomazin, peke so pevke SEM
- javno vodstvo po razstavi *Magija amuletov*, vodil je dr. Marko Frelj
- delavnica za otroke in družine Zavaruj se z amuletom,
- predstavitev evropskega projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam* ter učni kotiček Kako brati Braillovo pisavo
- dokumentarni film *Tihi Balkan* ob razstavi *Zgodba o Balkanu*
- egipčanski bazar
- glasbeni nastop skupine *Fake Orchestra*

DEKD Dnevi evropske kulturne dediščine 2014: Dediščina gre v šole; 27. 9.–4. 10.

- Učna ura: Etnološka dediščina v muzeju; 30. 9. in 1. 10
- Kulturna dediščina v Slovenskem etnografskem muzeju, cikel predavanj; 2. 10.
 - dr. Janja Žagar: *Spomin – dediščina – zgodovina*
 - dr. Nena Židov: *Živa kulturna dediščina*
 - Sonja Kogej Rus: *Interpretacija dediščine v muzeju za otroke*

Teden otroka: Z igro do dediščine: prost vstop za otroke in družine; 6.–12. 10.

- S pravljico od vrat do vrat na razstavi *Vrata*; 8. 10.
- Z glasbo je zabavno; 9. 10.
- Barvita spirala; 11. 10.

Ta veseli dan kulture; 3. 12.

- javno vodstvo po razstavi *Magija amuletov*, vodila je Vilma Kavšček
- javno vodstvo po razstavi *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja*, vodil je Andrej Tomazin
- javno vodstvo po razstavi *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta*, vodila je Sonja Kogej Rus
- delavnica za otroke in družine Ko muzejski predmet oživi, vodila sta Katarina Nahtigal, Andrej Tomazin

Prva nedelja v mesecu: prost vstop za obiskovalce razstav (januar-december)

5. 1., 2. 2., 2. 3., 6. 4., 4. 5., 1. 6., 6. 7., 3. 8., 7. 9., 5. 10., 2. 11., 7. 12.

[For]um, program treh muzejev na Metelkovi, prvi vikend v mesecu (do junija);

- vodstva za odrasle

in tematski [For]um – pogovori od septembra:

- Prijateljstvo (v +MSUM), sodelovala *Sonja Kogej Rus*; 6. 9.

- Ženske (v NMS), sodelovala *Sonja Kogej Rus*; 4. 10.

- Drugačnost (v SEM), sodelovala *Sonja Kogej Rus*; 8. 11.

- Telo (v +MSUM), sodelovala *dr. Janja Žagar*; 6. 12.

278

Vodstva po razstavah

Strokovna in javna vodstva po stalnih razstavah

- *dr. Nena Židov: Med naravo in kulturo*; 8. 2.
- *Brigita Rupnik, kulturna mediatorica: Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta*; 8. 2.
- *mag. Andrej Dular: Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta* (Mednarodni muzejski dan); 18. 5.
- *mag. Ralf Čeplak Mencin: Med naravo in kulturo* (Mednarodni muzejski dan); 18. 5.
- *Barbara Sosič: Med naravo in kulturo* (Poletna muzejska noč); 21. 6.
- *dr. Janja Žagar: Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta* (Poletna muzejska noč); 21. 6.
- *Sonja Kogej Rus: Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta* (Veseli dan kulture); 3. 12.

Javna vodstva po občasnih razstavah

Razstava *Ferdinand Avguštin Hallerstein: Slovenec v Prepovedanem mestu*

- *Huiqin Wang*, avtorica razstave; 12. 4. in 17. 4.

Razstava *Magija amuletov*

- *dr. Marko Frelih*: 21. 6., 16. 7., 13. 8., 15. 10., 12. 11., 7. 12.
- *Vilma Kavšček*, kulturna mediatorica: *Magija amuletov* (Veseli dan kulture); 3. 12.

Razstava *Vrata. Simbolni in prostorski prehodi življenja*

- *mag. Polona Sketelj*: 8. 2., 1. 3., 13. 4., 21. 6.
- *Sonja Kogej Rus*: 2. 2., 8. 2., 12. 2., 12. 3., 11. 5., 15. 5., 11. 6., 9. 7., 27. 8., 10. 9., 29. 10., 26. 11.
- *Andrej Tomazin*: 2. 3., 15. 5., 18. 5., 2. 7., 6. 8.

Ciklus glasbenih vodstev (ESS projekt), *Andrej Tomazin* in pevke SEM

- *Koledniki na Vratih*; 5. 1.
- *Jurij trka na duri*; 22. 4., 23. 4., 24. 4.
- *Mi smo nocoj malo spale*; 8. 7. in 21. 6.
- *Pesmi o trti, vinu in napitnice*; 11. 11., 13. 11., 16. 11.

Glasbeno vodstvo *Mi smo nocoj malo spale* po razstavi *Vrata*, pevke SEM (Foto: Dokumentacija SEM)

Vodstva z gosti, sodelujočimi pri razstavi

- *mag. Polona Sketelj* in gostja akademska kiparka *Metka Kavčič*, ustvarjalka umetniških vrat; 26. 2.
- *mag. Polona Sketelj* in gost arheolog *Miha Mlinar*; 26. 3.
- *Sonja Kogej Rus* in gostje restavratorji *Gregor Kos*, *Janez Črne* in *Jurij Smole*; 7. 5.

Predavanja in andragoški program

Predavanja kustosov SEM

- *Barbara Sosič*: Dokumentiranje muzejskih zbirk (predavanje za študente Šolskega centra Sežana); 14. 3.
- *dr. Nena Židov*: Slovenski duhovniki, ki so konec 19. in na začetku 20. stoletja zdravili s pomočjo homeopatije (ob svetovnem tednu ozaveščanja o homeopatiji); 16. 4.
- *Nadja Valentinčič Furlan*: Vizualna antropologija (predavanje za študente FF, OEIKA); 13. 5.
- *Sonja Kogej Rus*: SEM in njegovo poslanstvo (predavanje za študente FF, EIKA); 20. 11.

280

Predavanja zunanjih predavateljev

- *Evald Flisar*: Mahatma Gandhi: Moje življenje je moje sporočilo; 29. 1.
- *dr. Janez Bogataj*: Etnologija (predavanje za študente FF, EIKA); 25. 3.
- *Irena Gorišek, dr. med.*: Zdravljenje spomladanskih alergij s pomočjo homeopatije (ob svetovnem tednu ozaveščanja o homeopatiji); 16. 4.
- Naš etnomuzikolog: *Dario Marušič* (Glasbena matica in SEM); 4. 12.

Ciklus predavanj Vrata v različnih religijah

- *Janez Jeromen*: Vrata v krščanstvu; 30. 1.
- *dr. Klemen Jelinčič Boeta*: Vrata in njihova simbolika v judovstvu; 20. 2.
- *dr. Ahmed Pašić*: Vrata sreče; 20. 3.

Izobraževanje v tretjem življenjskem obdobju – študijska skupina Etnologija

Mentorica *Sonja Kogej Rus*

- *Ana Vrtovec Beno*: Uprizoritve dediščine; 10. 1.
- *Mag. Ralf Čeplak Mencin*: Pred in po tajfunu Haiyan na Filipinih; 17. 1.
- Oglad razstave KOLO 5200; 30. 1 in 31. 1.
- *dr. Mateja Habinc*: Prazniki – delovni in državni; 7. 2.
- *Sonja Kogej Rus*: Vodstvo in pogovor o zbirkah SEM; 14. 2. in 21. 2.
- *dr. Klemen Jelinčič Boeta*: Položaj judovske skupnosti danes; 28. 2.
- *Sonja Kogej Rus*: Vodstvo in pogovor o zunajevropskih zbirkah SEM; 7. 3.
- Oglad filmov Na DEF-u; 14. 3.

- *Janez Jeromen*: Vrata v krščanstvu; 21. 3.
- *Sonja Kogej Rus*: Osebni spomin in ohranjanje spomina; 4. 4.
- *dr. Ahmed Pašić*: Vrata sreče; 18. 4.
- *dr. Ahmed Pašić*: Islam in muslimani; 9. 5.
- *dr. Mateja Kos*: Vsake oči imajo svojega malarja. Okus, moda, oblikovanje nekoč ; 16. 5.
- *Janko Jeromel*: Krščanska ikonografija; 23. 5.
- *Mira Nastran*: Festival petja in Tihomorsko otočje; 3. 10.
- *dr. Marko Prpič*: Zgodba o čaju; 17. 10.
- *dr. Marko Prpič*: Zgodba o kavi; 7. 11.
- *mag. Ralf Čeplak Mencin*: V deželi nebesnega zmaja; 21. 11.
- *Cintare*: Mi novo leto pojemo; 5. 12.
- *dr. Marko Prpič*: Zgodba o kavi; 19. 12.

Glasbeni nastop skupine Cintare, *Mi novo leto pojemo* (Foto: Ema Lukan)

Izobraževanje v tretjem življenjskem obdobju – študijska skupina Podobe mojega sveta

Mentorica dr. Janja Žagar

- *mag. Polona Sketelj*: Vrata in prazniki. Predstavitev adventnih prazničnih šeg in ogled filmov z razstave *Vrata*; 15. 1.

- *mag. Polona Sketelj*: Zgodbe izza vrat, tematsko vodenje po razstavi *Vrata*; 29. 1.
- *dr. Janja Žagar*: Nakit je ..., uvodni historični pregled nakita in okrasa po arheoloških najdbah in slikarskih upodobitvah; 19. 2.
- *dr. Janja Žagar*: Nakit in okras v zbirkah SEM; 19. 3.
- *dr. Janja Žagar* (moderatorica): Moj nakit in okras, osebne predstavitve in pogovor; 5. 3., 7. 5., 21. 5.

Delavnice in tečaji za mladino in odrasle

282

- Sobotno prepletanje znanj, idej in tehnik na temo ročnih del s *Tanjo Oblak*; 11. 1., 15. 2., 8. 3., 12. 4., 10. 5., 14. 6., 13. 9., 11. 10., 8. 11., 13. 12.

Klekljanje na Sobotnem prepletanju (Foto: Dokumentacija SEM)

Delavnica slovenskih ljudskih plesov. Vstop v slovensko plesno hišo (Foto: Maja Kostric)

- Čado – obred tradicionalne japonske priprave in pitja čaja z *dr. Paulo Šimenc Braga*; v obdobju od januarja do decembra je bilo 29 srečanj
- Vstop v slovensko plesno hišo, pripravili Folk Slovenija, SEM, Oddelek za muzikologijo FF in ICTM; 16. 1. in 19. 3.
- Linorez, vodila sta *Olaf Ladouse* in *David Krančar* (Stripburger), 8. 2.
- delavnica Cvetje iz papirja, vodila je *Milena Zelenik*; 27. 9.
- delavnica in pogovor za romske ženske Jaz, mi in drugi (ESS projekt), vodili sta *Špela Regulj* in *Tina Palaič*; 8.11.
- učenje igranja na afriška tolkala, vodila sta *Issiaka Sanou* in *Ali Traore*; 14. 11.
- delavnica izdelave mask, vodili člani portugalske skupina *Oficina Arara* in *Sonja Kogej Rus*; 15.11.
- Poslikani kamni (amuleti) za otroke, obbolele za rakom; med 28.11. in 14.12.

Delavnica za odrasle, izdelava mask, skupina *Oficina Arara* (Foto: Dokumentacija SEM)

Pedagoški programi in prireditve za otroke in družine

Ustvarjalne delavnice

- Hišica brez vrat: ptičja hišica; 18. 1.
- Tribok, delavnica ob razstavi *Vrata z Markom Črtancem*; 5. 3.
- Gregorčki in pomlad; 8. 3.
- Poslikavanje belokranjskih pisanic z *Nevenko Grušovnik Brajdič*; 12. 4.
- Slikarska delavnica z akademsko slikarko *Huiquin Wang* ob razstavi *Hallerstein*; 3. 5.
- S pravljico od vrat do vrat na razstavi *Vrata*; 18. 5.
- Vrata naj bodo odprta!; 15. 5.
- Zavaruj se z amuletom; 21. 6.
- Z glasbo je zabavno; 20. 9.
- Etnološka dediščina v muzeju, učna ura (DEKD); 30. 9. in 1. 10.
- Afriški bobni z glasbenikom *Issiako Sanou*; 18. 10.
- Adventni venčki; 29. 11.
- Čarobne lučke in lutke; 20. 12.

Ustvarjalna delavnica *Gregorčki in pomlad* (Foto: Dokumentacija SEM)

Počitniški programi za otroke

Zimske počitniške delavnice

- Hišna miška ali ustavljalec vrat; 18. 2.
- Z glasbo in pravljico potujemo v Južno Ameriko; 19. 2.
- Pletarska delavnica s pletarjem *Karlom Žgavcem*; 20. 2.
- Od vrat do vrat, fotoorientacija; 21. 2.
- Babica zima, vodila je *mag. Mojca Leben*; 23. 2.

Poletne počitniške delavnice

- Brazilska glasba in glasbila; 2. 7. in 6. 8.
- Malo magije nikoli ne škodi; 9. 7. in 13. 8.
- Afriški bobni, vodil je *Issiaka Sonou*; 16. 7. in 20. 8.
- Od vrat do vrat, fotoorientacija; 23. 7.
- Počitniško obarvana vrata; 30. 7.
- Vrata sporočajo: počitnice se zaključujejo; 27. 8.

Počitniški 3M. Tedenski program celodnevni ustvarjalnih aktivnosti treh muzejev na Metelkovi: Slovenskega etnografskega muzeja, Narodnega muzeja Slovenije, Muzeja sodobne umetnosti (+MSUM) ter Lončarskega ateljeja SEM; 10.-11. 7. in 21.-22. 8.

- Igra v glini za otroke v Lončarskem ateljeju SEM; 25-krat

[FOR]UM: program treh muzejev na Metelkovi vsako prvo soboto v mesecu

Program za otroke in družine v SEM

- Prehod v novo leto: obrnimo prvi list koledarja; 4. 1.
- Založeni ključ? Ključ do rešitve; 1. 2.
- Maškare na vratih; 1. 3.
- Ne moti! O bontonu na vratih; 5. 4.
- Moj klobuk ima tri luknje ...; 10. 5.

Tematski program SEM, NMS, +MSUM

- [FOR]UM gre na počitnice!; 7. 6.
- Prijateljstvo (v +MSUM, SEM sodeloval z izdelavo družabne igre); 6. 9.
- Ženske (v NMS, SEM sodeloval z izdelavo pahljače); 4. 10.
- Drugačnost (v SEM, ovijanje osebne beležnice); 8. 11.
- Telo (v +MSUM, SEM sodeloval s poslikavo obraza in rok); 6. 12.

285

Dotik mojih vrat. Pedagoški program za romske otroke iz Grosuplja ob razstavi *Vrata*, iz ESS projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*

- ogled razstave *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*; 10. 4.
- ustvarjanja v romskih naseljih Smrekec 1 in Smrekec 2 ter Mestni knjižnici Grosuplje z zunanjimi sodelavci *Tino Koščak, Laro Kastelic, Lučko Koščak, Mitjo Škrjancem*; 15. 4., 23. 4., 28. 4., 12. 5., 19.5.
- razstava izdelkov otrok v SEM *Dotik mojih vrat*; 5.-20. 6. 2014

Razstava izdelkov otrok z naslovom *Dotik mojih vrat* (Foto: Andrej Tomazin)

17. pripovedovalski festival Pravljice danes 2014 v SEM

- S pravljico od vrat do vrat, pripovedovale so *Nastja Dejak*, *Tina Koščak*, *Urška Kastelic*, *Sonja Kogej Rus* in *dr. Verena Vidrih Perko*; 16. in 23. 3.
- Pravljice ob ognju, pripovedovala je *Polonca Kores*; 20. 3.
- Pravljice od tu in tam, pripovedoval je *Joseph Nzobandora - Jose*; 20. 3.

286

Festival Pravljice danes 2014 v SEM, *Joseph Nzobandora - Jose* (Foto: Andrej Tomazin)

Z igro do dediščine (ob tednu otroka)

- S pravljico od vrat do vrat; 8. 10.
- Z glasbo je zabavno; 9. 10.
- Barvita spirala; 11. 10.

Seminarji za vzgojitelje in učitelje

Ljudski ples in glasba. Seminarje pripravljata *Sonja Kogej Rus* in *mag. Mojca Leben* (Zavod Etnika)

- Ustvarjajmo z ljudskim plesom; 20. 1.
- Ljudski ples, pesem, glasba ter šege in navade skozi koledarsko leto (sklop pomlad-poletje); 10. 2.
- Ljudski ples in pesem: ustvarjalnost za sodobni čas; 17. 3.
- Ljudski ples, pesem, glasba ter šege in navade skozi koledarsko leto (sklop: jesen-zima); 20. 10.
- Ljudski ples in pesem: tradicija in ustvarjalnost za sodobni čas; 10. 11.

Lokalne in regionalne kulinarčne posebnosti. Seminar in priprava na osnovnošolsko tekmovanje *Kuhna pa to* v izvedbi Društva Vesela kuhna, Sodelovali so: *Anka Peljhan* in *dr. Janeza Bogataj*; 8. 1.

Igra v glini v Lončarskem ateljeju SEM

Sodelovanje SEM z Lončarskim ateljejem SEM; 25-krat v letu

Praznovanje rojstnih dni za otroke v SEM

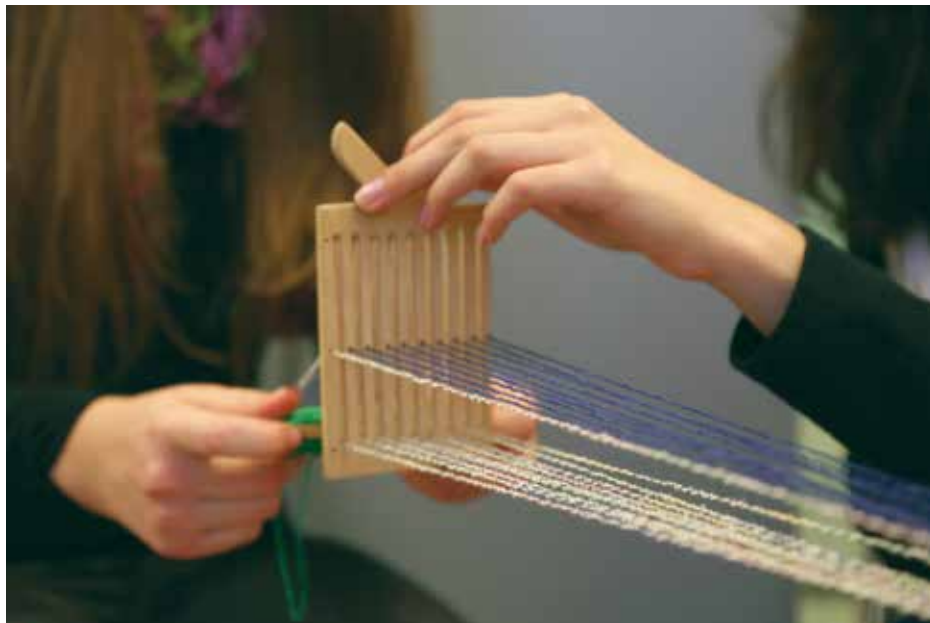
- Etnoabecedaž; 16. 1.
- Hišna miška na vratih; 9. 2., 17. 5.
- Tkemo prijateljstvo; 14. 6.
- Zmaji na nebu; 20. 6.
- Rojstnodnevne maske; 10. 10., 17. 10.

287

Organizirane skupine v SEM

V letu 2014 je SEM sprejel 354 organiziranih skupin, za katere smo izvajali različne programe ogledov razstav in ustvarjalne delavnice. Zastopanost skupin po starostni strukturi: osnovnošolci (44 %), odrasli (25 %), srednješolci (14 %), študenti (7 %), predšolski otroci (6 %) in tuji (4 %).

Skupin, ki so sodelovale v programu ustvarjalnih delavnic, je bilo 52.

Tkalska delavnica za otroke (Foto: Dokumentacija SEM)

Vodstvo za otroke po razstavi *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja* (Foto: Dokumentacija SEM)

SEM na Kulturnem bazarju v Cankarjevem domu

Predstavitev pedagoških vsebin in razstav SEM; 26. 3.

Znanstveni posveti in strokovna srečanja

Marketing muzejev, strokovni kolokvij ob izidu priročnika *Marketing muzejev*; 7. 3.

- dr. *Bojana Rogelj Škafar*, SEM: Nagovor
- *Nina Zdravič Polič*, SEM: Marketing muzejev
- red. prof. dr. *Zlatko Jančič*, FDV, Univerza v Ljubljani: Četrti krog menjave v muzeju
- *Brane Kovič*, likovni kritik: Grafično oblikovanje za muzeje
- doc. dr. *Mihael Kline*, FDV, Univerza v Ljubljani: Celostni model skrbništva, marketinga in znamčenja muzejev

Dnevi nesovne kulturne dediščine v SEM; 25.-27. 9.

Predstavitev publikacij nesovne kulturne dediščine; 25. 9.

- Promocija nesovne kulturne dediščine: Ob 10. obletnici Unescove Konvencije – SEM
- Zvončari i njihovi odjeci (Zvončarji in njihovi odmevi) – Etnografski muzej Istre, Pazin, Hrvaška

- Slavic Carnivals (Slovanska pustovanja) – Forum slovanskih kultur, Ljubljana.

Odprijetje razstav; 25. 9.

- *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož*
- *Nesnovna kulturna dediščina Slovenije skozi fotografijo*

Dokumentiranje in predstavljanje nesnovne kulturne dediščine s filmom. Mednarodna konferenca; 26. 9.

- *Barbara Urbanija*, Slovenska nacionalna komisija za UNESCO: Pozdravni nagovor
- *Nadja Valentinčič Furlan*, SEM: Uvod
- *Beate Engelbrecht* Max-Planck-Institute, Göttingen, Nemčija: Dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine s filmom: Vprašanja zaščite, ohranjanja in varovanja
- *Shina Erlewein*, Brandenburg University of Technology Cottbus, Nemčija: Predvajati nesnovno: Avdio-vizualna reprezentacija in sodelovanje skupnosti
- *Mirela Hrovatin*, Ministarstvo kulture, Hrvaška: Ustvarjanje edinstvene pripovedi: Ozadje izdelave kratkih filmov o elementih hrvaške NKD, vpisanih na Unescove seznane
- *Tamara Nikolić Đerić*, Etnografski muzej Istre, Pazin, Hrvaška: Vizualizacija nesnovne kulture: K novim “trgom” za vizualne antropologe
- *Janos Tari*, Faculty of Humanities – Institute of Social and Communication Science, Budimpešta, Madžarska: Cvetovi Kalocsa: Kulturni prostor in oblika kulturnega izražanja
- *Juraj Hamar*, Slovak State Traditional Dance Company, Bratislava – Rusovce, Slovaška: Problem prezentacije in reprezentacije elementov nesnovne kulturne dediščine v videofilmih
- *Miha Peče*, Inštitut za slovensko narodopisje, SAZU: Nesnovna kulturna dediščina na filmu: Preseganje promocijskih in izobraževalnih žanrov
- *Nadja Valentinčič Furlan*, SEM: Strategija avdiovizualnega dokumentiranja nesnovne kulturne dediščine za slovenski Register žive kulturne dediščine

Gluhi v Ljubljani nekoč in danes, konferenca

Društvo Učiteljev gluhih, SEM in ESS projekt *Dostopnost*

- *Slavko Pavlič*: Gluhi nekoč in danes v Ljubljani
- *Petra Rezar, Peter Potočnik Höngisman, Bojan Mord*, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana: Skozi čas od Gluhonemnice do Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana, film
- *Ljubica Podboršek*: Prvi tolmači v Ljubljani

- *Marko Stabej*, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani: Jezikovna politika
- *p. Bogdan Knavs*: Duhovniki, začetniki pouka za gluhe
- *Katarina Nahtigal, Gašper Rems*, SEM in MNZS: Življenje gluhih v Ljubljani na fotografijah
- *Alenka Žagar*, Mestna občina Ljubljana: Dostopna Ljubljana
- *Tanja Giuliatti Davinić*, Srednja zdravstvena šola Ljubljana: Tolmačenje v zdravstvenih ustanovah v Ljubljani
- *Marjetka Kulovec*, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani: SIGNOR Đ Korpus slovenskega znakovnega jezika in pilotna slovnica
- *Andrej Lukšič*, FDV, Univerza v Ljubljani: Razmišljanja o potrebnosti tovrstnih srečanj
- *Arunas Bražinski*, Univerza Kaunas, Litva: Drugi pogledi
- *Živa Ribičič*, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana: Otroški znaki
- *Petra Rezar, Matjaž Debevc, Simon Hauptman*, Društvo učiteljev gluhih Slovenije: Gluhofon
- *Matjaž Debevc, Simon Hauptman*, FERL, Univerza v Mariboru: Videokonferenca za gluhe – novosti
- *Ines Kožuh*, FERL, Univerza v Mariboru: Spletna socialna omrežja in identiteta gluhih
- *Bojan Mord*, TV Tipk d.o.o.: TV TIPK
- *Nikolaj Vogel*: Kako vidim Ljubljano
- *Petra Rezar, Peter Potočnik Höngisman, Bojan Mord, Laura Mihelič*: Razmišljanja o prihodnosti, film

Festivali

Dnevi etnografskega filma

10.–14. 3.

(*Glej Film*)

17. pripovedovalski festival Pravlјice danes 2014

16.–23. 3.

Filmi

Projekcija filma **The making of Mahatma**, ob Dnevih Indije v Sloveniji in razstavi *Mahatma Gandhi: življenje v fotografijah*, SEM v sodelovanju z Veleposlaništvom Indije v Ljubljani; 30. 1.

Dnevi etnografskega filma (DEF); 10.–14. 3.

Odprtje DEF 2014

- *Halla Mia Olafsdottir*: Knjige z remulado
- *Rossella Schillaci*: Meja

Redni program

- *Sonja Blagojević*: Kosma
- *Cornelia Strasser*: Glasbena sporočila
- *Ilan Yagoda*: Soseska
- *Miha Vipotnik*: Čas alikvotnih delcev
- *Tomer Heymann*: Kraljica nima krone
- *Tamar Tal*: Življenje v fotografijah
- *Tommi Mendel*: Skupne poti

Afrika:

- *Peter Biella*: Predsednik in levi
- *Willem Timmers and Ilja Kok*: Kadriranje drugega
- *Noémie De Pas, Tit Brecelj*: Vednost je luč
- *Unai Aranzadi*: Jambo Amani?
- *Martin Gruber*: Naši misijonarji
- *Dario Ranocchiari*: Na poti
- *Miha Poredoš*: Naj živi brezplačno izobraževanje!
- *Alicia Harrison*: V taksiju
- *Daniel Huhn*: Nogomet od spodaj

Medkulturni odnosi:

- *Ashok Thapa*: Korejske sanje
- *Frode Storaas, Elizabeta Koneska*: Dekleta in druge stvari
- *Adam Isenberg*: Življenje brez besed
- *Stefano Martone, Mario Martone*: Kot kresnice

Portreti, življenjske zgodbe:

- *Amaya Sumpsi*: O, moj ribič, stari moj!
- *Victor Asliuk*: Leseni ljudje
- *Isri Halpern*: Drog, plesalka, film
- *Assunta Nugnes, Francesco Costabile*: Carrera
- *Davor Borić*: Macko

Kulturna dediščina:

- *Matjaž Mrak*: Z nitjo povezane
- *Naško Križnar*: Izdelovanje “šintelnov”
- *Nadja Valentinčič Furlan, Andrej Dular*: Marija išče prenočišče
- *Naško Križnar*: Postavljanje plota
- *Luis Román*: Alianait. Umetnost Arktike
- *Aleš Šega, Sebastjan Weber*: Meščan današnjega časa?
- *Edwin Trommelen, Paul Enkelaar*: Glasovi iz tundre. Zadnji Jukagiri
- *Davor Borić*: Komiški kvarantore

292

Študentski filmi:

- *Manca Filak, Žiga Gorišek*: Kapitan in njegov Petek
- *Inês Mestre*: Luiz Da Rocha
- *Monika Petkeviciute*: Svet brez mož
- *Noam Osband*: Okraj Searcy
- *Noam Osband*: Naprej
- *Kristina Živković, Ilija Janković, Marko Nikolić*: Betonski panji
- *Katharina Frucht*: Pogovori o kavi
- *Sophie Wagner*: Na skupnih tleh
- *Anca Paunescu*: Grič
- *Ralph Veraartž*: Čas košnje
- *Orsolya Veraart*: Človek narave in jaz

Posebni program – Etnološki večer

Inštitut za slovensko kulturo iz Čedadada: Pisma iz Benečije

Projekcija filma *Kopija* je enaka originalu; 8. 4.

(premiera avtorskega filma *Harisa Tahirovića* ob odprtju razstave *Kopija je enaka originalu*)

Projekcija indijskega celovečernega filma *Ghare Baire* (Dom in svet); 9. 5.

(ob obletnici rojstva *Rabindranatha Tagoreja*; SEM v sodelovanju z *Veleposlaništvom Indije* v Ljubljani)

Projekcija filma *Vedost je luč*; 15. 5.

(projekcija in pogovor z avtorjema *Noémie De Pas* in *Titom Brecljem*)

Projekcija dokumentarnega filma *The Silent Balkans* (Tihi Balkan); 21. 6.

(ob razstavi *Zgodba o Balkanu*)

Projekcije filma *Naomi Kawase: Misterij ženska*; 18. 10., 15. 11., 20. 12.
(projekcije in pogovori z *Martino Štirn Fukohara*)

Glasba

- Koledniki na Vratih, glasbeno vodstvo po razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*. Božične, novoletne in trikraljevske kolednice so izvajali: *Petra Gorenc, Urška Kastelic, Anja Koren* in *Andrej Tomazin*; 5. 1.
- Vstop v slovensko plesno hišo, predstavitev slovenskih plesov in glasbe. KED Folk Slovenija, Oddelek za muzikologijo FF, ICTM v sodelovanju s SEM; 16. 1. in 19. 3.
- *Olaf Ladousse* in eksperimentalni bend LCDD (*Los Caballos De Düsseldorf*). Glasba in performans na elektroniko iz zavrženih igrač, ob odprtju razstave *Pozor, delo!*; 6. 2.
- Prostosti – brstenje, praznovanje enakonočja s petjem in plesom, v organizaciji *Articulacion Artistica International*; 21. 3.
- Jurij trka na duri, glasbeno vodstvo po razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*. Sodelovali so: *Petra Gorenc, Anja Koren* in *Andrej Tomazin*; 22., 23. in 24. 4.
- Romska glasba in ples na prireditvi *Kamenci z okusom*, Društvo Kamenci; 8. 5.
- Prehodi v šrilanški ljudski glasbi. Glasbeni nastop *K. D. Lasanthi Manaranjanie* z gosti na razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*; 18. 5.

293

Glasbeni nastop *K. D. Lasanthi Manaranjanie* z gosti ob Mednarodnem muzejskem dnevu
(Foto: Tjaša Zidarič)

- Mi smo nocoj malo spale, glasbeno vodstvo po razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*. Kresne pesmi so izvajali: Špela Bezjak, Nastja Dejak, Petra Gorenc, Urška Kastelic, Anja Koren, Sara Turk in Andrej Tomazin; 8. 6. in 21. 6.
- *Issiaka Sanou* z gosti na afriških bobnih, glasbeni nastop ob odprtju razstave *Magija amuletov*; 18. 6.
- Praznovanje kresa: performans z glasbo, plesom, pripovedništvom, v organizaciji *Articulacion Artistica International*; 20. 6.
- Živa glasba: *Fake Orchestra*; 21. 6.
- Objem. Glasba in performans instrumentalne glasbene zasedbe *Najoua (Samo Kuin in Ana Kravanja)* ob odprtju osebne razstave *Martine Štirn*; 2. 10.
- Pesmi o trti, vinu in napitnice, glasbeno vodstvo po razstavi *Vrata. Prostorski in simbolni prehodi življenja*. Pevke: Špela Bezjak, Sara Turk, Petra Gorenc, Urška Kastelic, Nesa Vrečer; 11., 13. in 16. 11.
- Mi novo leto pojemo, s kolednicami po Sloveniji. Koncert skupine pevk ljudskih pesmi *Cintare*; 7. 12.
- Koledniško glasbeno doživetje s pevkami SEM ob prazničnem poklonu obiskovalcem; 7. 12.

Posebni dogodki in prireditve SEM

Kamenci z okusom ... Spodbujanje ustvarjalnosti romskih žensk – kot dialoškega polja za vzpostavljanje medkulturnega dialoga in postopne socio-ekonomske emancipacije romskih žensk, Misija*, Društvo za trajnostni razvoj Pomurja, Romano pejtaušago, Romsko društvo Kamenci v sodelovanju s SEM; 8. 5.

- Podelitev donatorskih listin donatorjem in podpornikom SEM v obdobju 2013–2014; 18. 5.
- 2. prijateljski turnir v športni igri pandolo; 23. 8.
- *Okusite Slovenijo ...* Idrijski žlikrof se predstavi; kulinarični dogodek in delavnica; 23. 8.

Predstavitve knjig

- Predstavitev knjižne bere SEM v 2013, ob Svetovnem dnevu knjige; 23. 4.;
- *mag. Ralf Čepлак Mencin*, urednik: Znanstvena periodična publikacija *Etnolog* 23/2013;
- *dr. Nena Židov*, urednica: Zbornik povzetkov Praznovanja med tradicijo in sodobnostjo: znanstveni posvet ob 90-letnici SEM;
- *dr. Janja Žagar*, urednica: Vodnik po stalni razstavi *Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta*;

- *mag. Andrej Dular*, soavtor: Razstavní katalog *Od domačega praga do Jeruzalema: fotografski zapisi Petra Nagliča (1883–1959)*;
- *Barbara Sosič*, urednica: Bruno Volpi Lisjak, *Ribiški Muzej tržaškega primorja: O zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva*;
- *doc. dr. Mihael Kline*, urednik: Priročnik *Marketing muzejev: Teorija in praksa v slovenskih muzejih*;
- ob knjižni beri SEM: knjižna donacija Veleposlaništva Indije v Sloveniji SEM-u

Predstavitev knjižne bere SEM v 2013 (Foto: Miha Špiček)

- Predstavitev publikacij ob Dnevih nesnovne kulturne dediščine v SEM; 25. 9.
- *dr. Nena Židov*: *Promocija nesnovne kulturne dediščine ob 10. obletnici Unescove Konvencije*
- *dr. Lidiya Nikočević*: *Zvončari*
- *Tina Huremovič*: *Slavic Carnivals*
- *Borut Korun*: *Odisej sem, Itaka dom je moj sončni*; predstavitev knjige; 30. 1.
- *dr. K. D. Lasanthi Manaranjanie*: *Glasba in obredi zdravljenja na Šrilanki*; predstavitev knjige; 20. 2.
- Noč knjige na muzejski ploščadi: stojnica SEM z muzejskimi publikacijami; 30. 4.

- *Iztok Ilich: Varuhi izročila*; predstavitev knjige; 1. 10.

Projekti

Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam (ESS)

Slovenski etnografski muzej je nosilec projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, ki je financiran s sredstvi Evropskega socialnega sklada in Ministrstva za kulturo RS. Na projektu je bilo za obdobje od 2013 do 2015 zaposlenih 10 predstavnikov iz ranljivih skupin, ki se usposablajo za muzejsko delo v Slovenskem etnografskem muzeju, Narodnem muzeju Slovenije, Prirodoslovnem muzeju Slovenije, Muzeju novejšje zgodovine Slovenije, Slovenskem gledališkem muzeju, Tehniškem muzeju Slovenije in Narodni galeriji.

296

Dogodki v okviru projekta

- predstavitev projekta v okviru Slovenskega kulturnega praznika; 8. 2.
- Fizična dostopnost stavbe Slovenskega etnografskega muzeja, v sodelovanju s projektom *Razširimo obzorja kulturnega* in pod mentorstvom sodelavk Urbanističnega inštituta Republike Slovenije; 6. 3.
- V družbi s kustosom: *Dostopen muzej – enakopravni obiskovalci*, predstavitev projekta v Narodnem muzeju Slovenije; 20. 3.
- predstavitev projekta na Kulturnem bazarju v Cankarjevem domu; 26. 3.
- predstavitev projekta na Muezoforumu; 7. 4.
- *Dodaj dotik na svoja vrata*; aktivnosti v romskem naselju Smrekec 1 in Smrekec 2 v Grosupljem; 11. 4.
- *Skrivnostni pogled skozi ključavnico ... Kaj vidiš?*, aktivnosti v romskem naselju Smrekec 1 in Smrekec 2 v Grosupljem; 15. 4.
- *Možnosti zaposlovanja v okviru evropskih projektov*, predstavitev projekta v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije; 16. 4.
- *Vrata mojega doma*, aktivnosti v romskem naselju Smrekec 1 in Smrekec 2 v Grosupljem; 23. 4.
- *dr. Bojana Rogelj Škafar, mag. Katja Sudec in Tomaž Wraber*: predstavitev projekta v pogovorni oddaji Arsov forum; 23. 4.
- predstavitev projekta v okviru Tedna Evrope; 5.–9. 5.
- *Dotik mojih vrat*, delavnica (spremljevalni pedagoški program za romske otroke; SEM, Grosuplje – romsko naselje Smrekec 1 in Smrekec 2); 7. 5.
- predstavitev projekta in izvedba predavanja na temo “*Kulturna dediščina kot priložnost za mlade*”; 8. 5.
- kiparska delavnica z *Lučko Koščak* v okviru programa *Dotik mojih vrat* v Mestni knjižnici Grosuplje; 12. 5.

- delavnica s krajinskim arhitektom *Mitjo Škrjancem* v okviru programa *Dotik mojih vrat* v Mestni knjižnici Grosuplje; 19. 5.
- *Tina Palaić* in *dr. Urša Valič*: predstavitev projekta v pogovorni oddaji na RTV Slo: *Dobra ura z Milico*; 22. 5.
- veččutno vodstvo po razstavi za predstavnike Mestnega društva gluhih Ljubljana; 28. 5.
- veččutno vodstvo po razstavi za predstavnike društva gluhoslepih Slovenije DLAN; 29. 5., 15. 7.

Društvo Dlan, vodstvo po razstavi *Med naravo in kulturo* (Foto: Dokumentacija SEM)

- *Igraj se z mano*, predstavitev projekta in izvedba delavnic na Kongresnem trgu v Ljubljani; 30. 5.
- izobraževanje na temo *“Fizična in komunikacijska dostopnost za ranljive skupine v objektih kulturne dediščine”*, postavitve tipnih kart za lažjo orientacijo v prostoru, namenjenih slepim in slabovidnim obiskovalcem muzeja v Slovenskem etnografskem muzeju; 9. 6.
- izobraževanje na temo *“Inkluziven muzej in priprava programov”*; 16. 6.
- Poletna muzejska noč 2014, predstavitev evropskega projekta *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*, promocija zgbanke *“Zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam”* ter učni kotiček *Kako brati Braillovo pisavo*; 21. 6.
- izobraževanje v okviru projekta *Dostopnost* na temo *“Priprava in vodenje evropskih projektov s področja kulture in kulturne dediščine, menedžment kulturnih vsebin”*; 23.–24. 9.

- *Na pot po muzejih s kamnom dostopnosti*, delavnica na bolnišničnem oddelku Vrta Vodmat na Očesni kliniki v Ljubljani; 1. 10.
- konferenca Gluhi v Ljubljani nekoč in danes in odprtje fotografske razstave *Gluhi v Ljubljani nekoč in danes* (Društvo učiteljev nekoč in danes); 16. 10.
- projekt sodelovanja z romskimi ženskami, vodstvo in pogovor na razstavi *Jaz, mi in drugi*, Špela Regulj; 8. 11.
- izobraževanje v okviru projekta *Dostopnost* na temo “Priprava in vodenje evropskih projektov s področja kulture in kulturne dediščine, menedžment kulturnih vsebin”; 24. in 26. 11.
- izobraževanje v okviru projekta *Dostopnost* na temo “Integracija ranljivih družbenih skupin in možnost pridobivanja kompetenc”; 2. 12.

298

Ostali dogodki in prireditve v SEM

- drugi prijateljski turnir v tradicionalni istrski športni igri pandolo; v sklopu prireditev Dnevo nesovne kulturne dediščine Slovenije; 23. 8.
- 14. strokovno srečanje konservatorjev-restavratorjev; 6. 5.
- *Kamenci z okusom ...* Spodbujanje ustvarjalnosti romskih žensk – kot dialoškega polja za vzpostavljanje medkulturnega dialoga in postopne socio-ekonomske emancipacije romskih žensk Misija *s Društvo za trajnostni razvoj Pomurja, Romano pejtaušago, Romsko društvo Kamenci v sodelovanju s SEM; 8. 5.

Modna revija in glasbeni nastop na dogodku *Kamenci z okusom* (Foto: Marko Habič)

- podelitev donatorskih listin SEM vsem donatorjem in podpornikom za pretekli dve leti; 18. 5.

Posebni in protokolarni obiski 2014

- delegacija Veleposlaništva Indije; 10. 1. in 20. 1.
- veleposlanik Indije *g. Sarvajit Chakravarti* in predsednik DZ Slovenije *g. Janko Veber*; 23. 1.
- veleposlanik Indije *g. Sarvajit Chakravarti*, projekcija filma o Gandhiju; 30. 1.
- obisk soproge generalnega direktorja ZN Organizacije za industrijski razvoj (UNIDA) v Slovenskem etnografskem muzeju; 8. 4.

SEM si je ogledala soproga generalnega direktorja UNIDA. (Foto: Dokumentacija SEM)

- delegacija Veleposlaništva Indije; 14. 4. in 23. 4.
- delegacija Venezuelske ambasade; 23. 5.
- kolektiv Etnografskega muzeja Pazin, vodstvo po razstavi *Vrata s kustodinjo mag. Polono Sketelj*; 28. 5.
- srečanje žirije za nagrado Živa za najboljši slovanski muzej; 1. 9.
- Društvo Romski informacijski in znanstveno-raziskovalni center Slovenije Anglunipe; 5. 11.

Prireditve, srečanja zunanjih organizatorjev v SEM

- Slovensko etnološko društvo: seje: 4. 2., 13. 2., 1. 4., 21. 5., 11. 6., 2. 9., 7. 10., 14. 10., 4. 11.; okrogla miza: *Etnologija in digitalna humanistika*; 24.

4.; predstavitev publicistične dejavnosti Slovenskega etnološkega društva v letu 2014; 9. 12.

- KULA; Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete: sestanki: 9. 1., 19. 1., 6. 3., 5. 6., 18. 9., 11. 12.; okrogla miza: *Antropologija in antropologinje v zdravstvu*; 3. 4.; pogovor z urednicami in uredniki etnoloških in antropoloških revij; 8. 5.
- ICOM: sestanek; 28. 1., 18. 3., v sodelovanju s SMS: Tiskovna konferenca Mednarodni muzejski dan 2014; 15. 5.
- Zavod Voluntariat: *Mednarodno prostovoljstvo – odkrij svet, odkrij sebe*; predstavitev programov; 7. 1.; zaključni dogodek projekta *NVO inkubator*; 1. 12.
- uredniški odbor Etnologa; 12. 2.
- srečanje koordinatorjev žive kulturne dediščine; 12. 2.
- Ministrstvo za kulturo: sestanek delovne skupine; 5. 3., 19. 3.
- Delavnica slovenskih ljudskih plesov: Vstop v slovensko plesno hišo; 19. 3.
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS): sestanek za regionalni DEKD (Dnevi evropske kulturne dediščine) 2014; 27. 3; zaključno srečanje sodelujočih pri DEKD 2014; 9. 12.
- Matafir, društvo za medkulturne povezave in Mirovni inštitut: okrogla miza; 15. 4.
- Društvo Focus, delovno srečanje na temo ekologije; 24. 4.
- okrogla miza društva Evropska Slovenija; 25. 4
- snemanje RTV SLO prispevka za Eurosong; 5. 5.
- Mirovni inštitut: sestanek; 27. 5., 2. 6.
- Venezuelska ambasada: konferenca; 29. 5.
- Društvo Asociacija: mednarodna konferenca, tema: *Kulturne politike v bivših državah Jugoslavije*; 4. 6.
- taborniško srečanje; 5. 6.
- Muzejska ploščad: Festival migrantskega filma; 13. 6. in Festival Stiropor (Bunker in Bi Ko Fe); 24. 6.
- odprtje Vseslovenskega tedna ljubiteljske kulture 2014, na ploščadi SEM; 15. 6.
- Nirvana: Izobraževalni seminarji za zdrav vid z *Leom Angartom*; 19. 6., 9.–10. 12.
- zaključni dogodek projekta AKTIV; 28. 8.
- srečanje komisije Živa Award; 1. 9.
- Društvo Integriteta; 3. in 4. 9.

- KORAI – analiza projekta/ rezultati ankete Komercialna razstava; 9. 9.
- MOTOVILA: sestanek; 10. 9.
- predstavitev projekta *Deklice v navzkrižju z zakonom* (Afganistan); 30. 9.
- *Literarni večer. V sožitju*, Društvo Romske informacijske in znanstveno-raziskovalni center Slovenije Anglunipe; 5. 11.
- Slovensko muzejsko društvo: Regijsko izobraževanje; 8. 12.
- Zavod Bunker – Delavnica in predavanje *Giovannija Fusettija*, 12. 12.
- Javna agencija za knjigo R Slovenije – sestanek; 17. 12.

**BIBLIOGRAFIJA SODELAVK IN SODELAVCEV
SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA
ZA LETO 2014**

Mojca Račič

303

Ralf Čeplak Mencin

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Predgovor, spremna beseda

ČEPLAK MENCIN, Ralf, DULAR, Andrej. Uvodna beseda = Preface. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 13-16; 17-20. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_cepplak_dular_uvodna_1.pdf. [COBISS.SI-ID 1735558]

Intervju

ČEPLAK MENCIN, Ralf (intervjuvanec). Pet predmetov Ralfa Čeplaka Mencina. *Delo*, ISSN 0350-7521, 14. nov. 2014, leto 57, str. 16, portret. <http://www.delo.si/arhiv/5-predmetov-ralfa-cepplaka-mencina.html>. [COBISS.SI-ID 1810310]

Drugi sestavni deli

ČEPLAK MENCIN, Ralf. Jani Cvetko, roj. Tomažič (1965-2013). *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 363-366. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_cepplak_v_spomin.pdf. [COBISS.SI-ID 1741190]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

ČEPLAK MENCIN, Ralf (intervjuvanec). *O Regionalni radionici preventivne konzervacije - zaštite kulturnog naslijeđa u vanrednim situacijama : BH Radio 1 Bosne i Hercegovine, oddaja Danas, Sarajevo, 17. nov. 2014.* [COBISS.SI-ID 1815686]

ČEPLAK MENCIN, Ralf (intervjuvanec). *O Regionalnoj radionici preventivne konzervacije - zaštite kulturnog naslijeđa u vanrednim situacijama : Radio Televizija Republike Srpske, oddaja Art mašina, Banja Luka, 17. nov. 2014.* [COBISS.SI-ID 1815942]

ČEPLAK MENCIN, Ralf (intervjuvanec). *O Regionalnoj radionici preventivne konzervacije - zaštite kulturnog naslijeđa u vanrednim situacijama : Radio Televizija Republike Srpske, oddaje Art mašina, Jutranji program, Dnevnik, Banja Luka, 17. nov. 2014.* [COBISS.SI-ID 1816198]

Prispevek na konferenci brez natisa

304

ČEPLAK MENCIN, Ralf. *Romska kultura kot vir navdiha in ponosa : prispevek na posvetovanju Eko-Etno romska iniciativa, Razvojno izobraževalni center, Novo Mesto, 29. maj 2014.* Novo mesto, 2014. [COBISS.SI-ID 1809798]

ČEPLAK MENCIN, Ralf. *Tihotapljenje opija iz Afganistana : prispevek na mednarodnem simpoziju Smuggling anthologies, Idrija, Mestni muzej, 12. okt. 2014.* Idrija, 2014. [COBISS.SI-ID 1809542]

Druga izvedena dela

ČEPLAK MENCIN, Ralf. *V deželi nebesnega zmaja - 350 let stikov Slovencev s Kitajsko : predavanje za slušatelje Univerze za tretje življenjsko obdobje, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 21. nov. 2014.* [COBISS.SI-ID 1810054]

ČEPLAK MENCIN, Ralf (intervjuvanec). *Views from participants at the 6th ASEMUS General Conference, Vienna, Austria, 24-27 September 2014.* <http://asemus.museum/news/video-participants-asemus-general-conference/>. [COBISS.SI-ID 1815430]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

National geographic junior. Čeplak Mencin, Ralf (član uredniškega odbora 2003-). [Slovenska izd.]. Ljubljana: Rokus, 2003-. ISSN 1581-6869. [COBISS.SI-ID 124339712]

Etnolog. Nova vrsta. Židov, Nena (član uredniškega odbora 2012-), Čeplak Mencin, Ralf (urednik 2012-2014), Dular, Andrej (urednik 2014-). [Tiskana izd.]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991-. ISSN 0354-0316. [COBISS.SI-ID 30616065]

Andrej Dular

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Objavljeni povzetek strokovnega prispevka na konferenci

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja, DULAR, Andrej. Mary looking for shelter : Globasnica/Globasnitz, Podjuna/Jauntal, Austria = (Marija išče prenočišče). V: PEČE, Miha (ur.). *Dnevi etnografskega filma, 10.-14. marec 2014 = Days of Ethnographic Film, March 10-14, 2014*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo = Slovene Ethnological Society, 2014, str. 52. [COBISS.SI-ID 1682310]

Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

305

DULAR, Andrej. Tradicionalno lončarstvo : opis enote žive kulturne dediščine. *Koordinator varstva žive kulturne dediščine*, ISSN 2350-6407, 22. 1. 2014, 1 PDF datoteka (3 str.), ilustr. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00032.pdf. [COBISS.SI-ID 1782662]

Recenzija, prikaz knjige, kritika

DULAR, Andrej. Od domačega praga do Jeruzalema: fotografski zapisi Petra Nagliča 1883-1959: razstavniki katalog (ur. Miha Špiček in Domen Uršič). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013, 72 str., ilustr. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24 = 75, str. 358-359. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_dular_od_domacega_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1740166]

DULAR, Andrej. Rant, Helena, Bajželj, Anton: Sitarški priročnik (elektronski vir) : navodila za izdelavo žimnatega sita. Kranj: Gorenjski muzej, 2014, 62 str. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 388-391. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_dular_rant.pdf. [COBISS.SI-ID 1743750]

Predgovor, spremna beseda

ČEPLAK MENCIN, Ralf, DULAR, Andrej. Uvodna beseda = Preface. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 13-16; 17-20. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_ceplak_dular_uvodna_1.pdf. [COBISS.SI-ID 1735558]

Drugi sestavni deli

DULAR, Andrej. Donacija izdelkov lončarskega mojstra Franca Kremžarja iz Gmajnice pri Komendi Slovenskemu etnografskemu muzeju. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 263-266. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_dular_donacija_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1737606]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Druge monografije in druga zaključena dela

DULAR, Andrej. *Modeli za slaščičarstvo*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014.

<http://www.etno-muzej.si/sl/spletne-zbirke/album/modeli-za-slascicarstvo>. [COBISS.SI-ID 1678214]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Razstava

306

DULAR, Andrej (avtor razstave), FRELIH, Marko (avtor razstave), ŠPIČEK, Miha (avtor razstave). *From home to Jerusalem : photographic records of Peter Naglič (1883-1959) : gostovanje občasne razstave SEM, Galerija Batana, Rovinj, 24. april - 3. maj 2014*. [COBISS.SI-ID 1825158]

DULAR, Andrej (avtor razstave), FRELIH, Marko (avtor razstave), ŠPIČEK, Miha (avtor razstave). *Od domačega praga do Jeruzalema : fotografski zapisi Petra Nagliča (1883-1959) : gostovanje občasne razstave SEM, Knjižnica Jožeta Udoviča Cerknica, 26. februar - 26. marec 2014*. [COBISS.SI-ID 1824902]

Druga izvedena dela

DULAR, Andrej. *Ščetkarska obrt družine Naglič v Šmarci pri Kamniku : predavanje v okviru večera "Peter Naglič (1883-1959) - Kronist svojega časa" v organizaciji društva sv. Jakoba, Franciškanski samostan, Kamnik, 21. nov. 2014*. [COBISS.SI-ID 1784454]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja. Dular, Andrej (glavni urednik 1989-1997, urednik 2004, član uredniškega odbora 2005-), Sketelj, Polona (urednik 1999, 2004, glavni urednik 2005-), Žagar, Janja (član uredniškega odbora 1993-), Židov, Nena (urednik 1999, glavni urednik 2000, član uredniškega odbora 2005-). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1989-. ISSN 1408-290X. [COBISS.SI-ID 16095744]

Etnolog. Nova vrsta. Židov, Nena (član uredniškega odbora 2012-), Čeplak Mencin, Ralf (urednik 2012-2014), Dular, Andrej (urednik 2014-). [Tiskana izd.]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991-. ISSN 0354-0316. [COBISS.SI-ID 30616065]

Marko Frelih

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Poljudni članek

FRELIH, Marko. Magija amuletov = The magic of amulets. *Adria*, ISSN 1318-0789, december, januar 2014/2015, str. 88-93, ilustr. [COBISS.SI-ID 1749126]

FRELIH, Marko, POLAJNAR, Anja. Forgotten heritage : the largest Roman monument in Slovenia. *Sinfo*, ISSN 1854-0805. [Tiskana izd.], april 2014, št. 4, str. 40-42, ilustr. [COBISS.SI-ID 1704070]

307

Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

FRELIH, Marko. Magija amuletov = The magic of amulets. V: ZDRAVIČ POLIČ, Nina (ur.), et al. *Magija amuletov = The magic of amulets*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014, str. 11-127, ilustr. [COBISS.SI-ID 1817990]

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

FRELIH, Marko. Ozirisova dediščina = Osiris' legacy. V: FRELIH, Marko, et al. *Egipčanski predmeti iz Sokličeve zbirke = Egyptian objects from the Soklič collection*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej: Carinthian Regional Museum, 2014, str. 4-17, ilustr. [COBISS.SI-ID 1710982]

Intervju

FRELIH, Marko (intervjuvanec). Amuleti - odgovor na prvinski strah. *Jana*, ISSN 0350-9125, 15. jul. 2014, letn. 42, št. 28, str. 30-31, ilustr. [COBISS.SI-ID 1818246]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Katalog razstave

FRELIH, Marko (avtor, fotograf), HASLAUER, Elfriede, DOLAR, Inja, GRABNER, Valerija, JAVORNIK RISTIČ, Simona, RAJŠTER, Brigita. *Egipčanski predmeti iz Sokličeve zbirke = Egyptian objects from the Soklič collection*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej: Carinthian Regional Museum, 2014. 40 str., ilustr. [COBISS.SI-ID 77620737]

FRELIH, Marko (urednik, avtor), HASLAUER, Elfriede, KRAMAR, Sabina, RINDI, Carlo, HÖLBL, Günther, HAMES, Constant, MEHREZ, Shahira, ZDRAVIČ POLIČ, Nina (urednik). *Magija amuletov = The magic of amulets*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014. 248 str., ilustr. ISBN 978-961-6388-41-2. [COBISS.SI-ID 276812544]

KAJFEŽ, Tomislav, BRAS KERNEL, Helena, PFLAUM, Miran, FRELIH, Marko, KAJFEŽ, Tomislav (urednik, fotograf), PFLAUM, Miran (urednik, fotograf), PFLAUM, Veronika (urednik, prevajalec). *Mumija in krokodil : Slovenci odkrivamo dežele ob Nilu : katalog razstave*. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2014. 204 str., ilustr. ISBN 978-961-6169-86-8. [COBISS.SI-ID 272200704]

SALVIA, Fulvio de, FRELIH, Marko, HÖLBL, Günther. *Magia d'Egitto : nelle collezioni di Lubiana e Siracusa : Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, Siracusa, 10 ottobre-10 novembre 2014*. Siracusa: Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, 2014. 19 str., ilustr. [COBISS.SI-ID 1711238]

308 Druge monografije in druga zaključena dela

KAJFEŽ, Tomislav, PFLAUM, Miran, FRELIH, Marko, BRAS KERNEL, Helena. *Mumija in krokodil : Slovenci odkrivamo dežele ob Nilu = The mummy and the crocodile : Slovenes discovering the lands along the Nile*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2014. [14] str., ilustr. ISBN 978-961-6169-87-5. [COBISS.SI-ID 273235968]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

FRELIH, Marko (intervjuvanec). *Magija amuletov : oddaja Kulturomat, Prvi program, Radio Slovenija, 13 sept. 2014*. [COBISS.SI-ID 1818502]

FRELIH, Marko (intervjuvanec). *Pogovor o razstavi Magija amuletov : oddaja Obzorja duha, Prvi program, Televizija Slovenija, Ljubljana, 17. avg. 2014*. [COBISS.SI-ID 1704582]

FRELIH, Marko (intervjuvanec). *Pogovor o razstavi Magija amuletov : oddaja Od slike do besede, Radio Ognjišče, Ljubljana, 21. avg. 2014*. [COBISS.SI-ID 1704326]

FRELIH, Marko (intervjuvanec), LAZAR, Tomaž (intervjuvanec). *Pogovor o amuletih : oddaja Sledi življenja, Prvi program, Radio Slovenija, Ljubljana, 13. jun. 2014*. [COBISS.SI-ID 1704838]

Razstava

DULAR, Andrej (avtor razstave), FRELIH, Marko (avtor razstave), ŠPIČEK, Miha (avtor razstave). *From home to Jerusalem : photographic records of Peter Naglič (1883-1959) : gostovanje občasne razstave SEM, Galerija Batana, Rovinj, 24. april - 3. maj 2014*. [COBISS.SI-ID 1825158]

DULAR, Andrej (avtor razstave), FRELIH, Marko (avtor razstave), ŠPIČEK, Miha (avtor razstave). *Od domačega praga do Jeruzalema : fotografski zapisi Petra Nagliča (1883-1959) : gostovanje občasne razstave SEM, Knjižnica Jožeta Udoviča Cerknica, 26. februar - 26. marec 2014*. [COBISS.SI-ID 1824902]

FRELIH, Marko (avtor razstave). *Magija amuletov : občasna razstava, Slovenski etnografski muzej, 18. junij 2014 - 18. januar 2015 = The magic of amulets : temporary exhibition, Slovene ethnographic museum, June 18, 2014 - January 18, 2015*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014. [COBISS.SI-ID 1705094]

FRELIH, Marko (avtor razstave), KAJFEŽ, Tomislav (avtor razstave), PFLAUM, Miran (avtor razstave). *Mumija in krokodil : Slovenci odkrivamo dežele ob Nilu : razstava v Narodnem muzeju Slovenije, na ogled od 21. mar. 2014 do 9. febr. 2015 = The mummy and the crocodile : the Slovenians exploring the lands along the Nile : exhibition, National museum of Slovenia, 21 March 2014 - 9 February 2015*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2014. [COBISS.SI-ID 1705350]

FRELIH, Marko (avtor razstave), MILITELLO, Pietro (avtor razstave), LAMAGNA, Gioconda (avtor razstave). *Magia d'Egitto : nelle collezioni di Lubiana e Siracusa : mostra, Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, Siracusa, 10 ottobre - 10 novembre 2014*. Siracusa: Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, 2014. [COBISS.SI-ID 1821830]

FRELIH, Marko (avtor razstave), SALVIA, Fulvio de (avtor razstave), INFERRERA, Ivana (avtor razstave), NOVARA, Lina (avtor razstave), POMA, Luana (avtor razstave). *Magia d'Egitto : preziose collezioni dalla Sicilia occidentale e dalla Slovenia : mostra, Museo Regionale Agostino Pepoli, Trapani, 22 novembre 2014 - 18 gennaio 2015*. Trapani: Museo Regionale Agostino Pepoli, 2014-2015. [COBISS.SI-ID 1822086]

Prispevek na konferenci brez natisa

FRELIH, Marko. *Above the cataracts : Slovenian perspective of ancient Nubia between 19th and 20th Century : prispevek na mednarodni konferenci Egypt and Austria X, Prague, 1st - 3rd October 2014*. [COBISS.SI-ID 1822342]

Druga izvedena dela

FRELIH, Marko. *Dr. Ignacij Knoblehar - raziskovalec Belega Nila : predavanje za Društvo univerzitetnih predavateljev, Ljubljana, 8. maj 2014*. [COBISS.SI-ID 1818758]

FRELIH, Marko. *Egypt in Slovenia : predavanje ob razstavi Magia d'Egitto : nelle collezioni di Lubiana e Siracusa, Museo Archeologico Regionale Paolo Orsi, Siracusa, 10. okt. 2014*. [COBISS.SI-ID 1819014]

FRELIH, Marko. *Egypt in Slovenia : predavanje ob razstavi Magia d'Egitto : preziose collezioni dalla Sicilia occidentale e dalla Slovenia, Museo Regionale Agostino Pepoli, Trapani, 22. nov. 2014*. [COBISS.SI-ID 1819270]

FRELIH, Marko. *Mimo piramid v Gondokoro : misijonar dr. Ignacij Knoblehar in njegova reka Nil : predavanje ob razstavi Mumija in krokodil, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 1. apr. 2014*. [COBISS.SI-ID 1705606]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

FRELIH, Marko (urednik, avtor), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (urednik). *Magija amuletov = The magic of amulets*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014. 248 str., ilustr. ISBN 978-961-6388-41-2. [COBISS.SI-ID 276812544]

Anja Jerin

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

310 1.04 Strokovni članek

JERIN, Anja (avtor, fotograf). Nesnovna kulturna dediščina in njeno dokumentiranje. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, št. 1/2, str. 29-31, ilustr. [COBISS.SI-ID 37629997]

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

JERIN, Anja. Promocija nesnovne kulturne dediščine na spletni strani Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine = Promotion of the intangible cultural heritage on the website of the Coordinator for the Protection of the Intangible Cultural Heritage. V: JERIN, Anja (ur.), ZIDARIČ, Tjaša (ur.), ŽIDOV, Nena (ur.). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014, str. 37-42, ilustr. [COBISS.SI-ID 1713030]

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana, ZDRAVIČ POLIČ, Nina, ŽIDOV, Nena, PUKL, Adela, JERIN, Anja. Slovenia = Slovenija. V: RIHTER, Andreja (ur.), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (ur.), ZHUKAVA, Aksana. *Slavic carnivals : feasts connect the people*. Ljubljana [etc.]: Forum of Slavic Cultures [etc.], 2014, str. 108-115. [COBISS.SI-ID 1702278]

Predgovor, spremna beseda

JERIN, Anja. Predgovor = Foreword. V: JERIN, Anja (ur.), ZIDARIČ, Tjaša (ur.), ŽIDOV, Nena (ur.). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014, str. 7-9. [COBISS.SI-ID 1712518]

Drugi sestavni deli

JERIN, Anja (avtor, fotograf). Aktivnosti Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine v letu 2014. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, št. 4, str. 82-84, ilustr. [COBISS.SI-ID 37977133]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Magistrsko delo

JERIN, Anja. *Dokumentarna vrednost dela Frana Vesela, fotografa z začetka 20. stoletja : magistrsko delo*. Kamnik: [A. Jerin], 2014. 179 f., ilustr. [COBISS.SI-ID 56627554]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Razstava

ŽIDOV, Nena (avtor razstave), JERIN, Anja (avtor razstave). *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož : nesnovna kulturna dediščina Slovenije : občasna razstava*, 311 Slovenski etnografski muzej, 25. sept. - 7. nov. 2014. [COBISS.SI-ID 1716614]

ŽIDOV, Nena (avtor razstave), JERIN, Anja (avtor razstave). *Nesnovna kulturna dediščina Slovenije skozi fotografijo : občasna razstava, Kavarna Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana*, 25. sept. - 7. nov. 2014. [COBISS.SI-ID 1716870]

Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

JERIN, Anja. *Intangible cultural heritage in the Slovene educational system : examples of good practices from a Slovene kindergarten and primary school : vabljen predavanje na srečanju 8th Annual Meeting of the South East European Experts Network on Intangible Cultural Heritage, Limassol*, 14. maj 2014. [COBISS.SI-ID 1724550]

JERIN, Anja. *Od Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine do Registra žive kulturne dediščine : predavanje na Letnem strokovnem seminarju UNESCO ASP koordinatorjev, Kranjska gora*, 7. 11. 2014. http://www.unesco-sole.si/srecanja.php/seminar_2014.html. [COBISS.SI-ID 1727366]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

JERIN, Anja (urednik), ZIDARIČ, Tjaša (urednik, prevajalec), ŽIDOV, Nena (urednik). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014. 95 str., ilustr. ISBN 978-961-6388-40-5. [COBISS.SI-ID 275254272]

Fotograf

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. Tokovi vizualne antropologije 2014 : sodelovanje, intimnost in revolucija : novosti in kontinuitete v prepletenem svetu.

Glasnik Slovenskega etnološkega društva, ISSN 0351-2908, 2014, 54, [št.] 4, str. 74-76, ilustr. [COBISS.SI-ID 37976365]

ZIDARIČ, Tjaša. Izdelovanje trničev in pisav : opis enote žive kulturne dediščine. *Koordinator varstva žive kulturne dediščine*, ISSN 2350-6407, 19. 2. 2014, 1 PDF datoteka (3 str.). http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00033.pdf. [COBISS.SI-ID 1773446]

Sonja Kogej-Rus

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

312 **Drugi sestavni deli**

KOGEJ-RUS, Sonja. Prireditve v SEM v letu 2013. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 299-322, ilustr. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_kogej_prireditve_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1739398]

Maja Kostrić Grubišić

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Drugi sestavni deli

ZDRAVIČ POLIČ, Nina, KOSTRIĆ GRUBIŠIĆ, Maja. Razstavna dejavnost SEM v letu 2013. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 285-298, ilustr. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zdravic_kostrić_razstavna_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1739142]

Ana Motnikar

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

Konservator-restavrador. Motnikar, Ana (glavni urednik 2011-2014). Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije, 2006-. ISSN 1854-5289. [COBISS.SI-ID 226896128]

Adela Pukl

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana, ZDRAVIČ POLIČ, Nina, ŽIDOV, Nena, PUKL, Adela, JERIN, Anja. Slovenia = Slovenija. V: RIHTER, Andreja (ur.), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (ur.), ZHUKAVA, Aksana. *Slavic carnivals : feasts connect the people*. Ljubljana [etc.]: Forum of Slavic Cultures [etc.], 2014, str. 108-115. [COBISS.SI-ID 1702278]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

PUKL, Adela (intervjuvanec). *Simbolika pusta : oddaja Kulturomat, Prvi program, Radio Slovenija, Ljubljana, 1. mar. 2014.* [COBISS.SI-ID 1614726]

Razstava

PUKL, Adela (avtor razstave). *Godba s(m)o ljudje : razstava ob 130-letnici Godbe Domžale : Slamninarški muzej, Godbeni dom Domžale, april-november 2014.* Domžale: Godba Domžale, 2014. [COBISS.SI-ID 1636230]

313

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

ŠTRAJHAR, Mateja (urednik). *Godba s(m)o ljudje : jubilejni časopis ob 130. obletnici Kulturnega društva Godba Domžale*, (Slamnik, Posebna priloga, letn. 54, maj 2014). Domžale: Občina, 2014. 16 str., ilustr. [COBISS.SI-ID 1724806]

Mojca Račič

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Bibliografija, kazalo ipd.

RAČIČ, Mojca. Bibliografija sodelavk in sodelavcev SEM za leto 2013. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 323-356. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_racic_bibliografija_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1739654]

Bojana Rogelj Škafar

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana. Slovenski etnografski muzej, Koordinator varstva žive kulturne dediščine = The Slovene Ethnographic Museum, Coordinator for the protection of the intangible cultural heritage. V: JERIN, Anja (ur.), ZIDARIČ, Tjaša (ur.), ŽIDOV, Nena (ur.). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014, str. 24-27, ilustr. [COBISS.SI-ID 1712262]

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana, ZDRAVIČ POLIČ, Nina, ŽIDOV, Nena, PUKL, Adela, JERIN, Anja. Slovenia = Slovenija. V: RIHTER, Andreja (ur.), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (ur.), ZHUKAVA, Aksana. *Slavic carnivals : feasts connect the people.* Ljubljana [etc.]: Forum of Slavic Cultures [etc.], 2014, str. 108-115. [COBISS.SI-ID 1702278]

Predgovor, spremna beseda

RIHTER, Andreja, ROGELJ ŠKAFAR, Bojana. Slavic carnivals - exhibition. V: RIHTER, Andreja (ur.), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (ur.). *Slavic carnivals : feasts connect the people*. Ljubljana [etc.]: Forum of Slavic Cultures [etc.], 2014, str. 4-5, portreta. [COBISS.SI-ID 1702022]

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana. Predgovor = Foreword. V: ZDRAVIČ POLIČ, Nina (ur.), et al. *Magija amuletov = The magic of amulets*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014, str. 5-8. [COBISS.SI-ID 1817478]

314

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana. Razstavi "Oblikovanje za muzeje: Mojca Turk" na pot = To accompany the exhibition "Designing for Museums: Mojca Turk". V: TURK, Mojca. *Oblikovanje za muzeje : razstava, 6. marec - 4. april 2014 = Designing for museums : exhibition, 6 March - 4 April 2014*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014, str. [3], [5], ilustr. [COBISS.SI-ID 1822598]

Intervju

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana (intervjuvanec). Slovenski etnografski muzej skrbi za dediščino. *Rodna gruda*, ISSN 2385-9199. [Tiskana izd.], december 2014, str. 40-45, ilustr. [COBISS.SI-ID 1749382]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Avtor dodatnega besedila

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka (scenarist), DOLINAR, Danica (urednik). *Svitaj se, svitaj ... : podobe glasbene folkloristike : dokumentarni film ob 80-letnici Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU*. Ljubljana: TV Slovenija, 2014. 1 video DVD (52 min 25 sek), barve in č-b, zvok. [COBISS.SI-ID 37691949]

Polona Sketelj

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Poljudni članek

SKETELJ, Polona. Dobrodošli v prazničnih dneh : prinašalci sreče in dobre letine. *Kmečki glas*, ISSN 0350-4093, 24. dec. 2014, leto 71, št. 52, str. 7, ilustr. [COBISS.SI-ID 1816966]

Drugi sestavni deli

KRIŽNAR, Naško, TOMAŽIČ, Tanja, VALENTINČIČ FURLAN, Nadja, SKETELJ, Polona, SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Drobcji spomina na Jadrana Sterleta (1949-2014). *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, [št.] 4, str. 6-8, ilustr. [COBISS.SI-ID 37991213]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Strokovna monografija

SKETELJ, Polona. *Vrata : prostorski in simbolni prehodi življenja : [vodnik po osrednji občasni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja]*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014. 565 str., ilustr. ISBN 978-961-6388-42-9. [COBISS.SI-ID 276834048]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

SKETELJ, Polona (intervjuvanec). *The heritage of doors in Slovenia : Televizija Slovenija, Prvi program, Slovenian magazine*. Ljubljana, 18. 1. 2014. <http://ava.rtvlo.si/predvajaj/slovenian-magazine/ava2.174256045/>. [COBISS.SI-ID 1677446] 315

SKETELJ, Polona (intervjuvanec). *O razstavi Vrata, prostorski in simbolni prehodi življenja : Televizija Vaš kanal*. Ljubljana, 4. 2. 2014. [COBISS.SI-ID 1677190]

SKETELJ, Polona (intervjuvanec). *Razstava Vrata v Slovenskem etnografskem muzeju : Vaš kanal, Drobtinice iz prestolnice*. Novo mesto, 4. 2. 2014. [COBISS.SI-ID 1677702]

Predavanje na tuji univerzi

SKETELJ, Polona. *Vrata, regionalizacija, regionalizmi : predavanje za slušatelje seminarja Etnološke regionalne raziskave Slovenije, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 17. okt. 2014*. [COBISS.SI-ID 1817222]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja. Dular, Andrej (glavni urednik 1989-1997, urednik 2004, član uredniškega odbora 2005-), Sketelj, Polona (urednik 1999, 2004, glavni urednik 2005-), Žagar, Janja (član uredniškega odbora 1993-), Židov, Nena (urednik 1999, glavni urednik 2000, član uredniškega odbora 2005-). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1989-. ISSN 1408-290X. [COBISS.SI-ID 16095744]

Intervjuvanec

Okrogla miza : pogovor v okviru mednarodnega kolokvija Muzeji na prostem in ekomuzeji kot izziv sodobnemu varstvu in popularizaciji kulturne dediščine - primer Dežele kozolcev, Osnovna šola dr. Pavla Lunačka, Šentrupert, 31. mar. 2014. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Novo mesto; Šentrupert: Občina: Dežela kozolcev, 2014. [COBISS.SI-ID 1816710]

Barbara Sosič

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Poljudni članek

SOSIČ, Barbara. Neponovljivo in neprecenljivo. *SLO*, ISSN 2350-4641, 2014, št. 1, str. 54-61, ilustr. [COBISS.SI-ID 1646982]

SOSIČ, Barbara. Fotografski atelje Holynski. *Svet & ljudje*, ISSN 1408-7952. [Tiskana izd.], maj 2014, št. 187, str. 64-66, ilustr. [COBISS.SI-ID 1653638]

Objavljeni strokovni prispevek na konferenci

316

SOSIČ, Barbara. The riches of Orel's field teams on the website of the Slovene Ethnographic Museum. V: MEYER, Holger (ur.), et al. *Corpora ethnographica online : Strategien der Digitalisierung kultureller Archive und ihrer Präsentation im Internet*, (Rostocker Beiträge zur Volkskunde und Kulturgeschichte, 5). Münster, Westf: Waxmann, 2014, str. 101-116, ilustr. [COBISS.SI-ID 1748870]

Objavljeni povzetek strokovnega prispevka na konferenci

SOSIČ, Barbara. La numérisation des enquêtes ethnologiques de terrain depuis la Seconde Guerre Mondiale en Slovenie = Digitalization of fieldwork team documents in Slovene ethnographic museum. V: LAUBRIE, Edouard de (ur.), BOUVY-THABOUREY, Guylaine (ur.), DEL PORTO, Pierre (ur.). *Collections de l'agriculture : nouvelles dynamique = Agriculture collections : a new dynamic*. [Marseille: Musée des civilisation de l'Europe et de la Méditerranée, 2014, str. 52. [COBISS.SI-ID 1725830]

SOSIČ, Barbara. Comment le patrimoine agricole peut-il être utilisé dans l'agriculture locale contemporaine? = How can the agricultural heritage be used today in local agriculture?. V: LAUBRIE, Edouard de (ur.), BOUVY-THABOUREY, Guylaine (ur.), DEL PORTO, Pierre (ur.). *Collections de l'agriculture : nouvelles dynamique = Agriculture collections : a new dynamic*. [Marseille: Musée des civilisation de l'Europe et de la Méditerranée, 2014, str. 55. [COBISS.SI-ID 1726086]

Recenzija, prikaz knjige, kritika

SOSIČ, Barbara. Volpi Lisjak, Bruno: O zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Križ: Ribiški muzej tržaškega primorja, 2013, 150 str., ilustr. (Zbirke s te ali one strani? = Collezioni di qua o di là del confine?; 5). *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 361-362. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_sosic_volpi.pdf. [COBISS.SI-ID 1740934]

SOSIČ, Barbara. Iztok Ilich: Varuhi izročila. Naša kulturna dediščina v dobrih rokah; Mohorjeva družba, Celovec, 2014, 240 str. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, št. 3, str. 64-65, ilustr. [COBISS.SI-ID 37783341]

SOSIČ, Barbara. Maja Korun Hočevar (ur.): Delavnica, polna nereda. Sodobni rokodelci in oblikovalci v Sloveniji; Zavod Lab laar, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Ljubljana 2014, 187 str. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, št. 4, str. 47-48, ilustr. [COBISS.SI-ID 37955629]

Predgovor, spremna beseda

HUDELJA, Mihaela, SOSIČ, Barbara. Etnološko dokumentarno gradivo je osnova za raziskovalno delo in njegovo promocijo med uporabniki : gostujoči uvodnik. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, št. 1/2, str. 6-7. [COBISS.SI-ID 55220834]

317

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Razstava

SOSIČ, Barbara (avtor razstave). *Srečna dežela je, vino rodi ... : zgodovina vinogradništva in vinarstva na Vipavskem : stalna razstava, Lanthierjev dvorec, Vipava*. Vipava: Visoka šola za vinogradništvo in vinarstvo, Univerza v Novi Gorici, 2014. <http://www.etno-muzej.si/sl/gostovanja-sem/srecna-dezela-je-vino-rodio-zgodovini-vinogradnistva-in-vinarstva-na-vipavskem>. [COBISS.SI-ID 1814150]

Prispevek na konferenci brez natisa

SOSIČ, Barbara. *Boris Orel, an organizer of field teams in Slovene ethnographic museum : predavanje na mednarodnem simpoziju "L'eredita di Lamberto Loria (1855-1913) per un museo nazionale di etnografia", Istituto Centrale per la Demoeetnoantropologia, Rim, 24. oktober 2014*. [COBISS.SI-ID 1725062]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

Glasnik Slovenskega etnološkega društva. Sosič, Barbara (gostujoči urednik 2014). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 1975-. ISSN 0351-2908. [COBISS.SI-ID 6725378]

Oseba, ki intervjuja

POLJAK ISTENIČ, Saša (intervjuvanec), LEDINEK LOZEJ, Špela (intervjuvanec), KUNEJ, Drago (intervjuvanec). *Etnologija in digitalna humanistika : razprava na Etnološkem večeru v Slovenskem etnografskem muzeju, 24. 4. 2014*. Ljubljana, 2014. [COBISS.SI-ID 36995629]

Miha Špiček

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Strokovni članek

ŠPIČEK, Miha. Fotografska zbirka Petra Nagliča. *Foto antika*, ISSN 1318-9913, 2014, št. 31, str. 2-7, ilustr. [COBISS.SI-ID 1682054]

ŠPIČEK, Miha. Ljubljana na razglednicah Vekoslava Kramariča. *Arhitektov bilten*, ISSN 0352-1982, letn. 43, št. 199/200 (dec. 2013), str. 32-37, ilustr. [COBISS.SI-ID 37638149]

318 Drugi sestavni deli

ŠPIČEK, Miha. Odkrit del fotografske zapuščine papirnice M. Tičar v Ljubljani : obogatitev fototeke SEM z negativi razglednic ljubljanskega fotografa Antona Šušteršiča. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 267-270, ilustr. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_spicek_odkrit_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1737862]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Razstava

DULAR, Andrej (avtor razstave), FRELIH, Marko (avtor razstave), ŠPIČEK, Miha (avtor razstave). *From home to Jerusalem : photographic records of Peter Naglič (1883-1959) : gostovanje občasne razstave SEM, Galerija Batana, Rovinj, 24. april - 3. maj 2014*. [COBISS.SI-ID 1825158]

DULAR, Andrej (avtor razstave), FRELIH, Marko (avtor razstave), ŠPIČEK, Miha (avtor razstave). *Od domačega praga do Jeruzalema : fotografski zapisi Petra Nagliča (1883-1959) : gostovanje občasne razstave SEM, Knjižnica Jožeta Udoviča Cerknica, 26. februar - 26. marec 2014*. [COBISS.SI-ID 1824902]

Druga izvedena dela

ŠPIČEK, Miha. *Fotografska zbirka Petra Nagliča : predavanje v okviru večera "Peter Naglič (1883-1959) - Kronist svojega časa" v organizaciji društva sv. Jakoba, Frančiškanski samostan, Kamnik, 21. nov. 2014*. [COBISS.SI-ID 1828998]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Fotograf

JERIN, Anja (avtor, fotograf). Aktivnosti Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine v letu 2014. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, št. 4, str. 82-84, ilustr. [COBISS.SI-ID 37977133]

TURK, Mojca (umetnik). *Oblikovanje za muzeje : razstava, 6. marec - 4. april 2014 = Designing for museums : exhibition, 6 March - 4 April 2014*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014. [32] str., ilustr. ISBN 978-961-6388-39-9. [COBISS.SI-ID 272597504]

Avtor razstave

NAGLIČ, Peter (fotograf). *Družinsko romanje na Šmarno goro : fotopis Petra Nagliča iz leta 1933 : gostujoča razstava Slovenskega etnografskega muzeja v galeriji na Šmarni gori, 5. oktober 2014 - 2015*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014-2015. [COBISS.SI-ID 1790086]

319

Domen Uršič

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

ZDRAVIČ POLIČ, Nina (urednik, avtor), BATIČ, Jerneja (urednik), URŠIČ, Domen (urednik). *ICOM Slovenia*. Ljubljana: ICOM, Slovene national committee, 2014. [8] str., ilustr. [COBISS.SI-ID 1710470]

Nadja Valentinčič Furlan

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Objavljeni povzetek strokovnega prispevka na konferenci

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja, DULAR, Andrej. Mary looking for shelter : Globasnica/Globasnitz, Podjuna/Jauntal, Austria = (Marija išče prenočišče). V: PEČE, Miha (ur.). *Dnevi etnografskega filma, 10.-14. marec 2014 = Days of Ethnographic Film, March 10-14, 2014*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo: = Slovene Ethnological Society, 2014, str. 52. [COBISS.SI-ID 1682310]

Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. Interpretacija dediščine igranega filma : "Tematska pot Na svoji zemlji" v Baški Grapi. V: DOLŽAN ERŽEN, Tatjana (ur.), SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid (ur.), VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (ur.). *Interpretacije dediščine*, (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 48). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2014, str. 187-211, 283-284. [COBISS.SI-ID 1727110]

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. Promocija nesnovne kulturne dediščine s karakterističnimi video prikazi = The promotion of the intangible cultural heritage

through representative video presentations. V: JERIN, Anja (ur.), ZIDARIČ, Tjaša (ur.), ZIDOV, Nena (ur.). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014, str. 50-58, ilustr. [COBISS.SI-ID 1713542]

Intervju

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (intervjuvanec). Spoštljiv odnos do kulturne dediščine gojijo tudi mali ekrani : intervju z Nadjo Valentinčič : MMC RTV SLO, rubrika Drugo, 20. 5. 2013. <http://www.rtv slo.si/kultura/drugo/spostljiv-odnos-do-kulturne-dediscine-gojijo-tudi-mali-zaslони/349774>. [COBISS.SI-ID 1813894]

Drugi sestavni deli

KRIŽNAR, Naško, TOMAŽIČ, Tanja, VALENTINČIČ FURLAN, Nadja, SKETELJ, Polona, SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid. Drobcu spomina na Jadrana Sterleta (1949-2014). *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, [št.] 4, str. 6-8, ilustr. [COBISS.SI-ID 37991213]

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. Dnevi etnografskega filma 2014, Ljubljana, SEM, 10.-14. marec 2014 : DEF po DEF, SEM, 15. maj 2014, galerija Fotografija, 21. junij 2014. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 271-273, ilustr. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_valentincic_dnevi_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1738374]

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. DEF po DEF : Podobe šolstva v Afriki in Poletna muzejska noč. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, št. 3, str. 76-77, ilustr. [COBISS.SI-ID 513397612]

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. Tokovi vizualne antropologije 2014 : sodelovanje, intimnost in revolucija : novosti in kontinuitete v prepletenem svetu. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, [št.] 4, str. 74-76, ilustr. [COBISS.SI-ID 37976365]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Raziskovalni ali dokumentarni film, zvočni ali video posnetek

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (avtor, filmski montažer). *Magija amuletov*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014. 1 video DVD (3,5 min), barve, zvok. [COBISS.SI-ID 1813126]

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (avtor, filmski montažer). *Ustvarjanje rož iz papirja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014. 1 video DVD (17,5 min), barve, zvok. [COBISS.SI-ID 1812870]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

RUPNIK, Brigita (intervjuvanec), VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (intervjuvanec). *O osebnih spominih : prispevek v oddaji Dobra ura z Milico, Televizija Slovenija, I. program, Ljubljana, 29. jan. 2014.* <http://ava.rtvsllo.si/predvajaj/dobra-ura-z-milico/ava2.174258760/00:24:22>. [COBISS.SI-ID 1813382]

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (intervjuvanec), PALAIĆ, Tina (intervjuvanec). *Podobe šolstva v Afriki, DEF po DEF : Radio Ognjišče, Ljubljana, 14. mar. 2014.* [COBISS.SI-ID 1813633]

321

Predavanje na tuji univerzi

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. *Aplikativna vizualna etnografija v SEM : predavanje za slušatelje predmeta Vizualna antropologija, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 13. maj 2014.* [COBISS.SI-ID 1814406]

Prispevek na konferenci brez natisa

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. *AV documentation of intangible cultural heritage for the Slovene Register of Intangible Cultural Heritage : predavanje na konferenci EASA 2014 Collaboration, Intimacy & Revolution, Talin, Estonija, 31. jul. 2014.* <http://www.nomadit.co.uk/easa/easa2014/panels.php5?PanelID=3026>. [COBISS.SI-ID 1814662]

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. *Strategy of audiovisual documentation of the intangible cultural heritage for the Slovene Register of Intangible Cultural Heritage : predavanje na mednarodnem posvetovanju Documenting and Presenting the Intangible Cultural Heritage with Film, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 26. sept. 2014.* http://www.nesnovnadediscina.si/sites/default/files/conference_ich_and_film_1.pdf. [COBISS.SI-ID 1814918]

Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja. *Museum and visual anthropology associated : predavanje na seminarju AV dokumentacija i prezentacija, MUVI 05, Muzeji, video, film, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb, 4. dec. 2014.* [COBISS.SI-ID 1815174]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

DOLŽAN ERŽEN, Tatjana (urednik), SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid (urednik), VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (urednik). *Interpretacije dediščine*, (Knjižnica

Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 48). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2014. 292 str., ilustr. ISBN 978-961-6775-16-8. [COBISS.SI-ID 275968512]

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (urednik). *Galerija pripovedovalcev 2014*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014. 1 video DVD (36,5 min), barve, zvok. [COBISS.SI-ID 1812614]

Prevajalec

PEČE, Miha (urednik, prevajalec). *Dnevi etnografskega filma, 10.-14. marec 2014 = Days of Ethnographic Film, March 10-14, 2014*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo = Slovene Ethnological Society, 2014. 70 str., ilustr. ISBN 978-961-6775-15-1. [COBISS.SI-ID 272538368]

322

Nina Zdravič Polič

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Objavljeni povzetek strokovnega prispevka na konferenci

ZDRAVIČ POLIČ, Nina. Povezovanje dediščine s turizmom = Connecting heritage with tourism. V: *Museums and cultural tourism : connecting differences = Muzeji i kulturni turizam : povezivanje različnosti*. Zlatibor: [s.n.], 2014, str. 18-19. [COBISS.SI-ID 1821574]

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana, ZDRAVIČ POLIČ, Nina, ŽIDOV, Nena, PUKL, Adela, JERIN, Anja. Slovenia = Slovenija. V: RIHTER, Andreja (ur.), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (ur.), ZHUKAVA, Aksana. *Slavic carnivals : feasts connect the people*. Ljubljana [etc.]: Forum of Slavic Cultures [etc.], 2014, str. 108-115. [COBISS.SI-ID 1702278]

Recenzija, prikaz knjige, kritika

ZDRAVIČ POLIČ, Nina. Marketing muzejev: teorija in praksa v slovenskih muzejih (ur. Nina Zdravič Polič in Mihael Kline). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013, 191 str., ilustr. (Zbirka Priročniki SEM). *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 360-361. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zdravic_marketing.pdf. [COBISS.SI-ID 1740678]

Drugi sestavni deli

ZDRAVIČ POLIČ, Nina. Razstava "Oblikovanje za muzeje" = The exhibition "Designing for Museums". V: TURK, Mojca. *Oblikovanje za muzeje : razstava, 6. marec - 4. april 2014 = Designing for museums : exhibition, 6 March - 4 April 2014*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014, str. [9-11], ilustr. [COBISS.SI-ID 1822854]

ZDRAVIČ POLIČ, Nina, KOSTRIC GRUBIŠIČ, Maja. Razstavna dejavnost SEM v letu 2013. *Etnolog*. [Nova vrsta], ISSN 0354-0316, 2014, letn. 23 = 74, str. 285-298, ilustr. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zdravic_kostric_razstavna_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1739142]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Druge monografije in druga zaključena dela

ZDRAVIČ POLIČ, Nina (urednik, avtor), BATIČ, Jerneja (urednik), URŠIČ, Domen (urednik). *ICOM Slovenia*. Ljubljana: ICOM, Slovene national committee, 2014. [8] str., ilustr. [COBISS.SI-ID 1710470]

323

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

ZDRAVIČ POLIČ, Nina (intervjuvanec), KLINE, Miro (intervjuvanec), ŠTURM, Lili (intervjuvanec). *Muzejski marketing : Radio Slovenija, Program Ars, oddaja Arsov forum*. Ljubljana, 18. jun. 2014. <http://4d.rtv slo.si/arhiv/arsov-forum/174282174>. [COBISS.SI-ID 1694854]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

FRELIH, Marko (urednik, avtor), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (urednik). *Magija amuletov = The magic of amulets*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014. 248 str., ilustr. ISBN 978-961-6388-41-2. [COBISS.SI-ID 276812544]

RIHTER, Andreja (urednik), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (urednik). *Slavic carnivals : feasts connect the people*. Ljubljana [etc.]: Forum of Slavic Cultures [etc.], 2014. 117 str., ilustr. ISBN 978-961-92433-6-7. [COBISS.SI-ID 274044416]

Tjaša Zidarič

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

ZIDARIČ, Tjaša. Pandolo na ploščadi Slovenskega etnografskega muzeja : primer dobre prakse sodelovanja z nosilci nesnovne kulturne dediščine = Pandolo on the open space in front of the Slovene Ethnographic Museum : an example of the good cooperation with the bearers of the intangible cultural heritage. V: JERIN, Anja (ur.), ZIDARIČ, Tjaša (ur.), ŽIDOV, Nena (ur.). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014, str. 43-49, ilustr. [COBISS.SI-ID 1713286]

Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

ZIDARIČ, Tjaša (avtor, fotograf). Slamnikarstvo na Domžalskem : opis enote žive kulturne dediščine. *Koordinator varstva žive kulturne dediščine*, ISSN 2350-6407, 17. 6. 2014, 1 PDF datoteka (3 str.). http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00036.pdf. [COBISS.SI-ID 1706118]

ZIDARIČ, Tjaša. Priprava bovških krafov : opis enote žive kulturne dediščine. *Koordinator varstva žive kulturne dediščine*, ISSN 2350-6407, 21. 10. 2014, 1 PDF datoteka (3 str.). http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00037.pdf. [COBISS.SI-ID 1711750]

324

ZIDARIČ, Tjaša. Izdelovanje trničev in pisav : opis enote žive kulturne dediščine. *Koordinator varstva žive kulturne dediščine*, ISSN 2350-6407, 19. 2. 2014, 1 PDF datoteka (3 str.). http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00033.pdf. [COBISS.SI-ID 1773446]

Drugi sestavni deli

ZIDARIČ, Tjaša. Pandolo : prijateljski turnir v tradicionalni istrski igri pred Slovenskim etnografskim muzejem. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 275-278, ilustr. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zidaric_pandolo_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1738630]

ZIDARIČ, Tjaša. Poročilo o konferenci o nesnovni kulturni dediščini Velike Britanije : (Intangible cultural heritage in the UK: promoting and safeguarding our diverse living cultures) : London, 20. september 2014. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 279-283, ilustr. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zidaric_porocilo_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1738886]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

JERIN, Anja (urednik), ZIDARIČ, Tjaša (urednik, prevajalec), ŽIDOV, Nena (urednik). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014. 95 str., ilustr. ISBN 978-961-6388-40-5. [COBISS.SI-ID 275254272]

Prevajalec

JERIN, Anja (urednik), ZIDARIČ, Tjaša (urednik, prevajalec), ŽIDOV, Nena (urednik). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene

Ethnographic Museum, 2014. 95 str., ilustr. ISBN 978-961-6388-40-5. [COBISS.SI-ID 275254272]

PEČE, Miha (urednik, prevajalec). *Dnevi etnografskega filma, 10.-14. marec 2014 = Days of Ethnographic Film, March 10-14, 2014*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo = Slovene Ethnological Society, 2014. 70 str., ilustr. ISBN 978-961-6775-15-1. [COBISS.SI-ID 272538368]

Janja Žagar

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Recenzija, prikaz knjige, kritika

325

ŽAGAR, Janja. Vrata, prostorski in simbolni prehodi življenja : Slovenski etnografski muzej, 2013-2015. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 251-258, ilustr. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zagar_vrata_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1736838]

ŽAGAR, Janja. Jaz, mi in drugi: podobe mojega sveta: vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja (ur. Janja Žagar). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013, 191 str., ilustr. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 357-358. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zagar_jaz_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1739910]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Druga izvedena dela

ŽAGAR, Janja. *Nakit in okras v zbirkah Slovenskega etnografskega muzeja : predavanje za slušatelje Univerze za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 19. mar. 2014*. [COBISS.SI-ID 1812358]

ŽAGAR, Janja. *Nakit je ... : uvodni historični pregled nakita in okrasa po arheoloških najdbah in slikarskih upodobitvah : predavanje za slušatelje Univerze za tretje življenjsko obdobje, Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 19. feb. 2014*. [COBISS.SI-ID 1812102]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja. Dular, Andrej (glavni urednik 1989-1997, urednik 2004, član uredniškega odbora 2005-), Sketelj, Polona (urednik 1999, 2004, glavni urednik 2005-), Žagar, Janja (član uredniškega odbora 1993-), Židov, Nena (urednik 1999, glavni urednik 2000, član uredniškega odbora 2005-). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1989-. ISSN 1408-290X. [COBISS.SI-ID 16095744]

Mentor - drugo

GOLOB, Stanislava (avtor razstave). *Ko v pesku lebdijo zgodbe : razstava v ciklu osebnih razstav obiskovalcev SEM Moje življenje, moj svet, Slovenski etnografski muzej, 3. nov. 2014 - 9. feb. 2015*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014-2015. <http://www.etno-muzej.si/sl/vitrinske-razstave-obiskovalcev/stanka-golob-ko-v-pesku-lebdijo-zgodbe>. [COBISS.SI-ID 1811846]

ROZMAN BITENC, Viktorija (avtor razstave). *Pogled na svet skozi oči črnega angela : razstava v ciklu osebnih razstav obiskovalcev SEM Moje življenje, moj svet, Slovenski etnografski muzej, 6. feb. - 6. maj 2014*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014. <http://www.etno-muzej.si/sl/razstave-obiskovalcev/viktorija-rozman-pogled-skozi-oci-crnega-angela>. [COBISS.SI-ID 1811590]

326

Nena Židov**ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI****Poljudni članek**

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož : razstava v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. *Ženevske novice*, dec. 2014, št 53, str. 14-15, ilustr. [COBISS.SI-ID 1729158]

Samostojni znanstveni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

ŽIDOV, Nena. Nesnovna kulturna dediščina Slovenije : dileme pri varovanju v luči Unescove konvencije. V: DOLŽAN ERŽEN, Tatjana (ur.), SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid (ur.), VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (ur.). *Interpretacije dediščine*, (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 48). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2014, str. 150-161, 281. [COBISS.SI-ID 1726854]

Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana, ZDRAVIČ POLIČ, Nina, ŽIDOV, Nena, PUKL, Adela, JERIN, Anja. Slovenia = Slovenija. V: RIHTER, Andreja (ur.), ZDRAVIČ POLIČ, Nina (ur.), ZHUKAVA, Aksana. *Slavic carnivals : feasts connect the people*. Ljubljana [etc.]: Forum of Slavic Cultures [etc.], 2014, str. 108-115. [COBISS.SI-ID 1702278]

ŽIDOV, Nena. Slovenski etnografski muzej in promocija nesnovne kulturne dediščine Slovenije = The Slovene Ethnographic Museum and the promotion of the intangible cultural heritage of Slovenia. V: JERIN, Anja (ur.), ZIDARIČ, Tjaša (ur.), ŽIDOV, Nena (ur.). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014, str. 30-36, ilustr. [COBISS.SI-ID 1712774]

Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

ŽIDOV, Nena (avtor, fotograf). Vrbiške šeme : opis enote žive kulturne dediščine. *Koordinator varstva žive kulturne dediščine*, ISSN 2350-6407, 9. 5. 2014, 1 PDF datoteka (3 str.). http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00034.pdf. [COBISS.SI-ID 1712006]

ŽIDOV, Nena (avtor, fotograf), BENO, Ana. Zagoriške mačkare : opis enote žive kulturne dediščine. *Koordinator varstva žive kulturne dediščine*, ISSN 2350-6407, 12. 6. 2014, 1 PDF datoteka (3 str.). http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Ziva/Rzd-02_00035.pdf. [COBISS.SI-ID 1705862]

327

Recenzija, prikaz knjige, kritika

ŽIDOV, Nena. Praznovanja med tradicijo in sodobnostjo: povzetki: znanstveni posvet ob 90-letnici Slovenskega etnografskega muzeja: Ljubljana, 16-17. oktober 2013 (ur. Nena Židov). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013, 28 str. Slovenski etnografski muzej, 2013, 72 str., ilustr. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 359-360. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zidov_praznovanja_1.pdf. [COBISS.SI-ID 1740422]

ŽIDOV, Nena. Mencej, Mirjam: Sem vso noč lupal v krogu: simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013 (Zbirka Studia mythologica Slavica. Supplementa, ISSN 1581-9744 ; suppl. 7) str., ilustr. (Zbirka Priročniki SEM). *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 383-386. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zidov_mencej.pdf. [COBISS.SI-ID 1743238]

ŽIDOV, Nena. Ilich, Iztok: Varuhi izročila: naša kulturna dediščina v dobrih rokah. Celovec: Mohorjeva družba, 2014, 240 str., ilustr. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 403-406. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_zidov_lich.pdf. [COBISS.SI-ID 1745030]

Intervju

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). Dr. Nena Židov : etnologinja in kustodinja v Slovenskem etnografskem muzeju. *Dnevnik*, ISSN 1318-0320, 23. 12. 2014, letn. 64, str. 6, portret. [COBISS.SI-ID 1734790]

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). Pristine pustne vragolije, stare vraže in obredja ... : dr. Nena Židov, etnologinja, kustosinja in muzejska svetnica : o živi kulturni dediščini na Slovenskem. *Naša žena*, ISSN 0350-9737, feb. 2014, letn. 74, št 2, str. 16-21, ilustr., portret. [COBISS.SI-ID 1611398]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). *Velikonočna praznovanja na Slovenskem : oddaja Za Slovence po svetu, Prvi program, Radio Slovenija, Ljubljana, 17. apr. 2014.* [COBISS.SI-ID 1714822]

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). *Pustne skupine v Registru žive kulturne dediščine : KA-TV, Tolmin, 14. febr. 2014.* [COBISS.SI-ID 1713798]

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). *Lectarstvo na Slovenskem : oddaja Pod klobukom, Prvi program, Radio Slovenija, Ljubljana, 25. dec. 2014.* [COBISS.SI-ID 1735046]

328

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). *Cvetnonedeljske butare na Slovenskem : oddaja Nedeljska reportaža, Prvi program, Radio Slovenija, Ljubljana, 13. apr. 2014.* [COBISS.SI-ID 1714310]

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). *Vraže božično-novoletnega časa, povezane s srečo : oddaja Nedeljsko jutro, Prvi program, Radio Slovenija, Ljubljana, 28. dec. 2014.* [COBISS.SI-ID 1735302]

ŽIDOV, Nena (intervjuvanec). *Simbolika pirhov in pirhi iz Beneške Slovenije : Dnevnik, Rai Furlanija Julijska krajina, Trst, 11. apr. 2014.* [COBISS.SI-ID 1714566]

Razstava

ŽIDOV, Nena (avtor razstave). *Pierhe : fotografska razstava pirhov s Tarčmuna in Robidišča, Beneška galerija, Špietar/San Pietro, 11. apr. 2014.* [COBISS.SI-ID 1716358]

ŽIDOV, Nena (avtor razstave), JERIN, Anja (avtor razstave). *Tradicionalno izdelovanje papirnatih rož : nesnovna kulturna dediščina Slovenije : občasna razstava, Slovenski etnografski muzej, 25. sept. - 7. nov. 2014.* [COBISS.SI-ID 1716614]

ŽIDOV, Nena (avtor razstave), JERIN, Anja (avtor razstave). *Nesnovna kulturna dediščina Slovenije skozi fotografijo : občasna razstava, Kavarna Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana, 25. sept. - 7. nov. 2014.* [COBISS.SI-ID 1716870]

Predavanje na tuji univerzi

ŽIDOV, Nena. *Homeopatija na Slovenskem : predavanje za študente 1. letnika 2. stopnje OEiKA pri predmetu Etnološke regionalne raziskave Slovenije, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 4. nov. 2014.* [COBISS.SI-ID 1719174]

Prispevek na konferenci brez natisa

ŽIDOV, Nena. *Dileme, povezane z vpisovanjem nesnovne kulturne dediščine Slovenije v Register žive kulturne dediščine : prispevek na okrogli mizi Dedščina in privatizacija ob konferenci Inherit - innovating heritage, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 21. mar. 2014.* [COBISS.SI-ID 1715334]

Vabljeni predavanja na konferenci brez natisa

ŽIDOV, Nena. *The intangible cultural heritage of Slovenia in the light of Unesco's Convention (2003) : vabljeni predavanja na srečanju 8th Annual Meeting of the South East European Experts Network on Intangible Cultural Heritage, Limassol, 14. maj 2014.* [COBISS.SI-ID 1716102]

ŽIDOV, Nena. *Posledice vpisa v Register žive kulturne dediščine in razglasitev živih mojstrov in nosilce : vabljeni predavanja na strokovnem posvetu Nesnovna kulturna dediščina kot poslovna priložnost, Lokalna turistična organizacija, Bovec, 24. apr. 2014.* [COBISS.SI-ID 1715846]

ŽIDOV, Nena. *Varovanje nesnovne kulturne dediščine Slovenije v luči Unescove konvencije : vabljeni predavanja na strokovnem posvetu Kulturna dediščina kot generator turističnega razvoja regije, Rokodelski center, Ribnica, 9. apr. 2014.* [COBISS.SI-ID 1715590]

329

Druga izvedena dela

KLOBČAR, Marija (diskutant), POLJAK ISTENIČ, Saša (diskutant), PŠAJD, Jelka (diskutant), ROŽMAN, Helena (diskutant), ŽIDOV, Nena (diskutant). *Vidiki avtentičnosti pri ohranjanju dediščine : okrogla miza iz cikla Aktualno v Slovenskem etnografskem muzeju, Ljubljana, 11. 6. 2014.* Ljubljana, 2014. [COBISS.SI-ID 37199149]

ŽIDOV, Nena. *Duhovniki - laični homeopati na Slovenskem v 19. in na začetku 20. stoletja : javno predavanje ob svetovnem dnevu ozaveščanja o homeopatiji, Slovenski etnografski muzej, 16. apr. 2014.* [COBISS.SI-ID 1715078]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Urednik

Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja. Dular, Andrej (glavni urednik 1989-1997, urednik 2004, član uredniškega odbora 2005-), Sketelj, Polona (urednik 1999, 2004, glavni urednik 2005-), Žagar, Janja (član uredniškega odbora 1993-), Židov, Nena (urednik 1999, glavni urednik 2000, član uredniškega odbora 2005-). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1989-. ISSN 1408-290X. [COBISS.SI-ID 16095744]

JERIN, Anja (urednik), ZIDARIČ, Tjaša (urednik, prevajalec), ŽIDOV, Nena (urednik). *Promocija nesnovne kulturne dediščine : ob deseti obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the intangible cultural heritage : the 10th anniversary of the UNESCO Convention.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej = Slovene Ethnographic Museum, 2014. 95 str., ilustr. ISBN 978-961-6388-40-5. [COBISS.SI-ID 275254272]

Etnolog. Nova vrsta. Židov, Nena (član uredniškega odbora 2012-), Čepelak Mencin, Ralf (urednik 2012-2014), Dular, Andrej (urednik 2014-). [Tiskana izd.]. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1991-. ISSN 0354-0316. [COBISS.SI-ID 30616065]

**BIBLIOGRAFIJA SODELAVK IN SODELAVCEV
PROJEKTA DOSTOPNOST DO KULTURNE DEDIŠČINE
RANLJIVIM SKUPINAM ZA LETO 2014**

Mojca Račič

331

Katarina Fuchs

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Strokovni članek

JERŠEK, Miha (avtor, fotograf), GUŠTIN, Andrej, FUCHS, Katarina, TRAMPUŽ, Ljerka, TOME, Borut, ČERNILA, Matjaž, KRIŽNAR, Matija (avtor, fotograf). I. teden astronomije v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. *Argo*, ISSN 0570-8869, 2014, 57, [št.] 1, str. 50-57, ilustr. [COBISS.SI-ID 1414645]

JERŠEK, Miha (avtor, fotograf), ŽORŽ, Mirjan (avtor, fotograf), ČINČ JUHANT, Breda, FUCHS, Katarina. Živeti s kristali. *Argo*, ISSN 0570-8869, 2014, 57, [št.] 1, str. 110-113, ilustr. [COBISS.SI-ID 1415157]

Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

FUCHS, Katarina. Prilagoditev geoloških vsebin ranljivim skupinam v muzeju. V: 4. slovenski geološki kongres, Ankaran, 8.-10. oktober 2014. ROŽIČ, Boštjan (ur.), VERBOVŠEK, Timotej (ur.), VRABEC, Mirijam (ur.). *Povzetki in ekskurzije = Abstracts and field trips*. Ljubljana: Naravoslovnotehniška fakulteta, 2014, str. 17. [COBISS.SI-ID 1432053]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Drugo učno gradivo

JERŠEK, Miha, ŽORŽ, Mirjan, ČINČ JUHANT, Breda, FUCHS, Katarina. *Delovni listi ob razstavi Živeti s kristali*. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije, 2014. [8] str., ilustr. [COBISS.SI-ID1431285]

JERŠEK, Miha, ŽORŽ, Mirjan, ČINČ JUHANT, Breda, FUCHS, Katarina. *Kviz ob razstavi Živeti s kristali*. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije, 2014. [2] str. [COBISS.SI-ID 1431541]

Druge monografije in druga zaključena dela

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIĆ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEK, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Razstava

332

FUCHS, Katarina (avtor razstave), KRIŽNAR, Matija (avtor razstave), JERŠEK, Miha (avtor razstave), JERNEJC KODRIČ, Mojca (avtor razstave). *Različna hrana, različni zobje*. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije, 23.6. 2014-. <http://ptice.si/simarine-natura/>. [COBISS.SI-ID 1350901]

JERŠEK, Miha (avtor razstave, fotograf, grafični oblikovalec), ŽORŽ, Mirjan (avtor razstave, ilustrator), ČINČ JUHANT, Breda (avtor razstave), FUCHS, Katarina (avtor razstave). *Živeti s kristali = Living with crystals : občasna razstava*. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije, 14. 2. 2014 - 11. 1. 2015. <http://www.pms-lj.si/si/razstave/obcasne-razstave/ziveti-s-kristali>. [COBISS.SI-ID 1304053]

Druga izvedena dela

FUCHS, Katarina. *Kaj se skriva v zakladu? : delavnica za učence in dijake Zavoda za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani, Prirodoslovni muzej Slovenije 1. september 2014*. Ljubljana, 2014: Prirodoslovni muzej Slovenije. <http://www.dostopnost.eu/sl/delavnici-za-u-ence-dijake-zavoda-za-slepo-slabovidno-mladino-v-ljubljani>. [COBISS.SI-ID 1434613]

FUCHS, Katarina. *Različna hrana, različni zobje! : delavnica za učence in dijake Zavoda za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani, Prirodoslovni muzej Slovenije 1. september 2014*. Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije, 2014. <http://www.dostopnost.eu/sl/delavnici-za-u-ence-dijake-zavoda-za-slepo-slabovidno-mladino-v-ljubljani>. [COBISS.SI-ID 1435381]

FUCHS, Katarina (avtor, fotograf). *Kaj se skriva v zakladu? : [pedagoški program za učence 5. razreda OŠ Idrija], (Dnevi evropske kulturne dediščine, 1. oktobra 2014, Idrija, Antonov rov)*. 2014. <http://www.dostopnost.eu/sl/kaj-se-skriva-v-zakladu-dekd-2014-idrija-antonov-rov>. [COBISS.SI-ID 1434869]

FUCHS, Katarina (avtor, fotograf), PLASKAN, Maja (drugo). *Doživetje s kristali - Prirodoslovni muzej Slovenije : delavnica dostopna slepim in slabovidnim udeležencem (v okviru projekta Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam), 2. oktobra 2014, Ljubljana*. 2014. <http://www.dostopnost.eu/sl/do-ivetje-s-kristali-prirodoslovni-muzej-slovenije>. [COBISS.SI-ID 1435637]

FUCHS, Katarina (avtor, fotograf), PLASKAN, Maja. *Postani mineraloški detektiv : delavnica dostopna slepim in slabovidnim obiskovalcem (v okviru projekta Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam)*, 42. *MINFOS mednarodni dnevi mineralov, fosilov in okolja, Tržič, 10. - 11. 5. 2014.* <http://www.dostopnost.eu/sl/predstavitev-na-42-mednarodnih-dnevih-mineralov-fosilov-okolja>. [COBISS.SI-ID 1435125]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Drugo

JERŠEK, Miha (avtor razstave, fotograf), MIRTič, Breda (avtor razstave), AMBROŽIČ, Bojan (avtor razstave), GOSAR, Mateja (avtor razstave), MILER, Miloš (avtor razstave), ŠTURM, Sašo (avtor razstave). *Razstava meteorit Jezersko.* 333
Jezersko: Kulturni dom Korotan, 11. 6. - 30. 9. 2014. http://www.jezersko.si/images/novice/2014/obcinaki_praznik_plakat.jpg. [COBISS.SI-ID 1341173]

Sandra Jenko

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Znanstvena monografija

JENKO, Sandra (avtor, prevajalec povzetka). *Jubilejno gledališče Cesarja Franca Jožefa v Ljubljani : zgodovina nastanka in razvoj nemškega odra med 1911 in 1918*, (Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja, letn. 50, št. 91). Ljubljana: Slovenski gledališki muzej, 2014. 227 str., ilustr. ISBN 978-961-6860-08-6. [COBISS.SI-ID 273557248]

Druge monografije in druga zaključena dela

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIČ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEČ, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam.* Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Drugo

GRMEK, Petra (avtor, ilustrator). *Moje gledališče v malem. Tabor*, ISSN 0492-1127. [Tiskana izd.], leto 59, št. 11, nov. 2014, str. 8-11, ilustr. [COBISS.SI-ID 366835]

Jana Kostelec

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Strokovni članek

KOSTELEEC, Jana, PAVLICA, Iva. Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : projekt Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 235-249. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_kostelec_pavlica_dostopnost_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1736326]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

334 **Druge monografije in druga zaključena dela**

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIČ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEEC, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

Barbara Kotnik

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Druge monografije in druga zaključena dela

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIČ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEEC, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

PREININGER, Kristina, BRAUNSBERGER, Nataša (avtor, urednik), KOTNIK, Barbara. *Izobraževalni programi za vrtce, osnovne in srednje šole : januar-junij 2015, [Narodna galerija]*. Ljubljana: Narodna galerija, 2014. 26 str., ilustr. [COBISS.SI-ID 515657599]

SEKUNDARNO AVTORSTVO

Oseba, ki intervjuva

TRNOVEC, Barbara (intervjuvanec). Ne zamerite mi! : Alma M. Karlin. *Ona plus*, ISSN 2232-285X, 7. okt. 2014, leto 16, št. 28, str. 14-18, ilustr. [COBISS.SI-ID 18970933]

Katarina Nahtigal

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Strokovni članek

PALAIĆ, Tina, NAHTIGAL, Katarina. Dostopen muzej - enakopravni obiskovalci : projekt Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam. *Argo*, ISSN 0570-8869, 2014, 57, [št.] 1, str. 58-62, ilustr. [COBISS.SI-ID515628415]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Druge monografije in druga zaključena dela

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIĆ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEČ, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

335

Tina Palaić

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Strokovni članek

PALAIĆ, Tina. Družbena odgovornost muzejev : preseganje stereotipov kot pot k pravičnejši družbi, jun.-jul. 2014, letn. 24, št. 173, str. 12-14. [COBISS.SI-ID 277921024]

PALAIĆ, Tina, NAHTIGAL, Katarina. Dostopen muzej - enakopravni obiskovalci : projekt Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam. *Argo*, ISSN 0570-8869, 2014, 57, [št.] 1, str. 58-62, ilustr. [COBISS.SI-ID 515628415]

PALAIĆ, Tina, VALIČ, Urša. Širjenje vloge muzejev in muzealcev : dostopnost do kulturne dediščine. *Pogledi*, ISSN 1855-8747, 11. jun. 2014, letn. 5, št. 11, str. 22. [COBISS.SI-ID 547180]

VALIČ, Urša (avtor, fotograf), PALAIĆ, Tina. Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : o muzejih, družbi in predmetih ter kulturni dediščini. *Mohorjev koledar ...*, ISSN 1318-5462, 2014, str. 187-191, fotogr. [COBISS.SI-ID 561260]

Drugi sestavni deli

PALAIĆ, Tina. Vloga muzejev pri premagovanju stereotipov. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ISSN 0351-2908, 2014, 54, št. 3, str. 70. [COBISS.SI-ID 37786413]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Katalog razstave

KAJFEŽ, Tomislav, PALAIĆ, Tina. *Mumija in krokodil : Slovenci odkrivamo dežele ob Nilu : tipni katalog razstave*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2014. [42] f., ilustr. [COBISS.SI-ID 8839264]

Druge monografije in druga zaključena dela

336

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIĆ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEČ, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

PALAIĆ, Tina (intervjuvanec), VALIČ, Urša (intervjuvanec). *O projektu Dostopnost do kulturne dediščine za ranljive skupine : prispevek v oddaji Dobra ura z Milico, Televizija Slovenija, I. program, Ljubljana, 21. maj 2014*. <http://4d.rtvsllo.si/arhiv/dobra-ura/174276799>. [COBISS.SI-ID 1817734]

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (intervjuvanec), PALAIĆ, Tina (intervjuvanec). *Podobe šolstva v Afriki, DEF po DEF : Radio Ognjišče, Ljubljana, 14. mar. 2014*. [COBISS.SI-ID 1813638]

Iva Pavlica

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Strokovni članek

KOSTELEČ, Jana, PAVLICA, Iva. Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : projekt Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog. [Nova vrsta]*, ISSN 0354-0316, 2014, letn. 24=(75), str. 235-249. http://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/etnolog_24_kostelec_pavlica_dostopnost_0.pdf. [COBISS.SI-ID 1736326]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Druge monografije in druga zaključena dela

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIĆ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEČ, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

Andrej Tomazin

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Druge monografije in druga zaključena dela

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIĆ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEČ, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

Urša Valič

337

ČLANKI IN DRUGI SESTAVNI DELI

Strokovni članek

PALAIĆ, Tina, VALIČ, Urša. Širjenje vloge muzejev in muzealcev : dostopnost do kulturne dediščine. *Pogledi*, ISSN 1855-8747, 11. jun. 2014, letn. 5, št. 11, str. 22. [COBISS.SI-ID 547180]

VALIČ, Urša. Srečanje s fotografom Zdenkom Kalinom. *Foto antika*, ISSN 1318-9913, 2014, št. 31, str. 17-19, ilustr. [COBISS.SI-ID 546412]

VALIČ, Urša (avtor, fotograf), PALAIĆ, Tina. Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : o muzejih, družbi in predmetih ter kulturni dediščini. *Mohorjev koledar ...*, ISSN 1318-5462, 2014, str. 187-191, fotogr. [COBISS.SI-ID 561260]

Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

VALIČ, Urša. Podobe popularne glasbe 20. stoletja v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije. V: MURŠIČ, Rajko (ur.), GLAVIČ, Tina (ur.). *Popularna glasba nekdanje Jugoslavije v primežu socialistične preteklosti in kapitalistične sedanjosti : [zbornik povzetkov predavanj na znanstvenem posvetu Popularna glasba nekdanje Jugoslavije v primežu socialistične preteklosti in kapitalistične sedanjosti, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, 14. mar. 2014]*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta: ZRC SAZU, 2014, str. 4. <http://transyuformator.files.wordpress.com/2014/03/program-in-povzetki.pdf>. [COBISS.SI-ID 54266722]

MONOGRAFIJE IN DRUGA ZAKLJUČENA DELA

Druge monografije in druga zaključena dela

FUCHS, Katarina, JENKO, Sandra, KOTNIK, Barbara, NAHTIGAL, Katarina, PALAIĆ, Tina, PAVLICA, Iva, TOMAZIN, Andrej, VALIČ, Urša, KOSTELEČ, Jana. *Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam : zagotavljanje enakih možnosti za dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, [2014]. 1 zloženka ([10] str.), ilustr. [COBISS.SI-ID 1351157]

IZVEDENA DELA (DOGODKI)

Radijski ali TV dogodek

PALAIĆ, Tina (intervjuvanec), VALIČ, Urša (intervjuvanec). *O projektu Dostopnost do kulturne dediščine za ranljive skupine : prispevek v oddaji Dobra ura z Milico, Televizija Slovenija, I. program, Ljubljana, 21. maj 2014.* <http://4d.rtvsllo.si/arhiv/dobra-ura/174276799>. [COBISS.SI-ID 1817734]

KNJIŽNE IZDAJE SEM V LETU 2014 THE BOOK PUBLISHING OF SEM IN 2014

339

Sketelj, Polona: Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014, 565 str., ilustr.

Knjiga *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja* je monografija, ki spremlja osrednjo občasno razstavo Slovenskega etnografskega muzeja z istim naslovom, odprto ob 90. obletnici obstoja muzeja. Monografija sledi vsebinskim sklopom razstave skozi štirinajst osrednjih poglavij (Vrata. Vrata? Vrata!; Prehod tisočerih pomenov; Vrata doma; V zrcalu vrat; Odprta vabijo; Zaprta varujejo; Simbolno varovanje; Živali sporočajo, vabijo, branijo; V ujetništvu zaprtih vrat; Izdelovanje; Ohranjanje in obnavljanje; Vrata – pot življenja; Vrata preteklosti za prihodnost; Večni spremljevalci človeka), ki jih vpelje fotografija razstavnega prostora, tako da je tudi oblikovno vzpostavljena povezava med poglavji v knjigi in osrednjimi vsebinskimi razstavnimi sklopi.

Bralec se skozi knjigo seznanja z vrati kot prostorskimi prehodi in njihovim postopnim razvojem od odprtega do odprto-zaprtega prehoda. Pri čemer so kot vrata obravnavane vse pregrade med dvema prostoroma, ne glede na njihovo obliko. Tako je avtorica lahko primerjalno posegla tudi v druge kulture in opozorila, da se vrata na različnih koncih sveta sicer med seboj razlikujejo, njihova funkcija in simbolni pomen pa sta povsod bolj ali manj podobna. Pri obravnavi vrat kot simbolnega prehoda so prikazane številne freske z upodobitvijo vrat, nagrobni spomeniki, pregovori in drugi primeri vrat kot simbolnih prehodov.

Največ pozornosti je namenjene vratom na Slovenskem, pri čemer so v ospredju vrata doma, ki so razvrščena v vsebinske sklope glede na njihovo oblikovno tipologijo, upoštevajoč čas njihovega nastanka in funkcijo (varovalno, simbolno, sporočilno ...). Ob vratih avtorica razkrije zgodbe o ljudeh, ki so za njimi in z njimi

živeli, in tistih, ki so jih izdelali. Vrata ne obravnava kot samostojen arhitekturni člen, ampak v povezavi s celotno stavbo, ki so ji pripadala, njenim pročeljem in razporeditvijo notranjih prostorov. K vratom dóma uvršča vse prehode: mejnike, vrata v ogradah, hišna vrata (vhodna in notranja), vrata gospodarskih objektov in prostorov, vrata stanovanja ... Pri prikazu vrat se ne omeji na določeno družbeno in socialno okolje, ampak predstavi vrata vasi, mest in pripadnikov različnih družbenih skupin. Vrata so prikazana z vidika fizičnega (ključi, ključavnice, drugi mehanizmi za zaklepanje) in simbolnega varovanja dóma (obrambno-simbolni znaki na vratih, obrambni predmeti na vratih ali pragu, rastline za srečo, dejanja za zagotavljanje sreče ...). Zaprta vrata ne pomenijo samo varnosti, ampak so povezana tudi z odvzemom svobode in občutki utesnjenosti. Zato je samostojen vsebinski sklop namenjen zaporniškim vratom.

340

Posebej so ob vratih dóma izpostavljena obredja prehoda ob osrednjih življenjskih mejnikih. Prag je predstavljen kot meja intimnega in pomembna meja prehoda tako ob vsakodnevnih prestopanjih kot tudi v šegah življenjskega cikla in letnih časov.

Izdelovanju vratnih kril, portalov in vratnega okovja sledi nekaj konkretnih primerov ohranjanja, obnavljanja in restavriranja vrat. Razložen je postopek restavriranja dveh primerkov vrat, ki so na razstavi (avtorja restavradorja Gregor Kos in Zoran Flander).

Knjigo sklenejo misli obiskovalcev o vratih njihovega življenja, odlomki iz literature, ki kažejo simboliko vrat kot življenjskih prehodov ter avtoričina misel, da se vrata oblikovno spreminjajo, njihova simbolika pa ostaja za človeka že stoletja bolj ali manj nespremenjena.

Posamezna poglavja v knjigi povezuje katalog razstavljenih predmetov z zaporednimi tekočimi števkami in osnovnimi podatki o predmetu, kraju, času in namenu njegove uporabe. Fotografije razstavljenih predmetov so celostranske in se tako že na prvi pogled ločijo od drugih fotografij, ki vsebinsko dopolnjujejo razstavljene predmete. Ključavnice so v knjigi predstavljene z notranje in zunanje strani, tako da bralec lažje razbere mehanizem njihovega delovanja. Predmeti so iz različnih slovenskih in tujih muzejskih in zasebnih zbirk, kar je tudi navedeno v komentarju k posameznemu predmetu.

Katalog predmetov dopolnjujejo številne fotografije vrat z različnih območij Slovenije iz dokumentacij Slovenskega etnografskega muzeja in drugih slovenskih ter tujih muzejev, fotografije iz INDOK centra Direktorata za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo, Glasbenonarodopisnega inštituta SAZU, zavodov za spomeniško varstvo in drugih inštitucij ter zasebnih fotografov (Vladimirja Siliča in drugih, navedenih ob vsaki posamezni fotografiji). Večino fotografij pa je posnela avtorica knjige med terenskim raziskovalnim delom na različnih območjih Slovenije. Fotografije spremljajo razlagalni komentarji.

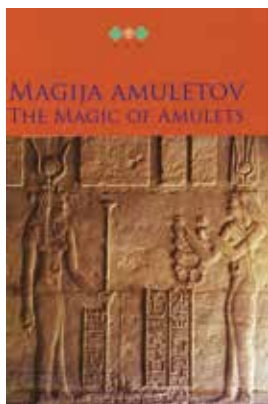
Knjigo pomembno dopolnjujejo posamezni obsežnejši komentarji k predmetom kustosov drugih muzejev, komentarji k fotografijam konservatorjev zavodov za spomeniško varstvo in kustosov različnih slovenskih muzejev,

samostojno poglavje Ključ – simbol moči in vladanja od prazgodovine do srednjega veka: arheološki pogled iz Posočja in Vipavske doline (avtorja arheologa Miha Mlinar (Tolminski muzej) in Beatrice Žbona Trkman (Goriški muzej)) ter poglavje z naslovom Vrata kot element identitete Kostanjevice na Krki (avtorica dr. Helena Rožman (Mestni muzej Krško, Galerija Krško in Grad Rajhenburg)). V knjigi so objavljeni tudi izbrani izsledki sodelovanja med Slovenskim etnografskim muzejem in študenti Fakultete za arhitekturo pod mentorstvom dr. Žive Deu. Univ. akd. kiparka Metka Kavčič in univ. akd. slikar Bogdan Borčič v knjigi predstavita izbrana dela iz svojega bogatega opusa *Vrata*. Vsi sodelujoči so navedeni v kolofonu knjige in pri posameznih prispevkih.

Polona Sketelj

341

Magija amuletov = The Magic of Amulets (ur. Marko Frelih in Nina Zdravič Polič). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014, 248 str., ilustr.

Ob razstavi z naslovom *Magija amuletov* v Slovenskem etnografskem muzeju je izšla tudi publikacija v angleškem prevodu z naslovom *The Magic of Amulets*. Predgovoru direktorice Bojane Rogelj Škafar (str. 5–8) sledi osrednji članek avtorja razstave Marka Freliha (str. 11–127). V članku s številnimi fotografijami avtor širše predstavi idejo o genezi amuletov, ki jo je zasnoval tudi za postavitev razstave. Na eni strani je prikazana izjemna vloga amuletov v človeški zgodovini, na drugi pa so opisani še drugi načini, s katerimi ljudje zavarujejo sebe, svoje najbližje, dom in skupnost.

Prispevek avstrijske egiptologinje (Umetnostno-zgodovinski muzej na Dunaju) Elfriede Haslauer “Figurice ušebti iz Slovenskega etnografskega muzeja” (str. 129–137) prinaša pregledno strokovno ekspertizo magičnih kipcev, ki so v starem Egiptu spremljali pokojnika v onostranstvo.

Avtorica Sabina Kramar (Zavod za gradbeništvo Slovenije) predstavlja različne metode raziskav (str. 139–147) na izbranih primerih ušebtijev in amuletov iz egipčanske zbirke SEM. Nedestruktivne analize so pokazale zanimive rezultate, ki odpirajo nov pogled v tehnologijo izdelave egipčanske fajanse in raznih glazur.

Italijanski egiptolog Carlo Rindi (Univerza Monash v Avstraliji) v članku z naslovom “Darilo oaze: večni krog življenja, smrti in ponovnega rojstva skozi kipec Ptah-Sokar-Oziris” (str. 149–155) podrobno opiše izjemen egipčanski eksponat iz Koroškega pokrajinskega muzeja v Slovenj Gradcu.

Dolgoletni sodelavec SEM avstrijski egiptolog Günther Hölbl predstavi del svojega obsežnega projekta o povezavah Egipta s sredozemskim svetom. Članek z naslovom “Vpliv egipčanskega verovanja na sredozemske civilizacije v prvi polovici 1. tisočletja pr. Kr.” (157–177) je opremljen z obsežnim komentarjem slikovnega gradiva.

Francoski antropolog in orientalist Constant Hamès (Nacionalni znanstveno-raziskovalni center v Parizu [CNRS]) je za publikacijo pripravil obsežno objavo magičnih tekstov v arabski pisavi na papirnatih talismanih iz zbirke SEM in komparativno analizo z zbirko iz Narodnega prirodoslovnega muzeja v Parizu oziroma s t. i. zbirko ALEP (str. 179–231). Članek z naslovom “Talismani in amuleti iz islamske Afrike” je zaradi specifične vsebine in oblike študije v celoti objavljen v izvirni francoski verziji, njegova sodelavka Živa Vesel, specialistka za iranske študije (CNRS), pa je naredila obsežen slovenski povzetek, ki je preveden tudi v angleščino.

342

Publikacijo zaključijo članek “Razmišljanja o talismanskem vidiku egipčanskega ženskega okrasja” (str. 233–247). Avtorica je Shahira Mehrez iz Kaira, izvrstna poznavalka islamskega tradicionalnega nakita in lastnica zbirke, ki je bila na ogled na razstavi *Magija amuletov*.

V knjigi je bogato slikovno gradivo različnih avtorjev, članki so med seboj ločeni s posnetki z razstave, ki jih je naredil Blaž Zupančič, avtor fotografije na naslovnici pa je Günther Hölbl. Za angleške prevode sta poskrbela David Limon in Franc Smrke. Lekturo besedil sta opravila Maja Cerar in David Limon. Knjigo je oblikovala Polona Zupančič, tiskarna Medium pa jo je natisnila v 600 izvodih.

Marko Frelj

Promocija nesnovne kulturne dediščine: ob 10. obletnici Unescove Konvencije = Promotion of the Intangible Cultural Heritage: The 10th Anniversary of the UNESCO Convention (ur. Anja Jerin, Tjaša Zidarič, Nena Židov). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014, 95 str., ilustr.

V septembru 2014 je Slovenski etnografski muzej kot Koordinator varstva žive kulturne dediščine izdal dvojezično publikacijo z naslovom *Promocija nesnovne kulturne dediščine: ob 10. obletnici Unescove Konvencije / Promotion of the Intangible Cultural Heritage: The 10th Anniversary of the UNESCO Convention*. Publikacijo so uredile Anja Jerin, Tjaša Zidarič in Nena Židov.

V publikaciji, ki je razdeljena na dva dela, so v prvem delu poleg predgovora objavljeni štirje nagovori predstavnikov ustanov, ki se ukvarjajo z nesnovno kulturno dediščino Slovenije

in so sodelovali na dogodku ob zaznamovanju 10. obletnice Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (september 2013, Slovenski etnografski muzej). Nagovore so napisali Špela Spanžel (Direktorat za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo RS), Barbara Urbanija (Slovenska nacionalna komisija za Unesco), Miha Peče (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU) in Bojana Rogelj Škafar (Slovenski etnografski muzej).

Drugi del obsega devet prispevkov udeležencev mednarodne konference na temo promocije nesnovne kulturne dediščine, ki je v septembru 2013 potekala v Slovenskem etnografskem muzeju. Svoje poglede na promocijo nesnovne kulturne dediščine so predstavili udeleženci iz Slovenije (Nena Židov, *Slovenski etnografski muzej in promocija nesnovne kulturne dediščine Slovenije*; Anja Jerin, *Promocija nesnovne kulturne dediščine na spletni strani Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine*; Tjaša Zidarič, *Pandolo na ploščadi Slovenskega etnografskega muzeja: Primer dobre prakse sodelovanja z nosilci nesnovne kulturne dediščine*; Nadja Valentinčič Furlan, *Promocija nesnovne kulturne dediščine s karakterističnimi video prikazi*), Avstrije (Moritz Altersberger, Eva Stiermayer, *Promocija nesnovne kulturne dediščine v Avstriji*), Madžarske (Veronika Filkó, *Ozaveščanje o nesnovni kulturni dediščini in promocija skupnosti nosilcev na Madžarskem*), Češke (Eva Románková, *Promocija tradicionalne ljudske kulture na Češkem*), Hrvaške (Martina Šimunković, *Promocija nesnovne kulturne dediščine na Hrvaškem*) in Nemčije (Tiago de Oliveira Pinto, *Rekonstrukcija čezatlantske dediščine: Afro-brazilska glasba kot nesnovna kultura*).

Anja Jerin

Katalog razstave Oblikovanje za muzeje: Mojca Turk (6. 3.–4. 4. 2014), (ur. Nina Zdravič Polič). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2014, 32 str., ilustr.

V Slovenskem etnografskem muzeju je v letu 2013 v knjižni seriji priročnikov izšla prva publikacija pri nas, ki je posvečena muzejskemu marketingu (*Marketing muzejev: teorija in praksa v slovenskih muzejih* (ur. Nina Zdravič Polič in Mihael Kline). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013, 191 str., ilustr. (Zbirka Priročniki SEM) / Nina Zdravič Polič)). Njen izid smo pospremili s strokovno konferenco in z razstavo *Oblikovanje za muzeje: Mojca Turk*, s katero smo predstavili pomen oblikovanja za muzeje kot marketinško kategorijo in se hkrati poklonili dvajsetletnemu opusu oblikovanja za muzeje Mojce Turk.

Ob razstavi je izšel dvojezični katalog, v katerem so poleg uvodnega besedila dr. Bojane Rogelj Škafar svoje poglede prispevale dr. Kaja Širok, Nina Zdravič Polič, mag. Inja Smerdel in dr. Marjeta Mikuž.

Bojana Rogelj Škafar v uvodu piše, da so se v muzejih po svetu že pred več kot tridesetimi leti zavedali pomembnosti izdelane in prepoznavne celostne podobe muzejev, vključujoč muzejsko zgradbo in celostno grafično podobo muzeja ter oboje v funkciji blagovne znamke. V sozvočju z njo so začeli oblikovati tudi ključna muzejska produkta, kot sta razstava in publikacija. V slovenskem prostoru se z zavedanjem o pomenu upravljanja identitete muzejev s pomočjo celostne grafične podobe samih muzejev kot tudi razstav in drugih produktov srečujemo od 90. let naprej. Med zagotovo najbolj prepoznavnimi praksami lahko izpostavimo prakso Slovenskega etnografskega muzeja, ki je že v prvi polovici 90. let krenil na pot tako vsebinskega preoblikovanja v sodoben etnološki muzej kakor tudi (po zaslugi zlasti Mojce Turk) temu vzporednega razvoja vizualne govorice na vseh ravneh komuniciranja v muzeju in navzven. Pri tem seveda ne gre prezreti vseh drugih prispevkov Mojce Turk za številne slovenske muzeje. Gledano v celoti je to opus, ki je zaznamoval in še vedno vidno in prepoznavno zaznamuje oblikovanje za muzeje na Slovenskem.

344

Kaja Širok se v prispevku *Vizualna pripoved Mojce Turk* osredotoči na dejstvo, da je razprava o pomenu in politiki muzejskih postavitev danes neizbežno povezana z oblikovanjem in s sposobnostjo oblikovalca, da razstavljenе predmete oživi. Po njenem prepričanju prepoznavnost muzejev danes sloni predvsem na sposobnosti prenosa razstavnih vsebin v emocionalne pripovedi. Funkcija oblikovanja je tako prevajanje vsebine v vizualne podobe, ki ustvarjajo atmosfere za zamišljanje ter obiskovalca vodijo v središče zgodbe in razumevanje razstave. Za Mojco Turk velja, da se v njenem polju kreativnosti prepletajo sposobnost razumevanja razstavne tematike in večšine vizualne komunikacije.

Nina Zdravič Polič v prispevku *Razstava Oblikovanje za muzeje* oriše strukturo razstave *Oblikovanje za muzeje: Mojca Turk*, na kateri so bili v prvem delu predstavljeni njeni oblikovalski koncepti in pristopi na področju upravljanja identitete muzejev v obliki celostnih grafičnih podob, ki s svojo pojavnostjo in konotacijo govorijo o identiteti, znanju in vsebinah muzejev, za katere so bile ustvarjene. Drugi del razstave je bil posvečen procesu "soznamčenja razstavnega oblikovanja", prikazanega skozi gradivo o najizvirnejših muzejskih razstavah in celostnih oblikovalskih rešitvah Mojce Turk.

Prispevek Inje Smerdel *Dotik roke v sodobnem oblikovanju* je krajši historični uvid v sodelovanje med SEM in Mojco Turk, ki se je začelo v letu 1991 z novo grafično podobo znanstvene revije *Etnolog*, katere urednica je postala Inja Smerdel. Temu je v letu 1994 sledilo njuno skupno snovanje razstave *Oselnik, drobna obrobna oda delu, znanju, ustvarjalnosti, svojosti, erosu ...*, nato pa v nadaljnjih dvajsetih letih številni projekti od celostne muzejske podobe, oblikovanja lastnih in gostujočih razstav, letakov, zloženek, katalogov, plakatov, transparentov, oglasov, koledarjev, vstopnic in še česa, vsi prepoznavne in subtilne oblikovalske realizacije Mojce Turk.

Marjeta Mikuž v prispevku *Kaj je delo oblikovalca razstave?* opredeli nalogo oblikovalca kot preudarni poudarek smisla, tematike, zgodbe, namena in cilja razstave z njegovimi strokovnimi prijemi ob upoštevanju pravilne predstavitve predmeta ter potrebnih varstvenih pogojev za različno muzejsko gradivo, ki se razstavlja. Mojca Turk izpostavi kot tisto slovensko oblikovalko, ki je v izpolnjevanju teh nalog več kot odlična; z njenim vstopom v muzejski svet je zavel svež, lahkoten, prijazen in inovativen veter, v muzeje je prinesla barvitost kot tudi optimizem in humor. Zapiše, da je pri pripravi razstave najpomembnejši element tema. Če arhitekt že v idejni zasnovi sodeluje z avtorjem razstave, je to formula za uspeh. Če je ta arhitekt Mojca Turk, je uspeh zagotovljen.

Bojana Rogelj Škafar 345

V SPOMIN
IN MEMORIAM

Spomin, ki ostane ...

Milko Matičetov

(10. september 1919, Kopriva na Krasu–5. december 2014, Ljubljana)

347

Dr. Milko Matičetov (Foto: Helena Ložar Podlogar)

Našega dragega prijatelja, že od otroških let navdušenega vsestranskega zbiralca in raziskovalca ljudskega življenja v najširšem pomenu, etnologa, kustosa, znanstvenega svetnika v Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU in akademika dr. Milka Matičetovega, je pred skoraj sedemdesetimi leti v Ljubljano pripeljala usoda, pa naj ji rečemo vojna ali nevarnost pred potujčenjem ali preprosto ljubezen do slovenske besede. Devet desetletij, devet *počivališč* v znanstvenih delih, ki nam

jih je zapustil, bo za vedno stalo ob njegovi, z nemirnim raziskovalnim duhom zaznamovani življenjski poti. Vedno znova nas je presenečal s kakšnim nenadejanim prispevkom k slovenski etimologiji, ki ga je zadnja leta vedno bolj zaposlovala in mu ni dala miru. Desetine ljudskih imen je našel za eno samo drobno rožico, vznemiril ga je pogled v nočno nebo in začel je odkrivati imena zvezd in ozvezdij, o nekem, po njegovem napačno zapisanem imenu za sredozemsko živalco *škržad* je nastalo ne le nekaj humoristično-polemičnih pesmic, ampak tudi cela razprava z utemeljitvijo, zakaj po njegovem ni pravilno pisanje *škržat*. Dosledno je namreč vztrajal, da se izvirnih imen, vključno z naglasom, ne sme umetno spreminjati in jih spravljati v včasih okorne slovnične kalupe.

348

Bila sem še gimnazijka, pravzaprav tik pred maturo, ko sem po naključju v Novem mestu poslušala predavanje štirih narodopiscev, ki so novomeškim dijakom učiteljšča želeli približati nekaj glavnih področij slovenske ljudske kulture in jih navdušiti za to stroko. Dvomim, da jim je takrat to uspelo; tedaj si niti v sanjah nisem mislila, da bom nekoč s temi znanstveniki sedela v istem inštitutu, da bodo postali moji učitelji, predstojniki in, upam, da ne rečem preveč, strokovni prijatelji, od katerih sem se veliko naučila. Med njimi je bil tudi dr. Milko Matičetov, raziskovalec ljudskega slovstva, izreden poznavalec nam takrat še neznane zamejske dežele Rezije. In prav zaradi nje sem si predavanje Matičetovega o ljudskem pripovednem izročilu Rezijanov še posebej zapomnila. Kakor da bi imel slabo vest, da je pri svojem predmetu nekaj prezrl, morda pozabil, je naš profesor zgodovine ob koncu predavanja začutil dolžnost, da tudi sam pove nekaj besed in nam na velikem stenskem zemljevidu pokaže, kje sploh leži ta Rezija, kjer pod "goro to Čanyawo" skoraj pozabljena od matične dežele živi svoje težko, a kulturno nadvse bogato in z neokrnjenim izročilom prežeto življenje slovenska narodna skupnost. In prav dr. Matičetov, ki se je že zgodaj priučil rezijanskega narečja, je začel odkrivati njihovo ljudsko kulturo in predvsem pripovedno in pesemsko bogastvo, s tem pa je postavil temelje in odprl pot za raziskovanje tudi drugim strokovnim kolegom, tako slovenskim kakor tudi italijanskim.

Strokovno življenje Milka Matičetovega je odprta knjiga, njegova bogata bibliografija, objavljena v njemu posvečenem jubilejnem zborniku Inštituta za slovensko narodopisje Traditiones 28/I, 1999, pa mora biti koristen smerokaz za vsakogar, ki ga zanimajo posamezna področja ljudske kulture. Nikakor se ne čutim opravičena, da bi strokovno ocenjevala in razčlenjevala njegovo delo. Tega znanja smo si med študijem premalo pridobili ali pa smo si izbrali napačno povezavo predmetov. Leta 1989 pa se je raziskovalnemu delu Matičetovega temeljito posvetila in ga razčlenila dr. Marija Stanonik. Ob večkratnem branju te razprave mi je bilo pogosto žal, da nisem bila bolj pogumna in radovedna tudi za to smer naše stroke, saj sem vso mladost preživela ob pripovedkah, pesmih, pregovorih in šaljivih dovtipih obeh starih mam – vsake z drugega konca naše dežele. Šele pred nekaj leti me je dr. Matičetov vprašal, zakaj in od kdaj se del "mojega" Novega mesta imenuje *Kandija*, in mi razložil, da naj bi to drugod bilo povezano z Lepo Vido (La bella Candia). Dregnil je v tisti skrivni del mojega zanimanja – iskanje izvora poimenovanj. Toda – vlak je že odpeljal – čeprav mi

še ni uspelo najti strokovno podkrepljenega odgovora, še vedno čutim ta dolg do svojega kolega.

V nasprotju s strokovnim in znanstvenim delom Matičetovega pa njegovo osebno življenje slej ko prej ostaja samo njegovo: o sebi ni nikoli govoril, na morebitna vsiljiva vprašanja je odgovoril kratko, skoraj odrezavo ali šaljivo. Le redko, največkrat samo tedaj, ko je kdo prišel v inštitut na obisk, je prisedel, ko smo pili kavo. Sam je ni pil nikoli, v škatlo s piškoti je segel le, če je v njej bil kak zlomljen keks. In potem smo nalašč nekaj piškotov zdrobili. Prepričana sem bila, da bo prisedel k čaju. Prinesla sem, pri nas tedaj še neznani, jabolčni čaj, in bila sem prepričana, da bo navdušen. Njegov odgovor na vprašanje, ali mu je všeč, nikakor ni bil žaljiv (saj žaliti Matičetov nikoli ni znal), zame je bil tako duhovit, da se ga bom vedno spominjala: "Saj je dober, a na smrtni postelji si ga ne bi zaželel!" Nikoli ni pretiraval z navdušenjem, nikoli ni "kuhal" užaljenosti ali jeze, celo priznanje kakšne svoje "tehnične" napake je zavil v humor in velikokrat smo se nasmejali ob pripovedi, kako sta se v hudi poletni vročini z dr. Kuretom vozila na kongres v Italijo in si brisala potne srage: "Niko, kmalu bo boljše, sem že ugasnil gretje!"

Strokovni in osebni svet je znal naš Milko strogo ločiti: del njega slej ko prej za mnoge, tudi zame, ostaja le uganka. Zdi se mi, da je imel s svojo načelnostjo prav, čeprav bo zato v tem pisanju njegova podoba okrnjena. Nekaj mozaičnih kamenčkov pa mi je vendarle uspelo pobrati iz sicer redkih intervjujev in mojih spominov nanj.

Na svet je prijokal 10. septembra 1919 v kraški vasi Kopriva in že dveleten začutil svojo prvo stisko: "Kje bom poslej spal, ko moram sosedom vrniti zibko, ki sem jo prerasel". Tako grenak je bil njegov prvi spomin na otroška leta. V spomin se mu je zapisala še ena stiska iz prvih šolskih dni: slovenskih prvošolčkov italijanska učiteljica ni nič razumela. Drugače je bilo s slovenskimi duhovniki, ki so ostali zvesti materinščini in, seveda v cerkvi in ne v šoli, poučevali verouk v slovenščini. To pa bi za desetletnega fantiča, ki je odhajal na sprejemni izpit za "latinsko šolo" v Kopru, lahko bilo usodno, kajti *Očenaš* moliti v italijanščini pa že mora znati vsak. Tedaj je Kopriva spadala pod tržaško škofijo in zato je mladi Milko šele po posredovanju gospoda Virgila Ščeka naslednje leto smel gimnazijo nadaljevati v Gorici, kjer je "dihal domač zrak, se družil z rojaki in po mili volji govoril v materinem jeziku". Slovenščina je bila tam redni učni predmet. Z leti se je sicer marsikaj spremenilo, vendar so bile korenine slovenske zavesti že tako vraščene, da so zdržale tudi administrativno prepoved govoriti v narečju.

Enajstletni fantič sicer še ne razmišlja o svojem poklicu, kljub temu pa je padlo "na rodovitna tla, hitro vzkliklo in se razraslo" seme drobne zbirke pregovorov, rekov in vraž, ki jih je kot *Starodavno narodno blago nabrano na Gornjem Krasu* v Koledarju goriške Mohorjeve družbe, sicer pod psevdonimom Ivan Jožetov, objavil gospod iz Avberja Virgil Šček. Ne da bi se prav zavedal, so to bili prvi zametki, ki so nakazovali smer raziskovalne poti Matičetovega. Takrat so se dijaki redno zbirali pri avberskem duhovniku, hiša Virgila Ščeka jim je bila kakor drugi dom, njegova knjižnica pa vir znanja. Ustanovili so "Kraški krožek",

katerega posebna naloga je bilo “zbiranje narodnega blaga”. Mlademu Milku pa avberski gospod ni bil samo mentor in podpornik, ampak predvsem vzornik. Po njegovem zgledu je v šoli znal navdušiti in pridobiti sošolce, da so mu začeli prinašati gradivo z vseh vetrov Primorske, od Kanalske doline do Istre. Poslej mu strast za zbiranje in raziskovanje folklornega gradiva nikoli več ni dala miru. Vedel je že, da bo študiral književnost – še več: na univerzi v Padovi, kjer je bila tedaj najbližja popolna univerza, si je dodatno izbral še srbohrvaško ljudsko pesništvo, splošno lingvistiko, italijanske venetske dialekte, torej vse tiste predmete, za katere je vedel, da mu bodo koristili pri vsakdanjem delu na področju folkloristike. Dodal je še predmete iz romanistike, kjer pa so ga najbolj mikala predavanja o povezavah med romansko-balkansko folkloro in srednjeveškim slovstvom. Brez težav je tako leta 1947 lahko nostrificiral padovsko diplomu na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in leta 1955 pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti obranil tezo svoje doktorske študije *Sežgani in prerojeni človek*, v kateri je primerjalno raziskal motiv ljudske pesmi *Sveti Andrej dvakrat rojen* in s katero je dokazal veliko in poglobljeno poznavanje obsežnega pripovednega gradiva, predstavil razprostranjenost in življenje ljudskega izročila, ki nam ohranja stara verovanja, pripovedne motive, navade. S primerjalno metodo pa je pospremil njegovo pot skozi prostor in čas.

Najtežje od vsega si predstavljam Matičetovega kot vojaka. Pa saj mož orožja nikakor ne more biti tisti, ki so mu že v otroških letih privzgojili, da je ubiti ubogega martinčka smrtni greh (tako se je namreč v enem svojih zadnjih spisov spominjal svoje spovedi). Izkazalo se je, da jo je sorazmerno dobro odnesel: leta 1941 je bil vpoklican v vojsko, se kar dobro “namučil” na oficirskem tečaju, nato pa so ga kot pehotnega podporočnika poslali v enoto mejne straže ob nekdanji italijansko-francoski meji: sestavljanje in razstavljanje orožja je jemat kot “spretnostno igro”, se poleti sončil, pozimi pa smučal, ves čas pa je pridno prebiral in izpisoval rezijanske zapise poljskega jezikoslovca Jana Baudouina de Courtenayja, ki je 1872. raziskoval zahodna slovenska narečja in se ob tem zadrževal tudi v Reziji. Pozneje so Matičetovega poslali v Rim na tečaj za tolmača srbohrvaščine, zlom Italije je dočakal v Dubrovniku, svojo vojaško kariero pa končal kot tankist v prvi prekomorski partizanski enoti. Sam se ob tem nasmehne, saj je “... v tank prvič in zadnjič zlezal iz radovednosti šele 25 let po vojni ...”.

Milko Matičetov (tedaj še pod imenom Milko Ukmar) je svoje folkloristične spise (povedke, pregovore, ljudske pesmi) objavljal že v tridesetih letih, vendar sam za svoje prvo resno strokovno pisanje šteje dva prispevka v Domu in svetu 1940 (*Koledovanje v Tomajski župniji na Krasu in v Trebčah, Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida*). Prvo delovno mesto je nastopil jeseni 1945. kot kustos v Etnografskem muzeju v Ljubljani. Tu je ostal sedem, nikakor ne “suhih” let. Njegova zasluga je, da je muzej leta 1947 za svoje zbirke pridobil čupo, lesen čoln – deblak slovenskih ribičev v Tržaškem zalivu. Na terenu po vsej Sloveniji je Matičetov nabral množico dragocenega gradiva in nastalo je preko trideset različnih prispevkov objavljenih v domačih in tujih strokovnih glasilih. Izpostavila bi le razpravo *O etnologiji in folklori zahodnih Slovencev*. S tedanjim

ravnateljem muzeja Borisom Orlom sta uredila 15 letnikov strokovne revije Slovenski etnograf, v uredniškem odboru pa je sodeloval še naslednjih pet let. Leta 1952 je svoj "sedež raziskovanja in znanstvenega dela" preselil v Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU in tam ostal do svoje upokojitve leta 1985. Bil je eden pobudnikov in soustanoviteljev mednarodne delovne skupnosti Alpes Orientales. Morda je prav, da tu omenim dejanje, ki so si ga privoščili avstrijski kolegi: zbornik, ki je izšel po simpoziju skupine v Avstriji, so samovoljno naslovili *Volkskunde im Ostalpenraum* in tako v seriji zbornikov manjka Alpes Orientales 2, kakor da ta zbornik ni nikoli izšel. V inštitutskem arhivu najdemo korespondenco z vsemi člani skupine AO, ki izražajo bolečino ustanoviteljev, ker pa projektu niso želeli škodovati s prepiri, so se po dobrem premisleku umaknili v ozadje. Matičetov je bil tudi soustanovitelj in urednik inštitutskega zbornika Traditiones. Inštitut je bil ves čas močno povezan s tedaj samostojnim Glasbeno-narodopisnim inštitutom, ki ni deloval v okviru SAZU, in Matičetov si je močno prizadeval za njuno združitev, do katere je končno prišlo, a le za kratek čas, česar ni nikoli prebolel. Bil je vodja sekcije za ljudsko slovstvo, pozneje, ko ni bilo več obvezno, da je upravnik inštituta lahko samo akademik, pa je bil izbran za upravnika inštituta, s čimer mu je bila naložena še administrativna funkcija, ki pa je, romantik, kakršen je bil, ni bil prav nič vesel – mislim, da je ob tem delu celo trpel. Leta 1995 ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti izvolila za svojega izrednega člana, s tem pa je prevzel tudi odgovorno mesto predsednika znanstvenega sveta Inštituta za slovensko narodopisje.

Milko Matičetov je napisal nad 300 znanstvenih in strokovnih razprav, esejev, člankov, poročil in ocen (prav te so pogosto tako temeljite, da je ob njih nastala že nova razprava) v slovenskem, italijanskem, nemškem in srbohrvaškem jeziku. Njegovo raziskovalno in znanstveno delo največkrat presega meje same folkloristike, vendar je prav to kot posebno panogo etnologije s svojim ustvarjalnim prispevkom bistveno obogatil in slovenski delež povzdignil na evropsko raven. Pri nas je uvedel načelo moderne folkloristike, po katerem tista pravljica in povedka, ki jo je povedal posebno nadarjen pripovedovalec, zasluži, da jo posredujemo nespremenjeno, pristno, brez okrajšav ali literarnih primesi, ali kakor je rekel sam, "...v vsej njeni divji lepoti in neposrednosti ...", da jo obravnavamo kot neponovljivo umetnino. Tako je pripovedovalca povzdignil v avtorja, ki zasluži, da se navede njegovo ime. Teh svojih načel se je trdno držal in si je tako tudi v mednarodnih krogih pridobil sloves izjemnega strokovnjaka. S predavanji se je udeleževal domačih in mednarodnih etnoloških, slavističnih in drugih posvetovanj in svoje izkušnje in dognanja posredoval širšemu krogu strokovnjakov. Korenine njegovega dela pa so vedno bile terenske raziskave, ki jim je posvetil veliko časa; v prvih letih si je vse zapisoval, pozneje pa pripovedi snemal na magnetofonski trak. (Malo za šalo: v Reziji je bil tako znan po svojem magnetofonu, da so pozneje vse, ki so nosili magnetofon, imenovali Milko).

Matičetovemu je bila prva skrb zahodna Slovenija, Istra, Kras, Goriško, obhodil je vsa slovenska obrobja, od Koroške, Beneške Slovenije in Rezije do Prekmurja in Porabja, ni zanemaril Dolenjske, saj je sodeloval v ekipah Etnografskega muzeja,

pa tudi ne Tuhinjske in Zgornjesavske doline. Tako je že zgodaj nabral toliko gradiva, da je lahko nastalo morda njegovo najboljše delo *Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskovanj* (Razprave SAZU 1958). Od tedaj je svoje poglede in dognanja posredoval in utemeljeval v številnih razpravah, kot so npr. (če naštejemo samo glavne): v Zgodovini slovenskega slovstva 1956 *Pregovori in uganke, Ljudska proza* ali o pravljicarjih v uvodu zbirke Slovenske narodne pravljice Alojzija Bolharja, *Pri treh Boganjčarjih, ki znajo lagati, Pregled ustnega slovstva v Reziji – Italija*. Naše pripovedništvo je predstavil svetu tako v Enzyklopädie des Märchens kakor tudi v številnih zbornikih z mednarodnih kongresov. Veliko raziskovalnega časa je namenil tudi posameznim prvinam v slovenskih ljudskih šegah in verovanjih, od božičnega čoka pri Furlanah, zagovarjanja, metanja (proženja) gorečih kolesc, po vsem slovenskem etničnem ozemlju je iskal izročilo o prekopavanju mrličev (*Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih*), polemično je pisal o božičnem kruhu – poprtniku (iz te polemike z Josipom Malom je nastala obsežna razprava), vznemirjalo ga je t. i. *pitanje vetra pri Slovencih in zagovarjanje oblakov*, kar je primerjal s švicarskim gradivom, in zvezdno ime *Škopnjekovo gnezdo* ter ne nazadnje *duhovin* – otrok, ki se rodi v kačji podobi in izgine.

Kot največji strokovnjak za ljudsko pripovedništvo v Vzhodnih Alpah in najboljši poznavalec njihovega izročila, narečja in kulture sploh je nad sedemdeset razprav seveda posvetil Reziji, kjer je zapisal ali na magnetofonski trak posnel več kot 3000 besedil, pravo odkritje pa so bili pravljicarji in pravljicarke. Z rezijanskim izročilom in s svojimi dognanji o njem ni presenečal samo slovenskih bralcev, ampak ga je v italijanščini posredoval tudi svojim italijanskim kolegom. Mehko dušo Kraševca pa je vznemirjala tudi rezijanska lirika. Odbral in v slovenski vrt je presadil *Rožice (z)iz Rezije*, antologijo, v kateri je objavljenih 60 pesmic v rezijanščini in v Matičetovi “knjižni” priredbi (ali kakor sam pravi “presaditvi”), z uvodom, opombami in povzetkom v italijanščini.

Posebno pozornost pa so doživele številne živalske pravljice: Matičetov jih je “udomačil” in izdal kot *Zverinice iz Rezije* (1973). Poleg te obširne knjige je še mnogo drobnih knjig pravljič, na podlagi katerih so nastale tudi lutkovne predstave. Ob koncu naj omenim še nekaj televizijskih oddaj z naslovom *Pri naših pravljicarjih*, ki jih je slovenska televizija pred mnogimi leti prehitro nehala snemati in tudi že posnetih, žal, tudi danes ne ponavlja. Vse to je le delček bogastva, ki nam ga je v svojih delih predstavil naš “Matiček”, kakor smo mu rekli, kadar nas ni slišal. Kaj vse je bilo še skrito v njegovih inštitutskih predalih in je pospravljeno v škatle pristalo na njegovem domu! Vsako drobno zanimivost, ki jo je kdor koli povedal in je bila vsaj malo povezana s stroko v najširšem pomenu, si je zapisal – zaradi varčnosti kar na kakšno staro kuverto. Imel je še mnogo načrtov, mnogo želja ... Kar nam je v svojem življenju ponudil v branje, je preprosto prijetno, živahno, mikavno.

In ker v tem zapisu o znanstveniku in velikem Slovencu akademiku dr. Milku Matičetovemu še marsikaj ni povedano, naj ga dopolnijo priznanja, ki jih je dobil za stroki in narodu predano delo: dvakrat italijanska nagrada Premio

internazionale di folklore Giuseppe Pitre, literarna nagrada "Laštra landarske banke", Premio Internazionale di Etnografia "Michelangelo Mariani", imenovanje za člana furlanske skupine Deputazione di Storia patria, častni član Avstrijskega narodopisnega društva na Dunaju, častni občan Rezije; doma pa je dobil Levstikovo, Murkovo in Štrekljevo nagrado.

Dragi dr. Milko Matičetov, posebno Vas je očarala pesem zvonov: zapisovali ste si njihove "besede", njihove medsebojne pogovore, resne in šaljive, kakor so jih pač ljudje razumeli. Vaš VEČERNI AVE je umolknil, naj odslej nežno zveni in Vas uspava VEČNI AVE.

Helena Ložar Podlogar 353

Dr. Pavla Štrukelj
(1921–2015)

355

Dr. Pavla Štrukelj (Dokumentacija SEM)

V Slovenskem etnografskem muzeju nas je pretresla žalostna novica, da je 20. septembra 2015 v 95. letu umrla dr. Pavla Štrukelj. Rodila se je 28. junija 1921 v Štrukljevi vasi, v Vidovskih hribih nad Cerknico. Bila je drugi otrok od devetih očeta Jožeta in matere Marije, po domače Majerčkove. Odraščala je v nadarjeni družini. Njen oče je bil izučen kovač, obenem pa zdravilec živine in pred drugo svetovno vojno tudi župan pri Sv. Vidu. Pavlo in še dva sinova je poslal študirat

v Ljubljano, vse ostale pa je dal izučiti različnih obrti. Tako je Pavla pri trinajstih začela obiskovati klasično gimnazijo in šolanje nadaljevala na učiteljskišću. Po diplomi leta 1943 se je hotela zaposliti kot učiteljica, a ji je bilo zaradi političnih razmer to onemogočeno. Odločila se je za nadaljnji študij, najprej paleontologije in geologije ter nato etnologije. Leta 1954 je diplomirala iz etnologije in leta 1965 še doktorirala z disertacijo "Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije". Leta 1955 se je zaposlila kot kustodinja za neevropske zbirke v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Od leta 1964 do 1990 pa je vodila Muzej neevropskih kultur v dvorcu Goričane pri Medvodah.

356

Bila je etnologinja prve povojne generacije. V t. i. Orlovih raziskovalnih ekipah je največkrat raziskovala po več področij hkrati. Tako v Loški dolini šege, verovanja, prehrano, lov, čebelarstvo in prevoznništvo, potem življenje peric v ljubljanski okolici, prav kmalu pa se je težišče njenega strokovnega zanimanja premaknilo na vraževerje, do tedaj belo liso v slovenskem etnološkem raziskovanju. Ob vraževerju je nujno trčila tudi ob Rome; njihovo življenje jo je tako pritegnilo in fasciniralo, da je posvetila dovršen del življenja prav raziskovanju tega, kljub nenehnemu zatiranju in preganjanju, trdoživnega naroda. Za Rome se je odločila ne le iz znanstvenih nagibov, ampak tudi zato, da bi jim pomagala do lepšega življenja, kot je zapisala sama. Svoje dolgoletno delo je okronala z monografijama *Romi na Slovenskem* (1980) in *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: zgodovina in kultura Romov v Sloveniji* (2004). Redno so jo vabili na konference, vladne komisije in okrogle mize o Romih. Še 31. julija letos se je udeležila ustanovnega "Odbora za izkop in pokop umorjenih Romov med drugo svetovno vojno na področju Slovenije" v Črnomlju. Bila je naša vodilna romologinja.

Že v petdesetih letih je skrbela tudi za neevropske zbirke predmetov, ki so sodile med najstarejše muzejske zbirke Slovenskega etnografskega muzeja. V šestdesetih letih, ko je Slovenski etnografski muzej pridobil goričanski baročni dvorec v bližini Medvod in ga namenil že tedaj bogatim muzejskim zbirkam neevropskih kultur, je dr. Pavla Štrukelj postala prva kustodinja in hkrati vodja oddelka neevropskih kultur, ki je prav kmalu prerasel v samostojen muzej – vsaj v vsebinskem, če že ne v formalnem pogledu. Skoraj trideset let je opravljala dela muzejskega vodje, muzejske bibliotekarke, dokumentalistke, pedagoginje, kustodinje za stike z javnostmi, strokovne svetovalke (ljudem, ki so potrebovali informacije o predmetih z drugih kontinentov) in nenazadnje – izvajala je vse primarne naloge, ki jih je muzej zahteval od nje (zbiranje, varovanje, komuniciranje in razstavljanje muzejskega gradiva). Po svoji etnološki specializaciji pa je bila afrikanistka, amerikanistka, sinologinja, japonologinja in še marsikaj. Potovala je tudi na različne konce sveta, od Faroerskih otokov na severu do Senegala in Kenije na jugu ter ZDA na zahodu in Indije na vzhodu.

Z dr. Pavlo Štrukelj sem se prvič osebno srečal kot študent etnologije sredi 70. let prejšnjega stoletja. Grad Goričane oz. Muzej neevropskih kultur je bil za nas študente, ki smo radi potovali in šli študirat etnologijo predvsem zaradi tujih kultur, nekakšen center sveta oz. središče številnih neevropskih kultur. V tistem času še ni bilo interneta, televizijske dokumentarne oddaje so bile skromne,

pa tudi tovrstne etnološke literature ni bilo prav dosti. Čeprav je bila takratna Jugoslavija neuvrščena in je imela odlične stike prav z azijskimi, afriškimi in latinskoameriškimi deželami, o njih in njihovih kulturah ni bilo na voljo dovolj informacij. To "praznino" pa je odlično zapolnjeval Muzej neevropskih kultur pod vodstvom dr. Pavle Štrukelj. Sanje vsakega študenta so bile – praksa v Muzeju neevropskih kultur, o službi v tem muzeju pa si niti sanjati nismo upali! Na oddelku za etnologijo ljubljanske Filozofske fakultete je v 70. letih zrasla generacija študentov – svetovnih popotnikov, ki so tako rekoč z nič ali malo denarja potovali po najrazličnejših deželah tretjega sveta. Seveda smo se s temi izkušnjami, potrebami, željami in idejami morali nujno srečati tudi z dr. Pavlo Štrukelj oz. Muzejem neevropskih kultur v Goričanah. Imel sem to srečo, da sem lahko opravljal muzejsko prakso, ko je v Goričane prišla razstava o Aztekih Mehškega nacionalnega antropološkega muzeja. Vsak dan sem prihajal k Pavli v Slovenski etnografski muzej na Prešernovi cesti v Ljubljani, od koder sva se z njenim avtom odpeljala v Goričane, postavljala azteško razstavo in se veliko pogovarjala. Takrat sem se zavedel njene izjemne razgledanosti in njenega znanja.

Po diplomi leta 1980 sem moral najprej za letno dni v vojsko, potem pa me je pot zanesla na Ptuj, kjer sem ostal dve leti in pol. A v meni je ves čas tlela želja, da bi se poklicno ukvarjal z neevropskimi kulturami. Poleti 1985 sem spoznal doktorja pomorske biologije, Nemca, ki me je zaposlil za pol leta v tedaj vse bolj odprti Ljudski republiki Kitajski. Ta "kitajska izkušnja" me je "zaznamovala". Po vrnitvi domov sem sicer dobil službo v Mestnem muzeju v Ljubljani, kjer sem ostal tri leta in pol. A spomladi 1990 so iskali nekoga, ki bi nadomestil dr. Pavlo Štrukelj, ki je odhajala v pokoj. Njen nesojeni naslednik je bil pred mano sicer Ivan Šprajc (danes svetovno znani astroarheolog), ki pa v Goričanah ni videl perspektive za svojo poklicno kariero. Imel sem res neznansko srečo, da sem se pojavil na pravem mestu v pravem trenutku in aprila 1990 sem se zaposlil v Muzeju neevropskih kultur na gradu Goričane. Prevel sem Pavlino muzejsko dediščino. Časa mi je dala le tri dni – v zelo globoko "muzejsko vodo" sem skočil tako rekoč na glavo! Na srečo sem se naučil "muzejskega plavanja" v prejšnjih muzejskih službah in pri dodatnem muzeološkem izobraževanju. Pavlina dediščina je postala moj življenjski izziv. Kot petintridesetletni etnolog sem imel dosti energije, ambicij, znanja in želja, kot muzealec in že večletni član ICOM-a pa tudi zadosten vpogled v svetovno muzejsko področje etnografskih muzejev, ki so se prav v tem desetletju začeli osvobajati kolonialnih oklepov, ki so jih določali skoraj stoletje. Etnografski muzeji po svetu so se začeli radikalno spreminjati, postali so inkluzivni, se preimenovali – večinoma v Muzeje svetovnih kultur ter spreminjali svoje konceptualne vsebine, uglasene s teoretskimi spoznanji postkolonialnih in kulturoloških študij po svetu. Zaradi sesedanja baročnega dvorca sem se moral začeti ukvarjati z zelo banalnimi vprašanji iskanja finančnih sredstev in gradbene obnove, a hkrati sem zasnoval nov koncept muzeja, ki sem ga objavil tudi v Etnologu. Moj prvi "veliki uspeh" na novem delovnem mestu, s katerim sem upravičil Pavlino zaupanje, je bil odkup Petkovškove afriške zbirke, ki so jo dediči nameravali odpeljati.

Ob prevzemu Pavline muzejske dediščine ni nihče pričakoval tako revolucionarnih družbeno-političnih sprememb, kot so se zgodile z osamosvojitvijo junija

1991. Dobili smo Zakon o denacionalizaciji, ki naj bi Rimskokatoliški cerkvi poleg številnih drugih nepremičnin in posestev vrnil tudi nekdanji škofijski dvorec Goričane pri Medvodah. Na srečo tedanji nadškof Šuštar in vrh Rimskokatoliške cerkve v Sloveniji ni bil zagret za grad Goričane, želeli so le kompenzacijo v obveznicah, ki pa je "obležala" v nekem predalu nekega državnega birokrata. Grad Goričane, ki ga je spodjedala talna voda, ki je kazal mnoge posledice dotrajanosti in starosti, a je bil v njem že skoraj trideset let zelo obiskan Muzej neevropskih kultur, dolgo časa edini tovrstni muzej v nekdanji Jugoslaviji, smo začeli po Pavlinem odhodu v pokoj temeljito gradbeno obnavljati. Čutil sem zavezanost ne le muzejski in etnološki stroki, temveč tudi dr. Pavli Štrukelj, da se kar najbolj angažiram v zvezi z obnovo. Žal v vodstvu matične hiše v Ljubljani niso delili mojega mnenja. Pojavilo se je na stotine problemov v zvezi s financiranjem, a obnova se je kljub temu počasi nadaljevala. Cilj je bil sodoben etnografski muzej, dostojen muzejske dediščine dr. Pavle Štrukelj. Gledano z današnjega zornega kota so bila 90. leta glede obnove dvorca Goričane, muzejske dediščine dr. Pavle Štrukelj, polna najrazličnejših manipulacij in političnih spletk z naslednjim končnim izidom: vrnitev dvorca in pristave RKC, selitev neevropskih zbirk v takratne depoje SEM-a v Škofjo Loko, zmanjšanje prostora za predstavitev neevropskih kultur z 2000 m² na 200 m², se pravi desetkrat manj, in nepovratna izguba približno milijona evrov davkoplačevalskega denarja. Škoda, neznanska škoda!!! A Slovenija pozna še kup podobnih zgodb.

Pavla je bila posebna! Nekateri je niso marali, celo sovražili so jo in jo spotikali z največjimi hudobijami. Prijateljke pa je našla med najbolj ponižanimi in razžaljenimi – Romi. Kjer koli, kadar koli se pogovarjam z Romi o dr. Pavli Štrukelj, govorijo o njej z največjim spoštovanjem in ljubeznijo.

Če pogledamo z objektivne distance, je delala čudeže, seveda pa marsikdaj tudi ni zmogla vsega. V tridesetih letih dela je organizirala osemdeset razstav, pisala kataloge in članke, pridobila več kot deset tisoč predmetov z vseh celin, skrbela za dve veliki stavbi (dvorec in pristavo – galerijo) ter sprejela in vodila na tisoče obiskovalcev. Številni Slovenci in Slovenke se je bomo spominjali po neverjetni življenjski energiji, zanosu, izjemni delavnosti in humanem odnosu do soljudi vseh polti in kultur tega sveta.

Ralf Čeplak Mencin

NAGRADE IN PRIZNANJA *AWARDS AND RECOGNITIONS*

Valvasorjevo nagrado za leto 2014

359

je za svojo avtorsko razstavo *Vrata: prostorski in simbolni prehodi življenja* prejela muzejska svetovalka mag. Polona Sketelj, kustodinja za bivalno kulturo v SEM.

Razstava je bila za javnost odprta jeseni 2013 kot osrednja razstava prazničnega leta Slovenskega etnografskega muzeja, ki je tedaj praznoval 90-letnico samostojnega obstoja in delovanja. Razstava o vratih, prvi poglobljeni pregled vrat in njihovih pomenov na Slovenskem, je plod avtoričinega večletnega preučevanja in terenskega dela. Vsebinska analiza in obravnava vrat na razstavi je izjemno široka, saj upošteva njihovo oblikovno tipologijo, prostorsko razvrstitev, funkcije in širši simbolni pomen. Ob razstavi je izšel tudi obsežen vodnik s katalogom z istoimenskim naslovom, bogato slikovno opremo ter z dodatnimi informacijami in pregledom gradiva, ki zaradi različnih razlogov ni bilo vključeno v razstavno predstavitev.

Kolegici Poloni Sketelj za njeno izjemno delo iskreno čestitamo sodelavke in sodelavci SEM.

Mag. Polona Sketelj (Dokumentacija SEM)

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE BOOK REVIEWS

361

Jelka Vince Pallua: Zagonetka virdžine: etnološka i kulturnoantropološka studija. Zagreb: Institut društvenih nauka Ivo Pilar, 2014. (Biblioteka Studije – Knjiga 18), 310 str., ilustr.

Obsežna monografija *Zagonetka virdžine: Etnološka i kulturnoantropološka studija* dr. Jelke Vince Pallua, profesorice na doktorskem programu Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Zagrebu in raziskovalke Inštituta za družbene vede Ivo Pilar, sloni na dolgoletni temeljiti študiji tematike. Avtorica, specializirana v ženskih in mediteranskih študijah, se je loti z etno-kartografskega, zgodovinsko-etnološkega in primerjalnega zornega kota.

Knjiga obsega 310 strani in poleg uvodnega, osrednjega analitičnega in zaključnega dela vključuje tudi obsežne podatke Etnološkega atlasa Jugoslavije, osebne zgodbe *virdžin*, literaturo in vire, zanimive fotografije, *resumé* oz. povzetek ter besedo o avtorici. Študija je razdeljena na pet poglavij: 1. *Po sledeh virdžin*; 2. *Razprostranjenost pojava*; 3. *Različni obrazi virdžine*; 4. *Uganka virdžine*; 5. *Etnogram – kronološki niz pričevanj*.

Njeno izčrpno delo toplo pozdravljam, saj je bila izjemno “intrigantna” tematika *virdžin* v zadnjih desetletjih postmodernih kulturnih in ženskih študij ter sodobne antropologije malodane zanemarjena oz. pozabljena, čeprav so se z njo ukvarjali številni etnologi in antropologi 20. stoletja: Barjaktarović, Durham, Gordon, Gušić, Gjergji, Gavrilović, Vukanović; na prelomu tisočletja pa poleg Vince Pallua še Demick, Dickemann, Djajic Horváth, Potkonjak, Young in Littlewood.

Virdžine ali *tobelije* (iz turške besede *töve*, “zaobljuba”) so, kot definira avtorica “nenavadna, prostorsko omejena, endemna pojavnost, edinstvena ne le v Evropi, ampak tudi v svetovnem merilu, poznana le v gorskem svetu zahodnega Balkanskega polotoka (predvsem na nuklearnem območju pojavljanja *virdžin* – v obmejnih predelih severne Albanije, Črne gore in Kosova). Fenomen, ki odstopa od ustaljenega, je običajsko-pravna institucija, v kateri ženska ‘menja spol’, se s tem zaveže na nedolžnost/celibat in prevzame vlogo moškega – oblači so kot

moški, postrizena je na moško, uporablja moško obliko svojega imena, obnaša se kot moški, nosi orožje, če je potrebno, gre tudi v vojno, sodeluje na moških zborovanjih in ima vse javne pravice moških v strogo patriarhalni družbi” (Vince Pallua, 2014: 16).

362

Kar je pomembno poudariti, “enoznačnost in enotnost tega pojava ne obstaja ne v razlogih niti v motivih njegovega nastanka, saj gre za institucijo, ki je običajnoppravna domislica, katere glavna funkcija je prilagoditev potrebam družine in družbe, zaradi česar je virdžina še posebej cenjena. Pa vendar, naj navedemo že na samem začetku vsaj okvirno najpomembnejše in najbolj pogoste razloge za obstoj virdžin: izostanek moškega naslednika, izostanek odraslega moškega, ko virdžina postane ‘začasni most’, dokler je v tej funkciji ne nadomesti mlajši brat ali bratranec, izogibanje neželeni poroki (in s tem krvnemu maščevanju) in grožnja krvnega maščevanja moškemu delu družine, ki sta mu onemogočena svobodno gibanje in delo” (ibid., 16). Poleg tega, kot pravi avtorica, “obstaja trajna ali začasna zaobljuba, ki deklicam določa vlogo sina bodisi v zgodnjem otroštvu (mnogokrat že pred rojstvom) ali šele kasneje, v odrasli dobi, včasih tudi v času vdovstva” (ibid.).

V prvem poglavju se avtorica na splošno dotakne predstavitve pojava in tudi kasneje pusti bralcu, da ji sledi v vsebinskih in metodoloških izpeljavah: kaj institucija *virdžine* ni in kaj nenazadnje naj bi v sodobnih razlagah lahko bila. Postopoma razkriva institucijo virdžine in jo razloži šele v zadnjih dveh poglavjih. To bralca – kljub ponavljanjem podatkov v tekstu – drži v napetosti.

Fenomen *virdžine* ali *tobelije*, imenovane tudi *virdžinesa*, *vidneš*, *tombelija*, *muškobanja*, *muškobara*, *muškarčica*, *muškara*, *muškudanka*, *muškudan*, *mužana*, *baba devojka*, *žena devojka*, *momak devojka*, *momak devojka*, *devojkina momak*, *junak žena*, *čovjek žena*, *stara cura*, *stara moma*, *starka*, *usedelica*, *posedelica* itd. (Vince Pallua, 2014: 85–86) so avtorji različnih obdobij različno razlagali. Jelka Vince Pallua v četrtem poglavju svoje študije, konkretno v podpoglavju 4.3. – “Binarna pozicija: matriarhat/patriarhat”, kritično pristopi k dvema splošnima teoretskima tokovoma o izvoru in vlogi tega fenomena: prvemu, ki *tobelije* predstavlja kot prežitek predindoevropskega mediteranskega matriarhata, in drugemu, kasnejšemu, ki *tobelije* poenostavljeno razlaga kot produkt t. i. “balkanskega patriarhalnega sistema” v nasprotju z evropskim patriarhatom.

V prvi analizi se spoprime z evolucionističnimi teorijami, ki so pojav *tobelij* (“junak žena”) postavljale v predindoevropski mediteranski kontekst ‘matriarhata’ in ga – kot kulturni prežitek – vzporejale z zgodnjeindoevropskimi, t. j. ilirskimi družbenimi institucijami na območju širšega Balkana. S tem v zvezi je v knjigi podana analiza mitološkega izročila o “amazonkah” oz. junaških bojevitih posameznicah (npr. ilirski kraljici Teuti in princesi Kynnane ali Kyne, hčeri Filipa II. Makedonskega in Audate Eurydike).

Razlago ilirskega izvora *tobelij* je med prvimi podal dunajski etnolog Arthur Haberlandt v članku “Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien”, objavljenem v *Zeitschrift für österreichische*

Vokskunde 12 (1917), in sicer na podlagi terenskih zapisov Mary E. Durham in Ernesta Cozzija. Svoje hipoteze o *tobelijah* je Haberlandt izpostavil precej previdno, kljub temu pa so imele v stroki daljnosežen vpliv. Tako že pet let za njim nemški etnolog Georg Buschan poveže *virđžine* s tradicijo Ilirov. V hrvaški strokovni srenji t. i. ginekokracijo Liburnov (predhodnikov Ilirov) razlagajo arheologi in kulturni zgodovinarji Mate Suić, A. Stipčević in Milenko Filipović ter nekateri drugi (Vince Pallua, 2014: 122). Avtorica omenja tudi Gavazzijeve interpretacije: v svojih predavanjih naj bi namreč profesor Gavazzi omenjal nekatere ‘matriarhalne’ elemente v kulturnem izročilu Balkana (npr. vloga ujka, *kuvade* itd.).

V drugi analizi avtorica poda nelogičnost razlage *tobelij* kot odraza oz. produkta t. i. “balkanskega patriarhalnega sistema” v nasprotju z evropskim patriarhatom. Pri tem izpostavi teze Karla Kasera iz leta 1994 (“Die Manfrau in den patriarchalen gesellschaften des Balkans und der Mythos vom Matriarchat”. *L'Homme, Zeitschrift für feministische Geschichtswissenschaft*, vol. 5/1: 59–77), ki poenostavljajo model patriarhalnosti in ločujejo t. i. “balkanski patriarhalni” tip sistema od evropskega. Kot rezultat te posplošitve Kaser umešča pojavnost *tobelij* v vsesplošni “balkanski tip” družbenih odnosov, ne da bi se vprašal, katere oblike družine in sorodstva na Balkanskem polotoku sploh sobivajo. Kot protiutež avtorica citira članek Jasne Čapo iz leta 1996 (“Pogled izvana: Hrvatska i model 'balkanske obitelji’”. *Otium* 4/1-2: 103–113) in doda svoje izsledke raziskovalnega dela. Tisto, kar Kaser imenuje “balkanski sistem patriarhalne ureditve”, je povezano zgolj z omejenim endemnim območjem *tobelij*: obmejna gorska območja Kosova, Črne Gore in Srbije in nekatera območja naselitve Vlahov in Romov.

V izboru literature in osebnih zgodb se avtorica teoretsko nasloni na dve ključni dispoziciji hrvaških in srbskih avtorjev: Marijane Gušić in Mirka Barjaktarovića. V svojem uvodnem delu četrtega poglavja, “Uganka *virđžine*”, jima namenja posebno mesto. Kot prvo izpostavi analizo člankov etnologinje Marijane Gušić, ki je že leta 1930 zapisala, da do prakse *tobelij* najpogosteje pride, “ko v hiši umrejo vsi moški potomci in družini preti izginotje rodu, ognjišča in ... usahnitev sveče” (Gušić v Vince Pallua, 2014: 112). V tem članku (“Etnografski prikaz Pive i Drobnjaka”. *Narodna starina*, vol. 9/22: 191–205) M. Gušić trdi, da je “pojav, ko ženska postane nosilec rodu in imena in zato sprejme moške družbene obveznosti, relikv patriarhalne družbe”. Kot pravi avtorica, M. Gušić osemindvajset in štiriinštirideset let kasneje spremeni prvotno tezo o “reliktu patriarhalne družbe” v odraz prežitka matriarhalne družbene ureditve (Vince Pallua, 2014: 113–115).

Kot drugi pomemben avtor, vsaj kot ga dojema ocenjevalka, je Mirko Barjaktarović. Ta namreč v svojih delih izpostavi ekonomsko vlogo in funkcionalnost institucije. V članku “Prilog proučavanju *tobelija* (zavetovanih devojaka)” v *Zborniku Filozofskog fakulteta u Beogradu* leta 1948 poda poglede na institucijo *virđžine* takole: “1. ta dinarski fenomen nima nikakršne zveze z grškim mitom o ‘ženskem ljudstvu’, Amazonkah; 2. *tobelije* tudi nimajo nikakršne povezave z rimskimi vestalkami; 3. lahko samo ugibamo, da je ta pojav nastal v določeni družbi zaradi izjemno težkih pogojev žensk; 4. ta fenomen tudi ni mogoče

izpeljati iz ostankov t. i. matriarhata /.../” (Barjaktarović v Vince Pallua, 2014: 118). Kasneje, leta 1965, isti avtor izpostavi novo tezo, da “se je v plemenskih družbah Albancev in Črnogorcev smatralo povsem normalno žrtvovati se za skupnost, njen ugled in čast, žrtvovati se torej za druge” (ibid.).

364

Če povzamem avtorico knjige, pojavnost *virđžine* nastopi kot “institucija, ki je bila v določenem trenutku v svoji specifični obliki potrebna kot možnost adaptacije posebni lokalni situaciji (*adaptation to particular local situation*) in s tem postala unikatni fenomen. Prav značilnost omejenosti na relativno majhen geografski prostor je glavni razlog, da njeno raziskovanje ni mogoče posploševati v okviru etno-kartografskih tehnik, /.../. Povsem tuje mi je mišljenje T. Vukanovića, da je *virđžina* priča nekdanje drugačne družbene ureditve /.../ smatram, da *virđžina* ne le da ni prežitek, ampak je institucija, ki je nastala v trenutku, ko je bila potrebna, ko je dobila – kot ena od dužbenih povezav – določeno specifično ‘rešilno’ vlogo in pomembno konkretno funkcijo v osamljenih plemenskih skupnostih dinarskih živinorejcev” (Vince Pallua, 2014: 128–129).

Konec četrtega poglavja avtorica zaključuje z razpletom še zadnje od problemsko zastavljenih ugank: z diskusijo o romantični in neoromantični razlagi pojava *virđžine*. Na tem mestu vzporeja romantični mit o matriarhatu z današnjo neoromantično zahodno feministično ideologijo neodvisne ženske vloge znotraj patriarhalnih družb. Te neoromantične primerjave so seveda zgolj zahodni vidik problematike, saj je, kot navaja avtorica, že Mary E. Durham na potovanju po severni Albaniji v začetku 20. stoletja doživela kulturni šok, ko so se *virđžine* do nje obnašale prezirljivo: z vidika moške superiornosti do manjvredne ženske; kasneje je podoben sprejem doživela tudi etnologinja Mirjana Gušić (Vince Pallua, 2014: 17–18).

V primeru *virđžine* torej ne gre za fenomen emancipirane feministke, prav tako ne gre za fizično menjavo spola v obliki homoseksualnosti in transeksualnosti, še manj za začasno ritualno menjavo spolnih vlog, ki jih poznajo nekatera ljudstva v Afriki, jugovzhodni Aziji in Mezoameriki, ampak za menjavo družbene vloge spola v smeri “ženska – moški” (v obliki t. i. *social males* ali *sworn virgins*, ki se že navzven identificirajo po t. i. *cross-dressing* videzu). Avtorica študije poda nekaj zanimivih zgodovinskih motivov za to izjemno institucijo, med drugim specifične oblike patriarhalne družbe, ki so nastale na podlagi zgodovinskega mešanja islamske in krščanske tradicije. V zaključku pa izpostavi dejstvo, da se zahodnoevropska dihotomija spolnih kategorij, ki temelji na osebnih svoboščinah, v primeru *virđžin* neutemeljeno preslikuje na bistveno drugačno okolje v sklopu t. i. “orientalističnega mita o Balkanu” kot neke vrste parafraziranega in okamenelega *alter ega* Evrope.

Knjigo toplo priporočam v branje etnologom kot tudi zastopnikom postmoderne antropologije, kulturnih in ženskih študijev.

Marija Mojca Terčelj

Bruno Volpi Lisjak: Ribiški muzej tržaškega primorja: o zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva. Ljubljana, Križ/Croce: Slovenski etnografski muzej, Kulturno društvo Ribiški muzej tržaškega primorja, 2013, 2015, 152 str., ilustr.

Monografija *Ribiški muzej tržaškega primorja – O zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva* je peto, za zdaj zadnje, a že ponatisnjeno delo v knjižni zbirki Slovenskega etnografskega muzeja Zbirke s te ali one strani. Urednica Barbara Sosič jo je zastavila po enakih načelih, kot so bile urejene prejšnje (Muzej Ricmanje, 2002; Muzej Kraška hiša Repen, 2003; Narodopisna zbirka Slovenske prosvetne zveze Celovec, 2004, in Škedenjski etnografski muzej, 2009).

365

Tako je tudi ta knjiga, predvsem njena zadnja tretjina, v osnovi katalog zbirke predmetov, fotografij, risb in drugih dokumentov, ki so dobili prostor v Ribiškem muzeju v Križu/Santa Croce nad Trstom. Zanj si je s še nekaj domačini neutrudno prizadeval predvsem upokojeni kapitan Bruno Volpi Lisjak, nastal pa je z veliko strokovno pomočjo sodelavk in sodelavcev iz Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Prvi dve poglavji prinašata oris širših zgodovinskih, kulturnih, gospodarskih in političnih okoliščin, v katerih je ribiška zbirka nastala in jih predstavlja današnjim obiskovalcem. Torej okoliščin, ki so vplivale na življenje naših slovenskih prednikov, potem ko so pred dobrim tisočletjem dosegli najsevernejše obrežje Jadrana in se tam naselili. Čeprav vajeni le rečne in jezerske vode, so se pogumno spustili do morja in s preprostimi enodebelnimi plovili, čupami, postali izjemno uspešni ribiči in pomorščaki.

Ta informativni del knjige uvajajo besede njene urednice o poteku dogodkov, ki so pripeljali do nastanka muzeja. Odločilno je bilo leto 2000, ko je bilo v Trstu ustanovljeno Kulturno društvo Ribiški muzej tržaškega primorja in so se začele priprave za ureditev ruševine stare hiše na parceli pod Kulturnim domom Albert Sirk v Križu za potrebe zbirke. Sledi zapis Inje Smerdel, ki je v letih, ko je bilo narejenega največ, vodila osrednji slovenski etnografski muzej v Ljubljani. Bruna Volpija Lisjaka, osrednjega avtorja knjige, imenuje “kapitana od glave do peta z izjemnim čutom za odgovornost”. V njem vidi tudi dušo ribiškega muzeja, češ, “veliko vprašanje je, kakšna bi bila usoda muzeja, če Bruno ne bi bil tak, kot je ...”. Namreč mož s trdnimi strokovnimi znanji in številnimi značajskimi vrlinami, kot so “večni optimizem, odločnost, vztrajnost, ustvarjalna trma in iznajdljivost”.

Leta 1932 rojeni Tržačan Bruno Volpi Lisjak, dolgoletni pomorščak in gospodarstvenik, po upokojitvi pa vztrajni raziskovalec pomorske zgodovine in buditelj zavesti o Slovencih kot pomorskem narodu, v nadaljevanju opisuje posamezne sestavine te dediščine. Tako posamezne ribolovne tehnike – med njimi tudi posebni način lova na tune, ki so ga razvili sami slovenski ribiči – kot vrste rib, plovil, predvsem legendarne čupe, pa tudi ščife, topa, bragoca in drugih. Poleg tega piše o različnih s slovenskim ribištvom in morjem povezanih dejavnostih, od prodaje in predelave rib do potapljaštva. Ugotavlja tudi, da je bil ta del obale, kar je sploh malo znano ali pozabljeno, od leta 1835 naprej skupaj z

miljo od kopnega segajočim pasom morja zakonita last slovenskih ribičev. Tega ni mogel na hitro izničiti niti fašizem, ki se s požiganjem in drugimi nasilnimi ukrepi ni ustavljal pred ničemer, kar mu je bilo na poti. Avtohtona slovenska obala, še poudarja Volpi Lisjak, je bila dokončno "zabarantana po drugi svetovni vojni tako, da je Jugoslavija oziroma Hrvaška dobila v zameno celo istrsko obalo z Reko vred, Slovenci, živeči med Trstom in Štivanom, pa so ostali izven meja matične domovine in izpostavljeni nadaljnjemu raznarodovanju".

366

Avtorjevo, ponekod tudi čustveno obarvano pisanje temelji na spoznanju, da je za večino "matičnih" Slovencev malone vse, kar se dogaja na ozemljih sosednjih držav, poseljenih tudi s Slovenci, tako imenovanimi zamejci, nekaj čedalje bolj oddaljenega, malo pomembnega. Nekaj več zanimanja so deležni le ob nastopih staroste Borisa Pahorja, ekoloških grožnjah multinacionalk v zalivu in morda še ob občasnih zaostritvah meddržavnih odnosov. Skoraj nikomur prav tako ni mar, za Bruna Volpija pa je "boleče, nedopustno, nerazumljivo in ponižujoče", da se "zanikanje naše obmorske zgodovine zaradi napačnih navodil povojne politične usmeritve jugoslovanske in slovenske vlade /.../ nadaljuje v današnji samostojni Sloveniji". Nič manj, da so "na nekaterih slovenskih zemljevidih krajevna imena na tržaški slovenski etnični obali napisana samo v italijanščini", in podobno.

Po osamosvojitvi so se nekateri stiki med Slovenci na obeh straneh nič več zastražene meje sicer okrepili, številne tradicionalne vezi pa so se, kljub drugačnim pričakovanjem ob ukinitvi dolgoletnih zapor in omejitev, tudi zrahljale. Slovensko ali v slovenskih narečjih govoreči rojaki so vedno bolj prepuščeni sebi, saj se je na naši strani občutek, da ne potrebujejo več pozornosti in pomoči, preselil tudi v uradne odnose, medije in, ne nazadnje, v splošno zavest. Ščasoma je segel tudi v zgodovinske učbenike, v katerih so se zapisi o večstoletni narodovi skupni zgodovini do razpada Avstro-Ogrske še bolj skrčili ali celo povsem umaknili bolj svežim dogajanjem.

Predvsem na tej ravni je pričujoča knjiga važen dokument. Tako kot za nastanek muzeja v Križu je tudi zanjo najzaslužnejši Bruno Volpi Lisjak, ki je opravil ključne raziskave o razmahu in dosežkih povsem slovenskega ribištva na obrežju med Trstom in izlivom Timave. Preoblikoval jih je v zbirko argumentov o zgodovinskih dejstvih, s katerimi se je naša stran, zaradi političnega oportunitizma v odnosih z Italijo in kdo ve česa še, od petdesetih let prejšnjega stoletja naprej le malo ukvarjala. Obenem je dopustila in sprejela za dejstvo, da je v uradnih dokumentih s slovenskim morjem poimenovan le še trikotni kos severozahodne Istre med Dragonjo in Debelim rtičem. Po določilih osimskih sporazumov je ta del obale pripadel Sloveniji v okviru druge Jugoslavije in pri tem je ostalo – čeprav je na jugu nekaj koordinat še vedno spornih. Podobno tudi pomorski muzej v Piranu na splošno velja za slovenski pomorski muzej, čeprav gre skoraj izključno za prikaz pomorske in ribiške tradicije le v majhnem delu slovenskih podanikov Beneške republike v severni Istri. O Ribiškem muzeju tržaškega primorja, ki se resda ubada še s številnimi težavami, pa komaj kdaj kane kakšno poročilo tudi na našo stran.

V dolgoletnih prizadevanjih priznanega strokovnjaka, upokojenega kapitana Bruna Volpija Lisjaka, da bi bila dejstva o življenju slovenskih ribičev iz vasi na Kraškem robu nad Trstom širše znana in bolj cenjena, kot so, je torej ta knjiga še en tehten prispevek k poznavanju in vrednotenju naše skupne preteklosti. Pri čemer se avtor seveda ne prepušča razmišljanjem o kakršni koli reviziji vsega, kar se je v preteklosti zgodilo s slovenskimi ribiči in njihovim ladjevjem, temveč se zavzema zgolj za uveljavitev resnice, ki nam lahko prispeva kanček v odnosih s sosedi prepotrebne samozavesti. Nesporno namreč dokazuje, da Slovenci nismo, kot se na splošno misli, brez lastne pomorske ribiške tradicije, temveč se smemo z vso pravico imeti za sredozemski, pomorski narod.

Besedila v knjigi s povzetkoma v italijanščini in angleščini sproti ponazarja bogato slikovno gradivo. Barvne risbe spremljajo kratke predstavitve rib severnega Jadrana, ki so jih lovili že slovenski ribiči, zlasti vrste, ki so od takrat že skoraj ali popolnoma izginile. Na fotografijah v nadaljevanju pa je morska favna, ki je še danes pogosta na tržaški in drugih ribjih tržnicah. Črno-bele so predvsem dokumentarne fotografije ter reprodukcije risb in skic.

367

Iztok Ilich

Bojan Knific: Tržiški šuštarji. Tržič: Tržiški muzej, 2015, 96 str., ilustr.

Dr. Bojan Knific, od leta 2013 kustos Tržiškega muzeja, je avtor nove stalne razstave *Tržiški šuštarji*, ki je na ogled od septembra 2014 v Zgornji kajži v Tržiču (sedež Tržiškega muzeja). Spomladi 2015 je izšel tudi katalog razstave, katerega oceni so namenjene naslednje vrstice.

Katalog po vsebini večinoma sledi omenjeni razstavi, nadgrajuje pa jo z razširjenimi besedili in bogatim arhivskim slikovnim gradivom iz fototeke Tržiškega muzeja. Precej kakovostnih posnetkov je bilo ustvarjenih posebej za katalog, nekaj starih fotografij je avtor kataloga pridobil na terenu. Uvodno besedilo je napisala direktorica Tržiškega muzeja Jana Babšek. Osrednji del kataloga je razdeljen na pet glavnih poglavij: *Tržiško čevljarstvo skozi stoletja*, *Tradicija tržiškega čevljarstva*, *Obutev in obuvanje*, *Šuštarije v Tržiču* ter *Orodje in obutev* (predstavitve izbranih predmetov z razstave). Nekateri naslovi posameznih poglavij so sicer povzeti po naslovih občasnih razstav, ki so bile na ogled med letoma 1990 in 2007, vendar jim je Knific dodal še druge, izvirne izbrane citate, pregovore ali zgodbe iz pričevanj starejših Tržičanov, kar priča, da je v sklopu priprave razstave in kataloga opravil tudi obsežno terensko delo. Katalog zaključujeta navedba uporabljenih virov in literature ter angleški povzetek vsebine kataloga.

V uvodu je direktorica Babškova povedala, da je nova čevljarska razstava *Tržiški šuštarji* nastala ob 50-letnici ustanovitve Tržiškega muzeja (1964) in da jo

je “pripravljala strokovna skupina sodelavcev Tržiškega muzeja: (kustos) dr. Bojan Knific, (konservator) Boštjan Meglič in (direktorica) Jana Babšek, iz Muzejev radovljiske občine je sodelovala mag. Tita Porenta, ki je bila več let kustodinja tržiške čevljarске zbirke, iz Gorenjskega muzeja pa je na pomoč priskočila ddr. Verena Vidrih Perko, strokovnjakinja za muzeološko področje. Oblikovalka razstave in kataloga je Polona Zupančič” (str. 6–7).

368

Zgodba o tržiškem čevljarstvu (poglavje *Tržiško čevljarstvo skozi stoletja*, str. 8–11) se začne že vsaj leta 1492, ko je Tržič pridobil trške pravice. Le-te so ključno vplivale na njegov rokodelski, kasneje pa manufakturni in industrijski razvoj. Poleg okolja, ki je večinoma nudilo surovine prvim rokodelcem, je na ugoden razvoj obrti in trgovine vplivala tudi starodavna pot čez Ljubelj. Več o posameznih čevljarjih izvemo iz prvih državnih statistik v 18. stoletju in ohranjene cehovske knjige tržiškega čevljarškega ceha 1751–1852, ki jo hrani Tržiški muzej. Prvi razcvet tržiško čevljarstvo doživi v 19. stoletju. O tem pišejo *Kmetijske in rokodelske novice* in pričajo mnoge nagrade na obrtniški razstavi v Ljubljani leta 1844. Množično opravljanje čevljarске obrti je omogočala ohlapna obrtna zakonodaja (Obrtni zakon 1859 in Obrtna novela 1888) in nastanek prvih dveh tržiških nemških tovarn za predelavo usnja in obutve Mally & Demberger in Goeken & Müller, ki sta delovali na principu založništva z dobavitelji iz okolice Tržiča (Kovorja, Križev, Retenj, Dupelj, Žiganje vasi) pa tudi okolice Kranja in Ljubnega. Po tem principu je sprva zasnoval svojo trgovsko-proizvodno strategijo tudi Peter Kozina, slovenski trgovec in podjetnik iz Ribnice, ki je okoli leta 1910 z družabniki ustanovil prvo slovensko čevljarско podjetje Peter Kozina & Co., danes poznano kot Peko, tovarna obutve, d. d.

V poglavju o življenju in delu tržiških čevljarjev (poglavje *Tradicija tržiškega čevljarstva*, str. 12–45) je Knific najprej izpostavil razvoj delovnih in socialnih odnosov med mojstri, pomočniki in vajenci. Dokaj enolično življenje čevljarjev so prekinjali nekateri, samo njim lastni posebni dnevi: najbolj priljubljena je bila legenda o Krišpinu in Krišpinjanu, zavetnikih čevljarjev, ki sta omogočila čevljarjem nekaznovan ponedeljkov izostanek z dela (“ta plau pondelk”). Še danes aktualno je tudi gregorjevo ali ljudska šega “vuč u vodo” na dan pred godovanjem sv. Gregorja (11. marec), poznana tudi v Kropi in Kamni Gorici ter ponekod drugod po Gorenjskem. Za obujanje spuščanja gregorjevih hišic po Tržiški Bistrici so se pred nekaj desetletji na pobudo tržiških muzealcev odločili v lokalnih osnovnih šolah, že nekaj let pa je to tudi dobro obiskana turistična prireditev. Na prvo septembrsko nedeljo, včasih imenovano *angelska nedelja*, ko so po izročilu čevljarški vajenci opravljali pomočniški izpit, pa so konec 60-tih let prejšnjega stoletja lokalni turistični in kulturni delavci v sodelovanju s tovarno Peko določili za semanji dan, tako imenovano *Šušarsko nedeljo*, ki jo v manjšem vsebinskem obsegu organizirajo še danes.

Kadar čevljarji niso imeli dovolj dela v svojih *berštatih* (iz nem. die Werkstatt, delavnica), so se podali iskat delo *v štero*, torej, na teren. Tam so izdelali čevlje za samooskrbne družine, ki so živele v bolj odročnih krajih in niso prihajale v dolino. O tem načinu izdelovanja čevljev je objavljena tudi pesem *Iz drugih dežel*, ki so jo v svoji različici poznali tudi žirovski čevljarji. Popolna oprava čevljarja, ki

gre v *štero*, se je v Trziču ohranila na fotografiji mojstra Andreja Tišlerja, najbolj znamenita rašpa (čevljarško orodje za rezanje lesenih klincev na podplatu znotraj škornja ali čevlja) pa je bila Mehletova rašpa, ki je zaradi svojega dolgega ročaja nedvomno služila pri izdelovanju visokih škornjev pa tudi kot popotna palica.

V nadaljevanju avtor kataloga podrobneje predstavi opremo čevljarške delavnice (str. 20–27), od orodja do kopit, usnja in drugega drobnega inventarja, ki ga je čevljar potreboval za ročno izdelavo čevlja po meri. Največja posebnost tržiškega *berštata* je prav gotovo *luč na gavge*, ki jo kot edino tovrstno pri nas hrani Tržiški muzej. Med obvezno opremo tržiške čevljarške delavnice je spadala tudi ptičja kletka s ptiči pevci. Ptiče (liščke, čizke, kaline, škorce, kose) so lovili na *limance*, z lepilom iz bele omele premazane palčke, ki so jih namestili na drevo. Za “pojoče ujetnike” se je še posebej zavzel čevljar Franc Kogoj, ki je zanje v gozdu nabiral mravljinčna jajčeca (glej zgodbo o šuštarju Francu Kogoju na str. 21). Poglavlje zaključuje beseda o čevljarški strokovni literaturi in besedju, posebno pozornost je Knific posvetil strokovnemu učitelju Jožetu Steimanu, ki je soavtor prvega slovenskega čevljarškega priročnika *Strokovni nauk o čevljarstvu* (Ljubljana, 1943) in avtor slovenskega terminološkega čevljarškega slovarja iz leta 1947, ki ga v rokopisu hrani Terminološka komisija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša na ZRC SAZU.

V poglavju “Na pot do znanja” (str. 28–32) preberemo, na kakšen način so se učili čevljarji v času cehovske organiziranosti in po letu 1882, ko je bila v Trziču ustanovljena ena prvih obrtnih strokovnih šol na Slovenskem, Obrtno-nadaljevalna šola v Trziču. Za razvoj strokovnega čevljarstva je bil zaslužen predvsem že omenjeni čevljarški mojster in strokovni učitelj Andrej Tišler (1889–1875). Andrej Tišler je bil tudi med ustanovitelji Muzejskega društva Trzič v začetku 50-ih let 20. stoletja in je Trziškemu muzeju zapustil več kosov gradiva za ureditev čevljarške zbirke, med njimi tudi obsežno zbirko spričeval čevljarških vajencev. Ob njegovi 100. obletnici rojstva leta 1998 sta mu bila posvečena posebna razstava in katalog (glej Porenta, Tita; Nadja Gartner-Lenac; Špela Jerala: *Andrej Tišler (1898–1974), čevljarški mojster in strokovni učitelj iz Trziča*. Trzič: Zavod za kulturo in izobraževanje, 1998).

Sistem šolanja čevljarjev se je po prvi svetovni vojni nadaljeval v Strokovni nadaljevalni šoli, po letu 1945 pa v Šoli za učence v gospodarstvu. Za potrebe izobraževanja čevljarjev v industriji sta tovarni Peko in Planika leta 1956 v Kranju ustanovili svojo čevljarško industrijsko šolo, kasneje pa še tehniško čevljarško šolo.

Izdelovanje obutve (poglavlje na str. 33–37) je do izuma strojev potekalo ročno (tržiško *ufrimano* = po meri). Čeprav so čevljarji poznali vsaj 15 različnih načinov, kako spojiti zgornji in spodnji del čevlja, velja za najbolj splošno delitev tehnologij izdelave še vedno delitev na šivano in klinčano (zbito) izdelavo. V katalogu so s slikami in teksti nazorno prikazani postopki teh dveh izdelav, ki jih je pred leti za muzej pripravil pokojni čevljar Jože Zaplotnik.

Konec 19. stoletja so v delavnice počasi začeli prihajati tudi stroji: najprej za šivanje zgornjih delov, kasneje pa tudi za popravljanje čevljev. Stroji so omogočili

izdelavo obutve “za kolekturo” (serijsko izdelano). Kar nekaj takih strojev hrani tudi Tržiški muzej.

370

Tudi prva industrijska izdelava čevljev na Slovenskem se je začela v Trziču (poglavje *Pot v industrijo*, str. 38–45), najprej v tovarnah nemških lastnikov, to je Karla B. Mallyja in družabnikov bratov Demberger (podjetje Mally & Demberger) ter Julija Goekna in družabnika Müllerja (podjetje Goeken & Müller), okoli leta 1910 pa še v prvi slovenski tovarni Petra Kozine (1876–1930), prav tako ustanovljeni s pomočjo družabnikov. Obsežna monografija o podjetniški zgodbi Petra Kozine je izšla leta 2012 (glej Porenta, Tita: „*Če se bom odločil graditi, potem bom gradil najmodernejše!*“ : priložnosti in pasti slovenskega trgovca in podjetnika Petra Kozine (1876–1930), ustanovitelja tovarne čevljev Peko v Trziču Radovljica: samozaložba, 2012). Po drugi svetovni vojni se je iz nekdanjega Kozinovega podjetja razvila tovarna Peko, ki je v svojem socialističnem obdobju do osamosvojitve Slovenije veljala za največjo jugoslovansko čevljarsko tovarno. V svoji organizaciji je povezovala tudi številne trgovske podružnice, razvojni laboratorij, gasilsko četo, indok center in omogočala visok življenjski standard svojim zaposlenim. Politične in gospodarske spremembami v 90-ih letih 20. stoletja so povzročile tudi poslabšanje razmer in konkurenčnosti v Peku, ki je izgubil ogromen trg v vzhodnoevropskih državah in v nekdanji Jugoslaviji, čemur se je bilo potrebno prilagoditi v smeri globalizacije.

Če sta bila dela razstave in kataloga povzeta po že objavljenih člankih in delih prejšnjih skrbnikov tržiške čevljarske zbirke, pa je drugi del kataloga povsem avtorsko delo Bojana Knifca. V poglavju *Obutev in obuvanje* (str. 46–47) je namreč dopolnil vsebino razstave in kataloga s historičnim pregledom obuvanja, ki mu je dodal nekatere makete teh bizarnih spomenikov ekstremne svetovne in slovenske čevljarske mode. V splošni zgodovini obutve so namreč znani čevlji z izjemnimi dimenzijami v dolžino, širino in višino, pa nastanek pete in razni elementi krašenja in pritrjevanja obutve na noge ter seveda atributi socialnega razločevanja. Tema se nadaljuje s predstavitvijo ljudske obutve na Slovenskem, ki pa se je med seboj razlikovala predvsem po pokrajinah in po tem, ali so jo (sploh) nosili za vsakdanja opravila ali za praznike. Vsekakor je Knifcu odlično poznavanje ljudskih noš olajšalo delo s slikovnimi viri, ki pojasnjujejo tudi obutveni videz prebivalcev posameznih slovenskih pokrajin.

Trzičani so glede na ohranjene primerke v 19. stoletju nosili predvsem visoke čevlje na vezalke, pa tudi cikle in škornje in doma copate. Ponosni so bili na svoje kordovansko usnje (ime je dobilo po španskem mestu Cordoba, od koder izvira), iz katerega so izdelovali lepe lahke okrašene ženske čevlje. Knifc v nadaljevanju posebno pozornost posveti ženskim in moškim čevljem ter otroški obutvi. Med žensko obutvijo so bili zanimivi zlasti nevestini čevlji, ki so morali močno škripati, ko se je z njimi sprehodila po cerkvi do oltarja (*čevlji na škripovt*). Skrivnost tega zvoka so nekoč poznali samo čevljarji, danes pa vemo, da se tako sliši medsebojno drgnjenje dveh plasti usnja “lice na lice”. Ohranila so se tudi številna lokalna imena za obutev, kot so *rančoš*, *špangerj*, *hafaral*, *žlinfarčki*, *brezpetniki*, *škæpete*, *štæfletne*, *bebice*, *komašne*, *štalonarji*, *meksikajnarji* in podobno. Poleg predstavitve

vrst obutve je Knific zbral še zanimive pregovore in reke o obutvi, kot so “V coklah ne hodi zajcev lovit”, “Kdor visoko viha nos, bo kmalu hodil bos”, “Voda še za v čevelj ni dobra”, “Ko čevelj škorenj rata, ne pozna ne sestre ne brata”, “Ma škorne na biks, pa u varžetu niks”, “Sreča in bogastvo sta dva različna škornja”. Kako večno aktualne resnice vejejo iz njih!

Poglavje o tradiciji tržiškega čevljarstva zaključuje zgodba tržiške čevljarske družine Gros in seznam čevljarskih delavnic (šuštarij) v Tržiču (str. 67–73), ki so delovale med obema vojnoma. Kjer je znano, je naslovu iz časa pred drugo svetovno vojno pripisano hišno ime, podatki o lastnikih in kratek opis, podrobni opisi delavnic pa so na voljo v dokumentaciji Tržiškega muzeja. Iz letalske slike je razvidno, da je bilo največ delavnic v Gasi, torej v današnji Cerkevni ulici in Za Virjem, manj pa v starem trškem delu, kjer so bili doma bolj premožni obrtniki. 371

Katalog dopolnjuje izbor predmetov z razstave. Gre predvsem za predstavitev čevljarskega orodja in drobnega inventarja ter obutve s kratkimi opisi, vendar pa brez navedbe inventarnih števil in dimenzij predmetov, kot je to običajno za muzejske kataloge.

Katalog stalne razstave *Tržiški šuštarji* je prav tako kot stalna razstava težko pričakovan strokovni dosežek Bojana Knifica, Tržiškega muzeja in slovenskega muzealstva, ki je bil do pred nekaj let kljub dolgoletnim prizadevanjem nekdanjih sodelavcev Tržiškega muzeja prikrajšan za predstavitev ene izmed najbolj prepoznavnih gorenjskih in slovenskih zgodb o razvoju čevljarstva in čevljev, ki so jih nosili in poznali po vsej Sloveniji. Samo leto pred tem je bila v Žireh postavljena tudi stalna razstava o žirovskih čevljarjih, s čimer so se izpolnile številne stare želje, obljube in vizije slovenskih etnologov in čevljarjev. V prihodnosti si lahko želimo le še to, da bi oba čevljarska centra in muzeja našla pot drug do drugega v skupni promociji slovenskega čevljarstva v domačem okolju in zunaj njega.

Tita Porenta

Vizualna antropologija – osebne izkušnje in institucionalni vidiki (ur. Miha Peče, Nadja Valenčič Furlan in Monika Kropej Telban). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, 2015, 363 str., ilustr.

Zbornik, ki so ga vsebinsko zasnovali in pripravili trije uredniki, ne predstavlja samo vpogleda v metodološko razvojni presek in dosežke slovenske vizualne antropologije, temveč se posveti prikazu dela na področju vizualne antropologije tudi v tujini. Povezovalno nit med domačimi in tujimi predstavitevami pa predstavlja Naško Križnar, do zdaj najplodnejši ustvarjalec vizualnih zapisov na slovenskem in zamejskem etnološkem področju. Zato tudi ni slučaj, da so uredniki

– učenci in sodelavci Naška Križnarja zbornik posvetili prav njemu ob njegovi sedemdesetletnici.

Prispevki domačih in tujih avtorjev nam z različnih zornih kotov spregovorijo o uporabi kamere kot orodja za avdiovizualni zapis terenskega dela. Ob tem spoznavamo tudi značilnosti avdiovizualnih zapisov za različno rabo, naj bo to v izobraževanju, v muzeju, za dokumentacijsko uporabo ali širšo množično predstavitev, kot so festivali ali druge priložnosti.

372 Zbornik nas na polje vizualne antropologije popelje skozi štiri tematsko zaokrožene razdelke. V *Pogledih na vizualno antropologijo* so prispevki najodmevnejših tujih vizualnih antropologov, ki so imeli določen vpliv na Križnarjevo razvojno pot in nadgrajevanje njegove lastne prakse. Ameriški vizualni antropolog Jay Ruby v svojem prispevku predstavi zgodovinski razvoj in študijske programe vizualne antropologije na univerzi Temple v Filadelfiji v primerjalnem vidiku z nekaterimi drugimi ameriškimi univerzami in univerzo v Manchesteru ter na kolidžu Goldsmith v Londonu. Seznanjeni smo z začetki študija vizualne antropologije in nadaljnjim razvojem znotraj študijskih programov na različnih univerzah v zadnjih tridesetih letih. Poudariti velja dosežek, da je danes vizualno antropologijo mogoče študirati tudi na doktorski stopnji. V članku so opazna tudi razmišljanja v zvezi s pastmi pri razumevanju etnografskega filma, vizualne antropologije, produkcije filmov.

Nemška vizualna antropologinja Beate Engelbrecht v članku opiše svoje konkretne izkušnje med etnografskim delom na mehiškem podeželju, kjer je najprej opravljala terensko delo v zvezi z lončarstvom. Domačini, ki so ji nudili gostoljubje, so postali njena druga družina, ki jih občasno še vedno obišče in ob tem vizualno raziskuje še druga področja, kot so rituali, praznovanja itd. Ker so se nekateri člani družine izselili v ZDA, se je avtorica usmerila še v raziskave migracij in transnacionalizma. Snemala je dogodke v Mehiki in ZDA med člani te družine in nastali so filmi, ki jim jih je nato podarila. Na ta način se je mehiška družina seznanila z načini praznovanja določenih praznikov svojih sorodnikov v ZDA in tudi obratno.

Italijanski vizualni antropolog Paolo Chiozzi, ki je predaval na univerzi v Firencah, v svojem članku izpostavi metodološke dileme, kot so kriteriji za etnografski in dokumentarni film, estetika in etika pri filmu, spregovori o pomenu sociološkega in etnografskega festivala "Festival dei Popoli", ki se odvija v Firencah, ter se zavzema za uveljavitev participativnega snemanja kot pogoja za antropološke raziskave in predvsem za medkulturni dialog.

Ruski vizualni antropolog Evgeny V. Aleksandrov predstavi odnos med etnografskim filmom in filmom ter televizijo, značilnosti vizualne antropologije, značilnosti (etičnost) snemalca pri vizualno antropološkem snemanju, značilnosti umetniškosti v vizualni antropologiji in predvsem razmerje med avtorjem in kulturo.

V drugem razdelku *Slovenska vizualna antropologija in Naško Križnar* so predstavljeni prispevki, ki nas seznanjajo s slovenskimi dosežki na področju vizualne antropologije. Avtorji predstavijo svoje poglede, izkušnje, razmišljanja o filmu, snemanju, uporabnosti avdiovizualnega gradiva.

Sarah Lunaček v svojem obširnem in kritično zasnovanem prispevku izhaja iz sedanjega položaja slovenske vizualne antropologije, nato predstavi kratek zgodovinski pregled od Nika Kureta do uporabe vizualnega snemanja izginjajoče kulture oziroma primerov njenega oživljanja ter snemanja tudi v urbanem okolju. Nadalje predstavi nekatera konkretna dela in eksperimentalne poskuse, ki jih je izvajal Naško Križnar in jih danes v sodobnih oblikah pod njenim vodstvom izvajajo študenti pri predmetu vizualna antropologija na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Ljubljani. O širini njenega prispevka pričajo poglavja: Osredinjenost na "našo lastno" kulturo, Naško Križnar – vloga avdiovizualnega laboratorija in eksperimenti z oblikami avdiovizualne dokumentacije, avdiovizualije v muzejih, fotografija od etskih do emskih pristopov, nekateri drugi prispevki k vizualni antropologiji v Sloveniji, izobraževanje in festivali.

Delovanje Naška Križnarja v času njegove zaposlitve v Goriškem muzeju v Novi Gorici, kjer je začel s snemanjem, opiše Vesna Mia Ipavec. Izvemo, da je najprej snemal filme za potrebe muzejskih razstav, malo kasneje pa že etnološke filme iz raziskav, ki jih je opravljal na terenu po Goriškem. Avtorica po kronološkem redu predstavi nekaj izstopajočih etnoloških filmov od leta 1976 do 1984 ter Križnarjevo udeležbo na mednarodnih festivalih etnografskega filma..

Martina Piko-Rustia v svojem prispevku oriše dolgoletno sodelovanje (od 1995) Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAZU in Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik in izpostavi, da je z avdiovizualno tehniko pri raziskavah sodeloval Naško Križnar (šega med božičem in svetimi tremi kralji, življenjske zgodbe). Na Koroškem je Križnar vodil projekt o evidenci zasebnih in javnih videoarhivov, pregledal in strokovno ovrednotil je Zablatnikov filmski arhiv, na filmski trak posnel življenjsko pot Urbana Jarnika in po sledovih groba v Pragi Matije Majarja, posnel film o ustvarjalcu Francu Merkaču in pesnici Marii Bartoloth. Nadalje izpostavi Križnarjevo veliko vlogo pri Registru nesnovne dediščine ter pomen žive kulturne dediščine v slovenskem in zamejskem prostoru.

Ameriška vizualna antropologinja Allison Jablonko v prispevku na poetičen način predstavi svoje štiriletno delovanje kot vodja video delavnic v Novi Gorici. Poletna šola vizualnega je nastala na pobudo Naška Križnarja, ki je avtorico prispevka povabil k sodelovanju kot mentorico študentom – udeležencem teh delavnic. Prispevek A. Jablonko je neke vrste zapisan spomin, kako je doživljala delavnico, okolje ter seveda teoretične in praktične dileme, ki so se porajale na delavnicah, pri podajanju znanja in razumevanju avdiovizualnih stvaritev udeležencev poletne šole.

Nadja Valentinčič Furlan se v svojem obširnem prispevku osredotoči na predstavitev uporabe in praks snemanja in vizualne dokumentacije v Slovenskem etnografskem muzeju, kjer je bil leta 2000 odprt kustodiat za etnografski film, ki v okviru muzejske ustanove ne skrbi samo za avdiovizualno beleženje terenskih raziskav, dokumentiranje in arhiviranje ter produkcijo za najrazličnejše namene, pač pa tudi za avdiovizualno snemanje procesa postavitve razstav in za razstavne namene. Avtorica na nekaj konkretnih primerih plastično prikaže avdiovizualni

medij kot obvezno tehniko vključitve v razstavni prostor, saj avdiovizualne predstavitve prinašajo dodatno vrednost sporočila, npr. na razstavah *Med naravo in kulturo* in *Jaz, mi in drugi*.

Osebna izkušnja avdiovizualnega snemanja na terenu kot tudi podroben opis različnih metodologij in tehnik dela s konkretnimi utemeljitvami sta predstavljena v prispevku Nene Židov. Predstavi tudi strokovna ter etična razmišljanja, ki se ji porajajo ob primerih snemanja. Spregovori o odnosu snemalca in raziskovalca (v eni osebi) ter poudari, da je cilj njenega dela avdiovizualno dokumentiranje vsakdanjega in prazničnega cikla kulture. Od leta 2001 do zdaj je posnela že 40 enot avdiovizualnega gradiva, ki je večinoma še neobdelano.

374

Marko Smole je v prispevku opozoril na raziskovalno delo etnologov na slovensko-hrvaškem obmejnem področju. Gre za precej izolirano geografsko območje na obeh straneh državne meje, zato je med starejšim prebivalstvom še precej ohranjena lokalna kultura s svojimi posebnostmi. Avtor predstavi prizadevanja za popis vseh lokalnih posebnosti tega območja. Osredotoči se na prikaz in pomen snemanja lokalnega govora Plešč in okolice oziroma avdiovizualno beleženje življenjskih zgodb tamkajšnjih prebivalcev. Toda avdiovizualni zapisi niso nastali samo za arhivske ali nadaljnje raziskovalne namene, namenjeni so bili predvsem lokalnemu prebivalstvu, da se tudi mlajše generacije seznanijo s preteklostjo in kulturo tega območja. Zato so bili tudi kmalu po končanem snemanju filmi obdelani za predstavitev na filmskih večerih v Pleščih.

V tretjem razdelku *Srečanja* so predstavljeni članki avtorjev, ki so strokovno sodelovali z Naškom Križnarjem. Etnomuzikolog in filmski režiser iz Italije Renato Morelli je raziskoval na italijansko-slovenskem obmejnem območju, kjer se je pogosto srečeval tudi s Križnarjem. Oba sta tudi kar nekaj časa posvetila avdiovizualnim raziskavam pustovanja. Zato Morelli v članku nekaj svojih misli in snemalnih izkušenj v zvezi s pustovanjem posveti Našku Križnarju. Srbska etnologinja Dragana Radojčić v svojem prispevku na kratko predstavi zgodovino etnografskega filma v Srbiji in vlogo Naška Križnarja, ki je bil večkrat njihov gost – kot strokovni udeleženec konferenc, okroglih miz, filmskih festivalov, ki so jih prirejali v Beogradu. Prispevek Elizabete Konevske iz Makedonije prikaže Križnarjevo nesebično strokovno pomoč, vlogo pri povezovanju makedonskih vizualnih antropologov, spodbude in nasvete za realizacijo projektov in nastanek festivala etnološkega filma v Kratovu.

Zadnji razdelek *Naško Križnar* pa je v celoti posvečen jubilanu. Na kratko je predstavljen Križnarjev življenjepis, za tem pa obširen zapis pogovora, ki ga je z njim opravil Miha Peče in v katerem Križnar dokaj podrobno spregovori o svoji bogati poti vizualnega antropologa. Sledi Fotografski spomin, ki sta ga pripravila Nadja Valentinčič in Miha Peče. Skozi izbor črno-belih in barvnih fotografij spremljamo kronološki pregled Križnarjevega terenskega oziroma poklicnega dela. Temu sledi kronološko izredno obširna in pregledna bibliografija, ki jo je pripravila Vanja Huzjan, ter izbrana filmografija in videografija, ki jo je pripravil Miha Peče.

Zbornik je opremljen tudi z bogatim fotografskim gradivom, je kot fotodokumentirana monografija. Zasluži si, da bi po njem pogosto posegali vsi, ki se na kakršen koli način srečujejo z uporabo avdiovizualnih orodij pri svojem delu, saj poleg preglednega razvoja slovenske vizualne antropologije ponuja številne rešitve dilem in zagat, ki se porajajo pri tem delu.

Mihaela Hudelja

NAVODILA AVTORJEM *INSTRUCTIONS FOR THE AUTHORS*

377

Besedila, namenjena za objavo v Etnologu, morajo biti oddana **do sredine maja v letu objave**. Vse prispevke preberejo uredniki oziroma recenzenti. Ti se odločijo, če je prispevek sprejemljiv za objavo, oziroma ga po potrebi s pripombami vrnejo avtorju v dopolnitev.

Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka!

Vsa besedila naj bodo napisana v programu Word, v pisavi **Times New Roman**. Velikost pisave naj bo **12 pik**, razmik med vrsticami pa **1,5**.

Znanstveni članki naj obsegajo **eno avtorsko polo**, le izjemoma eno avtorsko polo in pol (45.000 znakov). Vsebujejo naj še:

- **izvleček** (v obsegu do 8 vrstic),
- **povzetek** (v obsegu do 30 vrstic),
- **besedo o avtorju** (v obsegu do 10 vrstic),
- **ključne besede** (5 besed),
- **seznam literature in virov**.

BIBLIOGRAFIJA - seznam literature

Seznam literature naj bo urejen po abecedi avtorjev ali naslovov (pri publikacijah, kjer je sodelovalo več avtorjev).

Primek avtorja naj bo izpisan z velikimi črkami, za vejico pa ime(na).

Leto izida naj bo v naslednji vrsti, temu naj sledi **naslov publikacije, kraj izida in založba**.

Med **letnico izida** in naslovom publikacije naj bo **10 znakov presledka**.

Če navajate **več objav** enega avtorja v istem letu, naj se navedbe letnic med seboj razlikujejo z dodatkom *a, b, c*.

Če je urednik publikacije naveden na naslovni strani publikacije, navedite **ime urednika** z dodatkom (ur.), sicer navedite samo naslov publikacije.

Naslovi monografij in zbornikov naj bodo izpisani ležeče. Enako velja tudi za *naslove revij in zbornikov* pri navajanju člankov.

Pri publikacijah, ki so izšle v **treh ali več krajih** hkrati ali **pri treh ali več založbah**, navedite samo prvi kraj ali založbo z dodatkom ... [etc.].

Pri člankih v revijah navajajte samo naslov revije, pri člankih v **zbornikih** pa tudi podnaslov, kraj izida in založbo.

Pri angleških naslovi naj bodo besede naslova izpisane z **malimi črkami**.

378

Spletne vire navajate na enak način (avtor, leto objave, naslov, kraj izida in založba) ter v **istem seznamu** kot tiskane; v špičastih oklepajih dodajte še **URL naslov**, v oglatem oklepaju pa obvezno **datum** dostopa do vira.

PRIMERI

Monografska publikacija enega avtorja

PRIIMEK, Ime

Leto izida *Naslov publikacije: podnaslov publikacije*. Kraj izida: Založba.

Primer

SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid

2000 *Etnologija na Slovenskem: med čermi narodopisja in antropologije*.

Ljubljana: Založba ZRC.

Monografska publikacija dveh avtorjev

PRIIMEK, Ime; PRIIMEK, Ime

Leto izida *Naslov publikacije = Vzporedni naslov* [samo če je na naslovni strani publikacije naveden naslov v drugem jeziku]. Kraj izida: Založba. (Ime knjižne zbirke = Vzporedno ime knjižne zbirke [če je navedeno v publikaciji] ; štetje v zbirki)

Primer

MAKAROVIČ, Gorazd; ROGELJ ŠKAFAR, Bojana

2000 *Poslikane parijske končnice = Painted beehive panels*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

(*Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja = Slovene ethnographic museum library ; 8*)

Katalog, konferenčna publikacija, zbornik oziroma monografska publikacija več avtorjev

KRIŽ, Ivica

2001 *Nazaj v otroški raj: otroške igrače in igrače na Dolenjskem: katalog etnološke razstave: 15. november 2002 – 18. maj 2003*. Novo mesto: Dolenjski muzej.

LYSAGHT, Patricia (ur.)

2002 *Food and celebration: from fasting to feasting: proceedings of the 13th Conference of the International Commission for Ethnological Food Research, Ljubljana, Preddvor, and Piran, Slovenia, June 5-11, 2000*. Ljubljana: Založba ZRC ; Dublin: Department of Irish Folklore, University College.

ODSTRTA

2004 *Odstрта dediščina: etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 35)

Članki v revijah

PRIIMEK, Ime

Leto izida Naslov članka: podnaslov članka (če je pomemben za razumevanje vsebine). *Naslov revije*, letnik, številka, strani.

Primeri

RAMŠAK, Mojca

2002 Znanost med objektivnostjo in grozno subjektivnostjo: vloga terenskih dnevnikov in empatije pri zapisovanju življenjskih zgodb. *Traditiones* 31, št. 2, str. 93–114.

2002a The Slovene Ethnological Society: research, professions and publications. *Anthropology Newsletter* 43, št. 7, str. 12.

379

Sestavki v zbornikih

PRIIMEK, Ime

Leto izida Naslov sestavka: podnaslov sestavka [če je pomemben za razumevanje vsebine]. V: Urednik, *Naslov zbornika: podnaslov zbornika*. Kraj izida: založba. Strani.

Primeri

GAČNIK, Aleš

2003 Etnologija regionalnega razvoja: V: A. Gačnik (ur.), *Etnologija in regionalni razvoj*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. Str. 22–42.

KERŠIČ, Irena

2001 Zibelka. V: *Enciklopedija Slovenije* 15. Ljubljana: Mladinska knjiga. Str. 178–179.

Spletni viri

PRIIMEK, Ime

Leto izida Naslov prispevka. Kraj: Izdajatelj. <URL naslova> [Datum dostopa do vira].

Primer

HRIBAR, Daša

2004 *Slovene ethnographic museum*. Stavanger: Emigration Center. <<http://www.emigrationcenter.com/eng/arkiv.cfm>> [12.10.2004].

BIBLIOGRAFSKE OPOMBE

Sklicevanje na bibliografsko enoto navajajte v besedilu na način (Priimek leto izida: stran), ne pa pod črto.

PRIMERI

(Slavec Gradišnik 2000: 22)

(Ramšak 2002a: 12)

(Odstрта 2004: 44)

Za avtorsko delo, objavljeno v Etnologu, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, materialne avtorske pravice reproduciranja in distribuiranja v Republiki Sloveniji in v drugih državah pa avtor brezplačno, enkrat za vselej, za vse primere, za neomejene naklade in za vse medije (tudi na splet) neizključno prenese na izdajatelja.

AVTORJI
AUTHORS

ČEPLAK MENCIN, Ralf, mag., muzejski svetovalec, Slovenski etnografski muzej
ralf.ceplak@etno-muzej.si

DULAR, Andrej, mag., muzejski svétnik, Slovenski etnografski muzej
dular.andrej@etno-muzej.si

FRELIH, Marko, dr., muzejski svetovalec, Slovenski etnografski muzej
marko.frelih@etno-muzej.si

HUDELJA, Mihaela, bibliotekarka dokumentalistka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
mihaela.hudelja@uni-lj.si

ILICH, Iztok, publicist, književni urednik in prevajalec v pokoju
iztok.ilich@amis.net

JERIN, Anja, mag., kustodinja dokumentalistka, Slovenski etnografski muzej
anja.jerin@etno-muzej.si

KOGEJ RUS, Sonja, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej
sonja.kogej-rus@etno-muzej.si

KOPORC SEDEJ, Vida, sekretarka na Direktoratu za kulturno dediščino, Ministrstvo za kulturo R Slovenije
vida.koporc@gov.si

KOTNIK, Barbara, kustodinja pedagoginja, zaposlena na projektu Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam (Narodna galerija)

kotnik.barbi@gmail.com

LIPOVEC ČEBRON, Uršula, dr., docentka, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

ursula.lipovec@gmail.com

LOŽAR PODLOGAR, Helena, mag., razvojno raziskovalna sodelavka Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v pokoju

382 helena.lozar-podlogar@guest.arnes.si

PALAIČ, Tina, kustodinja pedagoginja, zaposlena na projektu Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam (Narodni muzej Slovenije)

tina.palaic@nms.si

PAVLICA, Iva, bibliotekarka, zaposlena na projektu Dostopnost do kulturne dediščine ranljivim skupinam (Narodna galerija)

iva.pavlica@gmail.com

PISTOTNIK, Sara, doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani

spistotnik@yahoo.com

POLJAK ISTENIČ, Saša, dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU

sasa.poljak@zrc-sazu.si

PORENTA, Tita, mag., muzejska svétnica, Muzeji radovljiške občine – Čebelarski muzej cebelarski.muzej@siol.net

PUKL, Adela, mag., višja kustodinja, Slovenski etnografski muzej

adela.pukel@etno-muzej.si

RAČIČ, Mojca, bibliotekarka specialistka, Slovenski etnografski muzej

mojca.racic@etno-muzej.si

REGULJ, Špela, muzejska kustodinja, Slovenski etnografski muzej

spela.regulj@etno-muzej.si

ROGELJ ŠKAFAR, Bojana, dr., muzejska svétnica, Slovenski etnografski muzej
bojana.rogelj-skafar@etno-muzej.si

ROŽMAN, Irena, dr., docentka, Oddelek za antropologijo in kulturne študije, Fakulteta
za humanistične študije Koper, Univerza na Primorskem
irena.rozman@fhs.upr.si

SKETELJ, Polona, mag., muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej
polona.skotelj@etno-muzej.si

ŠPIČEK, Miha, kustos dokumentalist, Slovenski etnografski muzej
miha.spicek@etno-muzej.si

383

TERČELJ, Marija Mojca, dr., docentka, Oddelek za antropologijo in kulturne študije,
Fakulteta za humanistične študije Koper, Univerza na Primorskem
mojca.tercelj@guest.arnes.si

TOMAZIN, Andrej, kustos pedagog, zaposlen na projektu Dostopnost do kulturne
dediščine ranljivim skupinam (Slovenski etnografski muzej)
andrej.tomazin@etno-muzej.si

VALIČ, Urša, dr., kustodinja dokumentalistka, zaposlena na projektu Dostopnost do
kulturne dediščine ranljivim skupinam (Muzej novejšé zgodovine Slovenije)
ursa.valic@muzej-nz.si

ZDRAVIČ POLIČ, Nina, muzejska svetovalka, Slovenski etnografski muzej
nina.zdravic-polic@etno-muzej.si

ŽAGAR Janja, dr., muzejska svétnica, Slovenski etnografski muzej
janja.zagar@etno-muzej.si

ŽIDOV Nena, dr., muzejska svétnica, Slovenski etnografski muzej
nena.zidov@etno-muzej.si

ŽUPEVC, Katarina, dr. etnologije in kulturne antropologije
katarina.zupevc@gmail.com

Etnolog
Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja
Letnik 25 (76), leto 2015
ISSN 0354-0316
UDK 39(497.4)(05)=163.6+=111U=133.1

Lektura (slovenščina)/Slovene language editing: Maja Cerar

Prevodi/Translation: Franc Smrke

Zasnova oblikovanja/Layout concept: Mojca Turk

Prelom/Layout: Medium Žirovnica, Tadej Legat

Izdal in založil/Published by: Slovenski etnografski muzej
zanj mag. Tanja Roženbergar

Tisk/Printed by: Medium Žirovnica

Naklada/Print run: 400 izvodov/copies

Ljubljana 2015